

PRZEGLĄD EMERYTALNY
BEZPIECZEŃSTWO DZIĘKI ODPOWIEDZIALNOŚCI 2016

Zielona księga

ZAKŁAD
UBEZPIECZEŃ
SPOŁECZNYCH

Zielona księga

Spis treści

Wprowadzenie	7
--------------------	---

CZĘŚĆ OGÓLNA

Wstęp	11
Podstawa prawna przeglądu systemu emerytalnego	11
Proces konsultacji publicznych	11
Wiedza polskiego społeczeństwa o ubezpieczeniach społecznych	12
Poziom wiedzy o ubezpieczeniach społecznych a postawy	13
Finansowanie systemu ubezpieczeń społecznych	13
Zakład Ubezpieczeń Społecznych	14
Składki na ubezpieczenia społeczne	16
Dodatkowe oszczędzanie na starość	19
Podsumowanie wyników badania wiedzy o ubezpieczeniach społecznych	21
Postawy Polaków wobec systemu ubezpieczeń społecznych, państwa i społeczeństwa	22
Źródła wiedzy o ubezpieczeniach społecznych	23
Uwarunkowania funkcjonowania systemu emerytalnego	26
Filarowa koncepcja systemu emerytalnego	26
System emerytalny w świetle prognozy funduszu emerytalnego do 2060 r.	27
Emerytury dziś	28
Emerytury jutro – prognozowana sytuacja finansowa funduszu emerytalnego w perspektywie do 2060 r.	32
Systemy emerytalne o zdefiniowanej składce i zdefiniowanym świadczeniu	35
System emerytalny o zdefiniowanym świadczeniu – definicja i przykłady	36
System emerytalny o zdefiniowanej składce – definicja i przykłady	39
Analiza i porównanie systemów emerytalnych o zdefiniowanym świadczeniu i zdefiniowanej składce	40

CZĘŚĆ SZCZEGÓŁOWA

I FILAR

Rozwiązania regulujące sposób funkcjonowania systemu emerytalnego	47
Tytuły do ubezpieczeń społecznych i ich zbiegi w świetle praktyki	47
Zakres przedmiotowy ubezpieczenia i warunki nabycia prawa do świadczenia	52
Sposób ustalania wysokości świadczenia	73
Fundusz Ubezpieczeń Społecznych i fundusz emerytalny	103
Wpływy ze składek na fundusz emerytalny	104
Wydatki funduszu emerytalnego	105
Dotacja do FUS	107
Pożyczki do FUS	107
Kredyty FUS	109
Fundusz Rezerwy Demograficznej	110
Fundusz Emerytur Pomostowych	114
Świadczenia emerytalno-rentowe podlegające koordynacji unijnej i bilateralnej – skala zjawiska i tendencje rozwoju	116

Zmiany ograniczające otwarte fundusze emerytalne	119
Ograniczenie liczby otwartych funduszy emerytalnych	119
Zmiana charakteru członkostwa w otwartym funduszu emerytalnym	120
Wartość zgromadzonych aktywów w otwartych funduszach emerytalnych	124
Ograniczenie wysokości składki emerytalnej	124
Składki przekazane do OFE	124
Fundusz emerytalny – zmiany ograniczające możliwości inwestycyjne otwartych funduszy emerytalnych	126
Prowizje pobierane przez OFE w latach 1999–2016	126
Opłata za zarządzanie aktywami	126
Opłata za dokonanie wypłaty transferowej	127
Opłata dystrybucyjna	128
Przekazanie części aktywów zgromadzonych na rachunkach ubezpieczonych w OFE do ZUS	129
Stopniowe wycofywanie środków pozostałych w OFE w związku z mechanizmem tzw. suwaka bezpieczeństwa	134
Rozwiązania zaopatrzeniowe	138
Zaopatrzenie emerytalne służb mundurowych	138
Policyjne zaopatrzenie emerytalne	139
Wojskowe zaopatrzenie emerytalne	146
Wybrane dane statystyczne	151
Podsumowanie	153
Zaopatrzenie emerytalne sędziów i prokuratorów	155
Zakres podmiotowy	156
Zakres przedmiotowy	157
Wysokość uposażenia w stanie spoczynku	158
Wybrane dane statystyczne	159
Ubezpieczenie społeczne rolników	160
Organizacja systemu	160
Funkcjonowanie systemu	161
Świadczenia z ubezpieczenia społecznego rolników	162
Dodatkowe informacje o systemie ubezpieczenia społecznego rolników	167

II FILAR

Pracownicze programy emerytalne	172
Zakres i znaczenie PPE	172
Struktura PPE w podziale na formy	173
Uczestnicy PPE	174
Składki	174
Wypłaty i wypłaty transferowe	175

III FILAR

Indywidualne konta emerytalne	176
Zakres i znaczenie IKE	176
Struktura IKE według instytucji finansowych	177

Wypłaty, zwroty oraz wypłaty transferowe	178
Wypłaty	178
Zwroty	178
Wypłaty transferowe	178
Indywidualne konta zabezpieczenia emerytalnego	179
Najmłodszy produkt dobrowolnego zabezpieczenia emerytalnego	179
Struktura IKZE według instytucji finansowych	180
Wypłaty, zwroty oraz wypłaty transferowe	180
II i III filar systemu emerytalnego – konsekwencje	181

PODSUMOWANIE

Wnioski z Zielonej księgi systemu emerytalnego i zagadnienia do rozstrzygnięcia w przyszłości	185
Debaty przeglądu emerytalnego 2016	186

ANEKS

Sprawozdania z debat organizowanych przez ZUS.	191
Lublin, 12 lipca	191
Bydgoszcz, 30 sierpnia	193
Wrocław, 6 września	194
Białystok, 7 sierpnia	195
Koszalin, 8 września	197
Płock, 8 września	198
Rybnik, 8 września	202
Radom, 9 września	203
Chorzów, 12 września	205
Toruń, 12 września	206
Olsztyn, 19 września	207
Rzeszów, 19 września	208
Siedlce, 19 września	210
Ostrów Wielkopolski, 20 września	213
Wałbrzych, 20 września	213
Kraków, 21 września	215
Poznań, 21 września	216
Gdańsk, 22 września	219
Opole, 20 września	221
Zielona Góra, 22 września	225
Gorzów Wielkopolski, 26 września	228
Kielce, 28 września	231
Warszawa, 28 września	234
Szczecin, 29 września	237
Bibliografia oraz inne wykorzystane materiały	240

Wprowadzenie

Zielona księga systemu emerytalnego stanowi podsumowanie prac ekspertów, wyników badań naukowych, debat organizowanych przez oddziały ZUS oraz głosów obywateli, którzy uczestniczyli w konsultacjach publicznych. Przedstawione w Zielonej księdze uwarunkowania organizacji i funkcjonowania systemu emerytalnego kompleksowo ujmują zagadnienia uczestnictwa w systemie, warunków nabycia prawa do świadczeń i ich wysokości, a także organizacji systemu, sposobu finansowania oraz koordynacji świadczeń z zabezpieczenia społecznego w Unii Europejskiej oraz z państwami trzecimi.

Niniejsza całościowa diagnoza systemu emerytalnego zawiera analizę uwarunkowań oraz ocenę funkcjonowania ubezpieczenia emerytalnego (wraz z otwartymi funduszami emerytalnymi), zaopatrzenia emerytalnego służb mundurowych, sędziów i prokuratorów, ubezpieczenia społecznego rolników, a także rozwiązań składających się na dobrowolną część systemu emerytalnego: pracownicze programy emerytalne, indywidualne konta emerytalne i indywidualne konta zabezpieczenia emerytalnego.

Przegląd systemu emerytalnego 2016 – *Bezpieczeństwo dzięki odpowiedzialności* wpisuje się w Strategię na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju (tzw. plan Morawieckiego). Przegląd ten określa odpowiedzialność różnych aktorów systemu emerytalnego i w związku z tym wskazuje na:

- odpowiedzialność państwa jako organizatora, nadzorcy i gwaranta wypłaty świadczeń,
- odpowiedzialność płatników za terminowe i w wysokości zgodnej z prawem przekazywanie składek za ubezpieczonych,
- odpowiedzialność ubezpieczonych, świadomych sposobu finansowania systemu emerytalnego oraz prognozowanej wysokości świadczeń.

Wyniki analiz przedstawione w niniejszym opracowaniu będą stanowić istotny wkład do rekomendacji oraz planu wdrażania reform, które zostaną przedstawione w Białej księdze systemu emerytalnego.

Część ogólna

Wstęp

Podstawa prawna przeglądu systemu emerytalnego

Na mocy ustawy z dnia 25 marca 2011 r. o zmianie niektórych ustaw związanych z funkcjonowaniem systemu ubezpieczeń społecznych¹ został wprowadzony mechanizm okresowych analiz zmian w funkcjonowaniu kapitałowej części systemu emerytalnego. Zgodnie z art. 32 ustawy Rada Ministrów ma obowiązek co 3 lata dokonywać przeglądu funkcjonowania systemu emerytalnego i przedkładać Sejmowi informacje o skutkach obowiązywania ww. ustawy wraz z propozycjami zmian. Pierwszego przeglądu systemu emerytalnego Rada Ministrów dokonała w 2013 r. Przegląd systemu emerytalnego 2016 – *Bezpieczeństwo dzięki odpowiedzialności* został przygotowany na podstawie regulacji wynikających z art. 32 wspomnianej ustawy.

Proces konsultacji publicznych

Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom społecznym oraz doceniając wagę zagadnienia bezpieczeństwa socjalnego na okres starości, minister rodziny, pracy i polityki społecznej podjęła decyzję o przeprowadzeniu konsultacji publicznych.

Od czerwca do września 2016 r. oddziały ZUS organizowały debaty, w których brali udział przedstawiciele różnych grup społecznych: pracodawców i pracowników, naukowców i ekspertów, a także inne osoby, które dzieliły się swoimi wnioskami, spostrzeżeniami i wynikami badań. W ogólnopolskich i lokalnych mediach miała miejsce szeroka debata publiczna nad różnymi aspektami systemu emerytalnego. W maju uruchomiona została skrzynka e-mailowa: przeglademerytalny@zus.pl, na którą do końca września wpłynęło ponad 100 wiadomości. Wszystkie przekazane do ZUS opinie i uwagi zostały uwzględnione w przeglądzie systemu emerytalnego.

¹ Dz.U. z 2011 r. nr 75, poz. 398 z późn. zm.

Wiedza polskiego społeczeństwa o ubezpieczeniach społecznych

Na przełomie lipca i sierpnia 2016 r. konsorcjum Instytutu Spraw Publicznych oraz Millward Brown przeprowadziło badania dotyczące wiedzy polskiego społeczeństwa o ubezpieczeniach społecznych. Celem tych badań było ustalenie poziomu wiedzy Polaków o funkcjonowaniu systemu ubezpieczeń społecznych w Polsce, a także określenie źródeł, z których społeczeństwo czerpie informacje na ten temat. Respondentów zapytano również o opinie i zbadano ich postawę wobec systemu ubezpieczeń społecznych, roli państwa, społecznych relacji z innymi obywatelami oraz preferowanych rozwiązań instytucjonalno-prawnych czy planowanych reform emerytalnych.

Badanie zostało przeprowadzone z wykorzystaniem metod ilościowych i jakościowych w podziale na te same bloki tematyczne.

Badanie ilościowe zostało zrealizowane za pomocą techniki CAPI, tj. wywiadu osobistego wspomaganego komputerowo (ang. *Computer Assisted Personal Interview*). Było ono częścią tzw. badania omnibusowego² i wykonano je na losowej próbie reprezentatywnej (n = 1030 osób) dla ogółu ludności Polski w wieku 15–75 lat. Próba miała charakter kwotowo-losowy i była dobierana z operatu adresowego Głównego Urzędu Statystycznego (GUS). Warstwowanie uwzględniało wielkość miejscowości oraz rozmieszczenie terytorialne w ramach województw, a także płeć i wiek. Podstawą warstwowania były dane demograficzne zawarte w publikacji GUS *Ludność. Stan i struktura w przekroju terytorialnym*.

Badanie jakościowe zrealizowano z wykorzystaniem techniki zogniskowanego wywiadu grupowego (FGI, ang. *Focus Group Interview*). Łącznie odbyło się 5 spotkań grup fokusowych (każda z udziałem 78 badanych), zaś każda z grup stanowiła jednorodną reprezentację pod względem statusu na rynku pracy:

- przedsiębiorcy (prowadzący jednoosobową działalność gospodarczą, zatrudniający do 5 osób oraz powyżej 5 osób);
- osoby pracujące najemnie (zatrudnione na podstawie umów o pracę oraz umów cywilnoprawnych), w tym co najmniej 3 osoby ze stażem pracy powyżej 10 lat;
- osoby uczące się (pełnoletni uczniowie oraz studenci);
- osoby, które mają przerwę w aktywności zawodowej (przebywające na urloпах macierzyńskich, ojcowskich, wychowawczych, zdrowotnych), oraz renciści (aktywni i nieaktywni zawodowo) – tylko w tej grupie nie zapewniono reprezentacji obu płci i znalazły się w niej same kobiety;
- osoby nieaktywne zawodowo i bezrobotne.

² Badanie omnibusowe – badanie wielotematyczne służące do badania rynku. Testuje reprezentatywne próby populacji w regularnych odstępach czasu. Zaletą tej metody jest możliwość połączenia w jednym badaniu indywidualnych kwestionariuszy dotyczących klientów reprezentujących różne sektory gospodarki.

Poziom wiedzy o ubezpieczeniach społecznych a postawy

Na wstępie należy zaznaczyć, że materia dotycząca ubezpieczeń społecznych w warstwie terminologicznej i definicyjnej jest bardzo rozbudowana, skomplikowana i w dokładnym teoretycznym jej zrozumieniu wymagająca zachowania dużej samodyscypliny intelektualnej. Dlatego też pytania skierowane do badanych sformułowano w możliwie najbardziej przystępny, niebudzący wątpliwości badanych sposób.

Na podstawie odpowiedzi utworzono indeks wiedzy na temat ubezpieczeń społecznych. Maksymalna liczba prawidłowych odpowiedzi wynosiła 50. Dla każdego badanego obliczono indywidualną wartość indeksu, a następnie utworzono kategorie zależnie od stopnia wiedzy rozumianej jako procent prawidłowo udzielonych odpowiedzi. W ten sposób populację podzielono na kategorie osób z różnym poziomem wiedzy: eksperci (powyżej 90% prawidłowych odpowiedzi), posiadający wiedzę (60%–90%), średnio zorientowani (40%–60%), słabo zorientowani (10%–40%) oraz ignoranci (mniej niż 10% prawidłowych odpowiedzi).

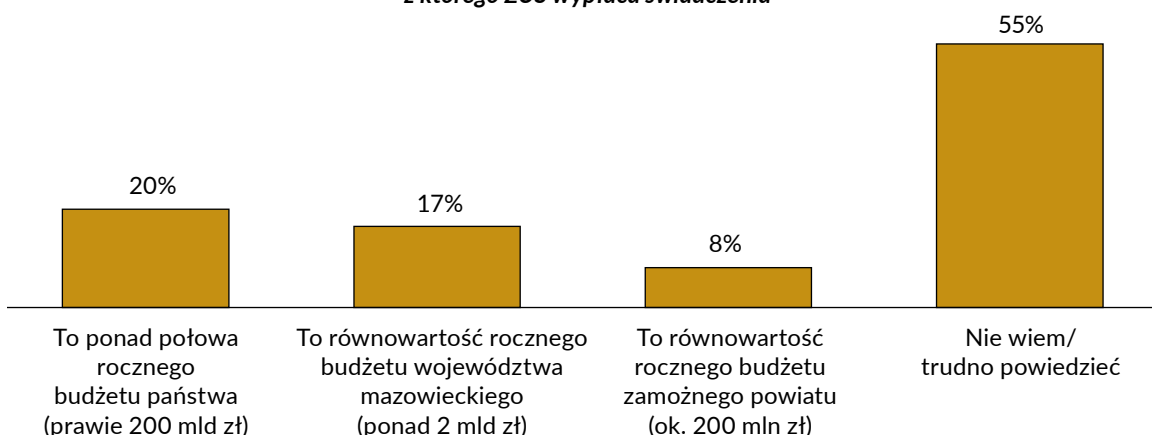
Finansowanie systemu ubezpieczeń społecznych

Tylko 14% badanych prawidłowo wskazuje, że emerytury w polskim systemie ubezpieczeń społecznych wypłacane są z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (FUS), a ZUS jest jego dysponentem. Odpowiedzią podawaną przez największą grupę (dwie piąte) jest budżet samego ZUS. Blisko połowa Polaków jest błędnie przekonana, że składki na ubezpieczenia społeczne wpływają do budżetu ZUS. Warto jednak podkreślić, że 42% badanych jest świadomych faktu, że składki na ubezpieczenia społeczne trafiają do wspólnej puli, z której finansuje się świadczenia takie jak emerytury i renty.

Także połowa badanej populacji nie potrafi odpowiedzieć na pytanie o zależność łączącą ZUS z Funduszem, co najprawdopodobniej świadczy o tym, że nie słyszeli oni o istnieniu FUS.

Wykres 1. Wielkość rocznego budżetu, z którego ZUS wypłaca świadczenia (według badanych)

Proszę oszacować, z czym można porównać wielkość rocznego budżetu, z którego ZUS wypłaca świadczenia

Nieco ponad połowa Polaków nie potrafi nawet w przybliżeniu określić, jak duży jest roczny budżet, z którego ZUS wypłaca świadczenia. Tylko jedna piąta podaje prawidłową wielkość, jedna czwarta znacznie ją zaniża.

Zakład Ubezpieczeń Społecznych

Połowa Polaków prawidłowo przypisuje ZUS odpowiedzialność za pobieranie i przekazywanie składek oraz wypłacanie świadczeń. Tym niemniej co trzeci respondent myśli, że Zakład ma prawo decydować o kształcie systemu ubezpieczeń społecznych lub samodzielnie ustalać wysokość (stopy procentowej) składek na poszczególne rodzaje ubezpieczeń.

Dla więcej niż co czwartej osoby biorącej udział w badaniu ZUS odpowiedzialny jest za finansowanie państwowej służby zdrowia, która – jak pokazują badania jakościowe – oceniana jest źle, a to negatywnie odbija się na wizerunku Zakładu.

ZUS przez niemałą część Polaków jest zatem postrzegany w pewnym sensie jako omnipotentny i w pełni samodzielny twór. W opinii Polaków jest to potężna, budząca wiele obaw instytucja. Wobec tego łatwo jest jej przypisać patologię (powracający motyw marnowania pieniędzy ze składek na luksusowe siedziby czy wypłatę wynagrodzeń dla pracowników zbiurokratyzowanej administracji).

ZUS jest instytucją ocenianą raczej źle – ocen negatywnych jest więcej niż pozytywnych (35% w porównaniu do 24%). Prawie nikt nie ocenia funkcjonowania ZUS zdecydowanie dobrze (tylko 2%). Niemal jedna trzecia respondentów ma ambiwalentny stosunek do działania tej instytucji.

Gorzej w porównaniu do innych grup funkcjonowanie ZUS oceniają osoby mające stałą pracę (38%), z wykształceniem wyższym (44% – wraz ze wzrostem wykształcenia rośnie poziom ocen negatywnych) oraz mężczyźni (40%). Ocena działalności ZUS bardziej zależy od wyznawanych poglądów niż cech socjodemograficznych – 58% osób przekonanych o tym, że filar repartycyjny nie gwarantuje bezpieczeństwa wypłat, ocenia funkcjonowanie ZUS źle. Analogicznie myślą Polacy preferujący płacenie niskich podatków, a w zamian gotowi współfinansować wydatki na wykształcenie, ochronę zdrowia i inne potrzeby (43% ocen negatywnych), nieuznający składek na ubezpieczenie społeczne za ważny element bezpieczeństwa gwarantowanego przez państwo (44% lub 45% – zależnie od stopnia odrzucenia ważności składek) oraz oszczędzający indywidualnie z myślą o swojej emeryturze (43%). Nie sposób przesądzić o kierunku tej zależności – czy ci badani mają takie poglądy, ponieważ zawiedli się na ZUS, czy też to ich poglądy rzutują na postrzeganie ZUS. Na pewno jednak złemu postrzeganiu funkcjonowania ZUS statystycznie częściej towarzyszą poglądy świadczące o bardziej indywidualnym niż grupowym podejściu do kwestii zabezpieczenia społecznego.

Z kolei relatywnie lepsze zdanie o funkcjonowaniu ZUS mają osoby najstarsze, powyżej 60 roku życia, a więc również emeryci.

Widać, że zła ocena ZUS raczej nie dotyczy codziennego działania instytucji. To bardziej uogólniona opinia o całym systemie ubezpieczeń społecznych, którego ZUS jest najwyraźniej uosobieniem.

Ta zła ocena funkcjonowania ZUS przekłada się na poziom zaufania do tej instytucji. Można dostrzec pewne przesunięcie opinii – źle oceniający funkcjonowanie ZUS byli w większości, a liczba osób mających zaufanie do ZUS jest praktycznie taka sama jak pozbawionych tego zaufania (odpowiednio: 43% i 44%). Ponownie jednak trzeba podkreślić, że Polaków, którzy mocno ufają ZUS, jest bardzo mało (4%).

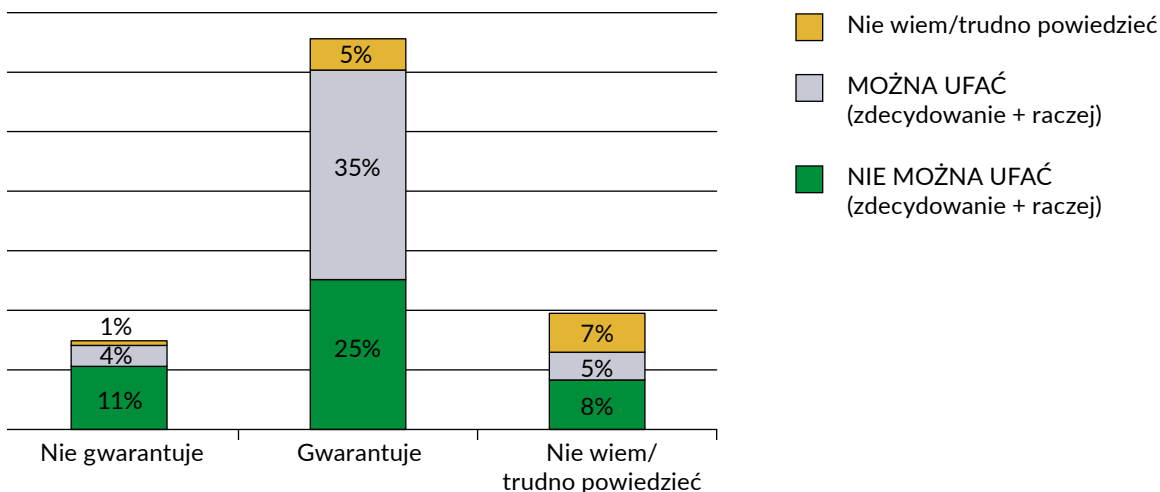
Generalnie jednak niskie zaufanie do ZUS towarzyszy niskiej ocenie funkcjonowania tej instytucji – 88% źle oceniających ZUS nie ma zarazem do niego zaufania, 89% dobrze oceniających ZUS jednocześnie wyraża zaufanie do tej instytucji. Ocena funkcjonowania ZUS i poziom zaufania do niego są zatem silnie związane ze sobą, a wspomniane wcześniej lekkie przesunięcie w kierunku ocen pozytywnych przy zaufaniu do ZUS wynika z faktu, że osoby oceniające ZUS neutralnie w większości są skłonne wyrażać wobec niego zaufanie.

Szczególnie niskie zaufanie do ZUS prezentują te same grupy (zarówno socjodemograficzne, jak i te wyróżnione z uwagi na poglądy), co w przypadku oceny funkcjonowania ZUS. Pojawiła się za to nowa grupa – osoby zatrudnione na umowach cywilnoprawnych i samozatrudnione, które także prezentują niższy poziom zaufania do ZUS niż średni dla całej populacji (osób takich jest mało w próbie, podobnie jak prowadzących własną firmę, i ich oceny nie zawsze wypadają jako statystycznie odmienne, chociaż tendencja w tych grupach jest jasna – niższa ocena funkcjonowania ZUS i niższe zaufanie).

Wyniki wskazują, że niektóre osoby, które nie oceniają dobrze funkcjonowania ZUS, zarazem deklarują zaufanie do tej instytucji – ta pewna niespójność obrazu ZUS może wynikać z ich poczucia bezradności.

Co ciekawe, dwie trzecie Polaków ocenia, że filar repartycyjny gwarantuje bezpieczeństwo wypłacania emerytur (tj. o 20% więcej niż tych, którzy deklarują zaufanie do ZUS). Warto jednak pamiętać, że jest to wiara niezbyt mocna, być może bardziej nadzieja, że tak będzie (37% wskazań na „raczej gwarantuje”), niż mocno ugruntowane przekonanie (28% wskazań na „zdecydowanie gwarantuje”). Te opinie przebijają się także w wypowiedziach padających w dyskusjach grupowych.

Wykres 2. Zaufanie do ZUS a gwarancja wypłaty emerytur

Jedna trzecia badanych jest konsekwentna w tym, że ufa ZUS i uważa go za gwaranta wypłat świadczeń emerytalnych. Co czwarta osoba nie ufa tej instytucji, choć jednocześnie twierdzi, że wypłata emerytur przez nią nie jest zagrożona.

W bezpieczeństwo wypłaty z ZUS relatywnie mocniej wierzą badani, którzy mają stałą pracę, na etacie, z wykształceniem zasadniczym, ale także z wyższym, z miast o wielkości od 21 do 100 tys. mieszkańców, dobrze oceniają funkcjonowanie ZUS, ufają mu, są średnio zorientowani w ubezpieczeniach społecznych, uznają znaczenie składek na ubezpieczenie społeczne dla zapewnienia bezpieczeństwa oraz rolę państwa w zapewnieniu bezpieczeństwa na starość oraz innych usług społecznych (jak edukacja, ochrona zdrowia). W gwarancje zapewniane przez OFE bardziej wierzą także osoby, które mają stałą pracę, pracują na etacie, z miast od 21 do 100 tys. mieszkańców oraz z największych miast, w wieku 30–49 lat, umiarkowanie i dobrze oceniają swoją sytuację materialną, stawiają dobrą ocenę funkcjonowaniu ZUS i uznają go za instytucję godną zaufania, są średnio zorientowane w obszarze ubezpieczeń społecznych oraz mają wiedzę na ten temat, oszczędzają indywidualnie na starość, uznają rolę państwa w zapewnianiu bezpieczeństwa emerytalnego (ale w mniejszym stopniu niż badani, którzy wierzą w gwarancje filaru repartycyjnego). Z kolei wiarę w gwarancje III filaru³ częściej przejawiają osoby ze stałą pracą, na etacie, w wieku 30–39 lat, z wykształceniem wyższym, dobrze oceniające swoją sytuację materialną, oszczędzające indywidualnie z myślą o starości, bardziej uznające perspektywę indywidualną w relacji państwo–obywatel niż zdające się na państwo.

Podsumowując tę część rozważań, można uznać, że pewną zaletą ZUS jest już samo jego istnienie – daje bowiem, może złudną, ale jednak nadzieję na przyszłą emeryturę popartą wiarą, że jako instytucja państwowa nie może całkowicie zbankrutować.

Warto także podkreślić, że ZUS jest instytucją angażującą Polaków – tylko co dziesiąty badany nie miał nic do powiedzenia na jego temat (10% nie było w stanie ocenić funkcjonowania ZUS, a 13% ocenić swojego zaufania). Pośrednio pokazuje to, że zdecydowana większość Polaków ma jakieś zdanie na temat ZUS i nie jest to podmiot im obojętny.

Składki na ubezpieczenia społeczne

Sposób gromadzenia składek

Jedna czwarta Polaków jest przekonana, że ich składki są gromadzone na ich indywidualnych kontach w postaci realnych, fizycznych pieniędzy, z których będą wypłacane ich przyszłe emerytury. Mniej niż co piąta osoba wie o tym, że składki w istocie przyjmują postać zapisów na indywidualnych kontach.

Składki na ubezpieczenia społeczne – rodzaje

Od jednej trzeciej do połowy Polaków potrafi prawidłowo wskazać składki na ubezpieczenia społeczne. Tylko połowa badanych wskazuje wśród nich ubezpieczenie emerytalne – wydaje się zaskakujące, że aż połowa Polaków najwyraźniej nie ma świadomości, czym są składki na ubezpieczenie emerytalne.

³ W niniejszym rozdziale pojęcie III filaru rozumiane jest w dotychczasowy sposób, tj. jako PPE, IKE i IKZE.

Uderzające jest traktowanie składek na ubezpieczenie zdrowotne tak, jak na ubezpieczenia emerytalne, rentowe lub chorobowe – dla wielu Polaków jest to ten sam rodzaj ubezpieczenia. W tym kontekście nie dziwią wspomniane wcześniej opinie, że ZUS finansuje placówki służby zdrowia. Najwyraźniej wielu Polaków przejawia w swoim mniemaniu wewnętrznie spójny pogląd – skoro ZUS zbiera składki zdrowotne, to też je wydaje – nie zdając sobie sprawy, że jest on mylny.

Finansowanie składek na ubezpieczenia społeczne

Świadomość, kto opłaca poszczególne składki, jest niska – najwięcej Polaków (ale wciąż tylko dwie piąte) prawidłowo wskazuje, kto płaci składkę na ubezpieczenia emerytalne oraz rentowe, a najmniej (jedna piąta) zdaje sobie sprawę, że składki na ubezpieczenia chorobowe i zdrowotne opłaca sam pracownik. Najczęściej wybieraną odpowiedzią jest wskazanie, że składki opłaca i pracodawca, i pracownik. Jedna trzecia Polaków potrafi prawidłowo wskazać opłacającego składki na Fundusz Pracy i Fundusz Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych.

Składki na ubezpieczenia społeczne a finansowanie świadczeń

Najlepiej znane są uprawnienia wynikające z opłacania składki na ubezpieczenie emerytalne – trzy czwarte Polaków wskazuje, że efektem opłacania tej składki jest emerytura, a błędne odpowiedzi wskazywane są przez mniej niż 10% respondentów. Niewiele mniej, bo dwie trzecie, potrafi powiązać składkę chorobową z zasiłkiem chorobowym, chociaż tutaj zarazem prawie jedna czwarta sądzi, że z tej składki pokrywane są koszty leczenia, a 16% wskazuje na rentę z tytułu niezdolności do pracy. Polacy najwyraźniej myślą ubezpieczenie chorobowe ze zdrowotnym – tylko połowa Polaków uważa, że to z tego ostatniego ubezpieczenia finansowane są koszty leczenia, ale wielu sądzi, że także zasiłek chorobowy. Podobnie mylone są ubezpieczenia rentowe z wypadkowym – badani wiedzą, że składki te zapewniają renty z tytułu niezdolności do pracy, ale nie zawsze prawidłowo przypisują rodzaj renty do danej składki (np. renta z tytułu niezdolności do pracy spowodowanej wypadkiem przy pracy). Dodatkowo jeszcze ubezpieczenie wypadkowe łączone jest z zasiłkiem chorobowym i pokrywaniem kosztów leczenia. Najmniej znany jest cel opłacania składek na Fundusz Pracy i Fundusz Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych (FGŚP) – blisko połowa Polaków w ogóle nie potrafi wskazać żadnej odpowiedzi, a prawidłowe podaje tylko jedna czwarta badanych w każdym z tych przypadków.

Obowiązek ubezpieczenia społecznego a rodzaj umowy

Badani najtrafniej przypisują obowiązek poszczególnych rodzajów ubezpieczenia z tytułu zawartej umowy o pracę – można powiedzieć, że trzy piąte do dwóch trzecich Polaków uważa, że przy tym rodzaju umowy odprowadzane są składki na wszystkie ubezpieczenia. Wydawałoby się także, że respondenci wiedzą, że z tytułu umowy o dzieło nie ma obowiązku opłacania składek na ubezpieczenia, skoro tak mało osób wiąże z nią obowiązek odprowadzania jakiegokolwiek składki (od 4% do 18% na poszczególne rodzaje ubezpieczeń). Są to jednak pozory – tak niski odsetek błędnych odpowiedzi wynika z niewiedzy. Po prostu dwie trzecie badanych nie wie, czy i jaki tytuł ubezpieczeniowy wiąże się z umową o dzieło. Połowa Polaków nie ma również pojęcia, jakie obowiązki powoduje zawarcie umowy zlecenia, a jedna piąta błędnie przypisuje jej składkę na ubezpieczenie chorobowe.

Polacy nie znają zasad i przepisów związanych z odprowadzaniem składek zależnie od różnych sytuacji i rodzajów umów – dwie piąte w ogóle nie potrafi wskazać jakiegokolwiek odpowiedzi. Relatywnie najwięcej Polaków wie, że osoba prowadząca działalność gospodarczą musi odprowadzać składki, nawet jeśli nie miała w danym miesiącu żadnego przychodu. Niewiele mniej zna zasady preferencyjnych wysokości składek opłacanych na początku działalności oraz wysokości minimalnych składek, jakie muszą opłacać prowadzący działalność gospodarczą. Nie zmienia to jednak ogólnego wniosku o niskiej wiedzy Polaków na ten temat.

Opinia o składkach na ubezpieczenia społeczne

Dwie trzecie Polaków uznaje składki na ubezpieczenie społeczne za istotny element bezpieczeństwa, przy czym mniej więcej połowa z nich zarazem ocenia, że stanowią one zbyt duże obciążenie dla płatników. Mniej niż jedna piąta uważa natomiast, że składki powinny być na możliwie niskim poziomie lub wręcz zlikwidowane, a za swoje bezpieczeństwo socjalne powinni odpowiadać sami obywatele.

Ten ostatni pogląd jest częściej wyznawany przez badanych prowadzących własne firmy, źle oceniających ZUS i uznających, że nie można mu ufać, oszczędzających indywidualnie na przyszłą emeryturę, przyjmujących indywidualną wizję relacji państwo–obywatel (są to zwolennicy niskich podatków kosztem współpłacenia za edukację, służbę zdrowia itp. oraz poglądu, że to sam obywatel przede wszystkim jest odpowiedzialny za zadbanie o swoją przyszłość), słabo zorientowanych w obszarze ubezpieczeń społecznych.

W parze z opiniami na temat składek na ubezpieczenie społeczne idzie przekonanie o tym, kto w głównej mierze odpowiada za zabezpieczenie obywateli na starość. Ponownie dwie trzecie Polaków wskazuje, że przede wszystkim jest to zadanie państwa, trochę więcej niż jedna piąta, że to odpowiedzialność samych obywateli.

Obu opinii praktycznie nie różnicują żadne zmienne socjodemograficzne. Pogląd o dominującej odpowiedzialności państwa za zabezpieczenie na starość relatywnie częściej wyznają ludzie uznający, że filar repartycyjny gwarantuje bezpieczeństwo wypłat emerytur, uznający, że składki na ubezpieczenia społeczne są istotnym elementem bezpieczeństwa, nieoszczędzający indywidualnie na starość. Z kolei pogląd o dominującej odpowiedzialności samych obywateli za swoje zabezpieczenie emerytalne relatywnie częściej prezentują twierdzący, że filar repartycyjny nie gwarantuje bezpieczeństwa wypłat emerytur i że składki na ubezpieczenie społeczne powinny być zminimalizowane lub wręcz zlikwidowane, oszczędzający indywidualnie z myślą o starości oraz słabo zorientowani w problematyce ubezpieczeń społecznych.

Stan zgromadzonych składek na ubezpieczenia społeczne

Polacy nie wiedzą, że informację o stanie konta składkowego można sprawdzić także w innych miejscach niż placówka ZUS (przy czym zastanawiające jest, że na placówkę ZUS wskazuje wprawdzie najwięcej badanych, ale jednak tylko trzy czwarte). Jedynie 15% wymienia profil na Platformie Usług Elektronicznych ZUS, a 10% swojego pracodawcę. Błędne miejsca wskazywane są przez mniej niż 10% badanych.

Dodatkowe oszczędzanie na starość

Wiedza dotycząca tego, jakie instrumenty finansowe składają się na III filar systemu emerytalnego (w dotychczasowym rozumieniu tego pojęcia), jest niska – tylko jedna czwarta Polaków wie, że są to indywidualne konta emerytalne (IKE), niecała jedna piąta wskazuje na indywidualne konta zabezpieczenia emerytalnego (IKZE), a tylko co dziesiąty Polak zalicza do niego pracownicze programy emerytalne (PPE). Badani podają zwykle jedną odpowiedź, nie mając najwyraźniej świadomości, że III filar składa się z kilku elementów.

Znamienne jest, że najwięcej badanych (ponad jedna czwarta) w skład III filaru włącza otwarte fundusze emerytalne (OFE).

Podobny brak wiedzy przebiegał także z wypowiedzi w trakcie dyskusji grupowych – badani czasami ewidentnie nie mieli świadomości, że mylą pojęcia i z pełnym przekonaniem opowiadali np. o posiadanych przez siebie polisach na życie jako instrumentach III filaru.

Zaufanie do OFE i III filaru jako gwarantów wypłat przyszłych emerytur jest zbliżone – wyraża je nieco mniej niż połowa Polaków (49% wobec OFE i 46% wobec III filaru), przy czym zdecydowanie częściej jest to wiara niepewna. Odpowiedzi wskazujące na pełną wiarę w gwarancję wypłat z OFE i III filaru są istotnie rzadsze niż wobec filaru repartycyjnego.

Trzy czwarte Polaków w żaden sposób nie odkłada pieniędzy z przeznaczeniem na zabezpieczenie na starość. Pozostała jedna czwarta wskazuje najczęściej jedną formę oszczędzania (IKE, IKZE lub PPE). Oszczędzającymi relatywnie częściej są pracujący na etacie lub mający własną firmę, w wieku 30–39 lat, z wyższym wykształceniem, z największych miast (powyżej 500 tys. mieszkańców), bardzo dobrze oceniający swoją sytuację materialną, ale także oceniający ją średnio, źle oceniający funkcjonowanie ZUS i uważający go za instytucję niezastępującą na zaufanie, niewierzący, że filar repartycyjny zapewnia gwarancje wypłaty emerytur, uważający, że składki na ubezpieczenie społeczne powinny być zminimalizowane lub w ogóle zlikwidowane, przyjmujący indywidualną perspektywę relacji państwo-obywatel (preferencja dla minimalnych podatków kosztem współfinansowania za edukację, ochronę zdrowia itp. oraz przekonanie, że to obywatel przede wszystkim odpowiada za swoje zabezpieczenie na starość), mający wiedzę o systemie ubezpieczeń społecznych.

Wydaje się jednak, że powyższe wyniki nie w pełni oddają stosunek obywateli do indywidualnego zabezpieczenia na starość. W trakcie dyskusji grupowych okazało się bowiem, że osoby deklarujące myślenie o swojej starości relatywnie często wymieniały nieruchomości jako formę zabezpieczenia. Czasem były to głosy mówiące wprost o inwestycji w jakąś formę nieruchomości, czasem wskazywano, że takim zabezpieczeniem jest już np. posiadane mieszkanie, które w przyszłości można będzie w razie potrzeby zamienić na mniejsze, a różnicę przeznaczyć na utrzymanie.

Dominującym powodem nieoszczędzania na emeryturę jest brak wystarczających środków finansowych, małe przychody lub ich brak. Osób, które nie odkładają pieniędzy na starość, mimo że mają na to odpowiednie środki, jest ok. 11% (w przeliczeniu na populację to ok. 8% Polaków).

Różnice pomiędzy grupami dotyczą głównie wieku i statusu zawodowego (młodzi oraz niepracujący wskazują na brak przychodu, starsi, pracujący na etacie lub w inny stały sposób – na zbyt niskie zarobki).

Pieniądze są zatem główną barierą dla indywidualnego oszczędzania z myślą o emeryturze. Potwierdzają to odpowiedzi na pytania o czynniki, które ułatwiłyby podjęcie takiej decyzji.

Powody takie jak zachęty podatkowe, większa wiedza lub informacja na ten temat, działania marketingowe i dystrybucyjne mogłyby zachęcić nie więcej niż 10%–12% badanych (w przeliczeniu na populację oznacza to ok. 8%–10% Polaków).

Polacy są w swoich opiniach na ten temat praktycznie równo podzieleni, z bardzo delikatnym przechyleniem w stronę negatywnej oceny propozycji rozszerzenia obowiązku płacenia składek na III filar. Pozytywnie odnosi się do tego pomysłu 48% Polaków, negatywnie – 52% (ale sprzeciw jest nieco bardziej wyrazisty: 18% ma zdecydowanie negatywną opinię w tej kwestii wobec 10% ocen zdecydowanie pozytywnych).

Z odpowiedzią na to pytanie jest związane bardzo mało wyróżników. Jedyną wyrazistą kwestią jest indywidualne oszczędzanie z myślą o starości – ci, którzy to robią, optują za pomysłem rozszerzenia obowiązku płacenia składek na III filar (66% w tej grupie), a ci, którzy obecnie nie oszczędzają, są przeciwnikami tego pomysłu (58% w tej grupie). Poza tym różnice nie są specjalnie systematyczne i wyraźne. Zwolennikami obowiązkowego III filaru są częściej osoby uznające ZUS za instytucję godną zaufania, a przeciwnikami wyznawcy odmiennego poglądu, dodatkowo źle oceniający funkcjonowanie ZUS, niewierzący w gwarancje wypłaty emerytur zapewniane przez filar repartycyjny, emeryci, osoby w wieku powyżej 60 lat, z wykształceniem podstawowym.

W trakcie dyskusji grupowych ocenie badanych poddano propozycję następującej zmiany w systemie ubezpieczeń społecznych: „likwidacja otwartych funduszy emerytalnych polegająca na przekazaniu części środków do Funduszu Rezerwy Demograficznej, a pozostałej części na indywidualne konta dla oszczędzających w III filarze”. Pomysł ten spotkał się z dość powszechnym oporem – głównym powodem było poczucie przymusu podzielenia pieniędzy z OFE (które, w rozumieniu badanych, są ich własnością) z Funduszem Rezerwy Demograficznej, który z kolei jest nieznanym pojęciem, ale budzi skojarzenia, że po prostu zabiera prywatne pieniądze.

Badanych pytano także o inny pomysł: „obowiązkowego zapisania wszystkich pracujących do pracowniczych planów kapitałowych (forma oszczędzania emerytalnego), które zarządzane byłyby przez Polski Fundusz Rozwoju (podmiot publiczny) inwestujący w polskie przedsiębiorstwa. Można z nich wystąpić” (pomysł ten był w trakcie przedstawiania doprecyzowany przez wskazanie źródeł, skąd miałyby pochodzić składki). Również on nie spotkał się z akceptacją, ale opór był znacznie mniejszy. Pojawiały się dwa główne wątki myślenia – podobała się idea inwestowania składek (jako zasada, ale także np. nadzieja na stworzenie nowych miejsc pracy poprzez inwestycje w polskie przedsiębiorstwa) oraz skojarzenia z OFE – pomysł ten dla części badanych jest w istocie powtórzeniem podstawowego mechanizmu, jakim charakteryzują się OFE (czyli właśnie inwestowania składek).

Praca za granicą a prawo do świadczeń

Blisko połowa Polaków nie potrafi wskazać żadnych państw, w których można skorzystać z regulacji międzynarodowych ułatwiających uzyskanie w nich emerytury lub renty jako pracownik migrujący. Pozostali prawidłowo wskazują państwa Unii Europejskiej lub takie, z którymi zawarte zostały specjalne umowy tego dotyczące. Odpowiedzi nieprawidłowe zawarte w kwestionariuszu każdorazowo wskazywane były przez mniej niż 10% badanych.

Tylko niewiele ponad jedna czwarta Polaków wie, że okresy pracy zagranicznej, o ile były oskładkowane, mogą być zaliczone do uzyskania świadczenia w Polsce tylko w przypadku pracy w państwie członkowskim Unii Europejskiej lub z którym zawarta jest stosowna umowa regulująca te kwestie. Pozostali albo nie podają żadnej odpowiedzi, albo podają błędne odpowiedzi.

Tylko jedna piąta Polaków wie, co się stanie ze świadczeniem należnym z ZUS osobie, która przenosi się z miejscem zamieszkania do innego państwa – będzie ono wypłacane, ale tylko w przypadku przeniesienia się do państwa członkowskiego Unii Europejskiej lub takiego, z którym Polska zawarła umowę o zabezpieczeniu społecznym.

Podsumowanie wyników badania wiedzy o ubezpieczeniach społecznych

Wiedza Polaków o ubezpieczeniach społecznych jest niska. Trzy piąte Polaków nie ma prawie żadnej lub ma tylko mierną orientację w regułach rządzących systemem ubezpieczeń społecznych, rodzajach składek i powiązaniach obowiązku ich opłacania z rodzajami umów, korzyściach z nich płynących, ich wysokości itp. Jedynie 7% dysponuje odpowiednim poziomem wiedzy, chociaż warto zwrócić uwagę, że niekoniecznie musi być on bardzo wysoki, skoro dolną granicą zaliczenia do tej grupy jest 60% prawidłowych odpowiedzi.

Tabela 1. Indeks wiedzy o ubezpieczeniach społecznych

Eksperci (powyżej 90% prawidłowych odpowiedzi)	0%
Posiadający wiedzę (60%–90% prawidłowych odpowiedzi)	7%
Średnio zorientowani (40%–60% prawidłowych odpowiedzi)	33%
Słabo zorientowani (10%–40% prawidłowych odpowiedzi)	45%
Ignoranci (mniej niż 10% prawidłowych odpowiedzi)	15%

Źródło: Wiedza i postawy wobec ubezpieczeń społecznych. Raport z badań (ISP, wrzesień 2016)

Grupa określona jako „posiadająca wiedzę” to relatywnie (to bardzo ważne określenie – udział tej grupy nawet w najbardziej nią nasyconych kategoriach osób badanych nie przekraczał 15%) częściej badani mający stałą pracę, przede wszystkim na etacie, osoby z wykształceniem wyższym, z największych miast, mające 30–39 lat, oszczędzające indywidualnie

z myślą o swojej emeryturze. Z kolei grupa nazwana „ignorantami” to częściej osoby młode (15–19 lat – 43% tej grupy), uczące się i studiujące (48% tej grupy), emeryci i renciści (21% tej grupy), niepracujący (34% tej grupy), osoby z wykształceniem podstawowym (zapewne przynajmniej w części ma to związek z wiekiem – 33% tej grupy), mieszkańcy wsi i małych miasteczek (19% tej grupy), osoby, które źle oceniają swoją sytuację materialną (20% tej grupy) i nie oszczędzają indywidualnie na przyszłą emeryturę (17% tej grupy). Ważną i charakterystyczną cechą ignorantów jest brak zdania – częściej trafiają do tej grupy osoby, które na wiele pytań o poglądy wybierają odpowiedź „nie wiem/trudno powiedzieć” – nie potrafią ocenić funkcjonowania ZUS (44% tej grupy), nie potrafią ocenić ZUS ze względu na poziom zaufania (50% tej grupy), nie mają zdania na temat wpływu składek na ubezpieczenie społeczne (50% tej grupy), nie potrafią ocenić, czy ludziom można ufać, jaką preferują relację między wysokością podatków a zakresem usług i świadczeń otrzymywanych w zamian. Są to zatem osoby, które nie mają zdania lub uchylają się od ujawnienia swoich opinii.

Postawy Polaków wobec systemu ubezpieczeń społecznych, państwa i społeczeństwa

Jak widać, uboga wiedza o ubezpieczeniach społecznych nie przeszkadza badanym w ocenie instytucji, która realizuje prawo w tym zakresie, czyli ZUS.

Przeprowadzone badania pokazują również szereg paradoksów. Badani wybierają sprzeczne odpowiedzi zarówno w pytaniach dotyczących wiedzy, jak i postaw oraz opinii. Świadczy to chociażby o tym, że Polacy traktują zagadnienia systemu ubezpieczeń społecznych bezrefleksyjnie. Niestety, przejawia się to również w odpowiedziach na pytania dotyczące postaw społecznych, relacji państwo–obywatel.

Badani zgadzają się zarówno ze stwierdzeniem, że każdy jest kowalem swojego losu, jak i z tym, że nierówności społeczne powinny być wyeliminowane lub że powinniśmy dążyć do tego, aby dochody wszystkich ludzi były w miarę wyrównane. Podobnie spora część Polaków jednocześnie akceptuje pogląd, że zabezpieczenie osób starszych jest kwestią ogólnospołeczną i wszyscy powinni o to zabiegać lub że dzieci powinny pomagać finansowo rodzicom w podeszłym wieku, oraz pogląd, że zabezpieczenie na starość powinno zależeć wyłącznie od indywidualnej przeczności.

Podobne sprzeczności pojawiają się w opiniach na temat umów cywilnoprawnych (w mniejszym stopniu) oraz składek ubezpieczeniowych (w większym zakresie). Z jednej strony dwie trzecie Polaków uznaje, że umowy cywilnoprawne są niekorzystne dla emerytów (obecnych i przyszłych), a z drugiej strony połowa uważa, że powinny być utrzymane z uwagi na możliwość obniżenia w ten sposób kosztów pracy. Wydaje się jednak, że Polacy częściej mają jednak ostrożne i niechętnie podejście do umów cywilnoprawnych – wskazują na to odpowiedzi na pytanie o hipotetyczny wybór rodzaju umowy w powiązaniu z konsekwencjami finansowymi takiego wyboru.

Ponad połowa Polaków, którzy nie prowadzą działalności gospodarczej i firm zatrudniających pracowników, preferowałaby umowę o pracę nawet kosztem niższego wynagrodzenia, a jedna piąta wybrałaby wyższe wynagrodzenie kosztem mniejszego obciążenia składkami na ubezpieczenia społeczne związane z zawartą umową cywilnoprawną.

Zwraca także uwagę bardzo częste wyrażanie opinii, że każdy pracujący powinien móc sam decydować, czy będzie płacił na ubezpieczenia społeczne, a jeśli tak, to także o tym, jak dużą kwotę przeznaczy na nie, wiedząc, jak to wpłynie na wysokość przyszłej emerytury. Tak wysoka akceptacja dla tego poglądu (77%) idzie w parze z wcześniej przytoczonymi opiniami, że to przede wszystkim państwo ma zadbać, aby obywatele mieli zabezpieczenie na starość (63%).

Ta kwestia pojawiała się także w dyskusjach grupowych, w trakcie których ścierały się właśnie takie poglądy. Opinia, że zabezpieczenie na starość to sprawa indywidualna, była konfrontowana z poglądem, że później państwo, czyli wszyscy podatnicy, i tak będą musieli wypłacać jakieś świadczenia tym, którzy wcześniej nie zadbali o siebie w sposób właściwy.

Połowa Polaków uznaje, że wysokość świadczeń emerytalnych, rentowych, chorobowych jest nieadekwatna do wysokości składek opłacanych na te świadczenia. Jedyne świadczenie, przy którym opinie na temat adekwatności wysokości składek i świadczeń są wyrównane (po 36%–37% na rzecz każdego poglądu), to wypłaty z tytułu urlopu macierzyńskiego. Jednocześnie bardzo wielu Polaków nie ma zdania na ten temat.

Niezależnie od rodzaju świadczenia jego wysokość za nieadekwatną do wysokości opłacanych składek relatywnie częściej uznają bezrobotni (w przypadku niektórych świadczeń także niepracujący; w przypadku świadczenia z tytułu urlopu macierzyńskiego status zawodowy nie wpływa na ocenę tej kwestii), źle oceniający funkcjonowanie ZUS i uważający go za instytucję niezastugującą na zaufanie, uważający, że filar repartycyjny nie gwarantuje bezpieczeństwa wypłat emerytur, nieoszczędzający indywidualnie na przyszłość, wyznający pogląd, że to państwo jest odpowiedzialne za zapewnienie bezpieczeństwa na starość. Skłonni uznać wysokość tych świadczeń za adekwatne do wysokości składek są natomiast pracujący na etacie, dobrze oceniający funkcjonowanie ZUS i mający doń zaufanie, wierzący w gwarancje bezpieczeństwa wypłat emerytur zapewniane przez filar repartycyjny, oszczędzający indywidualnie na przyszłość i uznający, że główna odpowiedzialność za zapewnienie sobie bezpieczeństwa na starość leży po stronie obywatela.

Problem wysokości świadczeń był też podnoszony we wszystkich grupach dyskusyjnych. Badani przytaczali przykłady swoich bliskich lub swoje własne, często w kontekście wielu lat pracy i bardzo niskiej emerytury.

Źródła wiedzy o ubezpieczeniach społecznych

Wyniki badania wskazują na niski poziom wiedzy Polaków na temat ubezpieczeń społecznych. Jak się okazuje, blisko połowa Polaków w ogóle nie szuka informacji dotyczących tej dziedziny.

Ci, którzy poszukują informacji na temat ubezpieczeń społecznych, korzystają z różnego typu mediów (głównie telewizji) lub czerpią wiedzę z ZUS – albo od pracowników, albo ze strony internetowej. Pozostałe źródła informacji wymieniane są bardzo rzadko (przez mniej niż 5% badanych).

Z pracownikami ZUS relatywnie częściej kontaktują się osobiście emeryci i renciści, osoby w wieku powyżej 60 lat. Ze strony internetowej ZUS częściej korzystają natomiast pracujący na etacie, w wieku 40–49 lat, z wykształceniem wyższym. Obie grupy to zarazem osoby dobrze oceniające funkcjonowanie ZUS i uznające tę instytucję za godną zaufania oraz wierzące, że filar repartycyjny gwarantuje bezpieczeństwo wypłat emerytur.

Badani z wykształceniem wyższym korzystają ze znacznie większej liczby źródeł informacji, w tym z takich jak: prasa internetowa, radio, dzienniki, rozmowy ze specjalistami. Prasa internetowa jest wykorzystywana częściej właśnie przez osoby z wykształceniem wyższym, zatrudnionych na etacie, z największych miast.

Względnie częściej w ogóle nie szukają informacji na temat ubezpieczeń społecznych osoby młode (15–19 lat), uczniowie, studenci, niepracujący, z wykształceniem podstawowym lub zasadniczym, z miast z liczbą mieszkańców od 20 do 100 tys., niemający zdania na większość kwestii poruszanych w badaniu (w pytaniach o różne opinie najchętniej wybierają odpowiedź „nie wiem/trudno powiedzieć”), w analizie z zastosowaniem indeksu wiedzy na temat ubezpieczeń społecznych przypisani do kategorii ignorantów.

Wypowiedzi w trakcie dyskusji grupowych wskazują na szukanie informacji w samym ZUS lub w internecie (bez przesądzenia, w jakich miejscach konkretnie – portale ogólne czy specjalistyczne). Kontakt z oddziałami ZUS jest jednak raczej sporadyczny, zwykle wymuszony koniecznością uzyskania konkretnej informacji lub załatwienia sprawy dotyczącej badanego. Te kontakty, mimo że sporadyczne, mają duże znaczenie dla oceny funkcjonowania ZUS. Badani mają różne doświadczenia w kontakcie z ZUS, czy to osobistym, czy internetowym – wydaje się, że złe doświadczenia wzmacniają negatywne nastawienie do ZUS, natomiast dobre są raczej swego rodzaju odstępstwem od złej normy i niekoniecznie przekładają się na zmianę nastawienia do tej instytucji. Oczekiwania idą w kierunku proaktywnej postawy pracowników ZUS, unikania czyhania na błąd beneficjenta ZUS, lepszej, prostszej informacji w internecie i w samych placówkach.

Polacy mają ograniczone zaufanie do źródeł wiedzy na temat ubezpieczeń społecznych, z których korzystają – relatywnie najlepiej oceniają bezpośredni kontakt z pracownikami ZUS: do tej formy ma zaufanie i ocenia ją jako wiarygodne źródło informacji 12% Polaków, czyli 71% tych, którzy skorzystali z tej formy kontaktu. Spośród korzystających ze strony internetowej ZUS tylko połowa uznała ją za źródło wiarygodnych informacji, w przypadku telewizji analogicznej wskaźnik wynosi już tylko 44%. Także rodzina lub znajomi nie są uznawani za wiarygodne źródło wiedzy, tylko 42% korzystających z tego źródła uznaje je za godne zaufania. Pozostałe źródła wiedzy trudno ocenić z uwagi na mały odsetek korzystających z nich badanych.

Generalnie ci, którzy korzystają z danego źródła informacji, częściej uznają je za wiarygodne, zatem zróżnicowanie jest analogiczne do opisanego wyżej. Warto jedynie zwrócić uwagę, że telewizja jest uznawana za wiarygodne źródło informacji o ubezpieczeniach społecznych przez emerytów, rencistów i osoby w wieku 50–59 lat.

Nie zmienia to faktu, że Polacy najbardziej preferują ZUS jako źródło wiedzy i informacji na temat ubezpieczeń społecznych – to właśnie albo u pracowników, albo na stronie internetowej (zwłaszcza osoby w wieku 20–39 lat) chcieliby mieć dostęp do potrzebnych im

informacji. Dodatkowym miejscem jest telewizja – to jedyne medium, które można uznać za preferowany sposób pozyskiwania informacji.

Warto podkreślić, że blisko połowa Polaków ponownie zaznacza, że nie interesuje ich żadne źródło wiedzy, ponieważ w ogóle nie szukają informacji na temat ubezpieczeń społecznych. Profil tych osób jest praktycznie identyczny z profilem tych, którzy obecnie nie korzystają z żadnych źródeł informacji na temat ubezpieczeń społecznych.

Uwarunkowania funkcjonowania systemu emerytalnego

Filarowa koncepcja systemu emerytalnego

W ramach systemu emerytalnego funkcjonuje cały zbiór publicznych programów adresowanych do różnych grup społeczno-zawodowych, wykorzystujących rozmaite metody zapewniania dochodu po zaprzestaniu pracy zarobkowej. Praktycy, eksperci i naukowcy próbują uporządkować tę rzeczywistość za pomocą kategorii, podziałów i typologii. Rozpowszechniony obecnie filarowy sposób postrzegania systemu emerytalnego wymaga zmiany, a dokładniej powrotu do początkowej koncepcji stojącej za pojęciem filarów emerytalnych.

Koncepcja filarów emerytalnych została wprowadzona wraz z reformą systemu emerytalnego w 1999 r. Przewiduje ona, że I filar dotyczy części ubezpieczenia emerytalnego obsługiwanej przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych, II filar to otwarte fundusze emerytalne, zaś III filar składa się z rozwiązań o charakterze zakładowym (pracownicze programy emerytalne) oraz indywidualnym (indywidualne konta emerytalne oraz indywidualne konta zabezpieczenia emerytalnego).

Problem ze wspomnianą koncepcją polega na tym, że trudno w niej wskazać klarowne kryterium porządkujące. Typologia ta jest wynikiem kompilacji kilku kryteriów różnicujących i w efekcie nie daje jasnej informacji o charakterze żadnego z filarów. W jednym przypadku rozłącznie potraktowane zostały programy inicjowane przez ten sam podmiot, w drugim zaś połączono ze sobą formy zabezpieczenia organizowane przez różne podmioty. Jednocześnie typologia ta miesza rozwiązania obowiązkowe i dobrowolne, choć wcale nie ma systemowego charakteru, czyli nie obejmuje wszystkich form zabezpieczenia emerytalnego. Brakuje w niej choćby programów przeznaczonych dla rolników, funkcjonariuszy służb mundurowych, żołnierzy zawodowych czy sędziów i prokuratorów.

Nie pomogą tu raporty Banku Światowego, który od około dekady firmuje wielofilarową koncepcję systemu emerytalnego, składającego się aż z 5 filarów (od „0” do „4”). Ta typologia ma tę samą, podstawową wadę, a mianowicie – rządzi nią zlepek kilku kryteriów. Na dodatek filarów jest za dużo, w związku z czym wydaje się ona zbyt skomplikowana.

Z wymienionych powodów proponujemy powrót do stosowania typologii opartej na kryterium podmiotu inicjującego: państwa, pracodawcy, jednostki. Jest to klarowna kategoria, wyczerpująca wszystkie możliwe formy programów emerytalnych. Stanowi ona ponadto proste i użyteczne narzędzie w komparatystyce międzynarodowej. Podział trzech filarów systemu emerytalnego w obecnym stanie prawnym przedstawia poniższy schemat.

I filar: państwowy, bazowy, obowiązkowy, stanowiący zabezpieczenie emerytalne

- ubezpieczenie emerytalne, w tym otwarte fundusze emerytalne
- ubezpieczenie społeczne rolników w zakresie emerytalnym
- emerytury pomostowe

Przegląd systemu emerytalnego 2016. Bezpieczeństwo dzięki odpowiedzialności

- zaopatrzenie emerytalne funkcjonariuszy służb mundurowych
- zaopatrzenie emerytalne żołnierzy zawodowych
- instytucja uposażenia w stanie spoczynku sędziów i prokuratorów
- uprawnienia emerytalne inwalidów wojennych i wojskowych
- uprawnienia emerytalne kombatantów
- świadczenia przedemerytalne

II filar: organizowany na poziomie zakładowym, związkowym lub branżowym

- pracownicze programy emerytalne
- inne zakładowe, związkowe i branżowe programy emerytalne, które nie spełniają kryteriów zawartych w ustawie o pracowniczych programach emerytalnych, a zatem nie podlegają ulgom podatkowym

III filar: indywidualne plany emerytalne w postaci oszczędzania lub ubezpieczenia

- indywidualne konta emerytalne
- indywidualne konta zabezpieczenia emerytalnego
- inne finansowe plany emerytalne, które nie spełniają kryteriów zawartych w ustawie o indywidualnych kontach emerytalnych oraz indywidualnych kontach zabezpieczenia emerytalnego, a zatem nie podlegają ulgom podatkowym

Warto zwrócić uwagę, że typologia ta nie uwzględnia rozwiązań o charakterze niefinansowym w rozumieniu IV filaru z najnowszej koncepcji Banku Światowego, np. świadczeń w naturze.

Nie należy godzić się z wyrażaną przez niektórych badaczy konstatacją, że w sytuacji, gdy obecna terminologia jest już ugruntowana w powszechnej świadomości, nie ma sensu jej przebudowywać. Wszak język wywiera ogromny wpływ na sposób naszego myślenia. Jeśli błędny jest język, błędne mogą okazać się i myśli, a wraz z nimi – działanie.

System emerytalny w świetle prognozy funduszu emerytalnego do 2060 r.

Podstawowe cele reformy systemu emerytalnego w Polsce, rozpoczętej w 1999 r., to m.in.: określenie jednakowych warunków nabywania prawa do emerytury dla wszystkich grup zawodowych, wprowadzenie zmian w sposobie ustalania wysokości emerytur – poprzez odejście od metody zdefiniowanego świadczenia i zastąpienie jej metodą zdefiniowanej składki, a także przekształcenie systemu repartycyjnego w system repartycyjno-kapitałowy.

Nowy system emerytalny obejmuje większość ubezpieczonych. Wyjątek stanowią górnicy, wobec których nie mają zastosowania powszechnie obowiązujące przepisy. Niektóre grupy zawodowe mogą więc nadal korzystać z przywilejów wynikających z przepisów emerytalnych.

Poza systemem powszechnym nadal pozostają osoby pracujące w tzw. służbach mundurowych oraz rolnicy indywidualni.

Wysokość emerytury według nowych zasad – w myśl reguły „moja składka pracuje na moją emeryturę” – jest ustalana przez podzielenie sumy kwot:

- składek na ubezpieczenie emerytalne zapisanych na koncie ubezpieczonego,
- zwaloryzowanego kapitału początkowego i
- środków zapisanych na subkoncie

przez średnie dalsze trwanie życia w wieku równym wiekowi przejścia na emeryturę.

Część składki emerytalnej odprowadzana jest do otwartych funduszy emerytalnych (OFE). Do maja 2011 r. składka ta wynosiła 7,3% podstawy wymiaru składek na ubezpieczenie emerytalne.

Pierwsze poważne zmiany w OFE wprowadzono w maju 2011 r. Było to obniżenie części obowiązkowej składki emerytalnej kierowanej do OFE oraz utworzenie subkonta w ZUS. Kolejne zmiany, w latach 2013 i 2014, dotyczyły proporcji składki przekazywanej do OFE i na subkonto w ZUS. Pierwszego sierpnia 2014 r. wprowadzono następną istotną zmianę – członkostwo w OFE z obowiązkowego stało się dobrowolne.

Emerytury dziś

Od kilku lat obserwujemy rosnącą liczbę emerytów, którym ZUS wypłaca świadczenia. W ciągu ostatnich 5 lat wzrosła ona o ponad 2% – z 4952,3 tys. osób w grudniu 2011 r. do 5067,7 tys. w grudniu 2015 r. Nie zmienia się struktura według osób pobierających emerytury według płci – w grudniu 2015 r. pobierało je 41% mężczyzn i 59% kobiet. Znacząco zmienił się natomiast udział emerytur wyliczanych według nowych zasad – wzrósł z 11,4% w grudniu 2011 r. do 27,4% w grudniu 2015 r.

Gdy przeanalizujemy liczbę emerytów pobierających emeryturę z ZUS w grudniu 2015 r. w aspekcie terytorialnym, zauważymy, że największy udział emerytów w populacji w wieku poprodukcyjnym występuje w województwie śląskim, najmniejszy zaś w województwach lubelskim i podlaskim. W poszczególnych województwach udział ten waha się od 54,3% do 78%, a ogółem dla Polski wynosi 67,3%. Pozostała część populacji w wieku poprodukcyjnym to osoby, które pobierają świadczenia z innych systemów (np. rolnicy), a także osoby pobierające renty rodzinne lub niektóre renty z tytułu niezdolności do pracy.

Od lat rośnie średni wiek osób pobierających emeryturę. W grudniu 1995 r. wynosił on 65 lat (kobiety) i 67 lat (mężczyźni), w grudniu 2015 r. zaś – 69,8 roku (kobiety) i 71,5 roku (mężczyźni). Średnio najmlodszy emeryci mieszkają w województwie śląskim, a najstarsi – w województwach podlaskim i mazowieckim. W poszczególnych województwach średni wiek emerytów waha się od 68,7 roku do 71,6 roku, a ogółem dla Polski wynosi 70,5 roku.

W grudniu 2015 r. przeciętna wypłata emerytury z ZUS wynosiła 2116,45 zł, co stanowiło 62,1% przeciętnego wynagrodzenia pomniejszonego o obowiązkową składkę na ubezpieczenia społeczne płaconą przez ubezpieczonego. Emerytura kobiet wynosiła 1784,07 zł (52,3% przeciętnego wynagrodzenia) i stanowiła 69% emerytury mężczyzn (2601,04 zł, czyli 76,3% przeciętnego wynagrodzenia).

Średnio najwyższe emerytury wypłacane były w województwie śląskim (ogółem – 2520,76 zł; w przypadku mężczyzn – 3279,31 zł), a najniższe – w województwie podkarpackim (ogółem 1854,06 zł). Najwyższe emerytury wśród kobiet pobierały mieszkanki województwa mazowieckiego (1967,33 zł).

Po waloryzacji w marcu 2016 r. przeprowadzono szczegółową analizę struktury wysokości emerytur (bez dodatków pielęgnacyjnych). Wysokość wypłat emerytury scharakteryzowano za pomocą:

- miary klasycznej – średniej arytmetycznej,
- miar pozycyjnych – mediany, dominanty oraz kwartyli,
- współczynnika zmienności,
- kierunku asymetrii.

Średnia arytmetyczna (X), wyrażająca przeciętny poziom badanej cechy, tzn. przeciętną wysokość emerytury wypłacanej przez ZUS w marcu 2016 r., wyniosła ogółem 2049,15 zł, w tym dla populacji mężczyzn – 2525,67 zł, zaś dla populacji kobiet – 1722,09 zł.

Po analizie miar pozycyjnych stwierdzono, że najczęściej występująca w badanym rozkładzie wysokości emerytur (czyli dominanta D), pobierana przez największą liczbę świadczeniobiorców, czyli przez 304,2 tys. osób, była emerytura w wysokości 1568,52 zł.

W populacji mężczyzn dominowała emerytura w wysokości 2043,51 zł, pobierana przez 106,9 tys. osób. W populacji kobiet dominowała emerytura w wysokości 1472,92 zł, pobierana przez 233,2 tys. osób.

Informacją uzupełniającą średnią arytmetyczną jest odchylenie ćwiartkowe (Q), które dzieli zbiorowość na części pod względem liczby jednostek pozostających między sobą w pewnym stosunku oraz określa, o ile średnio różnią się wartości cechy od mediany (M). Jak wynika z analizy kwartyli, 25% świadczeniobiorców (pierwszy kwartyl Q_1) pobierało emeryturę w wysokości do 1403,13 zł, połowa (mediana M) otrzymywała emeryturę w wysokości do 1834,40 zł, 75% (trzeci kwartyl Q_3) – w wysokości do 2452,27 zł, natomiast 25% – powyżej tej kwoty. Analiza kwartyli w przypadku populacji mężczyzn wynosiła odpowiednio: 25% mężczyzn (pierwszy kwartyl Q_1) pobierało emeryturę w wysokości do 1803,78 zł, połowa (mediana M) otrzymywała emeryturę w wysokości do 2301,99 zł, 75% (trzeci kwartyl Q_3) – w wysokości do 3052,99 zł, natomiast 25% – powyżej tej kwoty. W populacji kobiet miary te kształtowały się następująco: 25% emerytek (pierwszy kwartyl Q_1) pobierało świadczenie w wysokości do 1254,86 zł, połowa (mediana M) otrzymywała emeryturę w wysokości do 1590,68 zł, 75% (trzeci kwartyl Q_3) – w wysokości do 2014,81 zł, natomiast 25% – powyżej tej kwoty.

W przypadku analizowanych wysokości emerytur współczynnik zmienności (V), określający wielkość zróżnicowania badanej cechy w zbiorze, wyniósł 29%. Otrzymany współczynnik V mieści się w przedziale 20–40%, oznacza zatem przeciętne zróżnicowanie wysokości emerytur w badanej zbiorowości. Otrzymane współczynniki (V) zarówno dla populacji mężczyzn (27%), jak i dla kobiet (24%) mieszczą się także w przedziale jak dla zbiorowości ogółem.

Analizując, czy wysokości emerytur są rozłożone równomiernie w stosunku do średniej arytmetycznej, czy też mają tendencję do skupiania się przy dolnej bądź górnej granicy przedziału zmienności cechy, stwierdzamy zależność pomiędzy średnią arytmetyczną, medianą a dominantą: $X > M > D$. Na podstawie powyższej relacji można określić kierunek asymetrii analizowanego rozkładu wysokości emerytur. W tym przypadku jest to asymetria prawostronna, co oznacza, że największa liczba świadczeniobiorców pobierających emerytury skupia się poniżej wartości średniej arytmetycznej wysokości emerytury. Zarówno dla populacji mężczyzn, jak i kobiet została zachowana taka sama zależność pomiędzy średnią arytmetyczną, medianą a dominantą, co oznacza asymetrię prawostronną.

Po wzroście liczby nowo przyznawanych emerytur w latach 2007–2009 i ich spadku w kolejnych latach, od 2014 r. ponownie obserwujemy wzrost liczby emerytur przyznawanych po raz pierwszy. W 2015 r. przyznano ich 224,4 tys., czyli ponad dwa razy więcej niż w 2011 r., co w pewnym stopniu jest efektem podwyższania wieku emerytalnego.

W przypadku nowo przyznawanych emerytur jeszcze wyraźniej niż w przypadku całego portfela widać rosnący udział emerytur wyliczanych według nowych zasad – ich udział wzrósł z 64,7% w 2011 r. do 92,8% w 2015 r. Trzeba przy tym pamiętać, że spośród 16,2 tys. emerytur przyznanych w 2015 r. według starych zasad aż 42,8% stanowiły emerytury górnicze.

W 2015 r. przyznano 16,2 tys. emerytur wyliczanych według dotychczasowych zasad, tj. blisko 10 tys. mniej niż w 2014 r. i o ok. 20 tys. mniej niż w 2011 r. Malejąca liczba emerytur przyznawanych według dotychczasowych zasad jest wynikiem coraz mniejszej populacji osób uprawnionych do emerytur ze starego systemu. Wśród osób, którym przyznawano te emerytury, dominują mężczyźni. W 2015 r. było ich 12,1 tys. (co stanowi 74,6% wszystkich osób, którym w 2015 r. przyznano emeryturę według dotychczasowych zasad), kobiet zaś – 4,1 tys. (25,4%).

Średni wiek osób, którym w 2015 r. przyznano emeryturę ze starego systemu, wynosił 56,5 roku i był niższy o 3,1 roku od średniego wieku osób, którym takie świadczenie przyznano w 2011 r. Średni wiek mężczyzn w 2015 r. wynosił 55,2 roku, kobiet zaś – 60,1 roku. Coraz niższy wiek osób, którym przyznaje się emeryturę na dotychczasowych zasadach, to przede wszystkim efekt malejącego kręgu osób mających prawo do tej emerytury – coraz większy odsetek wśród nich stanowią górnicy (23,1% w 2013 r., 30,4% w 2014 r., 42,8% w 2015 r.).

Przeciętna miesięczna wysokość emerytury przyznanej według dotychczasowych zasad w 2015 r. wynosiła 3665,68 zł i stanowiła 107,5% przeciętnego wynagrodzenia w 2015 r. (pomniejszonego o obowiązkową składkę na ubezpieczenia społeczne płaconą przez ubezpieczonego). W przypadku mężczyzn było to 3940,80 zł, w przypadku kobiet – 2856,41 zł. Emerytura mężczyzn była więc o prawie 38% wyższa od emerytury kobiet.

W 2015 r. przyznano 208,2 tys. emerytur wyliczanych według nowych zasad, ponad trzykrotnie więcej niż w 2011 r. i prawie o 58% więcej niż w 2014 r. Rosnąca liczba tych świadczeń wynika z tego, że jest coraz mniej osób uprawnionych do emerytur ze starego systemu, a coraz więcej – do świadczeń z nowego systemu. Wśród osób, którym przyznawane są te emerytury, dominują kobiety: w 2015 r. tzw. nową emeryturę przyznano 125,6 tys. kobiet (co stanowiło 60,3% wszystkich osób, którym w 2015 r. przyznano tę emeryturę) i 82,6 tys. mężczyzn.

Duży wzrost liczby nowo przyznanych emerytur w 2014 i 2015 r. to przede wszystkim efekt przechodzenia na emeryturę osób, które nie miały prawa do wcześniejszych emerytur. Ponadto od 2014 r. na emeryturę zaczęli przechodzić mężczyźni urodzeni w 1949 r. (osiągający podwyższony wiek emerytalny od czerwca 2014 r.), a w 2015 r. także urodzeni w 1950 r.

Średni wiek osób, którym w 2015 r. przyznano emeryturę według nowych zasad, wynosił 62 lata – 2 lata więcej od średniego wieku osób, którym w 2011 r. przyznano nową emeryturę. Średni wiek mężczyzn w 2015 r. wyniósł 63,9 roku, kobiet – 60,7 roku. Coraz wyższy wiek osób, którym przyznaje się emeryturę według nowych zasad, to głównie efekt podwyższania wieku emerytalnego.

Przeciętna wysokość emerytury przyznanej według nowych zasad w 2015 r. wynosiła 2037,29 zł (co stanowiło 59,8% przeciętnego wynagrodzenia w 2015 r. pomniejszonego o obowiązkową składkę na ubezpieczenia społeczne płaconą przez ubezpieczonego), w przypadku mężczyzn przeciętna ta wynosiła 2639,23 zł, a kobiet – 1641,05 zł.

W połowie pierwszej dekady XXI w. ZUS wypłacał ponad 250 tys. emerytur w najniższej wysokości. Od 2008 r. liczba ta maleje, do czego niewątpliwie przyczynił się proces podwyższania wymiaru kwoty bazowej. Określenie nowej wysokości świadczenia emerytalno-rentowego danego świadczeniobiorcy polegało na tym, że ustalano je ponownie od 100% kwoty bazowej aktualnej w momencie przyznania świadczenia, a następnie uwzględniano wszystkie podwyżki, jakim dane świadczenie podlegało od chwili przyznania. Od 1 marca 2008 r. wszystkie emerytury ze starego systemu wyliczane są od kwoty bazowej stanowiącej 100% przeciętnego wynagrodzenia pomniejszonego o obowiązkową składkę na ubezpieczenia społeczne płaconą przez ubezpieczonego. W marcu 2016 r. wypłacono 140,5 tys. emerytur w wysokości najniższej – niemal o połowę mniej niż w marcu 2007 r.

W nowym systemie emerytalnym staż nie jest warunkiem otrzymania emerytury. Jednak emerytur osób, które nie osiągnęły wymaganego stażu (obecnie 22 lata dla kobiet, 25 lat dla mężczyzn), nie podwyższa się do najniższej emerytury. Od kilku lat obserwujemy szybki wzrost liczby takich emerytur. O ile w grudniu 2011 r. wypłacono 23,9 tys. takich świadczeń, to w grudniu 2015 r. było ich już 76,3 tys. Wśród osób pobierających taką emeryturę w grudniu 2015 r. zdecydowanie przeważały kobiety – stanowiły aż 95% tej populacji. Emeryturę wynoszącą 700 zł i mniej pobierało 39% populacji kobiet i 60% populacji mężczyzn. Największy odsetek kobiet i mężczyzn pobierał tę emeryturę w przedziale 700,01–800,00 zł.

W 2015 r. wydatki na emerytury wypłacane z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (FUS) stanowiły 65,7% wydatków FUS na świadczenia pieniężne, podczas gdy w 2011 r. udział ten wynosił 66,4%. Spadek ten nie oznacza mniejszych wydatków nominalnych. Jest on spowodowany zmieniającą się strukturą wydatków FUS w podziale na fundusze – zwiększył się udział wydatków na świadczenia z funduszu chorobowego – z 6,8% w 2011 r. do 9,6% w 2015 r. Wydatki na emerytury wyrażone w % produktu krajowego brutto (PKB) rosły i w 2015 r. wynosiły 7,18% PKB.

Emerytury jutro – prognozowana sytuacja finansowa funduszu emerytalnego w perspektywie do 2060 r.

Procesy demograficzne, wpływając bezpośrednio na liczbę emerytów, rencistów i osób ubezpieczonych, oddziałują istotnie na sytuację finansową Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. W tym kontekście zmiany zachodzące w populacji Polski oraz wyniki prognoz demograficznych dla naszego kraju należy uznać za co najmniej niepokojące.

Zmiany demograficzne w Polsce to:

- zmniejszająca się liczba urodzeń,
- zmniejszająca się umieralność,
- wydłużające się średnie dalsze trwania życia (konsekwencja mniejszej umieralności).

Prognozy demograficzne wskazują na pogłębianie się obserwowanych od lat tendencji.

Zgodnie z prognozą EUROPOP 2013 (scenariusz główny) populacja Polski cały czas będzie malała (w horyzoncie do 2060 r.). Zmniejszy się również liczba osób w wieku produkcyjnym. Przez większość lat zmniejszy się liczba osób w wieku przedprodukcyjnym, a zwiększy liczba osób w wieku poprodukcyjnym. W 2060 r. w porównaniu do 2015 r.:

- populacja ogółem zmaleje o 5,4 mln osób (spadek o 13,9%),
- populacja w wieku przedprodukcyjnym zmaleje o 1,7 mln osób (spadek o 24,8%),
- populacja w wieku produkcyjnym zmaleje o 6,7 mln osób (spadek o 27,3%),
- populacja w wieku poprodukcyjnym wzrośnie o 3 mln osób (wzrost o 42,4%).

Prognoza demograficzna EUROPOP 2013 zakłada poprawę współczynnika dzietności ogólnej, ale współczynnik ten w perspektywie do 2060 r. utrzyma się na poziomie wyraźnie niższym niż poziom współczynnika dzietności gwarantującego prostą zastępowalność pokoleń (2,1). Współczynnik dzietności wzrośnie do poziomu 1,50 w 2035 r. i do poziomu 1,62 w 2060 r.

Po II wojnie światowej średnie dalsze trwanie życia szybko się wydłużało. Następowato to do ok. 1970 r. (w porównaniu do 1950 r. wydłużyło się o przeszło 10 lat w przypadku mężczyzn i o 11 lat w przypadku kobiet). Kolejne 20 lat (lata 1970–1990) to okres stagnacji (w przypadku mężczyzn wydłużenie średniego dalszego trwania życia o 0,73 roku, a w przypadku kobiet – o 1,73 roku). Okres po 1991 r. to ponownie wydłużenie średniego dalszego trwania życia (w 2013 r. w porównaniu do 1991 r. o przeszło 7 lat dla mężczyzn i o 6 lat dla kobiet). Również prognoza demograficzna EUROPOP 2013 przewiduje dalszy wzrost średniego dalszego trwania życia.

Zmiany sytuacji demograficznej dobrze obrazuje liczba osób w wieku poprodukcyjnym oraz w wieku nieprodukcyjnym na 1000 osób w wieku produkcyjnym. Zgodnie ze wspomnianą prognozą demograficzną proporcje te wzrosną przez większość wskazanego okresu, osiągną w 2060 r.:

1. w warunkach podwyższonego wieku emerytalnego – poziom większy niż w 2014 r. o:
 - 98,8% w przypadku ilorazu liczby osób w wieku poprodukcyjnym i liczby osób w wieku produkcyjnym,
 - 51,3% w przypadku ilorazu liczby osób w wieku nieprodukcyjnym i liczby osób w wieku produkcyjnym.

2. w warunkach bez podwyższenia wieku emerytalnego:

- 146,3% w przypadku ilorazu liczby osób w wieku poprodukcyjnym i liczby osób w wieku produkcyjnym,
- 81,3% w przypadku ilorazu liczby osób w wieku nieprodukcyjnym i liczby osób w wieku produkcyjnym.

Prognoza sytuacji finansowej funduszu emerytalnego na lata 2017–2060 przygotowana została w trzech wariantach:

- wariant 1 – pośredni,
- wariant 2 – pesymistyczny,
- wariant 3 – optymistyczny.

We wszystkich wariantach posłużono się założeniami makroekonomicznymi przygotowanymi przez Departament Polityki Makroekonomicznej Ministerstwa Finansów (trzy różne zestawy założeń makroekonomicznych). W prognozie wykorzystany został scenariusz główny prognozy demograficznej Eurostatu EUROPOP 2013.

Saldo roczne funduszu emerytalnego jest różnicą wpływów i wydatków w danym roku, jest to zatem wynik finansowy wyłącznie z rocznej działalności funduszu. Po stronie wpływów uwzględniono wpływy składkowe oraz środki przekazywane z otwartych funduszy emerytalnych na dochody funduszu emerytalnego po ukończeniu wieku o 10 lat niższego od wieku emerytalnego (tzw. suwak bezpieczeństwa). W wydatkach, obok wydatków na emerytury, uwzględniono część odpisu na działalność Zakładu Ubezpieczeń Społecznych. Dlatego też prezentowane w prognozie kwoty deficytów rocznych funduszu emerytalnego (ujemnych sald rocznych funduszu emerytalnego) nie będą w całości pokrywane z dotacji z budżetu państwa.

We wszystkich wariantach, przez wszystkie lata, aż do końca horyzontu prognozy, fundusz emerytalny osiąga ujemne saldo roczne. Oznacza to, że bieżące wpływy składkowe do funduszu emerytalnego oraz wpływy z tzw. suwaka bezpieczeństwa nie pokrywają wydatków na emerytury finansowane z tego funduszu oraz części odpisu na ZUS. We wszystkich wariantach odnotowujemy podobny co do kształtu przebieg zdyskontowanego⁴ salda rocznego: po okresie pogłębiającego się deficytu rocznego, który – w zależności od wariantu – trwa do 2027–2030 r., następuje wzrost salda rocznego (co oznacza spadek deficytu) do 2041–2042 r., po czym ponownie następuje spadek salda rocznego. W 2060 r. w wariantach 1 oraz w latach 2059–2060 w wariantach 2 i 3 saldo roczne funduszu emerytalnego ponownie wzrasta.

Pogłębianie się deficytu rocznego funduszu w pierwszym okresie prognozy związane jest w dużej mierze z przechodzeniem na emerytury osób, które nie miały prawa do wcześniejszych emerytur oraz osób z wyżu demograficznego lat powojennych, a także z zakończeniem procesu podwyższania wieku emerytalnego dla mężczyzn. Na spadek deficytu rocznego funduszu emerytalnego w latach 30. XXI w. wpływ ma przechodzenie na emerytury osób z niżu demograficznego lat 60. ubiegłego wieku oraz dalsze podwyższanie ustawowego wieku emerytalnego dla kobiet. Pogorszenie sytuacji finansowej funduszu po 2040 r. związane jest z przechodzeniem na emerytury osób z wyżu demograficznego lat 80. XX wieku oraz z zakończeniem podwyższania wieku emerytalnego dla kobiet.

⁴ Wartości zdyskontowane na 2014 r. Jako stopę dyskontową przyjęto założoną uprzednio stopę inflacji.

Największy deficyt roczny w kwotach zdyskontowanych inflacją na 2014 r. w prognozowanym okresie w poszczególnych wariantach wynosi: 73 mld zł w 2059 r. w wariantcie 1, 84,4 mld zł w 2058 r. w wariantcie 2 i 48,3 mld zł w 2027 r. w wariantcie 3. Najmniejszy deficyt roczny w kwotach zdyskontowanych inflacją na 2014 r. osiągany jest w poszczególnych wariantach: w wariantcie 1 w 2041 r. (38,6 mld zł), w wariantcie 2 w 2017 r. (46 mld zł), w wariantcie 3 w 2042 r. (12 mld zł). W dwóch wariantach prognozowany deficyt roczny funduszu emerytalnego wyrażony w kwotach zdyskontowanych inflacją na 2014 r. w 2060 r. jest większy niż w 2017 r.:

- w wariantcie 1 o 31,8 mld zł,
- w wariantcie 2 o 37,7 mld zł.

W wariantcie 3 deficyt roczny funduszu emerytalnego w 2060 r. jest mniejszy niż w 2017 r. o 6,9 mld zł.

Podobnie wygląda przebieg salda rocznego funduszu emerytalnego w % PKB. Po okresie spadku salda rocznego (poza latami 2017–2021 w wariantcie 3) trwającego – w zależności od wariantu – do 2023–2027 r., następuje wzrost salda rocznego do 2041–2042 r. Po 2042 r. we wszystkich wariantach deficyt roczny funduszu emerytalnego w % PKB rośnie. W ostatnich latach prognozy saldo roczne funduszu (w % PKB) ponownie rośnie. Wzrost ten obserwujemy w latach 2059–2060 w wariantcie 1 oraz w latach 2056–2060 w wariantach 2 i 3. W dwóch wariantach deficyt roczny funduszu w 2060 r. jest mniejszy niż w 2017 r.: w wariantcie 1 o 0,74% PKB, w wariantcie 3 o 1,51% PKB. W wariantcie 2 deficyt ten jest większy niż w 2017 r. – o 0,52% PKB. W analizowanym okresie największy deficyt roczny funduszu prognozowany jest: w wariantcie 1 w 2024 r. (2,34% PKB), w wariantcie 2 w 2027 r. (3,49% PKB), w wariantcie 3 w 2017 r. (1,95% PKB). Najmniejszy zaś deficyt prognozowany jest: w wariantcie 1 w 2042 r. (1,00% PKB), w wariantcie 2 w 2017 r. (2,42% PKB), w wariantcie 3 w 2042 r. (0,26% PKB).

Miarą efektywności systemu emerytalnego jest jego wydolność, zdefiniowana jako iloraz wpływów i wydatków. W żadnym z wariantów wydolność funduszu emerytalnego nie osiąga pułapu 100%. W wariantach 1 i 3 wydolność ta w ostatnim roku prognozy jest wyższa niż w 2017 r. W wariantcie 3 wzrost wydolności w 2060 r. w porównaniu do 2017 r. wynosi blisko 19,5 p.p. W wariantcie 1 wzrost ten wynosi 7,1 p.p. W wariantcie 2 w 2060 r. wydolność funduszu jest mniejsza niż w 2017 r. o 6,5 p.p.

Przez współczynnik obciążenia systemowego dla funduszu emerytalnego należy rozumieć iloraz liczby emerytów i liczby osób objętych ubezpieczeniem emerytalnym. Liczba emerytów dotyczy wszystkich osób, które pobierają emerytury finansowane z funduszu emerytalnego wyodrębnionego w ramach Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (także osób, które pobierają emerytury w zbiegu z rentami z tytułu niezdolności do pracy).

W wariantcie 2 współczynnik obciążenia systemowego rośnie przez wszystkie lata prognozy. W pozostałych wariantach w początkowym okresie prognozy współczynnik ten również rośnie: do 2031 r. w wariantcie 1 i do 2029 r. w wariantcie 3, po czym obserwujemy jego kilkuletni (trwający do 2037–2038 r.) spadek. Następnie współczynnik ten rośnie nieprzerwanie aż do 2060 r. Tempo tego wzrostu od ok. 2040 r. we wszystkich wariantach jest znacznie większe niż we wcześniejszych latach prognozy. Spowodowane jest to z jednej strony dużym przyrostem liczby osób pobierających emerytury, a z drugiej – male-

Przeгляд systemu emerytalnego 2016. Bezpieczeństwo dzięki odpowiedzialności

jącą liczbą ubezpieczonych, co ma związek z przechodzeniem na emerytury osób z wyżu demograficznego lat 80. XX wieku oraz z zakończeniem procesu podwyższania wieku emerytalnego.

Prognozowana przeciętna emerytura z funduszu emerytalnego zdyskontowana inflacją na 2014 r. w każdym z wariantów rośnie. W 2060 r. jest ona wyższa, w zależności od wariantu, o 65,5%, 53,0% i 102,7% w stosunku do przeciętnej emerytury z 2017 r.

Obecnie przeciętna emerytura stanowi 60% przeciętnego wynagrodzenia pomniejszonego o składki na ubezpieczenia społeczne płacone przez ubezpieczonego. W 2060 r. relacja ta wahać się będzie od 45,5% do 52%. Spadek ten to raczej efekt szybszego nominalnego wzrostu przeciętnego wynagrodzenia niż wskaźników waloryzacji składek i świadczeń.

Systemy emerytalne o zdefiniowanej składce i zdefiniowanym świadczeniu

Zasada zdefiniowanego świadczenia (ang. *defined benefit*; DB) i zdefiniowanej składki (ang. *defined contribution*; DC) to pojęcia wywodzące się z dziedziny prywatnych, komercyjnych, dobrowolnych ubezpieczeń emerytalnych. Na podstawie rachunku aktuarialnego można z góry oszacować:

- jakiej wysokości składkę musiałby regularnie uiszczać ubezpieczający, aby po zajściu zdarzenia objętego ochroną ubezpieczony otrzymał świadczenie na założonym poziomie, a także
- jakiej wysokości świadczenie przysługiwałoby ubezpieczonemu, gdyby ubezpieczający regularnie wpłacał składkę w założonej wysokości.

Jeśli plan ma zachować aktuarialne zbilansowanie, to gdy wystąpią okoliczności je zaburzające, świadczenie albo składka lub oba te elementy na raz muszą być dostosowane.

W kontekście ubezpieczeń gospodarczych zasady DB i DC mogą być rozumiane nie tyle jako odmienne sposoby ustalania wysokości świadczenia, lecz raczej jako reguły podporządkowania między składką a świadczeniem albo – innymi słowy – różne strategie zabezpieczania środków na emeryturę. Ubezpieczający w zależności od potrzeb wybiera plan emerytalny:

- zakładający dany poziom świadczenia (pozostawiający swobodny, dopasowujący się do okoliczności poziom składki) lub
- zakładający daną wysokość regularnych składek (pozostawiający swobodny, dopasowujący się do okoliczności poziom świadczenia)⁵.

Powyższa typologia, przeniesiona na grunt zabezpieczenia emerytalnego, uległa w literaturze przedmiotu znaczącej deformacji. W odniesieniu do publicznych programów z zakresu

⁵ M. Góra, System emerytalny, Wydawnictwo PWE, Warszawa 2003, s. 108; M. Cichoń, W. Scholz, A. van de Meeendonk, K. Hagemeyer, F. Bertranou, P. Plamondon (red.), *Financing social protection. Quantitative Methods in Social Protection Series*, Międzynarodowa Organizacja Pracy, Genewa 2004, s. 228–230.

zabezpieczenia emerytalnego (nie tylko ubezpieczenia emerytalnego) pojęcia zdefiniowanego świadczenia i zdefiniowanej składki są zwykle rozumiane jako dwie różne zasady kalkulacji wysokości emerytury – w oderwaniu od problemu aktuarialnego zbilansowania systemu⁶.

System emerytalny o zdefiniowanym świadczeniu – definicja i przykłady

System emerytalny funkcjonujący według zasady zdefiniowanego świadczenia uzależnia wysokość świadczenia od następującej kombinacji: długości szeroko rozumianego stażu pracy, wysokości zarobków z wybranych lat oraz arbitralnych współczynników realizujących obowiązującą politykę społeczną państwa⁷. W praktyce formuły emerytalne przybierają różnorodny kształt, jednakże podstawowa idea pozostaje w każdym przypadku ta sama i polega na tym, że długością stażu pracy ubezpieczony wypracowuje sobie stopę zastąpienia (ang. *replacement rate*) przeszłych zarobków świadczeniem emerytalnym.

Przyjmowane do obliczeń zarobki, czyli tzw. podstawa wymiaru emerytury, mogą pochodzić z ostatniego stanowiska zajmowanego przed przejściem na emeryturę (ang. *final-salary plan*), ostatniego okresu zarobkowania, z całej kariery zawodowej lub z wybranych najlepszych lat. Z kolei długość stażu musi zostać przeliczona na tak zwaną wystugę⁸. Wystuga wskazuje, jaki procent podstawy wymiaru będzie stanowiła emerytura i może być rozbita na kilka wystug dotyczących okresów aktywności zawodowej (lub jej braku) o różnym charakterze. W każdym miejscu formuły może być zastosowany jakiś arbitralny współczynnik, zależnie od celów polityki społecznej.

Zacznijmy od prostego przykładu. Funkcjonariuszom niektórych służb mundurowych przysługuje m.in. emerytura z tytułu wystugi lat⁹. Sposób ustalenia wysokości świadczenia polega na pomnożeniu podstawy wymiaru emerytury przez wystugę. Podstawę wymiaru stanowi uposażenie należne funkcjonariuszowi na ostatnio zajmowanym stanowisku, wraz z dodatkami o charakterze stałym i nagrodą roczną. Wystuga składa się m.in. z okresów: służby (2,6% za każdy rok), okresów składkowych (2,6% za każdy rok, nie więcej niż za 3 lata tych okresów; 1,3% za każdy kolejny rok) i nieskładkowych (0,7% za każdy rok) przed przystąpieniem do służby, zatrudnienia po zwolnieniu ze służby (1,3% za każdy rok), służby

⁶ Trzecim rozwiązaniem w zakresie zasad ustalania wysokości świadczenia jest zapewnienie wszystkim uczestnikom systemu emerytury w tej samej kwocie (ang. *flat-rate pension*).

⁷ N. Barr, P. Diamond, *Reforming pensions. Principles and policy choices*, Oxford University Press, Nowy Jork 2008, s. 38–39, 309; D. Blake, *Pension economics*, John Wiley & Sons Limited, Chichester 2006, s. 7.

⁸ Wystuga to staż pracy oraz innych kwalifikowanych okresów, pomnożony przez arbitralny przelicznik (ang. *accrual rate*, czyli tempo, z jakim przyrasta wysokość emerytury za każdy kolejny rok pracy; można go nazwać współczynnikiem konwersji stażu pracy albo współczynnikiem narastania wysokości emerytury).

⁹ Zob. ustawa z dnia 18 lutego 1994 r. o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszy Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego, Centralnego Biura Antykorupcyjnego, Straży Granicznej, Biura Ochrony Rządu, Państwowej Straży Pożarnej i Służby Więziennej oraz ich rodzin (tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r. poz. 708), dalej: policyjna ustawa emerytalna. Również Służba Celna ma zostać włączona do policyjnego zaopatrzenia emerytalnego w związku z wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego z dnia 3 marca 2015 r. w sprawie K 39/13. Żołnierze zawodowi mają odrębną, choć bliźniaczą ustawę, zob. ustawa z dnia 10 grudnia 1993 r. o zaopatrzeniu emerytalnym żołnierzy zawodowych oraz ich rodzin (tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r. poz. 1037).

w organach bezpieczeństwa państwa (0,7% za każdy rok), a także podwyższeń z różnych tytułów, i nie może przekroczyć 75%¹⁰. Emerytura oraz podstawa wymiaru podlega corocznej waloryzacji.

$$E = W \cdot PW, \quad W \leq 0,75 \quad (1)$$

gdzie:

E – kwota emerytury (zł)

W – wystuga

PW – podstawa wymiaru emerytury (zł)

Bardziej rozbudowany przykład zastosowania zasady DB w praktyce znajdziemy w ubezpieczeniu emerytalnym, w którym ubezpieczonym urodzonym przed 1 stycznia 1949 r. przysługuje emerytura obliczona na starych zasadach¹¹. Formuła emerytalna wygląda następująco:

$$E = \underbrace{(0,24 \cdot KB)}_{\substack{\text{część socjalna} \\ \text{wystuga} \quad \text{składnik} \\ \text{zarobkowy}}} + \underbrace{(0,013 \cdot S \cdot PW)}_{\substack{\text{część indywidualna} \\ \text{wystuga} \quad \text{składnik} \\ \text{zarobkowy}}} + \underbrace{(0,007 \cdot N \cdot PW)}_{\substack{\text{wystuga} \quad \text{składnik} \\ \text{zarobkowy}}}, \quad N \leq \frac{S}{3} \quad (2)$$

gdzie:

E – kwota emerytury (zł)

KB – kwota bazowa obowiązująca w momencie przejścia na emeryturę (zł)

S – liczba okresów składkowych z uwzględnieniem pełnych miesięcy (wyrażona w latach)

PW – podstawa wymiaru emerytury (zł)

N – liczba okresów nieskładkowych z uwzględnieniem pełnych miesięcy (wyrażona w latach)

Każdy z elementów tego wzoru jest skonstruowany w ten sam sposób, tj. jako iloczyn wystugi i składnika zarobkowego, przy czym w formule mamy do czynienia z dwoma rodzajami składnika zarobkowego oraz trzema rodzajami wystugi. Składniki zarobkowe to:

1. kwota bazowa obowiązująca w momencie przejścia na emeryturę – ustalana corocznie kwota przeciętnego wynagrodzenia pomniejszonego o potrącone od ubezpieczonych składki na ubezpieczenia społeczne w poprzednim roku kalendarzowym, obowiązująca od 1 marca roku, w którym jest ustalana, do końca lutego następnego roku;
2. podstawa wymiaru emerytury – iloczyn kwoty bazowej obowiązującej w momencie przejścia na emeryturę i wskaźnika wysokości podstawy wymiaru (WWPW). Wskaźnik ten stanowi średnią arytmetyczną stosunków rocznej podstawy wymiaru składek na ubezpieczenia danej osoby do przeciętnego wynagrodzenia za dany rok z przyjętych do obliczeń lat kalendarzowych przypadających przed rokiem złożenia wniosku o emeryturę¹². Podstawa wymiaru emerytury to zindywidualizowana wersja kwoty bazowej,

¹⁰ Zasady dotyczące ustalania wystugi, zob. art. 14–18 policyjnej ustawy emerytalnej. Gdy emeryt ma inwalidztwo powstałe w związku ze służbą, wystuga nie może przekroczyć 80%.

¹¹ Zob. art. 27–56 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r. poz. 887), dalej: ustawa emerytalna.

¹² Do obliczeń przyjmuje się 10 kolejnych lat kalendarzowych wybranych przez zainteresowanego z ostatnich 20 lat kalendarzowych, poprzedzających bezpośrednio rok przejścia na emeryturę, lub na wniosek – 20 lat wybranych z całego okresu podlegania ubezpieczeniu.

odzwierciedlająca pozycję zarobkową ubezpieczonego w stosunku do przeciętnego wynagrodzenia w gospodarce w latach przyjmowanych do obliczeń¹³.

$$PW = KB \cdot \underbrace{\frac{\sum_{n=1}^N \left(\frac{w_n}{\bar{w}_n} \right)}{N}}_{WWPW} \quad (3)$$

gdzie:

PW – podstawa wymiaru emerytury

KB – kwota bazowa

w – roczna podstawa wymiaru składek (zł)

\bar{w} – przeciętne wynagrodzenie

$n, n + 1, \dots, N$ – lata zarobkowe przyjęte do obliczeń

Dwa pierwsze rodzaje wystugi to wystuga składkowa i nieskładkowa. Okresy składkowe to co do zasady okresy aktywności zawodowej, za które zapłacono składkę emerytalną¹⁴. Okresy nieskładkowe to z kolei okresy kwalifikowanego braku aktywności zawodowej, w szczególności niezdolności do pracy, niektórych okresów nauki oraz okresów pobierania niektórych świadczeń¹⁵. Wyrażony w latach, z uwzględnieniem pełnych miesięcy, staż składkowy i nieskładkowy mnoży się przez przeliczniki, z których składkowy jest korzystniejszy od nieskładkowego, i w ten sposób otrzymuje się wystugę składkową i nieskładkową. Obie wystugi mnoży się następnie przez podstawę wymiaru emerytury i otrzymuje część indywidualną (składkową oraz nieskładkową) świadczenia. Trzecim rodzajem wystugi jest arbitralny współczynnik równy 24% składnika zarobkowego, który po pomnożeniu przez ten składnik (kwotę bazową) daje tzw. część socjalną świadczenia – identyczną kwotę dla wszystkich emerytów z danego okresu. Suma części socjalnej, składkowej oraz nieskładkowej stanowi kwotę emerytury, która następnie podlega corocznej waloryzacji.

W krajach OECD jest 18 państw, których obowiązkowe systemy emerytalne funkcjonują według zasady DB¹⁶. W większości przypadków formuła emerytalna jest zbliżona do podanych wyżej przykładów, tzn. za każdy rok pracy przysługuje ustalony procent podstawy wymiaru emerytury, na którą składają się zarobki z pewnego okresu. Jednak wśród tych państw wyróżnić można systemy emerytalne we Francji (obowiązkowe zakładowe programy emerytalne), w Niemczech, Estonii oraz na Słowacji. Ustalenie wysokości emerytury w tych krajach oparte jest na systemie punktowym, pozostającym odmianą zasady DB.

W Niemczech na przykład obowiązuje formuła polegająca na zdobywaniu przez ubezpieczonych tzw. punktów płacowych za każdy rok opłacania składek na ubezpieczenie społeczne,

¹³ Kwota bazowa pozostaje stała w formule emerytalnej konkretnego emeryta, natomiast podstawa wymiaru emerytury podlega corocznej waloryzacji. Co roku jednak zmienia się kwota bazowa przyjmowana dla obliczania nowo przyznawanych świadczeń.

¹⁴ Katalog okresów składkowych oraz zrównanych ze składkowymi, zob. art. 6 ustawy emerytalnej.

¹⁵ Katalog okresów nieskładkowych, zob. art. 7 ustawy emerytalnej.

¹⁶ *Pensions at a Glance 2015. OECD and G20 Indicators*, raport Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju, Paryż 2015, s. 124.

przy czym liczba punktów zależy od stosunku wysokości wynagrodzenia do przeciętnego wynagrodzenia wszystkich ubezpieczonych. Suma uzyskanych punktów mnożona jest przez kwotę stanowiącą wartość jednego punktu płacowego (337,68 euro w 2014 r.; podlega waloryzacji)¹⁷. W praktyce wysokość świadczeń w systemie niemieckim powoli relatywnie się zmniejsza, z uwagi na tendencje wyceny punktu płacowego.

$$E_t = \sum_{n=1}^N \left(\frac{w_n}{\bar{w}_n} \right) \cdot PW_t \quad (4)$$

gdzie:

E – kwota emerytury (euro)

w – roczna podstawa wymiaru składek ubezpieczonego (euro)

\bar{w} – przeciętna podstawa wymiaru składek wszystkich ubezpieczonych (euro)

PW – wartość jednego punktu płacowego (euro)

t – dany rok

$n, n + 1, \dots, N$ – wszystkie lata zarobkowe emeryta

System emerytalny o zdefiniowanej składce – definicja i przykłady

System emerytalny funkcjonujący według zasady zdefiniowanej składki uzależnia wysokość świadczenia od zwaloryzowanej kwoty składek emerytalnych zapłaconych w ciągu całej kariery zawodowej¹⁸. Dlatego uczestnictwo ubezpieczonego w systemie jest zindywidualizowane już od samego początku poprzez księgowanie kwot składek na imiennych kontach. W systemach powszechnych zwykle nie przewiduje się możliwości jednorazowej wypłaty całego kapitału (ang. *lump-sum transfer*) ani też wypłaty programowanej (tzn. w ustalonej liczbie rat) po przejściu na emeryturę. W drugim przypadku zresztą nie byłoby wiadomo, na ile miesięcy zaplanować wypłaty, ponieważ nie da się z góry przewidzieć indywidualnej długowieczności¹⁹.

Zabezpieczenie przed ryzykiem wyczerpania zakumulowanych środków przed końcem życia jest możliwe dzięki zastosowaniu metody ubezpieczenia. Ryzyko jest transferowane na całą kohortę ubezpieczonych i wśród tej zbiorowości rozproszone. Wymaga to jednak przeznaczenia całego zaoszczędzonego kapitału na zakup swoistej polisy ubezpieczenio-

¹⁷ *Ibidem*, s. 261.

¹⁸ W finansowym systemie emerytalnym waloryzację (indeksację) określa stopa zwrotu z aktywów funduszu emerytalnego na rynku finansowym. W niefinansowym systemie emerytalnym waloryzacja jest politycznie dekreteowana – zwykle w oparciu o takie wskaźniki makroekonomiczne jak inflacja, realny wzrost przeciętnego wynagrodzenia w gospodarce lub wzrost gospodarczy. Przez niefinansowy system emerytalny należy rozumieć taki, który do podziału PKB między pokolenie pracujące i pokolenie emerytów nie wykorzystuje rynku finansowego, tj. nie wiąże się z jego działaniem żadna emisja instrumentów finansowych podlegających obrotowi na otwartym rynku. Finansowy system emerytalny należy rozumieć *à rebours*. Zob. M. Góra, *op. cit.*, s. 17–18, 68–69.

¹⁹ David Blake wskazuje, że ludzie mają tendencję do niedoceniań własnej długowieczności. Zob. D. Blake, *The consequences of not having to buy an annuity*, discussion paper PI-1409, <http://www.pensions-institute.org/workingpapers/wp1409.pdf> (31.07.2016), s. 2. Nawet jeśli można wskazać różnice w przeciętnej długości życia pomiędzy płciami, grupami etnicznymi lub warstwami dochodowymi, to w wymiarze indywidualnym wiedza ta jest praktycznie bezużyteczna.

wej. W momencie przejścia na emeryturę kapitał podlega annuityzacji, tzn. jest zamieniany na strumień dożywotniego, miesięcznego świadczenia. Wysokość indywidualnej emerytury zależy wtedy, oprócz wielkości kapitału, od specjalnego dzielnika, który zapewni aktuarialne zbilansowanie systemu w odniesieniu zarówno do pojedynczego ubezpieczonego, jak i do całej zbiorowości.

Na przykład w ubezpieczeniu emerytalnym, w którym ubezpieczonym urodzonym po 31 grudnia 1948 r. przysługuje emerytura obliczona na nowych zasadach²⁰, dzielnikiem podstawy obliczenia emerytury (kapitału) jest średnie dalsze trwanie życia (ang. *life expectancy*) dla osób w wieku równym wiekowi przejścia na emeryturę danego ubezpieczonego (w ukończonych latach i miesiącach), podane w tzw. tablicy życia (ang. *life table*) obowiązującej w momencie przejścia na emeryturę²¹.

$$E = \frac{K}{L} \quad (5)$$

gdzie:

E – kwota emerytury (zł)

K – podstawa obliczenia emerytury; zwaloryzowana kwota składek, kapitału początkowego oraz stanu subkonta (zł)

L – średnie dalsze trwanie życia ubezpieczonego (w miesiącach; z dokładnością do 0,1)

W krajach OECD jest 9 państw, których obowiązkowe systemy emerytalne funkcjonują według zasady DC, przy czym w 4 z nich – w Norwegii, Polsce, Szwecji i we Włoszech – zasada DC działa w systemach o charakterze niefinansowym²².

Analiza i porównanie systemów emerytalnych o zdefiniowanym świadczeniu i zdefiniowanej składce

Przyjrzyjmy się obu zasadom ustalania wysokości świadczenia pod kątem wybranych zagadnień: problemu relacji składki i świadczenia; wpływu na decyzję emerytalną; określoności świadczenia; przenośności uprawnień emerytalnych.

1. Relacja między składką a świadczeniem może być rozpatrywana w odniesieniu do pojedynczego uczestnika oraz do całego systemu emerytalnego. W pierwszym przypadku kluczową kategorią analizy jest redystrybucja między uczestnikami systemu, w drugim zaś wypłacalność systemu.

W systemach DC ekwiwalentność składki i świadczenia ustanowiona jest w samej formule emerytalnej. Na poziomie indywidualnym zdyskontowana wartość składek emerytalnych zapłaconych za ubezpieczonego w ciągu całej jego kariery zawodowej jest równa zdyskontowanej wartości otrzymanych świadczeń emerytalnych, przy założeniu, że ubezpieczony dożyje przeciętnego wieku przewidzianego dla jego kohorty w momencie zakupu

²⁰ Zob. art. 24–26c ustawy emerytalnej.

²¹ Bądź obowiązującej w momencie osiągnięcia wieku emerytalnego, jeśli jest to dla niego korzystniejsze.

²² *Pensions at a Glance 2015...*, op. cit., s. 124.

annuitetu. Ponieważ osoby przeżywające średni wiek dla kohorty są finansowane przez osoby, które go nie dożywają, finanse systemu wychodzą w tym zakresie na zero²³.

$$PV\left(\sum_{n=1}^N cw_n\right) = PV\left(\sum_{r=1}^R E_r\right) \quad (6)$$

gdzie:

PV – wartość bieżąca kwot pochodzących z różnych okresów (zł)

c – stopa składki

w – podstawa wymiaru składki (zł)

E – kwota świadczenia emerytalnego (zł)

n, n + 1, ..., N – okresy opłacania składek

r, r + 1, ..., R – okresy pobierania emerytury

Oznacza to brak formalnej, czyli wynikającej z formuły emerytalnej, redystrybucji pomiędzy ubezpieczonymi. Jednak nawet w systemie emerytalnym z neutralną formułą ustalania wysokości świadczenia wciąż mamy do czynienia z redystrybucją materialną, która wynika z demograficznych i ekonomicznych cech populacji. Jeżeli grupy o wyższym dochodzie żyją przeciętnie dłużej od tych o niższym dochodzie, to system DC przybiera charakter regresywny pod względem dochodowym, czyli – w uproszczeniu – biedni dotują bogatych. Analogicznie, z powodu stosowania tablic życia wspólnych dla obu płci (ang. *unisex*), nawet gdyby wiek emerytalny obu płci w Polsce został zrównany, wciąż zachodziłaby redystrybucja od mężczyzn do żyjących dłużej i tym samym dłużej pobierających świadczenia kobiet.

Skoro w fazie oszczędzania składki poszczególnych ubezpieczonych są od siebie odseparowane, plan każdego z ubezpieczonych osobno zachowuje aktuarialne zbilansowanie (z uwzględnieniem formuły emerytalnej i prawidłowej waloryzacji składek), zaś indywidualna długowieczność jest ubezpieczana, to na zagregowanym poziomie cały system charakteryzuje się ekwiwalentnością funduszową. Tym samym nie ma potrzeby podniesienia stopy składki lub dotowania systemu z podatków.

Formuła emerytalna w systemach DB nie ustanawia ekwiwalentności składki i świadczenia. Jednak składka i świadczenie mogą być ekwiwalentne w przypadku odpowiedniej konstrukcji formuły oraz jej stałego i ścisłego aktuarialnego nadzoru. Na przykład jeśli w systemie DB do obliczeń zostałaby przyjęta średnia zarobków z całej kariery zawodowej ubezpieczonego, to podstawa wymiaru emerytury byłaby analogiczna do podstawy obliczenia emerytury z systemu DC. Jeśli dodatkowo współczynnik konwersji stażu pracy zostałby ustalony nieliniowo, w sposób odpowiadający tempu przyrostu wysokości emerytury w systemie DC, to oba systemy zapewniłyby taką samą, aktuarialnie zbilansowaną emeryturę. Kluczowe jest jednak spostrzeżenie, że to, co zasada DC wykonuje w sposób endogeniczny i automatyczny, zasada DB może w teorii zapewnić tylko przez ścisłe, egzogeniczne sterowanie, do którego potrzebni są m.in. politycy.

²³ Jednak urzędy statystyczne regularnie niedoszacowują wzrost przeciętnego dalszego trwania życia populacji. Przykład brytyjski, zob. D. Blake, *The consequences...*, op. cit., s. 4. Jest to oczywiście źródłem, choć nie tak istotnym, deficytu finansowego systemu emerytalnego.

Nie dziwi zatem, że w praktyce zasada DB przejawia tendencję do degeneracji, zwłaszcza w zmieniających się warunkach demograficznych i ekonomicznych. Powoduje ona wtedy niekontrolowane narastanie zobowiązań systemu, wymaga częstych korekt zmniejszających jego przejrzystość²⁴, a także wzmacnia percepcję składki emerytalnej jako podatku²⁵. Ma to miejsce właśnie z powodu braku związku składki ze świadczeniem, co skutkuje tym, że każdy ubezpieczony uzyskuje inną stopę zwrotu z wpłaconych składek oraz zachodzi redystrybucja pomiędzy uczestnikami systemu. Dzięki zasadzie DB można łatwiej, tj. w bardziej naturalny sposób niż w systemach DC, wbudować w system emerytalny przywileje dla określonych grup społeczno-zawodowych. Z drugiej strony zasada DB pozwala swobodniej skompensować wspomnianą wcześniej naturalną regresywność annuizacji.

- 2. Decyzja emerytalna** (ang. *retirement decision*) to wybór momentu przejścia na emeryturę przez ubezpieczonego. W systemach DB decyzje w tym zakresie zwykle mają wpływ na wypłacalność systemu, ponieważ wysokość indywidualnego świadczenia nie dostosowuje się aktuarialnie do wieku przejścia na emeryturę. Dwie osoby mogą np. wypracować ten sam staż pracy i tę samą podstawę wymiaru emerytury w różnym wieku, a zatem czeka je różna przewidywana długość pobierania świadczenia o tej samej wysokości. W systemie DC wysokość świadczenia dopasowuje się do momentu przejścia na emeryturę, co nie powoduje skutków finansowych dla funduszu emerytalnego²⁶.

Z powyższego powodu zasada DB zwykle nie stanowi tak silnej zachęty (ang. *incentive*) do kontynuowania pracy zarobkowej jak zasada DC. O ile w systemie DB każdy kolejny rok pracy oznacza zwykle liniowe narastanie wysokości emerytury, o tyle w systemie DC przyrost jest wykładniczy, ponieważ z czasem nie tylko maleje mianownik równania (5), ale i rośnie jego licznik. Oczywiście zagadnienie to ma znaczenie głównie w odniesieniu do okresu po osiągnięciu wieku emerytalnego przez ubezpieczonego.

- 3. Określoność świadczenia** to walor informacyjny, który pozwala ubezpieczonemu z góry przewidzieć poziom zabezpieczenia, jaki czeka go na emeryturze. Ponieważ zwykle ludzie postrzegają jakość swojego zabezpieczenia emerytalnego w kategoriach stopy zastąpienia ostatnich zarobków, to systemy DB przekazują swoim uczestnikom łatwiej interpretowalną informację o wysokości przyszłej emerytury niż systemy DC²⁷. Jednak gdy weźmiemy pod uwagę „nieprzewidywalność propozycji przyszłych uprawnień w stosunku do wielkości wkładu w system [DB] w połączeniu z niejasnością kryteriów

²⁴ Por. choćby manipulacje związane z kwotą bazową w Polsce w latach 90. XX w. lub historię zmian zasad waloryzacji świadczeń od czasu wprowadzenia tej instytucji do polskich ubezpieczeń społecznych w latach 80. XX w. do dzisiaj.

²⁵ M. Góra, *op. cit.*, s. 54–57.

²⁶ Identyczne wnioski należy wysnuć w przypadku zmian ustawowego wieku emerytalnego. Dopuszczenie przejścia na emeryturę w wieku niższym niż do tej pory nie może wpłynąć ujemnie na finanse systemu emerytalnego. Może natomiast wpłynąć ujemnie na wysokość emerytur osób ubezpieczonych, jeśli zdecydują się skorzystać z oferowanej im możliwości.

²⁷ Z. Bodie, A. Marcus, R. Merton, *Defined Benefit versus Defined Contribution Pension Plans. What are the Real Trade-offs?* [w:] Z. Bodie, J. Shoven, D. Wise (red.), *Pensions in the U.S. Economy*, University of Chicago Press, Chicago 1988, s. 147. Zob. również wypowiedź poseł Anny Bańkowskiej na ten temat, *Stenogram z posiedzenia Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia projektów ustaw dotyczących ubezpieczeń społecznych, z dnia 2 lipca 1998 r.*, „Biuletyn Komisji Sejmowych” nr 637/III, <http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/2C0771D4105600A4C1256B73003A0871> (31.07.2016).

i przyczyn ich powstawania”²⁸, możemy powiedzieć, iż system DC daje jasny sygnał ubezpieczonym, od czego będzie zależeć ich emerytura i co należy zrobić, aby zwiększyć jej wysokość.

4. Przeność uprawnień emerytalnych wydaje się na pierwszy rzut oka istotną kwestią raczej w odniesieniu do zakładowych lub indywidualnych planów emerytalnych, jednak analogiczny problem rysuje się wobec powszechnych systemów w kontekście międzynarodowym. Korzyści z uczestnictwa w systemach DB zwykle narastają w sposób progresywny (ang. *back loading*), co oznacza, że w razie opuszczenia planu emerytalnego jednostki tracą te korzyści w stopniu ponadproporcjonalnym. Dzieje się tak z powodu przyjmowania do obliczeń zarobków z ostatnich lat pracy, ustanawiania wymogu minimalnego stażu pracy, a także z samej formuły polegającej na wypracowywaniu stopy zastąpienia zarobków długością stażu pracy²⁹. Niska przeność uprawnień z systemów DB wywiera negatywny wpływ na mobilność ubezpieczonych pomiędzy państwami. Historia opłacania składek emerytalnych w jednym kraju nie ma znaczenia w drugim państwie. Ta kłopotliwa sytuacja łagodzona jest dzięki bilateralnym umowom międzynarodowym³⁰.

Systemy DC charakteryzują się liniowym przyrostem korzyści, dzięki czemu nie tylko pojedynczy ubezpieczeni mają większą mobilność międzynarodową, lecz także całe programy emerytalne (zakładowe i indywidualne) mogą zostać całkowicie zamknięte bez negatywnych konsekwencji dla ich uczestników. Nie tworzą zatem barier dla mobilności ludności, co jest istotne choćby z punktu widzenia rozwoju jednolitego rynku. Korzyść z funkcjonowania systemu DC w tym zakresie zależy od rozprzestrzenienia tego typu rozwiązań w państwach członkowskich, tzn. im więcej systemów DC, tym silniejszy jest tego efekt (jest to tzw. synergia).

²⁸ Uzasadnienie do projektu ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, druk sejmowy nr 339 (III kadencja), s. 1.

²⁹ Nierzadko porzucenie planu emerytalnego powoduje utratę szans na jakiegokolwiek świadczenie.

³⁰ W przypadku państw członkowskich Unii Europejskiej zastosowanie ma tzw. otwarta metoda koordynacji (ang. *Open Method of Coordination*) – instytucja o charakterze multilateralnym.

Część szczegółowa

I FILAR

Rozwiązania regulujące sposób funkcjonowania systemu emerytalnego

Tytuły do ubezpieczeń społecznych i ich zbiegi w świetle praktyki

Zasady podlegania ubezpieczeniom społecznym reguluje ustawa z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych³¹. Obowiązkowo ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym albo wyłącznie emerytalnemu³² podlegają:

1. pracownicy, z wyłączeniem prokuratorów; przy tym za pracownika uważa się także osobę wykonującą pracę na podstawie umowy agencyjnej, umowy zlecenia lub innej umowy o świadczenie usług (do której zgodnie z Kodeksem cywilnym stosuje się przepisy dotyczące zlecenia) albo umowy o dzieło, jeżeli umowę taką zawarła z pracodawcą, z którym pozostaje w stosunku pracy, lub jeżeli w ramach takiej umowy wykonuje pracę na rzecz pracodawcy, z którym pozostaje w stosunku pracy,
2. osoby wykonujące pracę nakładczą,
3. członkowie rolniczych spółdzielni produkcyjnych i spółdzielni kółek rolniczych,
4. inne osoby, które wykonują pracę w rolniczej spółdzielni produkcyjnej lub w gospodarstwie rolnym spółdzielni na innej podstawie niż stosunek pracy, które nie są jej członkami i są wynagradzane według zasad obowiązujących członków spółdzielni, w tym kandydatów na członka spółdzielni (osoby te są traktowane na równi z osobami wymienionymi w pkt 3),
5. osoby wykonujące pracę na podstawie umowy agencyjnej lub umowy zlecenia albo innej umowy o świadczenie usług, do której zgodnie z Kodeksem cywilnym stosuje się przepisy dotyczące zlecenia, oraz osoby z nimi współpracujące,
6. osoby prowadzące pozarolniczą działalność oraz osoby z nimi współpracujące, przy czym za osobę prowadzącą pozarolniczą działalność uważa się:
 - a. osobę prowadzącą pozarolniczą działalność gospodarczą na podstawie przepisów o działalności gospodarczej lub innych przepisów szczególnych,
 - b. twórcę i artystę,
 - c. osobę prowadzącą działalność w zakresie wolnego zawodu:
 - w rozumieniu przepisów o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne,
 - z której przychody są przychodami z działalności gospodarczej w rozumieniu przepisów o podatku dochodowym od osób fizycznych,
 - d. wspólnika jednoosobowej spółki z ograniczoną odpowiedzialnością oraz wspólników spółki jawnej, komandytowej lub partnerskiej,
 - e. osobę prowadzącą publiczną lub niepubliczną szkołę, inną formę wychowania przedszkolnego, placówkę lub ich zespół, na podstawie przepisów o systemie oświaty.

³¹ Dz.U. z 2015 r. poz. 121 z późn. zm., dalej jako ustawa systemowa.

³² Art. 6 pkt 1 ustawy systemowej.

7. posłowie i senatorowie pobierający uposażenie oraz posłowie do Parlamentu Europejskiego, o których mowa w art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 30 lipca 2004 r. o uposażeniu posłów do Parlamentu Europejskiego wybranych w Rzeczypospolitej Polskiej,
8. osoby pobierające stypendium sportowe,
9. słuchacze Krajowej Szkoły Administracji Publicznej pobierający stypendium,
10. osoby wykonujące odpłatnie pracę na podstawie skierowania do pracy, w czasie odbywania kary pozbawienia wolności lub tymczasowego aresztowania,
11. osoby pobierające zasiłek dla bezrobotnych, świadczenie integracyjne lub stypendium w okresie odbywania szkolenia, stażu lub przygotowania zawodowego dorosłych, na które zostały skierowane przez powiatowy urząd pracy,
12. osoby pobierające stypendium w okresie odbywania szkolenia, stażu lub przygotowania zawodowego dorosłych, na które zostały skierowane przez inne niż powiatowy urząd pracy podmioty kierujące na szkolenie, staż lub przygotowanie zawodowe dorosłych,
13. osoby pobierające stypendium na podstawie przepisów o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy w okresie odbywania studiów podyplomowych,
14. duchowni,
15. żołnierze niezawodowi pełniący czynną służbę wojskową, z wyłączeniem żołnierzy pełniących służbę kandydacką,
16. osoby odbywające służbę zastępczą,
17. funkcjonariusze Służby Celnej,
18. osoby przebywające na urloпах wychowawczych lub pobierające zasiłek macierzyński albo zasiłek w wysokości zasiłku macierzyńskiego,
19. osoby pobierające świadczenia socjalne wypłacane w okresie urlopu, zasiłek socjalny wypłacany na czas przekwalifikowania zawodowego i poszukiwania nowego zatrudnienia, a także osoby pobierające wynagrodzenie przysługujące w okresie korzystania ze świadczenia górniczego albo w okresie korzystania ze stypendium na przekwalifikowanie, wynikające z odrębnych przepisów lub układów zbiorowych pracy,
20. osoby pobierające świadczenie szkoleniowe wypłacane po ustaniu zatrudnienia,
21. członkowie rad nadzorczych wynagradzani z tytułu pełnienia tej funkcji,
22. osoby rezygnujące z zatrudnienia w związku z koniecznością sprawowania bezpośredniej, osobistej opieki nad długotrwale lub ciężko chorym członkiem rodziny oraz nad matką, ojcem lub rodzeństwem, którzy z nimi nie mieszkają i za których ośrodek pomocy społecznej opłaca składkę,
23. osoby pobierające świadczenie pielęgnacyjne, specjalny zasiłek opiekuńczy albo zasiłek dla opiekuna przez okres niezbędny do uzyskania 25-letniego okresu ubezpieczenia (składkowego i nieskładkowego), z zastrzeżeniem art. 87 ust. 1b ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych³³,
24. osoby świadczące pracę na podstawie umowy uaktywniającej (nianie),
25. osoby sprawujące osobistą opiekę nad dzieckiem,
26. osoby sprawujące osobistą opiekę nad dzieckiem, gdy nie spełniają warunków do podlegania obowiązkowym ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym (osoby te podlegają wyłącznie ubezpieczeniu emerytalnemu).

Poza ochroną ubezpieczeniową pozostają w szczególności:

- osoby wykonujące umowy o dzieło, z wyłączeniem osób, które zawarły taką umowę z własnym pracodawcą bądź pracują na rzecz własnego pracodawcy,

³³ Dz.U. z 2015 r. poz. 748 z późn. zm., dalej: ustawa emerytalna.

- członkowie zarządu spółek sprawujący funkcję wyłącznie na podstawie powołania,
- wspólnicy wieloosobowych spółek z ograniczoną odpowiedzialnością.

Osoby, które nie spełniają warunków do objęcia obowiązkowymi ubezpieczeniami emerytalnym i rentowymi, mogą zostać nimi objęte na zasadzie dobrowolności³⁴. Z takiej możliwości korzysta ok. 8 tys. osób.

Zasady podlegania ubezpieczeniom chorobowemu i wypadkowemu z danego tytułu również są określone w ustawie systemowej (art. 11 i 12), przy czym ubezpieczenie chorobowe dotyczy tylko osób podlegających obowiązkowo ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym. Ubezpieczenie wypadkowe dotyczy osób objętych zarówno obowiązkowymi, jak i dobrowolnymi ubezpieczeniami emerytalnym i rentowymi.

Wśród wymienionych wyżej tytułów ubezpieczeń emerytalnego i rentowych jedynie kilka bezwzględnie rodzi obowiązek tych ubezpieczeń (np. pracownicy, członkowie rolniczych spółdzielni produkcyjnych i spółdzielni kółek rolniczych). W odniesieniu do pozostałych obowiązek ten może być wyłączony z uwagi na równoczesne spełnianie warunków do obowiązkowych ubezpieczeń emerytalnego i rentowych z innego tytułu bądź ze względu na inne okoliczności, jak prawo do emerytury, prawo do renty rodzinnej, status ucznia lub studenta (do ukończenia 26 roku życia). Zasady rozstrzygnięcia sytuacji, w których zbiegają się różne tytuły do ubezpieczeń³⁵, są skomplikowane. Te same okoliczności mogą przynosić różne skutki w zależności od tytułu ubezpieczeń. Przykładowo ustalone prawo do renty z tytułu niezdolności do pracy skutkuje obowiązkiem ubezpieczeń emerytalnego i rentowych w przypadku osób prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą, a dobrowolnością tych ubezpieczeń w przypadku pozostałych osób prowadzących pozarolniczą działalność. Status ucznia gimnazjum, szkół ponadgimnazjalnych, szkół ponadpodstawowych lub studenta do ukończenia 26 roku życia wyłącza obowiązek ubezpieczeń emerytalnego i rentowych zleceniobiorców, a nie ma znaczenia w przypadku niań (umowa uaktywniająca jest umową o świadczenie usług, do której zgodnie z przepisami Kodeksu cywilnego stosuje się przepisy dotyczące zlecenia).

Pierwszego stycznia 2016 r. została znowelizowana ustawa systemowa w zakresie zasad rozstrzygnięcia zbiegu tytułów ubezpieczeń emerytalnego i rentowych. Najważniejszą zmianą było wprowadzenie zasady ustalania łącznej podstawy wymiaru składek na te ubezpieczenia w celu rozstrzygnięcia zbiegu tytułów w przypadku zleceniobiorców, w zbiegu z:

- wykonywaniem dwóch lub więcej umów zlecenia,
- współpracą ze zleceniobiorcą,
- statusem duchownego,
- statusem posła lub senatora,
- pracą nakładczą,
- współpracą z osobą prowadzącą pozarolniczą działalność.

Zleceniobiorca, którego podstawa wymiaru składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe w danym miesiącu jest niższa od kwoty minimalnego wynagrodzenia, spełniający warunki do objęcia obowiązkowymi ubezpieczeniami emerytalnym i rentowymi z wymienionych

³⁴ Art. 7 ustawy systemowej.

³⁵ Art. 9 ustawy systemowej.

tytułów, podlega tym ubezpieczeniom również z innych tytułów. Zasady tej nie stosuje się, jeżeli łączna podstawa wymiaru składek osiąga kwotę minimalnego wynagrodzenia³⁶. Sumowania dokonuje się w kolejności powstawania tytułów. Ubezpieczony może na bieżąco zmienić tytuł do obowiązkowych ubezpieczeń, jednak z zachowaniem powyższej zasady.

W stanie prawnym do 31 grudnia 2015 r. przy zbiegu wymienionych tytułów obowiązkowe było ubezpieczenie z tego tytułu, który powstał najwcześniej, bez względu na wysokość podstaw wymiaru składek. Ubezpieczony mógł na bieżąco zmienić tytuł do obowiązkowych ubezpieczeń. Mógł on także na swój wniosek zostać objęty ubezpieczeniami emerytalnym i rentowymi z tytułu nierodzącego obowiązku ubezpieczeń (np. umowy zlecenia). Ta zasada została zachowana w obecnych przepisach.

Przy ustalaniu łącznej podstawy wymiaru składek uwzględnia się także w szczególności podstawę wymiaru składek z tytułu stosunku pracy (zawsze w pierwszej kolejności), jeśli w umowie o pracę dana osoba nie ma zagwarantowanego co najmniej minimalnego wynagrodzenia i podstawa wymiaru składek jest niższa od minimalnego wynagrodzenia.

Jeśli dana osoba z tytułu, który w myśl opisanych zasad nie wymaga obowiązkowego ubezpieczenia, z różnych przyczyn nie skorzysta z prawa do dobrowolnych ubezpieczeń emerytalnych i rentowych ani z możliwości zmiany na bieżąco tytułu do obowiązkowych ubezpieczeń, będzie mieć w przyszłości niższe świadczenie (ponieważ fakt nieopłacania składek od osiągniętych przychodów będzie miał znaczenie dla stanu konta ubezpieczonego, a w konsekwencji dla wysokości przyszłego świadczenia).

Od 1 stycznia 2016 r. zleceniodawca może złożyć do ZUS wniosek o zbadanie, czy prawidłowo wykazał składki na ubezpieczenia emerytalne i rentowe zleceniobiorcy, do którego stosuje się zasadę sumowania podstaw wymiaru składek na te ubezpieczenia przy rozstrzygnięciu zbiegu tytułów. ZUS sprawdzi wysokość miesięcznej podstawy wymiaru składek i jeśli stwierdzi błędne wykazanie składek, poinformuje o tym płatnika i ubezpieczonego (za pośrednictwem tego płatnika)³⁷. Wniosek nie jest sformalizowany. Jego wzór został jednak opracowany i zamieszczony na stronie internetowej ZUS.

Według danych na 31 maja 2016 r. z możliwości złożenia wniosku skorzystało 447 płatników. Najwięcej wniosków wpłynęło do ZUS w styczniu i lutym tego roku (odpowiednio 2068 i 1434 wnioski). W kolejnych miesiącach było ich już znacznie mniej – 283 wnioski w marcu i 424 w kwietniu. Przy tym np. 99% wniosków dotyczących marca wpłynęło w okresie 10–31 maja, co wskazuje, iż płatnicy decydują się na złożenie wniosku po terminie rozliczenia i opłacania składek za dany miesiąc. Możliwe też, że wniosków dotyczących tych miesięcy będzie więcej, jeśli płatnicy będą je składać jednorazowo za kilka miesięcy ubiegłych. 53% wniosków nie spełniało warunków określonych w przepisach ustawy systemowej (np. wniosek nie dotyczył zleceniobiorcy, nie zachodził wymagany zbieg tytułów, wnioskodawcą nie był zleceniobiorca bądź wniosek dotyczył miesiąca wcześniejszego niż styczeń 2016 r.). Takie sprawy są załatwiane w zwykłym trybie. Z pozostałych wniosków w 81% oddziały ZUS potwierdziły prawidłowość wykazania składek za zleceniobiorcę.

³⁶ Art. 9 ust. 2c ustawy systemowej.

³⁷ Art. 34 ust. 6 ustawy systemowej.

Przeгляд systemu emerytalnego 2016. Bezpieczeństwo dzięki odpowiedzialności

Po wejściu w życie nowelizacji ustawy systemowej nie zmieniła się istotnie liczba zleceniobiorców podlegających ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym (spadek o 10 780 osób w stosunku do stanu z 31 grudnia 2015 r.). Na 31 marca 2016 r. było 1024,5 tys. zleceniobiorców. Po nowelizacji wzrosły natomiast:

- liczba zleceniobiorców, za których w podstawie wymiaru składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe wykazana została kwota minimalnego wynagrodzenia (32 600 w listopadzie 2015 r. i 48 100 w marcu 2016 r.),
- kwota przypisu składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe za zleceniobiorców:

okres	VII 2015	VIII 2015	IX 2015	X 2015	XI 2015	XII 2015	I 2016	II 2016	III 2016	IV 2016
przypis w mln zł	242,1	239,5	244,8	244,5	251,3	254,6	278,4	235,8	299,1	302,7

W praktyce płatnicy składek zgłaszają wiele problemów przy rozstrzyganiu zbiegów tytułów ubezpieczeń emerytalnego i rentowych. Zwracają zwłaszcza uwagę na:

- konieczność comiesięcznego rozstrzygania zbiegów, w szczególności tych, do których ma zastosowanie zasada ustalania łącznej podstawy wymiaru składek za dany miesiąc,
- nieprzekazywanie przez ubezpieczonych informacji, które są niezbędne do prawidłowego ustalenia obowiązku ubezpieczeń, lub przekazywanie danych niezgodnych ze stanem faktycznym. Na przykład osoba, która nie została zgłoszona do ubezpieczeń społecznych jako zleceniobiorca, ponieważ studiuje, nie informuje o tym, że przestała studiować. Albo zleceniobiorca podaje, że jest równocześnie zatrudniony na podstawie umowy o pracę w pełnym wymiarze czasu pracy, podczas gdy faktycznie jest to pół etatu, a podstawy wymiaru składek są niższe niż minimalne wynagrodzenie (a więc powinna mieć zastosowanie zasada sumowania podstaw wymiaru),
- opóźnioną dostępność danych niezbędnych do rozstrzygnięcia zbiegu, gdy istotna jest podstawa wymiaru składek za dany miesiąc. Na przykład jeśli ubezpieczony jest zatrudniony na podstawie umowy zlecenia u płatnika A od 5 czerwca 2016 r. i równocześnie wykonuje umowę zlecenia u płatnika B od 1 czerwca 2016 r. (a więc ten tytuł powstał wcześniej), to podstawa wymiaru składek z tytułu wykonywania pracy u płatnika B będzie znana po zakończeniu miesiąca. Zgodnie z obowiązującymi przepisami³⁸, jeżeli do opłacania składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe jest zobowiązany więcej niż jeden płatnik, składka jest opłacana przez każdego płatnika, chyba że ubezpieczony przedłoży danemu płatnikowi dokumenty, z których wynika, że nie trzeba opłacać składek. Tym samym płatnik A powinien zgłosić tę osobę do obowiązkowych ubezpieczeń społecznych w terminie 7 dni. Tymczasem dopiero w lipcu 2016 r. będzie on wiedział, czy zgłoszenie to jest prawidłowe, przy założeniu, że ubezpieczony powiadomi go o podstawie wymiaru składek. Istotne znaczenie ma też fakt zróżnicowanych zasad odpłatności z tytułu umowy zlecenia. Oprócz stałej kwoty miesięcznej jest też odpłatność w kwotowej stawce godzinowej lub akordowej bądź prowizyjnej,
- konieczność korygowania dokumentów ubezpieczeniowych z okresem wstecznym, gdy zostaną stwierdzone nieprawidłowości na tle rozstrzygania zbiegu tytułów albo na wezwanie placówki ZUS,
- niestabilność rozstrzygnięcia zbiegu. Na przykład w przypadku zbiegu kilku umów zlecenia, gdy jeden płatnik dokona korekty dokumentów ubezpieczeniowych za danego ubezpieczonego, może to zmienić rozstrzygnięcie w zakresie podlegania obowiązkowym

³⁸ Art. 34 ust. 6 ustawy systemowej.

ubezpieceniom, a w konsekwencji skutkować obowiązkiem odpowiedniego skorygowania dokumentów przez innego lub innych płatników tego ubezpieczonego. Także odpowiedź ZUS na wniosek zleceniodawcy o zbadanie prawidłowości wykazania składek za zleceniobiorcę jest aktualna wyłącznie na dzień jej sporządzenia.

W 2015 r. Zakład wydał ponad 36 tys. decyzji w sprawie podlegania lub niepodlegania ubezpieczeniom społecznym³⁹.

Zakres przedmiotowy ubezpieczenia i warunki nabycia prawa do świadczenia

USTALANIE UPRAWNIEŃ DO ŚWIADCZEŃ	
Emerytura w wieku powszechnym dla urodzonych przed 1949 r.	
WARUNKI NABYCIA PRAWA	<p>Osoba urodzona przed 1949 r. może nabyć prawo do emerytury po osiągnięciu powszechnego wieku emerytalnego oraz po udowodnieniu:</p> <ul style="list-style-type: none"> • co najmniej 20 lat okresów składkowych i nieskładkowych w przypadku kobiet, • co najmniej 25 lat okresów składkowych i nieskładkowych w przypadku mężczyzn. <p>Osoby, które nie udowodniły wymaganych okresów składkowych i nieskładkowych, mogą nabyć prawo do emerytury, jeśli udowodnią krótszy staż – kobiety co najmniej 15 lat, a mężczyźni co najmniej 20 lat.</p> <p>Od 2013 r. powszechny wiek emerytalny dla osób urodzonych przed 1949 r. wynosi co najmniej:</p> <ul style="list-style-type: none"> • 60 lat w przypadku kobiet, • 65 lat w przypadku mężczyzn urodzonych do końca 1947 r., • 65 lat i 1 miesiąc w przypadku mężczyzn urodzonych od 1 stycznia do 31 marca 1948 r., • 65 lat i 2 miesiące w przypadku mężczyzn urodzonych od 1 kwietnia do 30 czerwca 1948 r., • 65 lat i 3 miesiące w przypadku mężczyzn urodzonych od 1 lipca do 30 września 1948 r., • 65 lat i 4 miesiące w przypadku mężczyzn urodzonych od 1 października do 31 grudnia 1948 r. <p>Okresy nieskładkowe uwzględnia się w wymiarze, który nie przekracza jednej trzeciej uznanych okresów składkowych.</p> <p>ZUS, ustalając okresy składkowe i nieskładkowe wymagane do przyznania emerytury, uwzględnia również tzw. okresy rolne. Są to okresy opłacania składek na ubezpieczenie społeczne rolników oraz okresy prowadzenia gospodarstwa rolnego lub pracy w tym gospodarstwie przypadające przed objęciem ubezpieczeniem społecznym rolników z tego tytułu. Okresy te są uwzględniane wyłącznie do uzupełnienia wymaganego stażu składkowego i nieskładkowego – pod warunkiem, że nie zostały zaliczone do okresów, od których zależy prawo do emerytury lub renty na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników.</p> <p>Przy ustalaniu prawa do emerytury w powszechnym wieku emerytalnym uwzględnia się również okres pobierania renty z tytułu niezdolności do pracy z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych – w wymiarze niezbędnym do przyznania emerytury.</p> <p>Przy ustalaniu prawa do emerytury w pierwszej kolejności uwzględnia się okresy składkowe, następnie okresy nieskładkowe po ograniczeniu do jednej trzeciej okresów składkowych. Jeżeli wymiar tych okresów jest niewystarczający do przyznania emerytury, bierze się pod uwagę okresy prowadzenia gospodarstwa rolnego lub pracy w tym gospodarstwie, a następnie okresy pobierania renty z tytułu niezdolności do pracy – o ile ich łączny wymiar jest krótszy niż 20 lat (kobiety) i 25 lat (mężczyźni). Okres pobierania renty z tytułu niezdolności do pracy uwzględnia się wyłącznie wówczas, gdy prawo do tego świadczenia ustało z powodu odzyskania zdolności do pracy.</p>

³⁹ Bez kontroli planowych.

WYSOKOŚĆ ŚWIADCZENIA	<p>Emerytura w wieku powszechnym dla osób urodzonych przed 1949 r. ustalona według dotychczasowych zasad wynosi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • 24% kwoty bazowej, • po 1,3% podstawy jej wymiaru za każdy rok okresów składkowych, z uwzględnieniem pełnych miesięcy, • po 0,7% podstawy jej wymiaru za każdy rok okresów nieskładkowych, z uwzględnieniem pełnych miesięcy. <p>Wysokość emerytury ustalonej według dotychczasowych zasad uzależniona jest od:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kwoty bazowej, obowiązującej w terminie powstania prawa do świadczenia, • wysokości podstawy wymiaru, • uwzględnionych okresów składkowych i nieskładkowych. <p>► Kwota bazowa stanowi 100% przeciętnego wynagrodzenia, pomniejszonego o potrącone od ubezpieczonych składki na ubezpieczenia społeczne, określone w przepisach o systemie ubezpieczeń społecznych, w poprzednim roku kalendarzowym. Kwota bazowa jest ustalana corocznie i obowiązuje od 1 marca każdego roku do końca lutego następnego roku kalendarzowego.</p> <p>► Podstawę wymiaru emerytury stanowi podstawa wymiaru składek na ubezpieczenie społeczne lub na ubezpieczenie emerytalne, według przepisów polskiego prawa, z okresu kolejnych 10 lat kalendarzowych, wybranych z ostatnich 20 lat kalendarzowych poprzedzających bezpośrednio rok, w którym zgłoszono wniosek o świadczenie. Do ustalenia podstawy wymiaru emerytury ubezpieczony może również wskazać przeciętną podstawę wymiaru składek na ubezpieczenie społeczne z okresu 20 lat kalendarzowych, dowolnie wybranych z całego okresu podlegania ubezpieczeniu.</p> <p>Oprócz wynagrodzenia stanowiącego podstawę wymiaru składek, do podstawy wymiaru emerytury dolicza się również inne składniki przysługujące ubezpieczonemu (m.in. kwoty zasiłków chorobowych, wynagrodzeń za czas niezdolności do pracy itp.).</p> <p>Osoby, które w dniu ubiegania się o emeryturę były wcześniej uprawnione do renty z tytułu niezdolności do pracy, do obliczenia podstawy wymiaru emerytury mogą wskazać:</p> <ul style="list-style-type: none"> • zwaloryzowaną podstawę wymiaru renty albo • zarobki z 10 kolejnych lat kalendarzowych wybranych z okresu ostatnich 20 lat kalendarzowych poprzedzających rok zgłoszenia wniosku o emeryturę lub zarobki z 20 dowolnie wybranych lat kalendarzowych, przypadających przed rokiem zgłoszenia wniosku o emeryturę. Mogą to być te same zarobki, które zostały przyjęte do obliczenia renty, jeśli mieszczą się w podanym okresie, z którego ustala się podstawę wymiaru emerytury. <p>Jeżeli osoba, która ubiega się o emeryturę, podlegała ubezpieczeniu społecznemu lub ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym przez okres co najmniej 30 miesięcy po przyznaniu renty – wówczas część socjalna emerytury (czyli składnik stanowiący 24% kwoty bazowej) zostanie obliczona w oparciu o kwotę bazową obowiązującą w dniu przyznania tej emerytury. Natomiast podstawa wymiaru emerytury zostanie obliczona od tej samej kwoty bazowej, od której obliczono rentę, a następnie zostanie zwaloryzowana. Od tej zwaloryzowanej podstawy wymiaru zostanie obliczona część emerytury zależna od okresów składkowych i nieskładkowych.</p> <p>Gdy emerytura jest przyznawana osobie już uprawnionej do takiego świadczenia, ustawa emerytalna nie przewiduje możliwości ustalenia podstawy wymiaru od zarobków. Podstawę wymiaru tej emerytury może stanowić wyłącznie podstawa wymiaru wcześniej przyznanej emerytury w wysokości uwzględniającej rewaloryzację i waloryzację, jakie miały miejsce w okresie od przyznania wcześniejszej emerytury do przyznania kolejnej emerytury.</p> <p>Podstawę wymiaru emerytury dla osoby, która przed zgłoszeniem wniosku o emeryturę pobierała zasiłek przedemerytalny, ustala się na zasadach ogólnych. Jeżeli jednak dana osoba w ciągu 20 lat poprzedzających bezpośrednio rok, w którym zgłosiła wniosek o emeryturę, pobierała zasiłek przedemerytalny przez więcej niż 10 lat, do ustalenia podstawy wymiaru emerytury może wskazać zarobki uzyskane w okresie kolejnych 10 lat kalendarzowych poprzedzających bezpośrednio rok, w którym nabyła prawo do tego zasiłku.</p> <p>Osobom, które nie mają odpowiedniego stażu (okresów składkowych i nieskładkowych) – 20 lat (kobiety) i 25 lat (mężczyźni) – nie podwyższa się świadczenia do kwoty najniższej emerytury. Przy wyliczaniu emerytury bierze się też pod uwagę okresy opłacania składek na ubezpieczenie społeczne rolników, o ile ubezpieczony z tytułu tych okresów nie ma ustalonego prawa do emerytury lub renty na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników.</p>
PODSTAWA PRAWNA	Art. 27, 27a, 28 i 53 ustawy emerytalnej.

USTALANIE UPRAWNIEŃ DO ŚWIADCZEŃ	
Emerytura w wieku powszechnym dla urodzonych po 1948 r.	
WARUNKI NABYCIA PRAWA	<p>Osoby urodzone po 1948 r. mogą nabyć prawo do emerytury w powszechnym wieku emerytalnym, bez względu na długość okresów składkowych i nieskładkowych. Warunki wymagane do przyznania świadczenia to:</p> <ul style="list-style-type: none"> • osiągnięcie powszechnego wieku emerytalnego, • podleganie ubezpieczeniom społecznym lub ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym. <p>Od 2013 r. powszechny wiek emerytalny dla osób urodzonych po 1948 r. wynosi 67 lat.</p> <p>Dla kobiet urodzonych od 1 stycznia 1953 r. oraz mężczyzn urodzonych od 1 stycznia 1948 r. ustalono stopniowe jego podwyższanie i zrównywanie. Wiek emerytalny dla tej grupy osób jest podnoszony co kwartał o 1 miesiąc, aż do osiągnięcia 67 lat. Zrównanie wieku emerytalnego nastąpi w 2020 r. w przypadku mężczyzn, a w odniesieniu do kobiet w 2040 r.</p>
WYSOKOŚĆ ŚWIADCZENIA	<p>Wysokość emerytury w wieku powszechnym dla osób urodzonych po 1948 r. ustalana jest według zreformowanych zasad. Emerytura ta stanowi wynik dzielenia podstawy jej obliczenia przez średnie dalsze trwanie życia dla wieku, w jakim dana osoba przechodzi na emeryturę.</p> <p>Podstawę obliczenia emerytury stanowi kwota:</p> <ul style="list-style-type: none"> • składek na ubezpieczenie emerytalne zapisanych na indywidualnym koncie ubezpieczonego do końca miesiąca poprzedzającego miesiąc, od którego przysługuje wypłata emerytury, po waloryzacji, • zwaloryzowanego kapitału początkowego oraz • środków zapisanych na subkoncie w ZUS (w tym również przeniesionych z otwartego funduszu emerytalnego), po waloryzacji. <p>Dla osób, które były ubezpieczone przed 1999 r., a po 1998 r. nie podlegały ubezpieczeniom społecznym, podstawę obliczenia emerytury na nowych zasadach stanowi wyłącznie zwaloryzowany kapitał początkowy.</p> <p>W przypadku osób, które po raz pierwszy zostały objęte ubezpieczeniami społecznymi po 1998 r., podstawę obliczenia emerytury stanowi suma składek na ubezpieczenie emerytalne oraz środków zapisanych na subkoncie (po waloryzacji).</p> <p>Przy wyliczaniu emerytury bierze się też pod uwagę okresy opłacania składek na ubezpieczenie społeczne rolników, o ile:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ubezpieczony z tytułu tych okresów nie ma ustalonego prawa do emerytury na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników, • trwały one krócej niż 25 lat. <p>Jeżeli ubezpieczony pobierał wcześniejszą emeryturę (przysługującą z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych), podstawę obliczenia emerytury przysługującej z tytułu ukończenia powszechnego wieku emerytalnego pomniejsza się o kwotę pobranej wcześniejszej emerytury, w wysokości przed odliczeniem zaliczki na podatek dochodowy od osób fizycznych i składki na ubezpieczenie zdrowotne.</p> <p>Tablice trwania życia – uwzględniające średnie dalsze trwanie życia, wspólne dla kobiet i mężczyzn, wyrażone w miesiącach dla wieku ubezpieczonego – ogłasza corocznie prezes Głównego Urzędu Statystycznego w komunikacie w „Monitorze Polskim”. Tablice te stanowią podstawę do obliczenia emerytur ustalanych na wnioski zgłoszone od 1 kwietnia do 31 marca następnego roku kalendarzowego. Jeżeli osoba, która osiągnie wiek emerytalny po 31 marca, złoży wniosek o emeryturę przed 1 kwietnia, do ustalenia średniego dalszego trwania życia stosuje się tablice obowiązujące od 1 kwietnia.</p>
PODSTAWA PRAWNA	Art. 24–26 ustawy emerytalnej.

USTALANIE UPRAWNIEŃ DO ŚWIADCZEŃ	
Wcześniejsza emerytura dla osób urodzonych przed 31 grudnia 1948 r., obliczana według nowych zasad	
WARUNKI NABYCIA PRAWA	<p>Osoby urodzone po 1948 r., które:</p> <ul style="list-style-type: none"> • nie przystąpiły do otwartego funduszu emerytalnego (OFE) lub za pośrednictwem ZUS złożyły wniosek o przekazanie środków zgromadzonych na rachunku w OFE na dochody budżetu państwa oraz • są w obniżonym wieku emerytalnym, <p>mogą nabyć prawo do wcześniejszej emerytury obliczanej według nowych zasad, jeśli przed 1999 r. spełniły następujące warunki:</p> <ul style="list-style-type: none"> • udowodniły okresy składkowe i nieskładkowe wynoszące co najmniej 20 lat w przypadku kobiet i 25 lat w przypadku mężczyzn, • udowodniły wymagany okres pracy w szczególnych warunkach lub w szczególnym charakterze, okres działalności twórczej lub artystycznej, pracy na kolei bądź co najmniej 5 lat pracy górniczej wykonywanej stale i w pełnym wymiarze czasu pracy pod ziemią lub na odkrywce w kopalniach siarki i węgla brunatnego oraz w kopalniach otworowych siarki. <p>Wiek emerytalny (kobiety – 60 lat, mężczyźni – 65 lat) obniża się o 6 miesięcy za każdy rok pracy górniczej wykonywanej stale i w pełnym wymiarze czasu pracy, jednak nie więcej niż o 15 lat. Aby ustalić wiek emerytalny, uwzględnia się okresy pracy górniczej także po 1998 r.</p>
WYSOKOŚĆ ŚWIADCZENIA	<p>Emerytura obliczona według nowych zasad stanowi wynik dzielenia podstawy jej obliczenia przez średnie dalsze trwanie życia dla wieku, w jakim dana osoba przechodzi na emeryturę.</p> <p>Podstawę obliczenia emerytury stanowi kwota:</p> <ul style="list-style-type: none"> • składkę na ubezpieczenie emerytalne zapisanych na indywidualnym koncie ubezpieczonego do końca miesiąca przed tym miesiącem, od którego przysługuje wypłata emerytury, wraz z ich waloryzacją, • zwaloryzowanego kapitału początkowego. <p>Ubezpieczonemu, który złożył wniosek o przekazanie środków na rachunku w OFE na dochody budżetu państwa, mnoży się składki na ubezpieczenie emerytalne przez wskaźnik korygujący 19,52/12,22.</p> <p>Przy wyliczaniu emerytury bierze się też pod uwagę okresy opłacania składek na ubezpieczenie społeczne rolników, o ile:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ubezpieczony z tytułu tych okresów nie ma ustalonego prawa do emerytury na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników, • trwały one krócej niż 25 lat. <p>Tablice trwania życia – uwzględniające średnie dalsze trwanie życia, wspólne dla kobiet i mężczyzn, wyrażone w miesiącach dla wieku ubezpieczonego – ogłasza corocznie prezes Głównego Urzędu Statystycznego w komunikacie w „Monitorze Polskim”. Tablice te stanowią podstawę do obliczenia emerytur ustalanych na wnioski zgłoszone od 1 kwietnia do 31 marca następnego roku kalendarzowego. Jeżeli osoba, która osiągnie wiek emerytalny po 31 marca, złoży wniosek o emeryturę po 1 kwietnia, do ustalenia średniego dalszego trwania życia stosuje się tablice obowiązujące od 1 kwietnia.</p>
PODSTAWA PRAWNA	Art. 26, 32, 33, 39, 40, 184 ustawy emerytalnej.

USTALANIE UPRAWNIEŃ DO ŚWIADCZEŃ	
Emerytura częściowa	
WARUNKI NABYCIA PRAWA	<p>Kobiety urodzone po 1958 r. oraz mężczyźni urodzeni po 1948 r. mogą nabyć prawo do emerytury częściowej po spełnieniu łącznie następujących warunków:</p> <ul style="list-style-type: none"> • mają odpowiedni staż (okresy składkowe i nieskładkowe) – co najmniej 35 lat (kobiety) i 40 lat (mężczyźni), • są w wieku co najmniej 62 lat (kobiety) i 65 lat (mężczyźni).
WYSOKOŚĆ ŚWIADCZENIA	<p>Emerytura częściowa wynosi 50% kwoty emerytury obliczonej w całości według nowych zasad.</p> <p>Ustalenie emerytury według nowych zasad następuje poprzez podzielenie podstawy jej obliczenia przez średnie dalsze trwanie życia dla wieku, w jakim dana osoba przechodzi na emeryturę.</p> <p>Podstawę obliczenia tej emerytury stanowi suma składek na ubezpieczenie emerytalne, zapisanych na koncie ubezpieczonego w ZUS do końca miesiąca poprzedzającego miesiąc, od którego przysługuje wypłata częściowej emerytury, oraz kapitału początkowego. Kwota ta uwzględnia waloryzacje (roczne i kwartalne) składek i kapitału początkowego.</p> <p>Dla osób, które były ubezpieczone przed 1999 r., a po 1998 r. nie podlegały ubezpieczeniom społecznym, podstawę obliczenia nowej emerytury stanowi wyłącznie zwaloryzowany kapitał początkowy.</p> <p>W przypadku osób, które po raz pierwszy zostały objęte ubezpieczeniami społecznymi po 1998 r., podstawę obliczenia emerytury stanowi suma składek na ubezpieczenie emerytalne oraz środków zapisanych na subkoncie (po waloryzacji).</p> <p>Przy wyliczaniu emerytury bierze się też pod uwagę okresy opłacania składek na ubezpieczenie społeczne rolników, o ile:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ubezpieczony z tytułu tych okresów nie ma ustalonego prawa do emerytury na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników, • były one krótsze niż 25 lat. <p>Emerytura częściowa nie jest podwyższana do najniższej emerytury.</p> <p>Tablice trwania życia – uwzględniające średnie dalsze trwanie życia, wspólne dla kobiet i mężczyzn, wyrażone w miesiącach dla wieku ubezpieczonego – ogłasza corocznie Prezes Głównego Urzędu Statystycznego w komunikacie w „Monitorze Polskim”. Tablice te stanowią podstawę do obliczenia emerytur ustalanych na wnioski zgłoszone od 1 kwietnia do 31 marca następnego roku kalendarzowego. Jeżeli osoba, która osiągnie wiek emerytalny po 31 marca, złoży wniosek o emeryturę po 1 kwietnia, do ustalenia średniego dalszego trwania życia stosuje się tablice obowiązujące od 1 kwietnia.</p>
PODSTAWA PRAWNA	Art. 26b ustawy emerytalnej.

USTALANIE UPRAWNIEŃ DO ŚWIADCZEŃ	
Nauczycielskie świadczenie kompensacyjne	
WARUNKI NABYCIA PRAWA	<p>Nauczyciele, wychowawcy oraz inni pracownicy pedagogiczni, urodzeni po 1948 r. i zatrudnieni w placówkach oświatowych określonych w ustawie o nauczycielskich świadczeniach kompensacyjnych, mogą nabyć prawo do nauczycielskiego świadczenia kompensacyjnego, jeżeli spełnią łącznie następujące warunki:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ukończą wiek uprawniający do świadczenia kompensacyjnego, • mają co najmniej 30 lat stażu (okresów składkowych i nieskładkowych), • mają minimum 20 lat pracy w wymiarze co najmniej połowy obowiązkowego wymiaru zajęć w placówkach oświatowych, • rozwiążą na swój wniosek stosunek pracy.

	<p>Świadczenie kompensacyjne może być przyznane tylko takiemu nauczycielowi, który ostatnio, przed zgłoszeniem wniosku o to świadczenie, pozostawał w stosunku pracy na stanowisku nauczyciela w wymienionych w ustawie jednostkach. Jeśli więc po ustaniu tego stosunku pracy, a jeszcze przed zgłoszeniem tego wniosku, nauczyciel podjął inne zatrudnienie lub działalność, nie może nabyć prawa do tego świadczenia.</p> <p>Wiek uprawniający do świadczenia kompensacyjnego:</p> <ul style="list-style-type: none"> • 55 lat – w latach 2009–2014, • 55 lat (kobiety) i 56 lat (mężczyźni) – w latach 2015–2016, • 55 lat (kobiety) i 57 lat (mężczyźni) – w latach 2017–2018, • 55 lat (kobiety) i 58 lat (mężczyźni) – w latach 2019–2020, • 55 lat (kobiety) i 59 lat (mężczyźni) – w latach 2021–2022, • 55 lat (kobiety) i 60 lat (mężczyźni) – w latach 2023–2024, • 56 lat (kobiety) i 61 lat (mężczyźni) – w latach 2025–2026, • 57 lat (kobiety) i 62 lata (mężczyźni) – w latach 2027–2028, • 58 lat (kobiety) i 63 lata (mężczyźni) – w latach 2029–2030, • 59 lat (kobiety) i 64 lata (mężczyźni) – w latach 2031–2032. <p>Placówkami oświatowymi określonymi w ustawie o nauczycielskich świadczeniach kompensacyjnych są:</p> <ul style="list-style-type: none"> • publiczne i niepubliczne przedszkola, • szkoły publiczne i niepubliczne o uprawnieniach szkół publicznych, • publiczne i niepubliczne placówki kształcenia ustawicznego, • młodzieżowe ośrodki wychowawcze, • młodzieżowe ośrodki socjoterapii, • specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze • specjalne ośrodki wychowawcze dla dzieci i młodzieży wymagających stosowania specjalnej organizacji nauki, metod pracy i wychowania, • ośrodki umożliwiające dzieciom i młodzieży upośledzonym umysłowo w stopniu głębokim udział w zajęciach rewalidacyjno-wychowawczych, • ośrodki umożliwiające dzieciom i młodzieży z upośledzeniem umysłowym z niepełno-sprawnościami sprzężonymi realizację obowiązku przygotowania przedszkolnego, szkolnego i obowiązku nauki, • placówki zapewniające opiekę i wychowanie uczniom w okresie pobierania nauki poza miejscem stałego zamieszkania. <p>Prawo do świadczenia kompensacyjnego ustaje z dniem:</p> <ul style="list-style-type: none"> • poprzedzającym dzień nabycia prawa do emerytury, która jest ustalona decyzją organu emerytalno-rentowego, określonego w odrębnych przepisach; • poprzedzającym dzień osiągnięcia przez uprawnionego wieku emerytalnego, o którym mowa w art. 24 ust. 1a i 1b ustawy emerytalnej, jeżeli uprawniony nie ma prawa do emerytury ustalonego decyzją organu emerytalno-rentowego, określonego w odrębnych przepisach; • śmierci uprawnionego.
<p>WYSOKOŚĆ ŚWIADCZENIA</p>	<p>Świadczenie kompensacyjne obliczane jest przez podzielenie podstawy obliczenia emerytury (ustalonej zgodnie z art. 25 ustawy emerytalnej) przez średnie dalsze trwanie życia dla osób w wieku 60 lat, przyjęte według tablicy średniego dalszego trwania życia obowiązującej w dniu zgłoszenia wniosku o przyznanie tego świadczenia.</p> <p>Na podstawę obliczenia emerytury (ustalonej według nowych zasad do określenia wysokości świadczenia kompensacyjnego), składa się:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kwota zwaloryzowanych składek na ubezpieczenie emerytalne, zapisanych na indywidualnym koncie ubezpieczonego w ZUS do końca miesiąca, poprzedzającego miesiąc, od którego przysługuje wypłata świadczenia kompensacyjnego, oraz • kwota zwaloryzowanego kapitału początkowego.

	<p>Jeżeli ubezpieczony jest członkiem OFE, składki na ubezpieczenie emerytalne, zapisane na jego koncie w ZUS, mnoży się przez wskaźnik korygujący 19,52/12,22.</p> <p>Świadczenie kompensacyjne nie może być niższe od kwoty najniższej emerytury.</p> <p>Tablice trwania życia – uwzględniające średnie dalsze trwanie życia, wspólne dla kobiet i mężczyzn, wyrażone w miesiącach dla wieku ubezpieczonego – ogłasza corocznie prezes Głównego Urzędu Statystycznego w komunikacie w „Monitorze Polskim”. Tablice te stanowią podstawę do obliczenia emerytur ustalanych na wnioski zgłoszone od 1 kwietnia do 31 marca następnego roku kalendarzowego. Jeżeli osoba, która osiągnie wiek emerytalny po 31 marca, złoży wniosek o emeryturę po 1 kwietnia, do ustalenia średniego dalszego trwania życia stosuje się tablice obowiązujące od 1 kwietnia.</p>
PODSTAWA PRAWNA	<p>Ustawa z dnia 22 maja 2009 r. o nauczycielskich świadczeniach kompensacyjnych (Dz.U. nr 97, poz. 800 z późn. zm.). Art. 26 ustawy emerytalnej.</p>

USTALANIE UPRAWNIEŃ DO ŚWIADCZEŃ	
Świadczenie przedemerytalne	
WARUNKI NABYCIA PRAWA	<p>Prawo do świadczenia przedemerytalnego przysługuje osobom, które spełniły łącznie te trzy warunki:</p> <ul style="list-style-type: none"> • pobierały zasiłek dla bezrobotnych przez co najmniej 180 dni, • nadal są zarejestrowane jako osoby bezrobotne, • w okresie pobierania zasiłku dla bezrobotnych nie odmówiły bez uzasadnionej przyczyny przyjęcia propozycji odpowiedniego zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej albo zatrudnienia w ramach prac interwencyjnych lub robót publicznych, <p>oraz jeden z następujących:</p> <ul style="list-style-type: none"> • udowodniły okres składkowy i nieskładkowy wynoszący co najmniej 20 lat (kobiety) i 25 lat (mężczyźni), skończyły 56 lat (kobiety) i 61 lat (mężczyźni), rozwiązano z nimi stosunek pracy z przyczyn związanych z zakładem pracy, a minimalny okres zatrudnienia u ostatniego pracodawcy wyniósł 6 miesięcy, • udowodniły okres składkowy i nieskładkowy wynoszący co najmniej 30 lat (kobiety) i 35 lat (mężczyźni), skończyły 55 lat (kobiety) i 60 lat (mężczyźni), rozwiązano z nimi stosunek pracy z przyczyn związanych z zakładem pracy, a minimalny okres zatrudnienia u ostatniego pracodawcy wyniósł 6 miesięcy, • udowodniły okres składkowy i nieskładkowy wynoszący co najmniej 20 lat (kobiety) i 25 lat (mężczyźni), skończyły 56 lat (kobiety) i 61 lat (mężczyźni), ogłosiły upadłość działalności pozarolniczej i opłacały składki na ubezpieczenia społeczne co najmniej przez 24 miesiące, • udowodniły okres składkowy i nieskładkowy wynoszący co najmniej 20 lat (kobiety) i 25 lat (mężczyźni), skończyły 55 lat (kobiety) i 60 lat (mężczyźni), zarejestrowały się w powiatowym urzędzie pracy w ciągu 30 dni od ustania prawa do renty z tytułu niezdolności do pracy, którą wcześniej pobierały nieprzerwanie przez co najmniej 5 lat, • udowodniły okres składkowy i nieskładkowy wynoszący co najmniej 35 lat (kobiety) i 40 lat (mężczyźni), bez względu na wiek, o ile rozwiązano z nimi stosunek pracy z przyczyn związanych z zakładem pracy, a minimalny okres zatrudnienia u ostatniego pracodawcy wyniósł 6 miesięcy, • udowodniły okres składkowy i nieskładkowy wynoszący co najmniej 34 lata (kobiety) i 39 lat (mężczyźni), bez względu na wiek, o ile pracodawca został zlikwidowany lub jest niewypłacalny, a minimalny okres zatrudnienia u ostatniego pracodawcy wyniósł 6 miesięcy, • udowodniły okres składkowy i nieskładkowy wynoszący co najmniej 20 lat (kobiety) i 25 lat (mężczyźni), w tym co najmniej 10 lat pracowały w pełnym wymiarze czasu pracy w zakładach, które produkują lub zaprzestały produkcji wyrobów zawierających azbest, i były w takich zakładach zatrudnione do 28 września 1997 r., bez względu na wiek, o ile rozwiązano z nimi stosunek pracy z przyczyn związanych z zakładem pracy.

Przeгляд systemu emerytalnego 2016. Bezpieczeństwo dzięki odpowiedzialności

	<p>Prawo do świadczenia przedemerytalnego ustaje:</p> <ul style="list-style-type: none"> • na wniosek osoby pobierającej świadczenie przedemerytalne; • dzień przed nabyciem prawa do emerytury, która jest ustalona decyzją organu rentowego lub innego organu emerytalno-rentowego, określonego w odrębnych przepisach; • z dniem osiągnięcia wieku emerytalnego, o którym mowa w art. 24 ust. 1a i 1b oraz w art. 27 ust. 2 i 3 ustawy emerytalnej; • z dniem nabycia prawa własności lub objęcia w posiadanie (samoistne lub zależne) nieruchomości rolnej o powierzchni użytków rolnych przekraczających 2 ha przeliczeniowe albo współwłasności nieruchomości rolnej, jeżeli udział przekracza 2 ha przeliczeniowe; • wraz ze śmiercią osoby uprawnionej.
WYSOKOŚĆ ŚWIADCZENIA	Wysokość świadczenia ustalana jest w kwocie ryczałtowej. Zmienia się ona po kolejnych waloryzacjach. Od 1 marca 2016 r. świadczenie przedemerytalne wynosi 1029,86 zł.
PODSTAWA PRAWNA	Ustawa z dnia 30 kwietnia 2004 r. o świadczeniach przedemerytalnych (Dz.U. z 2013 r. poz. 170 z późn. zm.).

USTALANIE UPRAWNIENI DO ŚWIADCZEŃ	
Okresowa emerytura kapitałowa	
WARUNKI NABYCIA PRAWA	<p>Kobieta urodzona po 1948 r. może nabyć prawo do okresowej emerytury kapitałowej, jeżeli spełnia łącznie następujące warunki:</p> <ul style="list-style-type: none"> • jest członkiem OFE, • ukończyła powszechny wiek emerytalny, • ma ustalone prawo do emerytury w wieku powszechnym, obliczonej na nowych zasadach, • na ostatni dzień miesiąca poprzedzającego miesiąc, od którego zostanie przyznana emerytura, zgromadziła na subkoncie w ZUS kwotę równą co najmniej dwudziestokrotności dodatku pielęgnacyjnego. <p>Okresowa emerytura kapitałowa przysługuje kobiecie do czasu, aż osiągnie wiek emerytalny przewidziany dla mężczyzny urodzonego w tym samym roku i kwartale.</p>
WYSOKOŚĆ ŚWIADCZENIA	<p>Wysokość okresowej emerytury kapitałowej liczy się, dzieląc:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kwotę środków zapisanych na subkoncie w ZUS, ustaloną na ostatni dzień miesiąca poprzedzającego miesiąc, od którego zostanie przyznana emerytura, • przez średnie dalsze trwanie życia w wieku przejścia na emeryturę danej osoby, przyjęte do obliczenia emerytury na nowych zasadach z FUS. <p>Wiek osoby ubezpieczonej w dniu przejścia na emeryturę, tj. w dniu, od którego zostanie ona przyznana, wyraża się w ukończonych latach i miesiącach.</p>
PODSTAWA PRAWNA	Ustawa z dnia 21 listopada 2008 r. o emeryturach kapitałowych (Dz.U. z 2014 r. poz. 1097). Art. 24–26 ustawy emerytalnej.

USTALANIE UPRAWNIENI DO ŚWIADCZEŃ	
Emerytura pomostowa	
WARUNKI NABYCIA PRAWA	<p>Z możliwości przejścia na emeryturę pomostową na ogólnych zasadach może skorzystać pracownik, który spełnia łącznie następujące warunki:</p> <ul style="list-style-type: none"> • urodził się po 1948 r., • ukończył co najmniej 55 lat (kobieta) lub 60 lat (mężczyzna), • udowodnił okres pracy w szczególnych warunkach lub o szczególnym charakterze wynoszący co najmniej 15 lat,

	<ul style="list-style-type: none"> • ma staż (okresy składkowe i nieskładkowe) wynoszący co najmniej 20 lat (kobiety) i 25 lat (mężczyźni), • przed 1999 r. wykonywał pracę w szczególnych warunkach lub w szczególnym charakterze, wymienioną w dotychczasowych przepisach lub w nowych wykazach prac, • po 2008 r. wykonywał pracę w szczególnych warunkach lub o szczególnym charakterze wymienioną w nowych wykazach prac, • rozwiązał stosunek (stosunki) pracy. <p>Pracownicy wykonujący niektóre prace w szczególnych warunkach lub o szczególnym charakterze wymienione w nowych wykazach prac mogą otrzymać emeryturę pomostową na szczególnych zasadach (zgodnie z art. 5–10 ustawy o emeryturach pomostowych). Emerytura pomostowa na podstawie tych przepisów przysługuje na ogół w niższym wieku emerytalnym niż 55 lat (kobiety) lub 60 lat (mężczyźni), a niekiedy też gdy ma się staż pracy w szczególnych warunkach lub o szczególnym charakterze krótszy niż 15 lat.</p> <p>W niektórych przypadkach o możliwości uzyskania emerytury pomostowej decyduje także stan zdrowia. Wówczas warunkiem niezbędnym do nabycia uprawnień jest uzyskanie orzeczenia o niezdolności do pracy w danym zawodzie. Taki wymóg obowiązuje pracowników lotnictwa, hutników i maszynistów pojazdów trakcyjnych.</p> <p>Prawo do emerytury pomostowej ustaje:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. dzień przed nabyciem prawa do emerytury, która jest ustalona decyzją organu rentowego lub innego organu emerytalno-rentowego, określonego w odrębnych przepisach; 2. w dniu osiągnięcia przez daną osobę wieku emerytalnego, o którym mowa w art. 24 ust. 1a i 1b ustawy emerytalnej, jeżeli osoba ta nie ma prawa do emerytury ustalonego decyzją organu rentowego lub innego organu emerytalno-rentowego, określonego w odrębnych przepisach; 3. z dniem śmierci świadczeniobiorcy.
WYSOKOŚĆ ŚWIADCZENIA	<p>Aby obliczyć emeryturę pomostową, dzieli się podstawę jej obliczenia przez średnie dalsze trwanie życia dla osób w wieku 60 lat, ustalone według tablicy średniego dalszego trwania życia obowiązującej w dniu zgłoszenia wniosku o przyznanie tej emerytury.</p> <p>Na podstawę obliczenia emerytury pomostowej składa się suma:</p> <ul style="list-style-type: none"> • zwaloryzowanych składek na ubezpieczenie emerytalne, zapisanych na indywidualnym koncie ubezpieczonego w ZUS do końca miesiąca poprzedzającego miesiąc, od którego przysługuje wypłata emerytury, • zwaloryzowanego kapitału początkowego. <p>Jeżeli ubezpieczony jest członkiem OFE, przy ustalaniu podstawy obliczenia emerytury składki na ubezpieczenie emerytalne zapisane na jego koncie w ZUS mnoży się przez wskaźnik korygujący 19,52/12,22.</p> <p>Emerytura pomostowa nie może być niższa od gwarantowanej w ustawie emerytalnej najniższej emerytury.</p> <p>Tablice trwania życia – uwzględniające średnie dalsze trwanie życia, wspólne dla kobiet i mężczyzn, wyrażone w miesiącach dla wieku ubezpieczonego – ogłasza corocznie prezes Głównego Urzędu Statystycznego w komunikacie w „Monitorze Polskim”. Tablice te stanowią podstawę do obliczenia emerytur ustalanych na wnioski zgłoszone od 1 kwietnia do 31 marca następnego roku kalendarzowego. Jeżeli osoba, która osiągnie wiek emerytalny po 31 marca, złoży wniosek o emeryturę po 1 kwietnia, do ustalenia średniego dalszego trwania życia stosuje się tablice obowiązujące od 1 kwietnia.</p>
PODSTAWA PRAWNA	Ustawa z dnia 19 grudnia 2008 r. o emeryturach pomostowych (Dz.U. nr 237, poz. 1656 z późn. zm.).

USTALANIE UPRAWNIEŃ DO ŚWIADCZEŃ	
Emerytura obliczona według zreformowanych zasad dla osób kontynuujących ubezpieczenia emerytalne i rentowe urodzonych przed 1949 r.	
WARUNKI NABYCIA PRAWA	<p>Osoba urodzona przed 1949 r., która po osiągnięciu powszechnego wieku emerytalnego podlegała ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym, może nabyć prawo do emerytury obliczonej według zreformowanych zasad po spełnieniu następujących warunków:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kobieta – skończyła 60 lat i ma co najmniej 20-letni staż (okresy składkowe i nieskładkowe), • mężczyzna – ma co najmniej 25-letni staż (okresy składkowe i nieskładkowe) oraz skończył: <ul style="list-style-type: none"> – 65 lat, jeśli urodził się przed 1948 r., – 65 lat i 1 miesiąc, jeśli urodził się między 1 stycznia a 31 marca 1948 r. , – 65 lat i 2 miesiące, jeśli urodził się między 1 kwietnia a 30 czerwca 1948 r., – 65 lat i 3 miesiące, jeśli urodził się między 1 lipca a 30 września 1948 r., – 65 lat i 4 miesiące, jeśli urodził się między 1 października a 31 grudnia 1948 r., <p>Jeżeli emerytura obliczona na nowych zasadach jest wyższa od obliczonej na dotychczasowych zasadach.</p>
WYSOKOŚĆ ŚWIADCZENIA	<p>Emerytura obliczona według zreformowanych zasad stanowi wynik podzielenia podstawy jej obliczenia przez średnie dalsze trwanie życia dla wieku, w jakim ubezpieczony przechodzi na emeryturę.</p> <p>Podstawę obliczenia emerytury stanowi suma:</p> <ul style="list-style-type: none"> • zwaloryzowanych składek na ubezpieczenie emerytalne zapisanych na indywidualnym koncie ubezpieczonego do końca miesiąca poprzedzającego miesiąc, od którego przysługuje wypłata emerytury, • zwaloryzowanego kapitału początkowego. <p>Przy wyliczaniu emerytury bierze się też pod uwagę okresy opłacania składek na ubezpieczenie społeczne rolników, o ile:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ubezpieczony z tytułu tych okresów nie ma ustalonego prawa do emerytury na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników, • okresy te są krótsze niż 25 lat. <p>Jeżeli ubezpieczony pobrał wcześniejszą emeryturę (przystępującą z FUS), od podstawy obliczenia emerytury odejmuje się kwotę pobranej wcześniejszej emerytury (przed odliczeniem zaliczki na podatek dochodowy od osób fizycznych i składki na ubezpieczenie zdrowotne).</p> <p>Tablice trwania życia – uwzględniające średnie dalsze trwanie życia, wspólne dla kobiet i mężczyzn, wyrażone w miesiącach dla wieku ubezpieczonego – ogłasza corocznie Prezes Głównego Urzędu Statystycznego w komunikacie w „Monitorze Polskim”. Tablice te stanowią podstawę do obliczenia emerytur ustalanych na wnioski zgłoszone od 1 kwietnia do 31 marca następnego roku kalendarzowego. Jeżeli osoba, która osiągnie wiek emerytalny po 31 marca, złoży wniosek o emeryturę po 1 kwietnia, do ustalenia średniego dalszego trwania życia stosuje się tablice obowiązujące od 1 kwietnia.</p>
PODSTAWA PRAWNA	Art. 55, 55a w związku z art. 26 i 27 ustawy emerytalnej.

USTALANIE UPRAWNIEŃ DO ŚWIADCZEŃ	
Emerytura dla pracowników opiekujących się dziećmi wymagającymi stałej opieki	
WARUNKI NABYCIA PRAWA	<p>Osoba urodzona po 1948 r., opiekująca się dzieckiem wymagającym stałej opieki, która nie przystąpiła do OFE lub za pośrednictwem ZUS złoży wniosek o przekazanie środków zgromadzonych na rachunku w OFE na dochody budżetu państwa, może nabyć prawo do emerytury, jeśli do 31 grudnia 1998 r. spełniła następujące warunki:</p> <ul style="list-style-type: none"> • udowodniła okres składkowy i nieskładkowy wynoszący co najmniej 20 lat (kobiety) i 25 lat (mężczyźni), • opiekowała się dzieckiem, które zostało uznane za całkowicie niezdolne do pracy i do samodzielnej egzystencji bez względu na przyczynę chorobową lub które zostało uznane za całkowicie niezdolne do pracy z powodu określonych w przepisach stanów chorobowych (m.in. dysfunkcji kończyn, niedowład, porażenia, upośledzenia umysłowego lub choroby psychicznej), • ostatnim ubezpieczeniem przed 1999 r. było ubezpieczenie z tytułu pozostawania w stosunku pracy, • udowodniła niemożność podjęcia pracy albo konieczność jej zaprzestania ze względu na stan zdrowia dziecka i konieczność sprawowania nad nim stałej (ciągłej) opieki. <p>Do uzyskania tej emerytury nie jest konieczne ukończenie określonego wieku emerytalnego.</p> <p>Okresy nieskładkowe uwzględnia się w wymiarze, który nie przekracza jednej trzeciej uwzględnionych okresów składkowych.</p> <p>Przy ustalaniu okresów składkowych i nieskładkowych wymaganych do przyznania emerytury uwzględnia się również tzw. okresy rolne. Są to okresy opłacania składek na ubezpieczenie społeczne rolników oraz okresy prowadzenia gospodarstwa rolnego lub pracy w tym gospodarstwie przypadające przed objęciem ubezpieczeniem społecznym rolników z tego tytułu. Okresy te uwzględnia się wyłącznie wtedy, gdy trzeba uzupełnić wymagany staż składkowy i nieskładkowy – pod warunkiem, że nie zostały zaliczone do okresów, od których zależy prawo do emerytury lub renty na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników.</p>
WYSOKOŚĆ ŚWIADCZENIA	<p>Emerytura dla pracowników opiekujących się dziećmi wymagającymi stałej opieki ustalana jest według dotychczasowych zasad i wynosi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • 24% kwoty bazowej, • po 1,3% podstawy jej wymiaru za każdy rok okresów składkowych, z uwzględnieniem pełnych miesięcy, • po 0,7% podstawy jej wymiaru za każdy rok okresów nieskładkowych, z uwzględnieniem pełnych miesięcy. <p>Wysokość tej emerytury zależy od:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kwoty bazowej, obowiązującej w dniu powstania prawa do świadczenia, • wysokości podstawy wymiaru, • uwzględnionego okresu składkowego i nieskładkowego. <p>► Kwota bazowa stanowi 100% przeciętnego wynagrodzenia, pomniejszonego o potrącone od ubezpieczonych składki na ubezpieczenia społeczne, określone w przepisach o systemie ubezpieczeń społecznych, w poprzednim roku kalendarzowym. Kwota bazowa jest ustalana corocznie i obowiązuje od 1 marca każdego roku do końca lutego następnego roku kalendarzowego.</p> <p>► Podstawę wymiaru emerytury stanowi podstawa wymiaru składek na ubezpieczenie społeczne lub na ubezpieczenie emerytalne, według przepisów prawa polskiego, z okresu kolejnych 10 lat kalendarzowych, wybranych z ostatnich 20 lat kalendarzowych poprzedzających bezpośrednio rok, w którym zgłoszono wniosek o świadczenie. Do ustalenia podstawy wymiaru emerytury ubezpieczony może również wskazać przeciętną podstawę wymiaru składek na ubezpieczenie społeczne z okresu 20 lat kalendarzowych, dowolnie wybranych z całego okresu podlegania ubezpieczeniu.</p>

	<p>Oprócz wynagrodzenia stanowiącego podstawę wymiaru składek do podstawy wymiaru emerytury dolicza się również inne składniki przysługujące ubezpieczonemu (m.in. kwoty zasiłków chorobowych, wynagrodzeń za czas niezdolności do pracy itp.).</p> <p>Osoby, które w dniu ubiegania się o emeryturę były wcześniej uprawnione do renty z tytułu niezdolności do pracy, do obliczenia podstawy wymiaru emerytury mogą wskazać:</p> <ul style="list-style-type: none"> • zwaloryzowaną podstawę wymiaru renty albo • zarobki z 10 kolejnych lat kalendarzowych wybranych z okresu ostatnich 20 lat kalendarzowych poprzedzających rok zgłoszenia wniosku o emeryturę lub zarobki z 20 dowolnie wybranych lat kalendarzowych, przypadających przed rokiem zgłoszenia wniosku o emeryturę. Mogą to być te same zarobki, które zostały przyjęte do obliczenia renty, jeśli mieszczą się w podanym okresie, z którego ustala się podstawę wymiaru emerytury. <p>Jeżeli osoba ubiegająca się o emeryturę była objęta ubezpieczeniem społecznym lub ubezpieczeniami emerytalnym i rentowymi przez okres co najmniej 30 miesięcy po przyznaniu renty – wówczas część socjalna emerytury (czyli składnik stanowiący 24% kwoty bazowej) zostanie obliczona na podstawie kwoty bazowej obowiązującej w dniu przyznania tej emerytury. Natomiast podstawa wymiaru emerytury zostanie obliczona od tej samej kwoty bazowej, od której obliczono rentę, a następnie zostanie zwaloryzowana. Od tej zwaloryzowanej podstawy wymiaru zostanie obliczona część emerytury zależna od okresów składkowych i nieskładkowych.</p> <p>Podstawę wymiaru emerytury dla osoby, która przed zgłoszeniem wniosku o emeryturę pobierała zasiłek przedemerytalny, ustala się na zasadach ogólnych. Jeżeli jednak zainteresowany w ciągu 20 lat poprzedzających bezpośrednio rok, w którym zgłosił wniosek o emeryturę, pobierał przez więcej niż 10 lat zasiłek przedemerytalny, do ustalenia podstawy wymiaru emerytury może wskazać zarobki uzyskane w okresie kolejnych 10 lat kalendarzowych poprzedzających bezpośrednio rok, w którym nabył prawo do tego zasiłku.</p> <p>Przy wyliczaniu emerytury bierze się też pod uwagę okresy opłacania składek na ubezpieczenie społeczne rolników, o ile ubezpieczony z tytułu tych okresów nie ma ustalonego prawa do emerytury lub renty na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników.</p>
PODSTAWA PRAWNA	<p>Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 maja 1989 r. w sprawie uprawnień do wcześniejszej emerytury pracowników opiekujących się dziećmi wymagającymi stałej opieki (Dz.U. z 1989 r. nr 28, poz. 149 z późn. zm.).</p> <p>Art. 186 ust. 3 i 53 ustawy emerytalnej.</p>

USTALANIE UPRAWNIEŃ DO ŚWIADCZEŃ	
Emerytura górnicza dla urodzonych po 31 grudnia 1948 r.	
WARUNKI NABYCIA PRAWA	<p>Osoba urodzona po 1948 r. może nabyć prawo do emerytury górniczej, jeżeli:</p> <ul style="list-style-type: none"> • nie przystąpiła do OFE lub za pośrednictwem ZUS złoży wniosek o przekazanie środków zgromadzonych na rachunku w OFE na dochody budżetu państwa oraz przed 1 stycznia 2009 r.: • ukończyła 55 lat i udowodniła okres pracy górniczej wynoszący, łącznie z okresami pracy równorzędnej i okresami zaliczanymi do pracy górniczej, co najmniej 20 lat (kobiety) lub 25 lat (mężczyźni), w tym co najmniej 5 lat pracy górniczej, • ukończyła 50 lat i udowodniła okres pracy górniczej wynoszący, łącznie z okresami pracy równorzędnej i okresami zaliczanymi do pracy górniczej, co najmniej 20 lat (kobiety) lub 25 lat (mężczyźni), w tym co najmniej 15 lat pracy górniczej, • wykonywała pracę górniczą pod ziemią stale i w pełnym wymiarze czasu pracy przez co najmniej 25 lat, bez względu na wiek i zajmowane stanowisko. <p>W przypadku pracownika konieczne jest również rozwiązanie stosunku pracy, warunek ten może być spełniony po 31 grudnia 2008 r.</p>

	<p>Osoba urodzona po 1948 r. może również nabyć prawo do emerytury górniczej na zasadach obowiązujących od 1 stycznia 2007 r., jeżeli:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ukończyła 55 lat i udowodniła okres pracy górniczej wynoszący, łącznie z okresami pracy równorzędnej, co najmniej 20 lat (kobiety) i 25 lat (mężczyźni), w tym co najmniej 10 lat pracy górniczej, • ukończyła 50 lat i udowodniła okres pracy górniczej wynoszący, łącznie z okresami pracy równorzędnej, co najmniej 20 lat (kobiety) i 25 lat (mężczyźni), w tym co najmniej 15 lat pracy górniczej, • wykonywała pracę górniczą pod ziemią stale i w pełnym wymiarze czasu pracy przez co najmniej 25 lat, bez względu na wiek i zajmowane stanowisko. <p>Przy ustalaniu okresów składkowych i nieskładkowych wymaganych do przyznania emerytury uwzględnia się również tzw. okresy rolne. Są to okresy opłacania składek na ubezpieczenie społeczne rolników oraz okresy prowadzenia gospodarstwa rolnego lub pracy w tym gospodarstwie przypadające przed objęciem ubezpieczeniem społecznym rolników z tego tytułu. Okresy te uwzględnia się wyłącznie wtedy, gdy trzeba uzupełnić wymagany staż składkowy i nieskładkowy, pod warunkiem, że nie zostały zaliczone do okresów, od których zależy prawo do emerytury lub renty na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników.</p> <p>Okresy nieskładkowe uwzględnia się w wymiarze, który nie przekracza jednej trzeciej uwzględnionych okresów składkowych.</p>
<p>WYSOKOŚĆ ŚWIADCZENIA</p>	<p>Emerytura górnicza ustalona według dotychczasowych zasad wynosi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • 24% kwoty bazowej, • po 1,3% podstawy jej wymiaru za każdy rok okresów składkowych, z uwzględnieniem pełnych miesięcy, • po 0,7% podstawy jej wymiaru za każdy rok okresów nieskładkowych, z uwzględnieniem pełnych miesięcy. <p>Wysokość emerytury ustalonej według dotychczasowych zasad zależy od:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kwoty bazowej obowiązującej w dniu powstania prawa do świadczenia, • wysokości podstawy wymiaru, • uwzględnionego okresu składkowego i nieskładkowego. <p>► Kwota bazowa stanowi 100% przeciętnego wynagrodzenia, pomniejszonego o potrącone od ubezpieczonych składki na ubezpieczenia społeczne, określone w przepisach o systemie ubezpieczeń społecznych, w poprzednim roku kalendarzowym. Kwota bazowa jest ustalana corocznie i obowiązuje od 1 marca każdego roku do końca lutego następnego roku kalendarzowego.</p> <p>► Podstawę wymiaru emerytury stanowi podstawa wymiaru składek na ubezpieczenie społeczne lub na ubezpieczenie emerytalne, według przepisów prawa polskiego, z okresu kolejnych 10 lat kalendarzowych, wybranych z ostatnich 20 lat kalendarzowych bezpośrednio przed rokiem, w którym zgłoszono wniosek o świadczenie. Do ustalenia podstawy wymiaru emerytury ubezpieczony może również wskazać przeciętną podstawę wymiaru składek na ubezpieczenie społeczne z okresu 20 lat kalendarzowych, dowolnie wybranych z całego okresu ubezpieczenia.</p> <p>Oprócz wynagrodzenia stanowiącego podstawę wymiaru składek do podstawy wymiaru emerytury dolicza się również inne składniki przysługujące ubezpieczonemu (m.in. zasiłki chorobowe, wynagrodzenie za czas niezdolności do pracy itp.).</p> <p>Osoby, które przed złożeniem wniosku o emeryturę pobierały rentę z tytułu niezdolności do pracy, do obliczenia podstawy wymiaru emerytury mogą wskazać:</p> <ul style="list-style-type: none"> • zwaloryzowaną podstawę wymiaru renty albo • zarobki z 10 kolejnych lat kalendarzowych wybranych z okresu ostatnich 20 lat kalendarzowych poprzedzających rok zgłoszenia wniosku o emeryturę lub zarobki z 20 dowolnie wybranych lat kalendarzowych, przypadających przed rokiem zgłoszenia tego wniosku. Mogą to być te same zarobki, które zostały przyjęte do obliczenia renty, jeśli mieszczą się w podanym okresie, z którego ustala się podstawę wymiaru emerytury.

Przegląd systemu emerytalnego 2016. Bezpieczeństwo dzięki odpowiedzialności

	<p>Jeżeli osoba ubiegająca się o emeryturę była objęta ubezpieczeniem społecznym lub ubezpieczeniami emerytalnym i rentowymi przez okres co najmniej 30 miesięcy po przyznaniu renty – wówczas część socjalna emerytury (czyli składnik stanowiący 24% kwoty bazowej) zostanie obliczona w oparciu o kwotę bazową obowiązującą w dniu przyznania tej emerytury. Natomiast podstawa wymiaru emerytury zostanie obliczona od tej samej kwoty bazowej, od której obliczono rentę, a następnie zostanie zwaloryzowana. Od tej zwaloryzowanej podstawy wymiaru zostanie obliczona część emerytury zależna od okresów składkowych i nieskładkowych.</p> <p>Podstawę wymiaru emerytury dla osoby, która przed złożeniem wniosku o emeryturę pobierała zasiłek przedemerytalny, ustala się na zasadach ogólnych. Jeżeli jednak zainteresowany w ciągu 20 lat poprzedzających bezpośrednio rok, w którym zgłosił wniosek o emeryturę, pobierał przez więcej niż 10 lat zasiłek przedemerytalny, do ustalenia podstawy wymiaru emerytury może wskazać zarobki z okresu kolejnych 10 lat kalendarzowych poprzedzających bezpośrednio rok, w którym nabył prawo do tego zasiłku.</p> <p>Przy wyliczaniu emerytury bierze się też pod uwagę okresy opłacania składek na ubezpieczenie społeczne rolników, o ile ubezpieczony z tytułu tych okresów nie ma ustalonego prawa do emerytury lub renty na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników.</p>
PODSTAWA PRAWNA	Art. 50a lub 50e i art. 53 ustawy emerytalnej. Art. 34, 48, 49 ustawy emerytalnej – w brzmieniu obowiązującym do 31 grudnia 2006 r.

USTALANIE UPRAWNIENÍ DO ŚWIADCZEŃ	
Emerytura górnicza dla urodzonych przed 1949 r.	
WARUNKI NABYCIA PRAWA	<p>Osoba urodzona przed 1949 r. może nabyć prawo do emerytury górniczej, jeżeli przed 1 stycznia 2009 r. spełniała następujące warunki:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ukończyła 55 lat i udowodniła okres pracy górniczej wynoszący, łącznie z okresami pracy równorzędnej i okresami zaliczanymi do pracy górniczej, co najmniej 20 lat (kobiety) i 25 lat (mężczyźni), w tym co najmniej 5 lat pracy górniczej, • ukończyła 50 lat i udowodniła okres pracy górniczej wynoszący, łącznie z okresami pracy równorzędnej i okresami zaliczanymi do pracy górniczej, co najmniej 20 lat (kobiety) i 25 lat (mężczyźni), w tym co najmniej 15 lat pracy górniczej. <p>Osoba urodzona przed 1949 r. może również nabyć prawo do emerytury górniczej, jeżeli spełni następujące warunki:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ukończyła 55 lat i udowodniła okres pracy górniczej wynoszący, łącznie z okresami pracy równorzędnej, co najmniej 20 lat (kobiety) i 25 lat (mężczyźni), w tym co najmniej 10 lat pracy górniczej, • ukończyła 50 lat i udowodniła okres pracy górniczej wynoszący, łącznie z okresami pracy równorzędnej, co najmniej 20 lat (kobiety) i 25 lat (mężczyźni), w tym co najmniej 15 lat pracy górniczej, <p>Osobie, która wykonywała pracę górniczą pod ziemią stale i w pełnym wymiarze czasu pracy przez co najmniej 25 lat, emerytura górnicza przysługuje bez względu na wiek i zajmowane stanowisko.</p> <p>Okresy nieskładkowe uwzględnia się w wymiarze, który nie przekracza jednej trzeciej uwzględnionych okresów składkowych.</p> <p>Przy ustalaniu okresów składkowych i nieskładkowych wymaganych do przyznania emerytury uwzględnia się również tzw. okresy rolne. Są to okresy opłacania składek na ubezpieczenie społeczne rolników oraz okresy prowadzenia gospodarstwa rolnego lub pracy w tym gospodarstwie przypadające przed objęciem ubezpieczeniem społecznym rolników z tego tytułu. Okresy te uwzględnia się wyłącznie wtedy, gdy trzeba uzupełnić wymagany staż składkowy i nieskładkowy – pod warunkiem, że nie zostały zaliczone do okresów, od których zależy prawo do emerytury lub renty na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników.</p>

<p>WYSOKOŚĆ ŚWIADCZENIA</p>	<p>Emerytura górnicza ustalana jest według dotychczasowych zasad i stanowi sumę:</p> <ul style="list-style-type: none"> • 24% kwoty bazowej, • po 1,3% podstawy jej wymiaru za każdy rok okresów składkowych, z uwzględnieniem pełnych miesięcy, • po 0,7% podstawy jej wymiaru za każdy rok okresów nieskładkowych, z uwzględnieniem pełnych miesięcy. <p>Wysokość emerytury ustalanej według dotychczasowych zasad zależy od:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kwoty bazowej, obowiązującej w dniu powstania prawa do świadczenia, • wysokości podstawy wymiaru, • uwzględnionego okresu składkowego i nieskładkowego. <p>► Kwota bazowa stanowi 100% przeciętnego wynagrodzenia, pomniejszonego o potrącone od ubezpieczonych składki na ubezpieczenia społeczne, określone w przepisach o systemie ubezpieczeń społecznych, w poprzednim roku kalendarzowym. Kwota bazowa jest ustalana corocznie i obowiązuje od 1 marca każdego roku do końca lutego następnego roku kalendarzowego.</p> <p>► Podstawę wymiaru emerytury stanowi podstawa wymiaru składek na ubezpieczenie społeczne lub na ubezpieczenie emerytalne, według przepisów prawa polskiego, z okresu kolejnych 10 lat kalendarzowych, wybranych z ostatnich 20 lat kalendarzowych poprzedzających bezpośrednio rok, w którym zgłoszono wniosek o świadczenie. Do ustalenia podstawy wymiaru emerytury ubezpieczony może również wskazać przeciętną podstawę wymiaru składek na ubezpieczenie społeczne z okresu 20 lat kalendarzowych, dowolnie wybranych z całego okresu ubezpieczenia.</p> <p>Oprócz wynagrodzenia stanowiącego podstawę wymiaru składek do podstawy wymiaru emerytury dolicza się również inne składniki przysługujące ubezpieczonemu (m.in. zasiłki chorobowe, wynagrodzenie za czas niezdolności do pracy itp.).</p> <p>Osoby, które przed złożeniem wniosku o emeryturę pobierały rentę z tytułu niezdolności do pracy, do obliczenia podstawy wymiaru emerytury mogą wskazać:</p> <ul style="list-style-type: none"> • zwaloryzowaną podstawę wymiaru renty albo • zarobki z 10 kolejnych lat kalendarzowych wybranych z okresu ostatnich 20 lat kalendarzowych poprzedzających rok zgłoszenia wniosku o emeryturę lub zarobki z 20 dowolnie wybranych lat kalendarzowych, przypadających przed rokiem złożenia wniosku o emeryturę. Mogą to być te same zarobki, które zostały przyjęte do obliczenia renty, jeśli mieszczą się w podanym okresie, z którego ustala się podstawę wymiaru emerytury. <p>Jeżeli osoba ubiegająca się o emeryturę była objęta ubezpieczeniem społecznym lub ubezpieczeniami emerytalnym i rentowymi przez co najmniej 30 miesięcy po przyznaniu renty – wówczas część socjalna emerytury (czyli składnik stanowiący 24% kwoty bazowej) zostanie obliczona w oparciu o kwotę bazową obowiązującą w dniu przyznania emerytury. Natomiast podstawa wymiaru emerytury zostanie obliczona od tej samej kwoty bazowej, od której obliczono rentę, a następnie będzie zwaloryzowana. Od tej zwaloryzowanej podstawy wymiaru zostanie obliczona część emerytury zależna od okresów składkowych i nieskładkowych.</p> <p>Podstawę wymiaru emerytury dla osoby, która przed zgłoszeniem wniosku o emeryturę pobierała zasiłek przedemerytalny, ustala się na zasadach ogólnych. Jeśli jednak zainteresowany w ciągu 20 lat poprzedzających bezpośrednio rok, w którym zgłosił wniosek o emeryturę, pobierał przez więcej niż 10 lat zasiłek przedemerytalny, do ustalenia podstawy wymiaru emerytury może wskazać zarobki uzyskane w okresie kolejnych 10 lat kalendarzowych poprzedzających bezpośrednio rok, w którym nabył prawo do tego zasiłku.</p> <p>Przy wyliczaniu emerytury bierze się też pod uwagę okresy opłacania składek na ubezpieczenie społeczne rolników, o ile ubezpieczony z tytułu tych okresów nie ma ustalonego prawa do emerytury lub renty na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników.</p>
<p>PODSTAWA PRAWNA</p>	<p>Art. 34–38 ustawy emerytalnej – w brzmieniu obowiązującym do 31 grudnia 2006 r. Art. 50a–50e i 53 ustawy emerytalnej.</p>

USTALANIE UPRAWNIEŃ DO ŚWIADCZEŃ	
Emerytura nauczycielska bez względu na wiek	
WARUNKI NABYCIA PRAWA	<p>Nauczyciel, urodzony po 1948 r., a przed 1969 r., który nie przystąpił do OFE lub za pośrednictwem ZUS złożył wniosek o przekazanie środków na rachunku w OFE na dochody budżetu państwa, może nabyć prawo do emerytury nauczycielskiej, jeżeli na swój wniosek rozwiązał stosunek pracy oraz do 31 grudnia 2008 r. oraz spełnił jeden z tych warunków:</p> <ul style="list-style-type: none"> • udowodnił 30 lat okresów składkowych i nieskładkowych, w tym 20 lat pracy nauczycielskiej wykonywanej co najmniej w połowie obowiązującego wymiaru zajęć albo • udowodnił 25 lat okresów składkowych i nieskładkowych, w tym 20 lat pracy nauczycielskiej wykonywanej co najmniej w połowie obowiązującego wymiaru zajęć w szkolnictwie specjalnym jako nauczyciel szkół, placówek, zakładów specjalnych i poprawczych oraz schronisk dla nieletnich. <p>Okresy nieskładkowe uwzględnia się w wymiarze, który nie przekracza jednej trzeciej uwzględnionych okresów składkowych.</p> <p>Przy ustalaniu okresów składkowych i nieskładkowych wymaganych do przyznania emerytury uwzględnia się również tzw. okresy rolne. Są to okresy opłacania składek na ubezpieczenie społeczne rolników oraz okresy prowadzenia gospodarstwa rolnego lub pracy w tym gospodarstwie przypadające przed objęciem ubezpieczeniem społecznym rolników z tego tytułu. Okresy te uwzględnia się tylko wtedy, gdy trzeba uzupełnić wymagany staż składkowy i nieskładkowy – pod warunkiem, że nie zostały zaliczone do okresów, od których zależy prawo do emerytury lub renty na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników.</p>
WYSOKOŚĆ ŚWIADCZENIA	<p>Wcześniejsza emerytura nauczycielska ustalana jest według dotychczasowych zasad i stanowi sumę:</p> <ul style="list-style-type: none"> • 24% kwoty bazowej, • po 1,3% podstawy jej wymiaru za każdy rok okresów składkowych, z uwzględnieniem pełnych miesięcy, • po 0,7% podstawy jej wymiaru za każdy rok okresów nieskładkowych, z uwzględnieniem pełnych miesięcy. <p>Wysokość emerytury ustalonej według dotychczasowych zasad zależy od:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kwoty bazowej, obowiązującej w dniu powstania prawa do świadczenia, • wysokości podstawy wymiaru, • uwzględnionego okresu składkowego i nieskładkowego. <p>➤ Kwota bazowa stanowi 100% przeciętnego wynagrodzenia, pomniejszonego o potrącone od ubezpieczonych składki na ubezpieczenia społeczne, określone w przepisach o systemie ubezpieczeń społecznych, w poprzednim roku kalendarzowym. Kwota bazowa jest ustalana corocznie i obowiązuje od 1 marca każdego roku do końca lutego następnego roku kalendarzowego.</p> <p>➤ Podstawę wymiaru emerytury stanowi podstawa wymiaru składek na ubezpieczenie społeczne lub na ubezpieczenie emerytalne, według przepisów prawa polskiego, z okresu kolejnych 10 lat kalendarzowych, wybranych z ostatnich 20 lat kalendarzowych poprzedzających bezpośrednio rok, w którym zgłoszono wniosek o świadczenie. Do ustalenia podstawy wymiaru emerytury ubezpieczony może również wskazać przeciętną podstawę wymiaru składek na ubezpieczenie społeczne z okresu 20 lat kalendarzowych, dowolnie wybranych z całego okresu podlegania ubezpieczeniu.</p> <p>Oprócz wynagrodzenia stanowiącego podstawę wymiaru składek do podstawy wymiaru emerytury dolicza się również inne składniki przysługujące ubezpieczonemu (m.in. zasiłki chorobowe, wynagrodzenie za czas niezdolności do pracy itp.).</p>

	<p>Osoby, które przed złożeniem wniosku o emeryturę pobierały rentę z tytułu niezdolności do pracy, do obliczenia podstawy wymiaru emerytury mogą wskazać:</p> <ul style="list-style-type: none"> • zwaloryzowaną podstawę wymiaru renty albo • zarobki z 10 kolejnych lat kalendarzowych wybranych z okresu ostatnich 20 lat kalendarzowych poprzedzających rok zgłoszenia wniosku o emeryturę lub zarobki z 20 dowolnie wybranych lat kalendarzowych, przypadających przed rokiem zgłoszenia wniosku o emeryturę. Mogą to być te same zarobki, które zostały przyjęte do obliczenia renty, jeśli mieszczą się w podanym okresie, z którego ustala się podstawę wymiaru emerytury. <p>Jeżeli osoba ubiegająca się o emeryturę była objęta ubezpieczeniem społecznym lub ubezpieczeniami emerytalnym i rentowymi przez co najmniej 30 miesięcy po przyznaniu renty – wówczas część socjalna emerytury (czyli składnik stanowiący 24% kwoty bazowej) zostanie obliczona w oparciu o kwotę bazową obowiązującą w dniu przyznania emerytury. Natomiast podstawa wymiaru emerytury zostanie obliczona od tej samej kwoty bazowej, od której obliczono rentę, a następnie będzie zwaloryzowana. Od tej zwaloryzowanej podstawy wymiaru zostanie obliczona część emerytury zależna od okresów składkowych i nieskładkowych.</p> <p>Podstawę wymiaru emerytury dla osoby, która przed złożeniem wniosku o emeryturę pobierała zasiłek przedemerytalny, ustala się na zasadach ogólnych. Jeśli jednak zainteresowany w ciągu 20 lat poprzedzających bezpośrednio rok, w którym zgłosił wniosek o emeryturę, pobierał przez więcej niż 10 lat zasiłek przedemerytalny, do ustalenia podstawy wymiaru emerytury może wskazać zarobki uzyskane w okresie kolejnych 10 lat kalendarzowych poprzedzających bezpośrednio rok, w którym nabył prawo do tego zasiłku.</p> <p>► Przy wyliczaniu emerytury bierze się też pod uwagę okresy opłacania składek na ubezpieczenie społeczne rolników, o ile ubezpieczony z tytułu tych okresów nie ma ustalonego prawa do emerytury lub renty na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników.</p>
PODSTAWA PRAWNA	<p>Art. 88 ustawy z dnia 26 stycznia 1982 r. – Karta Nauczyciela (Dz.U. z 2014 r. poz. 191 z późn. zm.). Art. 46 i 53 ustawy emerytalnej.</p>

USTALANIE UPRAWNIENÍ DO ŚWIADCZEŃ	
Emerytura w obniżonym wieku z tytułu pracy górniczej	
WARUNKI NABYCIA PRAWA	<p>Osoba urodzona po 1948 r., a przed 1969 r., która nie przystąpiła do OFE lub złożyła wniosek o przekazanie środków zgromadzonych na rachunku w OFE za pośrednictwem ZUS na dochody budżetu państwa, może otrzymać emeryturę w obniżonym wieku z tytułu pracy górniczej, jeżeli do 31 grudnia 2008 r. spełniła następujące warunki:</p> <ul style="list-style-type: none"> • udowodniła co najmniej 5 lat pracy górniczej wykonywanej stale i w pełnym wymiarze czasu pracy pod ziemią lub na odkrywce w kopalniach siarki i węgla brunatnego oraz kopalniach otworowych siarki, • udowodniła okresy składkowe i nieskładkowe wynoszące 20 lat (kobiety) lub 25 lat (mężczyźni), • była w wieku emerytalnym – obniżonym w stosunku do wieku emerytalnego kobiet (60 lat) i mężczyzn (65 lat) o 6 miesięcy za każdy rok pracy górniczej wykonywanej stale i w pełnym wymiarze czasu pracy, jednak nie więcej niż o 15 lat. <p>Osoba urodzona po 1948 r. może również otrzymać emeryturę górniczą, jeżeli na 1 stycznia 1999 r. spełniała następujące warunki:</p> <ul style="list-style-type: none"> • udowodniła co najmniej 5 lat pracy górniczej wykonywanej stale i w pełnym wymiarze czasu pracy pod ziemią lub na odkrywce w kopalniach siarki i węgla brunatnego oraz kopalniach otworowych siarki, • udowodniła okresy składkowe i nieskładkowe wynoszące co najmniej 20 lat (kobiety) lub 25 lat (mężczyźni), • była w wieku emerytalnym – obniżonym w stosunku do wieku emerytalnego kobiet (60 lat) i mężczyzn (65 lat) o 6 miesięcy za każdy rok pracy górniczej wykonywanej stale i w pełnym wymiarze czasu pracy, jednak nie więcej niż o 15 lat.

	<p>Aby ustalić obniżony wiek emerytalny, uwzględnia się także okresy pracy górniczej po 1998 r.</p> <p>Okresy nieskładkowe uwzględnia się w wymiarze, który nie przekracza jednej trzeciej uwzględnionych okresów składkowych.</p> <p>Podczas ustalania okresów składkowych i nieskładkowych wymaganych do przyznania emerytury uwzględnia się również tzw. okresy rolne. Są to okresy opłacania składek na ubezpieczenie społeczne rolników oraz okresy prowadzenia gospodarstwa rolnego lub pracy w tym gospodarstwie przypadające przed objęciem ubezpieczeniem społecznym rolników z tego tytułu. Okresy te uwzględnia się tylko wtedy, gdy trzeba uzupełnić wymagany staż składkowy i nieskładkowy – pod warunkiem, że nie zostały zaliczone do okresów, od których zależy prawo do emerytury lub renty na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników.</p>
<p>WYSOKOŚĆ ŚWIADCZENIA</p>	<p>Emerytura w obniżonym wieku z tytułu pracy górniczej ustalana jest według dotychczasowych zasad i stanowi sumę:</p> <ul style="list-style-type: none"> • 24% kwoty bazowej, • po 1,3% podstawy jej wymiaru za każdy rok okresów składkowych, z uwzględnieniem pełnych miesięcy, • po 0,7% podstawy jej wymiaru za każdy rok okresów nieskładkowych, z uwzględnieniem pełnych miesięcy. <p>Wysokość emerytury na dotychczasowych zasadach zależy od:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kwoty bazowej obowiązującej w dniu powstania prawa do świadczenia, • wysokości podstawy wymiaru, • uwzględnionego okresu składkowego i nieskładkowego. <p>► Kwota bazowa stanowi 100% przeciętnego wynagrodzenia, pomniejszonego o potrącone od ubezpieczonych składki na ubezpieczenia społeczne, określone w przepisach o systemie ubezpieczeń społecznych, w poprzednim roku kalendarzowym. Kwota bazowa jest ustalana corocznie i obowiązuje od 1 marca każdego roku do końca lutego następnego roku kalendarzowego.</p> <p>► Podstawę wymiaru emerytury stanowi podstawa wymiaru składek na ubezpieczenie społeczne lub na ubezpieczenie emerytalne, według przepisów prawa polskiego, z okresu kolejnych 10 lat kalendarzowych, wybranych z ostatnich 20 lat kalendarzowych poprzedzających bezpośrednio rok, w którym zgłoszono wniosek o świadczenie. Do ustalenia podstawy wymiaru emerytury ubezpieczony może również wskazać przeciętną podstawę wymiaru składek na ubezpieczenie społeczne z okresu 20 lat kalendarzowych, dowolnie wybranych z całego okresu podlegania ubezpieczeniu.</p> <p>Oprócz wynagrodzenia stanowiącego podstawę wymiaru składek do podstawy wymiaru emerytury dolicza się również inne składniki przysługujące ubezpieczonemu (m.in. kwoty zasiłków chorobowych, wynagrodzeń za czas niezdolności do pracy itp.).</p> <p>Osoby, które w dniu ubiegania się o emeryturę były wcześniej uprawnione do renty z tytułu niezdolności do pracy, do obliczenia podstawy wymiaru emerytury mogą wskazać:</p> <ul style="list-style-type: none"> • zwaloryzowaną podstawę wymiaru renty albo • zarobki z 10 kolejnych lat kalendarzowych wybranych z okresu ostatnich 20 lat kalendarzowych poprzedzających rok zgłoszenia wniosku o emeryturę lub zarobki z 20 dowolnie wybranych lat kalendarzowych, przypadających przed rokiem zgłoszenia wniosku o emeryturę. Mogą to być te same zarobki, które zostały przyjęte do obliczenia renty, jeśli mieszczą się w podanym okresie, z którego ustala się podstawę wymiaru emerytury. <p>Jeżeli osoba ubiegająca się o emeryturę podlegała ubezpieczeniu społecznemu lub ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym przez co najmniej 30 miesięcy po przyznaniu renty – wówczas część socjalna emerytury (czyli składnik stanowiący 24% kwoty bazowej) zostanie obliczona w oparciu o kwotę bazową obowiązującą w dniu przyznania tej emerytury. Natomiast podstawa wymiaru emerytury zostanie obliczona od tej samej kwoty bazowej, od której obliczono rentę, a następnie będzie zwaloryzowana. Od tej zwaloryzowanej podstawy wymiaru zostanie obliczona część emerytury zależna od okresów składkowych i nieskładkowych.</p>

	<p>Podstawę wymiaru emerytury dla osoby, która przed złożeniem wniosku o emeryturę pobierała zasiłek przedemerytalny, ustala się na zasadach ogólnych. Jeśli jednak zainteresowany w ciągu 20 lat poprzedzających bezpośrednio rok, w którym zgłosił wniosek o emeryturę, pobierał przez więcej niż 10 lat zasiłek przedemerytalny, do ustalenia podstawy wymiaru emerytury może wskazać zarobki uzyskane w okresie kolejnych 10 lat kalendarzowych poprzedzających bezpośrednio rok, w którym nabył prawo do tego zasiłku.</p> <p>Przy wyliczaniu emerytury bierze się też pod uwagę okresy opłacania składek na ubezpieczenie społeczne rolników, o ile ubezpieczony z tytułu tych okresów nie ma ustalonego prawa do emerytury lub renty na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników.</p>
PODSTAWA PRAWNA	Art. 39 w zw. z art. 46 i 53 ustawy emerytalnej.

USTALANIE UPRAWNIENI DO ŚWIADCZEŃ	
Emerytura z tytułu wykonywania działalności twórczej lub artystycznej	
WARUNKI NABYCIA PRAWA	<p>Osoby urodzone po 1948 r., a przed 1969 r. mogą uzyskać wcześniejszą emeryturę, jeżeli wykonywały działalność twórczą lub artystyczną – na podstawie stosunku pracy lub w ramach działalności pozarolniczej.</p> <p>Świadczenie to przysługuje, o ile ubezpieczony do 31 grudnia 2008 r. spełnił następujące warunki:</p> <ul style="list-style-type: none"> osiągnął wymagany wiek emerytalny (określony w zależności od rodzaju działalności twórczej lub artystycznej – wynoszący od 45 do 60 lat), udowodnił okres składkowy i nieskładkowy wynoszący co najmniej 20 lat (kobiety) albo 25 lat (mężczyźni), w tym co najmniej 15 lat działalności twórczej lub artystycznej. <p>Nie można też być członkiem OFE. Osoba, która jest członkiem OFE, wraz z wnioskiem o emeryturę musi złożyć wniosek o przekazanie za pośrednictwem ZUS środków zgromadzonych na rachunku OFE na dochody budżetu państwa.</p> <p>Wiek emerytalny odpowiedni dla danego rodzaju działalności twórczej lub artystycznej wynosi dla:</p> <ul style="list-style-type: none"> tancerza, akrobaty, gimnastyka, ekwilibrysty, kaskadera – 40 lat (kobiety) lub 45 lat (mężczyźni), solisty wokalisty, muzyka grającego na instrumentach dętych, tresera zwierząt drapieżnych – 45 lat (kobiety) lub 50 lat (mężczyźni), artyści chóru, zonglera, komika cyrkowego, aktora teatru lalek – 50 lat (kobiety) lub 55 lat (mężczyźni), aktorki, dyrygentki – 55 lat, muzyka grającego na instrumentach smyczkowych, perkusyjnych oraz klawiszowych, operatora obrazu filmowego, fotografika – 55 lat (kobiety) lub 60 lat (mężczyźni). <p>Okresy nieskładkowe uwzględnia się w wymiarze, który nie przekracza jednej trzeciej uwzględnionych okresów składkowych.</p> <p>Przy ustalaniu okresów składkowych i nieskładkowych wymaganych do przyznania emerytury uwzględnia się również tzw. okresy rolne. Są to okresy opłacania składek na ubezpieczenie społeczne rolników oraz okresy prowadzenia gospodarstwa rolnego lub pracy w tym gospodarstwie przypadające przed objęciem ubezpieczeniem społecznym rolników z tego tytułu. Okresy te uwzględnia się tylko wtedy, gdy trzeba uzupełnić wymagany staż składkowy i nieskładkowy – pod warunkiem, że nie zostały zaliczone do okresów, od których zależy prawo do emerytury lub renty na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników.</p>

WYSOKOŚĆ ŚWIADCZENIA	<p>Wcześniejsza emerytura z tytułu wykonywania działalności twórczej lub artystycznej ustalana jest według dotychczasowych zasad i stanowi sumę:</p> <ul style="list-style-type: none"> • 24% kwoty bazowej, • po 1,3% podstawy jej wymiaru za każdy rok okresów składkowych, z uwzględnieniem pełnych miesięcy, • po 0,7% podstawy jej wymiaru za każdy rok okresów nieskładkowych, z uwzględnieniem pełnych miesięcy. <p>Wysokość emerytury ustalanej na dotychczasowych zasadach zależy od:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kwoty bazowej, obowiązującej w dniu powstania prawa do świadczenia, • wysokości podstawy wymiaru, • uwzględnionego okresu składkowego i nieskładkowego. <p>▶ Kwota bazowa stanowi 100% przeciętnego wynagrodzenia, pomniejszonego o potrącone od ubezpieczonych składki na ubezpieczenia społeczne, określone w przepisach o systemie ubezpieczeń społecznych, w poprzednim roku kalendarzowym. Kwota bazowa jest ustalana corocznie i obowiązuje od 1 marca każdego roku do końca lutego następnego roku kalendarzowego.</p> <p>▶ Podstawę wymiaru emerytury stanowi podstawa wymiaru składek na ubezpieczenie społeczne lub na ubezpieczenie emerytalne, według przepisów prawa polskiego, z okresu kolejnych 10 lat kalendarzowych, wybranych z ostatnich 20 lat kalendarzowych poprzedzających bezpośrednio rok, w którym zgłoszono wniosek o świadczenie. Do ustalenia podstawy wymiaru emerytury ubezpieczony może również wskazać przeciętną podstawę wymiaru składek na ubezpieczenie społeczne z okresu 20 lat kalendarzowych, dowolnie wybranych z całego okresu podlegania ubezpieczeniu.</p> <p>Oprócz wynagrodzenia stanowiącego podstawę wymiaru składek do podstawy wymiaru emerytury dolicza się również inne składniki przysługujące ubezpieczonemu (m.in. zasiłki chorobowe, wynagrodzenie za czas niezdolności do pracy itp.).</p> <p>Osoby, które przed złożeniem wniosku o emeryturę pobierały rentę z tytułu niezdolności do pracy, do obliczenia podstawy wymiaru emerytury mogą wskazać:</p> <ul style="list-style-type: none"> • zwaloryzowaną podstawę wymiaru renty albo • zarobki z 10 kolejnych lat kalendarzowych wybranych z okresu ostatnich 20 lat kalendarzowych poprzedzających rok zgłoszenia wniosku o emeryturę lub zarobki z 20 dowolnie wybranych lat kalendarzowych, przypadających przed rokiem zgłoszenia wniosku o emeryturę. Mogą to być te same zarobki, które zostały przyjęte do obliczenia renty, jeśli mieszczą się w podanym okresie, z którego ustala się podstawę wymiaru emerytury. <p>Jeżeli osoba ubiegająca się o emeryturę podlegała ubezpieczeniu społecznemu lub ubezpieczeniu emerytalnemu i rentowym przez co najmniej 30 miesięcy po przyznaniu renty – wówczas część socjalna emerytury (czyli składnik stanowiący 24% kwoty bazowej) zostanie obliczona w oparciu o kwotę bazową obowiązującą w dniu przyznania tej emerytury. Natomiast podstawa wymiaru emerytury zostanie obliczona od tej samej kwoty bazowej, od której obliczono rentę, a następnie będzie zwaloryzowana. Od tej zwaloryzowanej podstawy wymiaru zostanie obliczona część emerytury zależna od okresów składkowych i nieskładkowych.</p> <p>Podstawę wymiaru emerytury dla osoby, która przed złożeniem wniosku o emeryturę pobierała zasiłek przedemerytalny, ustala się na zasadach ogólnych. Jeśli jednak zainteresowany w ciągu 20 lat poprzedzających bezpośrednio rok, w którym zgłosił wniosek o emeryturę, pobierał przez więcej niż 10 lat zasiłek przedemerytalny, do ustalenia podstawy wymiaru emerytury może wskazać zarobki uzyskane w okresie kolejnych 10 lat kalendarzowych poprzedzających bezpośrednio rok, w którym nabył prawo do tego zasiłku.</p> <p>Przy wyliczaniu emerytury bierze się też pod uwagę okresy opłacania składek na ubezpieczenie społeczne rolników, o ile ubezpieczony z tytułu tych okresów nie ma ustalonego prawa do emerytury lub renty na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników.</p>
PODSTAWA PRAWNA	Art. 33 w zw. z art. 46 i 53 ustawy emerytalnej.

USTALANIE UPRAWNIEŃ DO ŚWIADCZEŃ	
Emerytura z tytułu zatrudnienia w szczególnych warunkach lub w szczególnym charakterze	
WARUNKI NABYCIA PRAWA	<p>Osoba urodzona po 1948 r., a przed 1969 r., może nabyć prawo do emerytury z tytułu zatrudnienia w szczególnych warunkach lub w szczególnym charakterze, jeśli do 31 grudnia 2008 r. spełniła następujące warunki:</p> <ul style="list-style-type: none"> • osiągnęła wiek emerytalny, • udowodniła okresy składkowe i nieskładkowe wynoszące co najmniej 20 lat (kobiety) lub 25 lat (mężczyźni), • udowodniła wymagany okres pracy w szczególnych warunkach lub w szczególnym charakterze (zróżnicowany w zależności od rodzaju wykonywanej pracy), • nie przystąpiła do OFE lub za pośrednictwem ZUS złożyła wniosek o przekazanie środków zgromadzonych na rachunku w OFE na dochody budżetu państwa. <p>Osoba urodzona po 1948 r. może również nabyć emeryturę z tytułu zatrudnienia w szczególnych warunkach lub w szczególnym charakterze, jeżeli nie przystąpiła do OFE lub za pośrednictwem ZUS złożyła wniosek o przekazanie środków zgromadzonych na rachunku w OFE na dochody budżetu państwa, osiągnęła obniżony wiek emerytalny i przed 1999 r. spełniła następujące warunki:</p> <ul style="list-style-type: none"> • udowodniła okresy składkowe i nieskładkowe wynoszące co najmniej 20 lat (kobiety) lub 25 lat (mężczyźni), • udowodniła wymagany okres pracy w szczególnych warunkach lub w szczególnym charakterze bądź co najmniej 5 lat pracy górniczej wykonywanej stale i w pełnym wymiarze czasu pracy pod ziemią lub na odkrywce w kopalniach siarki i węgla brunatnego oraz kopalniach otworowych siarki (w tym drugim przypadku wiek emerytalny kobiet – 60 lat – i wiek emerytalny mężczyzn – 65 lat – obniża się o 6 miesięcy za każdy rok pracy górniczej wykonywanej stale i w pełnym wymiarze czasu pracy, jednak nie więcej niż o 15 lat, w celu ustalenia wieku emerytalnego uwzględnia się okresy pracy górniczej także po 1998 r.). <p>Okresy nieskładkowe uwzględnia się w wymiarze, który nie przekracza jednej trzeciej uwzględnionych okresów składkowych.</p> <p>Przy ustalaniu okresów składkowych i nieskładkowych wymaganych do przyznania emerytury uwzględnia się również tzw. okresy rolne. Są to okresy opłacania składek na ubezpieczenie społeczne rolników oraz okresy prowadzenia gospodarstwa rolnego lub pracy w tym gospodarstwie przypadające przed objęciem ubezpieczeniem społecznym rolników z tego tytułu. Okresy te uwzględnia się tylko wtedy, gdy trzeba uzupełnić wymagany staż składkowy i nieskładkowy – pod warunkiem, że nie zostały zaliczone do okresów, od których zależy prawo do emerytury lub renty na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników.</p>
WYSOKOŚĆ ŚWIADCZENIA	<p>Emerytura z tytułu pracy w szczególnych warunkach lub w szczególnym charakterze ustalana jest według dotychczasowych zasad i stanowi sumę:</p> <ul style="list-style-type: none"> • 24% kwoty bazowej, • po 1,3% podstawy jej wymiaru za każdy rok okresów składkowych, z uwzględnieniem pełnych miesięcy, • po 0,7% podstawy jej wymiaru za każdy rok okresów nieskładkowych, z uwzględnieniem pełnych miesięcy. <p>Wysokość emerytury ustalonej według dotychczasowych zasad zależy od:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kwoty bazowej, obowiązującej w dniu powstania prawa do świadczenia, • wysokości podstawy wymiaru, • uwzględnionego okresu składkowego i nieskładkowego. <p>► Kwota bazowa stanowi 100% przeciętnego wynagrodzenia, pomniejszonego o potrącone od ubezpieczonych składki na ubezpieczenia społeczne, określone w przepisach o systemie ubezpieczeń społecznych, w poprzednim roku kalendarzowym. Kwota bazowa jest ustalana corocznie i obowiązuje od 1 marca każdego roku do końca lutego następnego roku kalendarzowego.</p>

	<p>► Podstawę wymiaru emerytury stanowi podstawa wymiaru składek na ubezpieczenie społeczne lub na ubezpieczenie emerytalne, według przepisów prawa polskiego, z okresu kolejnych 10 lat kalendarzowych, wybranych z ostatnich 20 lat kalendarzowych poprzedzających bezpośrednio rok, w którym zgłoszono wniosek o świadczenie. Do ustalenia podstawy wymiaru emerytury ubezpieczony może również wskazać przeciętną podstawę wymiaru składek na ubezpieczenie społeczne z okresu 20 lat kalendarzowych, dowolnie wybranych z całego okresu podlegania ubezpieczeniu.</p> <p>Oprócz wynagrodzenia stanowiącego podstawę wymiaru składek do podstawy wymiaru emerytury dolicza się również inne składniki przysługujące ubezpieczonemu (m.in. zasiłki chorobowe, wynagrodzenie za czas niezdolności do pracy itp.).</p> <p>Osoby, które w dniu ubiegania się o emeryturę były wcześniej uprawnione do renty z tytułu niezdolności do pracy, do obliczenia podstawy wymiaru emerytury mogą wskazać:</p> <ul style="list-style-type: none"> • zwaloryzowaną podstawę wymiaru renty albo • zarobki z 10 kolejnych lat kalendarzowych wybranych z okresu ostatnich 20 lat kalendarzowych poprzedzających rok zgłoszenia wniosku o emeryturę lub zarobki z 20 dowolnie wybranych lat kalendarzowych, przypadających przed rokiem zgłoszenia wniosku o emeryturę. Mogą to być te same zarobki, które zostały przyjęte do obliczenia renty, jeśli mieszczą się w podanym okresie, z którego ustala się podstawę wymiaru emerytury.
<p>PODSTAWA PRAWNA</p>	<p>Art. 32 w zw. z art. 46 i 53 ustawy emerytalnej.</p>

Sposób ustalania wysokości świadczenia

W tej części opracowania zebrano informacje o wysokości emerytury ustalonej na dotychczasowych zasadach, o szczególnych zasadach dotyczących górników, szczególnych zasadach stosowanych przy ustalaniu wysokości emerytury w przypadku uwzględnienia okresów rolnych (art. 56 ustawy emerytalnej), a także o regulacjach określających ustalanie wysokości emerytury przyznawanej z urzędu i o granicach wysokości emerytury.

Zasady ogólne

Zgodnie z art. 53 ust. 1 ustawy emerytalnej wysokość emerytury wynosi:

- 24% kwoty bazowej (o której mowa w art. 19 tej ustawy, z zastrzeżeniem ust. 3 i 4),
- po 1,3% podstawy jej wymiaru za każdy rok okresów składkowych,
- po 0,7% podstawy jej wymiaru za każdy rok okresów nieskładkowych.

Zastrzeżenie do art. 19 ustawy emerytalnej określającego, którą kwotę bazową stosuje się do obliczenia tzw. części socjalnej emerytury, dotyczy szczególnych uregulowań. Stosuje się je przy ustalaniu tej części dla osoby, która w chwili przechodzenia na emeryturę jest uprawniona do innego świadczenia – renty z tytułu niezdolności do pracy, wcześniejszej emerytury lub świadczenia przedemerytalnego (art. 53 ust. 3 i 4 ustawy).

Wysokość emerytury kształtują: kwota bazowa, wymiar przebytych okresów składkowych i nieskładkowych oraz podstawa wymiaru emerytury.

1. Kwota bazowa

Kwota bazowa stanowi 100% przeciętnego wynagrodzenia pomniejszonego o potrącone od ubezpieczonych składki na ubezpieczenia społeczne, określone w przepisach o systemie ubezpieczeń społecznych, w poprzednim roku kalendarzowym.

Kwota bazowa jest ustalana corocznie i obowiązuje od 1 marca danego roku do ostatniego dnia lutego następnego roku kalendarzowego.

Przy zastosowaniu tej kwoty obliczana jest wysokość emerytur przysługujących od 1 marca danego roku. Są to emerytury przyznawane na wniosek złożony 1 marca i później, bez względu na datę spełnienia wymaganych warunków, oraz emerytury przyznawane na wniosek złożony przed 1 marca, jeżeli warunki wymagane do przyznania świadczenia zostały spełnione po tym terminie.

2. Okresy składkowe i nieskładkowe

Przy obliczaniu wysokości emerytury okresy składkowe i nieskładkowe uwzględnia się w pełnych miesiącach oraz przyjmuje po 1,3% podstawy wymiaru emerytury za każdy rok składkowy i po 0,7% podstawy wymiaru za każdy rok nieskładkowy.

Okresy podlegania ubezpieczeniu społecznemu rolników (art. 10 ustawy emerytalnej) uwzględnia się w wymiarze po 1,3% podstawy wymiaru, jednak w takim przypadku wysokość emerytury oblicza się w szczególny sposób (art. 56).

Okresy pobierania renty z tytułu niezdolności do pracy (art. 10a ustawy emerytalnej) nie są uwzględniane przy obliczaniu wysokości emerytury.

3. Podstawa wymiaru emerytury

Od 1999 r. podstawę wymiaru emerytury stanowi podstawa wymiaru składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe, zarówno z ubezpieczenia obowiązkowego, jak i z dobrowolnego, a także z okresu kontynuowania ubezpieczeń emerytalnego i rentowych (po ustaniu obowiązkowych lub dobrowolnych ubezpieczeń dla osób, o których mowa w art. 7 ustawy systemowej).

a) Okres, z jakiego ustala się zarobki uwzględniane w podstawie wymiaru

Do ustalenia podstawy wymiaru (art. 15 ust. 1, 3 i 6 ustawy emerytalnej) przyjmuje się podstawę wymiaru składek na ubezpieczenie społeczne lub ubezpieczenia emerytalne i rentowe (dalej nazywane **zarobkami**) w okresie:

- kolejnych 10 lat kalendarzowych wybranych przez ubezpieczonego z ostatnich 20 lat kalendarzowych, bezpośrednio przed rokiem, w którym złożył on wniosek o emeryturę,
- 20 lat kalendarzowych dowolnie wybranych z całego okresu ubezpieczenia, poprzedzających rok złożenia wniosku o emeryturę.

Jeżeli zainteresowany w ciągu 20 lat bezpośrednio przed rokiem, w którym złożył wniosek o emeryturę, pobierał przez więcej niż 10 lat zasiłek przedemerytalny, to podstawę wymiaru jego emerytury stanowi przeciętna podstawa składki na ubezpieczenia emerytalne i rentowe lub na ubezpieczenie społeczne (ustalona w sposób określony w art. 15 ust. 4 i 5) z kolejnych 10 lat kalendarzowych przed rokiem, w którym zaczął pobierać ten zasiłek (art. 15 ust. 2).

b) Sposób ustalania podstawy wymiaru

Aby ustalić podstawę wymiaru emerytury (art. 15 ust. 4 i 5 ustawy emerytalnej):

- oblicza się zarobki, a więc sumę podstaw wymiaru składek oraz kwot wliczanych do podstawy wymiaru świadczenia (np. zasiłki chorobowe), oddzielnie dla każdego roku z wybranych przez ubezpieczonego lat kalendarzowych,
- następnie oblicza się stosunek zarobków do rocznej kwoty przeciętnego wynagrodzenia ogłoszonej za dany rok kalendarzowy i wyraża się go w procentach, z zaokrągleniem do setnej części procentu,
- potem oblicza się średnią arytmetyczną tych procentów, która (po ograniczeniu do 250%) stanowi wskaźnik wysokości podstawy wymiaru,
- po czym mnoży się ten wskaźnik przez kwotę bazową.

Podstawa wymiaru emerytury stanowi wynik pomnożenia wskaźnika wysokości tej podstawy przez kwotę bazową.

Jeżeli nie można ustalić podstawy wymiaru emerytury zgodnie z tymi zasadami, emeryturę ustala się w wysokości najniższego świadczenia (art. 85 ustawy emerytalnej).

Do wysokości najniższego świadczenia nie podwyższa się emerytury przyznanej na podstawie art. 28 ustawy emerytalnej (art. 54 tejże ustawy).

c) Zasady uwzględniania przychodów

Przy ustalaniu podstawy wymiaru emerytury uwzględnia się przychody przysługujące za okres, za jaki zostały wypłacone.

Jeżeli nie jest możliwe ustalenie okresu, za jaki przysługuje wypłata (np. premia bilansowa czy nagroda za szczególne osiągnięcia zawodowe wypłacana nauczycielowi), dolicza się ją do okresu, w którym została wypłacona (data wypłaty).

Przy kwalifikowaniu przychodów, które uwzględnia się w podstawie wymiaru emerytury, decydujące znaczenie ma to, czy dany przychód był objęty obowiązkiem opłacania składek na ubezpieczenie społeczne lub ubezpieczenia emerytalne i rentowe.

W podstawie wymiaru świadczeń nie uwzględnia się tych przychodów uzyskanych w danym roku, od których nie odprowadzono składek z powodu osiągnięcia kwoty rocznej podstawy wymiaru składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe obowiązującej w danym roku.

Jeśli w podstawie wymiaru uwzględnione zostały przychody uzyskane w roku, w którym ubezpieczony nie przekroczył kwoty rocznej podstawy wymiaru składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe, to doliczenie do przychodów z następnego roku (czy lat) przychodów za rok, za który zostały wypłacone, nie powoduje ograniczenia przychodów uwzględnianych w podstawie wymiaru za dany rok do kwoty rocznej podstawy wymiaru składek obowiązującej w tym roku.

Do ustalenia podstawy wymiaru przyjmuje się wypłacone w trakcie ubezpieczenia kwoty (o których mowa w art. 15 ust. 3 ustawy emerytalnej), np. wynagrodzenie za czas niezdolności do pracy, zasiłki chorobowe, również wtedy, gdy w danym roku została osiągnięta kwota rocznej podstawy wymiaru składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe, obowiązująca dla danego roku, chyba że te wynagrodzenia lub zasiłki przysługują za okres po 2004 r.

Przy ustalaniu, czy wynagrodzenie za czas niezdolności do pracy oraz zasiłki: chorobowy wypłacony z ubezpieczenia chorobowego lub wypadkowego, opiekuńczy i macierzyński, przysługujące za lata kalendarzowe po 2004 r., powinny być uwzględnione w łącznej kwocie przychodu za dany rok kalendarzowy, należy najpierw określić ostateczną wysokość przychodu za ten rok, od którego opłacana jest składka na ubezpieczenia emerytalne i rentowe.

Gdy ustalony w ten sposób przychód jest równy kwocie rocznej podstawy wymiaru składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe obowiązującej dla danego roku lub wyższy od niej, w podstawie wymiaru emerytury lub renty nie uwzględnia się wynagrodzeń za czas niezdolności do pracy oraz zasiłków, o których mowa w art. 15 ust. 3a ustawy emerytalnej.

Jeżeli natomiast przychód ten jest niższy od kwoty rocznej podstawy wymiaru składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe, obowiązującej dla danego roku, należy wliczyć wynagrodzenie za czas niezdolności do pracy i zasiłki, o których mowa w art. 15 ust. 3a, jednak maksymalnie do wysokości rocznej podstawy wymiaru składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe ustalonej dla danego roku.

d) Wynagrodzenie minimalne

Pierwszego stycznia 2009 r. weszła w życie ustawa z dnia 4 września 2008 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych⁴⁰, która wprowadziła możliwość przyjmowania do ustalenia podstawy wymiaru emerytury minimalnego wynagrodzenia pracowników, jeżeli nie można ustalić podstawy wymiaru składek w okresie pozostawania w stosunku pracy wskazanym do wyliczenia podstawy wymiaru emerytury. W takim przypadku za podstawę wymiaru składek przyjmuje się kwotę obowiązującego w tym okresie minimalnego wynagrodzenia pracowników, proporcjonalnie do wymiaru czasu pracy oraz do okresu pozostawania w ubezpieczeniu pracowniczym.

e) Praca za granicą

Zgodnie z § 10 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 1 kwietnia 1985 r. w sprawie szczegółowych zasad ustalania podstawy wymiaru emerytur i rent⁴¹ – jeżeli w okresie, z którego wynagrodzenie przyjmuje się do ustalenia podstawy wymiaru, pracownik był zatrudniony za granicą, to do ustalenia podstawy wymiaru przyjmuje się za okresy tego zatrudnienia:

⁴⁰ Dz.U. nr 192, poz. 1180.

⁴¹ Dz.U. z 1989 r. nr 11, poz. 63 z późn. zm.

- kwoty, od których za te okresy opłacono składkę na ubezpieczenie społeczne w kraju, albo
- jeżeli okres zatrudnienia za granicą przypada przed 1991 r. – kwoty wynagrodzenia przypadającego w tych okresach pracownikowi zatrudnionemu w kraju w takim samym lub podobnym charakterze, w jakim był zatrudniony przed wyjazdem za granicę.

Pracownikowi, który przed wyjazdem za granicę pracował w wymiarze pół etatu (albo rozwiązał stosunek pracy w wymiarze pół etatu), a który za granicą pracował w wymiarze pełnego etatu – przyjmuje się wynagrodzenie innego pracownika za okresy pracy za granicą obliczone według norm czasu pracy za granicą.

Do ustalenia podstawy wymiaru dla pracowników skierowanych do pracy za granicą w polskich przedstawicielstwach dyplomatycznych i urzędach konsularnych (zgodnie z § 11 ust. 1 ww. rozporządzenia) przyjmuje się kwoty ryczałtowe za każdy miesiąc tego zatrudnienia przypadający przed 1991 r.

Kwoty ryczałtowe ustala się w zależności od grupy zaszeregowania pracownika ze względu na zajmowane stanowisko w polskich przedstawicielstwach dyplomatycznych i urzędach konsularnych w stosunku do przysługującego w tym czasie wynagrodzenia na stanowisku dyrektora generalnego w ministerstwach i urzędach centralnych, obejmującego wynagrodzenie zasadnicze, dodatek funkcyjny oraz dodatek za wieloletnią pracę w urzędach państwowych w wymiarze przysługującym po 20 latach pracy, przy zastosowaniu ustalonej skali procentowej.

f) Praca w Unii Europejskiej i w państwach umownych

Przy ustalaniu podstawy wymiaru emerytury dla osoby, która była ubezpieczona i (lub) mieszkała w państwach członkowskich UE oraz w państwach umownych⁴², z kolejnych 10 lat kalendarzowych z ostatnich 20 lat kalendarzowych przed rokiem złożenia wniosku wyłącza się te lata, w których ubezpieczony przez cały rok był ubezpieczony za granicą (zgodnie z art. 18 ust. 2 w zw. z art. 8 ustawy emerytalnej).

Zastosowanie wspomnianego przepisu powoduje, że ostatnie 20-lecie stażu ubezpieczenia jest skracane o lata kalendarzowe, w których ubezpieczony przez cały rok był ubezpieczony za granicą. Jeżeli więc po wyłączeniu pełnych lat ubezpieczenia za granicą w ostatnim 20-leciu pozostało mniej niż 10 lat kalendarzowych, do ustalenia podstawy wymiaru emerytury przyjmuje się faktyczną liczbę tych lat.

Gdy w okresie ostatnich 20 lat kalendarzowych przed rokiem złożenia wniosku o emeryturę zainteresowany nie był ubezpieczony w Polsce, podstawę wymiaru emerytury ustala się z okresu 10 kolejnych lat kalendarzowych wybranych z 20 lat kalendarzowych bezpośrednio przed rokiem, w którym zainteresowany po raz pierwszy był ubezpieczony za granicą (art. 18 ust. 3).

Zasadę tę stosuje się również, gdy w okresie ostatnich 20 lat kalendarzowych przed rokiem złożenia wniosku o emeryturę ubezpieczony był przez jakiś czas ubezpieczony w Polsce, ale nie otrzymywał wynagrodzenia.

⁴² Państwo umowne – państwo, z którym Polska zawarła umowę o zabezpieczeniu społecznym.

*Wybrane orzeczenia Sądu Najwyższego
oraz wyroki Trybunału Konstytucyjnego, stosowane przez ZUS⁴³*

I BU 2/14 – postanowienie SN z 15.10.2014

Podstawy wymiaru z art. 15 ust. 1 i ust. 6 ustawy emerytalnej są odrębne. Nie jest tu dopuszczalna hybryda, czyli podstawa wymiaru z 20 lat kalendarzowych wybranych z całego okresu podlegania ubezpieczeniu (art. 15 ust. 6), jednak bez temporalnego ograniczenia okresem ostatnich 20 lat poprzedzających rok, w którym zgłoszono wniosek o emeryturę.

II UK 315/12 – wyrok SN z 4.09.2013

Co do zasady sposób ustalania podstawy wymiaru emerytury jest taki sam dla osób, które pracowały i były ubezpieczone za granicą, oraz dla tych, które pracowały i były ubezpieczone tylko w Polsce (co wynika z art. 18 ust. 1 ustawy emerytalnej). Podstawę wymiaru emerytury stanowi zatem przeciętna podstawa wymiaru składki na ubezpieczenia emerytalne i rentowe lub na ubezpieczenie społeczne w okresie kolejnych 10 lat kalendarzowych, wybranych przez zainteresowanego z ostatnich 20 lat kalendarzowych poprzedzających bezpośrednio rok, w którym złożył wniosek o emeryturę lub rentę (por. art. 15 ust. 1 ustawy emerytalnej).

Wyjątek od tej zasady przewiduje zastosowany w sprawie art. 18 ust. 3 ustawy emerytalnej. Mówi on, że jeśli w ciągu 20 lat bezpośrednio przed rokiem, w którym złożono wniosek o emeryturę, zainteresowany nie był ubezpieczony w Polsce, to podstawę wymiaru emerytury stanowi przeciętna podstawa wymiaru składki na ubezpieczenie społeczne lub ubezpieczenia emerytalne i rentowe w okresie kolejnych 10 lat kalendarzowych poprzedzających bezpośrednio rok, w którym zainteresowany przystąpił po raz pierwszy do ubezpieczenia za granicą. Taki sposób ustalania podstawy wymiaru świadczenia jest bez wątpienia uzasadniony tym, że osobom znajdującym się w opisanej sytuacji nie można obliczyć tej podstawy według mechanizmu przewidzianego w art. 15 ust. 1 ustawy emerytalnej. Skoro bowiem w ostatnich 20 latach kalendarzowych bezpośrednio przed rokiem złożenia wniosku o emeryturę osoby te nie były ubezpieczone w Polsce, to tym samym nie można wskazać żadnego dziesięciolecia z tego okresu, stanowiącego podstawę wymiaru składek na ubezpieczenia społeczne. Inaczej mówiąc, gdyby nie regulacja szczególna, nie można byłoby ustalić podstawy wymiaru emerytury w jakiegokolwiek wysokości. Z tego wynika, że ubezpieczeni, o których mowa w art. 18 ust. 3 ustawy emerytalnej, znajdują się w innej sytuacji niż osoby ubezpieczone w Polsce w okresie 20 lat poprzedzających rok wystąpienia z wnioskiem o emeryturę. Wobec tego nie można przyjąć, że odmienny sposób ustalania podstawy wymiaru emerytury dla obu tych grup jest nieuzasadnionym różnicowaniem, nie narusza więc zasady równego traktowania.

II UZP 6/10 – uchwała SN z 1.09.2010

Wypłacone w latach 1970–1976 premie z funduszu premiowego w Państwowych Gospodarstwach Rolnych podlegają, ze względu na obowiązek opłacania składki na cele emerytalne na podstawie ustawy z dnia 23 stycznia 1968 r. o funduszu emerytalnym⁴⁴, uwzględnieniu w podstawie wymiaru emerytury i renty (art. 15 ust. 1 ustawy emerytalnej).

⁴³ Źródło: LEX.

⁴⁴ Dz.U. nr 3, poz. 7 z późn. zm.

I UK 274/09 – wyrok SN z 9.02.2010

„Cały okres podlegania ubezpieczeniu” wynikający z art. 15 ust. 6 ustawy emerytalnej⁴⁵ to wyłącznie taki okres ubezpieczenia, w którym istniała podstawa wymiaru składek w rozumieniu art. 18 ust. 1–8 ustawy systemowej, a takim okresem nie jest okres podlegania ubezpieczeniu społecznemu rolników.

III UZP 1/09 – uchwała SN z 19.08.2009

Zasilek chorobowy i świadczenie rehabilitacyjne wypłacane po ustaniu stosunku pracy nie podlegają wliczeniu do podstawy wymiaru emerytury.

SK 96/06 – wyrok TK z 1.04.2008

Art. 15 ust. 1 ustawy emerytalnej⁴⁶ jest zgodny z art. 2, art. 32 ust. 1 i art. 67 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz nie jest niezgodny z art. 65 ust. 2 Konstytucji.

II UK 9/07 – wyrok SN z 15.10.2007

Ograniczenie wysokości wskaźnika podstawy wymiaru świadczenia na podstawie art. 15 ust. 5 ustawy emerytalnej⁴⁷ w odniesieniu do osób, które nabyły prawo do emerytury na mocy przepisów obowiązujących po 1 stycznia 1999 r., od których pobierano składki na ubezpieczenie społeczne na podstawie poprzednio obowiązujących przepisów, a więc bez ograniczenia wprowadzonego w art. 19 ust. 1 i 3 ustawy systemowej⁴⁸ nie jest niezgodne z art. 2 i 32 ust. 1 Konstytucji RP.

SK 15/06 – wyrok TK z 11.12.2006

Art. 15 ust. 4 pkt 2 w związku z art. 174 ust. 3 ustawy emerytalnej⁴⁹ jest zgodny z art. 67 ust. 1 w związku z art. 2 i art. 32 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

P 13/04 – wyrok TK z 24.10.2005

Art. 15 ust. 5 ustawy emerytalnej⁵⁰ jest zgodny z art. 2 i art. 32 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

⁴⁵ Dz.U. z 2009 r. nr 153, poz. 1227 z późn. zm.

⁴⁶ Dz.U. z 2004 r. nr 39, poz. 353, nr 64, poz. 593, nr 99, poz. 1001, nr 120, poz. 1252, nr 121, poz. 1264, nr 144, poz. 1530, nr 191, poz. 1954, nr 210, poz. 2135 i nr 236, poz. 2355, z 2005 r. nr 167, poz. 1397 i nr 169, poz. 1412 i 1421, z 2006 r. nr 104, poz. 708 i 711, nr 208, poz. 1534 oraz z 2007 r. nr 17, poz. 95, nr 82, poz. 558 i nr 191, poz. 1368 i 1369).

⁴⁷ Tekst jednolity: Dz.U. z 2004 r. nr 39, poz. 353 z późn. zm.

⁴⁸ Dz.U. z 2007 r. nr 11, poz. 74 z późn. zm.

⁴⁹ Dz. U. z 2004 r. nr 39, poz. 353, nr 64, poz. 593, nr 99, poz. 1001, nr 120, poz. 1252, nr 121, poz. 1264, nr 144, poz. 1530, nr 191, poz. 1954, nr 210, poz. 2135 i nr 236, poz. 2355, z 2005 r. nr 167, poz. 1397 i nr 169, poz. 1412 i 1421 oraz z 2006 r. nr 104, poz. 708 i 711 i nr 208, poz. 1534.

⁵⁰ Dz.U. z 2004 r. nr 39, poz. 353, nr 64, poz. 593, nr 99, poz. 1001, nr 120, poz. 1252, nr 121, poz. 1264, nr 144, poz. 1530, nr 191, poz. 1954, nr 210, poz. 2135 i nr 236, poz. 2355 oraz z 2005 r. nr 167, poz. 1397 i nr 169, poz. 1421.

II UK 115/05 – wyrok SN z 29.03.2006

Podstawa wymiaru emerytury repatrianta nie może być ustalona według jego zarobków uzyskanych za granicą przed przyjazdem do Polski.

II UZP 16/05 – uchwała SN z 15.02.2006

Ubezpieczony, pobierający rentę z tytułu niezdolności do pracy, który we wniosku o emeryturę nie zgłosił żądania ustalenia podstawy wymiaru na nowo, a uczynił to dopiero po uprawomocnieniu się decyzji przyznającej świadczenie emerytalne, zachowuje prawo do obliczenia emerytury zgodnie z art. 21 ust. 1 pkt 2 ustawy emerytalnej⁵¹.

I UK 354/04 – wyrok SN z 13.09.2005

Wniosek o świadczenie emerytalno-rentowe podlega rozpoznaniu według stanu prawnego obowiązującego w dniu jego złożenia, chyba że co innego wynika z przepisów szczególnych.

Szczególne zasady dotyczące górników

Emeryturę górniczą wylicza się według zasad określonych w art. 53 ustawy emerytalnej. Najpierw jednak ustala się okresy pracy górniczej, do których mają zastosowanie przeliczniki wynikające z art. 51 ustawy emerytalnej. Są to następujące przeliczniki:

- 1,5 za każdy rok pracy górniczej wykonywanej pod ziemią stale i w pełnym wymiarze czasu pracy,
- 1,8 za każdy rok pracy, o której mowa w art. 50d ustawy emerytalnej,
- 1,4 za każdy rok pracy w pełnym wymiarze czasu pracy, o której mowa w art. 50c ust. 1 pkt 1–3 i 5–9 ustawy emerytalnej, wykonywanej częściowo na powierzchni i częściowo pod ziemią,
- 1,2 za każdy rok pracy, o której mowa w art. 50c ust. 1 pkt 4 i 5 ustawy emerytalnej, wykonywanej stale i w pełnym wymiarze czasu pracy na odkrywce w kopalniach siarki i węgla brunatnego, w kopalniach otworowych siarki oraz w przedsiębiorstwach i innych podmiotach wykonujących roboty górnicze dla kopalń siarki i węgla brunatnego.

Łączny okres pracy, obliczony z zastosowaniem wymienionych przeliczników uwzględnia się w wymiarze nie dłuższym niż 45 lat.

W związku z uchwałą Sądu Najwyższego z 3 grudnia 1997 r.⁵² podjętą w składzie 7 sędziów, w myśl której okresy pracy górniczej przekraczające 540 miesięcy, obliczone z zastosowaniem przeliczników przewidzianych w art. 10a ust. 1 ustawy z dnia 1 lutego 1983 r. o zaopatrzeniu emerytalnym górników i ich rodzin⁵³, uwzględnia się w wysokości górniczej emerytury jako okresy składkowe w rozumieniu przepisów art. 2 ust. 1 pkt 1 albo art. 2 ust. 2 pkt 1 lit. a ustawy z dnia 17 października 1991 r. o rewaloryzacji emerytur i rent, o zasadach ustalania emerytur i rent oraz o zmianie niektórych ustaw⁵⁴. Uchwała ta ma zastosowanie

⁵¹ Dz.U. z 2004 r. nr 39, poz. 353 z późn. zm.

⁵² III ZP 41/97.

⁵³ Tekst jednolity: Dz.U. z 1995 r. nr 30, poz. 154 z późn. zm.

⁵⁴ Dz.U. nr 104, poz. 450 z późn. zm.

przy wyliczaniu wysokości górniczej emerytury za pomocą przeliczników określonych w art. 51 ustawy emerytalnej.

Przy ustalaniu wysokości górniczej emerytury uwzględnia się wszystkie udowodnione okresy składkowe, a więc m.in. okresy zatrudnienia lub działalności objętej obowiązkiem ubezpieczenia społecznego, które nie są pracą górniczą lub pracą równorzędną z pracą górniczą. Uwzględnia się wszystkie udowodnione okresy nieskładkowe, z zastosowaniem zasady, że nie mogą one przekraczać jednej trzeciej udowodnionych okresów składkowych.

Ustawa emerytalna wprowadziła również możliwość zastosowania przeliczników do innych emerytur niż emerytura górnicza. Wynikają one z art. 52 tej ustawy i są one następujące:

- 1,5 za każdy rok pracy górniczej wykonywanej pod ziemią stale i w pełnym wymiarze czasu pracy,
- 1,8 za każdy rok pracy, o której mowa w art. 50d ust. 1 ustawy emerytalnej.

Łączny okres pracy, obliczony z zastosowaniem wymienionych przeliczników, uwzględnia się w wymiarze do 40 lat.

Zasadę wynikającą z uchwały Sądu Najwyższego z 3 grudnia 1997 r. stosuje się również wtedy, gdy okresy pracy górniczej, przekraczają 480 miesięcy, obliczonych z zastosowaniem przeliczników 1,5 i 1,8. Okresy te uwzględnia się w wysokości emerytury innej niż emerytura górnicza.

Przy ustalaniu wysokości emerytury innej niż emerytura górnicza uwzględnia się wszystkie udowodnione okresy składkowe oraz okresy nieskładkowe (nie więcej jednak niż jedną trzecią udowodnionych okresów składkowych).

Szczególne zasady stosowane przy ustalaniu wysokości emerytury w przypadku uwzględnienia okresów rolnych (art. 56 ustawy emerytalnej)

Gdy przy ustalaniu prawa do emerytury uwzględniono okres pracy w gospodarstwie rolnym, występują dwa sposoby obliczenia wysokości świadczenia. Pierwszy z nich stosuje się wówczas, gdy osoba ubezpieczona udowodniła okres składkowy wynoszący 20 lat (kobiety) lub 25 lat (mężczyźni), drugi – gdy dana osoba miała krótszy staż (okresy składkowe i nieskładkowe).

1. Obliczanie wysokości emerytury w myśl art. 56 ust. 1

Jeżeli osoba ubezpieczona udowodniła okres składkowy i nieskładkowy wynoszący 20 lat (kobiety) lub 25 lat (mężczyźni), to przy wyliczaniu wysokości jej emerytury nie uwzględnia się okresów pracy w gospodarstwie rolnym. W takim przypadku emeryturę liczy się na zasadach ogólnych (art. 53 ust. 1).

2. Obliczanie wysokości emerytury w myśl art. 56 ust. 2

Jeśli osoba ubezpieczona miała krótszy staż (okresy składkowe i nieskładkowe) niż wymagane 20 lat (kobiety) lub 25 lat (mężczyźni), to uzupełnia się go okresami pracy w gospodarstwie rolnym. Wtedy wysokość emerytury oblicza się na zasadach ogólnych. Uwzględnia się okresy pracy w gospodarstwie rolnym, proporcjonalnie do udziału okresów składkowych

i nieskładkowych w okresie stanowiącym sumę okresów składkowych, nieskładkowych i uwzględnionych okresów pracy w gospodarstwie rolnym.

3. Część składkowa i zwiększenie rolne

Osobie ubezpieczonej, której uwzględniono (na zasadach określonych w art. 56 ust. 1 ustawy emerytalnej) okresy pracy w gospodarstwie rolnym (art. 10), świadczenie to zwiększa się o kwotę odpowiadającą części składkowej emerytury ustalonej według zasad wymiaru określonych w przepisach o ubezpieczeniu społecznym rolników.

Jeżeli przy ustalaniu prawa do emerytury nie uwzględniono okresów pracy w gospodarstwie rolnym i nie przyznano części składkowej, a ubezpieczony opłacał składki na ubezpieczenie społeczne rolników, emerytura jest podwyższana o 1% najniższej emerytury w wysokości obowiązującej w dniu powstania prawa do świadczenia, za każdy pełny rok opłacania tych składek, z uwzględnieniem zasad wymiaru określonych w przepisach o ubezpieczeniu społecznym rolników. Emeryturę podwyższa się na wniosek zainteresowanego.

Podwyższenie to nie przysługuje osobie mającej prawo do emerytury lub renty na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników.

Przy ustalaniu prawa do emerytury oraz części składkowej lub zwiększenia rolnego uwzględnia się okresy ubezpieczenia społecznego rolników:

- okresy przed 1 października 2009 r. – w kwartałach,
- okresy po 30 września 2009 r. – w latach, miesiącach i dniach.

Emerytury obliczone wraz z częścią składkową lub zwiększeniem wypłaca się z FUS, z tym że koszty tych emerytur podlegają refundacji:

- w części odpowiadającej części składkowej lub zwiększeniu – z funduszu emerytalno-rentowego określonego w przepisach o ubezpieczeniu społecznym rolników,
- w części odpowiadającej podwyższeniu do kwoty najniższej emerytury – z budżetu państwa.

*Wybrane orzeczenia Sądu Najwyższego
oraz wyroki Trybunału Konstytucyjnego, stosowane przez ZUS⁵⁵*

SK 37/06 – wyrok TK z 13.12.2007

Art. 56 ust. 5 ustawy emerytalnej⁵⁶ jest zgodny z art. 67 ust. 1 i art. 32 ust. 1 i 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz nie jest niezgodny z art. 2 i art. 31 ust. 3 Konstytucji.

⁵⁵ Źródło: LEX.

⁵⁶ Dz.U. z 2004 r. nr 39, poz. 353, nr 64, poz. 593, nr 99, poz. 1001, nr 120, poz. 1252, nr 121, poz. 1264, nr 144, poz. 1530, nr 191, poz. 1954, nr 210, poz. 2135 i nr 236, poz. 2355, z 2005 r. nr 167, poz. 1397 i nr 169, poz. 1412 i 1421, z 2006 r. nr 104, poz. 708 i 711 i nr 208, poz. 1534 oraz z 2007 r. nr 17, poz. 95, nr 82, poz. 558 i nr 191, poz. 1369.

Ustalanie wysokości emerytury przyznawanej z urzędu

Podstawę do przyznawania z urzędu emerytury stanowi art. 27a ustawy emerytalnej. Emeryturę tę oblicza się w myśl art. 53 i 56 ustawy.

Podstawę wymiaru ustala się w oparciu o akta rentowe i przyjmuje wariant najkorzystniejszy dla danej osoby. Do ustalenia podstawy wymiaru przyjmuje się zarobki uzyskane w okresie:

- 10 kolejnych lat kalendarzowych przypadających w okresie 20 lat poprzedzających rok, w którym przyznawana jest emerytura (mogą to być te same zarobki, które wskazano do ustalenia podstawy wymiaru renty z tytułu niezdolności do pracy),
- 20 lat podlegania ubezpieczeniu społecznemu/ubezpieczeniom społecznym przypadających przed rokiem, w którym jest ustalana emerytura (mogą to być te same zarobki, które wskazano do ustalenia podstawy wymiaru renty z tytułu niezdolności do pracy).

W takim przypadku wysokość emerytury z urzędu jest wyliczana z uwzględnieniem kwoty bazowej obowiązującej w dniu, od którego przysługuje prawo do tej emerytury.

Jeżeli w aktach nie ma dokumentów pozwalających ustalić podstawę wymiaru ze wskazanych wyżej okresów, to za podstawę wymiaru emerytury przyjmuje się podstawę wymiaru renty. Wtedy do obliczenia wysokości emerytury stosuje się kwotę bazową przyjętą do obliczenia renty.

Jeśli po przyznaniu renty świadczeniobiorca podlegał przez co najmniej 30 miesięcy ubezpieczeniu społecznemu, do obliczenia części socjalnej emerytury przyjmuje się kwotę bazową obowiązującą w dniu powstania prawa do tej emerytury. Stosuje się tu zasady ogólne.

Ponowne obliczenie wysokości emerytury w przypadku zmiany podstawy wymiaru emerytury albo obliczenia na nowo części socjalnej w związku z udowodnieniem 30 miesięcy ubezpieczenia po przyznaniu renty następuje bez względu na to, czy wniosek został zgłoszony przed uprawomocnieniem się decyzji o przyznaniu emerytury, czy po nim. Uwzględnia się wtedy kwotę bazową obowiązującą w dniu, od którego przyznano emeryturę.

Wskaźnik wysokości podstawy wymiaru może być niższy od przyjętego uprzednio do obliczenia emerytury (równego wskaźnikowi przyjętemu do podstawy wymiaru renty) – analogicznie jak przy ustalaniu podstawy wymiaru w myśl art. 21 ust. 1 pkt 2 ustawy emerytalnej. Zastosowanie aktualnej kwoty bazowej – nawet przy niższym wskaźniku – najczęściej oznacza wyższą emeryturę.

Przy przyznawaniu z urzędu emerytury osobie urodzonej przed 1949 r., która ma prawo do górniczej renty z tytułu niezdolności do pracy, obliczonej wraz z przelicznikami dla świadczeń górniczych, emeryturę oblicza się z tymi samymi przelicznikami – niezależnie od tego, czy dana osoba spełnia warunki do emerytury górniczej, czy nie.

Jeżeli renta z tytułu niezdolności do pracy została przyznana wraz z przelicznikami przysługującymi do świadczeń niegórnicznych, emeryturę oblicza się wraz z nimi.

Jeżeli renta z tytułu niezdolności do pracy została przyznana na podstawie przepisów obowiązujących od 1 stycznia 1999 r. (bez przeliczników do niektórych okresów pracy górniczej), na wniosek osoby zainteresowanej emeryturę oblicza się z przelicznikami, na zasadach przewidzianych w art. 52 dla emerytur innych niż emerytura górnicza.

Zasada ta ma też zastosowanie, gdy renta z tytułu niezdolności do pracy, do której prawo ustalono na podstawie przepisów obowiązujących przed 1 stycznia 1999 r., nie została obliczona z przelicznikami do niektórych okresów pracy górniczej.

Jeżeli przy wyliczaniu kolejowej renty z tytułu niezdolności do pracy zastosowana została zasada korzystniejszego liczenia okresu pracy na kolei, stosuje się ją również przy obliczaniu emerytury.

Jeżeli obok renty z tytułu niezdolności do pracy przyznanej byłemu pracownikowi kolejowemu wypłacany był deputat kolejowy, wypłaca się go także wraz z emeryturą z urzędu.

Gdy osoba pobierająca rentę z tytułu niezdolności do pracy legitymuje się okresami prowadzenia gospodarstwa rolnego lub pracy w tym gospodarstwie, uwzględnia się je przy wyliczaniu wysokości emerytury przyznawanej z urzędu, jeżeli suma okresów składkowych i nieskładkowych wyniesie mniej niż 15 lub 20 lat w przypadku kobiet i mniej niż 20 lub 25 lat w przypadku mężczyzn. Bez znaczenia pozostaje okoliczność, czy okresy te uwzględnione zostały przy ustalaniu prawa do renty z tytułu niezdolności do pracy.

Jeżeli okres prowadzenia gospodarstwa rolnego lub pracy w tym gospodarstwie stanowi uzupełnienie stażu brakującego do nabycia uprawnień do emerytury, jest też uwzględniany przy ustalaniu prawa do podwyższenia tego świadczenia do najniższej emerytury (jeżeli osoba zainteresowana łącznie z tymi okresami ma co najmniej 20- lub 25-letni okres ubezpieczenia uprawniający do emerytury. Jeśli po doliczeniu tych okresów okaże się, że emerytura będzie niższa od kwoty ustalonej poprzednio, wypłaca się świadczenie we wcześniej ustalonej wysokości (tj. wynikającej z wyliczenia lub w wysokości gwarantowanej – równej wysokości renty).

Emerytura przyznana z urzędu nie może być niższa od pobieranej dotychczas renty z tytułu niezdolności do pracy.

Jeżeli nie zostały spełnione warunki do podwyższenia emerytury z urzędu do najniższej emerytury, a wypłacana była najniższa renta, emeryturę ustala się w kwocie gwarantowanej, równej najniższej rencie z tytułu częściowej lub całkowitej niezdolności do pracy.

Granice wysokości emerytury

Ustawa emerytalna określa kwotę najniższej emerytury w wysokości 880,45 zł (art. 85 ust. 1). W wyniku waloryzacji przeprowadzonej 1 marca 2016 r. wynosi ona 882,56 zł.

Do kwoty najniższej emerytury podwyższa się te świadczenia, które (po wyliczeniu zgodnie z zasadami wynikającymi z ustawy emerytalnej) są niższe od minimalnej emerytury.

Jeżeli emerytura wyliczona wraz z częścią składkową lub zwiększeniem rolnym jest niższa od najniższej emerytury, to do tej kwoty podwyższa się to świadczenie.

W wysokości najniższych świadczeń wypłaca się emerytury, w przypadku których nie można było ustalić podstawy wymiaru. Zgodnie z art. 54 ustawy emerytalnej gwarancją podwyższenia do wysokości najniższego świadczenia nie są objęte emerytury przyznawane na podstawie art. 28 tej ustawy. Emerytury te są wypłacane w wysokości faktycznie wyliczonej.

Zgodnie z art. 85 ust. 6 ustawy emerytalnej nie podwyższa się do kwoty najniższej emerytury świadczenia z FUS, jeżeli przysługuje ono osobie, która ma ustalone prawo do emerytury wojskowej obliczonej według zasad określonych w art. 15a ustawy z dnia 10 grudnia 1993 r. o zaopatrzeniu emerytalnym żołnierzy zawodowych oraz ich rodzin⁵⁷ lub do emerytury policyjnej obliczonej według zasad określonych w art. 15a ustawy z dnia 18 lutego 1994 r. o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszy Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego, Centralnego Biura Antykorupcyjnego, Straży Granicznej, Biura Ochrony Rządu, Państwowej Straży Pożarnej i Służby Więziennej oraz ich rodzin⁵⁸.

Zgodnie z art. 86 ustawy emerytalnej kwota emerytury – bez uwzględnienia dodatku pielęgnacyjnego, kombatanckiego, za tajne nauczanie, dodatku kompensacyjnego, świadczenia pieniężnego dla byłych żołnierzy górników oraz świadczenia przysługującego osobom przymusowo deportowanym – nie może przekraczać 100% podstawy jej wymiaru. Ograniczenie to obejmuje także zwiększenia rolne.

Ograniczenie wysokości emerytury do 100% podstawy wymiaru nie dotyczy najniższych świadczeń (art. 86 ust. 2).

Świadczenia, które wskutek wyliczenia są wyższe od najniższych świadczeń, ale ich podstawa wymiaru jest niższa od świadczeń minimalnych, podlegają ograniczeniu do wysokości minimalnej (a nie 100% podstawy wymiaru).

Wysokość emerytury przyznawanej po raz pierwszy

Emerytura przyznawana po raz pierwszy dotyczy osób, które w chwili jej ustalania nie są uprawnione do innej emerytury, renty z tytułu niezdolności do pracy albo świadczenia przedemerytalnego.

Do obliczenia podstawy wymiaru i wysokości tej emerytury stosowana jest kwota bazowa obowiązująca w dniu złożenia wniosku, chyba że prawo do emerytury powstanie później, kiedy obowiązuje inna kwota bazowa.

⁵⁷ Tekst jednolity: Dz.U. z 2013 r. poz. 666 z późn. zm.

⁵⁸ Tekst jednolity: Dz.U. z 2013 r. poz. 667 z późn. zm.

Podstawę wymiaru oraz wysokość emerytury ustala się według zasad opisanych w części „Zasady ogólne”.

Emerytura dla osoby pobierającej inne świadczenie

Emerytura po rencie z tytułu niezdolności do pracy

1. Ustalenie podstawy wymiaru

Zgodnie art. 21 ust. 1 ustawy emerytalnej podstawę wymiaru emerytury dla osoby uprawnionej do renty z tytułu niezdolności do pracy stanowi:

- odpowiednio zwaloryzowana podstawa wymiaru renty albo
- podstawa wymiaru ustalona na nowo zgodnie z art. 15 ustawy.

Przepis ten odnosi się do osób, które – w dniu ubiegania się o emeryturę – są uprawnione do renty z tytułu niezdolności do pracy. Nie ma zastosowania do ubezpieczonych, którzy byli wcześniej uprawnieni do renty, jednak prawo to ustało, np. po odzyskaniu zdolności do pracy lub upływie okresu, na jaki renta ta była przyznana.

Jeżeli we wniosku o emeryturę ubezpieczony jednoznacznie wskaże sposób ustalenia podstawy jej wymiaru, nie wnosząc o jej obliczenie według najkorzystniejszego wariantu, podstawę ustala się zgodnie z żądaniem wnioskodawcy.

Jeśli wysokość emerytury obliczona z zastosowaniem wariantu wskazanego przez zainteresowanego nie jest najkorzystniejsza, w decyzji o jej przyznaniu ZUS informuje o najkorzystniejszym sposobie ustalenia podstawy wymiaru i wysokości świadczenia. Informuje także, że w przypadku złożenia – w ciągu miesiąca od otrzymania decyzji – wniosku o zmianę sposobu ustalenia podstawy wymiaru emerytura ustalona w najkorzystniejszej wysokości będzie przysługiwała od dnia jej przyznania.

W razie wątpliwości co do żądania wnioskodawcy ZUS przed wydaniem decyzji przeprowadza postępowanie wyjaśniające.

Przy ustalaniu najkorzystniejszego wariantu obliczenia podstawy wymiaru ZUS uwzględnia wszystkie czynniki, które mają wpływ na wysokość tej podstawy i wysokość samej emerytury. Oznacza to, że nie ogranicza się wyłącznie do zbadania wysokości wskaźnika podstawy wymiaru (wskaźnik może być niższy od wskaźnika przyjętego do ustalenia podstawy wymiaru renty, jednak zastosowanie nowej kwoty bazowej może spowodować, że emerytura będzie wyższa).

a) Ustalanie podstawy wymiaru na nowo – w myśl art. 15 ustawy emerytalnej

Zgodnie z art. 21 ust. 1 pkt 2 ustawy emerytalnej jednym z wariantów ustalenia podstawy wymiaru emerytury dla osoby, która w dniu zgłoszenia wniosku o emeryturę ma prawo do renty z tytułu niezdolności do pracy, jest wyliczenie podstawy wymiaru na nowo w myśl art. 15 ustawy emerytalnej. Regulacja ta była przedmiotem wielu orzeczeń Sądu Najwyższego.

Uchwała Sądu Najwyższego z 15 lutego 2006 r.⁵⁹, w myśl której: „Ubezpieczony, pobierający rentę z tytułu niezdolności do pracy, który we wniosku o emeryturę nie zgłosił żądania ustalenia podstawy wymiaru emerytury na nowo, a uczynił to dopiero po uprawomocnieniu się decyzji przyznającej świadczenie emerytalne, zachowuje prawo do obliczenia emerytury zgodnie z art. 21 ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r.”, przesądziła, że zainteresowany może w każdym czasie – nawet po uprawomocnieniu się decyzji o emeryturze – zmienić zdanie w sprawie sposobu ustalenia podstawy wymiaru emerytury.

Oznacza to, że chociaż przy ubieganiu się o emeryturę zainteresowany wskazał, aby za podstawę jej wymiaru przyjąć podstawę wymiaru renty, to po przyznaniu emerytury i uprawomocnieniu się decyzji może on złożyć wniosek o ustalenie podstawy wymiaru (w myśl art. 15 ustawy emerytalnej).

Po złożeniu takiego wniosku ZUS wylicza emeryturę z zastosowaniem kwoty bazowej obowiązującej w dniu przyznania emerytury (a nie w dniu zgłoszenia wniosku o ponowne ustalenie podstawy wymiaru).

Przed wspomnianą uchwałą Sądu Najwyższego stosowana była wykładnia przyjmująca, że regulacja wynikająca z art. 21 ust. 1 pkt 2 ustawy emerytalnej może być stosowana wyłącznie w terminie przyznawania emerytury. Gdy po uprawomocnieniu się decyzji, w której za podstawę wymiaru emerytury przyjęto zwaloryzowaną podstawę wymiaru renty, emeryt składał wniosek o obliczenie podstawy wymiaru emerytury od zarobków (z zastosowaniem art. 15), możliwe było wyłącznie ponowne ustalenie wysokości tej emerytury w myśl art. 111 ustawy emerytalnej. Oznaczało to zatem, że do przeliczenia podstawy wymiaru wymagane było wykazanie wyższego wskaźnika podstawy wymiaru, a sama podstawa wymiaru oraz wysokość świadczenia były ustalane od kwoty bazowej ostatnio przyjętej do obliczenia renty.

Po zastosowaniu tej uchwały sprawy załatwione odmiennie są ponownie rozpatrywane na wniosek osoby zainteresowanej lub z urzędu przy okazji załatwiania konkretnej sprawy. ZUS zobowiązany jest do korygowania – z urzędu – tych spraw, w których wniosek o ustalenie podstawy wymiaru w myśl art. 21 ust. 1 pkt 2 został rozpatrzony jako wniosek o przeliczenie podstawy wymiaru w myśl art. 111 ustawy emerytalnej.

Kontynuacją wykładni wynikającej z uchwały SN z 15 lutego 2006 r. była kolejna uchwała Sądu Najwyższego na temat ustalania podstawy wymiaru emerytury dla osoby wcześniej uprawnionej do renty z tytułu niezdolności do pracy.

Dwudziestego lipca 2006 r. Sąd Najwyższy podjął uchwałę w składzie 7 sędziów⁶⁰, w myśl której: „Podstawa wymiaru emerytury ubezpieczonego, który wcześniej miał ustalone prawo do renty z tytułu niezdolności do pracy, może być ustalona na nowo w myśl art. 15 w związku z art. 21 ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (Dz.U. z 2004 r. nr 39, poz. 353 ze zm.) także wówczas, gdy do jej obliczenia ma być przyjęta podstawa wymiaru składek na ubezpieczenie emerytalne i rentowe

⁵⁹ II UZP 16/5.

⁶⁰ II UZP 9/06.

lub na ubezpieczenie społeczne w tej samej wysokości i z tego samego okresu, które zostały uwzględnione przy ustalaniu podstawy wymiaru renty z tytułu niezdolności do pracy”.

Tym samym Sąd Najwyższy uznał, że element ustalenia na nowo podstawy wymiaru emerytury nie oznacza konieczności wskazania zarobków innych niż te, które zostały przyjęte do obliczenia podstawy wymiaru renty. Przed tą uchwałą stosowana była wykładnia, zgodnie z którą przy ustalaniu podstawy wymiaru w myśl art. 21 ust. 1 pkt 2 ustawy emerytalnej wymagano, aby wnioskodawca wskazał zarobki z innego okresu niż ten, z którego zarobki zostały przyjęte do ustalenia podstawy wymiaru renty (przynajmniej za rok). Wskazanie tych samych zarobków, od których obliczono podstawę wymiaru przysługującej renty, klasyfikowano jako uzasadniające przyjęcie za podstawę wymiaru emerytury zwaloryzowanej podstawy wymiaru renty.

Po zastosowaniu tej uchwały sprawy załatwione odmiennie są rozpatrywane ponownie – z urzędu lub na wniosek.

Przedstawione poniżej zasady ustalania podstawy wymiaru emerytury dla osoby uprawnionej do renty z tytułu niezdolności do pracy w pełni respektują wskazane uchwały Sądu Najwyższego.

Dla osoby, która pobiera rentę z tytułu niezdolności do pracy i występuje o przyznanie emerytury, ustalenie podstawy wymiaru na nowo w myśl art. 15 ustawy emerytalnej oznacza możliwość:

- wskazania tych samych zarobków, które zostały przyjęte do obliczenia podstawy wymiaru renty, o ile zostały one uzyskane w okresie, który może zostać wskazany do ustalenia podstawy wymiaru emerytury (w 10 kolejnych latach kalendarzowych wybranych z 20 lat kalendarzowych poprzedzających rok złożenia wniosku o emeryturę albo z 20 dowolnie wybranych lat kalendarzowych z całego okresu ubezpieczenia, przypadających przed rokiem, w którym złożono wniosek o emeryturę),
- wskazania nowych zarobków, z innego okresu niż przyjęto do ustalenia podstawy wymiaru renty.

Obliczenie wysokości emerytury od zwaloryzowanej podstawy wymiaru renty nie przeszkadza w ponownym ustaleniu podstawy wymiaru emerytury – na wniosek emeryta – od zarobków uzyskanych w okresie przypadającym przed rokiem, w którym złożono wniosek o emeryturę (zgodnie z art. 15 ustawy emerytalnej).

Wniosek o ponowne ustalenie podstawy wymiaru emerytury można złożyć w każdym czasie – niezależnie od tego, jaki okres upłynął od daty przyznania emerytury.

Emeryturę w nowej wysokości wypłaca się od miesiąca, w którym złożono wniosek o ponowne jej ustalenie (bez wyrównania za okres od jej przyznania do złożenia tego wniosku).

W przypadku złożenia takiego wniosku nie wymaga się, aby wskaźnik wysokości podstawy wymiaru był wyższy od wskaźnika poprzednio przyjętego do obliczenia tej podstawy.

Jeżeli emerytura została wyliczona z zastosowaniem podstawy wymiaru wcześniej przyznanego świadczenia, a następnie wpłynął wniosek o ustalenie podstawy wymiaru w myśl

art. 15 ustawy emerytalnej – do obliczenia emerytury (zarówno części socjalnej, jak i części zależnej od podstawy wymiaru) przyjmuje się kwotę bazową obowiązującą w dniu złożenia wniosku o emeryturę lub w dniu powstania uprawnień do tego świadczenia, jeśli wniosek złożono w czasie, gdy obowiązywała inna (wcześniejsza) kwota bazowa niż obowiązująca w terminie powstania prawa do emerytury.

Jeżeli wysokość emerytury przyznanej osobie wcześniej uprawnionej do renty z tytułu niezdolności do pracy została obliczona od podstawy wymiaru ustalonej w myśl art. 15 ustawy emerytalnej, a następnie osoba ta złożyła wniosek o ponowne obliczenie emerytury od innych zarobków uzyskanych w kolejnych 10 latach kalendarzowych – wniosek ten zostanie rozpatrzony w myśl art. 111 ustawy emerytalnej (jeśli wskazano zarobki sprzed przyznania emerytury) lub w myśl art. 110 ustawy (jeśli wskazano zarobki w całości lub w części uzyskane po przyznaniu emerytury).

b) Podstawa wymiaru renty jako podstawa wymiaru emerytury

Zgodnie z art. 21 ust. 1 pkt 1 ustawy emerytalnej osoba, która pobiera rentę z tytułu niezdolności do pracy i ubiega się o emeryturę, może wskazać, aby za podstawę wymiaru emerytury została przyjęta podstawa wymiaru renty.

Podstawa ta zostanie przyjęta w wysokości uwzględniającej rewaloryzację i waloryzację, jakie miały miejsce od dnia przyznania renty do dnia uzyskania emerytury. Jeżeli podstawa wymiaru renty została przeliczona w myśl art. 110 lub 111 ustawy emerytalnej – do ustalenia podstawy wymiaru emerytury przyjmuje się podstawę wymiaru renty ustaloną w przeliczonej wysokości.

Gdy przy ustalaniu emerytury po raz pierwszy podstawa jej wymiaru została obliczona w myśl art. 15 ustawy emerytalnej, można również – na wniosek zainteresowanego – ponownie ustalić wysokość tej emerytury z zastosowaniem podstawy wymiaru renty.

2. Ustalanie wysokości emerytury

Ustalanie wysokości emerytury dla osoby wcześniej uprawnionej do renty z tytułu niezdolności do pracy zależy od tego, w jaki sposób ustalono podstawę wymiaru tej emerytury, oraz od tego, czy i przez jaki okres dana osoba podlegała ubezpieczeniom społecznym po przyznaniu renty.

Wysokość emerytury może być liczona:

- od kwoty bazowej obowiązującej w dniu przyznania emerytury,
- od kwoty bazowej obowiązującej w dniu przyznania (przeliczenia) renty,
- w części od kwoty bazowej z dnia przyznania emerytury, a w części od kwoty bazowej z dnia przyznania (przeliczenia) renty.

Wysokość emerytury oblicza się od kwoty bazowej z dnia złożenia wniosku o świadczenie (lub z dnia powstania prawa do emerytury, jeśli wniosek złożono z wyprzedzeniem, gdy obowiązywała wcześniejsza kwota bazowa), jeżeli podstawa wymiaru emerytury została ustalona w myśl art. 15 ustawy emerytalnej (art. 53 ust. 1).

Ten sposób obliczenia wysokości emerytury stosuje się także wtedy, gdy osoba, która we wniosku o emeryturę wskazała, aby za podstawę wymiaru przyznawanego świadczenia przyjąć podstawę wymiaru renty, złożyła później uzasadniony wniosek o ustalenie podstawy wymiaru w myśl art. 21 ust. 1 pkt 2 ustawy emerytalnej.

Jeżeli podstawę wymiaru emerytury stanowi podstawa wymiaru renty, to osobie, która po przyznaniu renty nie była objęta ubezpieczeniami emerytalnym i rentowymi lub podlegała im krócej niż 30 miesięcy, wylicza się emeryturę od tej samej kwoty bazowej, którą przyjęto do obliczenia renty. Czyli od tej kwoty bazowej oblicza się zarówno część socjalną, jak i część uzależnioną od podstawy wymiaru i przebytych okresów. Ustalona w ten sposób wysokość emerytury, a także podstawa jej wymiaru, podlega następnie wszystkim waloryzacji, jakie miały miejsce od dnia, od którego obowiązuje zastosowana kwota bazowa, do dnia nabycia prawa do emerytury (art. 53 ust. 3 ustawy emerytalnej).

Wysokość emerytury przyznawanej osobie, która:

- do ustalenia podstawy wymiaru emerytury wskaże podstawę wymiaru renty z tytułu niezdolności do pracy oraz
 - po nabyciu uprawnień do renty podlegała przez co najmniej 30 miesięcy ubezpieczeniu społecznemu lub ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowemu
- ustala się w myśl art. 53 ust. 4 ustawy emerytalnej.

W tym przypadku część socjalną emerytury oblicza się od kwoty bazowej obowiązującej w dniu nabycia uprawnień do tego świadczenia. Ponieważ podstawę wymiaru tej emerytury stanowi podstawa wymiaru renty, jest ona ustalana od kwoty bazowej przyjętej ostatnio do obliczenia wysokości tego świadczenia, a następnie waloryzowana (zgodnie z kolejnymi terminami waloryzacji do dnia przyznania emerytury). Część emerytury uzależniona od podstawy wymiaru i przebytych okresów składkowych i nieskładkowych jest więc obliczana od „starej” kwoty bazowej, a następnie waloryzowana.

Przepis art. 53 ust. 4 ustawy emerytalnej wynika z uchwały Sądu Najwyższego z 29 października 2002 r.⁶¹, w której SN wskazał: „Przy ustalaniu na podstawie art. 53 ust. 1 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (Dz.U. nr 162, poz. 1118 ze zm.) wysokości emerytury osoby, która miała ustalone prawo do renty z tytułu niezdolności do pracy i która żąda przyjęcia za podstawę wymiaru emerytury podstawy wymiaru renty (art. 21 ust. 1 pkt 1 tej ustawy), składnik emerytury wynoszący 24% kwoty bazowej oblicza się na podstawie kwoty bazowej obowiązującej w dacie zgłoszenia wniosku o emeryturę”. W uzasadnieniu uchwały Sąd Najwyższy przywoływał brzmienie art. 53 ust. 1 ustawy, wskazując, że przepis ten odwołuje się wprost do art. 19 ustawy emerytalnej, a zatem do kwoty bazowej obowiązującej w dniu złożenia wniosku.

Uchwała ta została wprowadzona z opóźnieniem do praktyki, ponieważ monitorowano powszechne stosowanie tego orzecznictwa. Po stwierdzeniu, iż utrzymała się ona i jest stosowana powszechnie, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej zgodziło się na jej praktykowanie przez ZUS.

⁶¹ III UZP 7/02.

Obecnie w sprawach, w których dotychczas (na wniosek lub z urzędu) nie zastosowano zasad wynikających z przywołanej uchwały SN, a prawo do emerytury powstało po 31 grudnia 1998 r., a przed 1 lipca 2004 r., ZUS zobowiązany jest do obliczenia wysokości emerytury na zasadach wynikających z tejże uchwały.

Jak już wskazano, skutkiem wspomnianej uchwały była nowelizacja art. 53 ustawy emerytalnej, dokonana ustawą z dnia 20 kwietnia 2004 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych⁶². W wyniku tej nowelizacji do art. 53 wprowadzono ust. 3 i 4, precyzujące zasady obliczania wysokości emerytury w przypadku, gdy za podstawę jej wymiaru przyjęto podstawę wymiaru wcześniej przyznanego świadczenia; do art. 53 ust. 1 pkt 1 ustawy emerytalnej wprowadzono zastrzeżenie wskazujące, od jakiej kwoty ustala się część socjalną w przypadkach określonych w ust. 3 i 4.

Zasady realizacji tych przepisów stosowane przez ZUS znajdują potwierdzenie w orzecnictwie sądowym.

Emerytura po świadczeniu przedemerytalnym

1. Ustalanie podstawy wymiaru

Art. 21 ust. 3 ustawy emerytalnej określa zasady ustalania podstawy wymiaru emerytury dla osoby, która wcześniej była uprawniona do świadczenia przedemerytalnego przyznanego na podstawie przepisów o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu.

Podstawę wymiaru emerytury stanowi:

- podstawa przyjęta do ustalenia emerytury potrzebnej do wyliczenia świadczenia przedemerytalnego (w wysokości uwzględniającej wszystkie waloryzacje w okresie od przyznania świadczenia do przyznania emerytury) albo
- podstawa wymiaru ustalona na zasadach określonych w art. 15 ustawy emerytalnej.

Przy ustalaniu tej podstawy stosuje się zasady dotyczące podstawy wymiaru emerytury dla osoby uprawnionej do renty.

Przy przyjmowaniu za podstawę wymiaru emerytury podstawy wymiaru emerytury obliczonej do ustalenia świadczenia przedemerytalnego nie wymaga się, aby wnioskodawca był nadal uprawniony do tego świadczenia, jeżeli w dniu przypadającym po dniu, w którym ustało prawo do tego świadczenia spełniał warunki do emerytury (również wówczas, gdy wniosek o emeryturę został zgłoszony później).

2. Wysokość emerytury

Zgodnie z art. 53 ust. 5 ustawy emerytalnej, w przypadku osób, którym za podstawę wymiaru przyjęto podstawę wymiaru emerytury obliczonej na potrzeby świadczenia przedemerytalnego, wysokość emerytury oblicza się analogicznie jak wysokość emerytury dla osoby, która za podstawę jej wymiaru wskazała podstawę wymiaru renty z tytułu niezdolności do pracy.

⁶² Dz.U. nr 121, poz. 1264.

Emerytura po emeryturze

1. Ustalenie podstawy wymiaru

Podstawę wymiaru emerytury po emeryturze stanowi podstawa wymiaru wcześniej przyznanej emerytury (art. 21 ust. 2 pkt 1 ustawy emerytalnej), przy czym podstawę tę przyjmuje się w wysokości uwzględniającej rewaloryzację oraz wszystkie waloryzacje z okresu po ustaleniu prawa do wcześniejszej emerytury. Tym samym nie ma możliwości zastosowania do obliczenia podstawy wymiaru kolejnej emerytury – innej kwoty bazowej niż ta, która została ostatnio przyjęta do obliczenia podstawy wymiaru wcześniej przyznanej emerytury.

Jeżeli do wniosku o przyznanie emerytury po emeryturze zostanie dołączony wykaz zarobków, ZUS w pierwszej kolejności sprawdza, czy w związku z tym można przeliczyć podstawę wymiaru wcześniej przyznanego świadczenia. Jeżeli nie – za podstawę wymiaru nowo przyznanej emerytury przyjmuje się podstawę wymiaru emerytury ustaloną w dotychczasowej wysokości (z uwzględnieniem waloryzacji). Jeżeli przeliczenie wcześniejszej emerytury z uwzględnieniem tych zarobków jest możliwe, przy ustalaniu podstawy wymiaru nowej emerytury przyjmuje się przeliczoną podstawę wymiaru wcześniej przyznanego świadczenia.

2. Wysokość emerytury

Jeżeli osoba uprawniona do wcześniejszej emerytury nie podlegała ubezpieczeniom społecznym przez okres co najmniej 30 miesięcy po jej przyznaniu, część socjalną emerytury oblicza się z zastosowaniem tej samej kwoty bazowej, od której obliczono podstawę wymiaru emerytury. Oznacza to, że kolejna emerytura jest w całości obliczana od „starej” kwoty bazowej.

Część socjalną emerytury oblicza się jako 24% kwoty bazowej obowiązującej w dniu przyznania emerytury (art. 53 ust. 4 ustawy emerytalnej), jeżeli:

- podstawę wymiaru tej emerytury stanowi podstawa wymiaru wcześniej przyznanego świadczenia,
- po przyznaniu wcześniejszej emerytury emeryt przez co najmniej 30 miesięcy podlegał ubezpieczeniu społecznemu lub ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym.

Ze względu na wyraźne i jednoznaczne brzmienie tego przepisu – dotyczące tylko części socjalnej świadczenia – wyłącznie ta część emerytury może być obliczona od aktualnej kwoty bazowej.

Część stażowa w każdym przypadku obliczana jest od kwoty bazowej ostatnio przyjętej do wyliczenia wcześniej pobieranej emerytury.

Dziesiątego września 2009 r. Sąd Najwyższy w składzie 7 sędziów podjął uchwałę potwierdzającą powyższe stanowisko: „Kwotę bazową obowiązującą w dacie złożenia wniosku o emeryturę na podstawie art. 27 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (jednolity tekst: Dz.U. z 2004 r. nr 39, poz. 353 ze zm.) przez osobę mającą ustalone prawo do wcześniejszej emerytury, która podlegała co najmniej 30 miesięcy ubezpieczeniu społecznemu lub ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym, uwzględnia się tylko do obliczenia części socjalnej później ustalonej emerytury (art. 53 ust. 1 pkt 1 i ust. 4 tej ustawy)”.

Jeżeli wcześniej przyznana emerytura była obliczona bez podstawy wymiaru, nowo przyznawaną emeryturę ustala się w kwocie najniższego świadczenia również wówczas, gdy emeryt podlegał ubezpieczeniom społecznym przez okres co najmniej 30 miesięcy po przyznaniu emerytury.

Wybrane orzeczenia Sądu Najwyższego oraz wyroki Trybunału Konstytucyjnego, stosowane przez ZUS⁶³

I UK 413/13 – wyrok SN z 27.05.2014

Użyte w ust. 4 art. 53 ustawy emerytalnej sformułowanie „nabycie uprawnień do świadczenia” nie oznacza nabycia prawa *in abstracto*, ale jego potwierdzenie deklaratoryjną decyzją organu rentowego ustalającą prawo do emerytury i jej wysokość. Chodzi bowiem o świadczenie, „którego podstawę wymiaru wskazał za podstawę wymiaru emerytury”, co jest odniesieniem wprost do wcześniejszej decyzji organu rentowego określającej wysokość emerytury, w tym jej podstawę wymiaru (którą oblicza się zgodnie z wyborem ubezpieczonego).

Ważniejsze jest jednak to, że omawiany przepis dotyczy części emerytury sprzężonej z kwotą bazową, którą stanowi 100% przeciętnego wynagrodzenia pomniejszonego o potrącone od ubezpieczonych składki na ubezpieczenia społeczne, określone w przepisach o systemie ubezpieczeń społecznych, w poprzednim roku kalendarzowym (art. 19 ustawy emerytalnej). Jest ona ustalana z datą wniosku o emeryturę, a nie z datą nabycia prawa *in abstracto* (chyba że wniosek na tyle poprzedza nabycie prawa, że aktualna staje się wyższa kwota bazowa). Skoro w komentowanym przepisie chodzi o zaktualizowanie kwoty bazowej, to pod uwagę może być brany okres przypadający nie przed, ale po ustaleniu kwoty bazowej adekwatnej do obliczenia uprzedniej emerytury. Jeśli po niej ubezpieczony, który rozpoczyna korzystanie z FUS, bierze nadal udział w jego tworzeniu, ma prawo do obliczenia następnej emerytury w części socjalnej od aktualnej kwoty bazowej.

W omawianym przepisie nie chodzi więc o okres („podlegania przez co najmniej 30 miesięcy ubezpieczeniu społecznemu lub ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym”) między spełnieniem ustawowych warunków uprzedniego prawa do emerytury a jego potwierdzeniem w decyzji organu rentowego, ale o okres po jej przyznaniu na podstawie decyzji. Prościej rzecz ujmując, okres „podlegania przez co najmniej 30 miesięcy ubezpieczeniu społecznemu lub ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym” liczy się od daty decyzji przyznającej prawo do uprzedniej emerytury do daty przyznania następnej emerytury.

SK 16/12 – wyrok TK z 11.07.2012

Art. 21 ust. 3 ustawy emerytalnej⁶⁴ w zakresie, w jakim nie ma zastosowania do osób, które pobierały wcześniejszą emeryturę, przyznaną na podstawie przepisów rozporządzenia Mini-

⁶³ Źródło: LEX.

⁶⁴ Dz.U. z 2009 r. nr 153, poz. 1227, z 2010 r. nr 40, poz. 224, nr 134, poz. 903, nr 205, poz. 1365, nr 238, poz. 1578 i nr 257, poz. 1726, z 2011 r. nr 75, poz. 398, nr 149, poz. 887, nr 168, poz. 1001, nr 187, poz. 1112 i nr 205, poz. 1203, z 2012 r. poz. 118, 251, 637, 664 i 1548 oraz z 2013 r. poz. 240.

stra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 26 stycznia 1990 r. w sprawie wcześniejszych emerytur dla pracowników zwalnianych z pracy z przyczyn dotyczących zakładów pracy⁶⁵, jest zgodny z art. 67 ust. 1 w związku z art. 32 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz nie jest niezgodny z art. 67 ust. 2 Konstytucji.

Ponadto TK postanowił na podstawie art. 39 ust. 1 pkt 1 ustawy z dnia 1 sierpnia 1997 r. o Trybunale Konstytucyjnym⁶⁶ umorzyć postępowanie w pozostałym zakresie ze względu na niedopuszczalność wydania wyroku.

I UK 94/11 – wyrok SN z 9.08.2011

Ubezpieczony nie może domagać się wyrównania wysokości świadczenia wstecz za okres, kiedy Zakład nie miał ustawowego obowiązku przeliczania emerytur osób mających dożywotnie prawo do renty.

I UK 21/10 – wyrok SN z 10.08.2010

Kwotę bazową obowiązującą w dniu złożenia wniosku o emeryturę na podstawie art. 27 ustawy emerytalnej przez osobę mającą ustalone prawo do wcześniejszej emerytury, która podlegała co najmniej 30 miesięcy ubezpieczeniu społecznemu lub ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym, uwzględnia się tylko do obliczenia części socjalnej później ustalonej emerytury (art. 53 ust. 1 pkt 1 i ust. 4 tej ustawy).

II UK 397/09 – wyrok SN z 1.06.2010

Konsekwencją uznania, iż przepis art. 53 ust. 3 ustawy emerytalnej odnosi się wyłącznie do obliczenia tzw. części socjalnej emerytury, tj. zastosowania w tym przypadku poprzedniej kwoty bazowej, jest konieczność stwierdzenia, że przepis art. 53 ust. 4 wyłączający stosowanie art. 53 ust. 3 w stosunku do tych ubezpieczonych, którzy po nabyciu prawa do renty lub wcześniejszej emerytury podlegali ubezpieczeniu co najmniej przez 30 miesięcy, dotyczy obliczania części socjalnej emerytury od kwoty bazowej obowiązującej w dniu zgłoszenia wniosku o emeryturę na podstawie art. 27 ustawy emerytalnej, nie dotyczy zaś stosowania tejże kwoty bazowej do wyliczenia podstawy wymiaru świadczenia.

I UK 129/09 – wyrok SN z 16.10.2009

1. Zarzut naruszenia art. 328 § 2 w związku z art. 391 § 1 k.p.c. może być usprawiedliwiony tylko w tych wyjątkowych okolicznościach, w których treść uzasadnienia orzeczenia sądu drugiej instancji uniemożliwia całkowicie dokonanie oceny toku wywodu, który doprowadził do wydania orzeczenia lub w przypadku zastosowania prawa materialnego do niedostatecznie jasno ustalonego stanu faktycznego.
2. Przy pierwszym wniosku o emeryturę art. 21 ust. 2 ustawy emerytalnej nie ma zastosowania, bowiem oblicza się ją zgodnie z art. 53 w związku z art. 15 tej ustawy. Dopiero

⁶⁵ Dz.U. nr 4, poz. 27.

⁶⁶ Dz.U. nr 102, poz. 643, z 2000 r. nr 48, poz. 552 i nr 53, poz. 638, z 2001 r. nr 98, poz. 1070, z 2005 r. nr 169, poz. 1417, z 2009 r. nr 56, poz. 459 i nr 178, poz. 1375, z 2010 r. nr 182, poz. 1228 i nr 197, poz. 1307 oraz z 2011 r. nr 112, poz. 654.

nabycie prawa do kolejnej emerytury i wystąpienie z wnioskiem o jej przyznanie uzasadnia zastosowanie art. 21 ust. 2 ustawy emerytalnej.

I UZP 6/09 – uchwała SN z 10.09.2009 (skład 7 sędziów)

Kwotę bazową obowiązującą w dniu złożenia wniosku o emeryturę na podstawie art. 27 ustawy emerytalnej⁶⁷ przez osobę mającą ustalone prawo do wcześniejszej emerytury, która podlegała przez co najmniej 30 miesięcy ubezpieczeniu społecznemu lub ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym, uwzględnia się tylko do obliczenia części socjalnej później ustalonej emerytury (art. 53 ust. 1 pkt 1 i ust. 4 tej ustawy).

I UK 85/08 – wyrok SN z 28.10.2008

Przy przejściu z wcześniejszej emerytury na emeryturę powszechną nie ma zastosowania przepis art. 21 ust. 1 pkt 2 ustawy emerytalnej, czyli nie jest możliwe ustalenie podstawy wymiaru na nowo w myśl art. 15.

II UK 208/06 – wyrok SN z 8.05.2007

Zwaloryzowana podstawa wymiaru renty nie jest obliczana na podstawie art. 21 ust. 1 pkt 1 ustawy emerytalnej⁶⁸ przez porównanie wskaźnika wysokości podstawy wymiaru do kwoty bazowej obowiązującej w dniu złożenia wniosku o emeryturę, lecz jest ustalana przez waloryzowanie podstawy wymiaru renty ustawowej przy jej przyznaniu na zasadach określonych w przepisach obowiązujących kolejno do daty zgłoszenia wniosku o emeryturę.

II UZP 9/06 – uchwała SN z 8.05.2007

Podstawa wymiaru emerytury ubezpieczonego, który wcześniej miał ustalone prawo do renty z tytułu niezdolności do pracy, może być ustalona na nowo w myśl art. 15 w związku z art. 21 ust. 1 pkt 2 ustawy emerytalnej⁶⁹ także wówczas, gdy do jej obliczenia ma być przyjęta podstawa wymiaru składek na ubezpieczenie emerytalne i rentowe lub na ubezpieczenie społeczne w tej samej wysokości i z tego samego okresu, które zostały uwzględnione przy ustalaniu podstawy wymiaru renty z tytułu niezdolności do pracy.

II UZP 9/06 – uchwała SN z 20.07.2006 (skład 7 sędziów)

Podstawa wymiaru emerytury ubezpieczonego, który wcześniej miał ustalone prawo do renty z tytułu niezdolności do pracy, może być ustalona na nowo w myśl art. 15 w związku z art. 21 ust. 1 pkt 2 ustawy emerytalnej także wówczas, gdy do jej obliczenia ma być przyjęta podstawa wymiaru składek na ubezpieczenie emerytalne i rentowe lub na ubezpieczenie społeczne w tej samej wysokości i z tego samego okresu, które zostały uwzględnione przy ustalaniu podstawy wymiaru renty z tytułu niezdolności do pracy.

⁶⁷ Dz.U. z 2004 r. nr 39, poz. 353 z późn. zm.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*.

II UK 244/05 – wyrok SN z 3.08.2006

Wniosek o ponowne rozpoznanie sprawy powoduje rozpatrzenie uprawnień od nowa, po raz pierwszy, od nowej podstawy wymiaru składki z nowego okresu ubezpieczenia, co uzasadnia stosowanie kwoty bazowej z roku poprzedzającego to obliczenie. Wyliczenie takie ma być rzeczywiście nowe, co stanie się wówczas, gdy wskaźnik wysokości podstawy wymiaru zostanie pomnożony przez kwotę bazową z dnia nabycia prawa do emerytury, nie zaś nowe tylko pozornie, gdy zostanie pomnożony przez wskaźnik kwoty bazowej, zastosowany już przy poprzednim obliczeniu renty.

I UZP 3/06 – uchwała SN z 14.06.2006

Wysokość emerytury ubezpieczonej, która w stanie prawnym obowiązującym po 1 lipca 2004 r. nabyła prawo do emerytury na podstawie art. 27 ustawy emerytalnej⁷⁰, pobierała wcześniejszą emeryturę przyznaną na podstawie przepisów rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 26 stycznia 1990 r. w sprawie wcześniejszych emerytur dla pracowników zwalnianych z pracy z przyczyn dotyczących zakładów pracy⁷¹, podlega ustaleniu z zastosowaniem art. 53 ust. 3 i 4 tej ustawy.

II UZP 16/05 – uchwała SN z 15.02.2006

Ubezpieczony, pobierający rentę z tytułu niezdolności do pracy, który we wniosku o emeryturę nie zgłosił żądania ustalenia podstawy wymiaru na nowo, a uczynił to dopiero po uprawomocnieniu się decyzji przyznającej świadczenie emerytalne, zachowuje prawo do obliczenia emerytury zgodnie z art. 21 ust. 1 pkt 2 ustawy emerytalnej⁷².

III UZP 1/05 – uchwała SN z 28.06.2005

Emeryturę w wysokości ustalonej na podstawie art. 53 ustawy emerytalnej⁷³ w związku z art. 21 ust. 1 pkt 1 tej ustawy wypłaca się, uwzględniając wykładnię tych przepisów przyjętą przez Sąd Najwyższy w uchwale z 29 października 2002 r.⁷⁴, poczynając od miesiąca, w którym powstało prawo do podwyższenia (przeliczenia) świadczenia, jednak nie wcześniej niż za okres 3 lat poprzedzających bezpośrednio miesiąc, w którym zgłoszono wniosek o emeryturę (art. 133 ust. 1 pkt 2 ustawy).

III UZP 7/02 – uchwała SN z 29.10.2002

Przy ustalaniu na podstawie art. 53 ust. 1 ustawy emerytalnej⁷⁵ wysokości emerytury osoby, która miała ustalone prawo do renty z tytułu niezdolności do pracy i która żąda przyjęcia za podstawę wymiaru emerytury podstawy wymiaru renty (art. 21 ust. 1 pkt 1 tej ustawy),

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ Dz.U. nr 4, poz. 27.

⁷² Dz.U. z 2004 r. nr 39, poz. 353 z późn. zm.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ III UZP 7/02, OSNP z 2003 r. nr 2, poz. 42.

⁷⁵ Dz.U. nr. 162, poz. 1118 z późn. zm.

składnik emerytury wynoszący 24% kwoty bazowej oblicza się na podstawie kwoty bazowej obowiązującej w dniu złożenia wniosku o emeryturę.

Ponowne ustalanie wysokości emerytury

Ponowne ustalenie wysokości emerytury może nastąpić poprzez jej obliczenie:

- od podstawy wymiaru przeliczonej w myśl art. 110 ustawy emerytalnej;
- od podstawy wymiaru przeliczonej w myśl art. 110a ustawy emerytalnej;
- od podstawy wymiaru przeliczonej w myśl art. 111 ustawy emerytalnej;
- w myśl art. 194c–194g ustawy emerytalnej

oraz poprzez doliczenie okresów składkowych i nieskładkowych.

1. Przeliczenie w myśl art. 110 ustawy emerytalnej

Ponowne obliczenie wysokości emerytury od podstawy wymiaru ustalonej w myśl art. 110 ustawy emerytalnej ma miejsce w przypadku złożenia wniosku o przeliczenie podstawy wymiaru emerytury z uwzględnieniem zarobków, które zostały w całości lub w części uzyskane po przyznaniu emerytury.

W art. 110 ustawy emerytalnej przewidziane są trzy warianty takiego przeliczenia:

- a) wskazanie zarobków uzyskanych w całości lub w części po przyznaniu emerytury, przy spełnieniu warunku ustalenia wskaźnika wysokości podstawy wymiaru wyższego od poprzednio obliczonego;
- b) wskazanie zarobków uzyskanych w całości lub w części po przyznaniu emerytury, bez konieczności ustalenia wyższego wskaźnika wysokości podstawy wymiaru, pod warunkiem że od dnia ustalenia prawa do świadczenia do dnia zgłoszenia wniosku o ponowne ustalenie świadczenia emeryt nie pobrał emerytury;
- c) wskazanie zarobków z okresu przypadającego w całości po przyznaniu emerytury, pod warunkiem że wskaźnik wysokości podstawy wymiaru wyniesie co najmniej 130%.

W każdym przypadku podstawa wymiaru jest wyliczana od zarobków z 10 kolejnych lat kalendarzowych wybranych z ostatnich 20 lat kalendarzowych poprzedzających rok, w którym złożono wniosek o przeliczenie lub z dowolnie wybranych 20 lat kalendarzowych, poprzedzających rok złożenia tego wniosku. Przy tym w przypadku przedstawionym w podpunkcie c dodatkowo okres 10 kolejnych lub 20 dowolnych lat, z których pochodzą zarobki, musi w całości przypadać po przyznaniu emerytury.

Z wykładni gramatycznej art. 110 wynika, że ma on zastosowanie do osób, które do obliczenia podstawy wymiaru wskażą podstawę wymiaru składki na ubezpieczenie społeczne lub ubezpieczenia emerytalne i rentowe, przypadającą w całości lub w części po przyznaniu świadczenia. Przepis ten nie uzależnia jednak możliwości przeliczenia podstawy wymiaru świadczenia od faktu opłacenia składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe od tej podstawy wymiaru.

Oznacza to, że z prawa do przeliczenia emerytury na podstawie art. 110 może również skorzystać osoba, która wskazuje do jej ponownego obliczenia podstawę wymiaru składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe na podstawie przepisów prawa polskiego przypadającą przynajmniej w części po przyznaniu świadczenia, nawet jeśli składka od tej podstawy

nie została faktycznie opłacona ze względu na przekroczenie przez tę osobę rocznej podstawy wymiaru składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe.

We wszystkich przypadkach wysokość emerytury oraz podstawę jej wymiaru oblicza się od kwoty bazowej obowiązującej w dniu zgłoszenia wniosku o jej przeliczenie.

Wybrane orzeczenia Sądu Najwyższego oraz wyroki Trybunału Konstytucyjnego, stosowane przez ZUS⁷⁶

P 47/07 – wyrok TK z 18.11.2008

Art. 110 ust. 1 ustawy emerytalnej⁷⁷ w zakresie, w jakim uzależnia prawo do ponownego obliczenia emerytury od wskazania do jej obliczenia podstawy wymiaru składki na ubezpieczenie społeczne lub ubezpieczenia emerytalne i rentowe, przypadającej w całości lub w części po przyznaniu świadczenia, jest zgodny z art. 32 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

I UZP 6/09 – uchwała SN z 10.09.2009

Kwotę bazową obowiązującą w dniu złożenia wniosku o emeryturę na podstawie art. 27 ustawy emerytalnej⁷⁸ przez osobę mającą ustalone prawo do wcześniejszej emerytury, która podlegała co najmniej 30 miesięcy ubezpieczeniu społecznemu lub ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym, uwzględnia się tylko do obliczenia części socjalnej później ustalonej emerytury (art. 53 ust. 1 pkt 1 i ust. 4 tej ustawy).

1. Przepis art. 53 ust. 4 ustawy emerytalnej nie ma samodzielnego znaczenia, gdyż ściśle łączy się z przepisem ust. 3 i zastosowanie obu odnosi się tylko do części socjalnej emerytury, bowiem ustawodawca tylko taki zakres ich działania wyraźnie zastrzegł w art. 53 ust. 1 pkt 1. Przepis ust. 4 wyłącza więc jedynie regułę, że nowej kwoty bazowej nie stosuje się do obliczenia części socjalnej później ustalonej emerytury (art. 53 ust. 1 pkt 1 i ust. 4).
2. Przepisy art. 53 i art. 110 ustawy emerytalnej dotyczą niezależnych regulacji ustawy, których sensu nie można korygować przez wzajemnie odwoływanie się jednej do drugiej. Art. 53 nie dotyczy ustalania podstawy wymiaru emerytury i już tylko w tym znaczeniu jest rozłączny z art. 110. Między przepisami art. 53 i art. 110 nie ma zależności ogólnej i szczególnej.

2. Przeliczenie w myśl art. 110a ustawy emerytalnej

Ponownego ustalenia wysokości emerytury od podstawy wymiaru emerytury przeliczonej w myśl art. 110a ustawy emerytalnej dokonuje się tylko na wniosek emeryta, gdy zostały spełnione łącznie następujące warunki:

⁷⁶ Źródło: LEX.

⁷⁷ Dz.U. z 2004 r. nr 39, poz. 353, nr 64, poz. 593, nr 99, poz. 1001, nr 120, poz. 1252, nr 121, poz. 1264, nr 144, poz. 1530, nr 191, poz. 1954, nr 210, poz. 2135 i nr 236, poz. 2355, z 2005 r. nr 167, poz. 1397 i nr 169, poz. 1412 i 1421, z 2006 r. nr 104, poz. 708 i 711 i nr 208, poz. 1534, z 2007 r. nr 17, poz. 95, nr 82, poz. 558, nr 191, poz. 1368 i 1369 i nr 200, poz. 1445 oraz z 2008 r. nr 67, poz. 411.

⁷⁸ Dz.U. z 2004 r. nr 39, poz. 353 z późn. zm.

- a) do ponownego obliczenia podstawy wymiaru emerytury wskazano podstawę wymiaru składki na ubezpieczenie społeczne lub na ubezpieczenia emerytalne i rentowe, przypadającą w całości lub w części po przyznaniu emerytury, tj. z okresu:
- kolejnych 10 lat kalendarzowych przypadających w ostatnich 20 latach kalendarzowych, poprzedzających bezpośrednio rok, w którym złożono wniosek o ponowne ustalenie wysokości emerytury od przeliczonej podstawy wymiaru,
 - dowolnie wybranych przez emeryta 20 lat kalendarzowych, w których podlegał on ubezpieczeniu, przypadających przed rokiem złożenia wniosku o ponowne ustalenie wysokości emerytury;
- b) nowo ustalony wskaźnik wysokości podstawy wymiaru jest wyższy niż 250%.

Ponowne ustalenie wysokości emerytury w myśl art. 110a ustawy emerytalnej możliwe jest tylko jeden raz.

Gdy emeryt złoży kolejny wniosek o przeliczenie podstawy wymiaru emerytury, która została już raz ustalona z zastosowaniem art. 110a, przeliczenia można dokonać wyłącznie na podstawie art. 110 lub 111 ustawy emerytalnej, o ile emeryt spełnia warunki do tego wymagane.

3. Przeliczenie w myśl art. 111 ustawy emerytalnej

W odróżnieniu od zasad określonych w art. 110 ustawy emerytalnej przepis ten dopuszcza ponowne ustalenie podstawy wymiaru świadczenia wyłącznie w przypadku, gdy wskaźnik wysokości podstawy wymiaru jest wyższy od poprzednio obliczonego i z zastosowaniem kwoty bazowej ostatnio przyjętej do obliczenia świadczenia.

W myśl art. 111 ustawy emerytalnej wysokość emerytury oblicza się ponownie, od podstawy wymiaru ustalonej w myśl art. 15 tej ustawy, jeżeli do jej obliczenia wskazano zarobki:

1. z liczby kolejnych lat kalendarzowych i w okresie wskazanym do ustalenia poprzedniej podstawy wymiaru świadczenia,
 2. z kolejnych 10 lat kalendarzowych wybranych z 20 lat kalendarzowych, poprzedzających bezpośrednio rok, w którym złożono wniosek o przyznanie emerytury albo o ponowne ustalenie emerytury,
 3. z 20 lat kalendarzowych wybranych z całego okresu podlegania ubezpieczeniu, przypadających przed rokiem złożenia wniosku o ponowne ustalenie emerytury,
- a wskaźnik wysokości podstawy wymiaru jest wyższy od poprzednio obliczonego.

Wskaźnik wysokości podstawy wymiaru, obliczony na zasadach wynikających z art. 15 ustawy emerytalnej, mnoży się przez kwotę bazową ostatnio przyjętą do obliczenia świadczenia. Podstawa wymiaru podlega następnie wszystkim waloryzacji, jakie miały miejsce do dnia złożenia wniosku o przeliczenie emerytury w trybie art. 111 ust. 1 pkt. 2 lub 3 ustawy emerytalnej.

W myśl art. 111 ust. 1 pkt 1 ustawy podstawę wymiaru ustala się z tej samej liczby lat kalendarzowych i z tego samego okresu, jaki wskazano do ustalenia poprzedniej podstawy wymiaru. Podstawa wymiaru zostanie przeliczona, jeżeli nowy wskaźnik jej wysokości jest

wyższy od poprzedniego. Wysokość tej podstawy oblicza się z zastosowaniem kwoty bazowej ostatnio przyjętej do obliczenia świadczenia, a następnie podwyższa w ramach wszystkich waloryzacji, jakie miały miejsce do dnia złożenia wniosku o ponowne ustalenie tej podstawy.

Ponowne ustalenie podstawy wymiaru emerytury zgodnie z art. 111 ust.1 pkt 1 ustawy emerytalnej nie jest możliwe, gdy do jej poprzedniego ustalenia przyjęto podstawę wymiaru renty z tytułu niezdolności do pracy lub podstawę wymiaru emerytury ustalonej na potrzeby świadczenia przedemerytalnego.

Gdy emerytura została przyznana osobie uprawnionej do renty z tytułu niezdolności do pracy, a do ustalenia podstawy wymiaru tej emerytury przyjęto podstawę wymiaru renty, to do ponownego ustalenia podstawy wymiaru emerytury zainteresowany może wskazać zarobki uzyskane w ciągu 10 lat kalendarzowych wybranych z 20 lat kalendarzowych poprzedzających rok złożenia wniosku o emeryturę.

Zgodnie z art. 111 ust. 1 pkt 2 ustawy emerytalnej do ustalenia przeliczanej podstawy wymiaru wnioskodawca może wskazać podstawę wymiaru składki na ubezpieczenie społeczne lub na ubezpieczenia emerytalne i rentowe:

- z 10 kolejnych lat kalendarzowych wybranych z 20 lat poprzedzających rok kalendarzowy, w którym złożył wniosek o ponowne ustalenie emerytury,
- z 10 kolejnych lat kalendarzowych wybranych z 20 lat poprzedzających rok kalendarzowy, w którym złożył po raz pierwszy wniosek o świadczenie.

Art. 111 ust. 1 pkt 2 ustawy emerytalnej stosuje się także w przypadku złożenia wniosku o ponowne ustalenie podstawy wymiaru z uwzględnieniem wynagrodzenia uzyskanego po przyznaniu emerytury lub renty. Przeliczenia takiego dokonuje się, jeśli jest to korzystniejsze dla osoby uprawnionej.

Wybrane orzeczenia Sądu Najwyższego oraz wyroki Trybunału Konstytucyjnego, stosowane przez ZUS⁷⁹

I UZP 7/06 – uchwała SN z 5.04.2007

1. Na podstawie art. 111 ust. 1 pkt 2 ustawy emerytalnej⁸⁰ w brzmieniu obowiązującym od 1 lipca 2004 r. emeryt pobierający wcześniej rentę z tytułu niezdolności do pracy nie ma prawa do ponownego obliczenia (przeliczenia) emerytury, z uwzględnieniem kwoty bazowej obowiązującej w dniu złożenia wniosku o emeryturę, według podstawy wymiaru składek na ubezpieczenie społeczne z 10 kolejnych lat kalendarzowych wybranych z 20 lat kalendarzowych, poprzedzających bezpośrednio rok kalendarzowy, w którym złożył wniosek o rentę.
2. Podstawę wymiaru emerytury dla osoby, która wcześniej pobierała rentę z tytułu niezdolności do pracy, można ustalić na nowo (art. 21 ust. 1 pkt 2 ustawy wymienionej

⁷⁹ Źródło: LEX.

⁸⁰ Dz.U. z 2004 r. nr 39, poz. 353 z późn. zm.

w punkcie 1) dla tego nowego świadczenia (emerytury), z uwzględnieniem kwoty bazowej obowiązującej w dniu złożenia wniosku o emeryturę, tylko przy zachowaniu zasad określonych w art. 15.

P 3/04 – wyrok TK z 26.04.2005

Artykuł 111 ust. 1 pkt 3 i ust. 2 ustawy emerytalnej są zgodne z art. 2 i art. 32 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej⁸¹.

4. Przeliczanie w myśl art. 194c–d i h ustawy emerytalnej

Pierwszego października 2011 r. weszła w życie ustawa z dnia 10 czerwca 2011 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, zawierająca regulacje dotyczące możliwości ponownego ustalenia wysokości emerytur, do których prawo zostało zawieszane od 1 października 2011 r. z uwagi na kontynuowanie zatrudnienia w ramach tego samego stosunku pracy, co przed przejściem na emeryturę. Ustawa ta jest pokłosiem wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 13 listopada 2012 r. (K 2/12), orzekającego niekonstytucyjność art. 103a ustawy emerytalnej w odniesieniu do osób, które nabyły prawo do emerytury przed 1 stycznia 2011 r.

Z uwagi na regulacje wprowadzone w ustawie z dnia 13 grudnia 2013 r. o ustaleniu i wypłacie emerytur, do których prawo uległo zawieszeniu w okresie od dnia 1 października 2011 r. do dnia 21 listopada 2012 r.⁸² powyższe przepisy w zasadzie nie są realizowane (skorzystanie z ustawy z 13 grudnia 2013 r. jest korzystniejsze, a podjęcie wypłaty przed 1 kwietnia 2013 r. wyklucza przeliczenie emerytury w myśl art. 194c–d i h).

Zgodnie z art. 194c ustawy emerytalnej osoba pobierająca od 1 stycznia 2009 r. do 30 września 2011 r. emeryturę, do której prawo zostało zawieszane od 1 października 2011 r. na podstawie art. 103a tej ustawy, może złożyć wniosek o ponowne ustalenie wysokości emerytury, o ile w związku z tym zawieszeniem nie pobierała emerytury przez co najmniej 18 miesięcy.

Emerytura jest ponownie ustalana na wniosek złożony nie wcześniej niż po ustaniu ubezpieczeń emerytalnych i rentowych. Jeżeli w wyniku ponownego ustalenia emerytura jest niższa, świadczenie przysługuje w dotychczasowej wysokości. Ustalenie wysokości emerytury zgodnie z art. 194c ustawy emerytalnej może nastąpić tylko raz.

5. Doliczenie okresu składkowego/nieskładkowego

Na podstawie art. 113 ustawy emerytalnej ponowne ustalenie wysokości świadczenia po doliczeniu nowych okresów składkowych lub nieskładkowych może nastąpić na wniosek złożony po zakończeniu kwartału kalendarzowego. Oznacza to, że jeśli w trakcie kwartału zostanie ponowiony wniosek o doliczenie dodatkowego okresu, powinien on zostać

⁸¹ Dz.U. z 2004 r. nr 39, poz. 353, nr 64, poz. 593, nr 99, poz. 1001, nr 120, poz. 1252, nr 121, poz. 1264, nr 144, poz. 1530, nr 191, poz. 1954, nr 210, poz. 2135 i nr 236, poz. 2355.

⁸² Dz.U. z 2014 r. poz. 169.

rozpatrzony odmownie. Należy też poinformować zainteresowanego, że – zgodnie z tym przepisem – ponowne ustalenie wysokości świadczenia może nastąpić na wniosek złożony po zakończeniu kwartału.

Jeżeli w trakcie kwartału kalendarzowego ustało zatrudnienie (ubezpieczenie), wniosek o ponowne ustalenie wysokości świadczenia można złożyć w każdym czasie, nie wcześniej jednak niż po ustaniu zatrudnienia (ubezpieczenia).

Niezależnie od daty złożenia wniosku, a więc w każdym czasie, doliczeniu do uwzględnionego już stażu pracy podlegają okresy składkowe i nieskładkowe przed przyznaniem emerytury.

Ustalenie wysokości świadczenia z uwzględnieniem doliczonych okresów składkowych i nieskładkowych następuje od miesiąca, w którym został zgłoszony stosowny wniosek.

Emeryturę podwyższa się, doliczając do niej:

- po 1,3% podstawy wymiaru, ustalonej z uwzględnieniem wszystkich waloryzacji, jakimi było objęte świadczenie i podstawa jego wymiaru, za każdy rok okresów składkowych,
- po 0,7% podstawy wymiaru (ustalonej z uwzględnieniem waloryzacji) za każdy rok okresów nieskładkowych.

Wysokość świadczenia przedemerytalnego

Zakład Ubezpieczeń Społecznych wypłaca świadczenia i zasiłki przedemerytalne ustalone w różnych wysokościach. Wynika to z faktu, że zgodnie z przepisami o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu świadczenia i zasiłki były ustalane na innych zasadach niż wynikające z ustawy z dnia 30 kwietnia 2004 r. o świadczeniach przedemerytalnych.

Przykładowo wysokość zasiłków przedemerytalnych, których wypłatę ZUS przejął od 1 sierpnia 2004 r., ustalona była – w zależności od tytułu przyznania zasiłku – jako 120% lub 160% zasiłku dla bezrobotnych, a wysokość świadczeń przedemerytalnych po 31 grudnia 2001 r. ustalana była jako 80% kwoty emerytury, którą ZUS obliczył na potrzeby obliczenia świadczenia przedemerytalnego, przy czym kwota ta nie mogła być wyższa niż 200% zasiłku dla bezrobotnych i niższa niż jego 120%.

Wysokość świadczeń przedemerytalnych przyznawanych na podstawie przepisów ustawy z dnia 30 kwietnia 2004 r. o świadczeniach przedemerytalnych⁸³ ustalona została w ryczałtowej kwocie 1027,39 zł. Obowiązuje ona od 1 marca 2015 r. (wprowadzona ustawą z dnia 23 października 2014 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw⁸⁴).

Te same przepisy określają kwotę gwarantowaną do wypłaty w przypadku osiągnięcia przychodu w wysokości powodującej obniżenie świadczenia (zasiłku) przedemerytalnego. Od 1 marca 2015 r. jest to 513,70 zł.

⁸³ Dz.U. z 2013 r. poz. 170 z późn. zm.

⁸⁴ Dz.U. z 2014 r. poz. 1682.

Przegląd systemu emerytalnego 2016. Bezpieczeństwo dzięki odpowiedzialności

Obie wskazane kwoty zostały podwyższone w ramach waloryzacji od 1 marca 2016 r. i wynoszą odpowiednio: 1029,86 zł i 514,93 zł.

Świadczenie przedemerytalne dla osób, które utraciły prawo do renty z tytułu niezdolności do pracy, przyznawane jest w ostatnio ustalonej wysokości renty, nie wyższej jednak niż wynikająca z ustawy z dnia 30 kwietnia 2004 r. dla pozostałych świadczeń.

Świadczenie przedemerytalne podlega okresowej waloryzacji, która przeprowadzana jest na zasadach i w terminach przewidzianych w ustawie emerytalnej.

Fundusz Ubezpieczeń Społecznych i fundusz emerytalny

FUS jest państwowym funduszem celowym powołanym do realizacji zadań z zakresu ubezpieczeń społecznych. Warunki jego funkcjonowania określiła ustawa o systemie ubezpieczeń społecznych z dnia 13 października 1998 r.⁸⁵ Zgodnie z jej zapisami środki FUS są przeznaczane przede wszystkim na wypłatę świadczeń z ubezpieczeń emerytalnego, rentowych, chorobowego i wypadkowego. Wypłaty te realizuje ZUS, który jest dysponentem Funduszu.

Ustawa z 13 października 1998 r. określa przychody i wydatki FUS oraz zasady otrzymywania i dysponowania dotacją z budżetu państwa. Zgodnie z zapisami ustawy do przychodów FUS należą m.in.:

- składki na ubezpieczenia społeczne niepodlegające przekazaniu do OFE,
- refundacja z tytułu przekazywania składek do OFE,
- środki zgromadzone na rachunku członka OFE przekazane w związku z ukończeniem przez ubezpieczonego wieku niższego o 10 lat od wieku emerytalnego, o których mowa w art. 111c ust. 1 ustawy z dnia 28 sierpnia 1997 r. o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych,
- wpłaty z budżetu państwa i innych instytucji, przekazane na świadczenia, których wypłatę zlecono Zakładowi (oprócz świadczeń finansowanych z odrębnych rozdziałów budżetowych oraz wpłat z instytucji zagranicznych),
- wpływy z oprocentowania środków na rachunkach bankowych FUS,
- odsetki od nieterminowo regulowanych zobowiązań wobec FUS oraz zwroty nienależnie pobranych świadczeń wraz z odsetkami,
- wpływy z opłaty dodatkowej i opłaty prolongacyjnej,
- dotacje z budżetu państwa,
- środki z Funduszu Rezerwy Demograficznej,
- wpływy z innych tytułów.

Ze środków zgromadzonych w FUS finansowane są m.in.:

- wypłaty świadczeń z ubezpieczeń emerytalnego, rentowych, chorobowego oraz wypadkowego,
- wydatki na prewencję rentową oraz prewencję wypadkową,
- spłaty kredytów wraz z odsetkami,

⁸⁵ Tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r. poz. 963.

- odsetki za nieterminowe wypłaty świadczeń,
- wydatki związane ze zleconą Zakładowi wypłatą świadczeń z budżetu państwa (z wyjątkiem świadczeń finansowanych z odrębnych rozdziałów budżetowych) i innych instytucji,
- odpisy stanowiące przychody Zakładu z wyodrębnionych w ramach FUS funduszy.

W ramach FUS wyodrębnia się fundusze: emerytalny, rentowy, chorobowy, wypadkowy – gromadzą one składki i finansują wydatki.

Wpływy ze składek na fundusz emerytalny

Fundusz emerytalny jest największym subfunduszem w ramach FUS. Podstawowym źródłem jego przychodów są składki na ubezpieczenie emerytalne. Wysokość składki na ubezpieczenie emerytalne określono na poziomie 19,52% podstawy jej wymiaru. Składki finansuje ubezpieczony i płatnik składek z własnych środków w równych częściach po 9,76% podstawy wymiaru. Jeżeli ubezpieczony jest członkiem otwartego funduszu emerytalnego, część składki na jego ubezpieczenie emerytalne odprowadzana jest przez ZUS do wybranego przez ubezpieczonego otwartego funduszu emerytalnego. Do 30 kwietnia 2011 r. wynosiła ona 7,3% podstawy wymiaru. W kolejnych latach wysokość składki przekazywanej do OFE ulegała zmianom (zob. tabela 2). Od kwietnia 2014 r. ubezpieczeni mają możliwość wyboru, czy chcą, aby część ich składki emerytalnej trafiała do OFE, czy na indywidualne subkonto w ZUS.

W tabeli 2 pokazano wysokości składek na ubezpieczenia emerytalne jako procent podstawy wymiaru.

Tabela 2. Wysokość składek na ubezpieczenie emerytalne w latach 1999–2015

Okres	Łączna składka	Składka pracodawcy	Składka pracownika	
				z tego do OFE
01.04.1999–30.04.2011	19,52%	9,76%	9,76%	7,3%
01.05.2011–31.12.2012	19,52%	9,76%	9,76%	2,3%
01.01.2013–31.12.2013	19,52%	9,76%	9,76%	2,8%
01.01.2014–31.01.2014	19,52%	9,76%	9,76%	3,1%
01.02.2014–obecnie	19,52%	9,76%	9,76%	2,92%

Podstawa wymiaru składek na ubezpieczenia emerytalno-rentowe jest ograniczona do kwoty odpowiadającej 30-krotności przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia w gospodarce narodowej prognozowanego na dany rok. Po przekroczeniu przez ubezpieczonego tej kwoty płatnik składek nie przekazuje za niego składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe.

Przegląd systemu emerytalnego 2016. Bezpieczeństwo dzięki odpowiedzialności

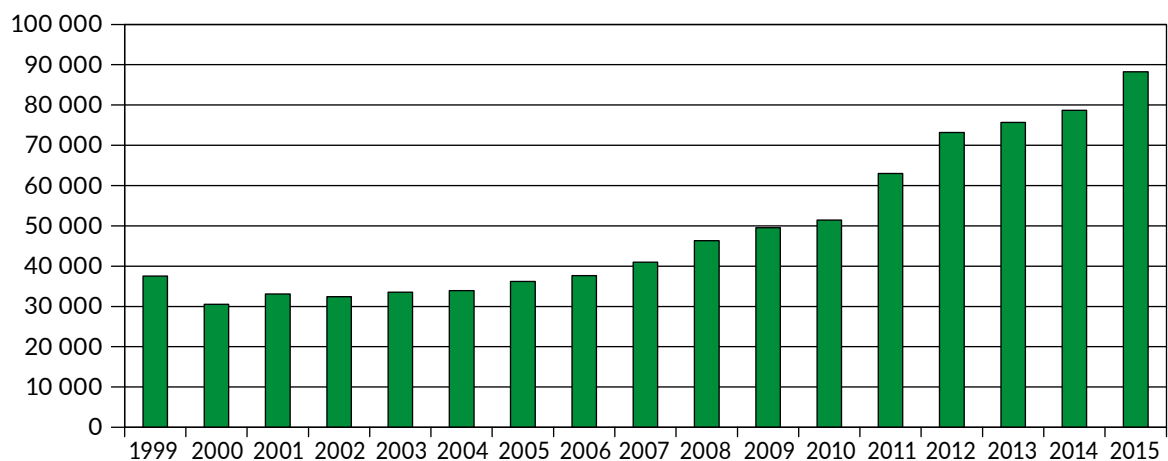
Ponadto część składki na ubezpieczenie emerytalne w wysokości 0,35%⁸⁶ podstawy jej wymiaru przekazywana jest na Fundusz Rezerwy Demograficznej.

W tabeli 3 zaprezentowano przychody ze składek funduszu emerytalnego (według przypisu) w okresie 1999–2015 (w tys. zł):

Tabela 3. Przypis składek na fundusz emerytalny FUS w latach 1999–2015 (w tys. zł)

Rok	Przypis składek	Rok	Przypis składek
1999	37 516 685	2008	46 333 964
2000	30 525 876	2009	49 562 045
2001	33 066 430	2010	51 424 554
2002	32 422 824	2011	63 004 302
2003	33 511 955	2012	73 182 239
2004	33 914 671	2013	75 688 707
2005	36 232 079	2014	78 694 049
2006	37 653 221	2015	88 222 810
2007	40 970 809		

Wykres 3. Przypis składek na fundusz emerytalny FUS (w mln zł)

Wydatki funduszu emerytalnego

Z funduszu emerytalnego finansowane są wypłaty emerytur, emerytur kapitałowych, środków gwarantowanych oraz jednorazowych wypłat ustalanych ze środków zaewidencjonowanych na subkoncie, a także odsetki.

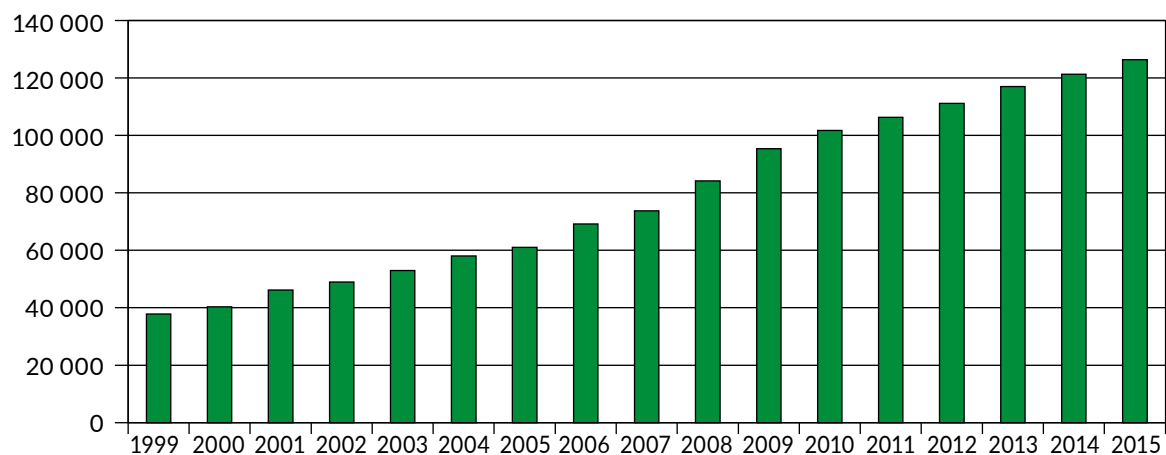
⁸⁶ W latach 2002–2003 odpis na FRD wynosił 0,1% podstawy wymiaru składek emerytalnych, od 2004 r. do 2008 r. ulegał on corocznemu podwyższeniu o 0,05%.

W tabeli 4 przedstawiono wydatki funduszu emerytalnego w okresie 1999–2015.

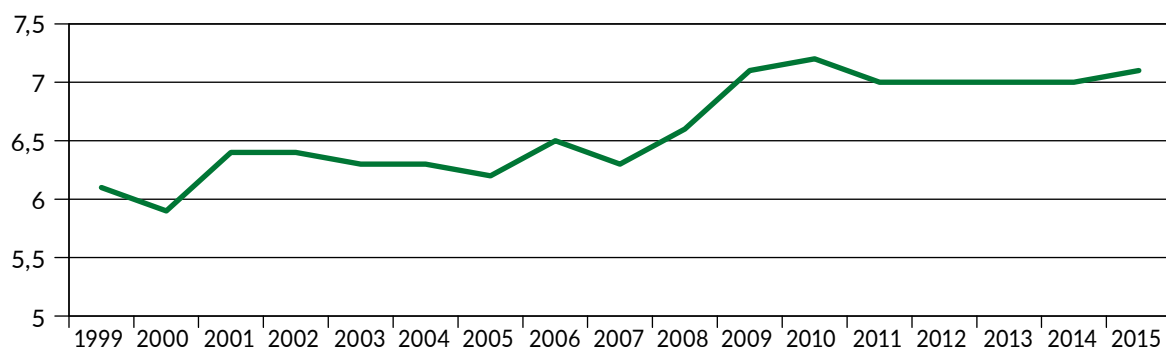
Tabela 4. Wydatki funduszu emerytalnego FUS w latach 1999–2015

Rok	Wydatki funduszu emerytalnego		Rok	Wydatki funduszu emerytalnego	
	w tys. zł	w % PKB		w tys. zł	w % PKB
1999	37 795 263	6,1	2008	84 120 803	6,6
2000	40 337 639	5,9	2009	95 343 400	7,1
2001	46 142 334	6,4	2010	101 692 360	7,2
2002	48 978 910	6,4	2011	106 243 382	7,0
2003	52 942 153	6,3	2012	111 120 338	7,0
2004	58 006 534	6,3	2013	116 989 620	7,0
2005	61 017 115	6,2	2014	121 257 586	7,0
2006	69 161 651	6,5	2015	126 344 440	7,1
2007	73 698 182	6,3			

Wykres 4. Wydatki funduszu emerytalnego FUS (w mln zł)

Wykres 5. Wydatki funduszu emerytalnego FUS (w % PKB)

Dotacja do FUS

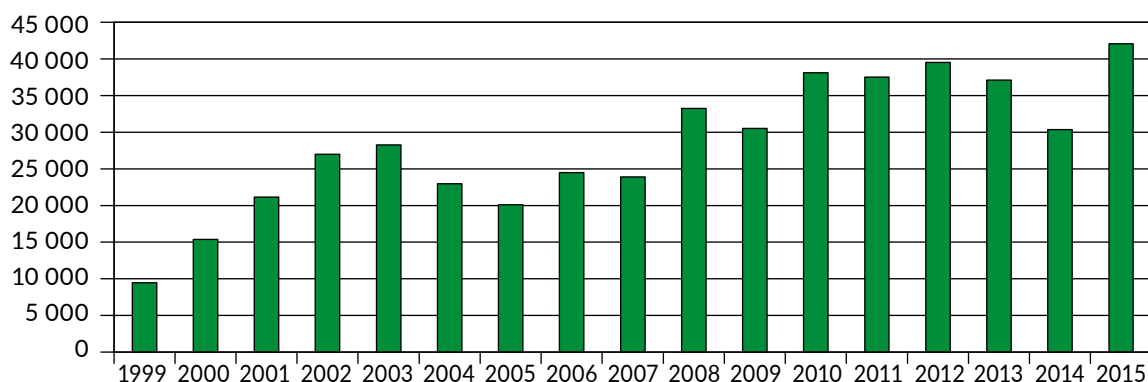
Podstawowym źródłem uzupełnienia środków FUS w przypadku braku pokrycia wydatków wpływami ze składek jest dotacja z budżetu państwa. Dotacja do FUS składa się z dotacji celowej i uzupełniającej. Dotacja celowa przeznaczona jest na sfinansowanie świadczeń pozaubezpieczeniowych wypłacanych przez ZUS, a więc niepokrytych wpływami ze składek ubezpieczeniowych. Dotacja uzupełniająca ma charakter wynikowy, tzn. uzupełnia środki na pokrycie świadczeń ubezpieczeniowych gwarantowanych przez Skarb Państwa.

W tabeli 5 zaprezentowano kwoty dotacji do FUS w latach 1999–2015 (w tys. zł)⁸⁷.

Tabela 5. Dotacja z budżetu państwa do FUS w latach 1999–2015 (w tys. zł)

Rok	Dotacja z budżetu państwa do Funduszu Ubezpieczeń Społecznych	Rok	Dotacja z budżetu państwa do Funduszu Ubezpieczeń Społecznych
1999	9 458 966	2008	33 229 968
2000	15 365 959	2009	30 503 283
2001	21 156 969	2010	38 111 650
2002	26 987 896	2011	37 513 406
2003	28 265 311	2012	39 520 778
2004	22 959 223	2013	37 113 910
2005	20 112 107	2014	30 362 793
2006	24 483 424	2015	42 065 654
2007	23 892 986		

Wykres 6. Dotacja z budżetu państwa do FUS (w mln zł)

Pożyczki do FUS

Alternatywnym źródłem finansowania FUS, przewidzianym w ustawie o systemie ubezpieczeń społecznych, są pożyczki z budżetu państwa, które fundusz może otrzymać w granicach określonych w ustawie budżetowej. W tabeli 6 zaprezentowano zestawienie zaciągniętych przez FUS pożyczek wraz z terminami ich spłat.

⁸⁷ W latach 1999–2003 w dotacji z budżetu państwa uwzględniana była refundacja z tytułu ubytku składek na ubezpieczenie emerytalne przekazywanych do OFE.

Tabela 6. Pożyczki z budżetu państwa do FUS w latach 1999–2015 (w tys. zł)

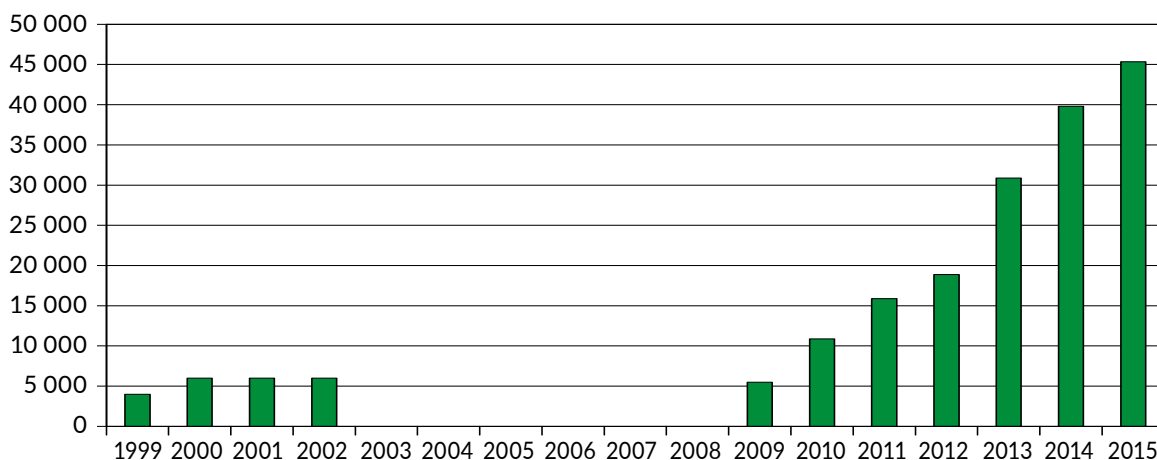
Data podpisania umowy	Kwota w tys. zł	Termin spłaty
1 października 1999 r.	1 050 000	1 października 2003 r.
11 października 1999 r.	150 000	12 kwietnia 2003 r.
26 października 1999 r.	150 000	26 kwietnia 2003 r.
28 października 1999 r.	1 050 000	2 maja 2003 r.
3 grudnia 1999 r.	182 000	7 czerwca 2003 r.
9 grudnia 1999 r.	175 000	10 czerwca 2003 r.
23 grudnia 1999 r.	1 243 000	28 czerwca 2003 r.
14 września 2000 r.	490 000	14 marca 2003 r.
30 października 2000 r.	930 000	30 kwietnia 2003 r.
22 grudnia 2000 r.	580 000	24 czerwca 2003 r.
28 grudnia 2009 r.	5 500 000	31 marca 2017 r.
26 listopada 2010 r.	5 377 546	31 marca 2017 r.
24 października 2011 r.	3 000 000	31 marca 2017 r.
8 listopada 2011 r.	2 000 000	31 marca 2017 r.
31 października 2012 r.	3 000 000	31 marca 2017 r.
1 marca 2013 r.	2 830 000	31 marca 2017 r.
8 kwietnia 2013 r.	2 500 000	31 marca 2017 r.
6 maja 2013 r.	1 500 000	31 marca 2017 r.
29 maja 2013 r.	3 570 000	31 marca 2017 r.
27 czerwca 2013 r.	1 600 000	31 marca 2017 r.
30 kwietnia 2014 r.	2 500 000	31 marca 2017 r.
18 czerwca 2014 r.	1 800 000	31 marca 2017 r.
1 września 2014 r.	2 524 340	31 marca 2017 r.
8 października 2014 r.	1 450 000	31 marca 2017 r.
10 grudnia 2014 r.	650 000	31 marca 2019 r.
3 czerwca 2015 r.	2 200 000	31 marca 2019 r.
15 lipca 2015 r.	1 600 000	31 marca 2019 r.
19 października 2015 r.	1 000 000	31 marca 2019 r.
7 grudnia 2015 r.	724 145	31 marca 2019 r.

Pożyczki udzielane z budżetu państwa Funduszowi Ubezpieczeń Społecznych w latach 1999–2000 były oprocentowane. Stan zobowiązań z tytułu pożyczek (łącznie z odsetkami) na koniec 2002 r. wyniósł 8 142 000 tys. zł. Na mocy art. 15 ustawy o zmianie ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych oraz o zmianie niektórych innych ustaw⁸⁸, pożyczki te wraz z odsetkami zostały umorzone z dniem 1 stycznia 2003 r. Wszystkie pożyczki udzielone po tym okresie były nieoprocentowane. Zadłużenie FUS z tytułu pożyczek na koniec 2015 r. wyniosło 45 326 031 tys. zł.

⁸⁸ Dz.U. z 2002 r. nr 241, poz. 2074.

Na wykresie 7 zaprezentowano skumulowane zadłużenie FUS z tytułu pożyczek z budżetu państwa.

Wykres 7. Zadłużenie FUS z tytułu pożyczek z budżetu państwa (w mln zł, na koniec okresu)

Kredyty FUS

Gdy uzyskiwane przez Fundusz Ubezpieczeń Społecznych wpływy ze składek, uzupełniane dotacją i pożyczką z budżetu państwa, nie pozwalają na pełne pokrycie wydatków związanych z wypłatą świadczeń, dla utrzymania płynności finansowej, a w konsekwencji zachowania ciągłości wypłat, FUS ma możliwość pozyskiwania środków w formie kredytów w bankach. Operacja ta odbywa się każdorazowo za zgodą ministra właściwego do spraw finansów publicznych.

Tabela 7 prezentuje historyczne dane dotyczące kształtowania się zadłużenia Funduszu Ubezpieczeń Społecznych w latach 1999–2015 wraz z kosztami jego obsługi.

Tabela 7. Zadłużenie FUS z tytułu kredytów w latach 1999–2015 (w tys. zł)

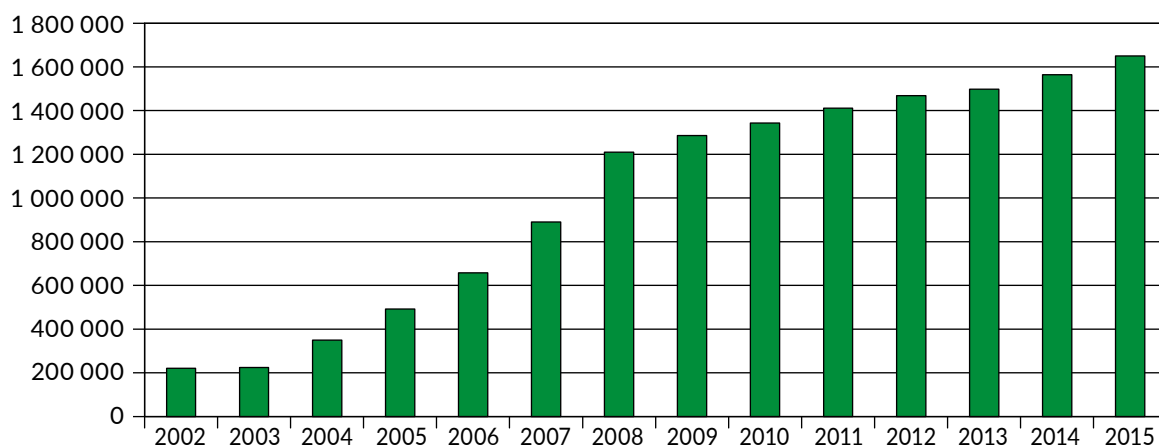
Rok	Stan zadłużenia z tytułu kredytów na dzień 31 grudnia danego roku	Koszty obsługi kredytów	Rok	Stan zadłużenia z tytułu kredytów na dzień 31 grudnia danego roku	Koszty obsługi kredytów
1999	2 380 000	298 417	2008	0	0
2000	570 000	265 477	2009	3 960 000	47 471
2001	1 704 000	84 705	2010	0	91 139
2002	2 388 800	136 197	2011	843 400	5 604
2003	4 736 300	152 299	2012	840 200	9 214
2004	4 595 100	236 444	2013	0	375
2005	4 546 000	244 811	2014	0	0
2006	2 595 000	182 244	2015	0	0
2007	0	111 187			

Fundusz Rezerwy Demograficznej

Fundusz Rezerwy Demograficznej (FRD) powołany został ustawą z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych. Głównym celem utworzenia FRD było zwiększenie bezpieczeństwa wypłacalności świadczeń z ubezpieczenia emerytalnego. FRD pełni rolę funduszu rezerwowego dla funduszu emerytalnego wyodrębnionego w Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. FRD posiada osobowość prawną, zaś jego dysponentem jest Zakład Ubezpieczeń Społecznych.

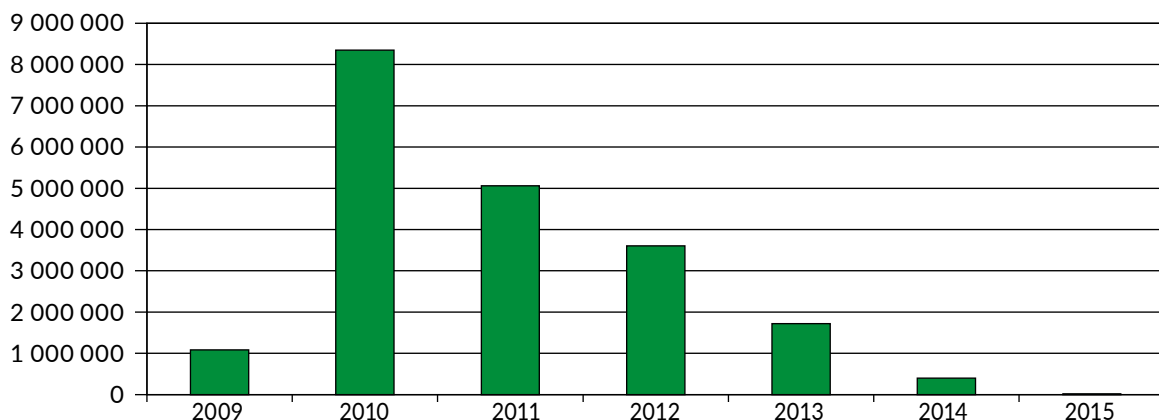
Podstawowym źródłem zasilania FRD są środki stanowiące część składki na ubezpieczenie emerytalne. W 2002 r. i 2003 r. stopa składki wynosiła 0,1% podstawy wymiaru składek na ubezpieczenie emerytalne, a w kolejnych latach stawka była podwyższana corocznie o 0,05%. Od 2008 r. stopa składki wynosi 0,35% podstawy wymiaru składek na ubezpieczenie emerytalne.

Wykres 8. Przychody FRD z tytułu części składki na ubezpieczenie emerytalne (w tys. zł)

Drugim źródłem zasilania FRD są środki pochodzące z prywatyzacji mienia Skarbu Państwa. Do FRD przekazywane jest 40% środków uzyskanych z tego tytułu przez Skarb Państwa, pomniejszonych o kwoty obowiązkowych odpisów na fundusz reprivatyzacyjny. Z tytułu prywatyzacji mienia Skarbu Państwa w okresie od 2009 do 2015 r. wpłynęły do FRD środki w łącznej wysokości 20 232 683 tys. zł. Wszystkie środki otrzymane przez Fundusz z tego tytułu wykorzystane zostały na zakup obligacji i bonów skarbowych.

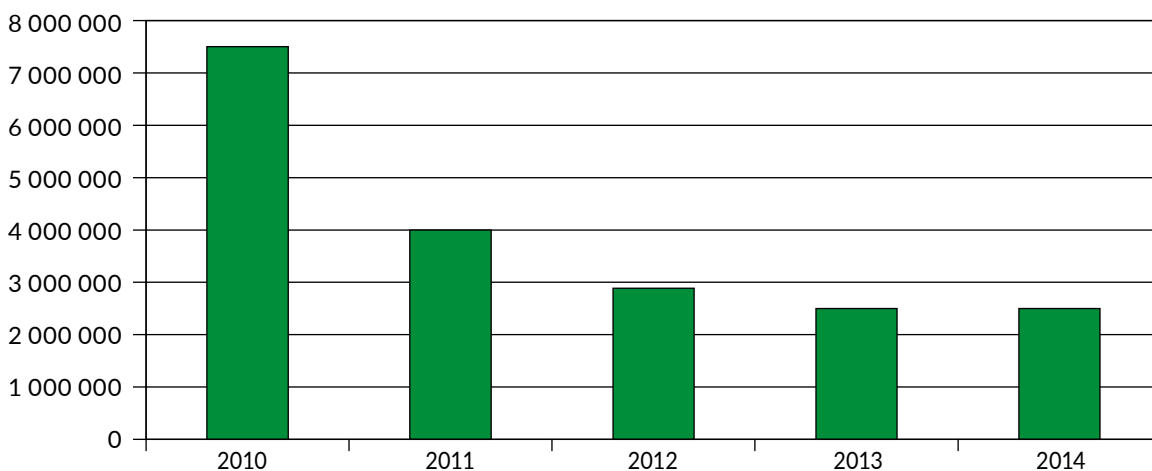
Wykres 9. Przychody FRD z prywatyzacji mienia Skarbu Państwa (w tys. zł)

Pozostałymi wskazanymi przez ustawę źródłami przychodów FRD mogą być: przychody od środków Funduszu ulokowanych w odpowiednich aktywach na ściśle określonych zasadach, odsetki uzyskane z lokat na rachunkach prowadzonych przez Zakład, niestanowiących przychodów FUS i Zakładu, aktywa pochodzące z przeniesienia aktywów, o których mowa w art. 23 ust. 2 pkt 2–4 ustawy z dnia 6 grudnia 2013 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z określeniem zasad wypłaty emerytur ze środków zgromadzonych w otwartych funduszach emerytalnych⁸⁹ wyodrębnionych ewidencyjnie oraz inne źródła.

Zgodnie z zapisami rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie wykorzystania środków Funduszu Rezerwy Demograficznej na uzupełnienie niedoboru funduszu emerytalnego wynikającego z przyczyn demograficznych w latach 2010–2013 r., a od 2014 r. zgodnie z art. 59 ust. 1 pkt 1 oraz ust. 2c ustawy systemowej, uruchamiano środki FRD. Wykres 10 przedstawia kwoty przekazywane przez FRD do funduszu emerytalnego w celu uzupełnienia niedoboru funduszu emerytalnego wynikającego z przyczyn demograficznych.

Wykres 10. Środki FRD przekazane do funduszu emerytalnego (w tys. zł)

Wartość środków wpływających od 2002 r. do FRD z tytułu składki oraz prywatyzacji, wraz z wydatkami realizowanymi w celu uzupełnienia niedoboru funduszu emerytalnego wynikającego z przyczyn demograficznych przedstawia tabela 8.

Tabela 8. Przepływy finansowe FRD w latach 2002–2015 (w tys. zł)

Rok	Wpływ z tytułu składek	Wpływ z tytułu prywatyzacji	Uruchomienia do funduszu emerytalnego
2002	220 409	0	0
2003	224 817	0	0
2004	349 484	0	0
2005	492 342	0	0

⁸⁹ Dz.U. z 2013 r. poz. 1717.

Rok	Wpływ z tytułu składek	Wpływ z tytułu prywatyzacji	Uruchomienia do funduszu emerytalnego
2006	657 215	0	0
2007	890 011	0	0
2008	1 209 421	0	0
2009	1 285 879	1 083 377	0
2010	1 342 897	8 347 065	7 500 000
2011	1 411 567	5 059 092	4 000 000
2012	1 468 242	3 602 767	2 887 000
2013	1 497 839	1 722 603	2 500 000
2014	1 564 571	400 345	2 500 000
2015	1 649 902	17 434	0
łącznie:	14 264 597	20 232 683	19 387 000

Zgodnie z ustawą o systemie ubezpieczeń społecznych FRD lokuje swoje środki w celu osiągnięcia ich maksymalnego bezpieczeństwa i rentowności. Środki FRD mogą być lokowane wyłącznie w następujące instrumenty finansowe:

- bony, obligacje i inne papiery wartościowe Skarbu Państwa,
- obligacje emitowane przez Bank Gospodarstwa Krajowego na zasadach określonych w ustawie z dnia 27 października 1994 r. o autostradach płatnych oraz o Krajowym Funduszu Drogowym⁹⁰,
- dłużne papiery wartościowe gwarantowane lub poręczane przez Skarb Państwa,
- depozyty bankowe i bankowe papiery wartościowe,
- w formie depozytu u Ministra Finansów na zasadach określonych w przepisach ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych⁹¹,
- papiery wartościowe emitowane przez gminy, związki gmin i miasto stołeczne Warszawa,
- akcje i obligacje zdematerializowane, zgodnie z przepisami ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi⁹²,
- obligacje emitowane przez spółki publiczne, w rozumieniu ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o ofercie publicznej i warunkach wprowadzania instrumentów finansowych do zorganizowanego systemu obrotu oraz o spółkach publicznych⁹³.

⁹⁰ Dz.U. z 2012 r. poz. 931 z późn. zm.

⁹¹ Dz.U. z 2013 r. poz. 885 z późn. zm.

⁹² Dz.U. z 2014 r. poz. 94.

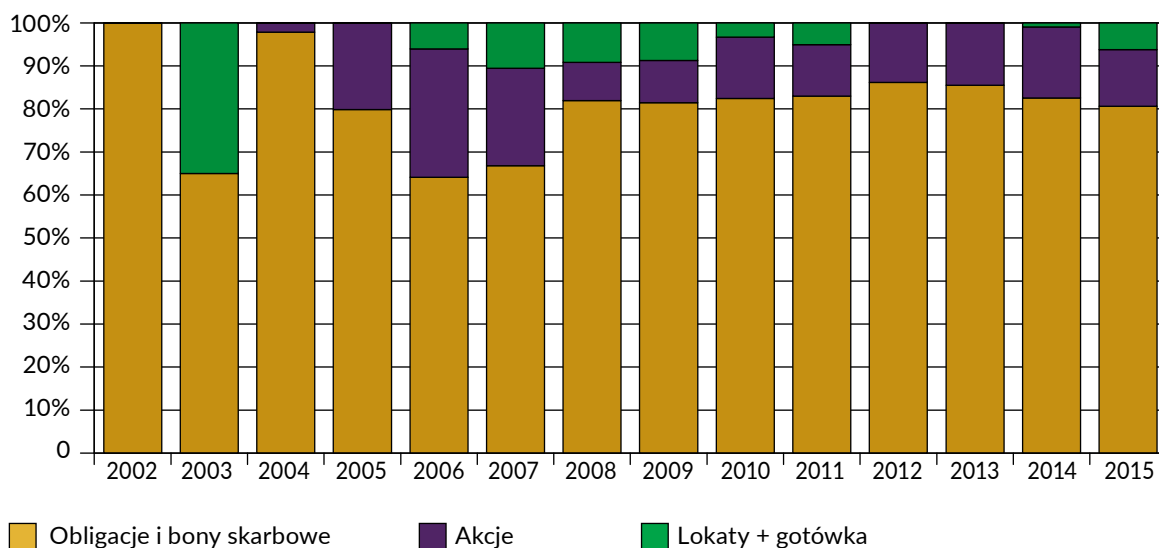
⁹³ Dz.U. z 2013 r. poz. 1382.

W tabeli 9 zaprezentowano kształtowanie się struktury aktywów Funduszu Rezerwy Demograficznej:

Tabela 9. Struktura aktywów FRD w latach 2002-2015

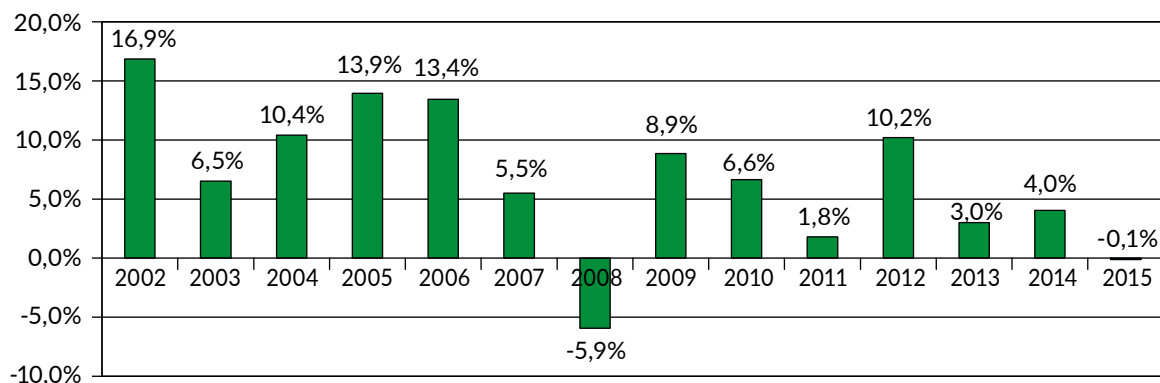
Rok	Bony skarbowe	Obligacje	Akcje	Lokaty i gotówka
2002	44,0%	56,0%	0,0%	0,0%
2003	52,4%	12,6%	0,0%	35,0%
2004	0,0%	97,9%	2,1%	0,0%
2005	0,0%	79,8%	20,1%	0,1%
2006	32,1%	32,0%	29,8%	6,1%
2007	1,4%	65,4%	22,7%	10,5%
2008	1,6%	80,3%	8,9%	9,2%
2009	15,3%	66,2%	9,8%	8,7%
2010	13,8%	68,6%	14,3%	3,3%
2011	0,0%	83,0%	12,0%	5,0%
2012	0,7%	85,5%	13,8%	0,0%
2013	0,0%	85,5%	14,5%	0,0%
2014	0,0%	82,6%	16,5%	0,9%
2015	0,0%	80,6%	13,2%	6,2%

Wykres 11. Struktura aktywów FRD w latach 2002-2015

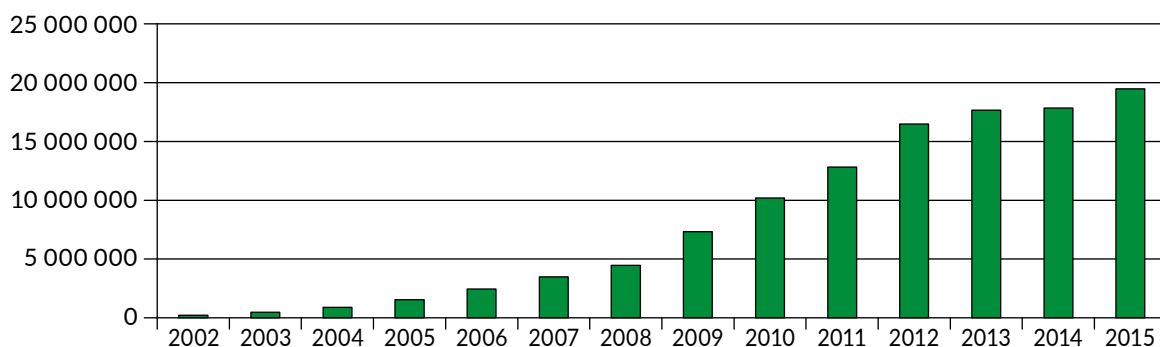
Wypracowane od początku funkcjonowania FRD, tj. od 2002 r., stopy zwrotu z całości zarządzanych aktywów przedstawia poniższy wykres.

Wykres 12. Stopa zwrotu z aktywów FRD w latach 2002–2015

Na dzień 31 grudnia 2015 r. wartość ulokowanych środków finansowych FRD wraz ze środkami pieniężnymi na rachunku bankowym wyniosła 19 464 297 tys. zł.

Wykres 13. Stan Funduszu Rezerwy Demograficznej w latach 2002–2015 (w tys. zł, na koniec okresu)

Fundusz Emerytur Pomostowych

Fundusz Emerytur Pomostowych (FEP) jest państwowym funduszem celowym. Powołano go 1 stycznia 2010 r. w celu finansowania emerytur pomostowych, których wypłat dokonuje Zakład Ubezpieczeń Społecznych jako dysponent FEP.

Podstawą prawną działania Funduszu jest ustawa z dnia 19 grudnia 2008 r. o emeryturach pomostowych⁹⁴. Określa ona przychody i wydatki FEP oraz zasady otrzymywania i dysponowania dotacją z budżetu państwa.

Przychody FEP to:

- składki na FEP,
- oprocentowanie środków na rachunkach bankowych FEP,
- odsetki od nieterminowo opłaconych składek,
- zwroty nienależnie pobranych świadczeń wraz z odsetkami,

⁹⁴ Dz.U. z 2015 r. poz. 965 z późn. zm.

Przeгляд systemu emerytalnego 2016. Bezpieczeństwo dzięki odpowiedzialności

- wypłaty z lokat wolnych środków,
- dotacje z budżetu państwa,
- inne źródła.

Ze środków zgromadzonych w FEP są finansowane:

- wypłaty emerytur pomostowych,
- odsetki za nieterminowe wypłaty emerytur pomostowych,
- odpis stanowiący przychód Zakładu Ubezpieczeń Społecznych.

Stopa procentowa składki na FEP wynosi 1,5% podstawy wymiaru składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe, określonej przepisami ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych.

Składki na FEP opłaca się za pracownika, który spełnia łącznie następujące warunki:

- urodził się po 31 grudnia 1948 r.,
- wykonuje prace w szczególnych warunkach lub o szczególnym charakterze.

Przepływy finansowe w ramach Funduszu Emerytur Pomostowych w latach 2010–2015 zaprezentowano w tabeli 10 (w tys. zł).

Tabela 10. Sytuacja finansowa FEP w latach 2010–2015 (w tys. zł).

Wyszczególnienie	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.
Stan Funduszu na początek roku	x	121 781	223 209	295 221	293 629	223 973
Przychody (przypis)	194 874	219 830	235 090	236 301	236 095	236 216
Dotacja z budżetu państwa	4 600	x	x	x	x	x
Składki na FEP (przypis)	188 144	211 827	220 827	225 462	227 565	231 224
Pozostałe przychody	2 130	8 003	14 263	10 839	8 530	4 992
Koszty	73 093	118 402	163 078	237 893	305 751	402 017
Transfery na rzecz ludności	72 252	116 456	160 457	226 614	301 152	399 041
- emerytury pomostowe	72 247	116 440	160 424	226 568	301 131	399 006
- pozostałe świadczenia	5	16	33	46	21	36
Odpis na działalność Zakładu	460	1 573	2 266	2 266	2 266	2 266
Pozostałe	381	373	355	9 013	2 333	710
Stan Funduszu na koniec roku	121 781	223 209	295 221	293 629	223 973	58 172

Przychody Funduszu w okresie od 1 stycznia 2010 r. do końca 2015 r. wyniosły według przypisu 1 358 406 tys. zł. Główną pozycję przychodów stanowiły składki na FEP, które według przypisu w omawianym okresie wyniosły 1 305 049 tys. zł. Pozostałe przychody FEP w całym okresie funkcjonowania wyniosły 48 757 tys. zł. Pochodziły one przede wszystkim z wyceny posiadanych skarbowych papierów wartościowych, oprocentowania środków na rachunkach bankowych oraz odsetek od obligacji. Koszty FEP w okresie 2010–2015 wyniosły 1 300 234 tys. zł. Główną ich pozycją były wydatki na emerytury pomostowe.

W początkowych latach istnienia Funduszu Emerytur Pomostowych jego przychody przewyższały ponoszone wydatki. Nadwyżki były lokowane na rachunkach bankowych bądź przeznaczane na zakup obligacji skarbu państwa. W związku z rosnącą liczbą osób

pobierających emerytury pomostowe, przy utrzymującej się na stałym poziomie liczbie osób, za które są odprowadzane składki, począwszy od 2013 r. przychody FEP zaczęły być niższe od ponoszonych wydatków. Stan FEP na koniec 2015 r. wyniósł 58 172 tys. zł.

Świadczenia emerytalno-rentowe podlegające koordynacji unijnej i bilateralnej – skala zjawiska i tendencje rozwoju

Zakład Ubezpieczeń Społecznych realizuje przepisy o koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego. Są to regulacje prawne, które uzupełniają prawo wewnętrzne danego państwa, chroniąc osoby migrujące w celach zarobkowych przed utratą ochrony w zakresie zabezpieczenia społecznego. Regulacje te – poprzez zapewnienie harmonijnego współistnienia systemów zabezpieczenia społecznego poszczególnych państw – służą ochronie interesów osób, które przemieszczają się w celu podejmowania zatrudnienia i wykazują okresy zatrudnienia na terytorium innych państw.

W Unii Europejskiej koordynację systemów zabezpieczenia społecznego zapewniają przepisy w randze rozporządzeń Rady i Parlamentu. Natomiast w stosunkach z innymi państwami – ratyfikowane umowy dwustronne o zabezpieczeniu społecznym. Polskę łączą obecnie dwustronne umowy międzynarodowe z USA, Kanadą, Australią, Koreą Południową, Mołdawią, Macedonią, Ukrainą oraz z państwami byłej Jugosławii (Serbia, Czarnogóra, Bośnia i Hercegowina).

Liczba świadczeń emerytalno-rentowych przyznawanych i wypłacanych na podstawie przepisów o koordynacji unijnej i bilateralnej rośnie z każdym rokiem. Na koniec 2015 r. ZUS średnio wypłacał miesięcznie 121 555 świadczeń osobom, które w swojej karierze zawodowej pracowały/były ubezpieczone w państwach UE/EFTA lub w państwach, z którymi łączą Polskę umowy dwustronne o zabezpieczeniu społecznym, albo mieszkają w tych państwach. Od 2013 r. liczba świadczeń wypłacanych na podstawie przepisów o koordynacji unijnej i bilateralnej rośnie średnio o 11 400 świadczeń rocznie.

Tabela 11. Liczba świadczeń wypłacanych na podstawie przepisów o koordynacji unijnej i bilateralnej w latach 2013-2015

Rok	Średniomiesięczna liczba wypłat świadczeń podlegających koordynacji	Średniomiesięczna liczba transferów świadczeń za granicę
2013	96 672	39 340
2014	108 018	42 463
2015	121 555	46 090

Źródło: Dane ZUS

Z każdym rokiem rośnie również liczba świadczeń wypłacanych za granicę do miejsca zamieszkania świadczeniobiorcy. W 2015 r. ZUS transferował miesięcznie średnio 48 297 świadczeń do państwa UE/EFTA oraz państw, z którymi łączą Polskę umowy międzynarodowe w dziedzinie zabezpieczenia społecznego. Liczba transferów świadczeń do miejsca zamieszkania rośnie od 2013 r. średnio o ok. 3000 świadczeń rocznie. Liczba pierwszorazowych wniosków

o świadczenia emerytalno-rentowe podlegających koordynacji rośnie z każdym rokiem o ok. 1500 wniosków.

Tabela 12. Liczba pierwszorazowych wniosków o świadczenia emerytalno-rentowe podlegających koordynacji w latach 2006–2015

Rok	Liczba złożonych wniosków pierwszorazowych	Rok	Liczba złożonych wniosków pierwszorazowych
2006	10 159	2011	15 699
2007	12 105	2012	16 733
2008	13 967	2013	19 471
2009	13 853	2014	22 456
2010	12 944	2015	24 311

Źródło: dane ZUS

Na skalę tego zjawiska, a więc na przewidywaną liczbę świadczeń przyznawanych osobom migrującym zarobkowo, zasadniczy wpływ ma skala emigracji Polaków do państw UE/EFTA oraz do państw umownych.

Można wyróżnić kilka dużych fal migracyjnych Polaków, które mogą mieć wpływ na liczbę przyszłych świadczeniobiorców ZUS. Pierwsza fala emigracji miała miejsce po II wojnie światowej i wydarzeniach z 1956 r. Druga fala pojawiła się w latach 80., co wyraźnie potwierdzają dane GUS oparte na rejestrach meldunkowych. Ta druga emigracja miała dwie przyczyny: ekonomiczną i polityczną (tzw. emigracja solidarnościowa). W latach 90. nastąpiły zmiany w formach emigracji. Liberalizacja przepisów paszportowych i rozwój ruchu bezwizowego spowodował wzrost tzw. emigracji czasowej. W przeciwieństwie do emigrantów z lat 80., w latach 90. Polacy nie przenosili swojego miejsca zamieszkania za granicę, ale preferowali krótkie wyjazdy do pracy. Ostatnia fala emigracji Polaków to emigracja po 2003 r., związana z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej i otwarciem unijnych rynków pracy dla Polaków. Skala tej emigracji była kilkakrotnie większa niż emigracji z lat 80.

Najszerze badania dotyczące emigracji Polaków za granicę prowadzono w 2011 r. Wyniki powszechnego spisu ludności przeprowadzonego w tym roku potwierdziły obserwowany w ostatnich latach wzrost liczby Polaków przebywających za granicą. Badania wykazały, że w 2011 r. 2017,5 tys. osób mających stałe miejsce zamieszkania w Polsce przebywało za granicą przez okres powyżej 3 miesięcy, przy czym prawie 78% emigrantów, czyli ponad 1564,6 tys. osób, to emigranci długookresowi (przebywający za granicą ponad 12 miesięcy). Oznacza to, że na każde 1000 mieszkańców Polski przypadały 52 osoby przebywające czasowo poza krajem⁹⁵.

Głównym kierunkiem emigracji Polaków jest Europa. Na dzień przeprowadzania spisu powszechnego w Europie przebywało prawie 1717,6 tys. osób (ponad 85% wszystkich

⁹⁵ *Migracje zagraniczne ludności. Narodowy spis powszechny ludności i mieszkań 2011*, GUS, Warszawa 2015, s. 47

wyjeżdżających), w tym w krajach Unii Europejskiej ponad 81,5%. Innym kontynentem chętnie wybieranym przez Polaków jest Ameryka Północna i Środkowa, gdzie przebywało czasowo prawie 269 tys. emigrantów (13,3% ogółu). W 2011 r. w Stanach Zjednoczonych przebywało 219 tys. osób (w 2002 r. – 158 tys.), co stanowiło 10,8% wszystkich polskich emigrantów, a w Kanadzie ok. 2,4% emigrantów⁹⁶. Oznacza to, że wprawdzie liczba Polaków przebywających w USA i Kanadzie zwiększyła się, ale procentowy udział wyjazdów do tych krajów się zmniejszył. Wynika to prawdopodobnie z możliwości znalezienia pracy w bliższej odległości od Polski w związku z otwarciem rynków pracy krajów UE spowodowanym przystąpieniem Polski do struktur UE. Zdecydowanie mniej osób, bo 0,7%, emigrowało do Oceanii. Na tym kontynencie Polacy przebywali głównie w Australii (prawie 14 tys. osób). W Azji przebywało 0,5% polskich emigrantów, ok. 0,2% w Afryce i mniej niż 0,1% w Ameryce Południowej.

Liczba Polaków migrujących zarobkowo rośnie z każdym rokiem. GUS szacuje, że w końcu 2014 r. poza granicami Polski przebywało czasowo ok. 2320 tys. mieszkańców Polski, czyli o 124 tys. (5,6%) więcej niż w 2013 r. W Europie w 2014 r. przebywało ok. 2013 tys. osób, przy czym zdecydowana większość – ok. 1901 tys. – przebywała w krajach członkowskich UE. Liczba ta zwiększyła się o 112 tys. w stosunku do 2013 r. Spośród krajów UE nadal najwięcej osób przebywało w Wielkiej Brytanii (685 tys.), Niemczech (614 tys.), Irlandii (113 tys.) oraz w Holandii (109 tys.) i we Włoszech (96 tys.)⁹⁷.

Analiza danych statystycznych GUS opartych na spisach powszechnych ludności i danych szacunkowych GUS pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

- ponieważ skala emigracji zarobkowej w 2003 r., czyli po wejściu Polski do UE, jest kilkakrotnie większa niż skala emigracji lat 80. oraz biorąc pod uwagę, że obecnie realizowane są w przeważającej większości wnioski osób, które emigrowały podczas emigracji lat 80. i w latach 90., należy założyć, że w ciągu najbliższych lat będzie rosła liczba wniosków składanych przez osoby migrujące zarobkowo do państw UE/EFTA oraz państw, z którym Polskę łączy umowa dwustronna;
- dokładne oszacowanie przewidywanej liczby wniosków jest bardzo utrudnione z uwagi na brak danych o wieku osób wyjeżdżających za granicę w latach 90.

⁹⁶ *Migracje zagraniczne ludności...*, op. cit., s. 50.

⁹⁷ *Informacji o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004–2014*, GUS, Warszawa 2015, s. 2.

Zmiany ograniczające otwarte fundusze emerytalne

Reforma systemu emerytalnego wprowadzona od 1 stycznia 1999 r. stworzyła strukturę trzech tzw. filarów. Przedstawiono je w tabeli 13.

Tabela 13. Reforma systemu emerytalnego 1999 r.

I FILAR	II FILAR	III FILAR
ZUS	OFE	IKE / IKZE / PPE
powszechny, obowiązkowy system repartycyjny administrowany przez państwo	powszechny, obowiązkowy system kapitałowy zarządzany przez prywatne podmioty	dobrowolny system kapitałowy zarządzany przez prywatne podmioty

Źródło: opracowanie własne Zakładu Ubezpieczeń Społecznych

I filar (powszechny, obowiązkowy, repartycyjny). Składka na ubezpieczenie emerytalne, która trafia do tego filaru, zapisywana jest na indywidualnym koncie ubezpieczonego w ZUS. Wpływy ze składek są przeznaczone na wypłaty obecnych emerytur. Zapisy składek na indywidualnych kontach w I filarze są corocznie waloryzowane wskaźnikiem cen towarów i usług ogółem w roku poprzedzającym termin waloryzacji (ale nie mniejszym niż wskaźnik inflacji).

II filar (powszechny, obowiązkowy, kapitałowy), czyli otwarte fundusze emerytalne (OFE). Składki na ubezpieczenie emerytalne, które trafiają na rachunek w OFE, są inwestowane na rynku finansowym przez prywatne spółki, czyli powszechne towarzystwa emerytalne (PTE) zarządzające aktywami OFE. Filar ten wiąże indywidualną wysokość przekazywanej składki i decyzje inwestycyjne zarządzających funduszami PTE z wysokością przyszłych świadczeń. W II filarze składki nie są objęte waloryzacją. Kapitał jest powiększany o zyski z inwestycji lub pomniejszany o poniesione straty.

III filar (dobrowolny, kapitałowy). Daje możliwość dobrowolnego ubezpieczenia emerytalnego i jest sygnałem dla ubezpieczonych, że zmniejsza się rola państwa w regulacji systemu emerytalnego, a na wysokość przyszłej emerytury będą miały wpływ także prywatne oszczędności odprowadzane dobrowolnie do pracowniczych programów emerytalnych (PPE), na indywidualne konto emerytalne (IKE), a od 2012 r. także na indywidualne konto zabezpieczenia emerytalnego (IKZE).

Ograniczenie liczby otwartych funduszy emerytalnych

Od 1999 r. w Polsce działało 21 otwartych funduszy emerytalnych. W wyniku procesów konsolidacji oraz przejęć dziś na rynku pozostało ich 12. Liczba ta jeszcze się zmniejszy, bowiem trwają prace nad kolejną konsolidacją, w wyniku której Nordea OFE zostanie przejęty przez Aegon OFE.

Tabela 14. Historia transformacji nazw oraz konsolidacji poszczególnych OFE

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
PKB Orzeł		Ergo Hestia															
Skarbiec-Emerytura			Skarbiec-Emerytura					Aegon									
{ego}																	
AIG								Amplico				MetLife					
Allianz																	
Dom									Warta						Allianz Polska		
Winterhur		Credit Suisse					AXA										
Bankowy																	
Polsat											Polsat		PKO BP Bankowy				
Kredyt Bank																	
Commercial Union OFE BPH CU WBK										Aviva OFE Aviva BZ WBK							
Zurich Solidarni		Zurich			Generali												
ING															NN		
Norwich		Sampo					Nordea										
Pekao																	
EPOKA																	
Pioneer																	
RODZINA																	
Pocztylion															Pocztylion		
ARKA																	
PZU															PZU „Złota Jesień”		
1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016

Źródło: opracowanie na podstawie „Studiów Biura Analiz Sejmowych”

Zmiana charakteru członkostwa w otwartym funduszu emerytalnym

Zmiany systemu emerytalnego wprowadzone w 1999 r. nie objęły w jednakowy sposób wszystkich ubezpieczonych w zakresie członkostwa w OFE. Ubezpieczeni zostali podzieleni na grupy w zależności od daty urodzenia:

- ubezpieczeni urodzeni przed 1 stycznia 1949 r. z mocy ustawy nie mogą przystąpić do otwartego funduszu emerytalnego;
- ubezpieczeni urodzeni po 31 grudnia 1948 r., a przed 1 stycznia 1969 r. mogą dobrowolnie przystąpić do części kapitałowej systemu; ubezpieczeni z tej grupy (poza już pobierającymi emeryturę) mogli zawrzeć umowę z wybranym otwartym funduszem emerytalnym

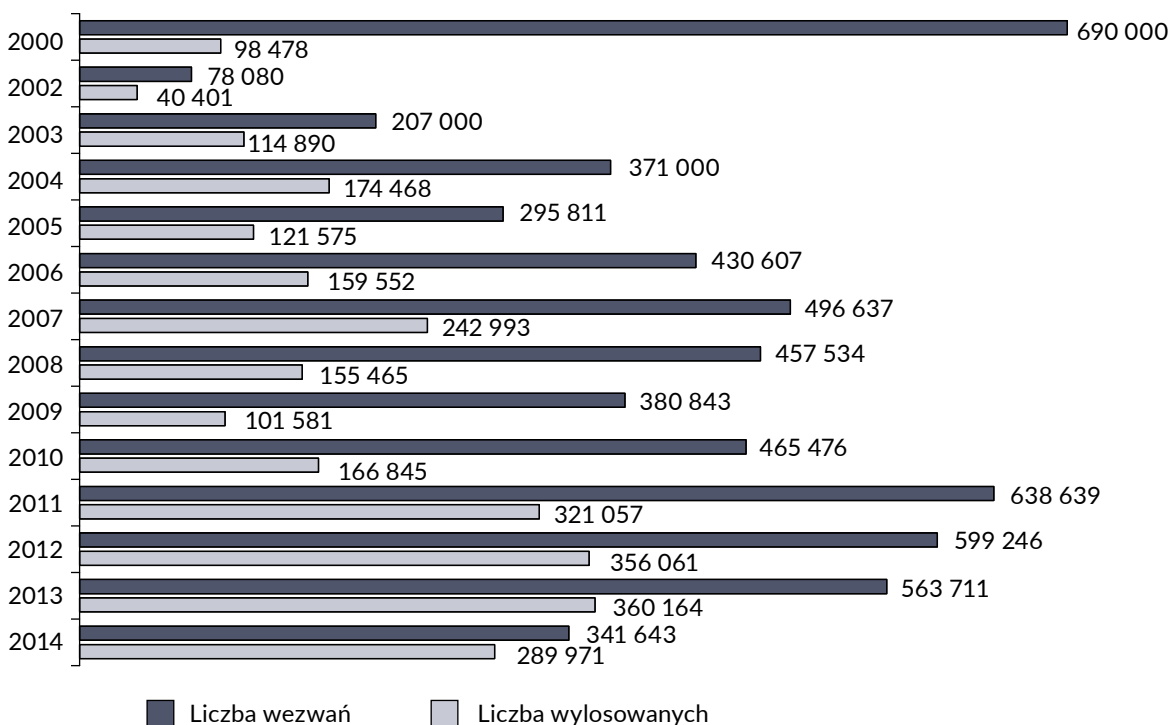
w terminie do 31 grudnia 1999 r. Jeżeli osoba z tej grupy nie podlegała obowiązkowi ubezpieczenia emerytalnego w 1999 r., mogła przystąpić do OFE w ciągu 6 miesięcy od dnia powstania obowiązku ubezpieczenia; pod warunkiem jednak, że w tym dniu nie miała jeszcze 50 lat,

- ubezpieczeni urodzeni po 31 grudnia 1968 r. zostali objęci obowiązkiem uczestnictwa w repartycyjnej i kapitałowej części ubezpieczenia emerytalnego; zobowiązani zostali do zawarcia umowy z otwartym funduszem emerytalnym w terminie do 30 września 1999 r., a jeżeli nie podlegali ubezpieczeniu emerytalnemu w 1999 r., musieli zawrzeć umowę członkowską z wybranym otwartym funduszem emerytalnym w terminie 7 dni od daty powstania obowiązku ubezpieczeń.

Do czasu zmian wprowadzonych ustawą z dnia 6 grudnia 2013 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z określeniem zasad wypłaty emerytur ze środków zgromadzonych w otwartych funduszach emerytalnych członkostwo w funduszu emerytalnym można było uzyskać:

- na podstawie zawarcia umowy,
- dzięki otwarciu rachunku przez OFE na podstawie art. 128 ustawy o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych – dla osób, które nie mają członkostwa w OFE, a jest konieczność przekazania części środków stanowiących przedmiot małżeńskiej wspólności majątkowej (np. w przypadku rozwodu lub śmierci małżonka),
- w wyniku wyznaczenia otwartego funduszu w drodze losowania przeprowadzonego przez ZUS (ostatnie losowanie przeprowadzone zostało w styczniu 2014 r.). Gdy ubezpieczony nie dopełnił obowiązku zawarcia umowy z OFE, Zakład Ubezpieczeń Społecznych wzywał go na piśmie do zawarcia takiej umowy w wyznaczonym terminie. Jeżeli pomimo wezwania ubezpieczony nie przystąpił do OFE, Zakład wyznaczał mu otwarty fundusz emerytalny w losowaniu. Instytucję losowań zlikwidowała ustawa z 6 grudnia 2013 r.

Wykres 14. Historia losowań członkostwa w OFE przeprowadzonych przez ZUS

Źródło: opracowanie własne Zakładu Ubezpieczeń Społecznych

Tabela 15. Liczba członków OFE w poszczególnych latach

Rok	Liczba członków OFE	Zmiany liczby członków OFE	Zmiany w %
1999	8 313 274	-	-
2000	9 482 838	1 169 564	12,33%
2001	9 704 739	221 901	2,29%
2002	9 978 362	273 623	2,74%
2003	11 448 371	1 470 009	12,84%
2004	11 970 352	521 981	4,36%
2005	11 706 605	-263 747	-2,25%
2006	12 344 237	637 632	5,17%
2007	13 129 311	785 074	5,98%
2008	13 823 806	694 495	5,02%
2009	14 367 406	543 600	3,78%
2010	14 913 562	546 156	3,66%
2011	15 482 807	569 245	3,68%
2012	15 942 524	459 717	2,88%
2013	16 378 451	435 927	2,66%
2014	16 621 516	243 065	1,46%
2015	16 532 000	-89 516	-0,54%
2016*	16 470 803	-61 197	-0,37%

* Dane na dzień 28.07.2016 r.

Źródło: opracowanie własne Zakładu Ubezpieczeń Społecznych

Zmianę zasad nabycia członkostwa wprowadziła ustawa z 6 grudnia 2013 r. Osoby, które wchodzi po raz pierwszy na rynek pracy, od 1 lutego 2014 r. mogą zdecydować, czy zawrą umowę z otwartym funduszem emerytalnym. Jeśli taka osoba w terminie 4 miesięcy nie zawrze umowy z OFE, jej składki w całości są zapisywane na subkoncie w ZUS. Uczestnictwo w OFE nie jest już obowiązkowe.

Tabela 16. Liczba ubezpieczonych uprawnionych do zawarcia umowy z OFE a liczba osób, które zawarły umowę z OFE w okresie I kwartał 2015 r. - II kwartał 2016 r.

Rok		Liczba ubezpieczonych uprawnionych do zawarcia umowy z OFE	Liczba osób, które zawarły umowę z OFE	Osoby, które zawarły umowę w %
I kwartał	2015	107 118	218	0,20%
II kwartał		142 216	155	0,11%
III kwartał		212 548	143	0,07%
IV kwartał		123 464	157	0,13%
I kwartał	2016	109 531	91	0,08%
II kwartał		154 210	530	0,34%
Razem		849 097	1 294	0,15%

Źródło: opracowanie własne Zakładu Ubezpieczeń Społecznych

Przegląd systemu emerytalnego 2016. Bezpieczeństwo dzięki odpowiedzialności

Tabela 17. Liczba członków OFE w podziale na poszczególne OFE – stan na dzień 28 lipca 2016 r.

Nazwa OFE	Liczba członków
PZU „Złota Jesień” Otwarty Fundusz Emerytalny	2 196 961
Aviva Otwarty Fundusz Emerytalny Aviva BZ WBK	2 638 544
Nationale-Nederlanden Otwarty Fundusz Emerytalny	3 068 487
PKO BP Bankowy Otwarty Fundusz Emerytalny	940 151
AXA Otwarty Fundusz Emerytalny	1 149 049
AEGON Otwarty Fundusz Emerytalny	917 176
MetLife Otwarty Fundusz Emerytalny	1 585 862
Nordea Otwarty Fundusz Emerytalny	984 914
Generali Otwarty Fundusz Emerytalny	997 305
Pocztalion Otwarty Fundusz Emerytalny	583 776
Pekao Otwarty Fundusz Emerytalny	334 051
Allianz Polska Otwarty Fundusz Emerytalny	1 074 527
Razem	16 470 803

Źródło: opracowanie własne Zakładu Ubezpieczeń Społecznych

Ustawa dopuszcza członkostwo wyłącznie w jednym OFE, ale decyzja o jego wyborze nie musi być ostateczna. Ustawodawca stworzył możliwość zmiany OFE cztery razy w roku: w lutym, maju, sierpniu i listopadzie.

Tabela 18. Migracje członków otwartych funduszy emerytalnych w latach 1999–2016

Rok	Liczba członków OFE	Liczba przerejestrowań zrealizowanych przez ZUS	Przerejestrowania w %
1999	8 313 274	2 613	0,32%
2000	9 482 838	149 830	1,58%
2001	9 704 739	327 451	3,37%
2002	9 978 362	286 629	2,87%
2003	11 448 371	286 629	2,50%
2004	11 970 352	302 444	2,53%
2005	11 706 605	319 246	2,73%
2006	12 344 237	326 353	2,64%
2007	13 129 311	380 640	2,90%
2008	13 823 806	449 221	3,25%
2009	14 367 406	566 709	3,94%
2010	14 913 562	601 278	4,03%
2011	15 482 807	571 380	3,69%
2012	15 942 524	118 952	0,75%
2013	16 378 451	6 612	0,04%
2014	16 621 516	24 757	0,15%
2015	16 532 000	15 466	0,09%
2016*	16 491 932	795	0,01%

* Dane na dzień 30.05.2016 r.

Źródło: opracowanie własne Zakładu Ubezpieczeń Społecznych

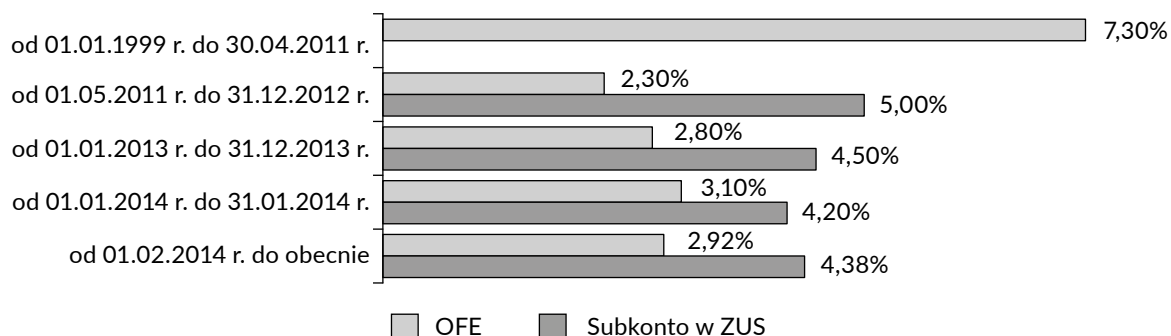
Wartość zgromadzonych aktywów w otwartych funduszach emerytalnych

Ograniczenie wysokości składki emerytalnej

Do 2011 r. na OFE była przekazywana składka w wysokości 7,3% podstawy wymiaru. Od 1 maja 2011 r. część składki przekazywanej do OFE została zmniejszona. W ramach konta ubezpieczonego w ZUS powstały subkonta.

Każdy ubezpieczony w Zakładzie Ubezpieczeń Społecznych posiada swoje indywidualne konto. W jego ramach prowadzone jest specjalne subkonto dla osób, które są członkami OFE, oraz dla osób, które po 31 stycznia 2014 r. zaczną podlegać ubezpieczeniom społecznym, np. podejmując pracę, i nie zdecydują się na zawarcie umowy z OFE. Na subkonto trafia część składki przekazywanej wcześniej do OFE lub całość – w przypadku tych osób, które nie zdecydują się na członkostwo w OFE. Środki zgromadzone na subkoncie waloryzowane są co roku o średnioroczny wskaźnik dynamiki wzrostu PKB w cenach bieżących za okres ostatnich 5 lat poprzedzających termin waloryzacji.

Wykres 15. Wysokość stopy procentowej składki

Źródło: opracowanie własne Zakładu Ubezpieczeń Społecznych

Zmiany wysokości stopy procentowej składki mają odzwierciedlenie w kwotach środków przekazywanych do OFE.

Składki przekazane do OFE

Tabela 19 obrazuje kwoty składek przekazanych do otwartych funduszy emerytalnych w latach 1999–2016 (w tys. zł).

Tabela 19. Kwoty środków przekazane do OFE w latach 1999–2016

Rok	Kwota środków do OFE	Średnia składka
1999	2 285 535 490,08 zł	96,92 zł
2000	7 603 491 199,72 zł	107,58 zł
2001	8 706 881 612,32 zł	115,48 zł
2002	9 546 407 203,51 zł	92,76 zł

Przeгляд systemu emerytalnego 2016. Bezpieczeństwo dzięki odpowiedzialności

Rok	Kwota środków do OFE	Średnia składka
2003	10 274 252 420,05 zł	81,69 zł
2004	11 422 490 495,52 zł	84,06 zł
2005	14 021 647 210,44 zł	89,59 zł
2006	16 155 586 075,85 zł	99,01 zł
2007	17 718 887 538,48 zł	103,43 zł
2008	20 505 255 463,16 zł	126,29 zł
2009	21 043 236 086,14 zł	141,37 zł
2010	22 397 507 184,45 zł	139,10 zł
2011	15 111 796 047,45 zł	94,64 zł
2012	8 018 508 059,61 zł	46,50 zł
2013	10 462 632 628,42 zł	57,61 zł
2014	8 201 296 738,58 zł	53,13 zł
2015	2 558 243 978,42 zł	53,70 zł
2016*	1 771 446 241,04 zł	65,37 zł
Razem	207 805 101 673,24 zł	94,99 zł

* Od stycznia do lipca.

Źródło: opracowanie własne Zakładu Ubezpieczeń Społecznych

Od 2011 r. składka emerytalna, która do tego czasu była przypisana do otwartych funduszy emerytalnych, kierowana jest w części lub całości na subkonto w ZUS prowadzone w ramach konta ubezpieczonego (zob. tabela 20).

Tabela 20. Kwoty środków zewidencjonowane na subkoncie w ZUS

Rok	Kwoty środków	Średnia składka
2011*	10 776 580 643,42 zł	126,91 zł
2012	17 470 675 797,94 zł	135,65 zł
2013	16 382 457 262,88 zł	125,72 zł
2014	21 029 235 853,58 zł	156,40 zł
2015	27 268 562 880,33 zł	195,87 zł
2016**	14 772 434 458,48 zł	208,50 zł
Razem	107 699 946 896,63 zł	

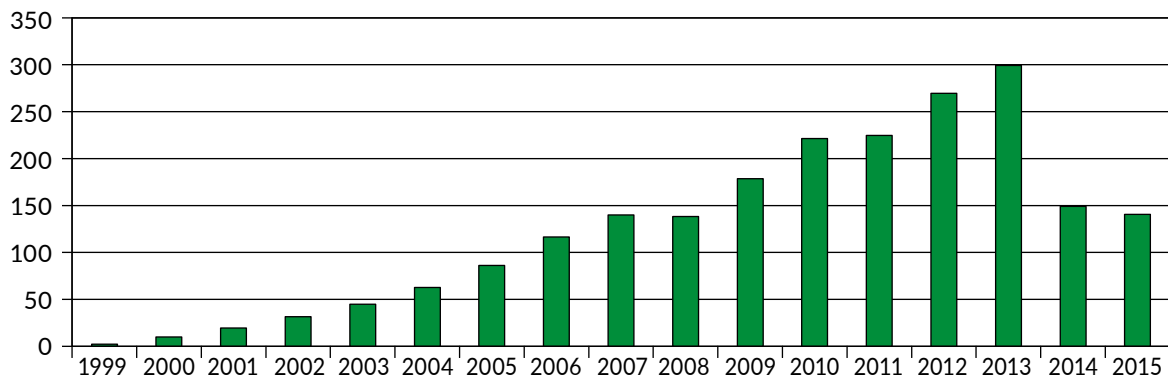
* Od maja.

** Od stycznia do czerwca.

Źródło: opracowanie własne Zakładu Ubezpieczeń Społecznych

Na wykresie 16 zaprezentowano zestawienie aktywów zgromadzonych przez OFE.

Wykres 16. Zestawienie aktywów netto OFE w latach 1999–2015 (w mld zł, na koniec okresu)

Fundusz emerytalny – zmiany ograniczające możliwości inwestycyjne otwartych funduszy emerytalnych

Inwestowanie, efektywne pomnażanie składek członków OFE to obok gromadzenia środków ubezpieczonych najważniejsze zadanie powszechnych towarzystw emerytalnych. Aby zagwarantować bezpieczeństwo i rentowność środków przekazywanych do funduszy, precyzyjnie określono instrumenty finansowe, do których PTE mogą lokować aktywa OFE, a także limity tych inwestycji.

Ustawa z 6 grudnia 2013 r. wprowadziła zakaz inwestowania zgromadzonych w OFE środków w obligacje skarbowe oraz w instrumenty dłużne gwarantowane przez Skarb Państwa. Wprowadzony został minimalny poziom inwestycji OFE w akcje. Wynosi on 75% do końca 2014 r., 55% do końca 2015 r., 35% do końca 2016 r. i 15% do końca 2017 r.

Prowizje pobierane przez OFE w latach 1999–2016

OFE może pobierać różnego rodzaju opłaty. Są to: opłata od składki (opłata dystrybucyjna), opłata za zarządzanie aktywami oraz opłata z tytułu dokonania wypłaty transferowej.

Opłata za zarządzanie aktywami

Opłata za zarządzanie pobierana jest z aktywów funduszu. Proporcjonalnie do zgromadzonych środków ponosi ją każdy z członków funduszu. Składa się z dwóch części:

- część stała – kwota ustalona w statucie każdego OFE, nie wyższa niż 0,045% zarządzanych aktywów netto w skali miesiąca przy wartości aktywów do 8 mld zł (czyli 0,6% rocznie). Powyżej tej kwoty maksymalna wartość tej opłaty jest proporcjonalnie niższa. Do roku 2010 nie mogła ona być wyższa niż wielkość zapisana w statucie OFE w dniu 15 października 2003 r.;
- dodatkowa część zmienna – zależna od wyników inwestycyjnych osiągniętych przez fundusz. Wysokość tej opłaty wynosi 0,005% wartości aktywów netto w skali miesiąca dla funduszu, który osiągnął w danym okresie najwyższą stopę zwrotu. Część zmienna opłaty

Przeгляд systemu emerytalnego 2016. Bezpieczeństwo dzięki odpowiedzialności

za zarządzanie nie jest pobierana w funduszu, który osiągnął w danym okresie najniższą stopę zwrotu. W pozostałych funduszach ta część opłaty pobierana jest proporcjonalnie do osiągniętych wyników (tym większa, im wyższa stopa zwrotu).

Szczegółowy wykaz wysokości prowizji za zarządzanie przedstawia tabela 21.

Tabela 21. Wysokość opłat za zarządzanie pobieranych przez OFE w latach 1999–2016

Nazwa OFE	1999–2009		2010–2016	
	Aktywa netto (w mld)	Wysokość opłaty	Aktywa netto (w mld)	Wysokość opłaty
MetLife	od 8 do 20	3,6 mln zł + 0,04% nadwyżki ponad 8 mld zł aktywów netto	od 8 do 20	3,6 mln zł + 0,04% nadwyżki ponad 8 mld zł aktywów netto
AVIVA OFE BZWBK	od 30 do 65	13,2 mln zł + 0,023% nadwyżki ponad 35 mld zł aktywów netto	od 45	Opłata stała niezależna od aktywów 15,5 mln zł
Pekao OFE	do 8	0,045% aktywów netto	do 8	0,045% aktywów netto
Bankowy OFE	do 8	0,045% aktywów netto	do 8	0,045% aktywów netto
OFE Pocztylion	do 8	0,045% aktywów netto	do 8	0,045% aktywów netto
OFE Allianz Polska	do 8	0,045% aktywów netto	do 8	0,045% aktywów netto
Nationale-Nederlanden OFE	od 30 do 65	13,2 mln zł + 0,023% nadwyżki ponad 35 mld zł aktywów netto	od 45	Opłata stała niezależna od aktywów 15,5 mln zł
NORDEA OFE	do 8	0,045% aktywów netto	do 8	0,045% aktywów netto 3,6 mln zł + 0,04% nadwyżki ponad 8 mld zł aktywów netto
AEGON OFE	do 8	0,045% aktywów netto	od 8 do 20	3,6 mln zł + 0,04% nadwyżki ponad 8 mld zł aktywów netto
OFE PZU Złota Jesień	od 20 do 35	8,4 mln zł + 0,032% nadwyżki ponad 20 mld zł aktywów netto	od 20 do 35	8,4 mln zł + 0,032% nadwyżki ponad 20 mld zł aktywów netto
AXA OFE	od 8 do 20	3,6 mln zł + 0,04% nadwyżki ponad 8 mld zł aktywów netto	od 8 do 20	3,6 mln zł + 0,04% nadwyżki ponad 8 mld zł aktywów netto
OFE Generali	do 8	0,045% aktywów netto	od 8 do 20	3,6 mln zł + 0,04% nadwyżki ponad 8 mld zł aktywów netto

Opłata za dokonanie wypłaty transferowej

Opłata za dokonanie wypłaty transferowej pobierana jest w wyniku decyzji członka OFE o przeniesieniu środków do innego funduszu. Prowizja pobierana jest tylko w przypadku, gdy staż członkowski jest niższy niż 24 miesiące. W latach 1999–2004 opłata była wartością

procentową najniższego wynagrodzenia za pracę określonego przez Ministra Pracy Polityki i Socjalnej (rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 czerwca 1998 r. w sprawie zasad obliczania oraz maksymalnej wysokości opłat pobieranych przez otwarty fundusz emerytalny z tytułu wypłat transferowych).

Tabela 22. Wysokość opłaty za dokonanie wypłaty transferowej do 2004 r. (w % najniższego wynagrodzenia za pracę)

Staż w OFE (liczony od dnia wpłaty pierwszej składki lub wypłaty transferowej z innego funduszu do dnia dokonania wypłaty transferowej z rachunku członka w otwartym funduszu)	Wartość (w %) najniższego wynagrodzenia za pracę
Do 3 miesięcy	40%
Od 3 miesięcy do 6 miesięcy	35%
Od 6 miesięcy do 9 miesięcy	30%
Od 9 miesięcy do 12 miesięcy	25%
Od 12 miesięcy do 15 miesięcy	20%
Od 15 miesięcy do 18 miesięcy	15%
Od 18 miesięcy do 21 miesięcy	10%
Od 21 miesięcy do 24 miesięcy	5%

Od 2004 r. opłata wynosi 160 zł lub 80 zł, w zależności od stażu członkowskiego w funduszu, i pokrywana jest ze środków własnych członka funduszu (§ 3 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 17 lutego 2004 r. w sprawie opłaty pobieranej przez powszechne towarzystwo emerytalne z tytułu wypłat transferowych).

Tabela 23. Wysokość opłaty za dokonanie wypłaty transferowej po 2004 r. (w zł)

Staż w OFE	Kwota (w zł)
Do 12 miesięcy	160
Od 12 miesięcy do 24 miesięcy	80
Powyżej 24 miesięcy	0

Opłata dystrybucyjna

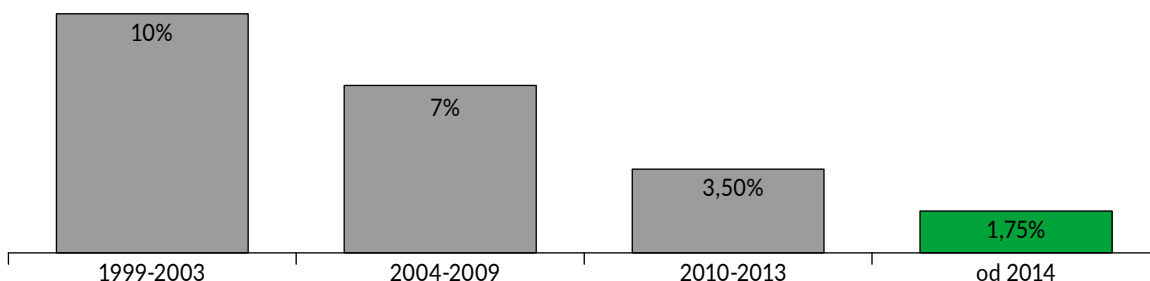
Opłata pobierana jest od składki. Potrącenie tej opłaty następuje przed przeliczeniem składek na jednostki rozrachunkowe. Dziś opłata od składki nie może przekroczyć 1,75%. W latach 1999–2003 ustalona przez OFE wysokość prowizji od otrzymanej składki została ustalona na możliwie najwyższym poziomie i wynosiła 10% otrzymanych środków. Wyjątkiem był OFE Allianz Polska, który pobierał prowizję 6,5%, oraz OFE Aviva BZWBK, który uzależniał wysokość pobieranej prowizji od długości stażu członkowskiego.

W 2004 r. przepisami ustawy z dnia 27 sierpnia 2003 r. o zmianie ustawy o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych oraz niektórych innych ustaw⁹⁸ obniżono wyso-

⁹⁸ Dz.U. nr 170, poz. 1651.

kość prowizji do maksymalnej wysokości 7%. Kolejne obniżki miały miejsce w 2010 r. do poziomu 3,5% i 2014 r. do 1,75%.

Wykres 17. Wysokość opłaty dystrybucyjnej na przestrzeni lat (w %)

Źródło: opracowanie własne Zakładu Ubezpieczeń Społecznych

Tabela 24. Wysokość opłaty dystrybucyjnej w kontekście ubezpieczonego

Rok	Kwota 30-krotności	Maksymalna kwota składek przekazana do OFE	Wysokość opłaty dystrybucyjnej	Kwota pobranych przez OFE prowizji od składek
1999	50 375,22 zł	3 677,39 zł	10%	367,74 zł
2004	68 700,00 zł	5 015,10 zł	7%	351,06 zł
2009	95 790,00 zł	6 992,67 zł	3,50%	244,74 zł
2014	112 380,00 zł	3 281,50 zł	1,75%	57,43 zł

Źródło: opracowanie własne Zakładu Ubezpieczeń Społecznych

Przekazanie części aktywów zgromadzonych na rachunkach ubezpieczonych w OFE do ZUS

W trybie przewidzianym ustawą z dnia 6 grudnia 2013 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z określeniem zasad wypłaty emerytur ze środków zgromadzonych w otwartych funduszach emerytalnych (Dz.U. z 2013 r. poz. 1717) oraz w rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 21 stycznia 2014 r. w sprawie przekazania aktywów przez otwarte fundusze emerytalne do Zakładu Ubezpieczeń Społecznych 3 lutego 2014 r. z OFE do Zakładu Ubezpieczeń Społecznych przekazano aktywa o łącznej wartości ponad 153,15 mld zł.

Tabela 25. Aktywa przekazane z OFE do ZUS w dniu 3 lutego 2014 r. (w tys. zł)

Nazwa	Wartość przekazania
Papiery skarbowe w zł	133 977 158,18
Papiery skarbowe w euro	106 408,54
Obligacje KFD	16 944 198,89
Obligacje PKP	261 216,94
Gotówka	1 862 243,71
Aktywa łącznie:	153 151 226,25

Obligacje skarbowe o wartości 134,08 mld zł przedstawiono do nabycia Ministerstwu Finansów w zamian za gwarancję wypłaty z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych świadczeń emerytalnych odpowiadających zewidencjonowanej na subkontach wartości tych aktywów.

Tabela 26. Aktywa przekazane z ZUS do Ministra Finansów w dniu 3 lutego 2014 r. (w tys. zł)

Nazwa	Wartość przekazania
WS0922	3 808 276,44
IZ0816	11 510 248,03
DS1015	1 886 619,95
DS1017	3 660 997,86
WZ0118	6 054 434,18
WS0437	150 508,50
IZ0823	12 128 978,89
WS0429	2 474 611,48
PS0414	602 814,23
DS1019	7 739 556,09
PS0415	2 576 775,55
WZ0121	6 273 278,36
DS1020	5 683 053,66
PS0416	3 744 286,02
WZ0115	1 660 357,82
DS1021	6 190 636,81
PS1016	5 267 085,10
WZ0117	5 718 543,38
OK0714	297 658,90
PS0417	3 971 524,74
DS1023	8 300 001,65
PS0418	15 316 204,72
OK0715	920 072,26
WZ0124	4 594 140,39
OK0116	1 208 389,36
PS0718	9 042 486,82
WZ0119	3 125 135,19
WS0428	51 955,03
OK0716	18 526,73
EUR0119	106 408,54
Łącznie:	134 083 566,71

Przeгляд systemu emerytalnego 2016. Bezpieczeństwo dzięki odpowiedzialności

Pozostałe aktywa w kwocie blisko 19,07 mld zł zostały przekazane do Funduszu Rezerwy Demograficznej. Aktywa te zostały wyodrębnione ewidencyjnie i nie wchodziły skład bilansu FRD.

Tabela 27. Aktywa przekazane do Funduszu Rezerwy Demograficznej w dniu 3 lutego 2014 r. (w tys. zł)

Nazwa	Wartość przekazania
Obligacje KFD	16 944 198,89
Obligacje PKP040914	261 216,94
Gotówka	1 862 243,71
Łącznie:	19 067 659,50

Zgodnie z przepisami ustawy środki z wykupu i otrzymanych odsetek przekazywane były na przychody funduszu emerytalnego FUS.

Tabela 28. Aktywa przekazane z FRD do FUS w latach 2014–2015 (w tys. zł)

Nazwa	Wartość przekazania
Gotówka	1 862 243,71
Odsetki od obligacji	1 673 100,43
Wykup obligacji	4 147 010,00
Pożytki	5 497,41
Łącznie:	7 687 851,50

ZUS zapisał na subkontach wartość środków odpowiadających wartości umorzonych przez otwarty fundusz emerytalny jednostek rozrachunkowych w ustawowo określonym terminie, tj. do 31 marca 2015 r.

Każdy otwarty fundusz emerytalny, najpóźniej do 31 października 2014 r., miał obowiązek przesać do Zakładu Ubezpieczeń Społecznych informacje o szczegółach tego umorzenia, tj. o liczbie umorzonych jednostek rozrachunkowych, ich wartościach oraz o okresach, za które umorzono jednostki.

Wartość przekazanych środków była bardzo różna:

- minimalna kwota składki – 0,01 zł,
- maksymalna kwota składki – 109 889,77 zł,
- średnia składka na ubezpieczonego – 12 371,49 zł,
- otwarty fundusz emerytalny – ograniczenie przekazywania bieżących składek.

Członkowie OFE mogą decydować, czy ich składka przekazywana dziś do OFE ma nadal tam trafiać. Po raz pierwszy mogli o tym zdecydować w okresie 1 kwietnia – 31 lipca 2014 r. w trakcie tzw. okienka transferowego. Począwszy od 2016 r., taka możliwość będzie się otwierała cyklicznie co 4 lata.

W okresie od dnia 1 kwietnia do dnia 31 lipca 2014 r. członek OFE mógł złożyć w ZUS oświadczenie o przekazywaniu składki do otwartego funduszu emerytalnego oraz o zapoznaniu się z informacją dotyczącą powszechnego systemu emerytalnego oraz informacją dotyczącą otwartych funduszy emerytalnych.

Składki zgromadzone dotychczas w OFE, poza tymi umorzonymi w dniu 3 lutego 2014 r. w wysokości 51,5%, pozostaną tam aż do osiągnięcia przez ubezpieczonego wieku o 10 lat niższego od wieku emerytalnego. Wtedy ZUS rozpocznie stopniowe wycofywanie składek z OFE.

Tabela 29. Liczba oświadczeń złożonych w okienkach transferowych w podziale na OFE

Nazwa OFE	Okienko transferowe 2014	Okienko transferowe 2016 (na 2.08.2016)
	liczba złożonych oświadczeń	
PZU „Złota Jesień” Otwarty Fundusz Emerytalny	256 299	17 480
Aviva Otwarty Fundusz Emerytalny Aviva BZ WBK	514 086	12 071
Nationale-Nederlanden Otwarty Fundusz Emerytalny	707 487	23 674
PKO BP Bankowy Otwarty Fundusz Emerytalny	117 779	1 192
AXA Otwarty Fundusz Emerytalny	155 720	997
AEGON Otwarty Fundusz Emerytalny	82 690	5 863
MetLife Otwarty Fundusz Emerytalny	203 209	4 088
Nordea Otwarty Fundusz Emerytalny	119 119	2 553
Generali Otwarty Fundusz Emerytalny	156 389	4 628
Pocztylion Otwarty Fundusz Emerytalny	46 312	5 885
Pekao Otwarty Fundusz Emerytalny	35 886	644
Allianz Polska Otwarty Fundusz Emerytalny	123 586	3 362
Razem	2 518 562	82 437

Źródło: opracowanie własne Zakładu Ubezpieczeń Społecznych

Przegląd systemu emerytalnego 2016. Bezpieczeństwo dzięki odpowiedzialności
**Tabela 30. Kwota składek zewidencjonowanych na subkontach w ZUS
w kontekście złożonych oświadczeń w trakcie okienka transferowego**

Rok		Ogółem	W tym kwota składek za ubezpieczonych, którzy złożyli oświadczenia	W tym kwota składek za ubezpieczonych, którzy nie złożyli oświadczeń
VII	2014	2 092 776 836,71 zł	355 905 170,15 zł	1 736 871 666,56 zł
VIII		2 058 290 635,12 zł	341 558 954,13 zł	1 716 731 680,99 zł
IX		2 016 343 230,08 zł	328 531 123,68 zł	1 687 812 106,40 zł
X		2 071 797 413,87 zł	337 178 410,25 zł	1 734 619 003,62 zł
XI		2 038 004 477,60 zł	325 632 907,35 zł	1 712 371 570,25 zł
XII		2 141 407 394,32 zł	337 203 039,54 zł	1 804 204 354,78 zł
I	2015	2 317 449 792,15 zł	420 111 427,05 zł	1 897 338 365,10 zł
II		2 409 886 707,64 zł	438 096 451,69 zł	1 971 790 255,95 zł
III		2 370 591 517,32 zł	432 390 974,83 zł	1 938 200 542,49 zł
IV		2 290 654 473,09 zł	408 772 219,05 zł	1 881 882 254,04 zł
V		2 227 638 983,76 zł	387 396 711,57 zł	1 840 242 272,19 zł
VI		2 229 055 231,98 zł	377 327 049,99 zł	1 851 728 181,99 zł
VII		2 255 838 474,37 zł	380 021 340,75 zł	1 875 817 133,62 zł
VIII		2 220 199 409,67 zł	365 430 146,52 zł	1 854 769 263,15 zł
IX		2 181 576 290,69 zł	350 556 934,07 zł	1 831 019 356,62 zł
X		2 231 316 178,18 zł	354 538 472,26 zł	1 876 777 705,92 zł
XI		2 196 100 331,48 zł	343 096 917,21 zł	1 853 003 414,27 zł
XII		2 325 887 265,67 zł	357 467 831,42 zł	1 968 419 434,25 zł
I	2016	2 479 255 148,51 zł	439 010 223,29 zł	2 040 244 925,22 zł
II		2 588 966 238,12 zł	458 143 057,32 zł	2 130 823 180,80 zł
III		2 547 306 352,35 zł	452 622 408,06 zł	2 094 683 944,29 zł
IV		2 448 693 669,18 zł	425 326 000,01 zł	2 023 367 669,17 zł
V		2 389 099 568,29 zł	403 112 107,17 zł	1 985 987 461,12 zł
VI		2 316 176 613,23 zł	387 601 443,46 zł	1 928 575 169,77 zł

Źródło: opracowanie własne Zakładu Ubezpieczeń Społecznych

Bieżąca składka nie jest także przekazywana do OFE w momencie rozpoczęcia stopniowego wycofywania z OFE środków w związku z mechanizmem suwaka bezpieczeństwa.

Stopniowe wycofywanie środków pozostałych w OFE w związku z mechanizmem tzw. suwaka bezpieczeństwa

Ustawa z dnia 6 grudnia 2013 r. wprowadziła instytucję tzw. suwaka bezpieczeństwa. Aby zapewnić bezpieczeństwo i ochronę wartości środków zgromadzonych w OFE, wprowadzona została zasada, zgodnie z którą 10 lat przed osiągnięciem wieku emerytalnego stopniowo wycofywane są środki z rachunku członków funduszy emerytalnych, a nowe składki nie są już przekazywane do funduszy emerytalnych. Środki te zapisywane są na indywidualnym subkoncie w ZUS.

Po raz pierwszy suwak rozpoczął się 31 października 2014 r., kiedy to Zakład Ubezpieczeń Społecznych poinformował otwarte fundusze emerytalne o obowiązku przekazania na fundusz emerytalny FUS środków zgromadzonych na rachunkach osób, które:

- w okresie od 1 lutego 2014 r. do 30 października 2014 r. osiągnęły wiek niższy o 10 lat od wieku emerytalnego,
- w dniu wejścia w życie ustawy były w wieku niższym o mniej niż 10 lat od wieku emerytalnego.

Informacja dotyczyła ponad 1,3 mln ubezpieczonych. Dwunastego listopada 2016 r. fundusze przekazały za te osoby środki w kwocie 3,3 mld zł.

Kolejne, comiesięczne transze rat suwaka dotyczą już mniejszej grupy osób.

Terminy, sposób i tryb przekazywania środków zgromadzonych na rachunku członka otwartego funduszu emerytalnego na fundusz emerytalny FUS w związku z ukończeniem przez ubezpieczonego wieku niższego o 10 lat od wieku emerytalnego reguluje rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 1 października 2014 r.

Zgodnie z treścią rozporządzenia do dziesiątego dnia kalendarzowego każdego miesiąca Zakład informuje otwarty fundusz emerytalny o jego członkach, którzy w tym miesiącu ukończyli lub ukończą wiek niższy o 10 lat od wieku emerytalnego, o którym mowa w art. 24 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. ZUS po raz pierwszy wysłał do OFE taką informację w listopadzie 2014 r.

Piątego dnia roboczego kolejnego miesiąca otwarty fundusz emerytalny dokonuje umorzenia jednostek rozrachunkowych, które podlegają przekazaniu do Zakładu za poprzedni miesiąc kalendarzowy, zgodnie z art. 100c ust. 2 ustawy z dnia 28 sierpnia 1997 r. o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych.

W terminie dwóch dni roboczych od dnia umorzenia otwarty fundusz emerytalny przekazuje na rachunek bankowy wskazany przez Zakład środki zgromadzone na rachunku członka OFE odpowiadające wartości umorzonych jednostek rozrachunkowych.

Przeгляд systemu emerytalnego 2016. Bezpieczeństwo dzięki odpowiedzialności
Tabela 31. Liczba nowych osób objętych suwakiem bezpieczeństwa i kwota środków przekazanych przez OFE

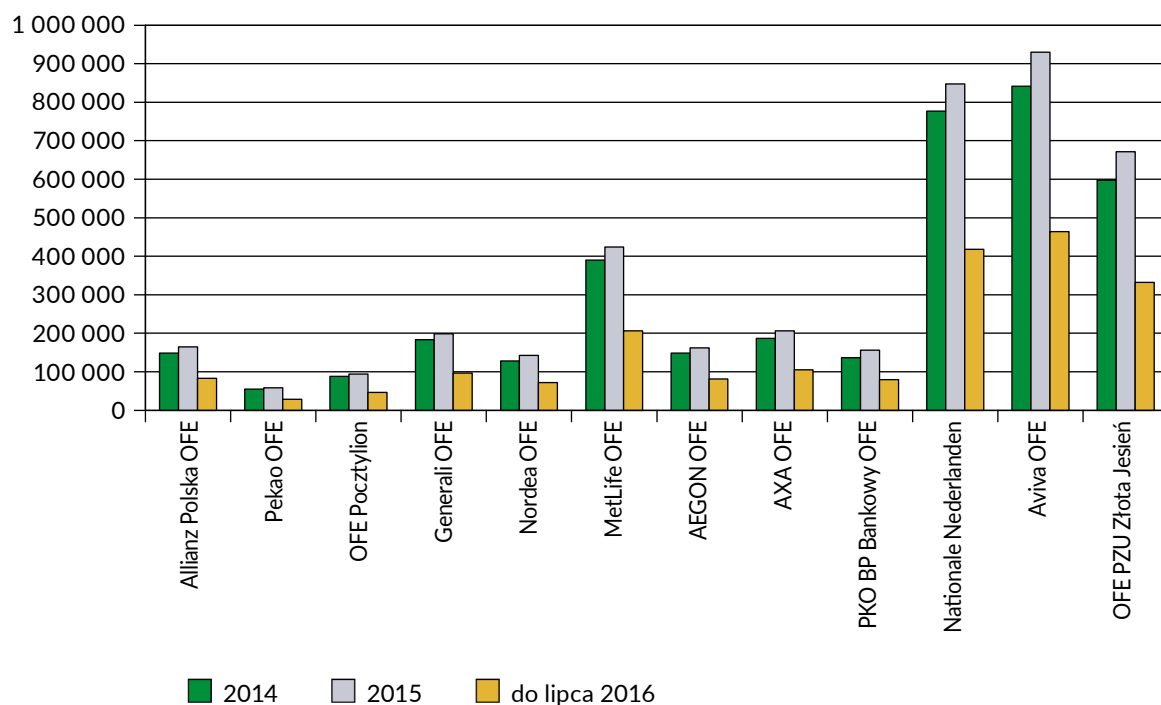
Miesiąc, w którym przekazano komunikat do OFE		Liczba ubezpieczonych, w stosunku do których przekazano komunikat do OFE	Kwota środków zwróconych przez OFE
X	2014	1 326 445	3 317 639 848,60 zł
XI		19 251	362 778 663,08 zł
XII		18 212	348 234 800,72 zł
I	2015	12 127	346 142 585,42 zł
II		23 673	351 700 966,49 zł
III		24 075	351 841 527,91 zł
IV		24 405	361 585 049,26 zł
V		11 607	351 196 566,00 zł
VI		22 844	337 380 664,65 zł
VII		22 485	337 990 791,08 zł
VIII		21 088	325 447 180,99 zł
IX		10 260	325 386 268,88 zł
X		22 136	320 684 445,51 zł
XI		21 054	298 096 118,75 zł
XII		20 095	284 941 163,61 zł
I	2016	12 613	284 326 340,77 zł
II		20 639	292 854 836,25 zł
III		22 481	294 868 406,12 zł
IV		22 095	290 241 198,61 zł
V		11 853	288 128 785,12 zł
VI		24 197	276 991 281,11 zł
VII		22 945	292 923 557,20 zł
Razem		1 736 580	9 456 271 441,40 zł

Źródło: opracowanie własne Zakładu Ubezpieczeń Społecznych
Tabela 32. Wartość środków przekazanych z tytułu suwaka bezpieczeństwa w podziale na OFE (w zł)

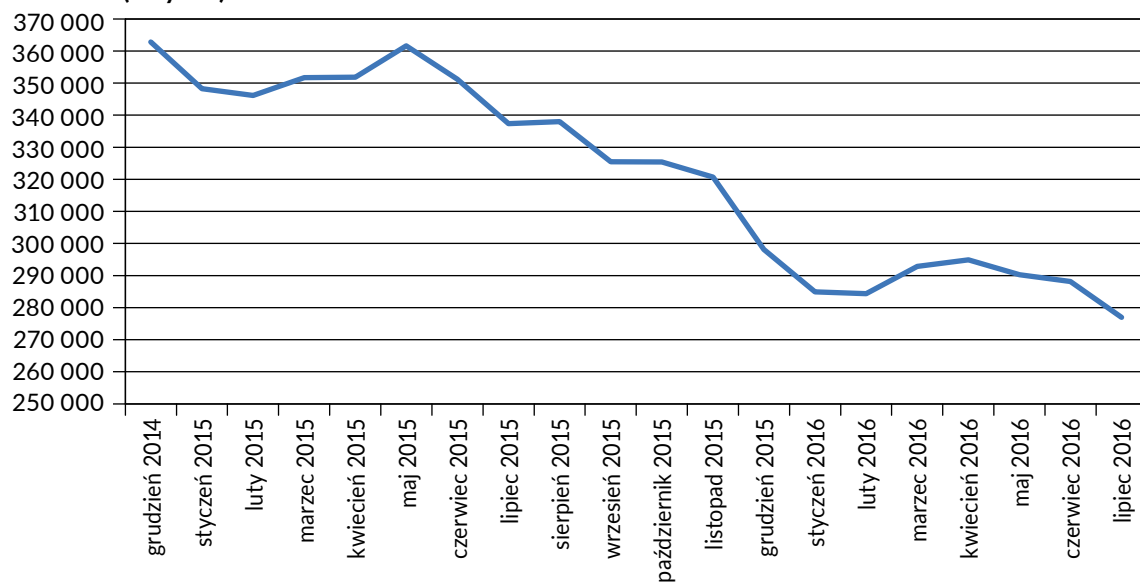
Nazwa	2014	2015	Do lipca 2016	łącznie
Allianz Polska OFE	148 387 124,26	164 786 583,44	83 141 914,29	396 315 621,99
Pekao OFE	54 697 379,59	58 581 341,56	28 359 289,48	141 638 010,63
OFE Pocztylion	88 084 970,78	94 400 752,12	46 240 565,51	228 726 288,41
Generali OFE	183 471 940,79	198 790 500,13	97 034 727,11	479 297 168,03
Nordea OFE	128 452 849,47	142 826 092,01	72 283 395,98	343 562 337,46
MetLife OFE	389 631 040,49	423 824 716,57	206 430 599,14	1 019 886 356,20
AEGON OFE	148 786 698,04	161 789 403,58	81 076 198,63	391 652 300,25
AXA OFE	186 643 742,84	206 654 437,45	105 083 501,03	498 381 681,32
PKO BP Bankowy	136 817 083,57	156 021 876,68	79 239 000,75	372 077 961,00

Nazwa	2014	2015	Do lipca 2016	łącznie
Nationale Nederlanden	776 445 371,68	847 158 327,46	417 612 813,37	2 041 216 512,51
Aviva OFE	841 339 526,68	929 766 162,56	463 937 863,15	2 235 043 552,39
OFE PZU Złota Jesień	597 660 783,49	671 086 772,10	331 912 143,15	1 600 659 698,74
łącznie:	3 680 418 511,68	4 055 686 965,66	2 012 352 011,59	9 748 457 488,93

Wykres 18. Wartość środków przekazanych z tytułu suwaka bezpieczeństwa w podziale na OFE (w tys. zł)

Wykres 19. Środki przekazane w ramach suwaka bezpieczeństwa w okresie grudzień 2014–lipiec 2016 (w tys. zł)

Przegląd systemu emerytalnego 2016. Bezpieczeństwo dzięki odpowiedzialności

Tabela 33. Zestawienie prowizji pobieranych przez OFE (w %)

Nazwa	Staż w OFE	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
MetLife		8,5	8,50	8,50	8,50	8,50	7 ⁱ	7	7	7	7	7	3,50	3,50	3,50	3,50	1,75	1,75	1,75
AVIVA OFE BZWBK	od 1999 r. od 2004 r.	10 10	a) 7 b) 4	a) 7 b) 4 ⁱⁱ	a) 7 b) 4	a) 7 b) 4	4	4	4	4	4	4	3,50	3,50	3,50	3,50	a) 1,75 b) 0,75 ⁱⁱⁱ	0,75	0,75
Pekao OFE	od 1999 r.	7,8	a) 6 b) 5,5 c) 5 ^{iv}	a) 6 b) 5,5 c) 5	a) 6 b) 5,5 c) 5	a) 6 b) 5,5 c) 5	a) 6 b) 5,5 c) 5	a) 6 b) 5,5 c) 5	a) 6 b) 5,5 c) 5	a) 6 b) 5,5 c) 5	a) 6 b) 5,5 c) 5	a) 6 b) 5,5 c) 5	3,50	3,50	3,50	3,50	1,75	1,75	1,75
Bankowy OFE	od 2004 r.	9,9	8,9 v	8,90	8,70	8,70	7 ^{vi}	7	7	7	7	7	3,50	3,50	3,50	3,50	1,70	1,70	1,70
OFE Pocztylion	od 1999 r. od 2001 r.	8,9	8,90	7,50	7,50	7,50	7	7	7	7	7	7	3,50	3,50	3,50	3,50	1,75	1,75	1,75
OFE Allianz		6,5	6,50	6	6	5	5	4	4	4	4	4	3,45	3,45	3,45	3,45	1,75	1,75	1,75
Nationale- Nederlanden OFE	od 1999 r. od 2001 r.	8,7	8,70	5,80	5,80	5,80	5,80	5,80	5,80	5,80	5,80	5,80	3,50	3,50	3,50	3,50	1,75	1,75	1,75
NORDEA OFE		8	8	8	8	8	7 ^{vii}	7	7	7	7	7	3,50	3,50	3,50	3,50	1,75	1,75	1,75
AEGON OFE	od 1999 r.	8,9	a) 8,9 b) 8,5 c) 7,9 ^{ix}	a) 8,9 b) 8,5 c) 7,9 ^{ix}	a) 8,9 b) 8,5 c) 7,9 ^{ix}	a) 8,9 b) 8,5 c) 7,9 ^{ix}	7 ^x	7	7	7	7	7	3,50	3,50	3,50	3,50	1,75	1,75	1,75
OFE PZU Złota Jesień	od 1999 r. od 2001 r.	9	9	9	9	9	7 ^{xii}	7	7	7	7	7	3,50	3,50	3,50	3,50	1,75	1,75	1,75
AXA OFE		9	9	9	9	9	a) 9 b) 5,25 ^{xiii} c) 5 ^{xiv}	a) 9 b) 5,25 c) 5	a) 9 b) 5,25 c) 5	a) 9 b) 5,25 c) 5	a) 9 b) 5,25 c) 5	a) 9 b) 5,25 c) 5	3,50	3,50	3,50	3,50	1,75	1,75	1,75
OFE Generali		9	9	9	9	9	7 ^{xv}	7	7	7	7	7	3,50	3,50	3,50	3,50	1,75	1,75	1,75

i od 01.04.2004 r.

ii a) staż do 2 lat, b) staż ponad 2 lata

iii a) od 03.2014, b) od 09.2014

iv a) staż 2-3 lata, b) staż 3-4 lata, c) staż powyżej 4 lat

v od 01.09.2000

vi od 01.04.2004 r.

vii od 01.04.2004 r.

viii a) staż do 2 lat, b) staż 3-4 lata, c) staż powyżej 4 lat

ix a) staż do 2 lat, b) staż 3-4 lata, c) staż powyżej 4 lat

x a) staż do 2 lat, b) staż 3-4 lata, c) staż powyżej 4 lat

xi od 01.04.2004 r.

xii od 01.04.2004 r.

xiii a) staż do 3 lat, b) staż ponad 3 lata

xiv a) staż do 3 lat, b) staż 3-10 lat, c) staż ponad 10 lat

xv od 01.04.2004 r.

Rozwiązania zaopatrzeniowe

Zaopatrzenie to metoda zabezpieczenia społecznego, która polega na przyznaniu z mocy prawa, na podstawie zobiektywizowanych kryteriów potrzeb lub zasług, prawa do nieskładkowych świadczeń o roszczeniowym charakterze i typowym wymiarze. W odróżnieniu od metody ubezpieczeniowej prawo do zaopatrzenia nie jest uzależnione od udziału w finansowaniu systemu. Środki na świadczenia pochodzą z budżetu i nie jest przewidziany żaden jawny mechanizm składkowy. W odróżnieniu od metody opiekuńczej uprawnienie do świadczenia zaopatrzeniowego nie ma charakteru uznaniowego, lecz zależy od spełnienia kryteriów ustawowych. Świadczenie nie jest wyliczane indywidualnie każdemu zainteresowanemu ze względu na jego sytuację, lecz ma charakter typowy, określony w ustawie.

Zaopatrzenie emerytalne służb mundurowych

Zabezpieczenie emerytalne funkcjonariuszy wybranych służb mundurowych oraz żołnierzy zawodowych realizowane jest metodą zaopatrzeniową w systemie odrębnym organizacyjnie, prawnie i finansowo od ubezpieczenia emerytalnego⁹⁹. Od lat 50. XX wieku panuje w tym zakresie dualizm legislacyjny – osobnymi ustawami uregulowane jest wojskowe (dla żołnierzy zawodowych) oraz policyjne (dla funkcjonariuszy pozostałych służb) zaopatrzenie emerytalne. Ponieważ obie ustawy zawierają bliźniaczą treść oraz ważne wzajemne odesłania, pojawiają się postulaty ich scalenia¹⁰⁰.

Mundurowe zaopatrzenie emerytalne chroni przed specyficznym zdefiniowanym ryzykiem emerytalnym. Funkcjonariuszom zwolnionym ze służby oraz żołnierzom zwolnionym z zawodowej służby wojskowej przysługuje zaopatrzenie emerytalne z tytułu wysługi lat lub w razie całkowitej niezdolności do służby, a członkom ich rodzin – w razie śmierci żywiciela. Treścią ryzyka jest zatem zwolnienie ze służby przed osiągnięciem wieku emerytalnego jako „zdarzenie przyszłe, niepewne, niekorzystne i niezależne od woli” funkcjonariusza lub żołnierza¹⁰¹. Dla porównania w ubezpieczeniu emerytalnym treścią ryzyka jest osiągnięcie przez ubezpieczonego wieku emerytalnego (tzw. nowe zasady), ewentualnie połączone z przepracowaniem odpowiedniego okresu (tzw. stare zasady oraz emerytura górnicza, o której mowa w art. 50a ustawy emerytalnej) lub sam staż pracy (emerytura górnicza).

Specyficzny sposób sformułowania ryzyka emerytalnego sprawia, iż zarówno emerytura mundurowa, jak i inwalidzka renta mundurowa zaliczają się do świadczeń zabezpieczenia

⁹⁹ W literaturze nie ma jednolitej konwencji stosowania pojęcia służb mundurowych, a zakres formacji, których to miano nie obejmuje, różni się w zależności od autora. Zob. P. Szustakiewicz, *Istota stosunku służbowego* [w:] *Stosunek służbowy w formacjach mundurowych*, red. W. Maciejko, P. Szustakiewicz, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2015, s. 5–6. O ile Siły Zbrojne RP zawsze są zaliczane do tego katalogu, o tyle nie przyjęto się określać żołnierzy zawodowych mianem funkcjonariuszy (choć są funkcjonariuszami publicznymi w rozumieniu prawa karnego), gdyż mają zarezerwowaną dla siebie ekskluzywną terminologię żołnierską. Dlatego przez funkcjonariuszy służb mundurowych rozumie się w niniejszym opracowaniu funkcjonariuszy innych niż żołnierze zawodowi.

¹⁰⁰ A. Malaka, *Zabezpieczenie emerytalne służb mundurowych* [w:] *Ryzyko starości – problemy zabezpieczenia*, praca pod kier. U. Jackowiak, L. Abramowicza, Polskie Stowarzyszenie Ubezpieczenia Społecznego, Kraków 2007, s. 155.

¹⁰¹ J. Jończyk, *Prawo zabezpieczenia społecznego*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2003, s. 273.

emerytalnego funkcjonariuszy i żołnierzy. Jeśli jednocześnie weźmiemy pod uwagę, że brak jest w mundurowych ustawach emerytalnych świadczeń zabezpieczających przed innymi podstawowymi rodzajami ryzyka społecznego, takimi jak choroba lub wypadek przy pracy¹⁰², powinno stać się jasne, dlaczego w ich nazwach zostało użyte sformułowanie „zaopatrzenie emerytalne” zamiast „zaopatrzenie społeczne”¹⁰³.

W dalszej części opracowania przedstawiono zakres podmiotowy, przedmiotowy i zasady ustalania wysokości świadczenia, osobno dla policyjnego i wojskowego zaopatrzenia emerytalnego. Następnie zaprezentowano wybrane dane statystyczne dotyczące funkcjonowania tego systemu.

Policyjne zaopatrzenie emerytalne

Zakres podmiotowy

Służby mundurowe, których zwolnieni ze służby funkcjonariusze oraz uprawnieni członkowie ich rodzin objęci są policyjnym zaopatrzeniem emerytalnym, wymienione są w tytule ustawy z dnia 18 lutego 1994 r. o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszy Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego, Centralnego Biura Antykorupcyjnego, Straży Granicznej, Biura Ochrony Rządu, Państwowej Straży Pożarnej i Służby Więziennej oraz ich rodzin¹⁰⁴. Prawo do zaopatrzenia nie przysługuje jednak funkcjonariuszowi:

- prawomocnie skazanemu wyrokiem sądu za przestępstwo umyślne lub przestępstwo skarbowe umyślne, ścigane z oskarżenia publicznego, popełnione w związku z wykonywaniem czynności służbowych i w celu osiągnięcia korzyści majątkowej lub osobistej;
- prawomocnie skazanemu wyrokiem sądu za przestępstwo polegające na udziale w zorganizowanej grupie albo związku mających na celu popełnienie przestępstwa lub przestępstwa skarbowego;
- wobec którego orzeczono prawomocnie środek karny pozbawienia praw publicznych za przestępstwo lub przestępstwo skarbowe, które zostało popełnione przed zwolnieniem ze służby¹⁰⁵.

Jeśli skazanie za którekolwiek z powyższych przewinień nastąpiło już po ustaleniu prawa, emeryt lub rencista je traci.

¹⁰² Mundurowe zaopatrzenie wypadkowe uregulowane jest osobnymi ustawami. Zob. ustawa z dnia 4 kwietnia 2014 r. o świadczeniach odszkodowawczych przysługujących w razie wypadku lub choroby pozostających w związku ze służbą (Dz.U. z 2014 r. poz. 616 z późn. zm.) oraz ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 r. o świadczeniach odszkodowawczych przysługujących w razie wypadków i chorób pozostających w związku ze służbą wojskową (tekst jednolity: Dz.U. z 2014 r. poz. 213 z późn. zm.).

¹⁰³ W ustawach tych uregulowana jest również renta rodzinna, która jest jednak świadczeniem pochodnym w stosunku do emerytury i renty inwalidzkiej, a także dodatki do świadczeń i zasiłek pogrzebowy, czyli typowe świadczenia wypłacane przez organy rentowe. W sprawie rozróżnienia między indywidualnymi i pochodnymi uprawnieniami społecznymi, zob. G. Uścińska, *Aspekty implementacyjne polityki społecznej Unii Europejskiej. Obywatelstwo UE: indywidualizacja uprawnień społecznych*, „Polityka Społeczna” 2010, nr 4, s. 3–4.

¹⁰⁴ Dz.U. z 2016 r. poz. 708. Emerytami i rencistami policyjnymi są również funkcjonariusze zwolnieni ze służby w nieistniejącym już Urzędzie Ochrony Państwa. Jednak nabywają oni prawa do emerytury nie na podstawie aktualnej ustawy, lecz przepisów obowiązujących w dniu zwolnienia ze służby.

¹⁰⁵ Przed rozszerzeniem w 2007 r. przesłanek karnych do utraty i nienabycia prawa do policyjnego zaopatrzenia emerytalnego przepisy brzmiały prawie identycznie jak w obowiązującej obecnie wojskowej ustawie emerytalnej.

Gdy funkcjonariusz utracił bądź nie nabył prawa do policyjnego zaopatrzenia emerytalnego, nie oznacza to, że osoba taka jest pozbawiona zabezpieczenia emerytalnego w ogóle. Okres służby jest wtedy liczony jako okres składkowy w systemie powszechnym. Nieodprowadzone składki od wynagrodzenia za okres służby po 31 grudnia 1998 r. są przekazywane do Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, funkcjonariusz zaś nabywa prawo do emerytury z FUS na zasadach ogólnych.

W związku z wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego z 3 marca 2015 r., sygn. akt K 39/13, w nieodległej przyszłości zakres podmiotowy ustawy może ulec rozszerzeniu. Orzeczenie Trybunału wskazuje, że różnicowanie prawa do zabezpieczenia społecznego funkcjonariuszy Służby Celnej, biorących udział w rozpoznawaniu, wykrywaniu i zwalczaniu określonych typów przestępstw i wykroczeń oraz zapobieganiu im, oraz funkcjonariuszy Policji łamie konstytucyjną zasadę równości. Realizacja wyroku Trybunału, która polegałaby najprawdopodobniej na włączeniu do policyjnego zaopatrzenia emerytalnego części funkcjonariuszy Służby Celnej, przeciąga się z różnych przyczyn.

Zakres podmiotowy ustawy może ulec rozszerzeniu również w związku z procedowanym obecnie w strukturach rządowych projektem ustawy o Straży Ochrony Kolei¹⁰⁶. Włączenie SOK-istów do systemu zaopatrzeniowego uzasadniane jest tak jak w przypadku funkcjonariuszy Służby Celnej, tj. ich udziałem w rozpoznawaniu, wykrywaniu i zwalczaniu określonych typów przestępstw i wykroczeń oraz zapobieganiu im.

Zakres przedmiotowy

Katalog podstawowych świadczeń przyznawanych na podstawie policyjnej ustawy emerytalnej obejmuje: emeryturę, rentę inwalidzką, rentę rodzinną, dodatki do emerytury i renty oraz zasiłek pogrzebowy. Osobną grupę uprawnień stanowią: świadczenia socjalne oraz prawo do lokalu mieszkalnego albo do pomocy w budownictwie mieszkaniowym¹⁰⁷.

Prawo do emerytury policyjnej przysługuje na różnych zasadach w zależności od daty wstąpienia po raz pierwszy do służby. Funkcjonariuszy, którzy przed 1 stycznia 2013 r. pełnili służbę w Policji, UOP, ABW, AW, SKW, SWW, CBA, SG, BOR, PSP, SW albo zawodową lub kandydacką służbę wojskową, obowiązują tzw. stare zasady nabywania tego prawa. Ponadto, od 1 stycznia 2025 r. pozostającym w służbie funkcjonariuszom będzie przysługiwało prawo wyboru sposobu ustalenia prawa (i wysokości) emerytury na tzw. nowych zasadach¹⁰⁸. Pozostałych funkcjonariuszy, tj. tych, którzy przed 1 stycznia 2013 r. nie pełnili wyżej wymienionych rodzajów służby, obowiązują nowe zasady nabywania prawa do emerytury.

Zgodnie ze starymi zasadami emerytura przysługuje funkcjonariuszowi zwolnionemu ze służby, który w dniu zwolnienia posiada 15 lat służby w Policji, ABW, AW, SKW, SWW, CBA, SG, BOR, PSP, SW z uwzględnieniem okresów z nią równorzędnych (służba w UOP, Milicji Obywatelskiej, Policji Państwowej, organach bezpieczeństwa państwa, wojsku,

¹⁰⁶ Zob. Informacja o projekcie ustawy na stronie Rządowego Centrum Legislacji, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12284503> (31.08.2016).

¹⁰⁷ Przepis nadający policyjnym emerytom i rencistom prawo do świadczeń leczniczych utracił moc w związku z objęciem ich od 1 stycznia 1999 r. powszechnym ubezpieczeniem zdrowotnym.

¹⁰⁸ Wtedy wejdzie w życie art. 18h policyjnej ustawy emerytalnej.

jak również służba, zatrudnienie lub nauka w pożarnictwie, a także w określonych przypadkach w Służbie Ochrony Kolei¹⁰⁹)¹¹⁰. Jako okresów równorzędnych nie uwzględnia się okresów służby w latach 1944–1956 w charakterze funkcjonariusza organów bezpieczeństwa państwa, porządku i bezpieczeństwa publicznego, jeżeli przy wykonywaniu czynności służbowych funkcjonariusz popełnił przestępstwo przeciwko wymiarowi sprawiedliwości lub naruszające dobra osobiste obywatela i za to został zwolniony dyscyplinarnie, umorzono wobec niego postępowanie karne ze względu na znikomy lub nieznaczny stopień społecznego niebezpieczeństwa czynu lub został skazany z winy umyślnej prawomocnym wyrokiem sądu.

Zgodnie z nowymi zasadami emerytura przysługuje funkcjonariuszowi zwolnionemu ze służby, który w dniu zwolnienia ma ukończone 55 lat życia i co najmniej 25 lat służby w formacjach objętych ustawą, przy czym bierze się pod uwagę okresy służby wojskowej uwzględnianej przy ustalaniu prawa do emerytury wojskowej. Jeśli w dniu zwolnienia ze służby funkcjonariusz spełnia kryterium 25 lat służby, ale nie ukończył 55 lat życia, nabywa prawo do emerytury w dniu osiągnięcia tego wieku – ale wyłącznie w przypadku, gdy zwolnienie nastąpiło z przyczyn od niego niezależnych, np. likwidacji lub reorganizacji jednostki albo orzeczenia o trwałej niezdolności do służby¹¹¹. Jeśli zwolnienie nastąpiło z innych przyczyn, funkcjonariusz, który nie ukończył 55 lat życia, nie nabywa prawa do policyjnej emerytury¹¹².

Prawo do policyjnej renty inwalidzkiej przysługuje funkcjonariuszowi zwolnionemu ze służby, który stał się inwalidą wskutek stałego lub długotrwałego naruszenia sprawności organizmu:

- w czasie pełnienia służby,
- w ciągu 18 miesięcy po zwolnieniu ze służby, jeżeli inwalidztwo jest następstwem urazów doznanych lub chorób powstałych w czasie pełnienia służby,
- w ciągu 3 lat po zwolnieniu ze służby, jeżeli inwalidztwo jest następstwem wypadku pozostającego w związku z pełnieniem służby albo choroby powstałej w związku ze szczególnymi właściwościami lub warunkami służby.

Inwalidztwo może pozostawać lub nie pozostawać w związku ze służbą. Inwalidztwo oznacza niezdolność do służby (całkowitą, bez stopniowania). Jednocześnie, w ramach inwalidztwa, funkcjonariusz jest zaliczany do jednej z trzech grup z uwagi na zdolność do pracy: I grupa (całkowita niezdolność do pracy), II grupa (częściowa niezdolność do pracy), III grupa (zdolność do pracy). Ponadto funkcjonariusz może zostać uznany za całkowicie niezdolnego do samodzielnej egzystencji (co wiąże się z koniecznością opieki osoby drugiej). O inwalidztwie orzekają komisje lekarskie podległe ministrowi właściwemu do spraw wewnętrznych (w sprawach kandydatów do służby oraz funkcjonariuszy Policji, CBA, SG, BOR, PSP, SW), szefowi ABW, szefowi AW, a także wojskowe komisje lekarskie (SKW, SWW).

¹⁰⁹ Szczegółowo okresy równorzędne – zob. art. 13 ust 1 policyjnej ustawy emerytalnej.

¹¹⁰ Emerytura nie przysługuje, jeśli okresy służby i okresy jej równorzędne zostały już wykorzystane przy ustalaniu prawa do emerytury z systemu powszechnego.

¹¹¹ Dokładny katalog przyczyn reguluje art. 18d ust. 1 policyjnej ustawy emerytalnej.

¹¹² Oznacza to, że pierwszy funkcjonariusz objęty obligatoryjnie nowymi zasadami nabydzie prawo do policyjnej emerytury na nowych zasadach dopiero w 2038 r., pod warunkiem, że służbę rozpoczął w wieku co najmniej 30 lat (w 2013 r.) lub jeśli zwolnienie nastąpi nie z jego winy.

Pozostałe świadczenia typowe oraz specyficzne wykraczają poza zakres tematyczny niniejszego opracowania, aczkolwiek należy choćby zasygnalizować, że:

- policyjna renta rodzinna to świadczenie przysługujące uprawnionym członkom rodziny: funkcjonariusza zmarłego lub zaginionego podczas pełnienia służby, funkcjonariusza zmarłego w ciągu 18 miesięcy lub 3 lat po zwolnieniu ze służby, pod warunkiem i w zależności od określonego związku śmierci ze służbą, a także zmarłego emeryta i rencisty policyjnego¹¹³. Policyjna renta rodzinna przysługuje na zasadach i w wysokości określonych w ustawie emerytalnej, z zastrzeżeniem art. 24 policyjnej ustawy emerytalnej;
- dodatek pielęgnacyjny, dodatek dla sierot zupełnych oraz zasiłek pogrzebowy przysługują na zasadach i w wysokości określonych w ustawie emerytalnej;
- świadczenia socjalne dla osób uprawnionych do zaopatrzenia emerytalnego oraz członków ich rodzin finansowane są z tworzonego na ten cel funduszu socjalnego. Dysponentami środków funduszu są komendanci główni i szefowie służb¹¹⁴. Prawo do lokalu mieszkalnego przysługuje, odpowiednio, na zasadach przewidzianych dla lokali mieszkalnych dla funkcjonariuszy.

Wysokość świadczeń

Zasady nabywania i ustalania prawa do policyjnej emerytury należy odróżnić od zasad ustalania jej wysokości. Również w drugim przypadku mamy do czynienia ze zróżnicowaniem zasad, jednak podstawowe kwestie pozostają identyczne dla wszystkich funkcjonariuszy. Wysokość emerytury to wynik pomnożenia podstawy wymiaru przez wysługę emerytalną. Formuła emerytalna skonstruowana jest zatem według zasady zdefiniowanego świadczenia (ang. *defined benefit*), zgodnie z którą funkcjonariusz długością stażu służby wypracowuje sobie stopę zastąpienia ostatnich zarobków.

$$E = W \cdot PW \quad (1)$$

gdzie:

E – kwota emerytury (zł)

PW – podstawa wymiaru emerytury (zł)

W – wysługa

Podstawę wymiaru emerytury stanowi:

- dla funkcjonariuszy nabywających prawo do emerytury na starych zasadach: uposażenie¹¹⁵ należne funkcjonariuszowi na ostatnio zajmowanym stanowisku;
- dla funkcjonariuszy nabywających prawo do emerytury na nowych zasadach: iloczyn kwoty przeciętnego uposażenia obowiązującego w dniu zwolnienia funkcjonariusza ze służby¹¹⁶ i wskaźnika wysokości podstawy wymiaru (WWPW), który to wskaźnik stanowi

¹¹³ Osoby uprawnione do renty rodzinnej reguluje art. 23 policyjnej ustawy emerytalnej.

¹¹⁴ W sprawie katalogu świadczeń zob. np. rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 9 września 2004 r. w sprawie funduszu socjalnego emerytów i rencistów Policji, Straży Granicznej, Biura Ochrony Rządu i Państwowej Straży Pożarnej oraz ich rodzin (tekst jednolity: Dz.U. z 2015 r. poz. 1374).

¹¹⁵ Przez uposażenie rozumie się uposażenie zasadnicze wraz z dodatkami o charakterze stałym (np. służbowym, funkcyjnym) i miesięczną równowartością nagrody rocznej.

¹¹⁶ Albo w dniu ukończenia 55 lat życia, jeśli dopiero wtedy funkcjonariusz nabywa prawo. Jest to odpowiednik kwoty bazowej z systemu powszechnego.

średnią arytmetyczną stosunków rocznego uposażenia należnego funkcjonariuszowi do przeciętnego uposażenia funkcjonariuszy za dany rok z przyjętych do obliczeń lat kalendarzowych¹¹⁷.

$$PW = KB \cdot \underbrace{\frac{\sum_{n=1}^N \left(\frac{w_n}{\bar{w}_n} \right)}{N}}_{WWPW} \quad (2)$$

gdzie:

KB – przeciętne uposażenie funkcjonariuszy obowiązujące w dniu zwolnienia ze służby lub osiągnięcia 55 roku życia (zł)

w – roczne uposażenie należne funkcjonariuszowi (zł)

\bar{w} – przeciętne uposażenie funkcjonariuszy (zł)

$n, n + 1, \dots, N$ – lata zarobkowe przyjęte do obliczeń

Funkcjonariuszy obowiązują różne zasady obliczania wystugi emerytalnej w zależności od daty wstąpienia po raz pierwszy do służby oraz od tego, czy pełnili oni służbę w organach bezpieczeństwa państwa, o których mowa w art. 2 ustawy z dnia 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów (tekst jednolity: Dz.U. z 2013 r. poz. 1388).

Emerytura dla funkcjonariusza, który pozostawał w służbie przed 2 stycznia 1999 r., ustalana jest na podstawie art. 15 ustawy i wynosi¹¹⁸:

- 40% podstawy wymiaru za 15 lat służby;
- 2,6% – za każdy dalszy rok tej służby;
- 2,6% – za każdy rok okresów składkowych przed służbą, maksymalnie za 3 lata tych okresów;
- 1,3% – za każdy rok okresów składkowych przed służbą ponad trzyletni okres;
- 0,7% – za każdy rok okresów nieskładkowych przed służbą;
- 2% – za każdy rok służby pełnionej bezpośrednio w charakterze nurków i płetwonurków oraz w zwalczaniu fizycznym terroryzmu;
- 1% – za każdy rok służby pełnionej bezpośrednio: w składzie personelu latającego na samolotach i śmigłowcach, w składzie załóg nawodnych jednostek pływających, w charakterze skoczków spadochronowych i saperów, w służbie wywiadowczej za granicą;
- 0,5% – za każdy rok służby pełnionej w warunkach szczególnie zagrażających życiu i zdrowiu, a także za każdy rozpoczęty miesiąc pełnienia służby na froncie w czasie wojny oraz w strefie działań wojennych;
- 15% – za pozostawanie inwalidztwa w związku ze służbą.

¹¹⁷ Do obliczeń przyjmuje się okres kolejnych 10 lat kalendarzowych wybranych przez funkcjonariusza, a w razie ich niewskazania – kolejnych 10 lat kalendarzowych bezpośrednio poprzedzających rok zwolnienia ze służby.

¹¹⁸ Z uwzględnieniem pełnych miesięcy, z wyjątkiem podwyższenia z tytułu służby na froncie w czasie wojny oraz w strefie działań wojennych. Do wystugi emerytalnej zalicza się okresy pozbawienia wolności i odbywania kary pozbawienia wolności oraz okresy zawieszenia w czynnościach służbowych, w przypadku gdy funkcjonariusz został uniewinniony lub postępowanie karne zostało umorzone albo gdy nie został ukarany karą dyscyplinarną wydalenia ze służby.

Emerytura podlega również podwyższeniom przewidzianym w wojskowej ustawie emerytalnej, jeśli w wystudze uwzględnione są okresy służby wojskowej. Podwyższenia dotyczące tego samego okresu nie podlegają kumulacji. Wystuga nie może przekroczyć łącznie 75%, w przypadku zaś pozostawania inwalidztwa w związku ze służbą – 80%.

Dodatkowo, jeśli funkcjonariusz nie posiada pełnej wystugi emerytalnej, można doliczyć do niej okresy zatrudnienia (przed 1 stycznia 1999 r.; minimum jedną drugą etatu; okresy są przeliczane na pełny etat) i opłacania składek na ubezpieczenie emerytalne i rentowe (po 31 grudnia 1998 r.) po zwolnieniu ze służby, jednak pod warunkiem, że funkcjonariusz ukończył wiek przedemerytalny (55 lat – mężczyzna, 50 lat – kobieta) lub jeśli orzeczono jego inwalidztwo. Emerytura ulega wtedy zwiększeniu w wymiarze 1,3% podstawy wymiaru za każdy rok tych okresów¹¹⁹. W takim przypadku funkcjonariusz nie będzie mógł ich później wykorzystać np. przy ustaleniu prawa do emerytury z systemu powszechnego.

Od 1 stycznia 2010 r. obowiązują przepisy (art. 15b ustawy), które mówią, że jeśli funkcjonariusz pełnił w okresie od 22 lipca 1944 r. do 31 lipca 1990 r. służbę w organach bezpieczeństwa państwa, to okresy tej służby zaliczane są do emerytury w wysokości 0,7% podstawy wymiaru za każdy rok¹²⁰, zaś pozostałe okresy służby i okresy im równorzędne w wysokości 2,6% podstawy wymiaru za każdy rok¹²¹. Oznacza to, poza obniżeniem wysokości emerytury, utratę ochrony minimalnego poziomu 40-procentowej wystugi¹²². W skrajnym przypadku 15-letni staż służby w całości zaliczony jako służba w organach bezpieczeństwa państwa skutkuje zmniejszeniem wystugi z 40% do 10,5%¹²³. Wszystkie inne zasady ustalania wystugi (m.in. podwyższenia oraz możliwość zaliczania i doliczania okresów) zostają zachowane.

Emerytura dla funkcjonariusza, który wstąpił po raz pierwszy do służby po 1 stycznia 1999 r., ustalana jest na podstawie art. 15a ustawy. Funkcjonariusz ten nie ma prawa zaliczenia do wystugi emerytalnej okresów składkowych i nieskładkowych przed przystąpieniem do służby ani doliczenia do niej okresów zatrudnienia lub opłacania składek na ubezpieczenie emery-

¹¹⁹ Z uwzględnieniem pełnych miesięcy. Co do zasady doliczenie może się odbyć w każdym innym kwartale kalendarzowym.

¹²⁰ Chyba że funkcjonariusz udowodni, iż przed 1990 r., bez wiedzy przełożonych, podjął współpracę i czynnie wspierał osoby lub organizacje działające na rzecz niepodległości państwa polskiego.

¹²¹ Zob. ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o zmianie ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym żołnierzy zawodowych oraz ich rodzin oraz ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszy Policji [...] oraz ich rodzin (Dz.U. z 2009 r. nr 24 poz. 145).

¹²² W sprawie przyczyn takiego potraktowania okresów służby w organach bezpieczeństwa państwa warto sięgnąć do preambuły ustawy z dnia 18 października 2006 r., w której czytamy, że „praca albo służba w organach bezpieczeństwa państwa komunistycznego, lub pomoc udzielana tym organom [...], polegające na zwalczaniu opozycji demokratycznej, związków zawodowych, stowarzyszeń, kościołów i związków wyznaniowych, łamaniu prawa do wolności słowa i zgromadzeń, gwałceniu prawa do życia, wolności, własności i bezpieczeństwa obywateli, była trwale związana z łamaniem praw człowieka i obywatela na rzecz komunistycznego ustroju totalitarnego”. Natomiast w preambule ustawy z dnia 23 stycznia 2009 r. ustawodawca stwierdził, że „wobec organizacji i osób broniących niepodległości i demokracji dopuszczano się zbrodni przy jednoczesnym wyjęciu sprawców spod odpowiedzialności i rygorów prawa”, a także dostrzegł, iż „funkcjonariusze organów bezpieczeństwa pełnili swoje funkcje bez ponoszenia ryzyka utraty zdrowia lub życia, korzystając przy tym z licznych przywilejów materialnych i prawnych w zamian za utrwalanie nieludzkiego systemu władzy”, wobec czego postanowił pokierować się „zasadą sprawiedliwości społecznej wykluczającą tolerowanie i nagradzanie bezprawia”.

¹²³ Po wprowadzeniu nowelizacji w wielu przypadkach korzystniejsza dla funkcjonariuszy okazała się emerytura z systemu powszechnego.

talne i rentowe po zwolnieniu ze służby. Inne zasady w porównaniu do emerytury przyznanej na podstawie art. 15 zostały zachowane.

Emerytura dla funkcjonariusza nabywającego do niej prawo na nowych zasadach wynosi:

- 60% podstawy wymiaru za 25 lat służby;
- 3% – za każdy dalszy rok tej służby;
- 0,5% – za każdy rozpoczęty miesiąc pełnienia służby na froncie w czasie wojny oraz w strefie działań wojennych.

Innych podwyższeń, w tym podwyższenia z tytułu pozostawiania inwalidztwa w związku ze służbą, nie przewidziano. Wystuga nie może przekroczyć łącznie 75%. Jeśli pozostający w służbie przed 1 stycznia 2013 r. funkcjonariusz, który pełnił służbę w organach bezpieczeństwa państwa, skorzysta z prawa wyboru ustalenia emerytury na podstawie nowych zasad, nie uniknie zaliczenia tych okresów wskaźnikiem 0,7% podstawy wymiaru za każdy rok.

Tabela 34. Rodzaje policyjnej emerytury ze względu na zasady nabywania prawa do świadczenia i ustalenia jego wysokości

Zwolnieni ze służby funkcjonariusze Policji, ABW, AW, SKW, SWW, CBA, SG, BOR, PSP, SW				
Funkcjonariusze pozostający w służbie przed 1.01.2013 r.		Funkcjonariusze pozostający w służbie przed 1.01.2013 r., którzy wybrali nowe zasady nabycia prawa (możliwość od 1.01.2025 r.)		Funkcjonariusze przyjęci do służby po raz pierwszy po 31.12.2012 r.
Stare zasady nabycia prawa, art. 12 (15 lat służby)			Nowe zasady nabycia prawa, art. 18b/18d (25 lat służby, wiek 55 lat)	
Funkcjonariusze pozostający w służbie przed 2.01.1999 r.	Funkcjonariusze pełniący służbę w organach bezpieczeństwa państwa	Funkcjonariusze przyjęci do służby po raz pierwszy po 1.01.1999 r.	Funkcjonariusze pełniący służbę w organach bezpieczeństwa państwa	Funkcjonariusze niepełniący służby w organach bezpieczeństwa państwa
Zasady ustalania wysokości emerytury:				
art. 15	art. 15b	art. 15a	art. 18e + 18h	art. 18e

Źródło: opracowanie własne Zakładu Ubezpieczeń Społecznych na podstawie przepisów

Policyjna renta inwalidzka wynosi 80% podstawy wymiaru dla I grupy inwalidztwa; 70% – dla II grupy; 40% – dla III grupy. Ponadto rentę zwiększa się o 10% podstawy wymiaru funkcjonariuszom, których inwalidztwo powstało wskutek wypadku pozostającego w związku ze służbą lub wskutek choroby powstałej w związku ze szczególnymi właściwościami bądź warunkami tej służby, z tytułu których przysługują świadczenia odszkodowawcze.

Kwota emerytury lub renty bez uwzględnienia dodatków, zasiłków i świadczeń pieniężnych nie może być niższa od kwoty najniższej emerytury lub renty ustalonej w systemie powszechnym. Przepisy policyjnej ustawy emerytalnej nie przewidują górnej granicy wysokości świadczeń. Policyjne emerytury i renty oraz podstawy ich wymiaru podlegają waloryzacji na zasadach i w terminach przewidzianych w ustawie emerytalnej.

Jeżeli emeryt lub rencista osiąga przychód z tytułu działalności podlegającej obowiązkowi ubezpieczenia społecznego w wysokości przekraczającej 70%, ale nieprzekraczającej 130% kwoty przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia, emerytura lub renta ulega zmniejszeniu o kwotę przekroczenia, nie więcej niż o kwotę maksymalnego zmniejszenia. Gdy emeryt lub rencista osiąga przychód w wysokości przekraczającej 130% przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia, świadczenie ulega zmniejszeniu o 25% jego wysokości (nie jest zawieszane jak w systemie powszechnym). Jeśli funkcjonariusz ponownie wstąpi do służby, prawo do emerytury ulega zawieszeniu, natomiast po jej zakończeniu wysokość świadczenia może ulec przeliczeniu.

Wojskowe zaopatrzenie emerytalne

Zakres podmiotowy

Wojskowym zaopatrzeniem emerytalnym, o którym mowa w ustawie z dnia 10 grudnia 1993 r. o zaopatrzeniu emerytalnym żołnierzy zawodowych oraz ich rodzin¹²⁴, objęci są żołnierze zwolnieni z zawodowej służby wojskowej oraz uprawnieni członkowie ich rodzin. Żołnierze zawodowi to żołnierze pełniący czynną służbę wojskową w Siłach Zbrojnych RP jako służbę stałą albo służbę kontraktową (czyli np. nie kandydacką ani zasadniczą).

Poza systemem pozostaje jednak żołnierz skazany prawomocnym wyrokiem sądu na karę dodatkową pozbawienia praw publicznych lub na karę degradacji za przestępstwo, które zostało popełnione przed zwolnieniem ze służby. Jeśli skazanie nastąpiło jeszcze przed ustaleniem prawa do zaopatrzenia, żołnierz nie nabywa tego prawa w ogóle, jeśli natomiast skazanie nastąpiło już po ustaleniu tego prawa, emeryt lub rencista je traci.

Żołnierz, który nie nabył prawa do wojskowego zaopatrzenia emerytalnego lub je utracił, nie jest zupełnie pozbawiony zabezpieczenia emerytalnego. Okres jego służby jest w takim przypadku traktowany jako okres składkowy w ubezpieczeniu emerytalnym, natomiast nieodprowadzone składki od wynagrodzenia za okres służby po 31 grudnia 1998 r. są przekazywane do Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Żołnierz nabywa prawo do emerytury z FUS po spełnieniu warunków w systemie powszechnym.

Zakres przedmiotowy

Wojskowa ustawa emerytalna przewiduje świadczenia typowe: emeryturę wojskową, wojskową rentę inwalidzką, wojskową rentę rodzinną, dodatki do emerytur i rent, zasiłek pogrzebowy. Zawiera również świadczenia o charakterze specyficznym: świadczenia socjalne oraz prawo do lokalu mieszkalnego albo do pomocy w budownictwie mieszkaniowym¹²⁵.

Prawo do emerytury wojskowej przysługuje na odmiennych zasadach w zależności od daty wstąpienia po raz pierwszy do służby.

¹²⁴ Tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r. poz. 1037

¹²⁵ Od 1 stycznia 1999 r. wojskowi emeryci i renciści zostali objęci powszechnym ubezpieczeniem zdrowotnym, dlatego przepisy ustawy dotyczące prawa do świadczeń leczniczych utraciły moc.

- Żołnierzy, którzy przed 1 stycznia 2013 r. pełnili zawodową lub kandydacką służbę wojskową, lub służbę w Policji, UOP, ABW, AW, SKW, SWW, CBA, SG, BOR, PSP, SW, lub którzy 1 stycznia 2013 r. pełnili kandydacką służbę wojskową i zostali bezpośrednio po jej zakończeniu przyjęci do zawodowej służby wojskowej, obowiązują stare zasady nabywania tego prawa.
- Dodatkowo od 1 stycznia 2025 r. pozostającym w służbie żołnierzom, którzy zostali powołani przed 1 stycznia 2013 r. do zawodowej lub kandydackiej służby wojskowej lub innej służby uwzględnianej przy ustalaniu prawa do emerytury policyjnej, będzie przysługiwało prawo wyboru sposobu ustalenia prawa i wysokości emerytury na nowych zasadach¹²⁶. Prawo wyboru nowych zasad nie przysługuje zatem osobom, które zostały powołane do służby kandydackiej 1 stycznia 2013 r. i bezpośrednio po jej zakończeniu przeszły do zawodowej służby wojskowej. Wydaje się to pominięciem legislacyjnym.
- Pozostałych żołnierzy, tj. tych, którzy przed 1 stycznia 2013 r. nie pełnili zawodowej lub kandydackiej służby wojskowej ani służby w Policji, UOP, ABW, AW, SKW, SWW, CBA, SG, BOR, PSP, SW, ani 1 stycznia 2013 r. nie pełnili kandydackiej służby wojskowej, a jeśli ją pełnili, to nie przeszli po jej zakończeniu bezpośrednio do zawodowej służby wojskowej, obowiązują nowe zasady nabywania prawa do emerytury.

Zgodnie ze starymi zasadami emerytura przysługuje żołnierzowi zwolnionemu z zawodowej służby wojskowej, który w dniu zwolnienia posiada 15 lat służby wojskowej w Wojsku Polskim z uwzględnieniem okresów urlopu wychowawczego w wymiarze łącznym nie większym niż 3 lata i okresów równorzędnych ze służbą wojskową (okresów służby uwzględnianych przy ustalaniu prawa do emerytury policyjnej, a także przypadających od 1 września 1939 r. okresów: służby w armiach sojuszniczych, pobytu w niewoli lub w obozach dla internowanych żołnierzy i działalności w ruchu oporu, z wyłączeniem tajnego nauczania)¹²⁷. Nie traktuje się jako służby w Wojsku Polskim służby w latach 1944–1956 w Informacji Wojskowej, sądownictwie wojskowym i w prokuraturze wojskowej, jeżeli żołnierzowi udowodniono w trybie postępowania karnego lub dyscyplinarnego stosowanie represji wobec osób podejrzanych lub skazanych za działalność podjętą na rzecz suwerenności i niepodległości Polski.

Zgodnie z nowymi zasadami emerytura przysługuje żołnierzowi zwolnionemu z zawodowej służby wojskowej, który w dniu zwolnienia ma ukończone 55 lat życia i co najmniej 25 lat służby wojskowej w Wojsku Polskim z uwzględnieniem okresów urlopu wychowawczego, udzielonego w trakcie pełnienia służby, w wymiarze łącznym nie większym niż 3 lata oraz okresów służby uwzględnianej przy ustalaniu prawa do emerytury policyjnej, jednak bez uwzględnienia okresów przeniesienia do rezerwy kadrowej w związku z podjęciem przez tego żołnierza pracy poza granicami państwa w strukturach organizacji międzynarodowych lub międzynarodowych strukturach wojskowych. Jeśli w dniu zwolnienia ze służby żołnierz ma wymagane 25 lat służby, ale nie ukończył 55 roku życia, nabywa prawo do emerytury w dniu osiągnięcia tego wieku pod warunkiem, że zwolnienie nastąpiło z przyczyn od niego niezależnych, np. likwidacji lub reorganizacji jednostki albo orze-

¹²⁶ Wtedy wejdzie w życie art. 18i wojskowej ustawy emerytalnej.

¹²⁷ Emerytura nie przysługuje, jeśli okresy służby i okresy jej równorzędne zostały już wykorzystane przy ustalaniu prawa do emerytury z systemu powszechnego.

czenia o trwałej niezdolności do służby¹²⁸. Jeżeli jednak zwolnienie nastąpiło z innych przyczyn, żołnierz, który nie ukończył 55 lat życia, nie nabywa prawa do wojskowej emerytury wcale¹²⁹.

Prawo do wojskowej renty inwalidzkiej przysługuje żołnierzowi zwolnionemu z zawodowej służby wojskowej, który stał się inwalidą wskutek stałego lub długotrwałego naruszenia sprawności organizmu:

- w czasie pełnienia służby,
- w ciągu 3 lat po zwolnieniu ze służby, jeżeli inwalidztwo jest następstwem urazów doznanych lub chorób powstałych w czasie pełnienia służby,
- w ciągu 3 lat po zwolnieniu ze służby wojskowej, jeżeli inwalidztwo jest następstwem wypadku pozostającego w związku z pełnieniem czynnej służby wojskowej albo choroby powstałej w związku ze szczególnymi właściwościami lub warunkami służby wojskowej.

Inwalidztwo może pozostawać lub nie pozostawać w związku ze służbą. Inwalidztwo jest tożsame z całkowitą niezdolnością do służby. Żołnierz będący inwalidą jest zaliczony do jednej z trzech grup z uwagi na zdolność do pracy: I grupa (całkowita niezdolność do pracy), II grupa (częściowa niezdolność do pracy), III grupa (zdolność do pracy). Ponadto żołnierz może zostać uznany za całkowicie niezdolnego do samodzielnej egzystencji (co wiąże się z koniecznością opieki osoby drugiej). O inwalidztwie orzekają wojskowe komisje lekarskie.

Pozostałe świadczenia typowe oraz specyficzne wykraczają poza zakres tematyczny niniejszego opracowania, jednak należy chociaż wspomnieć, że:

- wojskowa renta rodzinna to świadczenie przysługujące uprawnionym członkom rodziny: żołnierza zmarłego lub zaginionego podczas pełnienia służby, żołnierza zmarłego w ciągu 3 lat po zwolnieniu ze służby, pod warunkiem określonego związku śmierci ze służbą, a także zmarłego emeryta i rencisty wojskowego¹³⁰. Wojskowa renta rodzinna przysługuje na zasadach i w wysokości określonych w ustawie emerytalnej, z zastrzeżeniem art. 24 wojskowej ustawy emerytalnej;
- dodatek pielęgnacyjny, dodatek dla sierot zupełnych oraz zasiłek pogrzebowy przysługują na zasadach i w wysokości określonych w ustawie emerytalnej;
- świadczenia socjalne dla osób uprawnionych do zaopatrzenia emerytalnego oraz członków ich rodzin finansowane są z tworzonego na ten cel funduszu socjalnego¹³¹. Osoby te mają również prawo do umieszczenia w domu emeryta wojskowego i odpłatnego w nim przebywania¹³².

¹²⁸ Dokładny katalog przyczyn reguluje art. 18d ust. 1 wojskowej ustawy emerytalnej.

¹²⁹ Pierwszy żołnierz objęty obowiązkowo nowymi zasadami nabydzie prawo do wojskowej emerytury na nowych zasadach w 2038 r., o ile służbę rozpoczął, mając ukończone co najmniej 30 lat (w 2013 r.) lub jeśli zwolnienie nastąpi nie z jego winy.

¹³⁰ Osoby uprawnione do renty rodzinnej reguluje art. 23 policyjnej ustawy emerytalnej.

¹³¹ W sprawie katalogu świadczeń zob. rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 24 czerwca 2009 r. w sprawie funduszu socjalnego dla emerytów i rencistów wojskowych oraz przekazywania środków funduszu socjalnego między wojskowymi organami emerytalnymi (tekst jednolity: Dz.U. z 2009 r. nr 107, poz. 890).

¹³² W sprawie zasad zob. rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 6 października 2005 r. w sprawie umieszczenia osób uprawnionych do wojskowego zaopatrzenia emerytalnego oraz członków ich rodzin w domu emeryta wojskowego (Dz.U. z 2005 r. nr 206, poz. 1721).

Wysokość świadczeń

Kwotę należnego emerytowi świadczenia stanowi wynik pomnożenia podstawy wymiaru przez wystugę emerytalną. Formuła emerytalna skonstruowana jest według zasady zdefiniowanego świadczenia, zgodnie z którą żołnierz długością stażu służby wojskowej wypracowuje sobie stopę zastąpienia ostatnich zarobków.

Podstawę wymiaru stanowi:

- dla żołnierzy nabywających prawo do emerytury na starych zasadach: uposażenie zasadnicze wraz z dodatkami o charakterze stałym i miesięczną równowartością nagrody rocznej należne żołnierzowi w ostatnim miesiącu pełnienia zawodowej służby wojskowej;
- dla żołnierzy nabywających prawo do emerytury na nowych zasadach: iloczyn kwoty przeciętnego uposażenia żołnierzy zawodowych obowiązującego w dniu zwolnienia żołnierza z zawodowej służby wojskowej¹³³ i wskaźnika wysokości podstawy wymiaru (WWPW), który z kolei stanowi średnią arytmetyczną stosunków rocznego uposażenia należnego żołnierzowi do przeciętnego uposażenia żołnierzy zawodowych za dany rok z przyjętych do obliczeń lat kalendarzowych¹³⁴.

Żołnierzy obowiązują odmienne zasady obliczania wystugi emerytalnej w zależności od daty wstąpienia po raz pierwszy do służby oraz od tego, czy byli członkami Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego.

Emerytura dla żołnierza, który pozostawał w służbie przed 2 stycznia 1999 r., ustalana jest na podstawie art. 15 ustawy i wynosi¹³⁵:

- 40% podstawy wymiaru za 15 lat służby;
- 2,6% – za każdy dalszy rok tej służby;
- 2,6% – za każdy rok okresów składkowych przed służbą, maksymalnie za 3 lata tych okresów;
- 2,6% – za każdy rok służby wojskowej w trakcie urlopu wychowawczego, maksymalnie za 3 lata tych okresów¹³⁶;
- 1,3% – za każdy rok okresów składkowych przed służbą ponad trzyletni okres;
- 0,7% – za każdy rok służby wojskowej w trakcie urlopu wychowawczego ponad trzyletni okres;
- 0,7% – za każdy rok okresów nieskładkowych przed służbą;

¹³³ Bądź w dniu osiągnięcia 55 roku życia, jeśli dopiero wtedy żołnierz nabywa prawo do emerytury.

¹³⁴ Do obliczeń przyjmuje się okres kolejnych 10 lat kalendarzowych wybranych przez żołnierza, a w razie ich niewskazania – kolejnych 10 lat kalendarzowych bezpośrednio poprzedzających rok zwolnienia z zawodowej służby wojskowej.

¹³⁵ Z uwzględnieniem pełnych miesięcy, z wyjątkiem podwyższenia z tytułu służby na froncie w czasie wojny oraz w strefie działań wojennych. Do wystugi emerytalnej zalicza się również okresy pozbawienia wolności i odbywania kary pozbawienia wolności oraz kary aresztu wojskowego, w przypadku gdy żołnierz został uniewinniony albo postępowanie karne zostało umorzone, w tym również warunkowo, a także okresy, w czasie których żołnierz nie pełnił służby wskutek wymierzonej mu kary dyscyplinarnej usunięcia z zawodowej służby wojskowej – jeżeli następnie została ona uchylona.

¹³⁶ Urlop wychowawczy w służbie wojskowej został wprowadzony w 2010 r. ustawą z dnia 24 kwietnia 2009 r. o zmianie ustawy o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2009 r. nr 79, poz. 669 z późn. zm.).

- 2% – za każdy rok służby pełnionej bezpośrednio w składzie personelu latającego na samolotach naddźwiękowych, w składzie załóg okrętów podwodnych, w charakterze nurków i płetwonurków oraz w zwalczaniu fizycznym terroryzmu;
- 1% – za każdy rok służby pełnionej bezpośrednio: w składzie personelu latającego na pozostałych samolotach i śmigłowcach, w składzie załóg nawodnych wojskowych jednostek pływających, w charakterze skoczków spadochronowych i saperów, w służbie wywiadowczej za granicą, w oddziałach specjalnych;
- 0,5% – za każdy rozpoczęty miesiąc pełnienia służby na froncie w czasie wojny oraz w strefie działań wojennych;
- 15% – za pozostawanie inwalidztwa w związku ze służbą.

Emerytura podlega również podwyższeniom przewidzianym w policyjnej ustawie emerytalnej, jeśli w wystudze uwzględnione są okresy służby w pozostałych służbach mundurowych. Podwyższenia dotyczące tego samego okresu nie podlegają kumulacji. Wystuga nie może przekroczyć łącznie 75%¹³⁷.

Dodatkowo, jeśli żołnierz nie posiada pełnej wystugi emerytalnej, można doliczyć do niej okresy zatrudnienia (przed 1 stycznia 1999 r.; minimum pół etatu; okresy są przeliczane na pełny etat) i opłacania składek na ubezpieczenie emerytalne i rentowe (po 31 grudnia 1998 r.) po zwolnieniu ze służby, jednak pod warunkiem, że żołnierz ukończył wiek przedemerytalny (55 lat – mężczyzna, 50 lat – kobieta) lub jeśli posiada grupę inwalidzką. Emerytura ulega wtedy zwiększeniu w wymiarze 1,3% podstawy wymiaru za każdy rok tych okresów¹³⁸. Żołnierz nie będzie mógł ich później wykorzystać np. przy ustaleniu prawa do emerytury z systemu powszechnego. Doliczeniu w razie niepełnej wystugi podlegają również okresy pełnienia czynnej służby wojskowej w ramach Narodowych Sił Rezerwowych. Emerytura ulega zwiększeniu o 2,6% podstawy wymiaru za każdy rok tych okresów, proporcjonalnie co do dnia.

Od 1 stycznia 2010 r. obowiązują przepisy (art. 15b ustawy), zgodnie z którymi, jeżeli żołnierz był członkiem WRON, okresy jego służby w Wojsku Polskim po 11 grudnia 1981 r. (aż do emerytury, a nie tylko do czasu rozwiązania WRON) zaliczane są do emerytury w wysokości 0,7% podstawy wymiaru za każdy rok.

Emerytura dla żołnierza, który wstąpił po raz pierwszy do służby po 1 stycznia 1999 r., ustalana jest na podstawie art. 15a ustawy. Żołnierz ten nie ma prawa zaliczenia do wystugi emerytalnej okresów składkowych i nieskładkowych przed przystąpieniem do służby ani doliczenia do niej okresów zatrudnienia lub opłacania składek na ubezpieczenie emerytalne i rentowe po zwolnieniu ze służby. Inne zasady w porównaniu do emerytury przyznanej na podstawie art. 15 zostały zachowane.

Emerytura dla żołnierza nabywającego do niej prawo na nowych zasadach wynosi:

- 60% podstawy wymiaru za 25 lat służby;
- 3% – za każdy dalszy rok tej służby;

¹³⁷ Nie ma możliwości uzyskania wystugi na poziomie 80% podstawy wymiaru w przypadku pozostawania inwalidztwa w związku ze służbą.

¹³⁸ Z uwzględnieniem pełnych miesięcy. Co do zasady doliczenie może się odbyć w każdym innym kwartale kalendarzowym.

- 3% – za każdy rok służby wojskowej w trakcie urlopu wychowawczego, maksymalnie za 3 lata tych okresów;
- 0,5% – za każdy rozpoczęty miesiąc pełnienia służby na froncie w czasie wojny oraz w strefie działań wojennych.

Innych podwyższeń, w tym podwyższenia z tytułu pozostawiania inwalidztwa w związku ze służbą, nie przewidziano. Wystuga nie może przekroczyć łącznie 75%. Żołnierz może jednak doliczyć do wystugi emerytalnej, jeżeli jest ona niepełna, okresy pełnienia czynnej służby wojskowej w ramach Narodowych Sił Rezerwowych. Emerytura wzrasta wtedy o 3% podstawy wymiaru za każdy rok tych okresów, proporcjonalnie co do dnia.

Wojskowa renta inwalidzka wynosi 80% podstawy wymiaru dla I grupy inwalidztwa, 70% – dla II grupy, 40% – dla III grupy. Rentę zwiększa się o 10% podstawy wymiaru żołnierzom, których inwalidztwo powstało wskutek wypadku pozostającego w związku ze służbą lub wskutek choroby powstałej w związku ze szczególnymi właściwościami bądź warunkami tej służby, z tytułu których przysługują świadczenia odszkodowawcze.

Kwota emerytury lub renty bez uwzględnienia dodatków, zasiłków i świadczeń pieniężnych nie może być niższa od kwoty najniższej emerytury lub renty, o której mowa w ustawie emerytalnej. Przepisy wojskowej ustawy emerytalnej nie przewidują górnej granicy wysokości świadczeń. Wojskowe emerytury i renty oraz podstawy ich wymiaru są waloryzowane na zasadach powszechnych.

Jeśli emeryt lub rencista osiąga przychód z tytułu działalności podlegającej obowiązkowi ubezpieczenia społecznego w wysokości przekraczającej 70%, ale nieprzekraczającej 130% kwoty przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia, to emerytura lub renta ulega zmniejszeniu o kwotę przekroczenia, nie więcej niż o kwotę maksymalnego zmniejszenia. Gdy emeryt lub rencista osiąga przychód w wysokości przekraczającej 130% przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia, to świadczenie ulega zmniejszeniu o 25% jego wysokości (czyli nie jest zawieszane, jak w systemie powszechnym). W razie ponownego wstąpienia żołnierza do służby, prawo do emerytury ulega zawieszeniu, natomiast po jej zakończeniu, wysokość świadczenia może ulec przeliczeniu.

Wybrane dane statystyczne

Dane o liczbie uprawnionych do mundurowych emerytur i rent oraz rozkładzie wysokości świadczeń znaleźć można w publikacjach Głównego Urzędu Statystycznego¹³⁹, na stronie internetowej Zakładu Emerytalno-Rentowego MSW¹⁴⁰ i na stronie internetowej Oddziału Emerytalnego Departamentu Spraw Socjalnych MON¹⁴¹. Podczas interpretacji tych danych należy jednak pamiętać o ograniczeniach związanych z rozmięciem się podziałów prawnych i organizacyjnych w zaopatrzeniu emerytalnym. Funkcjonariuszy objętych policyjną ustawą emerytalną obsługują organy emerytalne określone przez trzech różnych ministrów:

- spraw wewnętrznych i administracji – dyrektor Zakładu Emerytalno-Rentowego MSW w stosunku do funkcjonariuszy Policji, ABW, AW, CBA, SG, BOR, PSP (i UOP);

¹³⁹ Najnowsza – zob. *Emerytury i renty w 2014 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2015.

¹⁴⁰ <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacj/statystyki>

¹⁴¹ http://www.wbe.wp.mil.pl/plik/file/pl_html/dss_eme_sta.html

- obrony narodowej – dyrektorzy wojskowych biur emerytalnych w stosunku do funkcjonariuszy SWW i SKW;
- sprawiedliwości – dyrektor Biura Emerytalnego Służby Więziennej w stosunku do funkcjonariuszy SW.

Przy czym dyrektorzy wojskowych biur emerytalnych wypłacają jednocześnie świadczenia żołnierzom zawodowym na podstawie wojskowej ustawy emerytalnej. Z kolei GUS dzieli policyjne i wojskowe statystyki emerytalne nie według ustaw, lecz resortów (MSW, MON, MS).

W tabelach 35, 36 i 37 przedstawiono wybrane statystyki.

Tabela 35. Liczba świadczeniobiorców według typu świadczenia i resortu w 2014 r.

Wyszczególnienie	MSW	MON	MS	łącznie
Liczba emerytów	148 509	111 628	23 648	283 785
Liczba rencistów inwalidzkich	17 144	15 180	2 172	34 496
Liczba rencistów rodzinnych	39 389	39 404	5 953	84 746
łącznie resorty	205 042	166 212	31 773	403 027

Źródło: dane GUS

Tabela 36. Łączna kwota wydatków według typu świadczenia i resortu w 2014 r. (w zł)

Wyszczególnienie	MSW	MON	MS	łącznie
Wydatki na emerytury	6 136 117 724	4 464 847 242	1 021 748 153	11 622 713 119
Wydatki na renty inwalidzkie	578 641 996	565 914 093	70 316 548	1 214 872 637
Wydatki na renty rodzinne	1 238 353 592	1 301 512 808	191 920 981	2 731 787 381
łącznie resorty	7 953 113 312	6 332 274 143	1 283 985 682	15 569 373 137

Źródło: dane GUS. Wydatki na pozostałe świadczenia, np. ryczałty energetyczne, dodatki kombatanckie, dodatki kompensacyjne, wyniosły w dwóch resortach łącznie 23 008 946 zł (wg danych GUS)

Tabela 37. Przeciętne miesięczne świadczenie w 2014 r. (w zł)

Wyszczególnienie	MSW	MON	MS	ZUS
Emerytura	3 443,19	3 333,13	3 600,51	2 043,11
Renta inwalidzka	2 812,68	3 106,55	2 698,26	1 536,32
Renta rodzinna	2 619,91	2 752,52	2 686,61	1 768,86
Przeciętnie w instytucji	3 232,32	3 174,79	3 367,61	1 922,92

Źródło: dane GUS

Podsumowanie

Zaopatrzenie emerytalne funkcjonariuszy służb mundurowych i żołnierzy zawodowych jest systemem korzystniejszym dla jego beneficjentów od ubezpieczenia emerytalnego, zarówno w zakresie nabywania prawa do świadczeń, ustalania ich wysokości, jak i zasad ich zmniejszania z uwagi na osiąganie dodatkowego przychodu. System mundurowy nie daje się jednak łatwo porównać z systemem powszechnym z powodu braku jawnej składkowości tego pierwszego, a także z uwagi na specyficznie sformułowane mundurowe ryzyko emerytalne.

Ta pierwsza różnica skłania na przykład niekiedy do formułowania w literaturze poglądu, że ze względu na nieskładkowość metoda zaopatrzeniowa jest „tańsza” dla budżetu od ubezpieczeniowej¹⁴². Nie wydaje się on jednak trafny, ponieważ miliardy złotych przeznaczone na policyjne i wojskowe emerytury są miliardami złotych nieprzeznaczonymi na wynagrodzenia dla funkcjonariuszy służb mundurowych i żołnierzy zawodowych. Księgowe złudzenie stojące za krytykowanym tu poglądem można odkryć, jeśli weźmie się pod uwagę, że w systemie składkowym budżet uwolniony jest od ciężaru finansowania świadczeń (bo jest on przesunięty na fundusz, do którego płyną składki), ale finansuje składki, zaś w systemie nieskładkowym uwolniony jest od ciężaru finansowania składek, ale finansuje świadczenia. Obie metody dają ten sam efekt i żadna z nich nie jest sama z siebie „droższa” od drugiej. „Kosztowność” odrębnych typów systemów emerytalnych należy zatem porównywać na podstawie przeciętnej wysokości świadczeń¹⁴³, a ta jest znacznie wyższa w systemie mundurowym.

Dla przykładu: w 2014 r. na wynagrodzenia 96 575 żołnierzy zawodowych wydano z budżetu MON kwotę ok. 5,2 mld zł, podczas gdy na emerytury i renty z mundurowego zaopatrzenia emerytalnego w zakresie obsługiwanych przez MON dla 166 212 osób wydano w tym samym roku kwotę ok. 6,3 mld zł. W odrębnych, nieskładkowych systemach emerytalnych mamy *de facto* do czynienia ze „składką ukrytą”, tzn. taką, która nie występuje w żadnych księgach rachunkowych, a która w rzeczywistości pomniejsza fundusz wynagrodzeń pracującego pokolenia objętego danym systemem, tak jak składka „widoczna”. Już na pierwszy rzut oka widać, że w przypadku żołnierzy zawodowych ukryta składka wynosi ponad 50% ich funduszu wynagrodzeń¹⁴⁴.

Jeszcze większe kontrowersje budzi kwestia racjonalnego uzasadnienia funkcjonowania odrębnego, korzystniejszego systemu emerytalnego dla służb mundurowych. Jego istnienie zwykle uzasadnia się charakterystyką stosunku służbowego: „pełną dyspozycyjnością i zależnością od władzy służbowej, wykonywaniem zadań w nielimitowanym czasie pracy i trudnych warunkach, związanych nierzadko z bezpośrednim narażeniem życia i zdrowia w czasie udziału w obronie kraju lub gwarantowania bezpieczeństwa obywateli, wysoką sprawnością fizyczną i psychiczną wymaganą w całym okresie jej pełnienia, niewielkimi możliwościami wykonywania dodatkowej pracy i posiadania innych źródeł utrzymania, ograniczonym prawem udziału

¹⁴² Zob. np. I. Jędrasik-Jankowska, *Uwagi do projektu ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych* (Druk Sejmowy nr 338), ekspertyza Biura Studiów i Ekspertyz nr 165 (IP-38P), czerwiec 1998 r., s. 1; *Prawo do emerytury. Komentarz do ustaw z orzecznictwem*, red. I. Jędrasik-Jankowskiej, K. Jankowskiej, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2011, s. 526.

¹⁴³ W takim zakresie, w jakim różnica nie wynika po prostu z wyższych zarobków świadczeniobiorcy.

¹⁴⁴ Mowa o składce na samo tylko ryzyko emerytalne, choć w jego obszerniejszym, mundurowym znaczeniu.

w życiu politycznym i zrzeszania się¹⁴⁵. Dlatego żołnierze zawodowi i funkcjonariusze służb mundurowych tworzą „grupę zawodową porównywalną z pracownikami, ale wyróżnioną ze względu na swoistość socjalnego ryzyka: zaprzestania służby przed osiągnięciem wieku emerytalnego, niezdolności do służby ze względu na szczególne wymagania zawodowe, zwiększone ryzyko śmierci żywiciela, specyficzne ryzyko wypadku lub choroby”¹⁴⁶.

Z drugiej strony można powiedzieć, że: „szczególne warunki pracy w danym zawodzie (branży) powinny [...] być uwzględniane przede wszystkim w korzystniejszym uregulowaniu warunków pracy i płac, natomiast ich »przeniesienie« na świadczenia z ubezpieczenia społecznego (ich wymiar i formułę) powinno następować głównie za pośrednictwem podstawy wymiaru (zarobków) świadczenia”¹⁴⁷. Natomiast zabezpieczenie okresu od momentu zwolnienia ze służby do osiągnięcia powszechnego wieku emerytalnego przez funkcjonariusza lub żołnierza mogłoby wtedy być realizowane za pomocą świadczeń o charakterze pomostowym.

Ponadto istnienie branżowych systemów emerytalnych „stanowi barierę dla mobilności zawodowej funkcjonariuszy oraz ryzyko dla przedwcześnie zwolnionych ze służby”, że nie uzyskają żadnych specjalnych uprawnień emerytalnych¹⁴⁸. Zdaniem Marka Góry, „najlepsza jest sytuacja, w której typ wykonywanej pracy czy służby nie wpływa na zasady uczestnictwa w powszechnym systemie [emerytalnym – przyp. aut.]. Wtedy możemy swobodnie kształtować swoje życie zawodowe”, natomiast przywileje emerytalne to „rodzaj gruszek na wierzbie”, ponieważ zamiast natychmiastowego wynagrodzenia za szczególny rodzaj pracy funkcjonariuszom i żołnierzom składane są jedynie polityczne obietnice preferencyjnej emerytury w przyszłości¹⁴⁹. Jak widać po reformach mundurowego zaopatrzenia emerytalnego z 1999 i 2012 r., obietnice te są później redukowane.

Najbliższe zmiany mundurowego zaopatrzenia emerytalnego mogą dotyczyć zakresu uprawnień do niego osób. W dyskusji publicznej padają propozycje włączenia do systemu pracowników i funkcjonariuszy kolejnych formacji, takich jak np. Straż Marszałkowska, straż lotniska, straż miejska, Państwowa Straż Leśna, Państwowa Straż Rybacka¹⁵⁰. Warto zatem zastanowić się nad uzależnieniem uprawnienia do uczestnictwa w systemie zaopatrzeniowym od obiektywnych przesłanek, takich jak warunki służby lub charakterystyka stosunku służbowego, zamiast utrzymywania arbitralnego katalogu służb. Najłatwiej chyba byłoby tego dokonać poprzez stworzenie prawnej definicji służby mundurowej, choćby tylko na potrzeby zaopatrzenia emerytalnego.

¹⁴⁵ Uzasadnienie wyroku TK z 23 września 1997 r., sygn. akt K 25/96, OTK ZU nr 3-4/1997, poz. 36, s. 11. Pogląd, że warunki służby są słusznym uzasadnieniem odrębnych uprawnień emerytalnych dla funkcjonariuszy służb mundurowych i żołnierzy zawodowych, odnaleźć można także w: R. Babińska, *Systemowe zagadnienia zabezpieczenia emerytalnego wojskowych*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2008, nr 3079, s. 269; T. Sikora, *Świadczenia emerytalno-rentowe żołnierzy zawodowych oraz członków ich rodzin (aspekty normatywne i realizacyjne)*, „Zeszyty Studiów Doktoranckich / Akademia Ekonomiczna w Poznaniu. Wydział Ekonomii” 2009, nr 47, s. 58.

¹⁴⁶ J. Jończyk, *op. cit.*, s. 273.

¹⁴⁷ Uzasadnienie wyroku TK z 23 września 1997 r., s. 12.

¹⁴⁸ M. Grodzicki, *Emerytury branżowe w Polsce w kontekście teorii grup interesu*, „Studia Ekonomiczne” 2012, nr 3, s. 354.

¹⁴⁹ *Gruszki na wierzbie – o emeryturach mundurowych*, wywiad „Liberté!” z prof. Markiem Górą, <http://liberte.pl/gruszki-na-wierzbie-o-emeryturach-mundurowych> (15.08.2016).

¹⁵⁰ Zob. pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia niektórych projektów ustaw z zakresu zabezpieczenia społecznego (nr 2) z dnia 4 maja 2012 r., s. 8–9.

Należy również zastanowić się nad scaleniem ustaw o policyjnym i wojskowym zaopatrzeniu emerytalnym z uwagi na ich bardzo podobną treść.

Zaopatrzenie emerytalne sędziów i prokuratorów

Zabezpieczenie emerytalne sędziów i prokuratorów realizowane jest metodą zaopatrzeniową w systemie organizacyjnie, prawnie i finansowo odrębnym od ubezpieczenia emerytalnego, ale także od zaopatrzenia emerytalnego funkcjonariuszy służb mundurowych i żołnierzy zawodowych, z którym nie dzieli motywów wyodrębnienia z systemu powszechnego. Podkreślić należy również, że na tle regulacji emerytalnych dotyczących innych grup społeczno-zawodowych, omawiany w niniejszym fragmencie Zielonej księgi system jest niezwykle prosty.

Zabezpieczenie społeczne sędziów i prokuratorów oraz członków ich rodzin jest związane z instytucją *stanu spoczynku*¹⁵¹. Sędziowie i prokuratorzy są nieusuwalni. Oznacza to m.in., że w razie niemożności dalszego sprawowania swojego urzędu z uwagi na chorobę lub utratę sił, w razie osiągnięcia określonego wieku, a także w niektórych przypadkach zmiany ustroju sądów lub zmiany granic okręgów sądowych, nie odchodzą oni ze służby, tzn. nie przestają być sędziami lub prokuratorami, a zamiast tego przechodzą lub są przenoszeni w stan spoczynku (w ramach służby). Ich stosunek służbowy nie ulega w takich sytuacjach rozwiązaniu, lecz trwa co do zasady aż do śmierci¹⁵². Z tytułu pracy na stanowisku sędziego lub prokuratora nie przysługuje zresztą prawo do emerytury lub renty z FUS, jak również od ich wynagrodzenia nie są odprowadzane żadne składki na ubezpieczenia społeczne.

Przejście w stan spoczynku oznacza przede wszystkim, że sędzia lub prokurator nie pełni już urzędu, tj. nie wykonuje władzy sądowniczej lub prokuratorskiej, a także zamiast wynagrodzenia otrzymuje uposażenie w stanie spoczynku. Z prawnego punktu widzenia uposażenie to nie jest emeryturą lub rentą ani ich surogatem, choć pośrednio realizuje cele związane z zabezpieczeniem społecznym. Kluczową sprawą jest jednak, aby nie utożsamiać samej instytucji stanu spoczynku i prawa do uposażenia spoczynkowego z formą, wysokością i zasadami finansowania tego świadczenia¹⁵³. Pierwsze jest narzędziem służącym do budowy odpowiedniej pozycji ustrojowej sądownictwa i prokuratury, ale nie przesądza o kształcie drugiego. Nic nie stoi na przeszkodzie, aby np. wprowadzić składkowe finansowanie uposażeń w stanie spoczynku, a nawet zmienić zasady ustalania ich wysokości.

Z drugiej jednak strony należy mieć na względzie, że sytuacja prawna sędziego i prokuratora w stanie spoczynku różni się w sposób fundamentalny od jakiegokolwiek emeryta lub rencisty. Mimo nieaktywności zawodowej sędzia i prokurator w stanie spoczynku obarczeni są tymi samymi ograniczeniami związanymi ze służbą, co w okresie pełnienia urzędu. Nie mogą zatem, m.in. prowadzić działalności gospodarczej, podejmować dodatkowego zatrudnienia,

¹⁵¹ Instytucja stanu spoczynku sędziów funkcjonuje od 1 stycznia 1998 r. i została wprowadzona ustawą z dnia 28 sierpnia 1997 r. o zmianie ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 1997 r. nr 124, poz. 782). Wprowadzenie tej instytucji było podyktowane treścią obowiązującej od 17 października 1997 r. Konstytucji RP. Wcześniej sędziowie objęci byli powszechnym systemem emerytalno-rentowym.

¹⁵² Albo do zdarzenia powodującego ustanie stosunku służbowego.

¹⁵³ Zob. B. Mik, *Kilka refleksji na temat artykułu B. Wagner o sędziowskim stanie spoczynku... i nie tylko*, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 9, s. 31.

z wyjątkiem stanowisk dydaktycznych lub naukowych, podejmować innego zajęcia lub sposobu zarobkowania, które by mogło osłabiać zaufanie do jego bezstronności lub przynieść ujmę godności urzędu, zasiadać w zarządzie, radzie nadzorczej lub komisji rewizyjnej spółki prawa handlowego i spółdzielni. Mają ponadto strzec godności zawodu, a w razie uchybienia jej są narażeni na odpowiedzialność dyscyplinarną. Są również narażeni na utratę prawa do stanu spoczynku w razie określonych zdarzeń dyscyplinarnych i karnych.

Uposażenie w stanie spoczynku nie może więc być traktowane po prostu jako odpowiednik emerytury lub renty. Jest to bowiem po części świadczenie zabezpieczające określone rodzaje ryzyka społecznego, ale także rekompensata za obowiązujące po zakończeniu aktywności zawodowej obowiązki i ograniczenia związane z zawodem, a po części instrument gwarancji niezawisłości sędziowskiej¹⁵⁴.

W dalszej części opracowania przedstawiono zakres podmiotowy i przedmiotowy oraz obowiązujące w nim zasady ustalania wysokości świadczenia, a także wybrane dane statystyczne dotyczące jego funkcjonowania.

Zakres podmiotowy

Osobami objętymi zaopatrzeniem emerytalnym sędziów i prokuratorów są:

- sędziowie sądów powszechnych, o których mowa w ustawie z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (tekst jednolity: Dz.U. z 2015 r. poz. 133 z późn. zm.);
- sędziowie sądów administracyjnych, o których mowa w ustawie z dnia 25 lipca 2002 r. – Prawo o ustroju sądów administracyjnych (tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r. poz. 1066);
- sędziowie sądów wojskowych, o których mowa w ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. – Prawo o ustroju sądów wojskowych (tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r. poz. 358);
- sędziowie Sądu Najwyższego, o których mowa w ustawie z dnia 23 listopada 2002 r. o Sądzie Najwyższym (tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r. poz. 1254);
- sędziowie Trybunału Konstytucyjnego, o których mowa w ustawie z dnia 22 lipca 2016 r. o Trybunale Konstytucyjnym (Dz.U. z 2016 r. poz. 1157);
- prokuratorzy, o których mowa w ustawie z dnia 28 stycznia 2016 r. – Prawo o prokuraturze (Dz.U. z 2016 r. poz. 177).

Jednakże w razie ustania (tj. rozwiązania albo wygaśnięcia) stosunku służbowego sędziego lub prokuratora w związku ze zrzeczeniem się przez niego urzędu, utratą obywatelstwa (sędziowie, prokuratorzy) lub uzyskaniem obywatelstwa innego państwa (prokuratorzy), albo z określonych przyczyn dyscyplinarnych lub karnych¹⁵⁵, jest on pozbawiony uczestnictwa w zaopatrzeniu emerytalnym sędziów i prokuratorów. W takim przypadku okres służby jest liczony jako okres składkowy w systemie powszechnym, natomiast nieodprowadzone składki od wynagrodzenia za okres służby po 31 grudnia 1998 r. po uwzględnieniu odpowiedniej ich waloryzacji są przekazywane do Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, zaś były sędzia lub prokurator nabywa prawo do emerytury z FUS na zasadach powszechnych.

¹⁵⁴ Np. zdaniem Trybunału Konstytucyjnego „zasadniczym celem wprowadzenia odmiennej – korzystniejszej – sytuacji płacowej sędziów, było dążenie do zapewnienia stabilności statusu materialnego, pozwalającego na unikanie sprzeniewierzenia się obowiązkowi bezstronności orzekania”. Uzasadnienie wyroku TK z dnia 11 lipca 2000 r., sygn. akt K 30/99, OTK 2000, nr 5, poz. 145, s. 14.

¹⁵⁵ Pełny katalog przyczyn – zob. art. 68 Prawa o ustroju sądów powszechnych oraz art. 93 Prawa o prokuraturze.

Zakres przedmiotowy

Zabezpieczenie emerytalne sędziów i prokuratorów uregulowane jest przede wszystkim w Prawie o ustroju sądów powszechnych. Do przepisów tej ustawy odsyłają pozostałe ustawy o ustroju sądów oraz o prokuraturze. Przedmiotem szczególnego zainteresowania niniejszego opracowania są jedynie te regulacje w zakresie stanu spoczynku i prawa do uposażenia spoczynkowego, które związane są z zabezpieczeniem ryzyka emerytalnego.

Sędzia lub prokurator przechodzi w stan spoczynku z dniem ukończenia wieku emerytalnego, który w obecnym stanie prawnym zależy od daty urodzenia danej osoby. Dla kobiet urodzonych po 30 września 1973 r. i mężczyzn urodzonych po 30 września 1953 r. wiek emerytalny wynosi co najmniej 67 lat. Dla osób starszych obowiązuje wiek emerytalny określony w ustawie emerytalnej. Sędzia lub prokurator może jednak wnioskować o opóźnienie przejścia w stan spoczynku, jeśli wyrazi wolę dalszego zajmowania stanowiska i przedstawi zaświadczenie stwierdzające, że jest zdolny, ze względu na stan zdrowia, do pełnienia obowiązków zawodowych. W takim przypadku przechodzi on w stan spoczynku najpóźniej w dniu ukończenia 70 roku życia, przy czym na swój wniosek może to zrobić wcześniej, w dowolnym momencie od osiągnięcia wieku emerytalnego do ukończenia 70 lat. Mamy zatem do czynienia z klasyczną treścią ryzyka emerytalnego jako ryzyka osiągnięcia określonego wieku (starości), przy czym sędziów i prokuratorów obowiązuje nie tylko wiek emerytalny, ale również przymusowy wiek emerytalny, tj. przymus zaprzestania pełnienia urzędu i przejścia w stan spoczynku.

Ponadto sędzia lub prokurator może przejść na swój wniosek w stan spoczynku po ukończeniu:

- 55 lat przez kobietę, jeżeli przepracowała na stanowisku sędziego lub prokuratora nie mniej niż 25 lat,
- 60 lat przez mężczyznę, jeżeli przepracował na stanowisku sędziego lub prokuratora nie mniej niż 30 lat¹⁵⁶.

Jest to jednak uprawnienie eliminowane z obrotu prawnego, przysługuje bowiem wyłącznie sędziom i prokuratorom, którzy wymagane wyżej warunki spełnią do 31 grudnia 2017 r. Treścią ryzyka emerytalnego jest tu osiągnięcie wieku emerytalnego połączone z przepracowaniem odpowiedniego okresu (stażu), podobnie jak w przypadku tzw. starych zasad w systemie powszechnym oraz emerytury górniczej, o której mowa w art. 50a ustawy emerytalnej.

Nieco inne uregulowania dotyczą sędziego Sądu Najwyższego oraz Trybunału Konstytucyjnego, który przechodzi w stan spoczynku z dniem ukończenia 70 roku życia, chyba że zawnioskuje o umożliwienie dalszego zajmowania stanowiska, w którym to przypadku może pełnić urząd nie dłużej niż do ukończenia 72 roku życia, przy czym nie może on w tym dodatkowym okresie zajmować stanowiska prezesa sądu ani przewodniczącego wydziału. Sędzia SN i TK przechodzi na swój wniosek w stan spoczynku po osiągnięciu właściwego mu wieku emerytalnego. Ponadto sędzia SN i TK przechodzi na swój wniosek w stan spoczynku po ukończeniu 60 roku życia, jeżeli przepracował na stanowisku sędziego SN i TK nie mniej niż 9 lat, jednak również w tym przypadku jest to rozwiązanie dotyczące sędziów, którzy kryterium stażu zdążą spełnić do 31 grudnia 2017 r.

Sędzia Trybunału Konstytucyjnego posiada w omawianym zakresie jedno specjalne uprawnienie, które nie ma sędzia Sądu Najwyższego, a mianowicie po zakończeniu swojej kadencji

¹⁵⁶ Okres pracy na stanowisku prokuratora wlicza się do wystugi sędziowskiej i *vice versa*.

sędzia TK przechodzi w stan spoczynku, chyba że skorzysta z prawa powrotu na poprzednio zajmowane stanowisko lub stanowisko równorzędne.

Poza nawiasem niniejszego opracowania pozostają:

- przeniesienie sędziego lub prokuratora w stan spoczynku z uwagi na chorobę lub utratę sił, w razie uznania go przez lekarza orzecznika ZUS za trwale niezdolnego do pełnienia obowiązków zawodowych, albo jeżeli bez uzasadnionej przyczyny nie poddał się badaniu (chyba że sam o nie występował) bądź jeśli z powodu choroby lub płatnego urlopu dla poratowania zdrowia nie pełnił służby przez rok, za które przysługuje „zwyczajne” uposażenie w stanie spoczynku, tj. w wysokości 75% wynagrodzenia zasadniczego i dodatku za wysługę lat, pobieranych na ostatnio zajmowanym stanowisku – jako realizujące zabezpieczenie przed ryzykiem niezdolności do pracy;
- przeniesienie sędziego w stan spoczynku z uwagi na zmianę ustroju sądów lub zmianę granic okręgów sądowych, jeżeli nie został przeniesiony do innego sądu, a także przeniesienie prokuratora w stan spoczynku z uwagi na zmianę ustroju prokuratury lub zmianę granic okręgów prokuratury, jeżeli nie został przeniesiony do innej prokuratury – za które przysługuje takiemu sędziemu lub prokuratorowi, do czasu osiągnięcia wieku emerytalnego, gwarancyjne uposażenie w wysokości wynagrodzenia pobieranego na ostatnio zajmowanym stanowisku¹⁵⁷;
- uposażenie rodzinne przysługujące członkom rodziny zmarłego sędziego, sędziego w stanie spoczynku, prokuratora i prokuratora w stanie spoczynku, którzy spełniają warunki wymagane do uzyskania renty rodzinnej w systemie powszechnym. Uposażenie przysługuje w wysokości: 85%, 90%, 95% podstawy wymiaru dla odpowiednio: jednej, dwóch, trzech lub więcej osób uprawnionych.

Wysokość uposażenia w stanie spoczynku

Sędziemu i prokuratorowi przechodzącemu w stan spoczynku z powodu wieku przysługuje uposażenie w wysokości 75% wynagrodzenia zasadniczego i dodatku za wysługę lat, pobieranych na ostatnio zajmowanym stanowisku. Do tak określonej podstawy wymiaru świadczenia nie wchodzi zatem dodatek funkcyjny.

$$E = 0,75 \cdot (Z + W) \quad (1)$$

gdzie:

E – kwota pierwszego uposażenia w stanie spoczynku (zł)

Z – kwota wynagrodzenia zasadniczego na ostatnio zajmowanym stanowisku (zł)

W – kwota dodatku za wysługę lat na ostatnio zajmowanym stanowisku (zł)

Uposażenie w stanie spoczynku podlega branżowej waloryzacji płacowej, tj. wzrasta równoległe do zmian wysokości wynagrodzeń zasadniczych odpowiednio sędziów i prokuratorów czynnych zawodowo. Ponieważ wynagrodzenia te nie mogą spaść nawet w przypadku zmniejszenia się przeciętnego wynagrodzenia w gospodarce, na którym bazują wynagrodzenia zasadnicze sędziów i prokuratorów, również uposażenia w stanie spoczynku chronione są gwarancją utrzymania przynajmniej dotychczasowej wysokości nominalnej.

¹⁵⁷ Jan Jończyk wskazuje, że w uwagi na gwarancyjny charakter tego świadczenia nie ma ono wiele wspólnego ze „zwyczajnym” uposażeniem w stanie spoczynku. Zob. J. Jończyk, *Prawo zabezpieczenia społecznego*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2003, s. 265.

Wybrane dane statystyczne

W tabelach 38, 39 i 40 przedstawiono dane o liczbie uposażeń spoczynkowych oraz uposażeń rodzinnych, łącznej kwocie wydatków na te świadczenia oraz przeciętnej kwocie tych świadczeń w 2015 r. dostępnych w sprawozdaniach z wykonania budżetu w 2015 r. publikowanych przez właściwe organy lub ewentualnie w informacjach o wynikach kontroli publikowanych przez Najwyższą Izbę Kontroli. Jak widać, z dostępnością danych w oficjalnych sprawozdaniach nie jest najlepiej.

Uposażenie w stanie spoczynku oraz uposażenie rodzinne wypłaca prezes właściwego sądu ze środków budżetowych przeznaczonych na wynagrodzenia. Jeśli do łącznej kwoty wydatków z tabeli 39 dodamy 4980,0 tys. zł wydatków na uposażenia spoczynkowe i rodzinne prokuratorów w Instytucie Pamięci Narodowej oraz 1655,5 tys. zł wydatków na uposażenia spoczynkowe i rodzinne prokuratorów wojskowych jednostek organizacyjnych prokuratury, to okaże się, że łączna kwota wydatków na uposażenia dla wszystkich sędziów i prokuratorów w stanie spoczynku oraz ich rodzin w 2015 r. wynosiła 555 275,4 tys. zł.

Tabela 38. Liczba uposażeń spoczynkowych i rodzinnych w 2015 r.

Wyszczeg.	Sądy powsz.	Sądy wojsk.	Sądy admin.	SN	TK	Prok. powsz.	Łącznie
Uposażenia spoczynkowe	2 051	-	-	-	-	1 764	-
Uposażenia rodzinne	579	-	-	-	-	582	-
Łącznie	2 630	11	-	-	-	2 346	-

Źródło: sprawozdania z wykonania budżetu oraz informacje z kontroli NIK w tym zakresie

Tabela 39. Łączna kwota wydatków na uposażenia spoczynkowe i rodzinne w 2015 r. (w tys. zł)

Wyszczeg.	Sądy powsz.	Sądy wojsk.	Sądy admin.	SN	TK	Prok. powsz.	Łącznie
Uposażenia spoczynkowe	-	-	-	13 916,7	4 766,7	187 557,2	-
Uposażenia rodzinne	-	-	-	4 558	515,0	49 243,3	-
Łącznie	254 994,8	1 458,8	31 629,4	18 474,7	5 281,7	236 800,5	548 639,9

Źródło: sprawozdania z wykonania budżetu oraz informacje z kontroli NIK w tym zakresie

Tablica 40. Przeciętna kwota uposażenia spoczynkowego i rodzinnego w 2015 r. (w zł)

Wyszczeg.	Sądy powsz.	Sądy wojsk.	Sądy admin.	SN	TK	Prok. powsz.	Łącznie
Uposażenia spoczynkowe	-	-	-	-	-	8 860,4	-
Uposażenia rodzinne	-	-	-	-	-	7 050,9	-
Łącznie	-	11 223,08	-	-	-	-	-

Źródło: sprawozdania z wykonania budżetu oraz informacje z kontroli NIK w tym zakresie

Ubezpieczenie społeczne rolników

Organizacja systemu

Prawne i organizacyjne ramy systemu określa ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników. Na jej podstawie została powołana Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS), która ma zapewniać kompleksową obsługę systemu ubezpieczenia społecznego rolników.

Kasą Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego kieruje prezes. Stanowisko to jest centralnym organem administracji rządowej podległym ministrowi właściwemu do spraw rozwoju wsi. Prezesa Kasy powołuje (oraz odwołuje) prezes Rady Ministrów, na wniosek ministra właściwego do spraw rozwoju wsi.

Rada Ubezpieczenia Społecznego Rolników składa się z 25 członków powoływanych przez ministra właściwego do spraw rozwoju wsi. Jest ona wybierana spośród kandydatów zgłoszonych przez społeczno-zawodowe organizacje rolników i związki zawodowe rolników indywidualnych o ogólnokrajowym zasięgu, po konsultacjach z tymi organizacjami. Rada reprezentuje interesy ubezpieczonych i świadczeniobiorców, opiniuje projekty aktów prawnych oraz programów działania i planów finansowych Kasy, ma uprawnienia kontrolne w stosunku do KRUS.

Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego działa na podstawie statutu stanowiącego załącznik do zarządzenia nr 14 Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 20 maja 2010 r. w sprawie nadania statutu Kasie Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (Dz. Urz. MRiRW nr 10, poz. 10 z późn. zm.) oraz regulaminu organizacyjnego stanowiącego załącznik do zarządzenia nr 6 Prezesa Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego z dnia 1 marca 2016 r. w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Kasie Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (z późn. zm.).

Do zadań KRUS należą:

- obsługa ubezpieczonych i świadczeniobiorców w sprawach dotyczących objęcia ubezpieczeniem społecznym, wymiaru i poboru składek na ubezpieczenie oraz przyznawania i wypłaty świadczeń z ubezpieczenia,
- przyznawanie i wypłata świadczeń emerytalno-rentowych oraz wypadkowych, chorobowych i macierzyńskich, a także świadczeń pozaubezpieczeniowych wypłacanych w zbiegu ze świadczeniami z ubezpieczenia społecznego rolników,
- prowadzenie rozliczeń z tytułu składek na ubezpieczenie zdrowotne rolników i ich domowników oraz emerytów i rencistów, ewidencjonowanie składek na kontach ubezpieczeniowych, przekazywanie informacji o ubezpieczonych i opłaconych za nich składkach na ubezpieczenie zdrowotne do instytucji właściwej do spraw ubezpieczenia zdrowotnego,
- pobieranie zaliczek na podatek dochodowy od wypłacanych emerytur i rent, a po zakończeniu roku podatkowego obliczanie podatku dochodowego lub sporządzanie informacji o dochodzie uzyskanym z tytułu emerytury lub renty,
- realizowanie zadań wynikających z unijnych rozporządzeń dotyczących koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego oraz międzynarodowych umów o zabezpieczeniu społecznym,
- przeprowadzanie badań lekarskich i wydawanie orzeczeń na potrzeby ustalania uprawnień do świadczeń z ubezpieczenia społecznego rolników,

- udzielanie rolnikom informacji o umowach, jakie mogą być zawarte w związku z zamiarem zaprzestania prowadzenia działalności rolniczej,
- współpracowanie z organami administracji rządowej, z zagranicznymi instytucjami ubezpieczeniowymi oraz organizacjami międzynarodowymi,
- działanie na rzecz zapobiegania wypadkom przy pracy rolniczej i chorobom zawodowym rolników, obejmujące: analizowanie przyczyn tych wypadków i chorób, upowszechnianie wśród ubezpieczonych zasad ochrony życia i zdrowia w gospodarstwie rolnym oraz wiedzy o zagrożeniach wypadkami i chorobami w rolnictwie, podejmowanie starań o właściwą produkcję oraz dystrybucję bezpiecznych środków, sprzętu i odzieży wykorzystywanych w rolnictwie,
- podejmowanie działań na rzecz ubezpieczonych zagrożonych całkowitą niezdolnością do pracy w gospodarstwie rolnym lub osób uprawnionych do świadczeń z ubezpieczenia wykazujących całkowitą niezdolność do pracy w gospodarstwie rolnym, które jednak mogą odzyskać taką zdolność dzięki leczeniu i rehabilitacji.

Funkcjonowanie systemu

System ubezpieczenia społecznego rolników w 2015 r. obejmował:

- 1 375 462 ubezpieczonych (stan na 31 grudnia),
- 1 203 157 emerytów i rencistów (przeciętna miesięczna), w tym:
 - 943 019 osób pobierało emerytury rolnicze,
 - 215 604 osoby pobierały renty rolnicze z tytułu niezdolności do pracy,
 - 44 351 osób pobierało renty rodzinne.

Składki w systemie ubezpieczenia społecznego rolników opłacane są na:

- Fundusz Emerytalno-Rentowy Rolników, który jest (podobnie jak Fundusz Administracyjny i Fundusz Prewencji i Rehabilitacji) państwowym funduszem celowym; przeznaczony jest on na finansowanie m.in. świadczeń z ubezpieczenia emerytalno-rentowego i składek na odrębne ubezpieczenie zdrowotne rolników,
- Fundusz Składowy Ubezpieczenia Społecznego Rolników (zwany Funduszem Składowym), który jest osobą prawną, a zarządza nim prezes Kasy pod nadzorem Rady Rolników; fundusz Składowy przeznaczony jest na finansowanie, bez dotacji budżetowej, świadczeń z ubezpieczenia wypadkowego, chorobowego i macierzyńskiego. Z niego także dokonywane są odpisy na Fundusz Prewencji i Rehabilitacji (w wysokości do 6,5% planowanych wydatków Funduszu) oraz Fundusz Administracyjny (w wysokości do 9% planowanych wydatków Funduszu).

Wysokość miesięcznej składki na ubezpieczenie emerytalno-rentowe wynosi 10% emerytury podstawowej.

Rolnicy, których gospodarstwa rolne obejmują obszar użytków rolnych powyżej 50 ha przeliczeniowych, opłacają dodatkową składkę miesięczną na ubezpieczenie emerytalno-rentowe w wysokości:

- 12% emerytury podstawowej – gdy gospodarstwo rolne obejmuje obszar użytków rolnych do 100 ha przeliczeniowych,
- 24% emerytury podstawowej – gdy gospodarstwo rolne obejmuje obszar użytków rolnych powyżej 100 do 150 ha przeliczeniowych,
- 36% emerytury podstawowej – gdy gospodarstwo rolne obejmuje obszar użytków rolnych powyżej 150 do 300 ha przeliczeniowych,

- 48% emerytury podstawowej – gdy gospodarstwo rolne obejmuje obszar użytków rolnych powyżej 300 ha przeliczeniowych.

Za domowników, w każdej grupie obszarowej gospodarstwa rolnego, opłaca się na ubezpieczenie emerytalno-rentowe tylko składkę podstawową.

Za ubezpieczonego rolnika i domownika prowadzącego dodatkowo pozarolniczą działalność gospodarczą lub współpracującego przy prowadzeniu tej działalności podstawową miesięczną składkę na ubezpieczenie emerytalno-rentowe nalicza się w podwójnej wysokości.

Za osoby sprawujące osobistą opiekę nad dzieckiem przez okres do trzech lat, nie dłużej niż do ukończenia przez dziecko 5 roku życia, a w przypadku dziecka, które z powodu stanu zdrowia wymaga osobistej opieki tej osoby, przez okres do sześciu lat, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez dziecko 18 roku życia, składka na ubezpieczenie emerytalno-rentowe rolnika, małżonka rolnika lub domownika finansowana jest z budżetu państwa.

Za osoby pobierające świadczenie pielęgnacyjne, specjalny zasiłek opiekuńczy lub zasiłek dla opiekuna składkę na ubezpieczenie w KRUS – do czasu uzyskania 25-letniego okresu ubezpieczenia emerytalno-rentowego – opłaca wójt, burmistrz lub prezydent miasta wypłacający wymienione świadczenie albo zasiłek. Muszą one jednak spełniać trzy warunki:

- wcześniej podlegać ubezpieczeniu jako rolnik lub domownik,
- zaprzestać prowadzenia działalności rolniczej lub pracy w gospodarstwie rolnym w związku z nabyciem prawa do świadczenia pielęgnacyjnego lub specjalnego zasiłku opiekuńczego na podstawie ustawy z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych albo zasiłku dla opiekuna na podstawie ustawy z dnia 4 kwietnia 2014 r. o ustaleniu i wypłacie zasiłków dla opiekunów,
- złożyć wniosek o objęcie ubezpieczeniem w KRUS przez okres pobierania tego świadczenia albo zasiłku.

Wysokość miesięcznej składki na ubezpieczenia: wypadkowe, chorobowe i macierzyńskie od jednej osoby ustala Rada Ubezpieczenia Społecznego Rolników, ogłasza ją natomiast prezes KRUS w Dzienniku Urzędowym RP „Monitor Polski”.

Wymiar składek jest miesięczny, przy czym termin ich opłacania jest kwartalny i przypada ostatniego dnia pierwszego miesiąca danego kwartału. Niemniej w przypadku gdy okres podlegania ubezpieczeniu jest krótszy niż miesiąc, wysokość składki oblicza się proporcjonalnie do liczby dni podlegania temu ubezpieczeniu.

Świadczenia z ubezpieczenia społecznego rolników

Świadczenia z ubezpieczenia wypadkowego, chorobowego i macierzyńskiego

Świadczeniami z ubezpieczenia wypadkowego, chorobowego i macierzyńskiego są zasiłki chorobowe oraz jednorazowe odszkodowania.

Jednorazowe odszkodowanie przysługuje:

- ubezpieczonemu rolnikowi (domownikowi), który doznał stałego lub długotrwałego uszczerbku na zdrowiu wskutek wypadku przy pracy rolniczej lub rolniczej choroby zawodowej,

- członkom rodziny ubezpieczonego, który zmarł wskutek wypadku przy pracy rolniczej lub rolniczej choroby zawodowej.

Po uznaniu zdarzenia za wypadek przy pracy rolniczej jednorazowe odszkodowanie ustala się dla ubezpieczonego w wysokości proporcjonalnej do określonego procentowego stałego lub długotrwałego uszczerbku na zdrowiu.

Orzeczenie dotyczące stałego lub długotrwałego uszczerbku na zdrowiu wydają lekarze rzeczoznawcy Kasy (w I instancji) i komisje lekarskie Kasy (w II instancji).

Jednorazowe odszkodowanie za 1% uszczerbku na zdrowiu od 1 lipca 2014 r. wynosi 700 zł.

W 2015 r. KRUS wypłacił ok. 15 tys. jednorazowych odszkodowań o przeciętnej wysokości 4,9 tys. zł.

Zasiłek chorobowy przysługuje ubezpieczonemu (rolnikowi, domownikowi), który wskutek choroby jest niezdolny do pracy nieprzerwanie co najmniej przez 30 dni, nie dłużej jednak niż przez 180 dni – podstawą do wypłaty zasiłku chorobowego w podstawowym okresie jest zaświadczenie lekarskie o czasowej niezdolności do pracy wydane (na druku ZUS ZLA) przez lekarza uprawnionego przez ZUS.

Jeżeli po wyczerpaniu 180-dniowego okresu zasiłkowego ubezpieczony nadal jest niezdolny do pracy, a w wyniku dalszego leczenia i rehabilitacji możliwe jest odzyskanie przez niego zdolności do pracy, okres zasiłkowy zostaje przedłużony o czas niezbędny do przywrócenia zdolności do pracy, nie dłużej niż o dalsze 360 dni.

Podstawą do przyznania i wypłaty zasiłku chorobowego z tytułu czasowej niezdolności do pracy trwającej ponad 180 dni jest orzeczenie wydane przez lekarza rzeczoznawcę Kasy (w I instancji) lub komisję lekarską Kasy (w II instancji).

Zasiłek chorobowy wynosi 10 zł za każdy dzień niezdolności do pracy w gospodarstwie rolnym.

W 2015 r. KRUS wypłaciła zasiłki chorobowe za 39 mln dni niezdolności do pracy.

Świadczenia z ubezpieczenia wypadkowego, chorobowego i macierzyńskiego są w pełni samofinansujące się, tzn. są opłacane wyłącznie ze składek osób objętych w KRUS tym ubezpieczeniem społecznym (opłacanych bądź w trybie ustawy – obowiązkowo – bądź dobrowolnie, czyli na wniosek zainteresowanych rolników). Składki te gromadzone są w Funduszu Składkowym Ubezpieczenia Społecznego Rolników.

Świadczenia z ubezpieczenia emerytalno-rentowego

W 2015 r. Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego wypłacała świadczenia emerytalno-rentowe ok. 1,2 mln osób. Ogólna kwota wydatków Funduszu Emerytalno-Rentowego na świadczenia emerytalno-rentowe wyniosła 15,1 mld zł, a przeciętna wysokość emerytury/renty rolniczej (bez dodatków) wyniosła 938,28 zł.

Emerytura rolnicza przysługuje ubezpieczonemu, który osiągnął powszechny wiek emerytalny (analogiczny jak w ZUS) i wykazuje się wymaganym okresem podlegania ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu, wynoszącym co najmniej 25 lat razem z okresami zaliczanymi, czyli okresami składkowymi i nieskładkowymi, od których zależy prawo do emerytury w systemie powszechnym. Jednak w przypadku osób urodzonych po 31 grudnia 1948 r. do ustalenia prawa do emerytury rolniczej uwzględniane są wyłącznie okresy ubezpieczenia rolniczego.

Ponadto ubezpieczeni rolnicy, którzy ukończyli 55 lat (kobiety) i 60 lat (mężczyźni), mogą uzyskać prawo do emerytury rolniczej, zwanej wcześniejszą, jeżeli zaprzestali prowadzenia działalności rolniczej i wykazują się okresem co najmniej 30 lat rolniczego ubezpieczenia emerytalno-rentowego. Emerytury takie są przyznawane rolnikom, którzy spełnią warunki niezbędne do ich uzyskania do 31 grudnia 2017 r. Najmłodsze kobiety, które będą mogły ubiegać się o przyznanie prawa do takiej emerytury, urodziły się 31 grudnia 1962 r., a najmłodsi mężczyźni – 31 grudnia 1957 r. Osobom urodzonym po tym czasie wcześniejsze emerytury rolnicze nie będą przyznawane.

W 2015 r. Kasa wypłacała przeciętnie ok. 943 tys. emerytur rolniczych miesięcznie, w tym 57 tys. wcześniejszych emerytur rolniczych. Nowo przyznanych emerytur rolniczych było ok. 62 tys., w tym 24 tys. wcześniejszych emerytur rolniczych. W 2015 r. znacznie wzrosła liczba nowo przyznawanych emerytur rolniczych w stosunku do roku poprzedniego. Wzrost ten wynika przede wszystkim z faktu, że osoby uprawnione do rent strukturalnych z Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, które ukończyły wiek emerytalny, zobowiązane zostały do składania wniosków o emerytury rolnicze, a ponadto ARiMR zaprzestała przyjmowania nowych wniosków o renty strukturalne.

Częściowa emerytura rolnicza przyznawana jest:

- kobietom, które ukończyły 62 lata i wykazują się okresem co najmniej 35 lat podlegania ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu,
- mężczyznom, którzy ukończyli 65 lat i wykazują się okresem co najmniej 40 lat podlegania ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu.

Okresowa emerytura rolnicza przysługuje osobie, której upłynął okres pobierania renty strukturalnej, współfinansowanej ze środków pochodzących z Sekcji Gwarancji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej lub z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich, a która nie osiągnęła wieku emerytalnego. Świadczenie jest wypłacane do dnia ukończenia tego wieku.

W 2015 r. przyznano 0,8 tys. emerytur częściowych i okresowych.

Renta rolnicza z tytułu niezdolności do pracy przysługuje ubezpieczonemu, który łącznie spełnia następujące warunki:

- podlegał ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu przez wymagany okres (osoby mające ponad 30 lat powinny wykazywać się okresem podlegania ubezpieczeniu wynoszącym co najmniej 5 lat, przy czym powinien on przypadać w ciągu ostatnich 10 lat przed złożeniem wniosku o przyznanie renty rolniczej z tytułu niezdolności do pracy; od osób młodszych wymaga się okresu odpowiednio krótszego – od roku do 4 lat),

- jest trwale lub okresowo całkowicie niezdolny do pracy w gospodarstwie rolnym,
- całkowita niezdolność do pracy w gospodarstwie rolnym powstała w okresie podlegania ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu.

Jeżeli całkowita niezdolność do pracy w gospodarstwie rolnym powstała wskutek wypadku przy pracy rolniczej lub rolniczej choroby zawodowej, warunek podlegania ubezpieczeniu przez wymagany okres uważa się za spełniony, jeśli ubezpieczony posiada jakkolwiek okres ubezpieczenia emerytalno-rentowego, który obejmuje dzień wypadku lub dzień zachorowania na rolniczą chorobę zawodową.

Do okresów podlegania ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu zalicza się okresy podlegania ubezpieczeniu społecznemu rolników oraz okresy składkowe i nieskładkowe, jak w ZUS.

Za całkowicie niezdolnego do pracy w gospodarstwie rolnym uważa się ubezpieczonego, który z powodu naruszenia sprawności organizmu utracił zdolność do osobistego wykonywania pracy w gospodarstwie rolnym. Jeżeli stan ubezpieczonego nie rokuje odzyskania zdolności do osobistego wykonywania pracy w gospodarstwie rolnym, całkowitą niezdolność do pracy uznaje się za trwałą i renta rolnicza przyznawana jest na stałe. W przeciwnym razie całkowita niezdolność do pracy uznawana jest za okresową i renta rolnicza przyznawana jest na okres określony w orzeczeniu.

Orzeczenia o trwałej i okresowej całkowitej niezdolności do pracy, stanowiące podstawę do wydania decyzji w sprawie renty rolniczej, wydają lekarze rzeczoznawcy Kasy (w I instancji) oraz komisje lekarskie Kasy (w II instancji).

Ponadto prawo do renty rolniczej z tytułu niezdolności do pracy, które ustało z powodu ustąpienia całkowitej niezdolności do pracy w gospodarstwie rolnym, podlega przywróceniu, jeżeli w ciągu 18 miesięcy od dnia ustania prawa do renty ubezpieczony ponownie stał się całkowicie niezdolny do pracy w gospodarstwie rolnym.

Osobom pobierającym renty rolnicze z tytułu niezdolności do pracy, które osiągnęły wiek emerytalny, przyznaje się z urzędu emeryturę rolniczą w wysokości nie niższej od dotychczas pobieranej renty z tytułu niezdolności do pracy, jeżeli wykażą się wymaganym okresem podlegania ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu.

W 2015 r. KRUS wypłacał 216 tys. rent z tytułu niezdolności do pracy miesięcznie, w tym 13 tys. rent z tytułu niezdolności do pracy powstałej wskutek wypadku przy pracy rolniczej lub rolniczej choroby zawodowej.

Renty z tytułu niezdolności do pracy powstałej wskutek wypadku stanowią 6,1% ogółu wypłacanych rent rolniczych z tytułu niezdolności do pracy.

Renty okresowe stanowią 45% wypłacanych rent rolniczych, a 55% z nich to renty stałe. Liczba nowo przyznanych rent rolniczych z tytułu niezdolności do pracy w 2015 r. to 15 tys., w tym z tytułu niezdolności powstałej wskutek wypadku – 0,6 tys.

Wysokość emerytur i rent rolniczych oraz innych świadczeń z ubezpieczenia emerytalno-rentowego

Emerytury i renty rolnicze składają się z dwóch części: składkowej i uzupełniającej. Po uzyskaniu prawa do świadczenia część składkowa wypłacana jest zawsze, natomiast wypłata części uzupełniającej może zostać zawieszona w całości, w jednej drugiej lub jednej czwartej jeżeli świadczeniobiorca nie zaprzestał prowadzenia działalności rolniczej (w zależności od sytuacji to uniemożliwiającej).

Wypłata części uzupełniającej może ulec zawieszeniu również wtedy, gdy emeryt lub rencista osiąga przychody z tytułu działalności podlegającej obowiązkowi ubezpieczenia społecznego (na zasadach analogicznych jak w systemie powszechnym).

Wysokość części składkowej emerytur i rent rolniczych uzależniona jest od długości okresu pracy i podlegania ubezpieczeniu społecznemu oraz od wysokości składek opłacanych na ubezpieczenie rolnicze w latach 1983–1990.

Za każdy rok opłacania składek na ubezpieczenie rolnicze przyjmuje się po 1% emerytury podstawowej (od 1 marca 2016 r. – 882,56 zł), a jeżeli w latach 1983–1990 rolnik opłacał składki wyższe od 120% emerytury podstawowej, przyjmuje się odpowiednio więcej niż 1% (proporcjonalnie do wysokości opłaconej składki).

Ponadto okresy podlegania innemu ubezpieczeniu (np. z tytułu zatrudnienia czy prowadzenia pozarolniczej działalności gospodarczej) przelicza się w wymiarze półtorakrotnym, z tym że od 1 stycznia 2009 r. osobom urodzonym po 31 grudnia 1948 r. przy naliczaniu wysokości emerytury rolniczej (w tym wcześniejszej i częściowej) uwzględnia się wyłącznie okresy ubezpieczenia rolniczego.

Wysokość części uzupełniającej wynosi od 85% do 95% emerytury podstawowej, w zależności od długości okresu ubezpieczenia przyjętego do ustalenia części składkowej.

W przypadku wcześniejszej emerytury rolniczej wysokość części uzupełniającej dodatkowo zmniejsza się o 5% emerytury podstawowej za każdy rok brakujący do ukończenia wieku emerytalnego.

Wysokość częściowej emerytury rolniczej wynosi 50% kwoty emerytury, jaka będzie przysługiwała po osiągnięciu wieku emerytalnego. Prowadzenie działalności rolniczej, a także osiąganie przychodów z innych tytułów nie ma wpływu na wypłatę tego świadczenia.

Pobieranie rolniczej emerytury częściowej, w przeciwieństwie do analogicznej emerytury z ZUS, nie ma wpływu na przyszłą wysokość emerytury rolniczej, przyznawanej po ukończeniu wieku emerytalnego.

Wysokość okresowej emerytury rolniczej równa jest emeryturze podstawowej, czyli najniższej emeryturze pracowniczej (od 1 marca 2016 r. – 882,56 zł), bez względu na okres podlegania ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu.

W przypadku prowadzenia działalności rolniczej lub osiągania przychodów z tytułu działalności podlegającej obowiązkowi ubezpieczenia społecznego wypłata części uzupełniającej świadczenia (wynoszącej 95% emerytury podstawowej) zawieszana jest na ogólnych zasadach.

W 2015 r. przeciętna wysokość rolniczych świadczeń emerytalno-rentowych (bez dodatków) wynosiła 938,28 zł, w tym:

- emerytura rolnicza – 937,09 zł,
- renta rolnicza (z tytułu niezdolności do pracy i rodzinna) – 942,60 zł.

Prawo do rent rodzinnych oraz dodatków do emerytur i rent, a także do zasiłków pogrzebowych przyznawane jest na zasadach analogicznych jak w systemie powszechnym.

W 2015 r. KRUS wypłacał przeciętnie 44 tys. rent rodzinnych miesięcznie. Nowo przyznanych rent rodzinnych było 5 tys.

Wysokość renty rodzinnej wynosi 85% emerytury podstawowej i jest zwiększana o 50% części składkowej emerytury/renty, która przysługiwała lub przysługiwałaby zmarłemu.

Wysokość dodatków do emerytur i rent oraz zasiłku pogrzebowego jest identyczna jak w systemie powszechnym.

W 2015 r. KRUS wypłacał przeciętnie miesięcznie:

- 7,5 tys. dodatków dla sierot zupełnych,
- 545 tys. dodatków pielęgnacyjnych, w tym:
 - 409 tys. dodatków z tytułu ukończenia 75 lat,
 - 136 tys. dodatków z tytułu całkowitej niezdolności do pracy oraz do samodzielnej egzystencji.

Ponadto Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego wypłaciła 54 tys. zasiłków pogrzebowych.

Dodatkowe informacje o systemie ubezpieczenia społecznego rolników

Ludność rolnicza w Polsce jest objęta odrębnym systemem ubezpieczenia społecznego od 1977 r. Odrębność tego systemu jest uzasadniona tym, że oprócz celów ubezpieczeniowych realizuje on także strategiczne zadania z zakresu polityki rolnej państwa i chroni wewnętrzny rynek żywności, co dla każdego państwa jest wartością niepodważalną. Zapewnienie świadczeń producentom żywności uznaje się także za ekonomiczną i moralną konieczność, wynikającą z zasad solidarności całego społeczeństwa w zakresie ochrony socjalnej.

Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego została powołana jako odrębna instytucja ubezpieczeniowa. Pełni ważną funkcję socjalnej ochrony rolników, daje starszym osobom poczucie bezpieczeństwa i sprzyja zmianom pokoleniowym i strukturalnym w rolnictwie.

Odrębne rolnicze systemy zabezpieczeń społecznych istnieją również w innych państwach Unii Europejskiej, np. w Austrii, Finlandii, Niemczech i we Francji. W wielu krajach Unii Europejskiej system ubezpieczenia społecznego rolników funkcjonuje przy znacznym udziale środków budżetu państwa. Wprowadzając system ubezpieczenia społecznego rolników w Polsce, przyjęto, że świadczenia z tego ubezpieczenia będą wypłacane z dużym udziałem środków budżetu państwa (w przypadku dotacji do emerytur i rent początkowo określony poziom dotacji uzupełniającej do Funduszu Emerytalno-Rentowego wynosił 95% wydatków tego Funduszu). Taka regulacja wynikała z obiektywnych uwarunkowań polskiego rolnictwa, a mianowicie z dużego rozdrobnienia gospodarstw rolnych i ich niskiej dochodowości.

Na przestrzeni lat udział dotacji dla KRUS w budżecie państwa sukcesywnie maleje i wynosił odpowiednio: w 1999 r. – 9,6%, w 2005 r. – 7,4%, w 2009 r. – 5,5%, w 2015 r. – 5,3%. Natomiast procentowy udział w ogólnej dotacji uzupełniającej do Funduszu Emerytalno-Rentowego na sfinansowanie emerytur i rent (bez emerytur i rent za bezpłatne przekazanie gospodarstwa rolnego na rzecz Skarbu Państwa) kształtował się następująco: w 1994 r. – 80,8%, w 2005 r. – 71,3%, w 2010 – 76,5%, a w 2015 r. – 82,6%. Należy zaznaczyć, że poziom finansowania analogicznych systemów ubezpieczeń społecznych w Unii Europejskiej nie odbiega zbyt od subwencji przeznaczanych na zadania ustawowe KRUS.

Zasadnicze wydatki KRUS realizowane są poprzez Fundusz Emerytalno-Rentowy. W strukturze tych wydatków dominują wydatki na emerytury i renty.

Rolnicze świadczenia emerytalno-rentowe są świadczeniami bardzo niskimi. W 2015 r. przecięta emerytura/renta rolnicza wynosiła ok. 47% emerytury/renty z FUS.

W ramach Funduszu Emerytalno-Rentowego Kasa realizuje zobowiązania Skarbu Państwa wobec osób, które przed 1990 r. nieodpłatnie przekazały ok. 350 tys. gospodarstw rolnych na Skarb Państwa, o łącznej powierzchni 2,2 mln ha fizycznych. W ujęciu prawnym wypłacane z tego tytułu świadczenia nie miały charakteru ubezpieczeniowego, lecz stanowiły ekwiwalent za przekazywaną państwu własność. W 2015 r. Kasa wypłacała ponad 43 tys. emerytur i rent dla takich osób, a łączne wydatki na ten cel wyniosły 495 mln zł.

Wymaga również podkreślenia, że dotacja uzupełniająca z budżetu państwa przeznaczana jest nie tylko na pokrycie świadczeń emerytalno-rentowych przysługujących rolnikom, ale także np. na pokrycie składek na ubezpieczenie zdrowotne oraz na sfinansowanie składek na ubezpieczenie emerytalno-rentowe za osoby sprawujące osobistą opiekę nad dzieckiem.

Ubezpieczeni w KRUS sami (bez udziału budżetu) finansują wydatki na świadczenia z ubezpieczenia wypadkowego, chorobowego i macierzyńskiego. W 99,5% ze składek od ubezpieczonych rolników finansowana jest też realizacja zadań z zakresu prewencji i rehabilitacji (zapobieganie wypadkom przy pracy rolniczej oraz leczenie i rehabilitacja osób ubezpieczonych zagrożonych całkowitą niezdolnością do pracy w gospodarstwie rolnym).

Na przestrzeni ponad 20 lat funkcjonowania systemu ubezpieczenia społecznego rolników w Polsce były podejmowane systematyczne działania, które miały charakter ewolucyjny. Nadrzędnym celem było dostosowywanie obowiązujących uregulowań prawnych

do zmieniających się realiów społecznych oraz ekonomicznych sektora rolnego w kraju. W jego ramach:

- umożliwiono kontynuowanie ubezpieczenia społecznego rolników osobom prowadzącym w niewielkim zakresie na własny rachunek pozarolniczą działalność gospodarczą, tym samym przyczyniając się do rozwoju przedsiębiorczości. Obecnie osoby te opłacają z tego tytułu składkę na ubezpieczenie emerytalno-rentowe w podwójnym wymiarze i co roku zobowiązane są do udokumentowania wielkości przychodów osiąganych z tego tytułu;
- zróżnicowano wymiar składek na ubezpieczenie emerytalno-rentowe, uzależniając go od wielkości gospodarstwa rolnego; podstawowa miesięczna składka zwiększa się od areatu powyżej 50 ha przeliczeniowych. Oznacza to, że wymiar tej składki jest uzależniony od bonitacji gleb, a tym samym od możliwej wydajności produkcyjnej gospodarstwa, która ma bezpośredni wpływ na uzyskiwany dochód z tego gospodarstwa rolnego;
- wprowadzono odrębny dwuinstancyjny system orzekania o całkowitej (trwałej lub okresowej) niezdolności do pracy w gospodarstwie rolnym;
- wprowadzono nowe świadczenia – renty szkoleniowe i zasiłki chorobowe w przedłużonym okresie;
- osobom urodzonym po 31 grudnia 1948 r. ograniczono prawo do emerytury rolniczej, zaliczając im do wymaganych 25 lat okresów składkowych tylko okresy rolniczego ubezpieczenia społecznego;
- od 1 stycznia 2013 r.:
 - podwyższono i zrównano wiek emerytalny kobiet i mężczyzn – analogicznie jak w ZUS;
 - wprowadzono nowe świadczenia przed osiągnięciem wieku emerytalnego: emeryturę okresową, emeryturę częściową;
 - umożliwiono rolnikom uprawnionym do okresowej renty rolniczej z tytułu niezdolności do pracy osiągnięcie dodatkowych przychodów z tytułu działalności podlegającej obowiązkowi ubezpieczenia społecznego bez utraty prawa do tego świadczenia i zrównano ich w prawach z rolnikami uprawnionymi do rent stałych;
 - wprowadzono zapis likwidujący przyznawanie tzw. wcześniejszych emerytur rolniczych od 1 stycznia 2018 r.;
- od 1 września 2013 r. wprowadzono przepisy do ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników dające możliwość finansowania składek na ubezpieczenie emerytalno-rentowe ze środków budżetu państwa za osoby sprawujące osobistą opiekę nad dzieckiem;
- od 1 stycznia 2015 r. wprowadzono do ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników zapis umożliwiający kontynuowanie podlegania temu ubezpieczeniu rolnikom i domownikom, którzy zostali jednocześnie objęci ubezpieczeniem społecznym w ZUS z tytułu wykonywania umowy agencyjnej, umowy zlecenia lub innej umowy o świadczenie usług, do której stosuje się przepisy dotyczące zlecenia, albo powołania do rady nadzorczej, m.in. pod warunkiem, że kwota przychodu osiąganego z tych tytułów nie przekroczy w rozliczeniu miesięcznym kwoty odpowiadającej połowie minimalnego wynagrodzenia za pracę. Aktualnie prowadzone są prace nad podwyższeniem kwoty umożliwiającej kontynuowanie ubezpieczenia społecznego rolników dla osób objętych ubezpieczeniem powszechnym z tytułu umowy agencyjnej lub umowy zlecenia albo innej umowy o świadczenie usług, do której zgodnie z Kodeksem cywilnym stosuje się przepisy dotyczące zlecenia. Przedmiotowa zmiana może przyczynić się do większej aktywizacji mieszkańców obszarów wiejskich;

- od 1 października 2015 r. wprowadzono możliwość opłacania składek na ubezpieczenie emerytalno-rentowe za osoby pobierające: świadczenie pielęgnacyjne, specjalny zasiłek opiekuńczy, zasiłek dla opiekuna z tytułu sprawowania opieki nad osobami niepełnosprawnymi;
- od 1 stycznia 2016 r. wprowadzono nowe zasady ustalania prawa i wypłaty zasiłku macierzyńskiego.

Należy dodatkowo podkreślić, że rolnicy prowadzący działalność rolniczą w gospodarstwie rolnym od 6 ha przeliczeniowych i wyżej (zgodnie z przepisami wprowadzonymi w 2012 r.), jak również prowadzący działy specjalne produkcji rolnej w całości finansują składki na ubezpieczenie zdrowotne i nie mają przy tym możliwości odliczania tych składek od podatku dochodowego, tak jak to przysługuje ubezpieczonym w ZUS.

Istotną tendencją w systemie ubezpieczenia społecznego rolników jest stały spadek liczby ubezpieczonych oraz gospodarstw rolnych, a ponadto stopniowa zmiana struktury agrarnej gospodarstw rolnych, polegająca na zmniejszaniu się liczby niewielkich gospodarstw rolnych i zwiększaniu liczby gospodarstw rolnych o powierzchni powyżej 50 ha przeliczeniowych, w których rolnicy są zobowiązani do opłacania dodatkowej składki emerytalno-rentowej, której wysokość zależy od powierzchni gospodarstwa rolnego.

Analiza struktury agrarnej gospodarstw rolnych zaewidencjonowanych w KRUS na przestrzeni lat 2007–2015 wykazała:

1. zmniejszenie liczby gospodarstw w grupach o powierzchni:
 - a. od 0 do 1 ha przeliczeniowych, których udział w ogólnej liczbie gospodarstw z 16% w 2007 r. zmniejszył się do 14,8% w 2015 r.
W tej grupie obszarowej ujęte są osoby, które zaprzestały prowadzenia działalności rolniczej, czyli:
 - osoby pobierające renty strukturalne, które wyzbyły się gruntów rolnych lub posiadają grunty o powierzchni do 0,5 ha fizycznego – wg stanu na 31.12.2015 r. renciści strukturalni stanowią 14,5% liczby płatników składek w grupie obszarowej 0–1 ha),
 - osoby, które nie nabyły prawa do emerytury lub renty i podlegały ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu przez co najmniej 12 lat i 6 miesięcy – wg stanu na 31.12.2015 r. osoby te stanowią 0,5% liczby płatników składek w tej grupie,
 - osoby sprawujące opiekę nad osobami niepełnosprawnymi, za które składki na ubezpieczenie emerytalno-rentowe opłacają inne podmioty (wójtowie, burmistrzowie, prezydenci miast) – wg stanu na 31.12.2015 r. osoby te stanowią 0,3% liczby płatników składek w tej grupie;
 - b. od 1,01 do 10 ha przeliczeniowych, których udział w ogólnej liczbie gospodarstw z 66,9% w 2007 r. zmniejszył się do 65,2% w 2015 r.;
 - c. powyżej 600 ha przeliczeniowych, których udział w ogólnej liczbie gospodarstw z 0,02% w 2007 r. zmniejszył się do 0,01% w 2015 r.;
2. wzrost liczby gospodarstw rolnych w grupach o powierzchni:
 - a. od 20,01 do 50 ha przeliczeniowych, których udział w ogólnej liczbie gospodarstw z 4,2% w 2007 r. zwiększył się do 5,9% w 2015 r.;
 - b. powyżej 50 ha przeliczeniowych, których udział w ogólnej liczbie gospodarstw z 0,9% w 2007 r. zwiększył się do 1,4% w 2015 r., w tym w grupie o powierzchni od 50,01 do 100 ha przeliczeniowych, których udział w ogólnej liczbie gospodarstw

Przeгляд systemu emerytalnego 2016. Bezpieczeństwo dzięki odpowiedzialności

z 0,6% w 2007 r. zwiększył się do 1% w 2015 r. i od 100,01 do 300 ha przeliczeniowych, których udział w ogólnej liczbie gospodarstw z 0,2% w 2007 r. zwiększył się do 0,4% w 2015 r.

Według stanu na koniec 2015 r. w skali całego kraju nastąpił spadek liczby gospodarstw rolnych o 13,1% w porównaniu do stanu na koniec 2007 r. oraz spadek ogólnej liczby osób objętych ubezpieczeniem społecznym rolników o 14%.

Analiza struktury wiekowej ubezpieczonych w KRUS wykazała, że na przestrzeni lat 2007–2015 nastąpił:

- spadek liczby ubezpieczonych w następujących grupach wiekowych: 25–30 lat, 31–36 lat, 37–42 lat, 43–48 lat oraz 49–54 lat i powyżej 60 roku życia;
- wzrost liczby ubezpieczonych odnotowano w grupie wiekowej 55–60 lat i poniżej 24 roku życia.

Według stanu na koniec 2015 r. osoby ubezpieczone w grupie wiekowej:

- poniżej 24 roku życia – stanowią 3,5% ogółu ubezpieczonych;
- 25–30 lat – stanowią 8,2% ogółu ubezpieczonych;
- 31–36 lat – stanowią 12,8% ogółu ubezpieczonych;
- 37–42 lat – stanowią 17,2% ogółu ubezpieczonych;
- 43–48 lat – stanowią 18,3% ogółu ubezpieczonych;
- 49–54 lat – stanowią 19,4% ogółu ubezpieczonych;
- 55–60 lat – stanowią 16,1% ogółu ubezpieczonych.

Na wymianę pokoleniową w polskim rolnictwie oddziałują okoliczności związane z uwarunkowaniami prawnymi dotyczącymi nabywania świadczeń emerytalnych przez rolników i przekazywania ziemi następcom, którzy kontynuują prowadzenie działalności rolniczej. Natomiast na proces zastępowalności pokoleniowej w rolnictwie pozytywny wpływ ma osiąganie satysfakcjonujących dochodów z pracy w rodzinnym gospodarstwie rolnym i możliwość uzyskania pomocy unijnej na ich modernizację.

Zmiany systemu ubezpieczenia społecznego rolników powinny zatem uwzględniać aktualną strukturę powierzchniową (udział niewielkich, niewydolnych dochodowo gospodarstw) oraz trudności w podejmowaniu zatrudnienia poza rolnictwem. Ich konsekwencją powinno być wyeliminowanie ryzyka ubóstwa i wykluczenia społecznego znacznej części rolników i ich rodzin, a zatem przy zmianach powinno się brać pod uwagę trudne problemy społeczno-ekonomiczne. Należy podkreślić, że działalność rolnicza, mimo że jest zbliżona charakterem do działalności gospodarczej, charakteryzuje się określoną specyfiką wynikającą m.in. z sezonowości produkcji rolnej czy wpływu warunków atmosferycznych na produkcję w rolnictwie.

Proces reformy systemu ubezpieczeń społecznych powinien być procesem długofalowym oraz wielokierunkowym i wpisywać się w całość polityki rolnej, polityki zatrudnienia oraz polityki społecznej. Jednocześnie powinno się uwzględniać to, co wynika z przepisów ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników, a mianowicie że państwo jest gwarantem wypłaty rolnikom świadczeń z ubezpieczenia.

II FILAR

Pracownicze programy emerytalne

Na II filar, zgodnie z obowiązującą w niniejszej Zielonej księdze terminologią, składają się w obecnym stanie prawnym pracownicze programy emerytalne (PPE). PPE działają na podstawie ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o pracowniczych programach emerytalnych¹⁵⁸. Są dobrowolną formą grupowego oszczędzania na emeryturę organizowaną przez pracodawcę przy współudziale pracowników. Prawo do oszczędzania w PPE przysługuje pracownikowi, który jest zatrudniony u danego pracodawcy nie krócej niż 3 miesiące, chyba że umowa zakładowa stanowi inaczej. Zgodnie z przepisami ustawy o PPE pracodawca finansuje składkę podstawową, natomiast dodatkowo pracownik może dobrowolnie wpłacać własne środki w ramach składki dodatkowej.

Wybrane dane liczbowe dotyczące PPE (według stanu na 31 grudnia 2015 r.):

- funkcjonowały 1054 pracownicze programy emerytalne,
 - 689 w formie umowy grupowego ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym,
 - 332 w formie umowy o wnoszenie przez pracodawcę składek pracowników do funduszu inwestycyjnego,
 - 33 w formie pracowniczego funduszu emerytalnego,
- wartość aktywów zgromadzonych w pracowniczych programach emerytalnych wyniosła 10,6 mld zł,
- PPE objęły 392,6 tys. osób, co stanowiło 2,41% ogółu liczby osób pracujących,
- średnia wartość aktywów przypadających na statystycznego uczestnika PPE wyniosła 27,5 tys. zł,
- średnia roczna składka podstawowa przypadająca na jednego uczestnika PPE wyniosła 3660 zł,
- wartość wypłat z PPE wyniosła 401,7 mln zł,
- wartość wypłat transferowych z PPE wyniosła 230 mln.

Zakres i znaczenie PPE

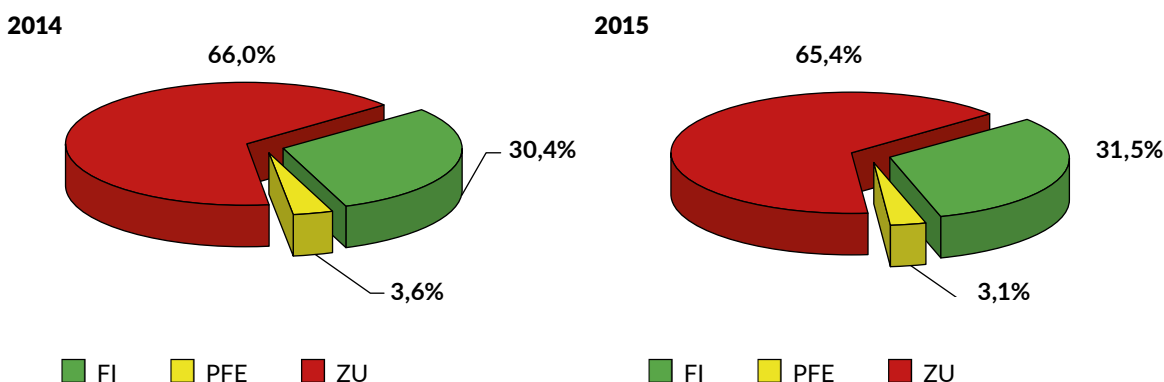
Od wielu lat sytuacja na rynku PPE nie zmienia się w sposób zasadniczy. Możemy zauważyć, że liczba tworzonych w każdym roku PPE od lat utrzymuje się na poziomie ok. 30 programów (w 2015 r. zarejestrowano 25 programów, w 2012 i 2013 r. – po 33 i w 2014 r. – 29). W 2015 r. – podobnie jak w poprzednich latach – nie zmienił się rozkład form, w jakich zostały utworzone nowe programy. Najwięcej utworzono programów realizowanych przez fundusze inwestycyjne (17), natomiast nowych programów prowadzonych przez zakłady ubezpieczeń było 8. Nie został utworzony żaden program

¹⁵⁸ Dz.U. z 2004 r. nr 116, poz. 1207.

w formie pracowniczego funduszu emerytalnego. Liczba osób, które przystąpiły do PPE w 2015 r., wyniosła 11,6 tys. i – podobnie jak w przypadku liczby nowo utworzonych programów – niezmiennie oscyluje na poziomie ponad 10 tys. uczestników. W 2012 r. było to 13,4 tys. osób, w 2013 r. – 16,9 tys., natomiast w 2014 r. – tylko 6 tys. Przyrost liczby nowych uczestników w 2015 r. wyniósł 3%. Na koniec 2015 r. było ich łącznie 392,6 tys. Wartość aktywów wzrosła o niecałe 400 mln (3,5% w stosunku rocznym) i wyniosła łącznie 10,6 mld zł.

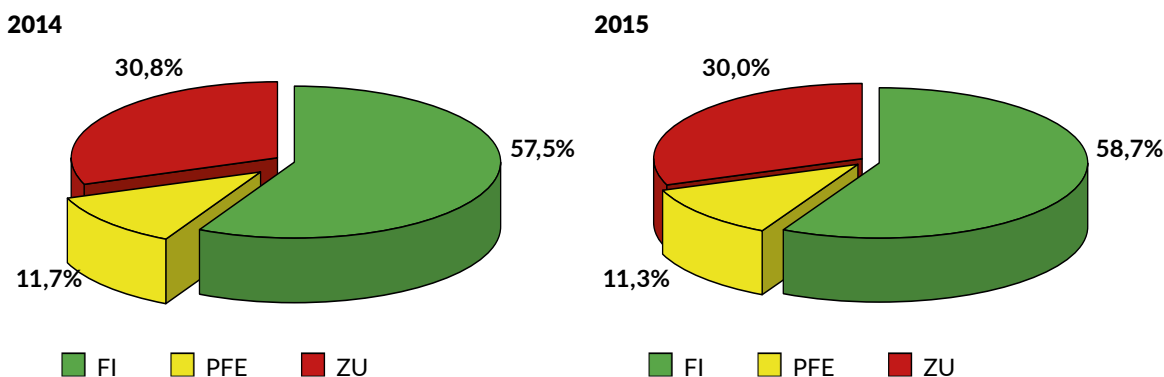
Struktura PPE w podziale na formy

Wykres 20. Struktura PPE według liczby programów w poszczególnych formach

Źródło: KNF

Wykres 21. Struktura PPE według liczby uczestników w poszczególnych formach

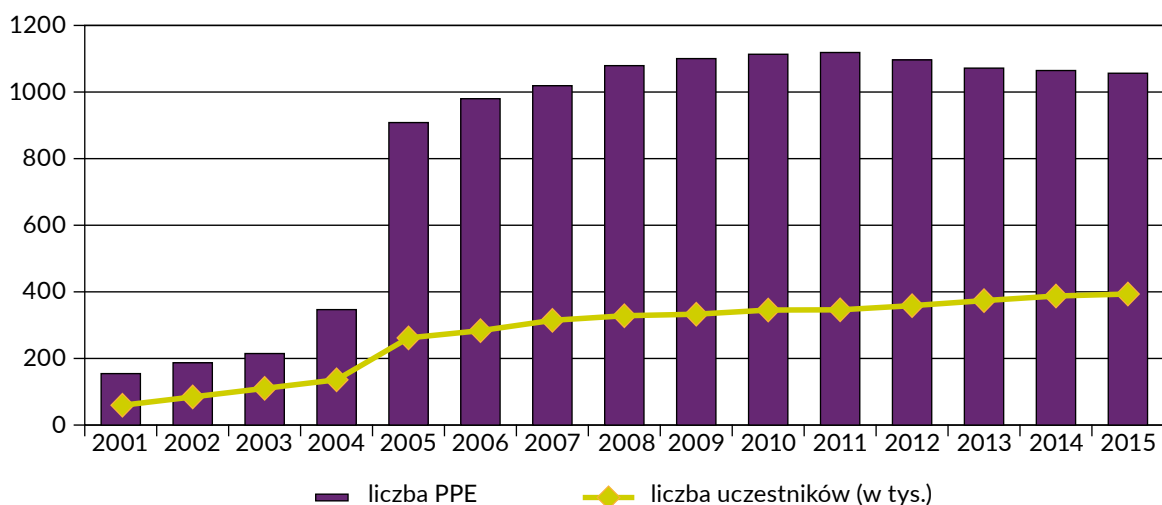
Źródło: KNF

PPE najczęściej realizowane były w formie ubezpieczeniowej (689 programów), następnie w formie inwestycyjnej (332 programy) i w formie pracowniczego funduszu emerytalnego (33). Nowe programy tworzone są w formie funduszu inwestycyjnego, co powoduje, że od lat stale wzrasta liczba programów w formie umowy z funduszem inwestycyjnym kosztem programów w formie ubezpieczeniowej.

Uczestnicy PPE

Na wykresie 22 można zauważyć tendencję spadkową nominalnej liczby programów (w 2015 r. spadek o 10 programów), przy jednoczesnym wzroście ogólnej liczby uczestników. Jest to trend widoczny od kilku lat. Oznacza to, że te wartości nie są ze sobą skorelowane i przy zmniejszaniu się liczby programów liczba uczestników PPE nie spada. Niemniej jest to nadal niewielki odsetek ogółu pracujących. Wskaźnik czynnych uczestników w PPE (czyli takich, na rzecz których pracodawca odprowadził składki) jest najwyższy ze wszystkich trzech produktów II i III filaru i wynosi 84%. Pozostałe 16% stanowią uczestnicy, na rzecz których pracodawcy nie odprowadzili składek. W 2015 r. nastąpił jednoczesny wzrost liczby uczestników czynnych i biernych, odpowiednio 7,5 tys. i 4,2 tys.

Wykres 22. Liczba programów i liczba uczestników w latach 2001–2015

Źródło: KNF

Składki

Zgodnie z przepisami ustawy o PPE wysokość składki podstawowej zostaje określona w umowie zakładowej – procentowo od wynagrodzenia uczestnika, w jednakowej kwocie dla wszystkich uczestników programu albo procentowo od wynagrodzenia z określeniem maksymalnej kwotowej wysokości składki. Obecnie istnieją 1054 programy i aż w 764 z nich wysokość składki finansowanej przez pracodawcę została określona jako procent od wynagrodzenia uczestnika, w tym aż w 357 programach jako maksymalna możliwa wysokość (7% wynagrodzenia), natomiast w 290 programach wysokość składki została określona kwotowo i mieściła się w przedziale 40–315 zł w PPE prowadzonych w formie umowy z funduszem inwestycyjnym, a w przedziale 1–400 zł w programach w formie umowy z zakładem ubezpieczeń. Programy prowadzone w formie pracowniczego funduszu emerytalnego składkę podstawową miały określoną procentowo.

Wysokość średniej rocznej składki podstawowej przypadającej na jednego uczestnika w programach realizowanych w formie pracowniczych funduszy emerytalnych oraz w formie

ubezpieczeniowej wzrasta począwszy od 2013 r., natomiast w programach zarządzanych przez fundusze inwestycyjne – spada. Biorąc pod uwagę cały rynek PPE, wysokość średniej składki podstawowej obniżyła się o 27 zł. Dodatkowa średnia roczna składka przypadająca na statystycznego uczestnika w 2015 r. wzrosła o 90 zł.

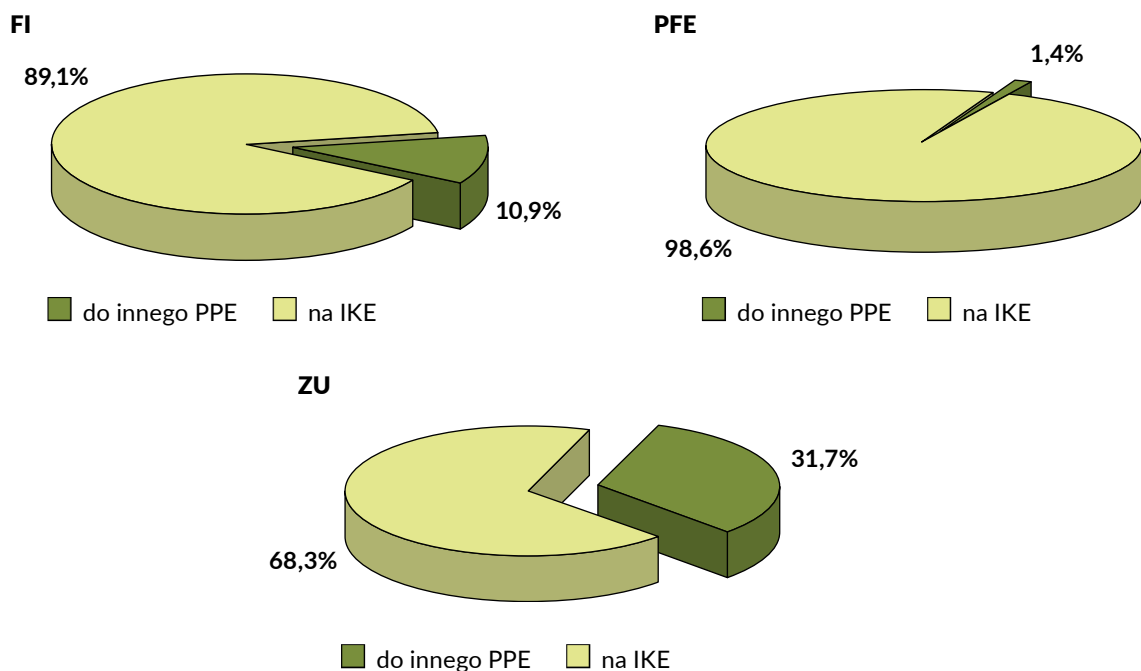
Wyплаты i wypłaty transferowe

W ustawie o PPE zostały przewidziane sytuacje, w których można dokonać wypłaty. Jest to możliwe:

- na wniosek uczestnika po osiągnięciu przez niego 60 roku życia,
- po przedstawieniu przez uczestnika decyzji o przyznaniu prawa do emerytury po ukończeniu 55 roku życia,
- na wniosek osoby uprawnionej – w przypadku śmierci uczestnika,
- bez wniosku uczestnika po osiągnięciu przez niego 70 lat (o ile nie występował wcześniej z wnioskiem o wypłatę).

W 2015 r. 11 tys. osób dokonało wypłat z rachunków PPE na łączną kwotę 401,7 mln zł, czyli o 47,5 mln zł więcej niż w 2014 r. Statystycznie osoba, która dokonała wypłaty, otrzymała 26,4 tys. zł, czyli o prawie 5 tys. zł więcej niż w 2014 r.

Wykres 23. Struktura wypłat transferowych w 2015 r. w poszczególnych formach PPE

Źródło: KNF

W 2015 r. 2 tys. osób dokonało wypłat transferowych do innego programu na kwotę łącznie 40 mln zł. Średnia kwota takiej wypłaty wyniosła 20,6 tys. zł. Spośród uczestników PPE 6,9 tys. dokonało wypłat transferowych w kwocie 189 mln, co oznacza średnią wypłatę transferową w kwocie 27,4 tys. zł.

III FILAR

Na III filar, zgodnie z obowiązującą w niniejszej Zielonej księdze terminologią, składają się w obecnym stanie prawnym indywidualne konta emerytalne (IKE) oraz indywidualne konta zabezpieczenia emerytalnego (IKZE). IKE i IKZE działają na podstawie ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o indywidualnych kontach emerytalnych oraz indywidualnych kontach zabezpieczenia emerytalnego¹⁵⁹. Zgodnie z przepisami prawo do wpłat na IKE i IKZE przysługuje osobie fizycznej, która ukończyła 16 lat. Osoba małoletnia ma prawo do wpłat na IKE lub IKZE tylko w roku kalendarzowym, w którym uzyskuje dochody z pracy wykonywanej na podstawie umowy o pracę.

Indywidualne konta emerytalne

Wybrane dane liczbowe dotyczące IKE (według stanu na 31 grudnia 2015 r.):

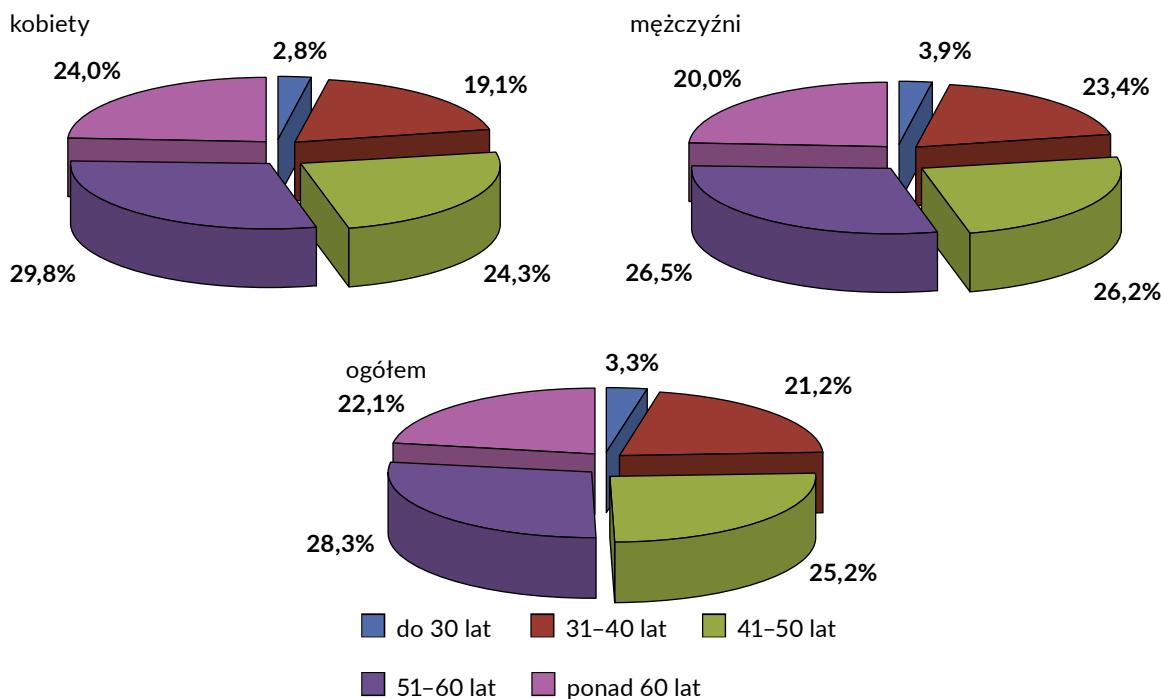
- IKE posiadało 858,7 tys. osób, co stanowiło 5,3% liczby osób pracujących,
- pod względem zgromadzonych aktywów wartość rynku IKE wyniosła 5,7 mld zł,
- powstało 72,8 tys. nowych IKE,
- wskaźnik liczby IKE, na które dokonywano wpłat, do liczby ogółem funkcjonujących IKE zmniejszył się i wyniósł 31,4% (konta aktywne),
- wysokość średniej wpłaty na IKE wyniosła 3,5 tys. zł,
- wartość przeciętnego stanu rachunku IKE wyniosła 6,6 tys. zł.

Zakres i znaczenie IKE

Sytuacja na rynku IKE od wielu lat wygląda podobnie. Liczba kont utrzymuje się na poziomie ponad 800 tys., a w 2015 r. było ich dokładnie 858 725 tys. (co stanowiło 5,3% ogółu pracujących), z czego nowych IKE powstało 72 tys. Należy jeszcze podkreślić, że IKE nadal jest najpopularniejsze wśród kobiet i osób w grupie wiekowej 51–60 lat. Wartość aktywów wzrosła w 2015 r. do ponad 5,6 mld zł, co stanowi nadal niewielki kapitał, szczególnie biorąc pod uwagę liczbę kont. W porównaniu do PPE są to zdecydowanie mniejsze aktywa w stosunku do liczby kont. Ważnym aspektem w przypadku IKE jest liczba kont aktywnych, która wynosi tylko 31%. Oznacza to, że jedynie co trzeci uczestnik IKE w ostatnim roku dokonał wpłaty na swoje konto. U osób posiadających IKE możemy zaobserwować niewielkie zainteresowanie oszczędzaniem. Średnia wpłat na IKE oscyluje bowiem na poziomie 8 tys. zł, przy ustawowym limicie 12 tys. Osoby oszczędzające w tym produkcie nie chcą dokonywać tak wysokich wpłat, jakie oferuje ustawodawca.

¹⁵⁹ Dz.U. z 2004 r. nr 116, poz. 1205.

Wykres 24. Oszczędzający na IKE według płci i wieku

Źródło: KNF

Struktura IKE według instytucji finansowych

Indywidualne konta emerytalne prowadzone są w pięciu instytucjach finansowych na podstawie pisemnej umowy zawartej przez oszczędzającego z:

- funduszem inwestycyjnym,
- podmiotem prowadzącym działalność maklerską,
- zakładem ubezpieczeń,
- bankiem,
- dobrowolnym funduszem emerytalnym.

Najwięcej IKE funkcjonuje w zakładach ubezpieczeń (573,1 tys.), dalej w funduszach inwestycyjnych (205,5 tys.), w bankach (52,4 tys.), podmiotach prowadzących działalność maklerską (25,2 tys.), a najmniej w dobrowolnych funduszach emerytalnych (2,6 tys.). W 2015 r. największy wzrost zanotowały IKE funkcjonujące w funduszach inwestycyjnych – powstało 31 tys. kont.

Wartość aktywów IKE w 2015 r. wzrosła o 0,7 mld zł i wyniosła niecałe 5,7 mld. Rozkład aktywów w poszczególnych instytucjach finansowych prezentuje się w następujący sposób. Najwięcej aktywów zgromadzono w zakładach ubezpieczeń (2,06 mld zł), w funduszach inwestycyjnych (1,73 mld zł), w bankach (960 mln zł), w podmiotach prowadzących działalność maklerską (902 mln zł), a najmniej w dobrowolnych funduszach emerytalnych (tylko 25 mln zł). W 2015 r. największy wzrost aktywów zanotowały IKE funkcjonujące w funduszach inwestycyjnych – o 220,3 mln zł.

Wypłaty, zwroty oraz wypłaty transferowe

Wypłaty

Wypłata środków zgromadzonych w IKE zgodnie z przepisami ustawy o IKE i IKZE następuje:

- na wniosek oszczędzającego jednorazowo lub w ratach po nabyciu uprawnień emerytalnych,
- na wniosek osób uprawnionych do środków zmarłego oszczędzającego zgromadzonych na IKE.

Zdecydowana większość osób dokonała wypłaty całości, tylko niewielki odsetek (2,4% oszczędzających) zrealizował wypłaty w sposób ratalny. W 2015 r. dokonano łącznie 8507 wypłat na łączną kwotę 113 mln zł. Najwięcej z funduszy inwestycyjnych i zakładów ubezpieczeń – odpowiednio 3782 i 3634.

Zwroty

Zgodnie z przepisami ustawy o IKE i IKZE osoby oszczędzające w IKE mają możliwość dokonania zwrotu zgromadzonych w IKE środków. Zwrot następuje, jeżeli którakolwiek ze stron wypowiedzie umowę. W 2015 r. instytucje finansowe prowadzące IKE dokonały łącznie zwrotu całości środków zgromadzonych na IKE na kwotę 254,3 mln zł. Najwięcej zwrotów miało miejsce w zakładach ubezpieczeń (15,4 tys.) i w funduszach inwestycyjnych (11,6 tys.).

Wypłaty transferowe

Zgodnie z obowiązującymi przepisami wypłaty transferowe polegają na przepływie aktywów pomiędzy poszczególnymi produktami II i III filaru. Środki zgromadzone w IKE pozostają nadal w jednym z produktów należących do II lub III filaru (PPE albo innej instytucji finansowej w ramach IKE). W 2015 r. przyjęto do IKE łącznie 9,9 tys. wypłat transferowych z innych IKE oraz PPE. Najwięcej wypłat transferowych z IKE przyjęto w funduszach inwestycyjnych i bankach (68,8%), natomiast transferów z PPE – w funduszach inwestycyjnych i zakładach ubezpieczeń (73,4%). W 2015 r. dokonano 1,3 tys. wypłat transferowych na inne IKE, najwięcej w funduszach inwestycyjnych i zakładach ubezpieczeń (82,1%). Spośród 11 transferów z IKE do programu emerytalnego w 2015 r. 6 zostało zrealizowanych przez banki, a 5 przez fundusze inwestycyjne.

Indywidualne konta zabezpieczenia emerytalnego

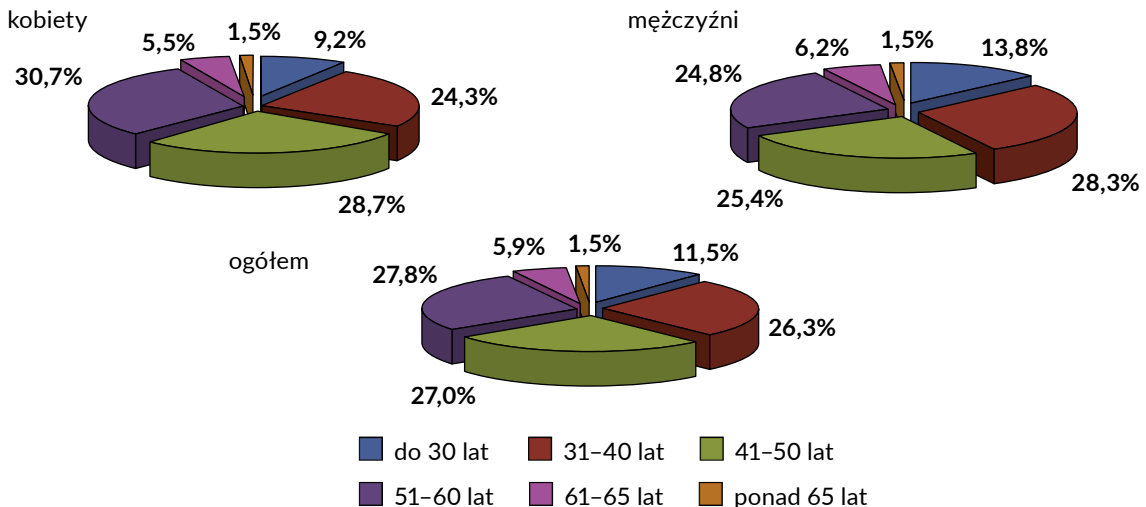
Wybrane dane liczbowe dotyczące IKZE (według stanu na 31 grudnia 2015 r.):

- IKZE posiadało 597,6 tys. osób, co stanowiło 3,7% liczby osób pracujących,
- wartość rynku IKZE pod względem zgromadzonych aktywów wyniosła 622 mln zł,
- powstało 92,2 tys. nowych IKZE,
- wskaźnik liczby IKZE, na które dokonywano wpłat, do liczby ogółem funkcjonujących IKZE wyniósł 23,9% (konta aktywne),
- wysokość średniej wpłaty na IKZE wyniosła 2,6 tys. zł.

Najmłodszy produkt dobrowolnego zabezpieczenia emerytalnego

Indywidualne konta zabezpieczenia emerytalnego są ostatnim i zarazem najmłodszym produktem oferowanym w ramach dobrowolnego zabezpieczenia emerytalnego korzystającego z ulg podatkowych. Funkcjonują w podobny sposób co IKE, największa różnica to sposób opodatkowania i wysokość limitu wpłat. W 2016 r. w IKZE limit ten wynosi 4866 zł. W IKZE dotychczas zgromadzono ponad 620 mln zł aktywów i założono niespełna 600 tys. kont (co stanowi 3,7% osób pracujących). W 2015 r. powstało 92,2 tys. nowych IKZE, o ponad 28 tys. więcej niż w 2014 r., z czego najczęściej założono w funduszach inwestycyjnych (38,1 tys. kont). Rozkład uczestników ze względu na płeć jest porównywalny z IKE, z minimalną przewagą kobiet (50,7% do 49,3%). Uczestnikami IKZE częściej są osoby młodsze, w wieku ponad 30 lat, natomiast zarówno IKE, jak i IKZE nie cieszą się zainteresowaniem najmłodszych osób. Należy zwrócić uwagę na fakt, że tylko 24% ze wszystkich IKZE jest aktywnych. Jest to najniższy współczynnik kont aktywnych we wszystkich produktach oferowanych w II i III filarze. Posiadacze IKZE średnio wpłacają rocznie 2,6 tys. zł, co stanowi niewiele ponad połowę limitu ustalonego przez ustawodawcę (w 2015 r. wyniósł on 4751 zł).

Wykres 25. Oszczędzający w IKZE według płci i wieku

Źródło: KNF

Struktura IKZE według instytucji finansowych

Indywidualne konta zabezpieczenia emerytalnego prowadzone są w 5 instytucjach finansowych na podstawie pisemnej umowy zawartej przez oszczędzającego z:

- funduszem inwestycyjnym,
- podmiotem prowadzącym działalność maklerską,
- zakładem ubezpieczeń,
- bankiem,
- dobrowolnym funduszem emerytalnym.

Najwięcej IKZE funkcjonuje w zakładach ubezpieczeń (442,7 tys.), kolejno w dobrowolnych funduszach emerytalnych (82,3 tys.), funduszach inwestycyjnych (54,5 tys.), bankach (13,7 tys.), najmniej w podmiotach prowadzących działalność maklerską (4,3 tys.). W 2015 r. największy wzrost zanotowały IKZE funkcjonujące w funduszach inwestycyjnych o 37 tys. kont (zmiana o 211%).

Wartość aktywów w IKZE wzrosła o ponad 326 mln i na koniec 2015 r. wynosiła niespełna 622 mln. Najwięcej aktywów zgromadzono w zakładach ubezpieczeń (282 mln zł), dalej w funduszach inwestycyjnych (195 mln zł), w dobrowolnych funduszach emerytalnych (79 mln zł), w bankach (35 mln zł) i – najmniej – w podmiotach prowadzących działalność maklerską (30 mln zł).

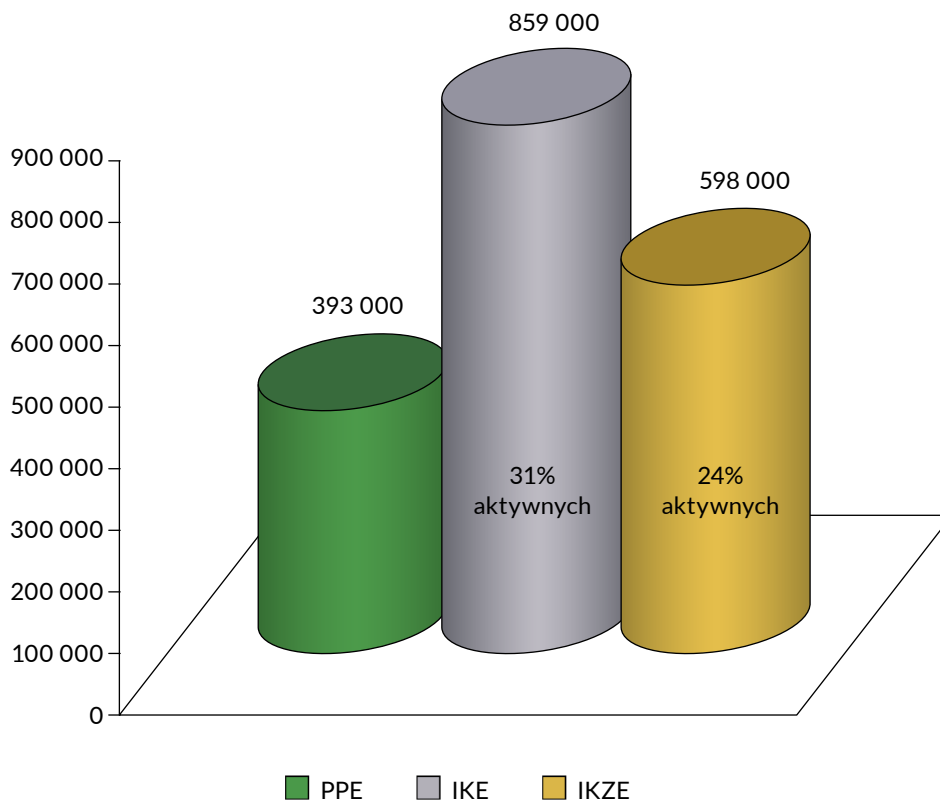
Wypłaty, zwroty oraz wypłaty transferowe

Instytucje finansowe dokonały 268 wypłat transferowych do innego IKZE oraz przyjęły 288 wypłat transferowych z IKZE. W 2015 r. zostało zrealizowanych 185 wypłat na kwotę 401 tys. zł, głównie przez zakłady ubezpieczeń (78,8%). Z uwagi na to, że IKZE funkcjonują od 4 lat i osoby oszczędzające w ten sposób nie spełniają jeszcze jednego z warunków wypłaty, czyli minimalnego okresu dokonywania wpłat na IKZE (5 lat), obecnie instytucje finansowe dokonują wypłat jedynie osobom uprawnionym w przypadku śmierci oszczędzającego na IKZE. Najwyższe przeciętne kwoty wypłacono uprawnionym do wypłaty z IKZE w bankach (4,5 tys. zł), a w 2014 r. – w funduszach inwestycyjnych (2,5 tys. zł).

II i III filar systemu emerytalnego – konsekwencje

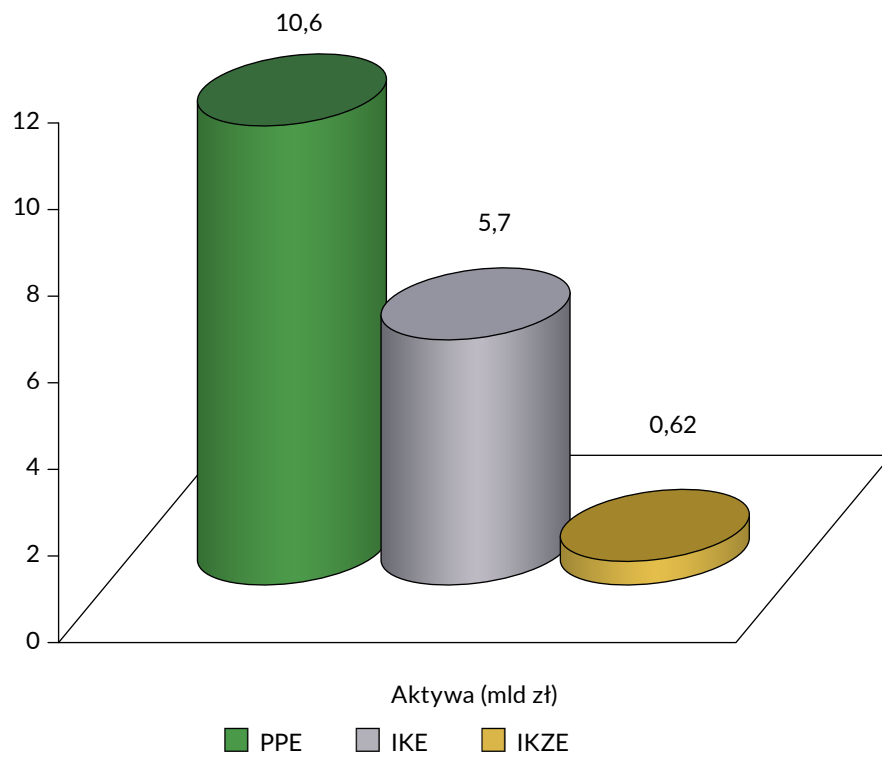
II i III filar systemu emerytalnego charakteryzuje się brakiem dynamiki od samego początku. Na koniec 2015 r. funkcjonowało w nim niespełna 17 mld zł aktywów. Rozszerzona oferta produktów (IKZE) nie zwiększyła zainteresowania dobrowolnymi rozwiązaniami emerytalnymi, które w Polsce wciąż jest niewielkie. Obywatele nie są zainteresowani długoterminowym oszczędzaniem. W PPE zgromadzono dwie trzecie aktywów II i III filaru łącznie, przy najmniejszej liczbie uczestników, co pokazuje, że jest to najbardziej korzystny ze wszystkich produktów, oferujący największy zysk. Dzisiaj uczestnik PPE ma średnio 27 tys. zł. Jest to znacznie więcej od średnich aktywów statystycznego uczestnika IKE (6600 zł). Dużym problemem jest współczynnik nieaktywnych kont w IKE i IKZE – odpowiednio 31% i 24%. To zjawisko nie występuje w PPE, gdzie ponad 80% kont jest rocznie zasilanych składkami.

Wykres 26. Liczba uczestników PPE, IKE i IKZE (stan na 31 grudnia 2015 r.)

Źródło: dane KNF

Trzeba przyznać, że największym problemem II i III filaru emerytalnego jest dobrowolność uczestnictwa. Wiele założeń ustawowych sprawdza się w praktyce i nie należy zmieniać produktów, które dobrze działają. Powinniśmy jedynie przekształcić dobrowolność na obowiązkowe uczestnictwo w II i III filarze, dzięki czemu przyszłe pokolenia będą miały zapewnioną godną emeryturę gwarantującą życie na odpowiednim poziomie.

Wykres 27. Wartość aktywów PPE, IKE i IKZE (stan na 31 grudnia 2015 r.)

Źródło: dane KNF

Podsumowanie

Wnioski z Zielonej księgi systemu emerytalnego i zagadnienia do rozstrzygnięcia w przyszłości

Całościowa diagnoza polskiego systemu emerytalnego przedstawiona w Zielonej księdze systemu emerytalnego, zawierająca analizę uwarunkowań oraz ocenę funkcjonowania ubezpieczenia emerytalnego (wraz z OFE), zaopatrzenia emerytalnego, a także rozwiązań składających się na dobrowolną część systemu emerytalnego, była podstawą do stworzenia Białej księgi, zawierającej rekomendacje reform.

Przegląd systemu emerytalnego 2016 – *Bezpieczeństwo dzięki odpowiedzialności* stanowi materiał komplementarny wobec Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju (tzw. planu Morawieckiego), a zawarte w Białej księdze systemu emerytalnego postulaty zmian opierają się na założeniu odpowiedzialności różnych aktorów systemu emerytalnego:

- odpowiedzialności państwa jako organizatora, nadzorującego i gwaranta wypłaty świadczeń,
- odpowiedzialności płatników za terminowe i w wysokości zgodnej z prawem przekazywanie składek za ubezpieczonych,
- odpowiedzialności ubezpieczonych, świadomych sposobu finansowania systemu emerytalnego oraz prognozowanej wysokości świadczeń.

Przedstawione w Białej księdze systemu emerytalnego zmiany podzielone zostały na cztery poziomy uwzględniające zakres i głębokość postulatów: zmiany systemowe, regulacyjne, parametryczne, administracyjne.

Debaty przeglądu emerytalnego 2016

W okresie od czerwca do września 2016 r. w 27 oddziałach Zakładu Ubezpieczeń Społecznych odbyły się debaty, których celem było sprowokowanie narodowej dyskusji o systemie emerytalnym. Wśród głównych problemów i wyzwań, które pojawiały się w trakcie debat, najczęściej poruszano zagadnienia demograficzne oraz kwestię finansowania systemu emerytalnego. Wiele miejsca poświęcono takim parametrom systemu jak: wiek emerytalny, wysokość najniższej emerytury, staż pracy czy suma zgromadzonych składek.

W trakcie tych 27 debat głos zabrano ponad 100 przedstawicieli świata nauki podejmujących w swojej pracy zagadnienia z obszaru systemu emerytalnego. W debatach brali udział przedstawiciele pracodawców, związków zawodowych oraz organizacji emerytów i seniorów. Nieocenionym wkładem było uczestnictwo przedstawicieli organizacji pozarządowych, które prowadzą badania nad uwarunkowaniami funkcjonowania systemów emerytalnych oraz formułują rekomendacje zmian. Wszyscy oni wzięli udział w przeglądzie systemu emerytalnego 2016 – *Bezpieczeństwo dzięki odpowiedzialności*, przedstawiając swoje oceny, propozycje i wyniki analiz. Dzięki obecnym na debatach dziennikarzom i reporterom dyskusja nad kondycją systemu emerytalnego przeniosła się do sfery medialnej i trafiła do znacznie szerszego grona zainteresowanych niż tylko te osoby, które osobiście uczestniczyły w spotkaniach.

Szczegółowe sprawozdania z 27 debat znajdują się w aneksie do niniejszej książki – każde jako osobny załącznik. Są one zapisem stanu świadomości, poglądów oraz wysuwanych przez społeczeństwo postulatów w ramach narodowej dyskusji o systemie zabezpieczenia emerytalnego i z pewnością stanowią one jedną z najważniejszych części niniejszej książki. Poniżej przedstawiono krótkie streszczenie zagadnień poruszanych podczas debat.

1. Wyzwania demograficzne

- a) Prognozowane przez Eurostat pogłębiające się ubytki populacji (zmniejszenie populacji będzie się nasilało; np. w 2050 r. liczba ludności Polski wyniesie 34,8 mln, czyli o 8,3% mniej niż w 2015 r.).
- b) Omówienie przyczyn obecnej sytuacji demograficznej w Polsce (wydłużanie się przeciętnej długości trwania życia, mniejsza liczba urodzeń i zawieranych małżeństw).
- c) Zmniejszenie środków ze składek, jakie wpłyną do FUS (coraz mniej liczne pokolenie pracujących będzie musiało utrzymywać rosnącą liczbę emerytów).
- d) Niekorzystny wpływ zjawiska dynamicznej migracji ludzi młodych (w wieku produkcyjnym) na demografię. Największą mobilność Polaków odnotowuje się między 24 a 34 rokiem życia.

2. Finansowanie systemu emerytalnego

- a) Zapewnienie większej liczby osób pracujących i wpłacających składki jako ważny element stabilizacji systemu emerytalnego.
- b) Reagowanie na zmiany na rynku pracy wywołane wejściem na rynek młodych osób. Obecnie znaczna część społeczeństwa ma wyższe wykształcenie, natomiast brakuje ludzi z konkretnym zawodem.

- c) Na 5 mln emerytów przypada 16,5 mln pracujących. Generuje to problemy z finansowaniem systemu emerytalnego. Aby utrzymać obecny poziom emerytur, potrzeba bardzo dużego wzrostu wydajności pracy.
 - d) Należy wspierać przedsiębiorców, którzy tworzą miejsca pracy, a obecnie są za bardzo obciążeni składkami. Trzeba zastanowić się, jak im ułatwić funkcjonowanie, aby nie uciekali do szarej strefy.
- 3. Utrzymanie obecnego wieku emerytalnego (dyskusja o projekcie obniżającym wiek emerytalny)**
- a) Po obniżeniu wieku emerytalnego z rynku pracy odejdzie prawie 1,2 mln doświadczonych pracowników.
 - b) Brak polityki zarządzania wiekiem. W Polsce brakuje pomysłu na to, jak wykorzystać osoby z dużym doświadczeniem zawodowym, jak zachęcić je do pozostania na rynku pracy.
 - c) Związki zawodowe zwracają uwagę na problem zatrudniania ludzi po 60 roku życia. Pracodawcy niechętnie zatrudniają osoby starsze, co prowadzi do wcześniejszego „przymusowego” odejścia z rynku pracy na skutek problemów ze znalezieniem zatrudnienia.
 - d) Badania przeprowadzone na grupie pracowników w państwowych instytucjach i pracowników zatrudnionych u prywatnych przedsiębiorców wykazały większą skłonność do odchodzenia na wcześniejszą emeryturę wśród osób zatrudnionych w państwowych instytucjach, które mają bezpieczną i stabilną pracę. Większość badanych w drugiej grupie nie planuje wcześniejszego odejścia na emeryturę.
- 4. Ocena oddziaływania programu „500+” w kontekście kobiet, które opuszczają rynek pracy**
- a) Zaobserwowano zjawisko rezygnacji z pracy kobiet, które mało zarabiają, a którym przysługuje świadczenie.
 - b) W perspektywie długoterminowej przewiduje się problemy z powrotem do pracy zawodowej kobiet, które przez dłuższy czas pozostawały poza rynkiem pracy.
 - c) Poruszono temat różnicy w wysokości emerytury między kobietami i mężczyznami jako kwestii niekonstytucyjnej z powodu nierównych szans na osiągnięcie wysokiego świadczenia.
- 5. Kwestia zależności między zmianami w systemie emerytalnym a sytuacją polityczną**
- a) Priorytetem w kształtowaniu przyszłości systemu emerytalnego powinno być ustalenie wieku emerytalnego jako punktu wyjścia.
 - b) Kierunek rozwoju systemu emerytalnego jest silnie uzależniony od decyzji politycznych, a w związku z tym jest bardzo często zmieniany.
 - c) Zdaniem niektórych ekspertów częste zmiany w systemie emerytalnym uniemożliwiają wprowadzenie systemu długofalowego. W ich opinii żaden system nie przyniesie istotnych korzystnych zmian w krótkim czasie.
- 6. Wyzwaniem systemu emerytalnego jest zachęcenie Polaków do korzystania z dobrowolnych form oszczędzania**
- a) Jak wynika ze statystyk prowadzonych przez PZU, wiedza obywateli na temat dodatkowych form oszczędzania jest bardzo niewielka. Polacy nie są zainteresowani nimi, a jeśli decydują się na skorzystanie z II lub III filaru, często są to decyzje krótkotrwałe, zaś działania epizodyczne.

- b) Zdaniem wielu prelegentów uczestniczących w debacie błędem jest utrzymanie II i III filaru jako formy dobrowolnej. W ich opinii II i III filar jak najszybciej powinny stać się obowiązkowe. Nie ma jednak ogólnej zgody na taką decyzję. Wielu prelegentów uważa bowiem, że II i III filar mają sens tylko wtedy, gdy są dobrowolne.
- c) Zwolennicy utrzymania II i III filaru jako dobrowolnej formy oszczędzania tłumaczą, że dla ich dalszego funkcjonowania niezbędne są zmiany przede wszystkim w PPE, IKE i IKZE, a w konsekwencji – także zmiany w regulacjach dotyczących podatków dochodowych i podatku od dochodów kapitałowych.
- d) Niski poziom uczestnictwa w II i III filarze tłumaczony jest brakiem przejrzystości przepisów oraz brakiem odpowiednich zachęt do przystąpienia do dobrowolnych form oszczędzania.
- e) Korzystanie z dobrowolnych form oszczędzania jest szczególnie istotne dla młodych osób, które na początku swojej kariery zawodowej uzyskują niskie wynagrodzenie.
- f) Zachętą do uczestnictwa w indywidualnych formach oszczędzania będzie zapewnienie wysokiej stopy zwrotu. Tego potrzebują Polacy.

7. Emerytura równa dla wszystkich?

- a) Podczas omawiania tego aspektu rozwiązania systemowego zadawano liczne pytania o skalę działania systemu. Czy system emerytalny powinien zapewnić wszystkim obywatelom jednakowe świadczenia, na równym poziomie, a o zróżnicowaniu powinny decydować środki zgromadzone indywidualnie? Czy system emerytalny powinien oferować godne zastąpienie dochodów z pracy, czy jedynie chronić obywateli przed ubóstwem?
- b) Zaproponowanym rozwiązaniem było wprowadzenie konstrukcji złożonej z 5 filarów:
 - I – emerytura minimalna, zapewniana przez państwo (obywatelska),
 - II – emerytura związana z pracą i wnoszonymi składkami,
 - III – PPE,
 - IV – IKE i IKZE,
 - V – zabezpieczenie oparte na silnej rodzinie lub innych indywidualnych formach oszczędzania.

8. OFE – ocena funkcjonowania

- a) Podatność OFE na kryzysy finansowe wywołuje niechęć społeczeństwa do rozwiązań kapitałowych w zakresie zabezpieczenia emerytalnego.
- b) Reformie OFE powinny towarzyszyć inne reformy strukturalne.
- c) Brakuje rozwiązań zapewniających bezpieczeństwo środków zgromadzonych w OFE.
- d) Należy pomyśleć, jak zainwestować oszczędności emerytalne, aby nie ulegały wahanom giełdowym.

9. Czy system ubezpieczeń społecznych powinien wspierać potrzeby socjalne?

Obowiązkowo ubezpieczeniem objęte są np. osoby sprawujące opiekę nad dziećmi czy osoby chorujące. Przeniesienie opieki nad tymi osobami na inną działalność państwa zwiększy wydolność finansową systemu emerytalnego.

10. Rozbudowanie systemu kontroli, aby wykrywał sposoby obchodzenia obowiązku opłacania składek, m.in. przez niewłaściwie nazywanie umów

Działania antyfraudowe sprzyjają wyrównywaniu szans, przeciwdziałają nieuczciwej konkurencji prowadzącej się do obniżania kosztów związanych z zatrudnieniem pracownika.

Aneks

Sprawozdania z debat organizowanych przez ZUS

Lublin, 12 lipca

Debata, której organizatorem był miejscowy oddział ZUS, podzielona została na cztery części: uwarunkowania demograficzne, ocena reformy OFE z 2013 r., sposób finansowania systemu emerytalnego, świadczenia i ich wysokość.

W pierwszej części debaty dr Krzysztof Markowski, dyrektor Urzędu Statystycznego w Lublinie, zreferował zmiany zachodzące w demografii i prognozy na nadchodzące lata. Przesuwa się wiek zawierania związków (małżeńskich, kohabitacyjnych) – z 20–24 lat w 1995 r. do 24–29 lat obecnie, a kobiety później rodzą pierwsze dziecko. Maleje również liczba kobiet w wieku rozrodczym. Jeśli chodzi o prognozy demograficzne, to Polska będzie w czołówce krajów europejskich pod względem starzenia się społeczeństwa, liczba kobiet w wieku rozrodczym będzie nadal maleć – teraz wynosi 9,13 mln, a w 2050 r. wynosić będzie 5,79 mln; liczba urodzeń będzie się zaś zmniejszać z roku na rok – obecnie wynosi powyżej 350 tys. na rok, w 2050 r. będzie to powyżej 250 tys. rocznie.

Dr Jerzy Michałowski z KUL sugerował, że potrzeba niestychanego wzrostu wydajności pracy, żeby utrzymać obecny poziom emerytur. Jego zdaniem w miejsce dotychczasowej formuły kapitałowej należy zaproponować inną, z naciskiem na oszczędności osobiste.

Kolejnym tematem poruszonym podczas debaty był sposób finansowania systemu emerytalnego. O pierwszym filarze opowiadał Maciej Raszewski, główny specjalista ZUS, zaś o trzecim – dr Ilona Skibińska-Fabrowska, dyrektor Oddziału Okręgowego Narodowego Banku Polskiego w Lublinie, która skonstatowała, że zaproponowane formy instytucjonalne dobrowolnych oszczędności emerytalnych nie przynoszą efektów. Trudno też mówić o powstawaniu jakichś oszczędności indywidualnych poza kontami IKE, IKZE i PPE, gdy wskaźnik stopy oszczędzania wynosi 1,3%. Jej zdaniem produkty dobrowolnego oszczędzania na emeryturę powinny być znacznie prostsze w swojej konstrukcji.

Dr Piotr Makarzec z Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie przedstawił podstawowe informacje z zakresu wysokości świadczeń emerytalnych.

Podczas dyskusji prof. Włodzimierz Sitko zaznaczył, że każda zmiana powoduje pogorszenie funkcjonowania systemu na krótki okres. Należy dać jej czas, aby się ugruntowała. Kolejne zmiany mogą spowodować degradację systemu.

Prof. Anna Rakowska z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (UMCS) odniosła się pośrednio do kwestii wieku emerytalnego i prowadzonych przez siebie badań, z których wynika, że ci, którzy mają bezpieczną, stabilną pracę, chcą przechodzić wcześniej na emeryturę.

Zdaniem prof. Teresy Bednarczyk z UMCS punktem wyjścia powinno być myślenie o systemie nie w kategorii trzech filarów, ale aż pięciu. W tym ujęciu filar pierwszy byłby

minimalną emeryturą zapewnianą przez państwo. Drugi filar powinien być powiązany z naszą pracą i wnoszonymi składkami. Trzecim filarem powinny być pracownicze programy emerytalne, choć w trochę innym wydaniu niż dotychczasowe. Indywidualne konta (IKE, IKZE) powinny być traktowane jako czwarty filar. I wreszcie piąty filar – rodzina, dzieci, które mogą wesprzeć rodziców, a także wszystkie inne formy oszczędzania, np. posiadane nieruchomości.

Prof. Artur Paździor z Politechniki Lubelskiej, prezes lubelskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, podał przykłady dobrze funkcjonujących systemów emerytalnych w Chile oraz Nowej Zelandii, gdzie utworzono fundusze rezerw emerytalnych, które obejmują kilkanaście procent produktu krajowego brutto. Tymczasem w Polsce Fundusz Rezerw Demograficznych stanowi niewielką wartość PKB. Propozycja profesora dotyczyła zwiększenia środków oraz większego ich zaangażowania w akcje spółek krajowych i zagranicznych zlokalizowanych na całym świecie.

Dr Jerzy Michałowski z KUL uważa, że edukowanie społeczeństwa w kierunku oszczędzania nie ma wielkich szans, należy więc wprowadzić ekonomiczny przymus oszczędzania.

Dr Krzysztof Markowski dodał, że w krótkiej perspektywie niekorzystne wskaźniki demograficzne nie zmienią się, a wręcz pogorszą. Warto więc zastanowić się nad tym, jak wspomóc przedsiębiorców, którzy tworzą miejsca pracy.

Zdaniem dr Skibińskiej-Fabrowskiej konieczne jest przemyślenie, w co inwestować oszczędności emerytalne i jak te inwestycje zabezpieczyć, żeby nie podlegały niekorzystnym wahaniom giełdy.

Małgorzata Sokół, dyrektor Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Lublinie, zauważyła, że system emerytalny nie funkcjonuje samodzielnie i ma na niego wpływ także rynek pracy, dlatego trzeba realizować i inne reformy. Konieczna jest pomoc dla pracodawców z sektora prywatnego, bo to oni generują większość miejsc pracy.

W imieniu pracowników wypowiedziała się Wiesława Janczak, przewodnicząca rady OPZZ Województwa Lubelskiego. Podkreśliła, że OPZZ jest za powrotem do poprzedniego wieku emerytalnego oraz do możliwości skorzystania z emerytury wynikającej ze stażu pracy.

Dr Paweł Nowik z KUL dodał, że system emerytalny będzie ewoluował w stronę przymusu, polegającego na tym, że drugi filar zostanie przeniesiony do trzeciego. Oceniał, że system zaproponowany w planie wicepremiera Morawieckiego nie zagwarantuje wysokich emerytur, ma natomiast przymusić obywateli do oszczędzania.

Zdaniem dyrektor Ewy Bednarczyk z Centrali ZUS refleksja powinna dotyczyć możliwości wprowadzenia minimalnego stażu uprawniającego do emerytury. Jednocześnie do rozwiązania pozostaje kwestia osób bez minimalnego stażu, które też opłacały składki i spodziewają się jakiegoś świadczenia.

Jacek Weremczuk, dyrektor regionalny PZU, stwierdził, że co prawda w PPE nie ma wielu członków, ale oszczędzanie jest znacznie skuteczniejsze, gdyż spoczywa na pracodawcy. Niestety programów jest mało, bo jest to bardzo skomplikowana forma oszczędzania.

Bydgoszcz, 30 sierpnia

O dobrych i złych stronach obecnego systemu emerytalnego oraz o propozycjach nowych rozwiązań dyskutowali podczas debaty emerytalnej w Wyższej Szkole Bankowej w Bydgoszczy naukowcy, przedstawiciele pracodawców, związków zawodowych i organizacji pozarządowych.

Jedną z przyczyn zmian zachodzących w systemie emerytalnym są trendy demograficzne. Mniejsza liczba urodzeń, mniej pracujących i zwiększająca się liczba osób starszych to czynniki mające wpływ na nasze świadczenia. O tym, co wpływa na liczbę ludności, jak kształtują się zmiany demograficzne od 2005 r. i jakie są prognozy na przyszłość oraz o celach polityki ludnościowej w kraju mówiła Wioletta Zwara, dyrektor bydgoskiego urzędu statystycznego.

Zmniejszająca się liczba osób zatrudnionych to mniejsze wpływy ze składek. Mówiąc o sposobach finansowania systemu emerytalnego, prof. Bożena Kołosowska zwróciła uwagę na zmniejszający się procentowy udział składek w przychodach Funduszu Ubezpieczeń Społecznych: „Składki i należności pochodne zajmują główne miejsce wśród źródeł zasilających FUS. Niestety struktura składek i należności pochodnych do dochodu ogółem kształtuje się niekorzystnie z uwagi na to, że w kolejnych latach stanowi coraz mniejszy procent. To powoduje coraz większe wydatki państwa w zakresie finansowania świadczeń z FUS i w konsekwencji powiększanie deficytu budżetowego”. Prof. Kołosowska podkreśliła również, że brakuje skutecznych rozwiązań zapewniających bezpieczeństwo środków zgromadzonych w OFE, a środki finansowe zasilające Fundusz Rezerwy Demograficznej są zbyt niskie, by mógł on w sposób wystarczający wspomóc fundusz emerytalny w wypłacie emerytur.

O wpływie przemian demograficznych na sytuację finansową systemu emerytalnego mówił dr Damian Walczak z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu: „Demografia jest obecnie zagrożeniem dla systemu emerytalnego, bo coraz mniej osób pracujących będzie musiało utrzymać większą liczbę emerytów. Emerytury z I i II filaru będą coraz niższe, zatem trzeba pomyśleć o dodatkowym zabezpieczeniu. Powinno stworzyć się obligatoryjnie III filar, aby skłonić Polaków do oszczędzania na przyszłość. Ważnym elementem jest także zwiększenie aktywności zawodowej. Im większa aktywność, tym większe kwoty składek przekazywanych do FUS, a to przekłada się na wysokość świadczeń”.

Doświadczenia i wyzwania systemu emerytalnego w Polsce były przedmiotem wystąpienia dr Aleksandry Ciżmowskiej z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Mówiąc o wyzwaniach systemu emerytalnego, stwierdziła: „Dokonane i proponowane zmiany systemu mają charakter fragmentaryczny i bardzo go komplikują. Konstruowanie systemu emerytalnego powinno być dokonywane w perspektywie długookresowej, bo taki charakter ma świadczenie. Element repartycyjny emerytury i element kapitałowy muszą ze sobą współgrać, a nie konkurować”. Jako przykład kompleksowej zmiany systemu emerytalnego dr Ciżmowska wskazała odejście od systemu ubezpieczeniowego i zastąpienie go zaopatrzeniowym, czyli wprowadzenie świadczenia na poziomie minimum socjalnego, wypłacanego wszystkim obywatelom po osiągnięciu określonego ustawowo wieku emerytalnego, bez względu na składki. Zwróciła również uwagę na potrzebę stabilności systemu emerytalnego i wyeliminowania przywilejów emerytalnych związanych z wiekiem i przynależnością do określonej grupy zawodowej.

Przedmiotem oceny podczas debaty był również trzeci filar emerytalny jako dobrowolna forma oszczędzania na przyszłą emeryturę. Dr Piotr Majewski z Wyższej Szkoły Bankowej w Bydgoszczy w podsumowaniu analizy przyczyn niewielkiego zainteresowania Polaków tą formą oszczędzania na emeryturę podkreślił, że: „Niska skłonność Polaków do oszczędzania jest podstawowym wyzwaniem dla systemu emerytalnego, a długofalowym rozwiązaniem tego problemu jest edukacja finansowa na wszystkich szczeblach oświaty wraz z aktywnym uczestnictwem instytucji finansowych”.

Podczas debaty przedstawiciele związków zawodowych zwrócili uwagę na znaczenie stażu pracy jako istotnego warunku przejścia na emeryturę. Powinna zostać wyznaczona granica stażu, po której osiągnięciu pracownik bez względu na wiek będzie mógł przejść na emeryturę. Leszek Walczak, przewodniczący Zarządu Regionu Bydgoskiego NSZZ „Solidarność”, powiedział: „Jeżeli bazujemy na zebranych kapitałach, należy dać szansę na znalezienie kompromisu między dalszą aktywnością zawodową a świadczeniem. Każdy sam powinien podejmować decyzje, czy zgadza się na niższą emeryturę i odchodzi z pracy, np. ze względów zdrowotnych, czy chce pracować dłużej. Nie powinno być obowiązkowej granicy wieku, po której musimy przejść na emeryturę, bo ustawa tak nakazuje. Ale też zgadzamy się z tym, że okres składkowy powinien decydować o tym, kiedy przechodzimy na emeryturę”.

Podkreślono rozbieżność w wysokości świadczeń przyznawanych kobietom i mężczyznom. Barbara Belicka, przewodnicząca Wolnego Związku Zawodowego Solidarność Oświata, zwróciła uwagę na nierówne traktowanie kobiet wobec mężczyzn w kwestii wysokości emerytury. „Bez względu na to, jak długo będę pracowała, ile uzbieram i w jakim wieku przejdę na emeryturę, zawsze w stosunku do mężczyzny będę miała emeryturę o jedną trzecią mniejszą. Jest to niekonstytucyjne, ponieważ zgodnie z konstytucją wszyscy jesteśmy obywatelami. Nie ma podziału na kobiety i mężczyzn”.

Poruszono także zagadnienie waloryzacji świadczeń. Ewa Marciniak z Cechu Rzemiosł Metalowych powiedziała: „Jeżeli waloryzacja jest z budżetu państwa, to powinna być dla wszystkich jednakowa i kwotowa”.

Wrocław, 6 września

Na Uniwersytecie Wrocławskim odbyła się debata na temat stabilności finansowej systemu emerytalnego, zmian demograficznych zachodzących w Polsce, ewolucji rynku pracy i migracji międzynarodowych oraz odpowiedzialności za wysokość emerytur w kontekście obniżenia wieku emerytalnego. Debatę zorganizował Oddział ZUS we Wrocławiu wspólnie z Wydziałem Prawa i Administracji Uniwersytetu Wrocławskiego.

Już dzisiaj 10% budżetu państwa przeznaczana się na wypłaty świadczeń z ZUS. Kobiety dostają emerytury o 30% niższe niż mężczyźni, a według prognoz ta różnica będzie się nadal zwiększała.

„Starzenie się społeczeństwa i coraz większe nakłady z budżetu państwa na wypłatę emerytur to problem, z którym musimy się dzisiaj zmierzyć. Polska nie jest liderem w Europie pod względem aktywności zawodowej – pracuje niewiele ponad 50% osób w wieku produkcyjnym. W innych krajach Europy liczba osób aktywnych zawodowo przekracza 70%” –

Przegląd systemu emerytalnego 2016. Bezpieczeństwo dzięki odpowiedzialności

powiedziała prof. Urszula Kalina-Prasznica z Uniwersytetu Wrocławskiego. Dodała też: „Gdyby zatrudnienie w naszym kraju wzrosło tylko o 1%, to wpływy ze składek zwiększyłyby budżet państwa aż o 4 mld zł”.

Jeremi Mordasewicz z Konfederacji „Lewiatan” ostro skrytykował prezydencki projekt powrotu do obniżonego wieku emerytalnego. Jego zdaniem przedsiębiorcy przez lata nie odrobili strat, które poniosą w wyniku wcześniejszych odejść pracowników. Nie można też liczyć na to, że osoby, które będą miały wybór – emerytura czy praca – wybiorą pracę. „Według badań każdy, kto tylko może, ten przechodzi na emeryturę, a to oznacza, że z rynku odejdzie prawie 1,2 mln doświadczonych pracowników” – dodał Mordasewicz.

Przedstawiciele związków zawodowych podkreślali w czasie dyskusji, że pracownikom nie można zabronić skorzystania z prawa do emerytury. Zdaniem związkowców problem tkwi po stronie pracodawców, którzy nie chcą zatrudniać osób po sześćdziesiątce, i dlatego przejście na emeryturę jest dla pracowników często nie wyborem, ale koniecznością.

„W projekcie zapisano wprawdzie wolny wybór pracownika co do przejścia na emeryturę, ale tak naprawdę nie ma on takiego wyboru. To pracodawca decyduje, czy będzie nadal zatrudniał kogoś, kto nabył prawa do emerytury” – powiedziała dr Helena Pławucka z Uniwersytetu Wrocławskiego. Jej zdaniem skutki finansowe przywrócenia niższego wieku emerytalnego nie zostały w ogóle uwzględnione w projekcie prezydenckim.

„Dzisiejsze spotkanie jest elementem konsultacji społecznych dotyczących przeglądu systemu emerytalnego w Polsce, w tym zmian, które w nim zaszły od 2011 r., oraz próbą zastanowienia się nad możliwymi kierunkami zmian” – powiedział Antoni Malaka, dyrektor Oddziału ZUS we Wrocławiu.

Białystok, 7 sierpnia

W debacie w białostockim oddziale ZUS swoje opinie wyrazili pracownicy naukowcy białostockich uczelni oraz przedstawiciele organizacji związkowych, pracodawców, organizacji publicznych i finansów.

Zbigniew Zaniewski, dyrektor oddziału, wskazał słabe punkty mające wpływ na aktualny system emerytalny i kondycję Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (FUS). Ważnym elementem jest czynnik demograficzny, a także rynku pracy i dobrowolnego oszczędzania. Jak stwierdził: „Te niekorzystne tendencje demograficzne przekładają się bezpośrednio na populację ubezpieczonych i świadczeniobiorców, a tym samym oddziałują na sytuację finansową systemu ubezpieczeń społecznych i FUS”. Świadczenia będą się obniżać z uwagi na malejący udział kapitału początkowego w obliczaniu ich wysokości. Ta teza powinna skłonić do dyskusji, „czy poziom minimalnego świadczenia jako ochrona przed ubóstwem jest wystarczający, bo system wyłącznie zdefiniowanej składki tej funkcji może nie spełnić”.

Nie sposób było zaniechać przedstawienia systemu emerytalnego przed reformą i po niej, czego dokonał Bogdan Pierwienis, zastępca dyrektora białostockiego ZUS. Przedstawił on statystykę dopłat do najniższych emerytur i wskazał zasady nabywania prawa do najniższej emerytury.

Wątek czynnika demograficznego często przewijał się w wystąpieniach zaproszonych pracowników naukowych białostockich uczelni. Prof. Renata Przygodzka z Uniwersytetu w Białymstoku w swoim wystąpieniu zwięździe powiązała kwestie systemu repartycyjnego z prognozami demograficznymi oraz z równoważeniem strony przychodów i rozchodów. Jej zdaniem system emerytalny w żadnym razie nie może być oderwany od funkcjonowania całej gospodarki i kierunków jej rozwoju. Jak powiedziała: „Powinna być zachowana równowaga – ile państwa, ile rynku; gdzie rynek – wchodzi państwo, gdzie państwo – wchodzi rynek”. Według prof. Przygodzkiej stabilność finansową systemu emerytalnego można wyrażać w saldzie przychodów i rozchodów, czyli porównaniu wielkości wpłacanych składek z sumą wypłacanych świadczeń. Na tę stabilność mają wpływ demografia, rynek pracy, wiek emerytalny, wzrost gospodarczy. Swoje wystąpienie prof. Przygodzka podsumowała następującymi postulatami: likwidacja uprzywilejowanych systemów, ujednoczenie wysokości składek, ujednoczenie zasad obliczania emerytury dla wszystkich, likwidacja luk prawnych i uszczelnienie systemu.

Znaczenie III filaru zabezpieczenia emerytalnego przedstawiła prof. Iwona Sierocka z Uniwersytetu w Białymstoku. Niska stabilność przepisów nie wzbudza zaufania społecznego i nie zachęca do oszczędzania dobrowolnego w III filarze. W praktyce ubezpieczeni w niewielkim stopniu zainteresowani są dodatkowymi dobrowolnymi formami zabezpieczenia emerytalnego. Zdaniem prof. Sierockiej niezbyt zrozumiałe jest powołanie praktycznie funkcjonujących na tych samych zasadach dwóch podmiotów – indywidualnych kont emerytalnych i indywidualnych kont zabezpieczenia emerytalnego. Niska świadomość społeczna, brak tradycji długoterminowego oszczędzania, zbyt mało zachęt w postaci ulg, zwiększenie kosztów dla pracodawców oraz ciągle jeszcze w zbyt niskim stopniu brany pod uwagę aspekt pozytywnego wizerunku pracodawcy są przyczyną małego zainteresowania dobrowolnym oszczędzaniem na przyszłość. Do rozważenia są przesłanki, jak zachęcić do korzystania z pracowniczych programów emerytalnych, czy zwiększyć zachęty dla pracodawców, czy wprowadzić obowiązek tworzenia PPE.

Dr Edyta Sidorczuk-Pietraszko i dr Dorota Hałaburda przedstawiły szczegółowy podsystem, jakim jest ubezpieczenie rolników w Polsce, na tle rozwiązań europejskich. Pod względem wskaźnika społeczno-gospodarczego w Polsce na tle innych krajów Unii Europejskiej wypadamy niezbyt korzystnie. Prelegentki wskazały wady systemowe Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS), w tym m.in.: fakt, że wysokość świadczeń w KRUS jest w minimalnym stopniu powiązana z wpłaconymi składkami – tym samym brakuje motywacji do wydłużenia okresu aktywności zawodowej i do zwiększenia płaconej składki. Przy takim dualizmie ubezpieczeń i dużych różnicach w opłacaniu składek ubezpieczenie w KRUS stało się atrakcyjne dla przedsiębiorców ze względów ekonomicznych. Może rozwiązaniem byłoby zróżnicowanie rolników pod względem wielkości gospodarstwa, aby zwiększyć samofinansowanie składek.

W otwartej dyskusji po wystąpieniach poruszono wiele wątków. Dr Wojciech Winogrodzki z Konfederacji „Lewiatan” uznał za niezbędne utrzymanie przedłużonego wieku emerytalnego oraz wspieranie prywatnych przedsiębiorców, aby wzmocnić działanie prywatnego systemu emerytalnego. Przeszkodą do oszczędzania w III filarze jest według niego brak wypracowanych zachęt, a państwo nie wykazuje wystarczającej dbałości w tej kwestii. Negatywnie ocenił wycofanie składek z OFE, co jego zdaniem spowodowało zapaść giełdy, będącej podstawą zysku w prywatnych programach emerytalnych. Najważniejszy jest dla

niego wzrost gospodarczy jako droga do coraz lepszych finansów państwa, ubezpieczeniowych również. Uznał, że nie można prowadzić do ich obniżania przez nieprzemysłane decyzje, ważne jest wzmocnienie prywatnych przedsiębiorców, postawienie na rozwój automatyzacji i robotyzacji.

Koszalin, 8 września

Głównym organizatorem debaty był koszaliński oddział ZUS. Uczestniczyli w niej zaproszeni goście: przedstawiciele Wydziału Humanistycznego Politechniki Koszalińskiej, Fundacji Oświatowej Europejskie Centrum Edukacji oraz przedstawiciele jednostek samorządowych, lokalnych firm, przedsiębiorstw, towarzystw naukowych, administracji państwowej, jednostek organizacji społecznych i mediów.

O tym, jak ewoluował system bezpieczeństwa socjalnego, o jego ideach i podejmowanych działaniach oraz o istotności poszczególnych elementów systemu emerytalnego mówi Marek Pogonowski, dyrektor Oddziału ZUS w Koszalinie. Prelegent wspominał też o pomocy rodzinnej, instytucji żebractwa, ustawodawstwie represyjnym, ustawie o ubogich, doktrynie liberalnej. Jeśli chodzi o działania na przyszłość, dyrektor Pogonowski wymienił: dłuższy i elastyczny wiek emerytalny, zachęcanie przyszłych emerytów do oszczędzania, wydłużenie aktywności zawodowej osób starszych, wzrost wskaźnika zatrudnienia kobiet, wprowadzenie emerytur częściowych.

Potwierdzeniem konieczności wprowadzenia zmian było stwierdzenie Danuty Borsuk-Zawadzkiej, zastępcy dyrektora Oddziału ZUS w Koszalinie: „Polski system emerytalny, jako instytucja gwarantująca minimalne świadczenie, potrzebuje natychmiastowej przebudowy przy uwzględnieniu zasady solidarności społecznej”. Podjęto rozmowy o wysokości godnego świadczenia emerytalnego oraz zapewnienia przez państwo emerytury adekwatnej do opłacanych składek. Odnosząc się do obowiązującego prawa w stosunku do osób urodzonych po 1948 r., okresów składkowych i nieskładkowych mających swe umocowanie w polskim zreformowanym systemie emerytalnym, prelegentka poruszyła kwestię roli stażu pracy w wysokości przyznanego świadczenia emerytalnego w ostatecznym rozrachunku. Przedstawiła wielowariantowe rozwiązanie uzależniające gwarancję emerytury minimalnej od zgromadzonej kwoty składek (innej dla mężczyzn i dla kobiet) lub uzależniające uzyskanie minimalnego świadczenia od przebytych okresów składkowych i nieskładkowych (również zróżnicowane według płci). Odniosła się równocześnie do kosztów, jakie są związane z wypłacaniem niższego niż minimalne świadczenia emerytalnego.

Pytanie o świadomość emerytalną oraz obowiązek odprowadzania składek w określonych wysokościach było hasłem rozpoczynającym dyskusję. „Debata o ubezpieczeniach jest spóźniona, ponieważ już dziś istnieją poważne problemy związane z tendencjami demograficznymi i Polska, jeśli stanie się państwem zamkniętym, to będzie to działanie niekorzystne dla całości systemu. Potrzebna jest szeroka dyskusja z zamiarem poruszania dalekosiężnych wariantów mogących zapewnić byt osobom starszym. Prawnie uregulowany, narzucony przez rząd przymus opłacania składek w określonej wysokości i uzależnienie wysokości świadczeń emerytalnych przyszłych emerytów od siły i potencjału społeczeństwa, które będzie musiało na nich pracować, wskazuje, że przyjmując wariant 40 lat stażu pracy, konieczne jest

odkładanie 370 zł, aby godniej żyć i nie korzystać z łaski państwa” – mówił dr Jan Kuriata, rektor Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koszalinie.

„Należy zadać sobie pytanie: w jakim państwie chciałbym żyć? Może każdy powinien odkładać składki emerytalne wedle własnego uznania. Z danych GUS wynika, że mamy problem z demografią, a składki, które wpływają, nie są wystarczające do zaspokojenia potrzeb wszystkich emerytów. Aktualnie państwo musi dopłacać, a w przyszłości będzie zmuszone dopłacać coraz więcej do gwarantowanych przez siebie świadczeń. Rozwiązaniem może być emerytura obywatelska. Podwyższyć podatek, a zmniejszyć składkę, co gwarantuje określony poziom świadczenia na godnych warunkach, to może pomysł niesprawiedliwy, bo ktoś nie pracował i ma świadczenie, ale i odwrotnie również, ponieważ na tym polega idea solidarności społecznej w państwie” – powiedział dr Rafał Rosiński, członek zarządu Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Koszalinie. „Odpowiadając na pytanie, które postawiłem – kontynuował – nie chciałbym żyć w państwie, gdzie żyją ludzie, którzy nie mają co jeść. Proponowana kwestia obniżenia wieku emerytalnego spowoduje, że najbardziej pokrzywdzone będą kobiety – zdeponują składek mniej, bo szybciej przejdą na emeryturę, więc będą miały niższe świadczenie. System zdefiniowanej składki nie jest do końca sprawiedliwy, podobnie jak zróżnicowanie przejścia na emeryturę. Przychyłam się do emerytury obywatelskiej i do funkcjonowania zakładów ubezpieczeń lub banków przy możliwości korzystania z emerytury kapitałowej przy współdziałaniu III filaru”.

Podczas debaty podkreślono, że system emerytalny musi iść w zgodzie z rynkiem pracy. „W Anglii płacą niskie składki, ale równe, mają też świadomość, że trzeba inwestować, bo kto inwestuje, ten później więcej otrzyma. Państwo dopłaca do leków i mieszkań. W Polsce natomiast emeryt otrzymuje za wieloletnią pracę świadczenie, za które nie może godnie przeżyć. Każdy obywatel powinien dostać minimalną emeryturę bez względu na staż pracy. Zabezpieczając się na starość, można inwestować lub odkładać samodzielnie, brak jest edukacji w tej kwestii. Prawdopodobne jest, że kobieta otrzymująca środki z programu 500+ nie wróci na rynek pracy, co ma znaczny wpływ na system emerytalny” – stwierdziła Dorota Chałat, wiceprezes zarządu Fundacji „Edukacja – Równość – Aktywność – Dialog – Era Dialogu”.

Dyskutanci zwracali uwagę na to, że rozdawanie pieniędzy nie prowadzi do solidarności społecznej. Jesteśmy zatomizowani i nie myślimy o drugim człowieku. Jest to problem systemowy powrotu do wychowania społecznego, w odpowiedzialności jeden za drugiego, który musi zaistnieć w procesie edukacyjnym już w przedszkolu. Kształtowanie odpowiedzialności poprzez wychowanie spowoduje, że dzieci w jakiejś części zwrócą wkład rodzica w jego wychowanie. Potrzebny jest więc system aksjologiczny, zapewniający bezpieczeństwo w społeczeństwie.

Płock, 8 września

Zorganizowana przez płocki oddział ZUS debata poświęcona została w całości przeglądowi polskiego systemu emerytalnego. Odbyła się w siedzibie Towarzystwa Naukowego Płockiego z udziałem gości reprezentujących różne środowiska społeczne.

Dr Marcin Wojewódka, członek Zarządu ZUS, stwierdził, że czekają nas w najbliższych miesiącach i latach ogromne wyzwania związane z systemem emerytalnym. Wszyscy wiedzą,

że następuje niż demograficzny, jednak to my dzisiaj zdecydujemy, jak ukształtujemy system emerytalny, by stawić czoło tym wyzwaniom. Są trzy punkty, na które należy przede wszystkim zwrócić uwagę. Po pierwsze obniżenie wieku emerytalnego. Po drugie III filar – co zrobić z programami emerytalnymi, dodatkowym oszczędzaniem. Z wypowiedzi premiera Morawieckiego wynika, iż ZUS też jest w ten projekt zaangażowany. Wreszcie po trzecie połączona danina, czyli połączenie podatku od osób fizycznych ze składkami na ubezpieczenie społeczne. Drugorzędna jest kwestia techniczna, kto będzie zbierał składki, a kto wypłacał świadczenia. Zdaniem prezesa Wojewódki ZUS wyszedł z inicjatywą debat po to, aby dyskutować i usłyszeć głos specjalistów, którzy mają wpływ na przyszłość systemu emerytalnego.

Dr Anna Nowacka z Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Płocku zaprezentowała temat związany z uwarunkowaniami systemu emerytalnego w Polsce. Współautorem materiału był Andrzej Ścibło, dyrektor Oddziału ZUS w Płocku. Dr Nowacka za punkt odniesienia swego wystąpienia uznała reformę systemu emerytalnego z 1998 r. z hasłem „Bezpieczeństwo dzięki różnorodności”. Przedstawiła konstrukcję prawną systemu repartycyjnego (czyli systemu zdefiniowanego świadczenia) funkcjonującego przed 1998 r. Odniosła się także do obecnego systemu – od 1999 r. mamy w Polsce system zdefiniowanej składki. Dr Nowacka próbowała odpowiedzieć m.in. na pytanie, dlaczego otwarte fundusze emerytalne nie sprawdziły się w zakładanym kształcie. Odniosła się też do atrakcyjności III filaru. Omówiła również cechy zreformowanego I filaru i przedstawiła następujące wnioski:

- mimo problemów związanych z deficytem FUS I filar pozostaje podstawowym fundamentem zabezpieczenia emerytalnego, jednak wiele aspektów jego funkcjonowania wymaga zmian,
- wydaje się, że zmierzamy w stronę likwidacji II filaru, co będzie oznaczało przyjęcie modelu dwufilarowego,
- w tej sytuacji III filar, który stanowiłby realne uzupełnienie pierwszego tradycyjnego segmentu zabezpieczenia emerytalnego, powinien być zdefiniowany na nowo,
- niezależnie od przyjętego rozwiązania, niezwykle ważną kwestią jest edukacja społeczna o roli i istocie systemu ubezpieczeń społecznych.

O relacjach pomiędzy rynkiem pracy a systemem emerytalnym oraz o trudnej sytuacji w powiecie płockim mówiła Małgorzata Bombalicka, dyrektor Powiatowego Urzędu Pracy w Płocku. Ze względu na rozległość terytorialną powiatu głównym problemem osób poszukujących pracy są trudności z dotarciem do potencjalnego pracodawcy. Stopa bezrobocia w powiecie płockim wynosi 15,6%, co w kontekście województwa mazowieckiego (7,7%) oraz całego kraju (8,6%) jest wysokim wskaźnikiem. Największą grupę bezrobotnych zarejestrowanych w PUP stanowią osoby z wykształceniem gimnazjalnym. Takie osoby, bez uprawnień i kwalifikacji, mają największe trudności ze znalezieniem pracy. Mówiąc o zjawisku bezrobocia w powiecie płockim, dyrektor Bombalicka opisała także sytuacje powodujące wyłączenie z ewidencji osób bezrobotnych oraz przedstawiła statystykę osób bezrobotnych uprawnionych do zasiłku.

Tomasz Gorczyca, rzecznik osób niepełnosprawnych w Urzędzie Miasta Płocka, przedstawił statystykę osób niepełnosprawnych w Płocku (9758 osób) w kontekście kraju (3,252 mln osób). Problem dotyczy także samych osób niepełnosprawnych, które często są bierne w poszukiwaniu pracy w obawie przed utratą uprawnień do renty. Rzecznik zaapelował o zmianę nazewnictwa w przepisach z zakresu orzekania o niezdolności do pracy, bowiem orzeczenie z „całkowitą niezdolnością do pracy” stygmatyzuje osoby niepełnosprawne. Jego zdaniem

osoby niepełnosprawne stanowią ciągle niewykorzystany potencjał na rynku pracy. Są to lojalni, solidni i zmotywowani pracownicy, wpływają także pozytywnie na wizerunek przedsiębiorcy. Dlatego też warto szukać rozwiązań, które będą aktywizować osoby niepełnosprawne, tak aby głównym źródłem ich utrzymania stał się dochód z pracy, a nie różne przywileje i świadczenia. Dzięki takiemu podejściu zwiększy się źródło finansowania Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, a nade wszystko będzie to zapobiegać wykluczeniu społecznemu.

Z argumentacją swego poprzednika zgodziła się dr Elżbieta Józwiak-Rucka, główny lekarz orzecznik Oddziału ZUS w Płocku, potwierdzając, że nazewnictwo orzeczeń wydawanych przez ZUS wymaga weryfikacji. W swej prelekcji zatytułowanej „Biologiczne i zdrowotne uwarunkowania wieku emerytalnego” dowodziła, że postęp społeczny, rozwój cywilizacyjny i medyczny przyczyniły się do wydłużenia życia, wzrasta zatem liczba osób w wieku powyżej 65 lat. Zdaniem dr Józwiak-Ruckiej jest to najmniej aktywna zawodowo grupa osób o słabej pozycji na rynku pracy. Ich przedwczesne wycofanie się z życia zawodowego jest poważnym problemem społeczno-ekonomicznym i marnotrawieniem kapitału ludzkiego. To praca jest najczęściej zasadniczym bodźcem do aktywności, nadaje sens życiu i jest głównym motywatorem dbania o siebie, swoją kondycję fizyczną i psychiczną. Pomyślnie starzenie się odzwierciedla odpowiedni poziom życia, mniejsze ryzyko chorób oraz satysfakcję życiową. Przejście na emeryturę jest często mitologizowane, bowiem dezaktywizacja zawodowa zmienia sytuację emerytów, pozbawia kontaktów zawodowych i w znacznym stopniu wymusza zmianę zachowań i przyzwyczajzeń, co ma niewątpliwy wpływ na obniżenie satysfakcji z życia. Emerytura jest jednym z najsilniejszych źródeł stresu, co z kolei przekłada się na większe prawdopodobieństwo zapadnięcia na poważną chorobę. Na liście 43 wydarzeń życiowych wywołujących największy stres respondenci umiejscowili przejście na emeryturę na 10 miejscu (po śmierci bliskiej osoby, rozwodzie czy poważnej chorobie). Istnieje potrzeba reorientacji polityki społecznej i gospodarczej w kierunku zainteresowania nie tylko dobrobytem materialnym, lecz także psychofizycznym, zapewniającym odpowiednią jakość życia obywateli.

W drugiej części spotkania do dyskusji na temat ubezpieczeń społecznych włączyli się przedstawiciele związków zawodowych oraz reprezentanci pracodawców.

Jerzy Obrębski, przewodniczący Zarządu Regionu Płockiego NSZZ „Solidarność”, podkreślił wagę debat społecznych. Żałował, że ich zabrakło w czasie, gdy parlament wprowadzał podwyższenie wieku emerytalnego. Przypomniał, iż mimo zebrania przez NSZZ „Solidarność” 2 mln podpisów przeciwnych obniżaniu wieku emerytalnego ówczesny rząd nie chciał na ten temat rozmawiać. Jednocześnie przedstawił wniosek Związku o obniżeniu wieku emerytalnego do 60 lat dla kobiet i 65 lat dla mężczyzn w połączeniu z okresem składkowym 35/40 lat. Wspomniał też, że zreformowany w 1999 r. system oświaty wyeliminował szkolnictwo zawodowe, stawiając tym samym na „produkcję” magistrów. Obecnie społeczeństwo ponosi konsekwencje tych zmian, bowiem brak jest fachowców z uprawnieniami.

W imieniu ponad 300-tysięcznej grupy nauczycieli głos zabrał Stanisław Nisztor, prezes zarządu płockiego Związku Nauczycieli Polskich, informując, że stanowisko ZNP w kwestii obniżenia wieku emerytalnego jest podobne do stanowiska NSZZ „Solidarność”. Zwrócił uwagę na nadal niestabilne i niekorzystne dla nauczycieli przepisy. Podał przykład usunięcia z Karty Nauczyciela art. 88, który pozwalał nauczycielom przejść na emeryturę po 30 latach pracy. Jego zdaniem, nauczyciel pracujący do 67 lat jest nieefektywny i nie wnosi nic nowego i twórczego w nauczanie dzieci i młodzieży.

W imieniu płockich pracodawców wystąpił Lech Księżakowski. Przypomnił, że w zasobach Funduszu Rezerwy Demograficznej znajduje się 19 mld zł, z tego 17 mld zł pochodzi z prywatyzacji. Jego zdaniem państwo nie ma pomysłu jak zasili FRD, a przeci wkrótce skończ si wywy. Jego zdaniem aktywno zawodowa osób po 60 roku życia jest wskazana, jednak jak wynika z danych statystycznych, zdrowotno w Polsce w tym wieku wyraźnie się pogarsza. Mówca bardzo krytycznie oceni taką funkcjonujący w Polsce system emerytalny. Podkreli rolę pracodawców, którzy są źródłem dochodu narodowego i twórcami srodkw finansowych zasilających budżet państwa i system emerytalny. „Nic nie zrobimy bez rozwoju gospodarczego” – przekonywa. „Nasi pracownicy są coraz bardziej produktywni, ale my wciąż jesteśmy zbyt mało innowacyjni. Przestańmy troszczy się o przyjezdny handel z Chin, zajmijmy się rodzimą produkcj” – apelowa. Jego zdaniem, panaceum na system emerytalny nie jest podnoszenie wieku emerytalnego tylko rozwój gospodarki, jej aktywno i efektywno. Zwrci uwagę na potrzebę solidnego wynagradzania przedsiębiorców, bo są oni si napędową gospodarki.

Jarosław Dorobek, członek Banku Sptdzielczego w Ciechanowie, uważa, że po przejciu przez państwo 153 mld zł z kont członków OFE w celu załatania dziury budżetowej obywatele stracili zaufanie do tego państwa. Rzdzcy powinni wprost powiedzieć obywatelom, aby pracowali jak najdłużej i liczyli tylko na siebie. Emerytura powinna być, jego zdaniem, zagwarantowana w wysokości minimum, taka sama dla wszystkich, na takich samych warunkach. A ponieważ od państwa dostaniemy niewiele, powinniśmy oszczdza i odkada na staroc w III filarze. Nawiza także do indywidualnych kont emerytalnych, ktore bezwzglednie powinny gwarantowa wypat minimalną, tak by inwestor nie ponosi straty. Za t gwarancj państwo powinno wzi odpowiedzialnoc.

Do powyższej kwestii odniósł się dr Marcin Wojewodka. Wyjani, że państwo nie może brać odpowiedzialności za indywidualne decyzje obywateli. Każda gwarancja kosztuje, bank także bierze pienide za gwarancj zabezpieczenia poziomu oprocentowania i zysków. Odniósł się także do pozostałych wypowiedzi.

Czynnikami determinującymi stron dochodową i poziom dobrobytu są inwestycje, produkcja i sprzeda. Historycznie system ubezpieczeń spolecznych by dochodowy, zbierano więcej składek ni wypłacano swiadcze. ZUS obecnie jest na samym dole – mniej zbiera, a dużo wydaje i będzie wydawa. Zdaniem prezesa Wojewodki ZUS jest jak Janosik: zabiera jednym, a daje drugim. ZUS jest instytucj powołaną do realizacji prawa, czyli do wykonywania tego, co ustawodawca uchwali.

Mówca odniósł się także do wypowiedzi przedstawicieli zwiazkw zawodowych dotyczących troski o wysokoc swiadcze, pytając o skuteczny sposób i możliwości obnizenia deficytu FUS (200 mld zł), ktorym zarządza ZUS. Na zakończenie prezes stwierdzi, że szukamy rozwiaza prowadzących do zwiększenia przychodów, gwarantujących wyższe swiadczenia mimo obnizenia wieku emerytalnego. Jednym z instrumentów jest nałożenie na pracodawców obowiązku finansowania ubezpieczeń pracowników w III filarze.

Tomasz Kominek, dyrektor Delegatury Urzędu Marszałkowskiego w Płocku, nawiązując do afery z Amber Gold, podkreli, że państwo powinno bra odpowiedzialnoc za swoich obywateli. Zwrci uwagę na potrzebę edukowania spoleczestwa, szczegolnie ludzi młodych, którzy powinni mieć swiadomoc potrzeby oszczędzenia na przyszoc. Wikszoc z nich nie rozumie tych zależności.

Prof. Daniela Żuk, członek Zarządu TNP, zapytała prezesa Wojewódkę, czy zgodnie z projektem nowej ustawy przejście na emeryturę jest obligatoryjne w momencie osiągnięcia wieku emerytalnego i czy jest możliwe dodatkowe zatrudnienie osób będących na emeryturze. Zdaniem prezesa Wojewódki nie powinno być takiego obowiązku. Systemowe wysyłanie osób na emeryturę nie jest też konstytucyjne, lecz z punktu widzenia zapobiegania bezrobociu często konieczne.

Jerzy Obrębski ponownie podkreślił preferencje związków zawodowych dotyczące zmian w systemie emerytalnym. Apelował o to, aby pracownicy mieli wybór dotyczący czasu przejścia na emeryturę. To obywatele powinni sami decydować, czy przejść wcześniej na niższą emeryturę, czy nadal pracować i powiększać swój kapitał emerytalny.

Na zakończenie debaty prezes Wojewódka ponownie podkreślił i zaakcentował rolę ZUS w przestrzeni społecznej, zaznaczając, iż Zakład jest instytucją wykonującą uchwalone przez parlament prawo. Podał przykład ewentualnego ustawowego zniesienia 30-krotności. Dzięki pozyskanym w wyniku tej decyzji środkom ZUS będzie mógł wypłacać więcej świadczeń. Rząd pracuje także nad programem jednolitej daniny (połączenia składek z podatkiem od osób fizycznych).

Rybnik, 8 września

Debata została zorganizowana we współpracy z Wydziałem Biznesu, Finansów i Administracji Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach z siedzibą w Rybniku. Zaproszenie do udziału w tym wydarzeniu przyjęło 75 osób: przedstawicieli świata nauki, samorządów, parlamentarzystów, związków zawodowych, organizacji pozarządowych, pracodawców, pracowników, słowem wszystkich tych, którym leżą na sercu problemy systemu emerytalnego. Zaproszonych gości powitali Grażyna Szweda, dyrektor Oddziału ZUS w Rybniku, oraz dr inż. Tomasz Zieliński, reprezentant Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach z siedzibą w Rybniku.

Prof. Radosław Pacud omówił kwestię aktualnej wydolności systemu ubezpieczeń społecznych. Obrazowo przedstawił, jaki poziom niewydolności systemu zagraża niewypłacalności FUS oraz jaki wpływ ma na to obecna struktura demograficzna Polski. Zdaniem profesora Pacuda: „Bezwarunkowe obniżenie wieku emerytalnego powiększa znacząco niewydolność i zagrożenie niewypłacalnością. Wobec ryzyka niewypłacalności konieczne jest wprowadzenie limitu zadłużenia FUS oraz procedur sanacyjnych. Konieczne też jest ustalenie odpowiedzialności karnej za nadmierne zadłużenie kraju. Problem demograficzny multiplikowany jest przez przemiany gospodarcze. Tradycyjne oparcie ubezpieczeń społecznych na pracy daje niewystarczające pokrycie przy zmianie piramidy demograficznej. Reforma systemowa wobec spadku zaufania pogłębia zjawisko ucieczki do składki oraz deficyt FUS”.

Kolejnym prelegentem w debacie był prof. Artur Walasik, który przybliżył kwestię opodatkowania kapitału jako źródła finansowania systemu zabezpieczenia emerytalnego.

Swoim poglądem na sprawy ubezpieczenia emerytalnego podzielił się z uczestnikami debaty kolejny prelegent – dr inż. Tomasz Zieliński z UE w Katowicach. Jego zdaniem: „Państwo jest predestynowane do organizowania społecznego systemu emerytalnego w oparciu o model solidarnościowy. Stosowanie w systemie solidarnościowym iluzji inwestowania jest szkodliwe dla

uczestników i kreuje niemożliwe do zrealizowania obietnice, państwo nie powinno się angażować w uspołecznianie systemu kapitałowego (w gospodarce rynkowej nie ma po temu narzędzi). Koncepcja emerytury obywatelskiej przenosi problem świadczenia emerytalnego z poziomu inwestycyjnego na poziom socjalny, poddający się w pełni władztwu instytucji państwa”.

Niemalą kontrowersją wzbudziło wystąpienie dr. Władysława Świątka, kierownika inspektoratu ZUS w Tychach (a równocześnie prowadzącego debatę), który swoje wystąpienie poświęcił istotnej, zwłaszcza na Śląsku, kwestii ekwiwalentności świadczeń górniczych w stosunku do wysokości deklarowanych składek. Uczestników debaty pobudziły do ożywionej dyskusji przedstawione analizy świadczeń górniczych. Prelegent dostrzegł „brak ekwiwalentności pomiędzy wysokością gromadzonego kapitału w okresie pracy zawodowej w branży górniczej a pobieranymi świadczeniami”. Uznał także, że istnieje konieczność zmian systemowych w zakresie przyznawania świadczeń oraz stanowiskowej struktury zatrudnienia.

Po wystąpieniach prelegentów przyszedł czas na debatę, w której swoją opinię na temat systemu emerytalnego w Polsce mógł wyrazić każdy z jej uczestników. W roli ekspertów i komentatorów wystąpili prelegenci debaty, gospodarze spotkania oraz Irena Łaba – zastępcza dyrektora oddziału KRUS w Częstochowie.

Debatę podsumował dr inż. Tomasz Zieliński, dziekan Wydziału Biznesu, Finansów i Administracji UE w Katowicach: „Osobiście w pełni się zgadzam, że system emerytalny, zabezpieczenie emerytalne, mające charakter ubezpieczenia emerytalnego, powinno działać na zasadzie, że im więcej wpłacałeś, partycypowałeś, tym lepiej ci będzie na starość. Natomiast ostrzegałbym, szczególnie młodych ludzi, przed systemem tylko kapitałowym, [...] system repartycyjny jest wrażliwy na demografię, na politykę, na doraźne działania, natomiast kapitałowy jest wrażliwy na to wszystko, na co wrażliwe są rynki kapitałowe. Istotne staje się podkreślenie równowagi. W systemie emerytury obywatelskiej nie mamy elementu odpowiedzialności za swoją przyszłość. To jest świadczenie socjalne. To jest zabezpieczenie socjalne dla tych, którzy nie mają nic. I tak musimy ich zabezpieczyć, bo są członkami naszego społeczeństwa. Zatem emerytura obywatelska mogłaby być elementem zabezpieczenia emerytalnego”.

Radom, 9 września

Debata odbyła się w Europejskiej Uczelni Społeczno-Technicznej. W jej tematykę wprowadziła gości rektor tej uczelni dr Maria Pierzchalska. Przypomniała, że kanwą wszystkich późniejszych zmian stała się reforma z 1999 r., która wprowadziła trzy filary emerytalne. Fragmentaryczność reformy i jej niekonsekwentne wdrażanie doprowadziły do kumulowania długu publicznego i rosnącego rozczarowania zarówno pracodawców, jak i pracowników, a w konsekwencji – także emerytów.

Głównym źródłem nawarstwiających się problemów są uwarunkowania demograficzne, które przeanalizował w swoim wystąpieniu prof. Adam Kurzynowski z SGH w Warszawie. Powiedział m.in.: „Wydolność systemu emerytalnego wyznaczają dwa czynniki: zmniejszające się zasoby pracowników i starzejące się społeczeństwo. Wszelkie badania dowodzą, że do 2060 r. istotnej poprawy w tych rewirach nie odnotujemy, nawet jeśli będzie rodzić się więcej dzieci. Tworzenie równowagi, w sensie demograficznym, to proces na lata”.

Co zrobić, by w tym czasie zwiększać liczbę osób pracujących? Zdaniem profesora jest na to kilka sposobów. Można wydłużać wiek emerytalny, zwiększać możliwość tzw. pracy rejestrowanej, zmieniać relacje czasu pracy do czasu nauki i długości życia. W Polsce mamy długi okres nauki (18 lat; dla porównania w Anglii – 16). Skrócenie go to bezkosztowe zwiększenie liczby osób podejmujących pracę, a zatem płacących składki. Podobne efekty może dać rozpoczęcie nauki w wieku 6 lat.

Dr Maria Pierzchalska dokonała analizy reformy systemu emerytalnego, krytycznie oceniając zwłaszcza polityczne intencje przedsięwzięcia. Stwierdziła: „Ludziom nie ujawniono całej prawdy o skutkach reformy, pokazywano jej złudne blaski, nie mówiono o rzeczywistych cieniach, takich jak zmniejszenie stopy zastąpienia do 30%, czyli zdecydowanym zmniejszeniu emerytur. Kolejne decyzje polityczne, jak uruchomienie programu 500+, będą rodzić dylematy dotyczące kobiet. Obserwujemy zjawisko rezygnacji z pracy kobiet mało zarabiających, którym bardziej niż praca opłaca się branie zasiłku na dzieci. Ale co z nimi będzie, gdy rosnące dzieci stracą do zasiłku prawo? Czy rynek pracy je przyjmie?”

Nad sposobami finansowania systemu emerytalnego zastanawiał się dr Krzysztof Orzechowski z radomskiego Uniwersytetu Technologiczno-Humanistycznego. Wiadomo od lat, że system ma rosnące problemy z bilansowaniem się. „Jakie są możliwe sposoby na ich rozwiązywanie? Przede wszystkim wzrost wpływów ze składek, co spotyka się z wielkim oporem pracodawców, wzrost wysokości wynagrodzeń, uszczelnienie systemu emerytalnego, co sprowadza się do wprowadzenia jednolitego systemu powszechnego i likwidacji systemów uprzywilejowanych. Ważnymi elementami naprawiającymi system jest jego spójność wewnętrzna i przejrzystość”.

Tym dylematem zajął się w swoim referacie prof. dr hab. Kazimierz Ortyński z radomskiego uniwersytetu. Stwierdził on, że istnienie III filaru, i to nie w jakiejś szczątkowej wersji – jak dziś – to być albo nie być dla systemu emerytalnego.

Prof. Jan Bednarczyk, dziekan Wydziału Nauk Ekonomicznych i Prawnych radomskiego uniwersytetu, podkreślił w dyskusji, że szansą dla pomyślnej perspektywy rozwoju III filaru jest opcja zawarta w programie premiera Morawieckiego. Zwrócił uwagę, że nie ma co wymyślać własnych rozwiązań, wystarczy wzorować się na dobrych przykładach krajów zachodnich, gdzie ta forma oszczędzania sprawdza się od lat.

Na wyjątkowo trudną sytuację kobiet, w związku z wprowadzeniem równego wieku emerytalnego, zwrócił uwagę dr Władysław Grześkiewicz, pracownik naukowy z Siedlec. Postulował, by wzorem np. Czech wprowadzać skracanie wieku emerytalnego dla kobiet, w zależności od liczby posiadanych dzieci.

Marek Małysha, reprezentujący NSZZ Solidarność „Ziemia Radomska”, stwierdził, nawiązując do reformy z 1999 r., że zaufanie buduje się latami, a traci w jednej chwili. Proponował, by dziedziczenie środków zgromadzonych na kontach emerytalnych stawało się rzeczywistością, a nie fikcją.

Przedstawiciele BCC złożyli na piśmie stanowisko nt. prezydenckiego projektu zmian w systemie emerytalnym, które zaleca, by wiek przechodzenia na emeryturę zatrzymać na tym poziomie, który obowiązuje teraz.

Chorzów, 12 września

Debata emerytalna odbyła się w siedzibie chorzowskiego oddziału ZUS. Jej współorganizatorem był Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach. Cel debaty przybliżyła uczestnikom wydarzenia Zofia Muczko, zastępca dyrektora oddziału w Chorzowie, która w przemówieniu zaznaczyła, że przeprowadzenie przeglądu emerytalnego w tym roku stanowi dla Zakładu wyróżnienie, ale niesie także ze sobą wielką odpowiedzialność. Podkreślała także otwarty charakter debat, ich formę konsultacji publicznych.

Moderatorem debaty był redaktor Józef Wycisk, który na antenie Radia Katowice od wielu lat zajmuje się m.in. tematyką ubezpieczeń społecznych. Zaproszenie do udziału w debacie przyjęli przedstawiciele świata nauki, związków zawodowych, organizacji pozarządowych, instytucji publicznych – słowem wszyscy ci, którzy interesują się problemami i wyzwaniem stojącymi przed systemem emerytalnym i chcą mieć swój osobisty wkład w tworzenie nowych rozwiązań.

Jako pierwszy z prelegentów głos zabrał prof. UE dr hab. Wiesław Koczur z Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, który omówił kluczowe wyzwania i dylematy w powszechnym systemie emerytalnym. Należą do nich: procesy demograficzne (a przez to zmiany zachodzące na rynku pracy), odpowiedniość świadczeń (zarówno w kontekście indywidualnym, jak i międzynarodowym), finansowa wydolność i stabilność oraz popularyzacja form dodatkowego oszczędzania na emeryturę. W przypadku emerytur minimalnych i niższych od minimalnej prof. Koczur jako propozycje do rozważenia wymienił: kryterium minimalnego pułapu zgromadzonych składek jako dodatkowy warunek przyznania emerytury minimalnej, minimalny pułap zgromadzonych składek jako alternatywne kryterium przyznania emerytury minimalnej oraz jednorazową wypłatę w przypadku osób, których staż składkowy nie przekracza 5 lat.

Głos oddano zaproszonym panelistom, w których gronie znaleźli się oprócz prelegentów także Tadeusz Donocik – prezes Regionalnej Izby Gospodarczej w Katowicach, Bożena Szymik reprezentująca Pełnomocnika Rzecznika Praw Obywatelskich, Henryk Moskwa – przewodniczący Rady Ogólnopolskiego Porozumienia Związków Zawodowych Województwa Śląskiego.

Kolejnym prelegentem był prof. UE dr hab. Andrzej Rączaszek, który swoje wystąpienie poświęcił tematyce demograficznych uwarunkowań systemu emerytalnego. Mówił m.in. o tym, jak kształtują się prognozy demograficzne dla Anglii i Polski oraz jak wyglądała prognoza ludności w poszczególnych latach w wybranych grupach wiekowych.

Jako ostatni głos zabrał prof. UE dr hab. Radosław Pacud, który zapoznał zebranych z kwestią przeniesienia środków OFE do majątku publicznego i majątku prywatnego. Szczegółowo przedstawił, na czym polega problem prawny i problem ekonomiczny OFE. Wyjaśnił także mechanizmy przenoszące mienie z OFE do mienia publicznego (powołując się na ustawę wygaszającą aktywa OFE z 2013 r.). W wystąpieniu prof. Pacuda nie zabrakło także omówienia kwestii: konsekwencji ekonomicznych wygaszania aktywów OFE, koncepcji przekazania majątku akcyjnego OFE do mienia prywatnego członków oraz uwarunkowań prawnych i zagrożeń rozwoju dodatkowych oszczędności emerytalnych.

Warto podkreślić, że dyskusja była ożywiona, a swoimi przemyśleniami chętnie dzielili się nie tylko prelegenci i paneliści, ale także pozostali uczestnicy debaty.

Toruń, 12 września

W Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu naukowcy, przedstawiciele pracodawców, związków zawodowych i organizacji pozarządowych dyskutowali o dobrych i złych stronach obecnego systemu emerytalnego oraz o propozycjach, nowych rozwiązaniach.

O tym, co wpływa na zjawisko starzenia się ludności, o prognozach na przyszłość i celach polityki ludnościowej mówiła Wioletta Zwara, dyrektor bydgoskiego Urzędu Statystycznego: „W ostatnim dziesięcioleciu w Polsce nastąpił ogólny spadek liczby ludności. W 2015 r. Polska znalazła się wśród 11 krajów UE 28, dla których zanotowano spadek liczby ludności w odniesieniu do 2005 r. Prognozowane przez Eurostat zmiany liczby ludności wskazują, że w Polsce ubytek populacji będzie się pogłębiał i w 2050 r. ludność Polski wyniesie 34,8 mln, tj. o 8,3% mniej niż w 2015 r. Podobnie jak w UE 28 w Polsce nastąpił (2005–2015) i nastąpi (2015–2050) spadek udziału ludności młodszej przy jednoczesnym wzroście udziału ludności w najstarszych grupach [...]. W 2050 r. na 100 osób przypadać będą 52 osoby w wieku 65 i więcej”.

Zdaniem prof. Dariusza Sokołowskiego z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika bez względu na podejmowane działania w Polsce należy oczekiwać dalszego demograficznego starzenia się ludności. Tempo tego procesu będzie należeć do najszybszych w Unii Europejskiej. Polityka społeczna i gospodarcza państwa może jednak przyczynić się do opóźniania niekorzystnych zjawisk demograficznych, a także zmniejszania ich rozmiaru. Prof. Sokołowski zwrócił uwagę, że rośnie liczba osób, dla których celem życiowym jest osiągnięcie zysku, kariera i miłe spędzanie czasu. Takie osoby rzadziej decydują się na związki małżeńskie, a jeszcze rzadziej na wychowanie potomstwa. W swoim wystąpieniu poruszył temat aktywizacji gospodarczej – zarówno względem osób starszych, jak i młodych. Zdaniem profesora stwarzanie warunków do wzrostu podaży miejsc pracy może zapobiec dalszemu odpływowi ludzi młodych z kraju i pogłębianiu zjawisk kryzysowych.

W swoim przemówieniu prof. Józef Stawicki z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika poruszył temat równowagi aktuarialnej jako podstawy tworzenia systemu emerytalnego.

O sposobie finansowania systemu emerytalnego mówiła prof. Bożena Kołosowska z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Wpływy do FUS nie wystarczają na pokrycie bieżących wydatków. Od 2010 r. widoczny jest rosnący deficyt w budżecie FUS: „Środki finansowe zasilające Fundusz Rezerwy Demograficznej są zbyt niskie, by mógł on w sposób wystarczający wspomóc fundusz emerytalny w wypłacie emerytur”. Zdaniem prof. Kołosowskiej można zastanowić się nad wprowadzeniem emerytury obywatelskiej, która byłaby finansowana z budżetu państwa.

O konieczności wzmocnienia roli III filaru mówił prof. Jacek Wantoch-Rekowski z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika: „Przyszli emeryci powinni traktować III filar jako formę dodatkowego oszczędzania (inwestowania, ubezpieczenia itd.), aby gromadzić środki, które zostaną przez nich wykorzystane po zaprzestaniu aktywności zawodowej”. Zdaniem prof. Wantocha-Rekowskiego, aby III filar zaczął rzeczywiście działać, konieczne są zmiany w zakresie przede wszystkim PPE, IKE i IKZE, a w konsekwencji – także w zakresie regulacji dotyczących podatków dochodowych i podatku od dochodów kapitałowych. Podkreślił również, że III filar ma sens tylko wtedy, gdy będzie funkcjonował na zasadzie dobrowolności: „Ma on mieć charakter dodatkowy wobec rozwiązań bazowych, opartych głównie na I filarze i częściowo na istniejącym jeszcze II filarze”.

O wysokości świadczeń emerytalnych z ZUS mówiła dr Agnieszka Huterska z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika: „Dane dotyczące liczby emerytur i płac oraz ich wysokości wskazują na asymetrię prawostronną rozkładu zarówno płac, jak i przyszłych emerytur. Uzależnienie wysokości przyszłych świadczeń od wysokości wpłaconych składek oraz potencjalnego okresu wypłacania emerytur, gdy jednocześnie zmniejsza się relacja liczby osób aktywnych zawodowo do liczby osób pobierających emeryturę (wpływ na część repartycyjną), prowadzi do zmniejszania się stopy zastąpienia oraz coraz większej liczby emerytów pobierających emeryturę minimalne. Może to także skutkować zwiększonymi wydatkami państwa na opiekę społeczną, w tym na zasiłki dla osób starszych, dofinansowanie opieki w przypadku osób starszych niezdolnych do samodzielnej egzystencji”. Dr Huterska zwróciła uwagę na zwiększenie świadomości przyszłych emerytów o konieczności samodzielnego (poza systemem obowiązkowym) zatroszczenia się o zgromadzenie środków, które będą konieczne do godziwej egzystencji po przejściu na emeryturę.

Problematyka wieku emerytalnego była przedmiotem wystąpienia dr Anny Napiórkowskiej z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. W swoim wystąpieniu poruszyła kwestie zdolności do pracy osób starszych oraz możliwości przekwalifikowania osób.

Przewodniczący Zarządu Regionu NSZZ „Solidarność” Regionu Toruńsko-Włocławskiego Jacek Żurawski podkreślił, że samo wydłużenie wieku emerytalnego nic nie zmieni, nie zagwarantuje wyższej, godziwej wypłaty emerytury.

Prof. Gertruda Uścińska, prezes Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, podkreśliła, że minimalna emerytura i gwarancja jej otrzymania jest kwestią bezpieczeństwa socjalnego. Ustalenie tego świadczenia na określonym poziomie jest gwarancją zabezpieczenia dochodów na poziomie wyższym niż minimum socjalne czy minimum egzystencji. W dzisiejszym stanie prawnym państwo gwarantuje minimalne świadczenie emerytalne przy spełnieniu odpowiednich warunków. Kalkulacje wysokości emerytury oparte są na wielkości składek, podzielonych przez przeciętne dalsze trwanie życia. Zatem im więcej składek zostanie odprowadzonych od naszych przychodów, a okres przejścia na emeryturę się opóźni, tym większe otrzymamy świadczenie.

Olsztyn, 19 września

Debata odbyła się w Centrum Konferencyjnym Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Uczestniczyli w niej naukowcy, przedstawiciele instytucji samorządowych, organizacji pracodawców, związków zawodowych oraz lokalne media.

Dr Wojciech Nagel stwierdził, że system emerytalny w Unii Europejskiej powinien m.in. „chronić przed ubóstwem, oferować godne zastąpienie dochodów z pracy. Powinien być również nowoczesny, stabilny finansowo, dostosowany do zmian w otoczeniu i wykazujący względną odporność na jego niepewność oraz dawać się sfinansować, także w długim czasie”. Takiego systemu emerytalnego wszyscy oczekujemy.

Prof. Anna Organiściak-Krzykowska przedstawiła zmiany demograficzne, które mają istotny wpływ na system emerytalny. Spadek liczby urodzeń, obniżanie się liczby zawieranych małżeństw, odraczanie w czasie decyzji matrymonialnych i prokreacyjnych oraz wzrost liczby osób emigrujących to niektóre z przyczyn współczesnej sytuacji demograficznej.

Dr Katarzyna Jaworska z Wydziału Prawa i Administracji UWM poświęciła swoją prelekcję emeryturom pomostowym, które mają charakter przejściowy i wygasający. Stwierdziła, że nazwa „emerytury pomostowe” nie mieści się w systemie emerytalnym i powinna być zmieniona, np. na „świadczenie pomostowe”. Wskazała potrzebę zmiany obecnego systemu emerytalnego, ograniczenie przywilejów dla uposażonych oraz cofnięcie przepisów likwidujących emerytury pomostowe.

O potrzebie dodatkowego zabezpieczenia społecznego mówili: dr Sylwia Pieńkowska-Kamieniecka z UWM i dr Damian Walczak z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Konieczność oszczędzania wynika ze zmian demograficznych oraz coraz niższej stopy zastąpienia. Niewiele osób w Polsce zabezpiecza się na starość. Dlatego należy zachęcać do oszczędzania przede wszystkim osoby młode. Efekty będą widoczne, kiedy zwiększy się zaufanie do instytucji finansowych w Polsce.

Po wystąpieniach prelegentów rozpoczęła się dyskusja nt. systemu emerytalnego w Polsce i jego zmian. Każdy uczestnik mógł wyrazić swój pogląd. „Państwo zachęca nas do oszczędzania, ale nas nie wspiera. Ustawodawca powinien zmienić zasady finansowania I filaru, ponieważ składki odprowadzane na przyszłą emeryturę są zbyt niskie, aby zapewnić bezpieczeństwo na starość” – powiedział Mirosław Bujnowski, przewodniczący Wolnego Związku Zawodowego Pracowników ZUS w oddziale w Olsztynie.

W dyskusji wzięła udział również Krystyna Dudzińska, dyrektor Powiatowego Urzędu Pracy, która odniosła się do problemu, z jakim spotykają się młodzi ludzie poszukujący pracy. Jak zauważyła: „brak jest możliwości oszczędzania przy minimalnym wynagrodzeniu, które oferuje pracodawca na początku kariery”.

Jarosław Szunejko, przewodniczący Rady OPZZ Województwa Warmińsko-Mazurskiego, stwierdził, że większości społeczeństwa nie stać na oszczędzanie. Wspomniał o złożonym do sejmiku przez OPZZ postulacie dotyczącym obniżenia wieku emerytalnego do 65 lat dla mężczyzn i 60 lat dla kobiet, uwzględniając 40 lat stażu składkowego dla mężczyzn i 35 lat stażu dla kobiet.

Na koniec debaty uczestnicy wskazali, że trzeba również edukować społeczeństwo. Dyrektor olsztyńskiego oddziału ZUS przypomniała, że ZUS prowadzi już w szkołach projekty edukacyjne skierowane do młodzieży gimnazjalnej i ponadgimnazjalnej, współpracuje z uczelniami, nauczycielami oraz organizuje szkolenia dla klientów.

Rzeszów, 19 września

Debatę, która odbyła się na Uniwersytecie Rzeszowskim, otworzył Stanisław Wasilewski, dyrektor Oddziału ZUS w Rzeszowie.

Aleksander Bobko, senator RP IX kadencji, sekretarz stanu w Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego, stwierdził, że system emerytalny znajduje się w takim momencie, że wymaga uczciwego i poważnego namysłu, zmian i reform. Aby to zrobić, trzeba zacząć od uporządkowania pojęć.

Dr Marek Cierpiął-Wolan, dyrektor Urzędu Statystycznego w Rzeszowie, stwierdził w podsumowaniu wpływu sytuacji demograficznej na system emerytalny, że program 500+ będzie

miał istotny wpływ na sytuację demograficzną w Polsce. Jego drugi wniosek jest taki, że województwo podkarpackie ma większy potencjał do osiągnięcia równowagi demograficznej przede wszystkim w długim okresie.

Prof. Anna Barwińska-Małajowicz z Uniwersytetu Rzeszowskiego opowiadała o tym, jak Polska wypada w rankingu systemów emerytalnych Mercer Global Pension Index z 2015 r.

Polska jest na miejscu 12 – z oceną C (nasz system ma pewne braki oraz zagrożenia, które – jeżeli nie będą likwidowane – mogą doprowadzić do jego załamania). Rekomendacje dla Polski: utrzymanie istotnej roli II filaru w systemie, podniesienie emerytury minimalnej, wprowadzenie zachęt do oszczędzania w trzecim filarze.

Dr inż. Halina Chłodnicka z Politechniki Rzeszowskiej ocenia, że oba systemy – OFE i ZUS – nie są korzystne dla ubezpieczonych. Z kolei zdaniem dr Beaty Bury z Wyższej Szkoły Prawa i Administracji, sędzi Sądu Rejonowego w Rzeszowie, jeżeli ustalimy niższy wiek emerytalny, należy się również liczyć z niższymi świadczeniami. Skracanie wieku emerytalnego to także wynik późnego wchodzenia na rynek pracy. Czynniki zakłócające wchodzenie na rynek pracy to m.in. kontynuacja nauki na studiach wyższych, bezrobocie po ukończeniu studiów (brak składek) albo też zjawisko wtórne – rodzicielstwo.

Roman Jakim, przewodniczący Zarządu Regionu Rzeszowskiego NSZZ „Solidarność”, uważa, że emerytura pomostowa nie powinna być traktowana jako przywilej czy też nagroda. Jej przyznanie zależy od zatrudnienia ściśle związanego z występowaniem czynników, których wpływ – z punktu widzenia medycyny pracy – obniża poziom zdolności pracowników do wykonywania dotychczasowej pracy jeszcze przed osiągnięciem powszechnego wieku emerytalnego. Głównym wyznacznikiem do przyznania emerytury powinien być okres pracy w szczególnych warunkach, a nie rok urodzenia czy rok rozpoczęcia pracy. Likwidacja emerytur pomostowych doprowadzi do wykluczenia społecznego setek tysięcy ludzi wykonujących ciężką i odpowiedzialną pracę, narażonych na czynniki ryzyka zawodowego. Podstawowe argumenty za niewygaszaniem emerytur pomostowych to:

- różnicowanie pracowników pracujących na tych samych stanowiskach w zależności od daty urodzenia i daty rozpoczęcia pracy,
- niemożność przekwalifikowania się i podjęcia innej pracy w przypadku zaistnienia obiektywnych przesłanek,
- opłacanie przez pracodawców składek na Fundusz Emerytur Pomostowych za wszystkich pracowników wykonujących prace w szczególnych warunkach lub w szczególnym charakterze, niezależnie od tego, czy obecnie mają prawo do przejścia na emeryturę.

Dyskusję rozpoczął Stanisław Alot, prezes ZUS w latach 1998–1999, który stwierdził: „Wprowadzałem system mieszany, co nie znaczy, że to był dobry system. System OFE był od początku zły”. Jego zdaniem, jedną z ważnych rzeczy są płace. Jeżeli nasze pensje wzrosłyby o 30%, to o 5% wzrosłyby składki i fundusz ubezpieczeń nie miałby problemów. Nie jest prawdą, że do ZUS zawsze dokładamy, gdyż część wydatków, które realizuje Zakład, jest nałożona. Wskazał również, że oszczędności na składkach oznaczają okradanie Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Według Alota stary system zapewnia godniejsze emerytury. Nowy system – dzielony przez miesiące życia – sprawia, że emerytury będą niższe. Co zrobić z ludźmi, którzy nie płacą składek? Państwo ma obowiązek dać im zasiłek. Jest wiele do zmiany w systemie emerytalnym, uważa prelegent, przede wszystkim muszą wzrosnąć

płace, a emerytura nie może być pomniejszana o 18%. Można jeszcze próbować zachęcić do oszczędzania na emeryturę. Trzeba wprowadzić rentę technologiczną, zlikwidować 30-krotność, uporządkować umowy cywilno-prawne.

Dr Beata Bury dodała: „Nie wiem, czy jesteśmy gotowi na świadczenia emerytalne oderwane od wieku a uzależnione od poziomu oszczędności emerytalnej. To przyszła droga, jeżeli zostaną opanowane problemy z systemem emerytalnym. Ciekawym pomysłem jest zniesienie progu 30-krotności wynagrodzenia”.

Dr Marek Cierpiat-Wolan, nawiązując do wystąpienia Stanisława Alota, stwierdził, że trudno jest podwyższyć płace. Aby uspokoić system emerytalny, muszą wystąpić dwa czynniki – równowaga demograficzna i zatrudnienie. Na Podkarpaciu jest najniższy wskaźnik nasycenia przedsiębiorczością. Jeżeli wzrośnie, to miejmy nadzieję, rozwiąże się problem wynagrodzeń. Stanisław Alot w polemice podkreślił, że system byłby jednak lepszy. Wiek emerytalny nie będzie przymusowy, ale czy pracodawcy nie będą zwalniać takich pracowników? Bez mądrego systemu płac nasze problemy się nie skończą.

Piotr Bartoń, prezes BNI Pride Rzeszów, stawia na edukację i budowanie świadomości: „Jeżeli nie wpoimy młodemu człowiekowi wiedzy o tym, że musi sobie zapewnić przyszłość, to wpędzimy go w kłopoty. Jak wcześniej zacząć myśleć o emeryturze – taki przedmiot powinien być włączony do edukacji młodych ludzi. Im wcześniej pomyślą o przyszłości, tym będzie ona bezpieczniejsza”.

Elżbieta Jamrozek-Kowalska, naczelnik Wydziału Obsługi Prawnej Oddziału ZUS w Rzeszowie, opowiadała o swoich zawodowych spostrzeżeniach: „Często spotykamy się z przykładami, jak np. przedsiębiorcy robią wszystko, aby uniknąć płacenia składek. Odpowiedzialność to także świadomość społeczna. Tendencja, która się kształtuje, to nie płacić składek. Czy ludzie będą odkładać przy aktualnych zarobkach? Nie sądzę, dlatego refleksja, aby myśleć o przyszłości, jest bardzo istotna”.

Siedlce, 19 września

Debatę w Siedlcach zorganizował miejscowy oddział ZUS we współpracy z Mazowieckim Samorządowym Centrum Doskonalenia Nauczycieli (MSCDN), Wydział w Siedlcach.

Prof. Marian Podstawka przedstawił przyszłość systemu ubezpieczeń społecznych przez pryzmat finansów publicznych. Zdaniem prof. Podstawki, w obecnym kształcie, w perspektywie zmian demograficznych, system ubezpieczeń społecznych stanie się ogromnym ciężarem dla finansów publicznych. Dotychczasowe jego reformowanie okazało się nieskuteczne z punktu widzenia finansów publicznych. Wprowadzone zmiany dotyczące naliczania świadczeń emerytalnych okazują się bardzo niesprawiedliwe dla urodzonych po 1948 r. (zmniejszenie nowych świadczeń o połowę). Nieskutecznym sposobem na poprawę sytuacji w systemie było wprowadzenie OFE, a system ubezpieczeń społecznych w Polsce wymaga kolejnych reform. Zmiany te winny mieć na względzie równowagę wydatków i dochodów FUS.

Dr Monika Niedziółka z Uniwersytetu przybliżyła zebranym funkcjonowanie otwartych funduszy emerytalnych. Jej zdaniem konsekwencjami funkcjonowania OFE są: OFE jako główne

źródło długu publicznego, podwyższenie wieku emerytalnego, wysokie opłaty administracyjne, które pochłaniały na starcie 20% przekazywanych funduszom składek (obecnie 1,75%), redukcja wydatków na cele społeczne oraz wyprzedaż majątku publicznego, irracjonalność inwestowania OFE w obligacje skarbowe.

Dr Władysław Grześkiewicz z Collegium Mazovia w prezentacji na temat finansowania systemu emerytalnego szeroko omówił modele emerytalne w krajach UE, system emerytalny w Polsce oraz prognozę wpływów, wydatków i salda FUS. Zaprezentował następujące konkluzje:

- Reformowanie systemu emerytalnego nie powinno przebiegać w sposób gwałtowny, bez uwzględnienia szerokiego spektrum istotnych elementów (jak demografia, PKB, emigracja, wpływy do FUS i inne).
- Wzrastające koszty zabezpieczenia na starość stają się wyzwaniem dla systemów emerytalnych w państwach UE, w tym w Polsce.
- Utworzenie indywidualnych kont emerytalnych w części repartycyjnej powoduje ujawnienie aktualnego długu emerytalnego wobec uczestników systemu, którzy nie przeszli jeszcze na emeryturę.
- W najbliższych latach system emerytalny będzie generował wysokie koszty.
- Świadczenia z publicznych systemów emerytalnych odgrywają ważną rolę w finansowaniu zabezpieczenia społecznego osób starszych, niezbędne wydaje się jednak pochylenie także nad systemem ubezpieczeń prywatnych.

Panelista za niezbędne uważa zwiększenie sprawności państwa w zakresie eliminowania tzw. szarej strefy czy ograniczania przywilejów.

Paweł Żuk, lekarz z Centrum Medyczno-Diagnostycznego w Siedlcach oraz członek Siedleckiej Rady Biznesu i Wschodniej Izby Gospodarczej, opowiadał o wpływie wczesnej profilaktyki zdrowotnej oraz rehabilitacji leczniczej na długość aktywności zawodowej. Podkreślił on konieczność przeprowadzania badań profilaktycznych (opracowywania i realizacji kompleksowych planów zdrowotnych dla obywateli, opieki skoordynowanej), poprawy świadomości zdrowotnej pacjentów; przedstawił ponadto dane dotyczące demografii oraz absencji chorobowych.

Po wystąpieniach prelegentów rozpoczęła się dyskusja, w której zaproszeni goście prezentowali swój punkt widzenia oraz zadawali panelistom pytania.

Andrzej Radzikowski, wiceprzewodniczący Ogólnopolskiego Porozumienia Związków Zawodowych, zwrócił uwagę na kilka kwestii związanych z funkcjonowaniem w Polsce systemu emerytalnego, m.in. na bardzo duży odsetek tzw. umów śmieciowych i bezrobocie jako elementy warunkujące stan FUS, podatki i składki, które powinny być równe dla wszystkich obywateli (zniesienie przywilejów emerytalnych; oskładkowanie wszystkich dochodów), niskie wynagrodzenie, które oznacza niską składkę do ZUS, więc w przyszłości niską emeryturę, obecnie zaś brak możliwości dodatkowego oszczędzania, konieczność podwyższenia świadczeń, wypieranie polskich obywateli z rodzimego rynku pracy przez obcokrajowców, w dodatku bez zasilania naszego systemu emerytalnego. Ogólnie negatywnie ocenił funkcjonowanie OFE.

Ewa Marchel, dyrektor Powiatowego Urzędu Pracy w Siedlcach, podjęła m.in. temat młodych ludzi, wskazując na konieczność zmiany ich sposobu myślenia o emeryturze. Nawiązała do kwestii zwolnienia z odprowadzania składek na ubezpieczenia społeczne przez osoby

uczące się do 26 roku życia i jednocześnie pracujące (co nie pozostaje bez wpływu na FUS). Wyraziła też pogląd, że świadczenie emerytalne powinno być uzależnione od pracy (staż i zarobki) oraz od wieku ubezpieczonego, negatywnie oceniając koncepcję równej dla wszystkich emerytury obywatelskiej oraz utrzymywania przywilejów dla określonych grup społecznych (np. dość wysokie emerytury nauczycieli w porównaniu z emeryturami innych osób z podobnym stażem pracy i zarobkami).

Henryk Brodowski, wójt gminy Siedlce, zaproponował wyłączenie niektórych zawodów z obowiązkowego wieku emerytalnego 67 lat (np. pielęgniarce), nawiązując tym samym do wystąpienia Pawła Żuka, który wskazywał na możliwości pracy nawet powyżej 67 roku życia, pod warunkiem odpowiedniego stanu zdrowia, przy jednoczesnym zapewnieniu takim osobom określonych warunków pracy.

Mariusz Duda, kierownik Działu Spraw Pracowniczych Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, zaznaczył, że obecnie młodzi ludzie później zaczynają karierę zawodową. Osoby ok. 30 roku życia mają 2-3 lata stażu pracy, niekiedy i to jest trudne do udokumentowania ze względu na szarą strefę czy pracę na podstawie tzw. umów śmieciowych, stąd proponowany warunek 40-letniego stażu pracy do wcześniejszego przejścia na emeryturę jest dla nich krzywdzący (w obecnych realiach niemożliwy do spełnienia) i skierowany do niewielkiej grupy. Nawiązał również do wystąpienia Pawła Żuka, w pełni popierając założenia dotyczące profilaktyki zdrowotnej. Warto też zastanowić się nad kwestią powiązania funduszu chorobowego z profilaktyką zdrowotną (istotne elementy w systemie emerytalnym). Odnosząc się do tej wypowiedzi, moderator spotkania stwierdził, iż takie rewolucyjne zmiany musiałyby poprzedzać dogłębna analiza, ze szczególnym uwzględnieniem kosztów ich wdrożenia.

Wielu uczestników debaty wskazywało na konieczność poprzedzonych głęboką analizą zmian systemowych w miejsce obowiązku przejścia na emeryturę (indywidualne uwarunkowania). Przy tym w kontekście zapewnienia miejsc pracy dla młodszego pokolenia istotne wydaje się prawo wyboru tylko jednej opcji, tj. albo emerytura, albo aktywność zawodowa (bez możliwości łączenia). Pojawiały się wnioski dot. uwzględnienia w projektowanych zmianach sytuacji kobiet – matek, np. wyrównanie ubytku składek w związku ze sprawowaniem opieki nad dziećmi, uzależnienie wieku przechodzenia na emeryturę od liczby wychowywanych dzieci itp.

W podsumowaniu debaty prof. Podstawka wypunktował m.in. poniższe kwestie:

- konieczność dążenia do bilansowania dochodów i wydatków,
- trudność pogodzenia bezpieczeństwa systemu z odpowiedzialnością,
- bezrobocie jako rezultat „prywatyzacji po polsku” (bez strategii, spontanicznie),
- problem szarej strefy,
- zasadność połączenia obciążeń finansowych (podatków, składek) w tzw. jedną daninę publiczną (w ocenie moderatora trafna koncepcja m.in. z punktu widzenia zmniejszenia kosztów obsługi),
- konieczność ograniczenia wpływu pieniędzy z FUS (np. kwestia zwolnień lekarskich; przejrzystość; wyeliminowanie nadużyć i luk w przepisach),
- racjonalizowanie zasad zatrudniania obcokrajowców, aby w efekcie zasilali budżet naszego kraju,
- kwestia opodatkowania rolników (włączenie do systemu ogólnego) – rozwiązanie możliwe, ale należy przewidywać jego konsekwencje; w ocenie prelegenta skutkiem tej zmiany byłoby niewykazywanie dochodu przez ok. 80% gospodarstw.

Ostrów Wielkopolski, 20 września

Debatę zorganizowano w Forum Synagoga. Dyskutowano o przemianach demograficznych, oceniono reformę OFE z 2013 r., przyjrano się emerytuom z systemu zreformowanego oraz temu jak emeryci postrzegani są przez pracodawców. Debatą dotyczyła obecnego kształtu systemu emerytalnego i wyzwań, przed którymi ten system stoi.

„Mając na względzie istotę tegorocznego przeglądu systemu emerytalnego oraz to, jaką rangę w tym przeglądzie mają opinie społeczne, wystąpiłam z inicjatywą zorganizowania dzisiejszej debaty i zaproszenia państwa na nią, aby południowa Wielkopolska miała również swój głos w tym, co możemy zmienić w naszym systemie” – tak Donata Szopińska-Frąszczak, dyrektor oddziału ZUS w Ostrowie Wielkopolskim, otworzyła debatę.

Podczas pierwszej części debaty omówione zostały przemiany demograficzne w województwie wielkopolskim i w całym kraju oraz wpływ zmian zachodzących na rynku pracy na system emerytalny, a także poddano ocenie reformę OFE z 2013 r. Po przerwie przyjrzelśmy się emerytuom z systemu zreformowanego, podsystemom szczególnym, tzn. systemom skupiającym rolników, służby mundurowe oraz sędziów i prokuratorów, a także temu, jak emeryci postrzegani są przez pracodawców.

Wielowątkowa dyskusja, która rozwinęła się na zakończenie debaty, z jednej strony stanowiła idealne zwieńczenie spotkania, z drugiej strony pokazała, jak potrzebne było to wydarzenie i na ile oczekiwane są przez społeczeństwo pewne zmiany w systemie emerytalnym. Szczególne zainteresowanie wśród publiczności wzbudził temat podsystemów szczególnych i specjalnych uprawnień rolników, górników i służb mundurowych. Naprawy systemu emerytalnego szukano również w ograniczeniu szarej strefy. Zastanawiano się także nad skutkami reformy OFE oraz sensem funkcjonowania subkonta w ZUS.

„Jeżeli mówimy o zabezpieczeniu konstytucyjnym, tradycji, szczególnych predyspozycjach osób, godności urzędu, prawach nabytych, służbie państwu, to znaczy, że te argumenty nie mają ekonomicznego charakteru. Może takie argumenty powinny decydować o wysokości wynagrodzenia, a nie o przywilejach emerytalnych, a z wysokości wynagrodzenia można by wyliczyć wyższe lub niższe emerytury” – podsumował debatę dr Jan Frąszczak z Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Kaliszu.

Wałbrzych, 20 września

Wałbrzyski oddział ZUS zorganizował debatę w Sali Witrażowej Urzędu Miejskiego w Wałbrzychu. Spotkanie, w którym wzięło udział ponad 60 osób, w tym 8 prelegentów, zostało podzielone na dwie części: prezentację stanowisk i panel dyskusyjny.

Do współorganizacji debaty wałbrzyski oddział ZUS zaprosił legnicki oddział ZUS. Referentami byli zarówno przedstawiciele świata nauki, pracodawców, związków zawodowych, jak i osoby z ZUS na co dzień zajmujące się tematyką systemu emerytalnego. Wśród gości obecni byli przedstawiciele takich instytucji jak: Powiatowy Urząd Pracy, Narodowy Fundusz

Zdrowia, Dolnośląscy Pracodawcy, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Wałbrzychu, Wyższa Wałbrzyska Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości, Okręgowa Izba Radców Prawnych, szkoły ponadgimnazjalne biorące udział w projekcie „Lekcje z ZUS”, a ponadto przedstawiciele działających w oddziale ZUS w Wałbrzychu trzech związków zawodowych, przedstawiciele pracowników pionu świadczeń wałbrzyskiego oddziału ZUS oraz delegacja pracowników z oddziału ZUS w Legnicy.

W pierwszej części debaty referenci przedstawiali swoje stanowiska nt. obowiązującego systemu emerytalnego. Kolejno omawiali następujące tematy:

- *Sytuacja funduszu ubezpieczeń społecznych a deficyt* (Robert Sieńko, zastępca dyrektora Oddziału ZUS w Legnicy),
- *Stan demograficzny na Dolnym Śląsku* (Magdalena Victor, kierownik Urzędu Statystycznego w Wałbrzychu),
- *Prawo do wcześniejszej emerytury, zasady jej nabywania oraz wysokość* (Dariusz Noszczak, wicedyrektor Departamentu Świadczeń Emerytalno-Rentowych Centrali ZUS),
- *Wpływ wieku emerytalnego i stażu ubezpieczeniowego na nabycie prawa do emerytury i wysokość świadczenia* (prof. Monika Lewandowicz-Machnikowska, Uniwersytet Wrocławski),
- *Trzeci filar polskiego systemu emerytalnego – stan obecny i kierunki zmian* (dr Małgorzata Solarz, Uniwersytet Ekonomiczny),
- *Stanowisko pracodawców* (Artur Mazurkiewicz, prezes Zarządu Dolnośląskich Pracodawców)
- *Stanowisko NSZZ „Solidarność”* (Maria Zapart, zastępca przewodniczącego Regionu Dolny Śląsk),
- *Stanowisko OPZZ* (Leszek Majkowski z Ogólnopolskiego Porozumienia Związków Zawodowych).

W drugiej części spotkania do panelu dyskusyjnego zostali zaproszeni: prof. Monika Lewandowicz-Machnikowska (Uniwersytet Wrocławski), dr Małgorzata Solarz (Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu), Artur Mazurkiewicz (reprezentujący Dolnośląskich Pracodawców) i Maria Zapart (reprezentująca stanowisko związków zawodowych). Przedstawicielki środowiska naukowego wskazały na konieczność zmiany świadomości społeczeństwa w kwestii wiedzy o ubezpieczeniach społecznych, co będzie skutkowało odpowiedzialnością za swoją przyszłą emeryturę. Przedstawiciel pracodawców wskazał, że potrzeba stabilnych przepisów, a Maria Zapart – że warto rozważyć warunki wprowadzenia obniżonego wieku emerytalnego.

Zarówno prof. Monika Lewandowicz-Machnikowska oraz dr Małgorzata Solarz, jak i Artur Mazurkiewicz zgodnie wskazali, że z obowiązującego systemu należy utrzymać obecny wiek emerytalny. Innego zdania była Maria Zapart, która podkreśliła, że zdaniem reprezentowanego przez nią związku zawodowego kobiety powinny mieć możliwość skorzystania ze świadczenia emerytalnego w niższym wieku.

Spotkanie zamknął dyr. Jerzy Gajos: „System emerytalny to nie tylko sprawa wysokości świadczeń i płynności FUS, ale również uświadomienia ludziom, że emerytura zależy od ich odpowiedzialności. Wysokość emerytury nie będzie bowiem zależała od tego, jak ciężko pracowaliśmy, ale jakie składki zostały zapisane na naszym indywidualnym koncie emerytalnym w ZUS. To wymaga odpowiedzialności pracownika i pracodawcy”.

Kraków, 21 września

Debata odbyła się w sali obrad Rady Miasta Krakowa przy pl. Wszystkich Świętych. Patronatem honorowym spotkanie objęli: prezydent Miasta Krakowa Jacek Majchrowski oraz przewodniczący Rady Miasta Krakowa Bogusław Kośmider. Jako prelegenci udział wzięli: prof. Wanda Sułkowska z Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie (*Uwarunkowania demograficzne. Spojrzenie na życie Polaków po półmetku*), dr Marcin Wujczyk z Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (*Sposób finansowania systemu emerytalnego*), dr Łukasz Wacławik z Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie (*Zagrożenie ubóstwem w nowym systemie emerytalnym*), dr Marek Benio z Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie (*Zmiany w OFE*) oraz prowadzący debatę prof. Łukasz Tomasz Sroka (*Emerytura obywatelska jako wezwanie do edukacji obywatelskiej*).

Lidia Gądek, poseł na Sejm RP, stwierdziła, że temat ubezpieczeń społecznych i ZUS jest niezmiernie ważny, choć niezwykle trudny społecznie, a przede wszystkim politycznie. Wynika to z tego, że łatwo jest powiedzieć w kampanii wyborczej, że obniżony zostanie wiek emerytalny, zlikwidowany NFZ (choć zarówno ZUS, jak i NFZ mogą się poszczycić najniższymi kosztami utrzymania administracyjnego w UE), ale w tej tematyce należy kierować się faktami ekonomicznymi.

Lesław Abramowicz, były dyrektor oddziału ZUS w Krakowie, wskazał trzy aspekty:

- problem emerytur będzie narastał, nie tylko w Polsce, ale też w wielu krajach Europy, bo będą trudności z finansowaniem emerytur, docelowo nie obejdziesz się bez konieczności podniesienia składki emerytalnej lub dodatkowych dotacji z budżetu,
- stopa zastąpienia wynosi rzeczywiście 60%, ale tylko dla mało zarabiających; ci, którzy zarabiają dużo, już dzisiaj mają 30% zastąpienia – wynika to stąd, że składki nie są opłacane od pełnej kwoty wynagrodzenia (30-krotność); należałoby rozważyć odprowadzanie składki emerytalnej od pełnego wynagrodzenia,
- należy zachęcać ludzi do dodatkowego oszczędzania w różnej postaci (oszczędności bankowe, nieruchomości, inwestycje finansowe).

Prof. Wanda Sułkowska stwierdziła, że największym błędem jest zapominanie o życiu w grupie, że nie żyjemy dla siebie – egoizm powinien nas skłaniać do dzielenia się, bo wtedy to do nas „wróci” w formie sympatii, pomocy, zainteresowania. We współczesnym świecie pojawił się syndrom jedyńactwa – przekonanie, że jednostce wszystko się należy i wszyscy na nią powinni pracować, a tymczasem należy wzmacniać w ludziach poczucie odpowiedzialności za własną przyszłość.

Z kolei prof. Łukasz Tomasz Sroka podkreślił, że debaty dotyczące ubezpieczeń społecznych i emerytur powinny odbywać się wyłącznie w powiązaniu z debatami na temat poziomu płac, bo tylko wzrost poziomu płac umożliwi odkładanie środków, oszczędzanie na późniejszy czas.

Józef Żukowski, przewodniczący Związku Zawodowego Pracowników NAFTOBUDOWA, zaznaczył, że jest zbyt mało informacji dotyczących najbliższej – planowanej w przyszłym roku – reformy systemu ubezpieczeń, że jest w tej sprawie zbyt wiele wątpliwości. Z doniesień wynika, że nowa ustawa zakłada, że emeryci będą mieli zakaz świadczenia pracy. Ze względu na ich walory pracownicze, wiedzę i doświadczenie jest to niedopuszczalne.

Na koniec debaty wiceprezes ZUS Paweł Jaroszek podziękował za jej zorganizowanie oraz krótko ją podsumował. Do podziękowań dołączył także dyrektor oddziału ZUS w Krakowie.

Poznań, 21 września

Debata odbyła się na Uniwersytecie Ekonomicznym w Poznaniu. Zaproszono przedstawicieli wyższych uczelni w Poznaniu, a także przedstawicieli Zakładu Ubezpieczeń Społecznych. W debacie wzięli udział m.in. rektor UE prof. Maciej Żukowski oraz prezes ZUS prof. Gertruda Uścińska.

Prof. Maciej Żukowski przedstawił podczas swojego wystąpienia historię wieku emerytalnego obowiązującego w Polsce oraz mechanizm podwyższania wieku emerytalnego wprowadzony od 2013 r. Zaprezentował również zmiany demograficzne, które zachodzą w kraju. Rektor Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu przedstawił także skutki obniżenia wieku emerytalnego: znaczne obniżenie wysokości emerytur, zwiększenie wydatków i deficytu FUS, pogłębienie problemów związanych z brakiem pracowników na rynku pracy, niższy wzrost PKB. Prof. Żukowski stwierdził również, że wobec wzrostu obciążeń demograficzno-ekonomicznych najlepszym rozwiązaniem jest podnoszenie wieku emerytalnego, w przeciwieństwie do podwyższania składki i obniżania świadczeń emerytalnych.

Prof. Marek Szczepański zapoznał uczestników z istotą zakładowych systemów emerytalnych, ich funkcjami i klasyfikacją. Przedstawił również istotę pracowniczych programów emerytalnych funkcjonujących na terenie Unii Europejskiej i w Polsce. Ze szczególną wnikliwością przedstawione zostały dwie koncepcje: propozycja dr. Marcina Wojewódki reprezentującego Zakład Ubezpieczeń Społecznych i propozycja wicepremiera Mateusza Morawieckiego (Strategia Odpowiedzialnego Rozwoju – Program Budowy Kapitału). Wspólnym elementem obu koncepcji (stosowanym w innych krajach) jest wprowadzenie obligatoryjności tworzenia zakładowych systemów emerytalnych z możliwością wystąpienia przez pracownika po upływie określonego czasu. Prof. Szczepański stwierdził, że: „Synteza obu koncepcji to niepowtarzalna szansa na upowszechnienie III filaru, długoterminowych oszczędności stylizujących wzrost gospodarczy”.

Głównym tematem wystąpienia dr. Joanny Ratajczak były dwa podstawowe modele zabezpieczenia emerytalnego: ubezpieczenia emerytalnego i zaopatrzenia emerytalnego. Wystąpienie zawierało również prognozy ekonomiczne związane m.in. z przeprowadzonymi reformami i zmianami demograficznymi. Zaprezentowane przez prelegentkę wykresy wskazywały na to, że kobiety otrzymują emerytury w wysokościach niższych niż mężczyźni. To głównie one otrzymują emerytury minimalne. Dr Ratajczak przewiduje, że „w przyszłości osób pobierających minimalne świadczenia będzie coraz więcej, wzmocni się demotywacja do legalnej pracy osób, które mało zarabiają lub mają emeryturę minimalną, przede wszystkim kobiet”.

Dobrochna Bubnowska z II Oddziału ZUS w Poznaniu zaprezentowała wpływ, jaki reforma z 1999 r. i inne zmiany w przepisach prawnych wywarły na wysokość świadczeń wyliczanych przez ZUS. Prelegentka wskazała na konieczność wyeliminowania z systemu emerytalnego przypadków „szczególnych, które ten system komplikują i deformują” oraz na konieczność ciągłej analizy „skutków wprowadzanych zmian zarówno dla systemu ubezpieczeń, jak i dla innych, powiązanych z nim rozwiązań prawnych”.

Wystąpienie dr. Bernarda Kimela dotyczyło istoty funkcjonowania Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, jego części składowych, wydatków i przychodów. Prelegent przedstawił porównanie liczby ubezpieczonych oraz przeciętnej liczby osób pobierających świadczenia emerytalno-rentowe, przeciętnej miesięcznej liczby osób pobierających emerytury, renty z tytułu niezdolności do pracy i renty rodzinne na przestrzeni lat 2010–2015.

Zaprezentowane zostały również wpływy składek i należności pochodnych do Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, wydatki FUS ogółem oraz stosunek wydatków z FUS do wpływów ze składek w omawianym okresie.

Panelową część debaty zakończyły pytania zadawane przez uczestników oraz liczne uwagi, refleksje i spostrzeżenia prezentowane przez zaproszonych gości.

Red. Leszek Waligóra, zastępca redaktora naczelnego „Głosu Wielkopolskiego”, podzielił się wątpliwościami swoich czytelników, którzy pytają: „Dlaczego w Polsce nie może być tak, jak innych krajach, gdzie emerytury są wyższe, a wiek emerytalny – niższy?”.

Prof. Maciej Żukowski odpowiedział, że nie jest prawdą, jakoby w Polsce był dotąd wyższy wiek emerytalny niż w innych krajach, co potwierdzają publikowane zestawienia. W Polsce przez długi czas mieliśmy wiek emerytalny na poziomie prawie najniższym w Europie. Podnoszenie wieku rozłożone w czasie do 2040 r. jest pewnym zmniejszeniem tej dysproporcji. Każdy system emerytalny polega na dzieleniu tego, co jest do podziału. W Polsce ubezpieczony, który ma przeciętną płacę, żyje znacznie skromniej niż jego kolega w Niemczech. Jak można więc oczekiwać, że w Polsce emeryt będzie żył podobnie jak świadczeniobiorca niemiecki. Natomiast w relacji przeciętnej emerytury do przeciętnej płacy polskie emerytury są wyższe niż w większości innych krajów. Każdy z nas jednak wolałby mieć 30% emerytury niemieckiej i żyć tu, aniżeli otrzymywać 60% polskiej. O wysokości emerytur decyduje przede wszystkim to, ile jest do podziału i jak zamożni jesteśmy. Należy sprzyjać temu, aby wzrastał nasz krajowy dobrobyt.

Tomasz Sikora, dyrektor Wojskowego Biura Emerytalnego w Poznaniu, zasugerował, aby administracja państwowa przekazywała informację o dochodach osiągniętych przez emerytów razem z przesyłką dotyczącą waloryzacji świadczeń. Mogłoby to przynieść znaczące oszczędności.

W odpowiedzi prof. Gertruda Uścińska podkreśliła, że jest zwolennikiem takich rozwiązań i to, co leży w zakresie obowiązków ZUS, jest optymalizowane i upraszczane. Różnego rodzaju zobowiązania publiczne, które ciążą na różnych instytucjach, były realizowane dotychczas w perspektywie tzw. Polski resortowej. Spojrzenie integralne, wspólne jest jak najbardziej pożądane i z czasem takie działania będą podejmowane, np. w zakresie e-administracji.

Na prośbę Andrzeja Łyki, prezesa Polskiej Izby Gospodarczej Importerów, Eksporterów i Kooperacji, Dobrochna Bubnowska rozwinęła jeden z wątków swojej prelekcji dotyczący przyznawania i wyliczania świadczeń: „Gdybyśmy chcieli mówić o rekompensacie – wyrównaniu krzywdy tym osobom, które przed 1999 r. opłacały składkę bez ograniczenia – to powinniśmy powiedzieć: »Dobrze w związku z tym rezygnujemy z tego zapisu ustawowego ograniczającego podstawę wymiaru do 250%«. Wtedy będziemy mieli rozwiązanie systemowe dla wszystkich ubezpieczonych. Dlatego że przepis, o którym tutaj mówiliśmy,

oczywiście w większości przypadków dotyczy osób, które osiągały wysokie zarobki. Ale też nie każdy z tych ubezpieczonych będzie mógł z tego przeliczenia skorzystać, dlatego że nie każdy spełni warunki. Uważam, że wprowadzając zmianę systemową, która polegałaby na zniesieniu tego wskaźnika ograniczenia do 250%, postąpilibyśmy zdecydowanie lepiej, bo byłaby to zmiana wobec wszystkich ubezpieczonych. Wydaje mi się, że byłaby dla nich bardziej zrozumiała i bardziej akceptowalna”.

Jacek Silski, Prezes Wielkopolskiego Związku Pracodawców, na zakończenie dyskusji stwierdził: „Szkoda, że nie było takich debat emerytalnych kilka lat wcześniej, zanim poprzedni rząd wprowadził zmiany dotyczące wieku emerytalnego, z którymi ja osobiście się zgadzam. Nie powinniśmy jednak myśleć tylko o sobie, ale też o tych, którzy np. skończyli 7-letnią szkołę w 1967 r., poszli do szkoły zawodowej i 3 dni chodzili do szkoły, a 3 dni do pracy. Te osoby będą miały 53 lata pracy, przechodząc na emeryturę w wieku 67 lat. Ta dyskusja, którą pani prezes ZUS zainicjowała, jest konieczna i nie tylko w tym środowisku, ale może jeszcze w innych. W krajach Europy zachodniej takie debaty trwały prawie 10 lat”.

Podsumowując debatę, prof. Uścińska powiedziała: „W Polsce największym zaniedbaniem jest powielenie stereotypów, powtarzanie niewiedzy, niekompetencji, jeżeli chodzi o kwestie dotyczące nie tylko systemu emerytalnego, ale także negatywne opinie wobec ZUS, który stosuje prawo, a więc realizuje to, co jest przyjęte. Dzisiejsza debata utwierdziła mnie w przekonaniu, że jest naszym obowiązkiem uczestniczyć w takich konsultacjach społecznych, a także je organizować i wspierać. Dzisiaj państwo odnieśli się do kluczowej kwestii przeglądu emerytalnego. Jest nią odpowiedź na pytanie: jak przez najbliższe lata powinien się zmieniać system emerytalny, niezależnie nawet od tych w tej chwili procedowanych zmian legislacyjnych. *De facto* trzeba dziś wobec tych wyzwania, o których referenci mówili, powiedzieć, jaka ma być odpowiedzialność państwa za zabezpieczenie emerytalne, jaka ma być odpowiedzialność pracodawców, wreszcie nas, ubezpieczonych. Musimy mieć odpowiedzialność, nie tylko dlatego, że nasza emerytura zależy od wysokości odprowadzanej składki, a więc jeżeli odprowadzamy składkę od minimalnego wynagrodzenia, to będziemy mieć niską emeryturę (1380 zł). Państwo zgodnie ze stanem prawnym dzisiaj obowiązującym jest zobowiązane do pewnych gwarancji prawnych i finansowych, jeżeli chodzi o minimalną emeryturę. Dzisiaj w związku z proponowanymi zmianami kwestią kluczową jest ustalanie wymagań do tej minimalnej emerytury. Jaki to ma być staż, czy tylko składkowy, czy to ma być wielkość kapitału, który mamy zgromadzić. Niewątpliwie w systemie opartym na zdefiniowanej składce długa aktywność w opłacaniu jak najwyższych składek i późne przejście na emeryturę gwarantuje wyższe świadczenie emerytalne. Odejście od tych założeń powoduje, że świadczenia będą niższe i również potrzebny będzie obok składek udział dotacji państwa. Na system emerytalny mamy patrzeć nie tylko przez pryzmat wieku, ale jako na główne rozwiązanie gwarantujące bezpieczeństwo socjalne. Dziś pokazano także, że wypłacamy także prawie 7 mln 200 tys. świadczeń emerytalnych i rentowych, a jak połączymy to ze świadczeniami z systemów odrębnych, mamy ponad 9 mln świadczeń z gwarancjami – to bardzo duże wyzwania. Przegląd emerytalny, który przeprowadzamy, a państwo swoją dyskusją go wspierają, będzie podsumowany Zieloną księgą, w której opisujemy wszystkie debaty, zbieramy wnioski i konkluzje. Na tej podstawie Rada Ministrów opracuje Białą księgę z rekomendacjami i planem wprowadzania niezbędnych zmian do systemu emerytalnego”.

Poznańska debata cieszyła się dużym zainteresowaniem społeczności lokalnej. Konsultacjom społecznym przysłuchiwali się również przedstawiciele środowisk emerytów i rencistów,

studenci wyższych uczelni, młodzież szkół średnich, pracownicy ZUS i przedstawiciele wielkopolskich mediów.

Gdańsk, 22 września

Debata odbyła się w sali im. Lecha Bądkowskiego Urzędu Marszałkowskiego Województwa Pomorskiego w Gdańsku.

Prof. Alina Wypych-Żywicka z Katedry Prawa Pracy Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego w swoim wystąpieniu skupiła się na warunkach nabywania prawa do emerytury, zwracając uwagę na konieczność analizy konsekwencji podwyższenia lub obniżenia wieku emerytalnego: „Przy obniżeniu wieku emerytalnego problemem stanie się utrzymywanie dużej grupy emerytów (dopłaty z budżetu państwa do funduszu emerytalnego). Z kolei podwyższenie wieku emerytalnego wiąże się z koniecznością wdrażania programów przeciw wykluczeniu osób starszych z rynku pracy, zapewnieniem odpowiedniej opieki lekarskiej przy możliwym wypaleniu zawodowym, rozważeniem wydłużenia urlopów wypoczynkowych lub wprowadzenie urlopów dla poratowania zdrowia (co może obciążyć małe firmy)”. Wprowadzając zebranych w problematykę systemu emerytalnego, prof. Wypych-Żywicka przypomniała, że od 2010 r. regulacja emerytury ulegała zasadniczym zmianom. Kolejne reformy wprowadzone w 2011 r. i później w 2013 r. można w zasadzie uznać za monotematyczne, koncentrujące się na składce emerytalnej, jej podziale, gromadzeniu w OFE, przeliczeniu zgromadzonych składek na subkonto na 10 lat przed nabyciem prawa do emerytury, określeniu zasad wypłaty emerytur ze środków zgromadzonych w OFE. Nie oznacza to jednak, że zarzucono całkowicie poszukiwanie optymalnego rozwiązania w kwestii określenia poziomu wieku emerytalnego czy dopuszczalności różnicowania wieku emerytalnego między kobietami i mężczyznami. Nie jest to jednak zasadniczy problem ostatnich lat funkcjonowania ustawy. Prace nad wiekiem emerytalnym, a także nad likwidacją jego zróżnicowania prowadzone były od 1995 r. Już wtedy widziano potrzebę zrównania wieku emerytalnego. Projekt ten spotkał się jednak z krytyką. Kolejne lata to dalsze próby zmierzania się z tym zagadnieniem: 1997 r. – dokument Biura Pełnomocnika Rządu ds. Reformy Zabezpieczenia Społecznego dotyczący zrównania wieku emerytalnego; 2003 r. – Zielona księga ministerstw gospodarki, pracy i polityki społecznej podejmująca zagadnienia racjonalizacji wydatków publicznych. Problem zrównania wieku podnoszony był również w projektach zmian systemu emerytalnego w latach 2009, 2010 i 2011.

Zróżnicowany wiek emerytalny kobiet i mężczyzn w 2007 r. został zakwestionowany przez Rzecznika Praw Obywatelskich. Trybunał Konstytucyjny w wyroku 15 lipca 2010 r. orzekł, że art. 24 ust. 1 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z FUS w zakresie, w jakim przewiduje, że ubezpieczonym urodzonym po 31 grudnia 1948 r. przysługuje emerytura po osiągnięciu wieku emerytalnego wynoszącego co najmniej 60 lat dla kobiet i co najmniej 65 lat dla mężczyzn, jest zgodny z art. 32 i art. 33 Konstytucji, mimo iż w tej kwestii wyrażono zdania odrębne. W ustawie z dnia 11 maja 2012 r. przyjęto regułę stopniowej likwidacji zróżnicowania wieku emerytalnego między kobietą a mężczyzną poprzez stopniowe jego podwyższanie.

Problematykę związaną z przekształceniami w zakresie funkcjonowania systemów ubezpieczeń emerytalnych w Polsce i w państwach członkowskich UE przedstawił dr Tomasz

Sowiński z Katedry Prawa Finansowego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego. Analizie poddane zostały mechanizmy powodujące konieczność zmian i mechanizmy powodujące zmiany, nawet gdy obiektywnie trudno stwierdzić taką konieczność. Dr Sowiński przypomniał, że za jednego z twórców systemu emerytalnego uważany jest kanclerz Otto von Bismarck.

„Polacy preferują bezpieczeństwo, elastyczność i płynność swoich oszczędności. Bez uwzględnienia tych uwarunkowań trudno będzie zachęcić ludność do zmiany postaw wobec oszczędzania na emeryturę” – stwierdziła w drugim bloku debaty dr Kamila Bielawska z Katedry Finansów i Rzyzka Finansowego Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego, omawiając uwarunkowania rozwoju indywidualnych planów emerytalnych. Dr Bielawska zwróciła uwagę, że dotychczasowe efekty funkcjonowania IKE i IKZE są niezadowolające. Na koniec 2015 r. IKE posiadało 5% osób aktywnych zawodowo (w wieku 15+), a IKZE – 3% osób aktywnych zawodowo (w wieku 15+). Zgromadzone aktywa osiągnęły wartość odpowiednio 0,3% PKB i 0,03% PKB. Zaobserwowano wzrost zainteresowania IKZE po wprowadzeniu preferencyjnej stawki PIT „na wyjściu”, czyli w momencie wypłaty środków zgodnie z celem, nadal jednak IKZE posiada niespełna 600 tys. osób, a jedynie 24% rachunków jest zasilanych wpłatą. Ponadto w największym stopniu z ulgi podatkowej związanej z oszczędzaniem na IKZE korzystają podatnicy, którzy najlepiej zarabiają. „Jest to błędny kierunek redystrybucji pieniędzy podatników” – mówiła dr Bielawska.

Dr Krzysztof Łyskawa z Katedry Ubezpieczeń Wydziału Ekonomii Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu przedstawił propozycję wzmocnienia roli pracowniczych programów emerytalnych. Z różnych względów (podatkowych, statystycznych, politycznych) wycofano środki OFE z rynków kapitałowych i konieczne jest szybkie zastąpienie tego nowymi środkami. Dla stabilności gospodarki jest to działanie prawidłowe, ale nie znikają zagrożenia, które przywoływano w ramach dewaluowania II filaru. Z tego powodu konieczne staje się odpowiednie kształtowanie wiedzy jego uczestników. Konieczne jest również rozważenie możliwości oferowania rozwiązań pozbawionych tych cech, jakie ma obecny II filar: np. programy ubezpieczeniowe ze zdefiniowanym świadczeniem czy tontyny.

W ocenie dr. Łyskawy należy rozważyć zmianę podejścia do kształtowania dochodów w okresie emerytalnym: „Dziś jest to ciągle efekt ery »państwa dobrobytu«, czyli pracując, tworzymy wartość państwa i ono odwdzięcza się nam świadczeniem emerytalnym. Ta wdzięczność jest coraz słabsza. Zmieniają się warunki funkcjonowania państwa, a nasze oczekiwania się nie zmieniają. Może warto przejść w myśleniu na skalę mikro lub władzy lokalnej – wytwarzamy dobra i sukces dla konkretnego pracodawcy, płacimy podatki w konkretnej lokalnej społeczności. Czy pracodawcy i lokalne samorządy, w oparciu o zdefiniowane zapotrzebowanie w wieku senioralnym, nie są w stanie zaoferować nam skuteczniejszych rozwiązań – nie tylko w formie produktów finansowych, ale również świadczonych usług?”.

Debatę zakończyła dyskusja z udziałem przedstawicieli: naukowców, urzędników, pracodawców i związków zawodowych. W dyskusji wskazywano na konieczność wyboru pomiędzy systemem zabezpieczenia społecznego, a systemem ubezpieczenia społecznego.

Zdaniem dyskutantów konieczne jest odejście od paradygmatu emerytur „bismarckowskich”. Jeremi Mordasewicz zwrócił uwagę na potrzebę rozwoju gospodarki i innowacyjności w kontekście przyszłości systemu emerytalnego: „Zazdrościmy Niemcom warunków, w jakich żyją

Przeгляд systemu emerytalnego 2016. Bezpieczeństwo dzięki odpowiedzialności

na emeryturach. My możemy osiągnąć taki stan za około 30 lat. Żeby jednak do tego doszło, musi być rozwój gospodarczy naszego kraju, PKB musi rosnać”. Podkreślił także potrzebę ostrożnego podejścia do kwestii obniżenia wieku emerytalnego.

Wszyscy uczestnicy debaty zgodnie wskazywali na potrzebę edukacji ekonomicznej społeczeństwa, ze szczególnym uwzględnieniem kwestii emerytalnych, i to od wczesnych lat aż do starości.

„Wyrobiecie w pracodawcach i pracownikach nawyku rozmawiania i kształtowania swojej wiedzy o zjawiskach ekonomicznych może spowodować, że zmieni się podejście nie tylko do oszczędzania, ale także przede wszystkim do wydatkowania środków. Bez rejestracji wydatków i analizy ich struktury ciężko jest zacząć oszczędzać, bo zawsze nam brakuje” – mówił dr Krzysztof Łyskawa.

Zbigniew Canowiecki, prezes Pracodawców Pomorza, powiedział, że to państwo powinno być gwarantem odpowiednich emerytur dla swych obywateli. „Państwo polskie nie może się wymigiwać od potrącania składek na ubezpieczenia społeczne. Cofanie decyzji dotyczącej długości pracy jest nieracjonalne. Obywatele liczący 67 lat są jeszcze sprawni”.

„Coraz więcej osób schodzi z rynku pracy. Staje się emerytami” – mówiła Joanna Witkowska, dyrektor Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Gdańsku. „Jednocześnie coraz mniej młodych wkracza na rynek. Praca emerytów będzie coraz bardziej potrzebna”.

„Chodzi też o wysokość składek, zależnych od zarobków” – zwróciła uwagę reprezentantka OPZZ ze Słupska. „Jak wysokie mogą być składki, jeśli pracownik zarabia zaledwie 2,50 zł-tego na godzinę?”

Reprezentanci NSZZ „Solidarność” wskazywali, że podstawą emerytury powinny być świadczenia z powszechnego ubezpieczenia społecznego, zaś przy wyznaczaniu czasu przejścia na emeryturę trzeba brać pod uwagę nie tylko wiek, ale również staż pracy i jej uciążliwość.

„Są takie zawody, których reprezentanci są skłonni pracować do śmierci” – mówił Adam Mikołajczyk, dyrektor Departamentu Rozwoju Gospodarczego Urzędu Marszałkowskiego Województwa Pomorskiego. „Tak długo są skłonni być czynnymi zawodowo np. adwokaci, naukowcy, specjaliści. Niestety wielu z nas pracuje w warunkach folwarcznej atmosfery”.

O konieczności edukacji ekonomicznej i finansowej obywateli mówił także zabierający głos z sali Maciej Dobrzyniecki, wiceprezes zarządu Business Centre Club, kanclerz Łoży Gdańskiej BCC: „Może trzeba używać innych nazw. Na przykład zamiast mówić »oszczędzanie«, powinno używać się słowa »inwestowanie«”.

Opole, 20 września

Podczas debaty emerytalnej zorganizowanej przez oddział ZUS w Opolu spotkali się przedstawiciele środowiska naukowego, ludzie biznesu, organizacji pozarządowych i związków zawodowych.

Niebagatelny wpływ na funkcjonowanie systemu emerytalnego mają uwarunkowania demograficzne. Najniższa od lat płodność, coraz dłuższe trwanie życia i wzmagające się procesy imigracyjne to cechy charakterystyczne współczesnej demografii Europy, Polski i województwa opolskiego. Skutki tych trendów przedstawiła dr Joanna Dybowska, pracownik naukowy Instytutu Śląskiego w Opolu: „Weszliśmy w proces zmniejszania się liczby ludności, który powoduje, że jest coraz mniej osób podejmujących zatrudnienie. Jest coraz mniej potencjalnych matek, a przy obecnym wzorcu rodziny małodziejnej czy małżeństw i związków bez dzieci sytuacja może się nie poprawić. Należy myśleć o działaniach dwojakiego rodzaju. Próbować to naprawiać na bieżąco i długofalowo, czyli myśleć o następnym pokoleniu”.

Solidną podbudową do stawianych tez były twarde dane, w tym liczby, które pokazują, że w perspektywie do 2050 r. proces depopulacji w kraju i na Opolszczyźnie będzie niezwykle trudno powstrzymać. Jakże może być remedium na te ponure prognozy? Dr Dybowska mówiła: „Jednym z priorytetów powinny być działania na rzecz wzrostu gospodarczego, a przy tym możliwości wzrostu naszego dochodu. Niekorzystne zmiany demograficzne mogą być niwelowane przez dysponowanie większą pulą środków finansowych, by w przyszłości zapewnić wypłatę świadczeń”.

Według naukowców nastał czas, by poważnie odpowiedzieć na pytania o to, czy wytwarzany dochód narodowy będzie wzrastał, czy nie, jakie będą możliwości aktywności zawodowej kobiet i osób starszych w perspektywie zapowiadanych przez rząd zmian. Czy cena pracy będzie rosła, czy malała. Takich pytań jest wiele i szukanie na nie odpowiedzi to zadanie dla wszystkich tych, którzy mają wpływ na jakość życia w Polsce.

Rekapitułując wystąpienie, dr Dybowska stwierdziła: „Polityka państwa będzie mądra wówczas, gdy będzie ułatwiała młodym ludziom płynne wejście na rynek pracy i tworzyła klimat do zakładania rodzin i zatrzyma proces emigracji”.

Przedmiotem debaty była też kwestia skuteczności oszczędzania w otwartych funduszach emerytalnych. Diagnozy tego zagadnienia podjął się dr Witold Potwora, ekonomista z Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu. Wyjściem do polemiki w tym zakresie było bezkompromisowe założenie, że forma oszczędzania w ramach II filaru nie dość, że okazała się zbyt droga w utrzymaniu, to nie przyniosła oczekiwanych zysków. Stąd w 2013 r. zdecydowano o reformie polegającej na przeniesieniu obligacji skarbowych z OFE do ZUS i wprowadzono dobrowolność udziału w OFE. Dr Potwora wskazał na klasyczne przyczyny porażki funduszy zarządzanych przez powszechnie towarzystwa emerytalne: „Należy podkreślić błędy systemowe, czyli ograniczenia inwestycyjne dla funduszy czy okrojone możliwości promocji systemu. Całą sytuację odnośnie do oszczędzania w OFE można streścić następująco: wiesz, ile musisz wpłacić, nie wiedząc, ile otrzymasz w zamian i czy w ogóle”.

Dane wskazujące na koszty, jakie generuje obsługa i utrzymanie OFE, spowodowały u zgromadzonych na debacie poruszenie. To może świadczyć o tym, że wiele osób osobiście doświadczyło zawodu z racji wyników finansowych osiągniętych przez OFE jako części II filaru emerytalnego. Głosy polemiki po wystąpieniu dr. Potwory wskazywały na niepewność co do skuteczności tej formy odkładania na przyszłość. Ma to swoje potwierdzenie chociażby w wynikach ostatniego okna transferowego ZUS–OFE, podczas którego społeczeństwo z dystansem odniosło się do kapitałowego filaru emerytur.

W takim tonie swoje wystąpienie podsumował sam ekonomista: „Perspektywa ostatnich lat jasno pokazuje, że alternatywa oszczędzania w prywatnych funduszach czy to emerytalnych, czy ubezpieczeniowych była mało korzystna. Wszyscy ufali, że naszymi składkami w OFE będą zarządzali fachowcy i że wszyscy na tym zarobimy. Niestety wychodzi na to, że zarobili tylko zarządzający funduszami”.

Wykładowca zapytany, czy istnieje pilna potrzeba zmiany w przepisach dotyczących II filaru i OFE podsumował: „Wszystko wskazuje, że taka reforma jest wręcz niezbędna. Zobaczymy tylko, jak i kiedy zostanie wdrożona. Na razie jest o tym mowa w planie premiera Morawieckiego”.

W kolejnej odsłonie obecni na debacie mogli wysłuchać propozycji na uzdrowienie systemu emerytalnego, którą zreferował dr Rafał Parvi z Wyższej Szkoły Bankowej w Opolu. Kwestia kluczowa: czy realne jest zbilansowanie Funduszu Ubezpieczeń Społecznych? W opinii naukowca finansowanie systemu emerytalnego jest wyzwaniem dla każdego rządu, zwłaszcza że widmo starzejącego się społeczeństwa to pewnik. W jego ocenie obecnie nie ma innego wyjścia niż podnoszenie składek na ubezpieczenia emerytalne. „Takie ruchy oczywiście nie spotkają się z entuzjazmem pracodawców. Fakty są takie, że na rok 2016 zaplanowano ok. 52 mld deficytu w Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Idealnie byłoby, gdyby wpływy ze składek od płatników były równe wydatkom na świadczenia. To jednak jest właściwie niemożliwe. Pewnie nie poprawi tego podniesienie od przyszłego roku płacy minimalnej do 2000 zł brutto, od której odprowadzane będą wyższe składki” – podkreślił wykładowca z WSB w Opolu.

Dr Parvi krytycznie odniósł się do instytucji otwartych funduszy emerytalnych. Oceniał, że był to ryzykowny eksperyment i nie powiedziano Polakom, że kapitałowy system OFE oznacza obniżenie emerytur mniej więcej o połowę w stosunku do starego systemu zusowskiego. Należało raczej wcześniej utworzyć subkonto w ZUS i tam gromadzić środki w ramach II filaru. Po tych słowach nie zabrakło z sali zdań podzielających takie wnioski.

Natomiast w odniesieniu do koncepcji zrównoważenia wypłat z FUS odpowiednią wysokością składek i dyscyplinowanie płatników, by odprowadzali składki uczciwie, w głosach dyskutantów wyraźnie brzmiało, że jest to raczej myślenie życzeniowe niż możliwy do realizacji plan.

Dr Parvi konkludował, że finansowanie systemu emerytalnego opiera się na składkach, więc podniesienie składek o kilka punktów procentowych może tylko zwiększyć wpływy do Zakładu Ubezpieczeń Społecznych.

Co zrobić, by czuć się pewniej w przyszłości? Naukowiec odpowiadał: „Trzeba nakłaniać ludzi by korzystali z III filaru. Firmy, instytucje i zakłady pracy powinny zakładać takie fundusze dla pracowników. Na Zachodzie jest to praktyka powszechna. Te składki nie muszą być wysokie, ale to kolejny sposób na oszczędzanie. Słowem: pracownicze programy emerytalne!”

ZUS przyznaje i wypłaca 111 rodzajów emerytur. A jest jeszcze wielokrotnie więcej innych świadczeń. Taki stan rzeczy nie czyni systemu przejrzystym. O tym, że dokonane wcześniej i proponowane na przyszłość zmiany w systemie emerytalnym mają charakter fragmentaryczny, mówiła Mariola Chmielewska, naczelnik Wydziału Świadczeń Emerytalno-Rentowych opolskiego Oddziału. Przekazała kilka istotnych danych, które mają wpływ na kształt obecnie

funkcjonującego systemu emerytalnego. Podkreśliła jednocześnie, że na wiele z nich Zakład nie ma wpływu, a przecież chciałby w jak najlepszy sposób realizować przydzielone zadania.

Walorem edukacyjnym było pokazanie zgromadzonym, że już dzisiaj na jednego emeryta pracują niespełna trzy osoby, a te proporcje będą się w przyszłości kurczyć. W prezentacji wskazano też różnice w obliczaniu świadczeń będące konsekwencją zmian legislacyjnych, w tym różnice w obliczaniu świadczeń w świetle dotychczasowych i zreformowanych zasad.

Wobec przedstawionych danych i tez obojętni nie pozostali nie tylko obecni na sali pracownicy ZUS, ale też licznie przybyli przedstawiciele organizacji pracodawców i biznesu. Wskazywali na wiele ułomności systemu emerytalnego. Oceniając te ostatnie, należy się zastanowić, co zrobić, by więcej pieniędzy służyło do Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. „Po pierwsze należy uprościć system poboru składek. Wszyscy muszą być równi wobec prawa i wszyscy muszą uczciwie się rozliczać. Należy piętnować nieuczciwych płatników, a rzetelnym ułatwiać życie. Niestety mimo wielu zapowiedzi i deklaracji kolejnych ekip rządzących tak się nie dzieje” – stwierdził Edward Kuczer, prezes spółki Gwarant S.A. z Opola, zatrudniającej 2,5 tys. osób.

W podobnym tonie wypowiadał się Bronisław Szajda z opolskiej spółki ECO: „Z punktu widzenia pracodawców obecny system emerytalny jest bardzo skomplikowany i generuje bardzo wysokie koszty obsługi. To jeden z kierunków, który powinien być rozważany przy zmianach w systemie. Powinien być czytelny dla pracodawców i tańszy w obsłudze dla ZUS”.

Przedstawiciele organizacji pozarządowych i społecznych zgodzili się co do tego, że prognozy dotyczące systemu emerytalnego nie nastroją optymistycznie. Wizja niskich emerytur w przyszłości powinna skłaniać do indywidualnego oszczędzania. Z drugiej strony należy wypracować mechanizmy pozwalające na ograniczenie szarej strefy i skuteczne ściąganie składek. Dyskutanci podkreślali, że często to sami pracodawcy i pracownicy zabiegają, by szerokim łukiem omijać oskładkowanie pracy w ZUS.

Gremialnie wręcz wskazywano na konieczność przeprowadzenia audytu funkcjonowania systemu emerytalnego czy szerzej systemu ubezpieczeń społecznych. Ilość rodzajów świadczeń wypłacanych przez ZUS, odrębne świadczenia dla rolników z KRUS, oddzielne emerytury dla służb mundurowych, sędziów i prokuratorów generują koszty i komplikują system. Akcentowano, że w obecnym kształcie system emerytalny rodzi wiele nierówności. Są grupy społecznie uprzywilejowane, którym wypłacane są wysokie świadczenia. Na drugim biegunie są ludzie pracujący dziesiątki lat, po czym nalicza się im niskie emerytury. Irena Lebedzińska, dyrektor Powiatowego Urzędu Pracy w Opolu, wspomniała, że: „Padają propozycje, aby tę sytuację ujednoczyć i spróbować zaproponować tzw. emeryturę obywatelską, równą dla wszystkich, uzależnioną wyłącznie od stażu pracy”.

Jedną z podobnych propozycji było zmierzanie w stronę emerytur socjalnych, w tej samej wysokości dla wszystkich, przy jednoczesnym promowaniu dodatkowego, indywidualnego oszczędzania na starość.

Dyrektor opolskiego oddziału ZUS Krzysztof Trawiński w komentarzu udzielonym mediom powiedział: „Problemem systemu emerytalnego jest to, że liczba osób w wieku produkcyjnym jest zbyt mała wobec liczby osób w wieku poprodukcyjnym. Należy więc znaleźć

stan równowagi, który zapewni przyszłym emerytom wypłatę świadczeń w odpowiedniej wysokości. Rozwiązań jest wiele. Musi nas być więcej, a zatem konieczne jest odwrócenie depopulacji, ponadto rzetelne odprowadzenie składek do FUS, ograniczanie szarej strefy i pobudzanie gospodarki”.

Zielona Góra, 22 września

Debatę przeprowadzono we współpracy z Uniwersytetem Zielonogórskim na Wydziale Ekonomii i Zarządzania. W spotkaniu uczestniczyło ok. 70 osób. Zaproszenia na debatę skierowano do przedstawicieli środowisk naukowych, związków zawodowych, organizacji pracodawców, organizacji pozarządowych i innych instytucji publicznych.

Otwarcia debaty dokonał Roman Śniedziewski, dyrektor Oddziału ZUS w Zielonej Górze. Zaznaczył, że zabezpieczenie emerytalne obywateli to wynikający wprost z Konstytucji obowiązek państwa, a bezpieczeństwo systemu emerytalnego i ochrona interesów obecnych i przyszłych ubezpieczonych należą do najważniejszych wyzwań. Wskazał na ciągle rosnące wydatki oraz deficyt występujący w FUS, powodujący coraz większe obciążenie gospodarki. Biorąc pod uwagę obserwowane obecnie niekorzystne tendencje demograficzne, można założyć, że problem ten będzie narastał. W sferze zabezpieczenia emerytalnego należy poszukiwać efektywnych rozwiązań systemowych, uwzględniających możliwości finansów publicznych, a jednocześnie gwarantujących w perspektywie wieloletniej bezpieczeństwo socjalne obecnych i przyszłych emerytów.

Dr inż. Anna Gondek z Wydziału Ekonomii i Zarządzania Uniwersytetu Zielonogórskiego wskazała, iż głównym problemem stojącym przed przyszłością świadczeń emerytalnych jest starzenie się społeczeństwa. Wzrost udziału starszej populacji w strukturze demograficznej ludności spowodowany został spadkiem udziału najmłodszych grup wiekowych. W Polsce od 1950 r. do dziś udział ludności w wieku powyżej 64 lat wzrósł dwuipółkrotnie, natomiast udział populacji dzieci (0–14 lat) zmalał o połowę. Spowodowało to wzrost wartości indeksu starości demograficznej z 18 do 77. W tym miejscu zwróciła uwagę na zasadę podwójnego starzenia się ludności, która mówi, że w generalnym procentowym wzroście liczebności ludności starszej zauważyć można szybszy procentowy przyrost ludności najstarszej. W dalszej części referatu dr Gondek poruszyła zagadnienie zastępowalności pokoleń. W Polsce wskaźnik dzietności wynosi 1,3. Zastępowalność pokoleń jest zapewniona przy wartości wskaźnika wynoszącej ponad 2,1. Obecnie średni wiek rodzącej Polki wynosi 30 lat. Prowadzone działania polityki prorodzinnej zauważalne będą dopiero za kilkadziesiąt lat. W obecnej sytuacji można rozważyć dwa rozwiązania: prowadzić politykę pronatalistyczną i prorodzinną albo postawić na imigrację siły roboczej z krajów o wyższej dzietności. Jako bezpośrednie czynniki wpływające na starzenie się polskiego społeczeństwa wymieniła: długość życia człowieka, przeżywalność noworodków, liczbę urodzeń, wiek urodzenia pierwszego dziecka, liczbę małżeństw, jako pośrednie zaś: poziom zamożności społeczeństwa, promowany model rodziny, aktywność zawodową kobiet, poziom opieki społecznej i ochrony zdrowia, wykształcenie ludności, politykę społeczną państwa. Skutkiem starzenia się społeczeństwa są: zmiany struktury konsumpcji, wzrost zapotrzebowania na niektóre usługi (ochrona zdrowia, opieka społeczna), zmniejszenie aktywności zawodowej, zwiększenie wydatków na utrzymanie rosnącej grupy poprodukcyjnej, zmiana struktury siły roboczej rodziny i gospodarstw domowych. Do 2030 r.

współczynnik obciążenia ekonomicznego określający stosunek liczby ludności w wieku poprodukcyjnym do liczby ludności w wieku produkcyjnym zwiększy się w Polsce prawie dwukrotnie. Obecny poziom to 25 osób w wieku poprodukcyjnym przypadających na 100 osób w wieku produkcyjnym. Podsumowując swe wystąpienie, dr Gondek zaznaczyła, że aby utrzymać wysokość świadczeń emerytalno-rentowych i poziom opieki zdrowotnej seniorów, trzeba rozważyć zwiększenie obciążenia fiskalnego nakładanego na wynagrodzenia osób aktywnych zawodowo, wydłużyć okres aktywności zawodowej, stosować zachęty dla imigrantów lub pomyśleć o strategiach długoterminowych.

Dr Renata Manacka zwróciła uwagę na obecny kształt systemu emerytalnego, który jest pochodną dwóch koncepcji, czyli racjonalizacji repartycyjnego systemu finansowania świadczeń oraz utworzenia systemu kapitałowego. Zaznaczyła, że obecnie funkcjonujący system emerytalny istnieje od 17 lat. Przedstawiła początkowe założenia reformy i jej zmiany. W szczególności omówiła zasady funkcjonowania trzech filarów, wskazując przy tym na małe zainteresowanie ze strony społeczeństwa III filarem. Zwróciła też uwagę na konsolidację funkcjonujących funduszy. W dalszej części prezentacji przedstawiła dane obrazujące wydatki ponoszone przez budżet państwa na świadczenia z funduszu emerytalnego. Omówiła przepisy z 2013 r., wprowadzające m.in. następujące zmiany: wysokość składki odprowadzanej przez ZUS do OFE, przekazanie części obligacji z OFE do ZUS, stworzenie obywatelom możliwości wyboru między ZUS a OFE. Dr Manacka w podsumowaniu swojego wystąpienia stwierdziła, że zmiany dotyczące zasad funkcjonowania filaru kapitałowego ubezpieczeń społecznych wprowadzane w 2011 i 2013 r. zgodnie z założeniami legislatorów powinny w najbliższych latach wpłynąć na poprawę finansów publicznych. Na obecnym etapie bilans wprowadzonych reform w 2011 i 2013 r. jest trudny do jednoznacznej oceny.

Przedstawicielka Oddziału ZUS w Zielonej Górze Elżbieta Kurzęcka, naczelnik Wydziału Świadczeń Emerytalno-Rentowych, omówiła podstawowy mechanizm ustalania świadczeń emerytalno-rentowych, skupiając się przede wszystkim na emeryturach z I filaru, które opierają się na zasadzie solidarności pokoleniowej. Składka płacona teraz przez osoby pracujące na bieżąco finansuje świadczenia emerytalne. Podstawowe zasady tego systemu to obowiązkowość i powszechność. Członkom OFE od 2009 r. wraz z emeryturą powszechną przyznawana jest emerytura kapitałowa, której podstawą są środki zapisane na subkoncie w ZUS, przeniesione z OFE w ramach tzw. suwaka bezpieczeństwa. Elżbieta Kurzęcka wspomniała też, że od 2009 r. wysokość emerytury naliczana jest według nowych zasad. Emeryturę powszechną uzyska każdy ubezpieczony osiągnący ustawowy wiek emerytalny i posiadający jakikolwiek okres ubezpieczenia. Omówiła, co stanowi podstawę wymiaru emerytury powszechnej, a także emerytury z urzędu, zbieg prawa do świadczeń oraz emerytury wcześniejsze i inne świadczenia przysługujące przed osiągnięciem pełnego wieku emerytalnego. Na przedstawionych przykładach wykazała, iż wydłużanie aktywności zawodowej ma wpływ na wysokość świadczenia. Fundusz ubezpieczeń społecznych powinien być funduszem bilansującym się. Wpływy z tego funduszu powinny pokrywać wydatki, jeżeli gwarantem wypłaty świadczeń jest państwo.

Następnie wystąpiła Monika Bocian, przewodnicząca Rady Ogólnopolskiego Porozumienia Związków Zawodowych Województwa Lubuskiego. Odniosła się do nowego sposobu wyliczania emerytur, co spowodowało obniżenie ich wysokości prawie o połowę. Prawo do emerytury z nowego systemu zależy wyłącznie od osiągnięcia wieku emerytalnego. Staż pracy nie jest brany pod uwagę. Jako przedstawiciel organizacji związkowej postulowała, aby

prawo do emerytury nabywali ubezpieczeni bez względu na wiek, ale po przepracowaniu określonej liczby lat. Zaznaczyła też, że stanowisko to przedstawiono w propozycji projektu obywatelskiego. W dalszej części wystąpienia Monika Bocian zaakcentowała, że wprowadzony podwyższony wiek emerytalny to zadekretowanie biedy przyszłych emerytów, a rozwiązaniem ma być praca aż do śmierci. Zwróciła uwagę, że z 15 mln pracujących zaledwie połowa jest na etatach, reszta na umowach śmieciowych lub w szarej strefie. W konsekwencji tworzy to wizję biedy przyszłych emerytów i rzeszę odbiorców pomocy społecznej. Na przykładzie kilku państw europejskich wykazała, że w Polsce obowiązuje najwyższy wymiar godzinowy pracy. Ponadto pracodawcy chcą zatrudniać, ale przede wszystkim młodych, a nie starszych i doświadczonych, niejednokrotnie zmuszając do zakładania działalności gospodarczej. Podsumowując, tylko dzięki gwarancji bezpieczeństwa i godnej emerytury każdemu pracującemu będzie zależało na uczciwym odprowadzaniu składek. Tylko dzięki takiemu bezpieczeństwu wszyscy staniemy się odpowiedzialni, ale i takiej odpowiedzialności OPZZ oczekuje od państwa.

Maciej Jankowski, Przewodniczący Zarządu Regionu Zielonogórskiego NSZZ „Solidarność”, wskazał, że organizacja związkowa uważa, że odpowiedzialne za zabezpieczenie systemu emerytalnego jest przede wszystkim państwo. Powinno ono przygotować takie rozwiązania, aby każdy pracujący niezależnie od rodzaju umowy oraz wysokości osiąganego wynagrodzenia odprowadzał składki na fundusz emerytalny. Podkreślił, że wprowadzenie na wniosek „Solidarności” wprowadzono oskładkowanie umów zlecenia, to jednak opodatkowanie tych umów możliwe jest tylko do wysokości minimalnego wynagrodzenia. Szacuje się, że w Polsce ok. 1,5–2 mln osób nie odprowadza składek na ubezpieczenia społeczne. Maciej Jankowski szczególną uwagę zwrócił na potrzebę obowiązkowego i powszechnego opłacania składek na ubezpieczenia społeczne od wszelkich dochodów. Solidarnie powinniśmy wszyscy składać się na emerytury przyszłych pokoleń.

Jarosław Nieradka reprezentujący Organizację Przedsiębiorców i Pracodawców Ziemi Lubuskiej przypomniał, że budżet państwa dopłaca do Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Na wpłaty te składają się finanse wypracowane przez pracowników i przedsiębiorców w naszym kraju. Stoi na stanowisku, że poprawienie sytuacji, w której funkcjonują przedsiębiorstwa może spowodować zdecydowane poszerzenie bazy osób odprowadzających składki czy ewentualnie podatki. Pracodawcy są za wprowadzeniem podatku jednolitego, który będzie zawierał w sobie składkę na ubezpieczenia społeczne, emerytalne, jak również podatek dochodowy. Obawę budzi jedynie zbyt duża fiskalizacja, presja fiskalizacyjna skutkująca wyjazdem młodych ludzi za granicę i odprowadzaniem tam podatków. Podkreślił, że duże grono młodych ludzi już wyjechało, na stałe wiążąc się z krajami, w których teraz pracuje. Może to dotyczyć również kolejnego młodego pokolenia. Uwzględniając przeciętną długość życia i wydłużony wiek emerytalny, organizacja pracodawców zwraca uwagę swoich członków na potrzebę uruchomienia rezerw istniejących na rynku pracy, czyli zatrudniania osób po 50 roku życia. Prelegent zaakcentował również konieczność stwarzania dobrych warunków pracy dla osób w przedziale wiekowym 25–34 lat, ponieważ bezrobocie w tej grupie jest niepokojąco wysokie. Za dyskusyjną uznał „solidarność pokoleniową”, gdyż obecnie przyjmuje ona kształt odwróconej piramidy, gdzie u szczytu jest znaczna liczba osób pobierających świadczenia emerytalne, a u podstawy coraz mniejsza liczba osób pracujących. W tej sytuacji świadomie należy myśleć o rynku pracy z pracownikami z imigracji, którzy obecnie dla naszego rynku pracy są chwilowym ratunkiem. Jest to również jeden ze sposobów na wykorzystanie potencjału tych osób, które mogą być

zatrudnione przez pracodawców w Polsce, jak również mogą rozpocząć własną działalność gospodarczą.

Po wygłoszeniu referatów nastąpiła dyskusja, w której omówiono sposób wyliczania podstawy świadczenia emerytalnego. Zwrócono uwagę, że kobietom, które z reguły sprawują opiekę nad dziećmi i przebywają z tego tytułu na zasiłku chorobowym, macierzyńskim, nie uwzględnia się tych okresów przy wyliczaniu emerytury, więc z zasady ich świadczenia będą niższe.

Uczestnicy debaty poruszyli problem negatywnych skutków starzenia się. Wskazano na potrzebę prewencji w zakresie odpowiedniej opieki zdrowotnej, zmniejszenia wymiaru czasu pracy, np. przez dzielenie etatów dla osób po 50 roku życia i aktywizację osób starszych na gruncie społecznym (np. rozwój zajęć w formie uniwersytetów trzeciego wieku).

Uczestnicy byli zgodni, iż ważne jest, aby pracodawcy bardziej zauważali osoby starsze, z dłuższym stażem i doświadczeniem w pracy. Promocja zdrowia oraz aktywizacja tych osób wpływa na jakość życia zawodowego. Wydłużanie aktywności zawodowej osób z doświadczeniem ma znaczenie, ponieważ są one bardziej lojalne, potrafią dłużej pracować i są dokładne, a w efektywności organizacyjnej przewyższają młodych ludzi. Dlatego też uświadamianie pracodawców w tym zakresie jest istotnym elementem. Jak zaznaczyli uczestnicy, jest jeszcze wystarczająco dużo czasu na podjęcie czynności, wypracowanie rozwiązań, pozwalających na dobre zagospodarowanie środków finansowych i służących niwelowaniu negatywnych skutków katastrofy demograficznej. Środków finansowych jest mało, ale dobrze zagospodarowane z pewnością przyniosą efekty odczuwalne wielopokoleniowo.

Dyrektor Roman Śniedziewski zwrócił uwagę na ciągle małą świadomość społeczną związaną z funkcjonowaniem ubezpieczeń społecznych i wyraził nadzieję, że dzięki takim spotkaniom ta świadomość będzie wzrastać.

Gorzów Wielkopolski, 26 września

W gorzowskiej debacie, której organizatorem był oddział ZUS w Gorzowie Wielkopolskim, a współorganizatorem gorzowska Akademia im. Jakuba z Paradyża, wzięli udział przedstawiciele środowiska naukowego, przedstawiciele lokalnej administracji, a także pracodawców i związków zawodowych. W debacie uczestniczyła też prof. Gertruda Uścińska, prezes ZUS.

Mariusz Kubzdyl, dyrektor Departamentu Ubezpieczeń Społecznych w Ministerstwie Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, mówił na temat zagadnień finansowania świadczeń realizowanych z ubezpieczeń społecznych. Poziom wydatków na politykę społeczną w Polsce jest relatywnie niższy niż w innych krajach europejskich. Ok. 14 mln aktywnych pracowników utrzymuje ponad 7 mln emerytów i rencistów. Zestawienie tych danych z faktem niskiego poziomu aktywności zawodowej i starzeniem się społeczeństwa jest wyzwaniem dla wydolności systemu. Biorąc pod uwagę, że ok. 70% wydatków Funduszu Ubezpieczeń Społecznych pokrywają wpływy ze składek, w istotnej części jest on zasilany dotacjami z budżetu państwa. Zdaniem dyrektora Kubzdyla Fundusz Rezerwy Demograficznej jest małym funduszem i nie

stanowi zasadniczej rezerwy finansowania świadczeń. Zasoby otwartych funduszy emerytalnych maleją i należy rozważyć zasadność ich utrzymywania. Dyrektor podkreślił też, że wiele jest do zrobienia dla rozwijania III filaru emerytalnego: „Bardzo nieznaczna część populacji, około 5%, opłaca składki na III filar”. Rozwój indywidualnych form oszczędzania Polaków w postaci pracowniczych programów emerytalnych, indywidualnych kont emerytalnych czy też indywidualnych kont zabezpieczenia Emerytalnego wymaga wiele pracy.

Prof. Gertruda Uścińska, prezes ZUS, oceniła polski system emerytalny na tle innych państw europejskich. Zwróciła uwagę na uwarunkowania społeczno-ekonomiczne, w których on funkcjonuje, uwzględniając starzenie się społeczeństwa, stosunkowo niską aktywność zawodową, niekorzystne zmiany demograficzne. Wyjaśniła, że bezpieczeństwo socjalne powinno być rozumiane jako gwarancja uzyskania pomocy zewnętrznej, a prawo do zabezpieczenia społecznego wynika wprost z praw człowieka. Wskazała ponadto na międzynarodowe standardy, w tym konwencję 102 o normach minimalnych z 1952 r. Podkreśliła, że dotąd nie osiągamy norm w niej zawartych, pomimo upływu ponad 60 lat. Profesor Uścińska uznała polski system emerytalny za dobrze rozwinięty, a obowiązujące ustawodawstwo – za umożliwiające realizację konstytucyjnych obowiązków państwa. Zwróciła uwagę na wysokość świadczeń gwarantujących bezpieczeństwo socjalne i konieczność przestrzegania norm minimalnych, które zakładają 40-procentową zastępowalność świadczenia emerytalnego w stosunku do ostatniego wynagrodzenia. Prezes ZUS wskazała regulacje europejskie dla osób przemieszczających się w ramach Unii Europejskiej, omówiła też różne rozwiązania unijne w zakresie gwarancji minimalnej emerytury, polityki podnoszenia wieku emerytalnego oraz instytucji emerytury obywatelskiej. Kończąc wystąpienie, podkreśliła odpowiedzialność państwa za zapewnienie bezpieczeństwa socjalnego obywateli, a także pracodawców i samych ubezpieczonych. Podkreśliła też znaczenie edukacji i rzetelnego informowania społeczeństwa o wymiarze przyszłych świadczeń. Brak wiedzy o II i III filarze systemu emerytalnego leży u podstaw niskiego zaangażowania w indywidualne formy oszczędzania.

Głos zabrała dr Katarzyna Ziolo-Gwadera z Akademii im. Jakuba z Paradyża, która przedstawiła dane dotyczące wieku emerytalnego. Wskazała kraje, w których obowiązuje najwyższy i najniższy formalny wiek emerytalny, podkreślając, że większość krajów europejskich planuje go wydłużyć. Przeciętny formalny wiek emerytalny kobiet w Europie wynosi nieco ponad 62 lata, natomiast mężczyzn – ponad 63 lata. Jednak faktyczny przeciętny wiek opuszczania rynku pracy jest niższy. To 61,6 lat dla kobiet i 62,9 dla mężczyzn. W Polsce ten wiek jest jeszcze niższy. W przypadku mężczyzn różnica sięga blisko 3 lat. Z badania opinii Polaków wynika, że połowa z nich była przeciwna podnoszeniu wieku emerytalnego jeszcze przed wprowadzeniem zmian.

P.o. dyrektora Wydziału Spraw Społecznych w Urzędzie Miasta Gorzowa Wielkopolskiego Hanna Gill-Piątek przedstawiła dane dotyczące rozwoju regionalnego w horyzoncie 2023 r. Na ich podstawie wysnuła wniosek, że: „ilość transferów socjalnych skierowanych do ludzi starszych będzie zwiększona”. Jednym z priorytetów miasta jest rozwijanie form aktywności seniorów i zapewnienie opieki osobom samotnym. Z danych wynika, że jedna trzecia seniorów w Gorzowie mieszka samotnie, a osoby po 60 roku życia stanowią ponad 25% mieszkańców miasta. Ich problemem są niskie świadczenia emerytalno-rentowe. Dyrektor Gill-Piątek podkreśliła także wpływ kosztów operacyjnych funkcjonowania OFE na zwiększenie deficytu w budżecie i wykazała różnicę w stopie zysku wypracowanego przez OFE w porównaniu do waloryzacji środków zgromadzonych w ZUS.

Druga część debaty stała się okazją do wyrażenia opinii i wymiany doświadczeń przez przedstawicieli pracodawców, związków zawodowych i powiatowego urzędu pracy. Henryk Maciej Woźniak, przewodniczący Zarządu Lubuskiej Organizacji Pracodawców, postawił tezę, że dotychczasowa formuła PPE się wyczerpała. Na koniec 2014 r. funkcjonowały w kraju 1064 programy, najmniej w województwie lubuskim, a najwięcej w wysoko rozwiniętych województwach (mazowieckie, śląskie, wielkopolskie). Przewodniczący wskazał na barierę ekonomiczną i podkreślił konieczność tworzenia zachęt podatkowych dla upowszechnienia oszczędzania na emeryturę w formie programów emerytalnych.

Kolejne wystąpienie należało do Romana Rutkowskiego, zastępcy dyrektora Powiatowego Urzędu Pracy w Gorzowie Wielkopolskim. Przedstawił on dane potwierdzające, że bezrobocie w całym subregionie spada. Stopa bezrobocia w Gorzowie Wielkopolskim jest o połowę niższa niż przeciętna dla całego województwa i wynosi około 4%. Liczba bezrobotnych kobiet przewyższa liczbę mężczyzn o 12 p.p. Blisko 35% bezrobotnych to osoby po 50 roku życia, a w grupie osób po 60 roku życia liczba mężczyzn czterokrotnie przewyższa liczbę kobiet. Kwalifikacje bezrobotnych po 60 roku życia odbiegają od oczekiwań potencjalnych pracodawców, co zmniejsza ich szanse na zatrudnienie. Wobec tych osób zastosowanie mają wszystkie instrumenty rynku pracy. Jednak większość osób po 60 roku życia rejestruje się w urzędzie, by zachować ochronę ubezpieczeniową w czasie oczekiwania na świadczenia ZUS i nie jest zainteresowana pracą.

Następnie głos zabarała Anna Forstner-Kluj, radca prawny Zarządu Regionu NSZZ „Solidarność” w Gorzowie Wielkopolskim. Krótco omówiła działania związku przeciwdziałające wydłużaniu wieku emerytalnego. Prezentuje on stanowisko, by umożliwić uzyskiwanie uprawnień emerytalnych niezależnie od wieku mężczyznom mającym 40-letni, a kobietom – 35-letni staż pracy. „Przywrócenie powszechnego wieku emerytalnego wynoszącego 60 lat dla kobiet oraz 65 lat dla mężczyzn wychodzi naprzeciw oczekiwaniom społecznym”.

Nastąpiła dyskusja, podczas której głos zabrali m.in.: Mariusz Kubzdyl (dyrektor Departamentu Ubezpieczeń Społecznych w Ministerstwie Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, który odniósł się do pracowniczych programów emerytalnych), Jerzy Krzyżanowski (zastępca dyrektora ds. świadczeń w oddziale ZUS w Gorzowie Wielkopolskim, który odniósł się do niskiego poziomu świadczeń), Oskar Ćwiertniak (z Państwowej Inspekcji Pracy, który zauważył, że warto rekompensować kobietom trud urodzenia i sprawowania osobistej opieki nad dziećmi w postaci uwzględnienia tych okresów w stażu pracy; na ten temat wypowiedzieli się też Mariusz Kubzdyl oraz dr Katarzyna Ziło-Gwadera).

Debatę podsumowała dr Małgorzata Trocka, dziekan Wydziału Ekonomicznego Akademii im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim. Podkreśliła rolę państwa, które powinno zapewnić bezpieczeństwo socjalne obywatelom. Wysokość emerytury z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych będzie dużo niższa od dochodów uzyskiwanych w czasie aktywności zawodowej. Trzeba zwiększać świadomość obywateli na ten temat i zachęcać ich do indywidualnego oszczędzania na przyszłą emeryturę. Dziekan podkreśliła zgłaszane sugestie dotyczące tworzenia zachęt podatkowych i systemu wspierania pracodawców w tym zakresie. Kolejne spostrzeżenia dotyczyły przemian demograficznych w kontekście wydłużania się średniego trwania życia, spadku współczynnika dzietności, wzrostu udziału osób po 60 roku życia w strukturze społeczeństwa oraz ich znacznym udziale w liczbie osób bezrobotnych.

Kielce, 28 września

Debata w Kielcach odbyła się w Centrum Przedsiębiorczości i Biznesu Wydziału Prawa, Administracji i Zarządzania Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. W debacie uczestniczyli przedstawiciele środowiska naukowego, władz rządowych i samorządowych, przedstawiciele pracodawców, związków zawodowych oraz mieszkańców i organizacji społecznych niemal z całego regionu. W sumie w wydarzeniu uczestniczyło ok. 120 osób.

Charakterystyki uwarunkowań demograficznych, które mają kluczowe znaczenie dla funkcjonowania systemu emerytalnego, dokonała dr Agnieszka Piotrowska-Piątek, dyrektor Urzędu Statystycznego w Kielcach. Zreferowała zmiany zachodzące w demografii i prognozy na nadchodzące lata oraz opisała poniższe zjawiska.

Przesuwa się wiek zawierania związków małżeńskich. Jeszcze w 1995 r. średni wiek to 20–24 lata, obecnie 24–29 lat. W tych przedziałach wiekowych kobiety rodzą pierwsze dziecko. Spada liczba zawieranych związków, maleje również liczba kobiet w wieku rozrodczym. W Polsce współczynnik dzietności jest jednym z najniższych w Europie i wynosi ok. 1,18 w miastach i 1,37 na wsi. Dla porównania na początku lat 90. wynosił 1,79 w miastach i 2,54 na wsi.

Zmienia się struktura ludności. W województwie świętokrzyskim w latach 2005–2015 liczba osób w wieku produkcyjnym nieznacznie spadła z 62,4% do 62,1%, ale liczba osób w wieku poprodukcyjnym wzrosła z 17% do 21%, a w wieku przedprodukcyjnym spadła z 20,6% do 16,8%. Ogólnie w ciągu 10 lat stosunek osób w wieku poprodukcyjnym do 100 osób w wieku przedprodukcyjnym wzrósł z 83 do 125.

Wydłuża się średnia długość życia. Tendencja jest wzrostowa i z uwagi na postęp w medycynie możemy spodziewać się, że będzie dalej rosnąć. Przeciętne trwanie życia w województwie świętokrzyskim wynosi 82,3 roku dla kobiet i 73 dla mężczyzn (dane za 2015 r.). Wskaźnik ten nieustannie rośnie.

Na demografię ma wpływ migracja, która jest zjawiskiem bardzo dynamicznym. Polacy są najbardziej mobilni w wieku 24–34 lat. Ten wiek zbiega się z wiekiem rozrodczym u kobiet.

Dr Piotrowska-Piątek podzieliła się z zebranymi także prognozami demograficznymi do 2050 r. Liczba ludności w Polsce spadnie o 4,4 mln osób, a w województwie świętokrzyskim o 280 tys., co wyniesie odpowiednio 11,7% i 22,3%. Liczba urodzeń będzie się zmniejszać z roku na rok. Do 2050 r. spadnie w Polsce o 31%, a w województwie świętokrzyskim o 42,2%. Kobiety będą dożywać średnio 85–90 lat (teraz 80–85), a mężczyźni 80–85 lat (teraz to 70–75 lat). Polska będzie w czołówce krajów europejskich pod względem starzenia się społeczeństwa. Liczba ludności w wieku poprodukcyjnym wzrośnie w kraju do 36,5% (z 19,6%), a w województwie świętokrzyskim do 39,9% (z 21%).

Jerzy Dalka, dyrektor Oddziału ZUS w Kielcach, przybliżył zebranych definicję zabezpieczenia społecznego oraz omówił system zabezpieczenia społecznego w Polsce w podziale na systemy ubezpieczeniowe, pozaubezpieczeniowe oraz pomoc społeczną i pomoc rodzinie. Przypomniał, że w powszechnym systemie ubezpieczeń społecznych uczestniczy 24 mln pod-

miotów (ubezpieczonych, świadczeniobiorców i płatników składek). Środki, z których finansowane są świadczenia gromadzone są w Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, którym zarządza ZUS. Wydatki FUS w 2016 r. sięgają 204 mld zł, a więc są na poziomie ok. 55% wydatków budżetu państwa. Składki pokrywają większość wydatków FUS. Niemniej jednak istnieje deficyt, który jest finansowany z dotacji z budżetu państwa. Deficyt ten według prognoz będzie rósł i wyniesie 56 mld w 2020 r. i 60 mld w 2030 r. Deficyt spowodowany jest wspomnianymi wcześniej uwarunkowaniami demograficznymi. Następnie prelegent omówił koncepcję trzech filarów ubezpieczeń społecznych wdrożoną w Polsce w wyniku reformy od 1999 r. i przedstawił najważniejsze dane dotyczące tych filarów. W I filarze jest ubezpieczonych 14,5 mln osób w ZUS (i 1,3 mln w KRUS). Planowane wpływy (bez dotacji) do ZUS w 2017 r. ok. 107 mld zł, wydatki 141 mld zł. Wpływy do KRUS ok. 3,3 mld zł, wydatki 21,3 mld zł. II filar ma 16,5 mln członków, w tym ok. 2,5 mln aktywnych – 143 mld zł. W III filarze uczestniczy 1,8 mln osób – zgromadzono w nim 17,4 mld zł.

W dalszej części swojego wystąpienia dyr. Dalka przybliżył zebrany: zasady uzyskania prawa do emerytury, emerytury wcześniejsze, zasady wyliczania wysokości emerytury oraz przedstawił kalkulację przyszłej emerytury. Na koniec swojego wystąpienia omówił prognozy ZUS – saldo i wydolność funduszu emerytalnego do 2040 r.

Dr Tomasz Jarocki, adiunkt w Zakładzie Socjologii i Polityki Społecznej Instytutu Nauk Politycznych UJK w Kielcach, przedstawił wiedzę i opinie społeczeństwa na temat polskiego systemu emerytalnego. Propozycje rządu dotyczące funkcjonowania otwartych funduszy emerytalnych zdecydowanie częściej budzą reakcje krytyczne niż przychylne. Dwie piąte ogółu badanych (40%) uważa, że planowane zmiany idą w złym kierunku, a tylko co jedenasty (9%) sądzi, że kierunek zmian jest właściwy. Mniej więcej połowa respondentów albo nie potrafi ustosunkować się do propozycji rządu (22%), albo w ogóle o nich nie słyszała (29%). Z deklaracji osób ubezpieczonych w otwartych funduszach emerytalnych wynika, że gdyby przekazywanie części składki emerytalnej do OFE było dobrowolne, to połowa z nich (50%) nadal chciałaby ją odprowadzać do OFE. Więcej niż jedna trzecia (36%) deklaruje, że nie zdecydowałaby się na to. Część osób (14%) jeszcze nie wie, jak by postąpiła. Zdecydowana większość Polaków (84%) słyszała o zmianach dotyczących OFE, przy czym 12% respondentów nie tylko słyszała, ale też dużo na ten temat wie, 32% ma poczucie, że wie trochę, a 40% – niewiele.

Niespełna jedna piąta Polaków (16%) nie słyszała i nic nie wie o nowej reformie emerytalnej. Wśród najmłodszych respondentów oraz tych z wykształceniem podstawowym lub gimnazjalnym udział osób, które nic nie wiedzą, jest znacząco większy niż wśród ogółu badanych – odpowiednio 39% i 33% wobec 16% dla ogółu. Wpływ na poziom wiedzy dotyczący OFE ma również aktywność zawodowa. Osoby, które pracują zawodowo, częściej deklarują, że słyszały o reformie oraz trochę wiedzą na ten temat (38% wobec 32%), a także rzadziej mówią, że sprawa jest im zupełnie nieznana (12% wobec 16%).

W 2014 r. deklaracje w sprawie pozostania w OFE przekazało 2,5 mln osób. Tym samym w OFE z dotychczasowych 16,6 mln Polaków został co szósty.

Ponad 40% ankietowanych przez TNS Polaków przyznało, że wszystkie dochody przeznacza na bieżące potrzeby, niczego nie odkłada i nie inwestuje. Jedna trzecia ankietowanych (34%) stwierdziła, że z reguły przeznacza wszystko na bieżące potrzeby, ale od czasu do czasu

udaje się im coś zaoszczędzić. W miarę regularnie odkłada pewne sumy 16% ankietowanych, a tylko 2% odkłada pewną sumę pieniędzy w każdym miesiącu. Blisko 60% ankietowanych Polaków przyznało, że rozpoczęłoby długoterminowe oszczędzanie, gdyby miało wyższe zarobki. Jako najważniejszy powód, dla którego warto oszczędzać, prawie co drugi ankietowany (46%) wymienia zabezpieczenie finansowe na czarną godzinę. Kolejnymi ważnymi celami są: emerytura, starość, leczenie, rehabilitacja i zabezpieczenie przyszłości dzieci.

Według danych ZUS z grudnia 2015 r. już 76,3 tys. Polaków dostaje emeryturę niższą od minimalnej, czyli mniej niż 882 zł brutto miesięcznie. Liczba takich osób rośnie lawinowo – w 2011 r. było ich niespełna 24 tys., dwa lata później już 48 tys., a w 2014 r. – prawie 61 tys.

Podsumowując swoje wystąpienie, dr Jarocki stwierdził, że pomimo deklaracji zainteresowania reformą OFE oraz wyrażeniem chęci pozostania w tym systemie niewiele osób w pełni korzysta z przysługujących im uprawnień. Dużo większą uwagę zaczyna zwracać się na potencjalną wysokość emerytur i konieczność znalezienia dodatkowych źródeł dochodów.

Prof. Tomasz Tokarski z Uniwersytetu Jagiellońskiego przedstawił opracowanie dotyczące zmiany wskaźnika aktywności ekonomicznej w kontekście wzrostu gospodarczego na podstawie wstępnych analiz sytuacyjnych. Porównał w nim ze sobą kraje grupy wyszehradzkiej (Węgry, Czechy, Polskę i Słowację). Dokonał analizy demograficznej liczby ludności tych krajów, liczby osób pracujących i PKB na mieszkańca. Określił w ten sposób wzrost gospodarczy w poszczególnych krajach i jego przełożenie na wzrost globalny PKB. Analizy te mają olbrzymi wpływ na systemy emerytalne i wysokość świadczeń w omawianych krajach.

Tomasz Tworek z zarządu Świętokrzyskiego Związku Pracodawców Prywatnych „Lewiatan” zwrócił uwagę na potrzebę rozwoju gospodarki i innowacyjności, ze względu na przyszłość systemu emerytalnego. Zazaczył, że należy dążyć do tego, by ludzie zarabiali więcej, płacili wyższe podatki i w konsekwencji uzyskiwali wyższe świadczenia emerytalne. Niezwykle ważne jest też, żeby przekonać społeczeństwo do oszczędzania poprzez odpowiednią edukację. Podkreślił także potrzebę ostrożnego podejścia do kwestii obniżenia wieku emerytalnego.

Cezary Tkaczyk, prezes Staropolskiej Izby Przemysłowo-Handlowej, zwrócił uwagę na to, że większość dyskutantów skupia się na problemach, a zbyt małą uwagę zwracamy na drogi wyjścia z nich. Rozwiązanie wymaga myślenia o systemie emerytalnym w szerszym kontekście gospodarki. Podkreślił, że potrzebne jest dobre prawo, które pozwoli przedsiębiorcom na zatrudnianie, dobre ceny produktów i godziwą płacę dla pracowników. Jego zdaniem Polaków należy zachęcać do dłuższej pracy i jednocześnie wspierać pracodawców zatrudniających osoby w wieku 50+. Dla pracodawców ważne jest to, aby system emerytalny był stabilny.

Waldemar Bartosz, przewodniczący Zarządu Regionu Świętokrzyskiego NSZZ „Solidarność”, mówił o potrzebie rozwijania eksportu, inwestycji i spożycia wewnętrznego. Pozwoliłoby to na odpowiednie rozkręcenie gospodarki. Jego zdaniem niezbędna jest reforma dla tzw. nieoskładkowanych zawodów. Należy dążyć do zwiększenia przychodów systemu emerytalnego. Ważna jest też inwestycja w ludzi – ich wykształcenie, kwalifikacje oraz bezpieczeństwo zatrudnienia. Należy stworzyć długofalową politykę, która uwzględniac będzie rolę pracowników w procesach inwestycyjnych i innowacyjnych, zapewniających konkurencyjność polskiej gospodarki. Tylko bezpieczna i odpowiednio wynagradzana praca może stać się

podstawą gospodarki i rozwoju kraju gwarantującego także systematyczny wzrost środków na ochronę zdrowia, edukację, a w przyszłości odpowiednie zabezpieczenie emerytalne.

Debatę zakończyła ożywiona dyskusja. Jednak wszyscy zgadzali się co do tego, że w Polsce brakuje polityki zarządzania wiekiem, a więc planowania tego, jak wykorzystać doświadczenie i wiedzę osób po 50 roku życia. Samo sterowanie wiekiem emerytalnym nie jest wystarczające, należy pomyśleć również o aktywizacji zawodowej osób starszych. Trzeba dążyć do zwiększenia przychodów systemu emerytalnego i stworzyć Polakom warunki motywujące do długiej aktywności zawodowej. Wyzwaniem jest też zachęcenie Polaków do korzystania z dobrowolnych form oszczędzania. Decydując się na skorzystanie z III filaru, często robią to tylko na krótką chwilę, nie planując emerytury na przestrzeni dekad. Nie należy zapominać, że dobrowolne formy oszczędzania są szczególnie istotne dla osób młodych, które na początku swojej kariery uzyskują niskie wynagrodzenia. W związku z tym potrzebna jest taka konstrukcja programów emerytalnych, która zachęci do dobrowolnego oszczędzania.

Wszyscy uczestnicy debaty zgodnie wskazywali na potrzebę edukacji ekonomicznej społeczeństwa, ze szczególnym uwzględnieniem kwestii emerytalnych i to od wczesnych lat. Edukacja o zjawiskach ekonomicznych może spowodować, że zmieni się podejście nie tylko do oszczędzania, ale przede wszystkim do wydatkowania środków. Przyszli emeryci powinni wiedzieć o ubezpieczeniach społecznych dużo więcej niż poprzednie pokolenia.

Na zakończenie debaty sformułowano wnioski dotyczące głównych problemów systemu emerytalnego, które będą narastały w nieodległej przyszłości:

- bardzo niskie świadczenia emerytalne – z prognoz wynika, że ok. 50% emerytur nie przekroczy kwoty najniższej emerytury,
- ujemne saldo Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, co w przypadku pogorszenia się sytuacji ekonomicznej kraju może spowodować niewydolność budżetu państwa.

Środkami zaradczymi na przewidywane problemy mogą być:

- objęcie oskładkowaniem wszystkich dochodów pochodzących z pracy, czyli także umów o dzieło i innych umów kontraktowych, umów zlecenia bez ograniczeń do minimalnego wynagrodzenia, a także całości wynagrodzeń ze stosunku pracy,
- włączenie do systemu powszechnego grup podlegających zaopatrzeniu emerytalno-rentowemu,
- prawo do emerytury w obniżonym wieku powinno być uzależnione od zgromadzenia kapitału pozwalającego na wypłatę emerytury w wysokości minimum 120–130% emerytury minimalnej,
- edukacja społeczeństwa, przede wszystkim młodzieży, wskazująca na konieczność oszczędzania w III filarze systemu emerytalnego,
- działania na rzecz aktywizacji zawodowej osób w wieku 50+ i 60+.

Warszawa, 28 września

Na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego miała miejsce dyskusja na temat nowych rozwiązań dla systemu emerytalnego oraz podsumowanie dotychczasowych opinii pojawiających się podczas wcześniejszych spotkań.

Artur Standowicz, wicewojewoda mazowiecki, skonstatował, iż: „Społeczeństwo się starzeje, ale ludzie, a zwłaszcza młodzi ludzie, nie zdają sobie sprawy, że kiedyś będą beneficjentami systemu emerytalnego. Z jednej strony społeczeństwo się starzeje, z drugiej rośnie długość życia, nie mamy nawyków do oszczędzania, rodzi się coraz mniej dzieci, te wszystkie problemy dotyczą oczywiście emerytur, ale także dotyczą ogólnie funkcjonowania państwa w sferze gospodarczej czy społecznej. Jak temu zaradzić? W prosty sposób podnosić składki czy zachęcać ludzi do tego, żeby dłużej pracowali, czy może edukować, zachęcając do oszczędzania? Trudno oszczędzać, kiedy zarobki są niskie”. W swoim wystąpieniu wicewojewoda krótko omówił zmieniający się model rodziny oraz przedstawił rządowe pomysły, takie jak wprowadzenie minimalnej płacy oraz minimalnej emerytury, wprowadzenie programu 500+ i Mieszkanie +, które mają przyczynić się do poprawy jakości życia obywateli. Wspomniał też o pracach Ministerstwa Rozwoju nad przygotowaniem nowego projektu mającego poprawić sytuację demograficzną w Polsce.

Następnie głos zabrała prof. Gertruda Uścińska: „Przegląd emerytalny umocnił mnie w przekonaniu, że przed nami długa droga w edukacji społeczeństwa w zakresie ubezpieczenia społecznego. Wiedza, którą się powieliła i utrwała, jest oparta na pewnych stereotypach. Pierwsza funkcja konsultacji społecznych to przekazywanie obiektywnej wiedzy, rzetelnej informacji o stanie prawnym systemu emerytalnego. Zakład Ubezpieczeń Społecznych jest instytucją a priori stojącą prawem ubezpieczeń społecznych. Potrzebna jest z punktu widzenia takiej debaty ogólna informacja o cechach konstytutywnych systemów emerytalnych w krajach Unii Europejskiej. Trzeba zmierzyć się z utrwalonymi mitami dotyczącymi pełnej możliwości pokrycia wydatków systemów emerytalnych ze składek”. Odnosząc się do zagadnień, jakie poruszono we wcześniejszych debatach, prezes ZUS przypomniała zgromadzonym o najczęściej zadawanych pytaniach odnośnie systemu emerytalnego. „Dużo mówi się też o nabyciu prawa do świadczeń. Warunkiem głównym jest umownie długi okres opłacania składki”. Oprócz kwestii nabycia prawa do świadczeń nieustannie dyskutuje się też o ustaleniu wieku emerytalnego. Prof. Uścińska nawiązała do propozycji, która ze względu na zmiany demograficzne bierze pod uwagę, że wyznacznikiem przejścia na emeryturę nie musi być sztywna granica wieku. Mówiąc o zapewnieniu emerytury minimalnej, prof. Uścińska odniosła się do przykładów rozwiązań innych państw europejskich. Na koniec wspomniano też o wysokości świadczeń w kontekście systemu, który potrzebuje udziału innych instytucji, które mogą zagwarantować wyższe świadczenie.

Antoni Kolek, dyrektor Gabinetu Prezesa ZUS, przedstawił wnioski i rekomendacje, jakie udało się opracować na podstawie wystąpień prelegentów w trakcie wcześniejszych konsultacji społecznych: „W czasie debat emerytalnych wychodzimy do tych, którzy chcą wyrazić swoje poglądy, opinie, przedstawić swoje wyniki badań. W tym roku przegląd systemu emerytalnego nie odbywa się w zaciszu gabinetów, jest jak najbardziej transparentny i wychodzi do ludzi”. Pierwsza część jego prezentacji była poświęcona problemom, jakie najczęściej pojawiały się w otwartej dyskusji rozpoczętej na początku czerwca na Uniwersytecie Warszawskim. Wśród najważniejszych problemów znalazły się: kwestia niekorzystnych wskaźników demograficznych, finansowanie systemu emerytalnego, utrzymanie obecnego wieku przejścia na emeryturę. Oprócz tego omówiono różne sposoby, które mają zachęcić Polaków do dodatkowych form oszczędzania. Krytycznej ocenie został poddany program 500+ w perspektywie dezaktywizacji kobiet. W kolejnej części wystąpienia pojawiły się rekomendowane kierunki zmian systemowych, regulacyjnych oraz parametrycznych.

Prof. Józefa Hrynkiewicz dokonała bardzo szczegółowego omówienia charakteru i wartości systemu emerytalnego. Swoją prelekcję poświęciła kwestii obniżenia wieku emerytalnego

i jego uwarunkowań. „Bardzo trudno rozważać tylko system emerytalny, musimy brać pod uwagę cały system ubezpieczenia społecznego, a co więcej cały system zabezpieczenia społecznego. Ten system jest najważniejszy w kształtowaniu ładu społecznego. Chcę mówić o systemie, który gwarantowałby bezpieczną i godną emeryturę”. Prof. Hrynkiewicz przypomniała o pięciu ważnych cechach systemu emerytalnego, a także podkreśliła jak poważne mogą być konsekwencje odejścia od tych cech. Mowa tu o systemie, który w swoim założeniu będzie publiczny, obowiązkowy, gwarantowany, roszczeniowy i powszechny. Prelegentka przedstawiła zasady systemu emerytalnego, na których jej zdaniem oparty jest ład społeczny. Podając przykłady zastosowania tych zasad oraz tego, jakie problemy wynikałyby z ich braku, unaoczniała, że solidarności, wzajemności, sprawiedliwości, samorządności oraz dobra wspólnego nie można nigdy pominąć bez względu na wprowadzane reformy. Ostatnie minuty swojego wystąpienia prof. Hrynkiewicz poświęciła na omówienie pomysłu obniżenia wieku emerytalnego: „Gdy poruszamy tę kwestię, zawsze pojawiają się trzy pytania: »Kto płaci?«, »Kto zarządza funduszami?«, »Na jakich zasadach mają odbywać się wypłaty?«. Jej zdaniem rozwiązaniem tego problemu będzie osiągnięcie sytuacji, w której wszyscy będą opłacać składkę od całego wynagrodzenia, a wtedy składki będą niższe i zniknie problem dotacji do świadczeń. Prof. Hrynkiewicz spuentowała swój krótki wykład stwierdzeniem, że przy zmianie wieku emerytalnego w 2012 r. zignorowano czynniki różnicowania przeciętnej dalszej długości życia, różnice w stanie zdrowia między kobietami a mężczyznami oraz charakter wykonywanej pracy, który warunkuje to, jak długo możemy tę pracę wykonywać. Jej zdaniem, ustalając wiek emerytalny, nie można pominąć tak istotnych czynników.

Prof. Radosław Pacud z Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach w swoim wystąpieniu wyszedł od tezy, że przymusu nie możemy wiązać tylko z obowiązkiem składki i z celem fiskalnym. W następnej kolejności omówił poszczególne role i oddziaływanie, jakie wywiera przymus na płatników składek. Czują oni, że odbiera im się wolność w imię obietnicy, jaką jest umowa międzypokoleniowa. Omawiając aspekty psychologiczne, prelegent przedstawił trzy oddziaływania przymusu na płatników składek. „Po pierwsze musimy zauważyć, że przymus zakłada, że ubezpieczenie będzie funkcjonować w długofalowym rozrachunku”. Ludzie mają tendencje do krótkowzroczności w podejmowaniu racjonalnych decyzji, a zastosowanie omawianego mechanizmu zabezpieczy ich nawet w przypadku braku przeczności. Następnie prof. Pacud odniósł się do teorii dóbr publicznych, która wykazuje, że ludzie często korzystają ze wspólnych zasobów bez chęci wniesienia czegoś od siebie. Zastosowanie takiego podejścia w kontekście emerytur kłóci się z zasadą solidarności społecznej. Ostatnim punktem było pytanie „W imię czego odbieramy wolność?”. Wpłacając składki, kierujemy się myślą, że za kilkanaście lat ktoś inny też będzie je opłacał. W przypadku odejścia od przymusu załamuje się zasada solidarności międzypokoleniowej.

Dr Anna Kwiecińska w swojej prezentacji omówiła kilka wykresów, m.in. piramidę demograficzną, oraz wykres zależności między zarobkami a hipotetyczną wysokością przyszłej emerytury. Ciekawym elementem wystąpienia był wykres opracowany na podstawie badań Światowej Organizacji Zdrowia (WHO), dotyczący zależności między współczynnikami płodności a oczekiwanym trwaniem życia na przykładzie różnych krajów świata. Z badań tych wynikała jasna zależność: „Im niższy współczynnik płodności, tym wyższe oczekiwane trwanie życia”. Dr Kwiecińska wytłumaczyła również, dlaczego gwarancja emerytury minimalnej będzie spadać w relacji do przeciętnego wynagrodzenia. „Przy świadczeniach trzeba mieć na uwadze to, na co nas stać, ale z drugiej strony, jeśli stworzymy teoretycznie zbilansowane systemy, które nie będą gwarantowały adekwatnych świadczeń, to mogą one znaleźć się

pod dużą presją społeczną. Pewien poziom świadczeń może nie być akceptowalny, co może wymuszać to, czego boimy się najbardziej, czyli zmiany *ad hoc*”.

Po wysłuchaniu wszystkich prelegentów przyszedł czas na debatę. Wśród ożywionej dyskusji nie zabrakło trudnych, ale i odważnych pytań dotyczących różnych sektorów systemu emerytalnego. Pierwsze pytanie dotyczyło wysokości świadczeń. Padła też propozycja odbudowy wydolności finansowej systemu emerytalnego. Oceniono reformy emerytalne z 1998 r. jako bardzo niekorzystne. W następnej kolejności zapytano o sprawę jednolitego poboru danin: „Pójście w tym kierunku spowoduje obniżenie kosztów i problemów biurokratycznych”. Krzysztof Hagemeyer zwrócił uwagę na trzy punkty, które jego zdaniem są bardzo istotne wy dyskusji o systemie emerytalnych:

- „Trzeba stworzyć tzw. zerowy filar, który zapewni gwarancję dla wszystkich osób starszych, niezależnie od stażu pracy. System ten powinien być wspierany też pomocą społeczną”.
- „Jeśli zniesiemy składkę i zmienimy ją na podatek, zniknie jedna zaleta systemowa. Nikt nie będzie wiedział, ile tak naprawdę płaci na emeryturę i co z tego będzie wynikało”.
- „Jeśli chcemy rozsądnych rozmiarów emerytury z III filaru, to tego nie da się zrobić, jeśli nie będzie chętnych do płacenia”.

Na pierwsze pytania odpowiedziała dr Kwiecińska: „Dla ludzi o wiele korzystniej jest psychologicznie, żeby dostawali świadczenie, które nazywa się emeryturą, niż takie, które nazywa się pomocą społeczną. Powiedzmy sobie uczciwie. Będzie problem z zabezpieczeniem na starość ludzi, którzy nie będą mieli emerytury minimalnej. W przyszłości będzie to problem społeczny”.

Katarzyna Olszewska z Wydziału Prawa i Administracji UKSW poruszyła kwestię wieku emerytalnego: „Czy jesteśmy w stanie podjąć decyzję, jaki ten wiek ostatecznie będzie? Czy będzie sztywny, czy emeryturą obejmujemy również osoby, które nie osiągną granicy wiekowej, ale już w młodszym wieku ich stan zdrowia nie będzie pozwalał na podjęcie pracy?”.

Teresa Bednarczyk z UMCS w Lublinie wyraziła swoje wątpliwości: „Potrzebne są zmiany naszego systemu emerytalnego. W którym kierunku i jak głębokie? Wydaje mi się, że jedną z ważnych przyczyn prognozowanej niskiej stopy zastąpienia (poza problemem demograficznym, który jest poza dyskusją) jest jednak przyjęta formuła wyliczania świadczeń. Sprzyja ona osobom zamożnym, lepiej zarabiającym. System jest dobry wtedy, gdy jest czytelny, prosty i tani. Może należy przyjrzeć się kanadyjskiemu systemowi zerowemu?”.

Inna uczestniczka oceniała, że: „Potrzebna jest dyskusja o minimalnej emeryturze, ale nie tyle o jej wysokości, co o sposobie waloryzacji. Trzymanie waloryzacji na poziomie płacowym jest rozwiązaniem, które rodzi określone koszty. Druga kwestia to moim zdaniem niedowartościowanie rynku pracy w naszej dyskusji. Żaden system emerytalny nie będzie działał, jeżeli nie będziemy walczyli o to, żeby ludzie pracowali, płacili składki”.

Szczecin, 29 września

W spotkaniu uczestniczyło ponad 100 osób. Reprezentowały one władze samorządowe i ustawodawcze, środowiska naukowo-akademickie, administrację publiczną, organy skarbowe, przedsiębiorców, partnerów społecznych, pracowników oraz emerytów i rencistów.

Dr Dominik Rozkrut, prezes Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie, zaprezentował prognozy demograficzne dla Polski. Skupił się nad istotnymi zmianami struktury ludności w perspektywie najbliższych 30 lat. Zauważył, że jeżeli nie zmienią się warunki, to do 2050 r. może nastąpić spadek urodzeń z 369 tys. w 2013 r. do 254 tys. Prognozy wskazują wyraźne zmniejszenie liczby ludności z przeszło 38 mln do 34 mln ok. 2050 r. Prezes zwrócił również uwagę, że starzenie się społeczeństwa powoduje zwiększanie odsetka osób w wieku 65 lat i więcej przy jednoczesnym zmniejszaniu się odsetka dzieci w wieku 0-14 lat. Na koniec podsumował, że wydłużenie średniej długości życia stanie się wyzwaniem nie tylko dla systemu emerytalnego, ale również spowoduje poważne reperkusje gospodarcze, bo zrealizuje się scenariusz, w którym będzie coraz mniej osób w wieku produkcyjnym.

Jeden z naukowców Uniwersytetu Szczecińskiego zapytał dr. Rozkuta, jak ocenia wpływ programu 500+ na prognozy związane ze strukturą demograficzną. Prezes GUS odpowiedział, że ten program istnieje dość krótko, a Urząd Statystyczny patrzy ex post na wyniki, niemniej jednak istnieje istotny problem demograficzny i rzeczywiście powinniśmy się głębiej zastanowić, jak go rozwiązać. Z pewnością wprowadzenie tego programu właśnie z tej konstatacji wynika.

Przedstawiciele pracodawców – Anna Kornacka, prezes Związku Pracodawców Pomorza Zachodniego „Lewiatan” i dr Mariusz Tarhoni, ekspert „Lewiatana” ds. organizacji i ekonomiki ochrony zdrowia – zajęli krytyczne stanowisko w sprawie pomysłu skrócenia wieku emerytalnego. Spowoduje to bowiem zmniejszenie liczby pracujących i zwiększenie liczby pobierających emeryturę. To zaś prowadzi do konieczności finansowania deficytu funduszu emerytalnego, ograniczając jednocześnie środki, które możemy przeznaczyć na inwestycje i działania służące rozwojowi. Dotyczy to inwestycji zarówno w nowe technologie, maszyny, jak i w poprawę zdrowia i podnoszenie kwalifikacji osób pracujących. Dr Tarhoni uważa, że należy się zastanowić na tym, czy zamiast utrzymywać najmłodszych emerytów w Europie, nie lepiej zainwestować te środki w poprawę zdrowia i edukację zdrowotną Polaków. Ekspert związku pracodawców negatywnie odniósł się też do pomysłu objęcia obowiązkiem ubezpieczenia emerytalnego osób o bardzo wysokich dochodach – powyżej 30-krotności średniego wynagrodzenia w kraju. Swoje stanowisko uzasadnił tym, że prowadziłoby to do nadmiernego ograniczenia wolności obywateli w dysponowaniu wynagrodzeniem za pracę. Na koniec prezes Kornacka zauważyła, że ogromnym problemem w Polsce jest stan zdrowia osób w wieku 50+ i skierowana do nich profilaktyka zdrowotna. Szczególnie wielką różnicę – wręcz przepaść – dzieli polskich seniorów od np. niemieckich rówieśników. I tego problemu nie można bagatelizować i traktować tylko interwencyjnie.

Zasady nabywania prawa do świadczeń i strukturę ich wysokości omówiła Gabriela Gancewska, naczelnik Wydziału Wypłaty Emerytur i Rent Oddziału ZUS w Szczecinie. W jej prezentacji znalazł się przykład emerytury w wysokości 4 groszy. Bardzo ożywił on dyskusję. Padło wiele postulatów, które można podsumować pytaniem: „Czy nie należy się zastanowić nad koniecznością wprowadzenia, obok wymogu osiągnięcia wieku, wymogu przepracowania określonej liczby lat lub uzbierania minimalnej kwoty składek?”. Uczestnicy spotkania zauważyli, że nowy elastyczny system daje możliwość otrzymania emerytury nawet wtedy, gdy ma się opłaconą tylko jedną składkę emerytalną. Prowadzi to właśnie do takich skrajnych przypadków jak wypłata kilkugroszowej emerytury. Zauważono także, że bez względu na wysokość emerytury każdy ma takie same uprawnienia np. do świadczeń zdrowotnych, bo na legitymacji emeryta nie ma przecież wysokości świadczenia. Niektórzy słuchacze doda-

wali, że osoba, która przepracowała tylko jeden dzień korzysta z tych samych przywilejów, co osoba, która przepracowała 20 lat.

W tej części debaty ciekawą kwestię poruszyła Alicja Śrudka, przewodnicząca Zarządu Zachodniopomorskiego Krajowej Izby Doradców Podatkowych. Wskazała, że osoby otrzymujące świadczenie w tak niskiej kwocie mają otwartą furtkę do Trybunału Praw Człowieka z oskarżeniem Polski o to, że z tytułu uzyskania świadczenia jest ona pokrzywdzona w stosunku do innych i jest to nierówne traktowanie danej grupy obywateli. Alicja Śrudka uważa, że osoby te doskonale wiedzą, w jakim celu chcą uzyskać kilku- czy kilkunastogroszowe świadczenie emerytalne.

Dr Natalia Marska-Dzioba z Katedry Finansów, Instytutu Finansów Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego zauważyła, że cała polityka opiekuńcza to bardzo skomplikowany mechanizm, bo dotyczy zarówno opieki medycznej, jak i ubezpieczeń społecznych. Jakbyśmy się nie starali, to nie jesteśmy w stanie zastąpić czynnika ludzkiego – czyli opiekunów. Dlatego jej propozycją jest wprowadzenie nowego elementu do ubezpieczeń społecznych, czyli ubezpieczenia opiekuńczego. Finansowanie takiego ubezpieczenia pochodziłoby z podatków do ubezpieczenia i ulg podatkowych. Jego charakter byłby długoterminowym elementem polityki integracji, ponieważ w ocenie prelegentki polityka opiekuńcza nie powinna sprowadzać się do polityki senioralnej. Mimo że największy odsetek interesariuszy będą stanowić osoby starsze, to należy pamiętać o osobach nie w pełni sprawnych na każdym etapie życia.

Bibliografia oraz inne wykorzystane materiały

W opracowaniu bibliografii wykorzystano: dostępne katalogi, przede wszystkim Głównej Biblioteki Pracy i Zabezpieczenia Społecznego (publikacja „Ubezpieczenia społeczne 1999–2008. Literatura polska w wyborze”), Biblioteki Narodowej, zbiorów bibliotecznych uczelni wyższych, zasobów internetowych rozmaitych urzędów administracji publicznej, instytutów badawczych, stowarzyszeń, organizacji oraz prywatnych zbiorów.

- 10 lat na odzyskanie składek z ZUS, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 5
- 60-latkowie idą na emeryturę, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 6
- Adamczyk-Kloczkowska B., Wpływ transferów socjalnych na stan budżetu, „Studia Finansowe” 2001, nr 56
- Adamiec J., Efektywność oszczędzania w otwartych funduszach emerytalnych (OFE), Analizy BAS nr 5, Biuro Analiz Sejmowych, Warszawa 2008, [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/D22B7ABC8AACAF89C125747300276D51/\\$file/Analizy_BAS_2008_05.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/D22B7ABC8AACAF89C125747300276D51/$file/Analizy_BAS_2008_05.pdf)
- Adamska-Mieruszewska J., Mosinek-Schweda M., Rozwój indywidualnych oszczędności emerytalnych w kontekście skłonności Polaków do oszczędzania, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2015, nr 8
- Aleksandrowicz P., Pension reforms in Poland since transition-from path departure to path dependence, „Eur. J. Soc. Secur.” 2007, nr 4
- Ambachtsheer K.P., Don Ezra D., Fundusze emerytalne: jak efektywnie pomnażać majątek ich członków, tł. A.W. Przybylski, Dom Wydaw. ABC, Kraków 2001
- Analiza polityki inwestycyjnej otwartych funduszy emerytalnych w latach 2000–2002. Raport KNUiFE, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2003, nr 5/6
- Analiza propozycji zawartych w dokumencie „Biała Księga. Plan na rzecz adekwatnych, bezpiecznych i stabilnych emerytur z dnia 16 lutego 2012 r.”, Kancelaria Senatu, Biuro Analiz i Dokumentacji, Opinie i Ekspertyzy OE-194, Warszawa 2012
- Analiza rozliczenie składek emerytalnych wpłacanych do ZUS i OFE za okres: lipiec 1999–maj 2008, MPiPS Społecznej, Warszawa 2008, http://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/1_NOWA%20STRONA/Analizy%20i%20raporty/raporty%20i%20sprawozdania/polityka%20spoleczna/skladki%20emerytalne/skladki_ofe_lipiec.99_maj.08.pdf
- Analiza rozliczenie składek emerytalnych wpłacanych do ZUS i OFE za okres lipiec 1999–czerwiec 2007, MPiPS, Warszawa, 2007, http://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/1_NOWA%20STRONA/Analizy%20i%20raporty/raporty%20i%20sprawozdania/polityka%20spoleczna/skladki%20emerytalne/Analiza%20OFE%20czerwiec%202007_21.10.07.pdf
- Analiza wyników badania okresów pobierania emerytur i rent, ZUS, Warszawa 2007, <http://www.zus.pl/files/okres20055.pdf>
- Analiza wyników badania okresów pobierania emerytur, ZUS, Warszawa 2012, <http://www.zus.pl/files/OkresPobierania2012.pdf>

- Analiza. Rozliczenie składek emerytalnych wpłacanych do ZUS i OFE za okres lipiec 1999–grudzień 2006, MPiPS, Warszawa 2007, http://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/1_NOWA%20STRONA/Analizy%20i%20raporty/raporty%20i%20sprawozdania/polityka%20spoleczna/skladki%20emerytalne/Analiza%20OFE%20grudzien%202006%20ze%20spisami.pdf
- Analiza. Rozliczenie składek emerytalnych wpłacanych do ZUS i OFE za okres lipiec 1999–grudzień 2007, MPiPS, Warszawa 2008, http://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/1_NOWA%20STRONA/Analizy%20i%20raporty/raporty%20i%20sprawozdania/polityka%20spoleczna/skladki%20emerytalne/Analiza_OFE_12.07_II.pdf
- Analiza. Stan środków zgromadzonych na rachunku w OFE w zależności od momentu przystąpienia do funduszu, MPiPS, http://www.mpips.gov.pl/userfiles/File/Departament%20Ubezpieczen%20Spolecznych/2analiza%20stan%20srodkow%20w%20ofe%20w%20zalezności%20od%20daty%20przystapienia%20do%20OFE_25-06-10.pdf
- Andruczyk B., Systemy rolniczych ubezpieczeń społecznych jako gwarancja bezpieczeństwa ekonomicznego, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2015, nr 53, http://www.krus.gov.pl/fileadmin/moje_dokumenty/obrazki/kwartalnik/Kwartalnik_53,2015.pdf
- Andruczyk B., Systemy rolniczych ubezpieczeń społecznych jako gwarancja bezpieczeństwa ekonomicznego. Cz. II, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2015, nr 54, http://www.krus.gov.pl/fileadmin/moje_dokumenty/obrazki/kwartalnik/kwartalnik_54.2015.pdf
- Andrusiewicz W., Hipotetyczna a prognozowana emerytura, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2014, nr 4
- Andrusiewicz W., Warto się zastanowić, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2012, nr 8
- Andrzejaszek-Kapusta A., Trzeci filar systemu ubezpieczeń społecznych (emerytalnych) i jego wpływ na przyszłą emeryturę, Bad. Nauk. WSUmiej. Kiel. z. 3, Kielce 2002
- Aniszewska G., Kiedy odroczenie, a kiedy umorzenie zaległych składek?, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 1
- Aniszewska G., Naprawić błędy, czyli korygowanie dokumentów ubezpieczeniowych, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2004, nr 44
- Aniszewska G., Obowiązki zakładów pracy i przedsiębiorców wobec ZUS w 2004 roku: zasady zgłaszania do ubezpieczeń, podstawa wymiaru składek, zasady rozliczania i opłacania składek, dokumenty i raporty, Difin, Warszawa 2004
- Aniszewska G., Pracownik na zleceniu, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 8
- Aniszewska G., Przekroczenie rocznej podstawy wymiaru składki i co dalej?, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2004, nr 40
- Aniszewska G., Ubezpieczenie zleceniobiorców, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 9
- Antonów K., Bartnicki M., Ustawa o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych: komentarz ze zmianami wchodzącymi w życie 1 stycznia 2005 r., Kraków-Zakamycze 2004; wyd. 2: stan prawny na 31 marca 2007 r., Wolters Kluwer, Warszawa 2007
- Antonów K., Działalność inwestycyjna otwartych funduszy emerytalnych, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2000, nr 4
- Antonów K., Finansowe aspekty ubezpieczeń społecznych, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2002, nr 11

- Antonów K., Indywidualne konta emerytalne, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2004, nr 10
- Antonów K., Konstytucyjne zasady prawne a ochrona uprawnień emerytalno-rentowych, Opolskie Studia Administracyjno-Prawne, t. 1, Opole 2003
- Antonów K., Koszty obsługi otwartego funduszu emerytalnego a wysokość emerytury, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1999, nr 12
- Antonów K., Okresy studiów doktoranckich przy ustalaniu prawa do świadczeń emerytalno-rentowych, „Ubezpieczenia Społeczne” 2004, nr 1
- Antonów K., Otwarte fundusze emerytalne w systemie zabezpieczenia emerytalnego w Polsce, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1999, nr 11
- Antonów K., Prawo do emerytury górniczej, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 6
- Antonów K., Prawo do emerytury, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2002, nr 9
- Antonów K., Prawo do emerytury. Stan prawny na 1 stycznia 2003 r., Zakamycze, Kraków 2003
- Antonów K., Problematyka prawna przekazywania części składki na ubezpieczenie emerytalne przez ZUS do OFE, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2006, nr 3
- Antonów K., Sytuacja prawna środków emerytalnych w razie śmierci uprawnionego do emerytury, „Państwo i Prawo” 2001, z. 3
- Antonów K., Zawieszalność prawa do emerytury, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2001, nr 6
- Antonów K., Zmiany prawa emerytalno-rentowego, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2004, nr 12
- Babińska R., Wzruszalność prawomocnych decyzji rentowych, Wolters Kluwer, Kraków 2007
- Bagiński L., Międzyzakładowe pracownicze programy emerytalne: pracownicze fundusze emerytalne w III filarze, Wydaw. Praw., Warszawa 2000
- Balcerowicz-Szkutnik M., Dynamika aktywności zawodowej a ubezpieczenia społeczne, Prace Naukowe AE Wroc., nr 1088, t. 1, Wrocław 2005
- Balcerzak E., Prawo do renty rodzinnej a nauka w szkole, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 32
- Balcerzak-Paradowska B., red., Praca i polityka społeczna wobec wyzwań integracji, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2003
- Bąszan A., Marczyk M., red., Ubezpieczenie społeczne z tytułu wypadków przy pracy, ZUS, Toruń 2015
- Bałkowska A., Przeliczanie emerytur, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2010, nr 8
- Bandarzewski K., Działalność otwartych funduszy emerytalnych na rynku papierów wartościowych, „Przegląd Prawa Handlowego” 2000, nr 8
- Baran D., Ocena działalności funduszy emerytalnych przez potencjalnych klientów: II filar w systemie ubezpieczeń społecznych, Zeszyty Naukowe WSUbezpiep. nr 20, Warszawa 2001
- Baranowska B., Emerytura po rencie z tytułu niezdolności do pracy, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 14
- Barometr Nordea – cykliczne badanie opinii społecznej, którego celem jest weryfikacja wiedzy i poznanie potrzeb informacyjnych Polaków w zakresie funkcjonowania systemu emerytalnego (II i III filaru), <http://www.nordeapolska.pl/>
- Bartczak P., Pracownicze programy emerytalne, „Biuletyn Służby Cywilnej” 1999, nr 1
- Bator B., Emerytura dla osób urodzonych przed 1 stycznia 1949 r. Cz. 1–2, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2001, nr 8; nr 9
- Bator B., Emerytura kolejowa, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 18
- Bator B., Emerytury dla urodzonych po 1948 r., „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 3

- Bator B., Emerytury górnicze, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 19/20
- Bednarczyk E., Ustalanie prawa do polskich świadczeń emerytalno-rentowych dla osób zamieszkałych za granicą i wypłata tych świadczeń, „Z Życia ZUS” 2002, nr 5
- Bednarczyk T., Trzy filary zreformowanego systemu emerytalnego, Zeszyty Naukowe WSE Nisko nr 2, 2000
- Beliczyńska M. i in., Wynagrodzenia pracowników w firmie: nowe stopy procentowe składek na ubezpieczenie rentowe, obowiązki w zakresie odprowadzania składek ZUS [...], Wszech. Podat., Kraków 2008
- Bełkowska A., Dokumenty rozliczeniowe automatycznie, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2010, nr 5
- Bełkowska A., Emerytura bezpieczna i wygodna, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2011, nr 1
- Bełkowska A., Emerytura dla kontynuujących zatrudnienie, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2011, nr 2
- Bełkowska A., Emerytura dla kontynuujących zatrudnienie, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2011, nr 8
- Bełkowska A., Hipoteczna emerytura, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2011, nr 12
- Bełkowska A., Kapitał na przyszłą emeryturę, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2006, nr 1
- Bełkowska A., Kapitał początkowy istotny także za granicą, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2012, nr 4
- Bełkowska A., Kompensata dla nauczycieli, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 8
- Bełkowska A., Mniej urodzeń – większy problem, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2012, nr 5
- Bełkowska A., Nowa podstawa wychowawczego, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2012, nr 3
- Bełkowska A., Podwyżka świadczeń z ZUS, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 3
- Bełkowska A., Podwyżka świadczeń z ZUS, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2010, nr 2
- Bełkowska A., Polsko-kanadyjska umowa o zabezpieczeniu społecznym, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 11
- Bełkowska A., Praca na umowę zlecenie, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2011, nr 5
- Bełkowska A., Wypłata zawieszonych emerytur, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2014, nr 4
- Bełkowska A., Zasady opłacania składki na FEP, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2011, nr 4
- Bełkowska A., Zmiany w kapitale początkowym, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2011, nr 11
- Bełkowska A., ZUS w Internecie, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2010, nr 1
- Bera A., Walczak D., Problematyka wieku emerytalnego w modernizacji polskiego systemu emerytalnego. Głos w dyskusji, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2012, nr 1
- Bernat T., Reforma systemu zabezpieczenia społecznego jako czynnik ryzyka w funkcjonowaniu małych podmiotów gospodarczych, „Polityka Gospodarcza” 1999, nr 1

- Bernat T., Towarzystwo ubezpieczeń wzajemnych w koncepcji reformy systemu emerytalno-rentowego, Zeszyty Naukowe, Pr. Kated. Mikroekon. USzczec. nr 5, Szczecin 1999
- Berrahal K., Różnorodność wskaźników waloryzacji w ubezpieczeniu emerytalnym w świetle celu i funkcji waloryzacji, „Ubezpieczenia Społeczne” 2015, nr 4
- Berrahal K., Różnorodność wskaźników waloryzacji w ubezpieczeniu emerytalnym w świetle celu i funkcji waloryzacji, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka” 2015, nr 4
- Bezpieczeństwo dzięki zrównoważeniu, Synteza przeglądu funkcjonowania systemu emerytalnego, MPiPS oraz MF, Warszawa 2013, http://emerytura.gov.pl/wp-content/uploads/2014/03/20130626_streszczenie.pdf
- Białęcka K., Otwarte Fundusze Emerytalne jako nowy element systemu zabezpieczenia społecznego w Polsce, Zeszyty Naukowe WSHE nr 7, Łódź 2001
- Bielawska K. Zmiany w polskim systemie emerytalnym w świetle Białej Księgi: Agenda na rzecz adekwatnych, bezpiecznych i stabilnych emerytur, OPTIMUM, „Studia Ekonomiczne” nr 1/2014, http://optimum.uwb.edu.pl/wp-content/uploads/numery_pdf/67_Optimum_1_2014.pdf
- Bielecka D., Menedżer płaci składki ZUS, „Monitor Prawa Pracy” 2005, nr 7
- Bielecka I., Działalność gospodarcza a pobieranie emerytury, „Nowe Ubezpieczenia” 2002, nr 26
- Bielecka I., Emerytura dla górnika, „Nowe Ubezpieczenia” 2003, nr 6
- Bielecka I., Emerytura lub renta z tytułu niezdolności do pracy, „Nowe Ubezpieczenia” 2003, nr 1
- Bielecka I., Renty rodzinne, „Nowe Ubezpieczenia” 2003, nr 13/14
- Bielecka I., Umowa zlecenia i umowa o dzieło: obowiązek ubezpieczeń społecznych i zdrowotnych, „Nowe Ubezpieczenia” 2002, nr 3
- Bielewicz A., Zmiany w przepisach ubezpieczeniowych, „Prawo Przedsiębiorcy” 2008, nr 33
- Bieniasz D., Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości. Wybrane aspekty zabezpieczenia społecznego, „Polityka Społeczna” 1999, nr 4
- Bieniasz D., Szałek A.J., Zatrudnianie oraz ubezpieczenie społeczne i zdrowotne Polaków za granicą i cudzoziemców w Polsce: zasady zatrudniania, zasady opłacania składek, przysługujące świadczenia, Wydaw. „Bibl. Prac.”, Warszawa 1999
- Bieniasz D., Ubezpieczenia społeczne i zdrowotne Polaków pracujących za granicą i cudzoziemców pracujących w Polsce po 1 stycznia 1999 r., „Pracodawca i Pracownik” 1999, nr 8
- Bieniasz D., Ubezpieczenia społeczne i zdrowotne Polaków pracujących za granicą i cudzoziemców pracujących w Polsce, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 5
- Bieniasz D., Ubezpieczenia społeczne Polaków pracujących za granicą – w perspektywie przystąpienia Polski do Unii Europejskiej, „Służba Pracownicza” 1999, nr 11
- Bieniasz D., Uścińska G., System ubezpieczeń społecznych po reformie: poradnik dla płatników składek i ubezpieczonych: rozstrzygnięcia ustawowe, wskazówki praktyczne, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1999
- Bieńkowski D., Czy warto przystąpić do pracowniczego programu emerytalnego?, „Nowe Ubezpieczenia” 1999, nr 4
- Bieńkowski D., Emerytury dla osób przed pięćdziesiątką, „Nowe Ubezpieczenia” 1999, nr 6
- Bieńkowski D., Nie bez problemów: dziedziczenie środków w OFE, „Nowe Ubezpieczenia” 2002, nr 4
- Bieńkowski D., Problemy pracowniczych towarzystw emerytalnych. Cz. 1–6, „Nowe Ubezpieczenia” 2000, nr 2; nr 3; nr 4; nr 5; nr 6; nr 7. Cz. 4–6 pt. Pracownicze programy emerytalne. Cz. 1. Etapy tworzenia; Cz. 2. Meandry rejestracji; Cz. 3. Powstawanie funduszu; Cz. 4. Umowa z funduszem inwestycyjnym; Cz. 5. Statut funduszu inwestycyjnego; Cz. 6. Bezpieczeństwo aktywów.

- Bieńkowski D., Symulowany plan wypłat, „Nowe Ubezpieczenia” 2000, nr 10
- Bieńkowski D., Ubezpieczenia grupowe, „Nowe Ubezpieczenie” 2000, nr 9
- Bińczycka-Majewska T., Fundusz Rezerwy Demograficznej w systemie zabezpieczenia ryzyka starości, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2001, nr 10
- Bińczycka-Majewska T., Koordynacja polskiego systemu emerytalnego, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2001, nr 2
- Bińczycka-Majewska T., Kumulacja i rozłączność tytułów ubezpieczenia społecznego, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2007, nr 1
- Bińczycka-Majewska T., red., Konstrukcje prawa emerytalnego, Kraków-Zakamycze 2004
- Bińczycka-Majewska T., Regulacje Wspólnot Europejskich w zakresie koordynacji zabezpieczenia społecznego, „Polityka Społeczna” 1999, nr 4
- Bińczycka-Majewska T., Włączenie polskiego systemu zabezpieczenia społecznego w proces wspólnotowej koordynacji, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2004, nr 5
- Bińczycka-Majewska T., Włodarczyk M., red. nauk., Współczesne problemy prawa emerytalnego, LEX a Wolters Kluwer Business, Warszawa 2015
- Bińczycka-Majewska T., Wybrane zagadnienia prawa do renty rodzinnej, Gdańskie Studia Prawnicze, t. 17, Gdańsk 2007
- Bińczycka-Majewska T., Zabezpieczenie ryzyka starości w nowym systemie prawnym, „Stud. Praw.-Ekon.” t. 67, Łódź 2003
- Bińczycka-Majewska T., Zbieg tytułów ubezpieczenia emerytalnego i rentowego w nowym systemie ubezpieczeń społecznych, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2000, nr 12
- Binięda A., Wnęk A., Rola zakładów ubezpieczeń w drugim filarze reformy ubezpieczeń społecznych, „Prawo Asekuracyjne” 1999, nr 1
- Biskup R., Obowiązki informacyjne funduszu emerytalnego, „Prawo Przedsiębiorcy” 2000, nr 12
- Biskup R., Transfer środków przez otwarte fundusze emerytalne, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 36
- Biskup R., Transfer środków przez otwarte fundusze emerytalne, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 36
- Bitner M., 10 mitów i fakty na temat OFE, Biuletyn, Izba Gospodarcza Towarzystw Emerytalnych, 2015, nr 2, http://igte.pl/publikacje/Biuletyn_IGTE_2_2015.pdf
- Bitner M., 10 mitów i fakty na temat OFE, Biuletyn, Izba Gospodarcza Towarzystw Emerytalnych, 2015, nr 3, http://igte.pl/publikacje/Biuletyn_IGTE_3_2015.pdf
- Biuletyn Informacyjny, ukazujący się od 2014 r. kwartalnik zawierający Informacje i Komunikaty Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, Komunikaty i Obwieszczenia Prezesa Zakładu Ubezpieczeń Społecznych oraz Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego, Obwieszczenia Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej oraz aktualne wysokości świadczeń, wskaźniki, składki, odsetki a także nowe akty prawne z zakresu ubezpieczeń społecznych, <http://www.zus.pl/default.asp?p=1&id=5152>
- Błaszyk I., Kalkulacja wartości końcowej funduszu emerytalnego, Zeszyty Naukowe AE Pozn. nr 18, Poznań 2002
- Błędy w dokumentach ubezpieczeniowych i prawidłowy sposób ich korekty, Cz. 1-2, „Biuletyn Informacyjny ZUS” 2001, nr 3; nr 4
- Błoński T., Ochrona danych osobowych w Zakładzie Ubezpieczeń Społecznych – podstawowe problemy z interpretacją przepisów prawa, „Z Życia ZUS” 2002, nr 1
- Bobak A. i in., Rozliczenia pracowników: świadczenia pieniężne z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa, Consilium, Kraków 1999

- Bobak A., Beliczyńska M., ZUS: umowa zlecenia a ubezpieczenie społeczne i zdrowotne, kapitał początkowy, ubezpieczenie zdrowotne w 2002 roku, zmiany w zasiłkach chorobowych i macierzyńskich, nowe zasady przyznawania zasiłków rodzinnych, pielęgnacyjnych i wychowawczych, wzory druków – przykłady i komentarze, Wszech. Podat., Kraków 2002
- Bobak A., Ciesielska M., ZUS w 1999 r.: przychody niepodlegające obowiązkowemu ubezpieczeniu społecznemu, zatrudnianie emerytów i rencistów, umowa zlecenia, a ZUS, wzory druków, przykłady i komentarz, Consilium, Kraków 1999
- Bobrowska A. Realizowanie funkcji redystrybucyjnej przez państwo za pomocą systemu emerytalnego, „Nauki o Finansach” nr 3/2012, http://www.dbc.wroc.pl/Content/22718/Bobrowska_Realizowanie_funkcji_redystrybucji_przez_panstwo.pdf
- Bobrowska A., Sytuacja kobiet w nowym systemie emerytalnym, Zesz. Nauk., Ekon. UOpol. z. 27, 2002
- Bobrowska A., Trendy demograficzne jako bariera działalności otwartych funduszy emerytalnych w Polsce w perspektywie do 2020 roku, Zeszyty Naukowe Ekon. UOpol. nr 26, 2000
- Bodarski R., Odpowiedzialność płatników składek, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 46
- Bodarski R., Opłata dodatkowa, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 6
- Bodarski R., Osoby prowadzące działalność gospodarczą, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 13
- Bodarski R., Podstawowe zasady udzielania ulg w spłacie należności przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, nr 11
- Bodarski R., Tryb zwrotu nadpłaconych składek na FUS, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 8
- Bodarski R., Ubezpieczenie społeczne i zdrowotne osób z ustalonym prawem do emerytury bądź renty, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 17
- Bodarski R., Ulgi w spłacie należności z tytułu składek, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 3
- Bodarski R., Ulgi w świetle przepisów o pomocy publicznej, „Ubezpieczenia Społeczne” 2005, nr 2
- Bodarski R., Zasady pobierania odsetek za zwłokę przed i po reformie ubezpieczeń społecznych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 9
- Bodarski R., Zasady przyznawania przez ZUS ulg w spłacie należności, „Ubezpieczenia Społeczne” 2003, nr 4–5
- Bogustawska K., Maciejewski M., Rynek Otwartych Funduszy Emerytalnych, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2001, nr 2
- Bochenek-Sadło K., Nagrody jubileuszowe a składki na ubezpieczenia społeczne, „Ubezpieczenia Społeczne” 2006, nr 5
- Bochenek-Sadło K., Ubezpieczenia społeczne i ubezpieczenie zdrowotne osób wykonujących pracę na podstawie umów cywilnoprawnych, ZUS, Warszawa 2007
- Bochenek-Sadło K., Umowa-zlecenie wykonywana przez pracownika – zbieg tytułów do ubezpieczeń społecznych i ubezpieczenia zdrowotnego, „Ubezpieczenia Społeczne” 2007, nr 6
- Bombol M., Dąbrowska A., Edukacja konsumenta jako czynnik wzmacniający jego pozycję na rynku ubezpieczeń społecznych, „Handel Wewnętrzny” 1999, nr 1
- Borkowska M., Obowiązki pracodawcy jako płatnika składek w świetle systemu ubezpieczeń społecznych i zdrowotnych, Sigma, Skierniewice 1999
- Borodo A., red., Zagadnienia prawne i ekonomiczne systemu emerytalnego, Uniwersytet M. Kopernika, TNOiK „Dom Organizatora”, Toruń 2004

- Borowski G., Wpływ nowelizacji dyrektywy Unii Europejskiej o instytucjach wspólnego inwestowania na polskie regulacje dotyczące funduszy inwestycyjnych otwartych, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2003, z. 1
- Borowski R., „Trzeci filar” polskiego systemu emerytalnego w pierwszym filarze Unii Europejskiej – czyli kwestia dostosowania części uzupełniającej systemu emerytalnego do *acquis communautaire*, „Prawo Asekuracyjne” 2003, nr 4
- Borowski R., Czy warto tworzyć pracownicze programy emerytalne?, Cz. 1-2, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 1; nr 4
- Borowski R., Drugi filar nowego systemu emerytalnego – mity i rzeczywistość, Cz. 1-2, „Pracodawca i Pracownik” 1999, nr 8; nr 11
- Borowski R., Pracownicze programy emerytalne, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 1
- Borowski R., Pracownicze Programy Emerytalne, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2000, nr 8
- Borowski R., Sztuka wyboru – w sieci poglądów na temat właściwego sposobu regulacji Otwartych Funduszy Emerytalnych, „Prawo Asekuracyjne” 2003, nr 3
- Borzym W., Jednostki ZUS zaangażowane w proces koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego wynikający z realizacji umów międzynarodowych o zabezpieczeniu społecznym w zakresie załatwiania spraw emerytalno-rentowych, „Z Życia ZUS” 2002, nr 7-8
- Bożek-Węglarz S., Społeczny wymiar polskiego systemu emerytalnego, „Polityka Społeczna” 2003, nr 5-6
- Bożek-Węglarz S., Społeczny wymiar polskiego systemu emerytalnego, „Polityka Społeczna” 2003, nr 5-6
- Brak dokumentów płacowych nie obniża świadczenia, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 2
- Bratkowski S., OFE, czyli całe ryzyko na plecach podatnika, <http://www.obserwatorfinansowy.pl>
- Brodzka K., Nowy roczny limit wpłat na IKE, „Prawo Przedsiębiorcy” 2008, nr 2
- Bronowski K., Emerytura z III filaru, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 19/20
- Brzęczek T., Szczepański M., Reformy systemów emerytalnych byłych krajów socjalistycznych i innych. „Porównania i oceny” 2014, nr 2
- Brzezińska M., Orlik I., Jak przedsiębiorca ma korygować dokumenty, „Gazeta Prawna” 2007, nr 95
- Bucior M., Fundusz Rezerwy Demograficznej, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, nr 1
- Bucior M., Lokowanie środków Funduszu Rezerwy Demograficznej, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, nr 4
- Budyta M., Jak zaskarżyć decyzję ZUS?, „Prawo Przedsiębiorcy” 2005, nr 32
- Budyta M., Zawieszenie działalności gospodarczej a zaprzestanie opłacania składek, „Prawo Przedsiębiorcy” 2005, nr 33
- Bugaj R., Ubezpieczenia społeczne – propozycja korekty reform, „Gospodarka Narodowa” 2004, nr 3
- Bugajski B., red., Ubezpieczenia społeczne: zasady podlegania i opłacania składek, odpowiedzialność płatników składek, ulgi w opłacaniu składek, nowe regulacje w prawie handlowym, Polskie Stowarzyszenie Ubezpieczenia Społecznego, Poradnik dla pracodawców nr 2, Wyż. Szk. Bizn., Radom 2000
- Bugaj-Wojciechowska M., Umowa z emerytem – ze składką czy bez?, „Gazeta Prawna” 2004, nr 121

- Burian A., Zasadność odmowy przyznania renty rodzinnej, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 47
- Bydłoń A., Odprawy i renty, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 44
- CBOS, Jak Polacy planują zabezpieczyć finansowo swoją przyszłość – czy zamierzają w tym celu korzystać z IKZE?, Warszawa 2012
- CBOS, Polacy o dodatkowym oszczędzaniu na emeryturę, komunikat CBOS nr BS/77/2010.
- CBOS, Polacy o indywidualnych kontaktach zabezpieczenia emerytalnego i innych dobrowolnych formach oszczędzania na emeryturę, Warszawa 2011
- CBOS, Raport z badań, Polacy o produktach długoterminowego oszczędzania, Warszawa 2013
- Chłoń A., Aktywność zawodowa osób starszych a system emerytalny i przedemerytalny, „Ubezpieczenia Społeczne” 2003, nr 7
- Chłoń A., Kobiety w nowym systemie emerytalnym, „Ubezpieczenia Społeczne” 2003, nr 8
- Chłoń-Domińczak A. i in., Emerytury z II filara, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2007, nr 5/6
- Chłoń-Domińczak A., Emerytury z filara II – między ubezpieczeniem społecznym a prywatnym, Forum Dyskusyjne Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych 2005, z. 4
- Chłoń-Domińczak A., Góra M., Rutecka J., Konsekwencje zmian w systemie emerytalnym z punktu widzenia osób ubezpieczonych, Warszawa 2016, <http://igte.pl/ekspertyza/Konsekwencje%20zmian%20w%20systemie%20emerytalnym%20z%20punktu%20widzenia%20osob%20ubezpieczonych%20-%20raport%20Polish%20Pension%20Group%20SGH.pdf>
- Chłoń-Domińczak A., Stachura J., Długoterminowe perspektywy systemu emerytalnego, „Ubezpieczenia Społeczne” 2006, nr 5
- Chłoń-Domińczak A., Systemy emerytalne z perspektywy procesu starzenia się ludności, Roczn. Kol. Anal. Ekon. z. 9, 2001
- Chłoń-Domińczak A., Zmiany w systemie emerytalnym. Propozycje Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej. Głos w dyskusji, „Polityka Społeczna” 2010, nr 5–6
- Chmiel J., Zasady umarzania zaległych należności z tytułu składek pobieranych przez ZUS, „Prawo Przedsiębiorcy” 2003, nr 27
- Chojna-Duch E., Pożyczki budżetowe dla Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2000, nr 1
- Chojna-Duch E., Zmiany w systemie ubezpieczeń emerytalnych, „Kontrola Państwowa” 2014, nr 1
- Cholewa-Klimek M., Postępowanie sądowe w sprawach z zakresu ubezpieczeń społecznych, Wydaw. Praw. LexisNexis, Warszawa 2006
- Chorkowy B., Wpływ wyboru strategii inwestowania na efektywność środków zgromadzonych w ramach III filaru systemu emerytalnego, „Przegląd Zachodniopomorski” 2013, z. 3, vol. 2
- Chróścicki A., Charakter prawny umowy o członkostwo w OFE, Cz. 1-2, „Nowe Ubezpieczenia” 2003, nr 10; nr 11
- Chróścicki A., Odpowiedzialność Powszechnego Towarzystwa Emerytalnego, Bad. Nauk. WSUmiej. Kiel. z. 3, Kielce 2002
- Chróścicki A., Organizacja funkcjonowania funduszy emerytalnych, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 10
- Chróścicki A., Powstanie Otwartego Funduszu Emerytalnego. Cz. 1-2, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2001, nr 6; nr 7
- Chróścicki A., Pracownicze programy emerytalne: przywilej czy konieczność: komentarz do ustawy z dnia 22 sierpnia 1997 r. o pracowniczych programach emerytalnych (Vademecum Pracodawcy i Pracownika; 34), Difin, Warszawa 2000

- Chróścicki A., Projekt ustawy o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 8
- Chróścicki A., Promesa na utworzenie funduszu emerytalnego, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 11
- Chróścicki A., Prowizja ZUS z tytułu przekazania składek do Otwartych Funduszy Emerytalnych, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 4
- Chróścicki A., Rozwiązanie umowy z funduszem emerytalnym, „Nowe Ubezpieczenia” 2003, nr 15/16
- Chróścicki A., Tryb zawarcia umowy o członkostwo w funduszu emerytalnym, „Nowe Ubezpieczenia” 2003, nr 17/18
- Chrzostowski A., Efekt Laffera w ubezpieczeniach emerytalnych, „Gospodarka Narodowa” 2013, nr 4
- Chybalski F., Decyzje emerytalne w ekonomii: implikacje dla polskiego systemu emerytalnego, „Ekonomista” 2013, nr 6
- Chybalski F., Fundusze emerytalne w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Wybrane aspekty prawne, organizacyjne i ekonomiczne, „Polityka Społeczna” 2009, nr 2
- Chybalski F., Fundusze emerytalne w krajach OECD, „Polityka Społeczna” 2006, nr 4
- Chybalski F., Marcinkiewicz E., red, Współczesne zabezpieczenie emerytalne. Wybrane aspekty ekonomiczne, finansowe i demograficzne, Monografie Politechniki Łódzkiej, Łódź 2013
- Chybalski F., Miary charakteryzujące zmiany na rynku OFE, „Wiadomości Statystyczne” 2005, nr 12
- Chybalski F., Miary oceny efektów działalności inwestycyjnej OFE, „Wiadomości Statystyczne” 2006, nr 10
- Chybalski F., Prakseologiczne podejście do oceny działania systemu emerytalnego, „Prakseologia” 2012, nr 152, http://www.kozminski.edu.pl/fileadmin/wspolne_elementy/Jednostki/Czasopismo_MBA/152_caly_numer.pdf
- Chybalski F., Prognozowanie transferów na rynku otwartych funduszy emerytalnych, Prace Naukowe AE Wroc. nr 1112, Wrocław 2006
- Chybalski F., Ranking otwartych funduszy emerytalnych, Prace Naukowe AE Wroc. nr 1109, Wrocław 2006
- Chybalski F., Zmiany w Polskim Systemie Emerytalnym A. D. 2014. Diagnoza i perspektywa, OPTIMUM, „Studia Ekonomiczne” nr 4/2014
- Chybalski F., red. nauk., Adekwatność dochodowa, efektywność i redystrybucja w systemach emerytalnych: ujęcie teoretyczne, metodyczne i empiryczne, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2016
- Ciak J., Kołosowska B., System emerytalny i jego zmiany w Polsce w kontekście deficytu budżetowego oraz długu publicznego w latach 1999–2014, „Kwartalnik KES Studia i Prace” 2015, nr 3(23) pt. Finanse i ubezpieczenia, <http://kolegia.sgh.waw.pl/pl/KES/kwartalnik/Documents/JCBK234.pdf>
- Ciarkowski Sz., Zmiana formy Pracowniczego Programu Emerytalnego lub podmiotu zarządzającego środkami, „Przegląd Ubezpieczeń Społeczno-Gospodarczych” 2001, nr 11
- Ciechański J., Otwarta metoda koordynacji systemów emerytalnych, „Ubezpieczenia Społeczne” 2003, nr 4–5
- Ciechomska D., Radziśław A., Ubezpieczenia społeczne osób prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą, „Prawo Przedsiębiorcy” 2000, nr 21,
- Ciechomska J., Rola Komisji Administracyjnej ds. Zabezpieczenia Społecznego Pracowników Migrujących w koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego, „Wspólnoty Europejskie” 2008, nr 4

- Ciechomska J., Ubezpieczenie społeczne pracowników delegowanych do pracy na terytorium europejskiego obszaru gospodarczego, „Wspólnoty Europejskie” 2006, nr 7/8
- Ciechomska J., Ubezpieczenie społeczne pracowników oraz osób prowadzących działalność na własny rachunek delegowanych do pracy na terytorium UE/EOG, „Prawo i Podatki Unii Europejskiej w Praktyce” 2007, nr 10
- Ciechomska J., Zasady ustalania ustawodawstwa właściwego w zakresie zabezpieczenia społecznego dla pracowników migrujących na obszarze UE, „Prawo i Podatki Unii Europejskiej w Praktyce” 2008, nr 4
- Ciemniewski M., Program emerytalny, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2000, nr 6
- Ciepliński M., Renty inwalidzkie w rolnictwie – fakty i mity, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2005, nr 1
- Ciesielska M., Paryna P. (red.), Demografia a system emerytalny, Raport Centrum Stowarzyszenia Koliber, Wrocław 2013, <http://analizy.koliber.org/files/2014/11/Wersja-ostateczna-raportu-pdf-2.pdf>
- Cieślak M., Ziółkowski P., Poradnik pracodawcy – wybrane aspekty prawa pracy, ubezpieczeń społecznych i zdrowotnego oraz prawa podatkowego, Instytut Studiów Podatkowych Modzelewski i Wspólnicy, Prawo Finansowe z. 5, Warszawa 2000
- Ciszewska D., Następstwo prawne w świetle ustawy z 17.12.1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, „Monit. Praw.” 2007, nr 1
- Co to jest Fundusz Rezerwy Demograficznej. Ma zasilać nasze emerytury, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2007, nr 12
- Co z emeryturami dla 60-latków?, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 4
- Coraz więcej emerytur na kontach, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 6
- Czaja-Hliniak I., Ustawowe regulacje ograniczające osiągnięcie świadczeń emerytalnych w pełnej wysokości, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2007, nr 8
- Czajka Z., red., Zestawienia tabelaryczne, w układzie województw: 1. Rolnicze emerytury i reny w 2004 roku.; 2. Przeciętna miesięczna liczba osób objętych ubezpieczeniem społecznym rolników w 2004 r.; 3. Liczba świadczeń jednorazowych wypłaconych przez KRUS, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2005, nr 1
- Czajka Z., Reformy emerytalne w Niemczech (z 2001 r.) i w Wielkiej Brytanii (w latach 90.). Stabilność finansowa systemów emerytalnych a adekwatność emerytur, „Polityka Społeczna” 2004, nr 1
- Czarny J., Tarasińska Z., Miller L., O potrzebie naprawy systemu ubezpieczeń społecznych, „Myśl. Socjaldem.” 2000, nr 3
- Czapiński J., Góra M., Świadomość „emerytalna” Polaków. Raport z badania ilościowego, Europejski Kongres Finansowy, Warszawa 2016, http://uczelnia.sgh.waw.pl/pl/uczelnia/badania/grupy_badawcze/ppg/Documents/Publikacje/Gora/SEM_EKF_2016.pdf
- Czapka M., Kontny U., Wydatki z budżetu państwa na świadczenia emerytalne żołnierzy zawodowych w latach 1990-2002, Zeszyty Naukowe Kated. Ekon. WSEiA nr 1/2, Bytom 2006
- Czas podjąć decyzję: emerytura czy praca, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2011, nr 9
- Czechowska I.D., Działalność lokacyjna OFE – źródło finansowania ubezpieczeń emerytalnych, Acta UL, Fol. Oecon. z. 160, 2002
- Czechowska M., Pracownicze programy emerytalne jako III filar systemu emerytalnego, „Prawo Pracy” 1999, nr 4

- Czechowska M., Reforma emerytalna: poradnik: ubezpieczenia społeczne po reformie, AD. Drągowski, Warszawa 1999
- Czechowska M., Zabieglńska B., Ubezpieczenia społeczne i zdrowotne: komentarz do zmian: ustawa o systemie ubezpieczeń społecznych [...], AD. Drągowski, Warszawa 2003
- Czepulis-Rutkowska Z., Golinowska S., Reformowanie systemu emerytalnego – w kierunku wzrostu indywidualnej odpowiedzialności, w: S. Golinowska, red., Zmiany i reformy w systemie zabezpieczenia społecznego w kierunku wzrostu indywidualnej odpowiedzialności, IPISS, Warszawa 1999
- Czepulis-Rutkowska Z., Instytucje nowego systemu emerytalnego a realizacja celu reformy emerytalnej, „Polityka Społeczna” 2002, nr 10
- Czepulis-Rutkowska Z., Systemy emerytalne a poziom zabezpieczenia materialnego emerytów, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2000
- Czepulis-Rutkowska Z., Trzeci filar – szansa na dostatnią emeryturę, „Polityka Społeczna” 2000, nr 11/12
- Czerwińska T., Pomiar i ocena efektywności inwestycyjnej otwartych funduszy emerytalnych, „Bank i Kredyt” 2003, nr 5
- Czerwińska T., Ryzyko w otwartych funduszach emerytalnych, „Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstw” 2003, nr 11
- Czerwińska T.T., Dywersyfikacja portfela inwestycyjnego OFE na tle rozwiązań międzynarodowych, Forum Dyskusyjne Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych 2004, z. 3
- Czerwińska T.T., Metoda wartości ryzykowanej w zarządzaniu otwartym funduszem emerytalnym, Prace Naukowe AE Wroc. nr 1037, t. 1, Wrocław 2004
- Czerwińska T.T., Polityka inwestycyjna instytucji ubezpieczeniowych – ujęcie atrybutowe, Pr. Mater. Wydz. Zarz. UGdań. nr 3, Gdańsk 2007
- Czublun P., Ubezpieczenia na życie jako element trzeciego filaru systemu ubezpieczeń społecznych, „Prawo Asekuracyjne” 2001, nr 4
- Czy oszczędności krajowe będą w stanie finansować długookresowy wzrost gospodarczy, Deloitte, Warszawa, 2015, <http://igte.pl/publikacje/Czy%20oszczednosci%20krajowe%20beda%20w%20stanie%20finansowac%20dlugoterminowy%20wzrost%20gospodarczy%20w%20Polsce.pdf>
- Czy Polaków stać na dodatkowe ubezpieczenie emerytalne?, „Dialog” 2015, nr 3
- Czyżewski A., Matuszczak A., KRUS w budżecie rolnym Polski. Fakty i mity, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2015, nr 53
- Czyżowski A., oprac., Ubezpieczenia społeczne: zbiór przepisów podstawowych: ustawa o systemie ubezpieczeń społecznych, ustawa o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników, ustawa o funduszu alimentacyjnym i inne akty prawne, CeDeWu, Warszawa 2003
- Dąbrowska E., Niezdolność do pracy a uprawnienia do renty, „Prawo Przedsiębiorcy” 2000, nr 47
- Dane na koncie w ZUS można skorygować, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2015, nr 9-10
- Daniel A., Odrębności postępowania z zakresu ubezpieczeń społecznych, „Nowe Ubezpieczenia” 2003, nr 13/14
- Darpatova D., Jarocki M., Podatek dochodowy od osób fizycznych a ubezpieczenia społeczne w świetle regulacji polskich i unijnych, „Przegląd Podatkowy” 2005, nr 4
- Daszewski K., red., Dane dotyczące osób objętych w 2003 roku ubezpieczeniem społecznym rolników, wypłaconych emerytur i rent oraz świadczeń jednorazowych, na tle analogicznej statystyki z 2002 r., „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2004, nr 2

- Daszkowski J., Oszacowania obciążeń płac składkami i podatkiem w Polsce 1992–2002, „Polityka Społeczna” 2004, nr 4
- Dbamy o oszczędności emerytalne Polaków, IGTE, Warszawa 2015, http://igte.pl/publikacje/Folder_IGTE.pdf
- Dębski W., Fundusze emerytalne szansą zabezpieczenia przyszłości i rozwoju rynku kapitałowego w Polsce, „Bank i Kredyt” 2001, nr 10
- Dębski W., Fundusze emerytalne w Polsce i ich wpływ na rozwój rynku kapitałowego, „Bank i Kredyt” 2006, nr 11/12
- Delegowanie pracowników w świetle rozmów polskich i niemieckich instytucji, „Biuletyn Informacyjny ZUS” 2005, nr 4
- Denisiuk M., Wystąpienie i wypłata środków z otwartego funduszu emerytalnego, „Monitor Ubezpieczeniowy” 2012, nr 49
- Denisiuk M., Zmiany w organizacji i funkcjonowaniu otwartych funduszy emerytalnych a interesy ubezpieczonych, „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2009, nr 2
- Dera D., Emerytura częściowa – komu przysługuje, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2016, nr 7/8
- Dera D., Emerytura po nowemu od 1 maja 2015 r., „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2015, nr 7/8
- Dera D., Symboliczna waloryzacja emerytur i rent w 2016 r. i jednorazowy dodatek, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2016, nr 3
- Deutsch M., Przekazywanie składek do Otwartych Funduszy Emerytalnych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 6
- Dezaktywizacja osób w wieku okołoemerytalnym. Raport z badań, MPiPS, Warszawa 2008, <http://www.mpips.gov.pl/userfiles/File/Raporty/Dezaktywizacja.pdf>
- Dlaczego ZUS stosuje przerwy w przekazywaniu składek do OFE?, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2001, nr 1
- Długosz M., Dziwanowska-Oleksiak M.; Godłozza M., red., Emerytury i renty: procedury administracyjne: koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego, Ministerstwo Polityki Społecznej, Warszawa 2005
- Do końca lutego trzeba powiadomić ZUS o przychodach, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2016, nr 2
- Do końca maja trzeba rozliczyć dodatkowe przychody, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2016, nr 5
- Dobre wyniki Funduszu Rezerwy Demograficznej zarządzanego przez ZUS, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 4
- Dobre wyniki funduszy ZUS, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 8
- Dodatkowe oszczędzanie na emeryturę w Polsce – perspektywa społeczna, Izba Zarządzających Funduszami i Aktywami, Zespół Doradztwa dla Sektora Ubezpieczeniowego PwC, 21 czerwca 2013, <http://docplayer.pl/5309816-Www-pwc-pl-dodatkowe-oszczedzanie-na-emeryture-w-polsce-perspektywa-spoeczna.html>
- Dodatkowy system emerytalny w Polsce – diagnoza i rekomendacje zmian, raport opracowany przez zespół pod kierunkiem Joanny Ruteckiej w składzie: K. Bielawska, R. Petru, S. Pieńkowska-Kamieniecka, M. Szczepański, M. Żukowski, Towarzystwo Ekonomistów Polskich, Warszawa, 2014, http://uczelnia.sgh.waw.pl/pl/uczelnia/badania/grupy_badawcze/ppg/Documents/Raport-DSE-TEP_Rutecka-www.pdf
- Dokumentacja II i III filaru, „Nowe Ubezpieczenia” 1999, nr 1

- Domański St.R., Zabezpieczenie emerytalne rolników w świetle podziału kapitału i dochodu, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2012, nr 43
- Domińczak A., Liczymy swoje emerytury, „Nowe Ubezpieczenia” 1999, nr 3
- Drzewiecka J., Ubezpieczenia społeczne rzemieślników po 1972 r., „Ubezpieczenia Społeczne” 2006, nr 4
- Drzewiecka J., Ubezpieczenia społeczne rzemieślników w latach 1977–1998, „Ubezpieczenia Społeczne” 2006, nr 5
- Drzewiecka J., Ubezpieczenie społeczne rzemieślników – geneza i charakterystyka systemu, „Ubezpieczenia Społeczne” 2006, nr 3
- Dubowski M., Możliwości osiągnięcia wyższych stóp zwrotu przez otwarte fundusze emerytalne, Forum Dyskusyjne Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych z. 3, 2004
- Dubowski M., Możliwości osiągnięcia wyższych stóp zwrotu przez otwarte fundusze emerytalne, Forum Dyskusyjne Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych 2004, z. 3
- Duda I., Indywidualne Konta Emerytalne i Indywidualne Konta Zabezpieczenia Emerytalnego a oszczędnościowy potencjał polskich gospodarstw domowych, „Finanse” 2015, nr 1
- Duda I., Wynagradzanie za pośrednictwem pracowniczych programów emerytalnych, w: S. Borkowska, red., Pakietowe systemy wynagrodzeń, IPISS, Warszawa 2000
- Dudkiewicz D., Zarządzanie ryzykiem funduszy emerytalnych, „Zarządzanie Ryzykiem” 2003, nr 2
- Dudziak B., Jakie dokumenty musi wydać pracodawca?, „Prawo Przedsiębiorcy” 2001, nr 39
- Dudziak B., Renta z tytułu niezdolności do pracy a prawo do emerytury, „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 31
- Dudziak B., Wcześniej na emeryturę, „Prawo Przedsiębiorcy” 2002, nr 34
- Dudziak B., Wysokość renty rodzinnej, „Prawo Przedsiębiorcy” 2003, nr 31
- Dudziak B., Zbieg prawa do renty rodzinnej z prawem do świadczenia przedemerytalnego, „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 41
- Dulińska B., Finansowanie składek na ubezpieczenia społeczne za niektórych absolwentów szkół, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2002, nr 2
- Dulińska B., Grupy osób nie podlegających ubezpieczeniom społecznym, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 7
- Dulińska B., Informacja o składkach na ubezpieczenie emerytalne, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 11
- Dulińska B., Składki na ubezpieczenia społeczne stypendystów sportowych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 7/8
- Dulińska B., Składki na ubezpieczenia społeczne, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 4
- Dulińska B., Ubezpieczenia osób zatrudnionych przez podmioty zagraniczne, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 23
- Dulińska B., Ubezpieczenia społeczne i ubezpieczenie zdrowotne funkcjonariuszy służby więziennej, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 10
- Dutkiewicz D., Koordynacja systemów emerytalnych w UE, „Prawo, Ubezpieczenia, Reasekuracja” 2004, nr 2
- Dutkiewicz E., Orzecznictwo o niezdolności do pracy, „Ubezpieczenia Społeczne” 2004, nr 5
- Dworniak J., Rozliczenie zobowiązań z tytułu składek na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne. Stan prawny na 20 listopada 2005 roku, P.U.H.P. Sanpollac, Warszawa 2005
- Dybał M. Finansowanie okresu przejściowego w systemie emerytalnym, „OPTIMUM. „Studia Ekonomiczne” 2014, nr 1

- Dybał M., Efektywność inwestycyjna funduszy emerytalnych, CeDeWu, Warszawa 2008
- Dybał M., Efektywność inwestycyjna funduszy emerytalnych, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa 2008
- Dybał M., Istota i rodzaje systemów emerytalnych, w: L. Olszewski, red., *Ekonomia*, t. 18, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2010
- Dybał M., Portfele inwestycyjne OFE, w: F. Chybalski, red., *Otwarte fundusze emerytalne w Polsce. Analiza działalności inwestycyjnej, finansów oraz decyzji członków*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2009
- Dybał M., Reformy systemów emerytalnych, „*Zarządzanie i Finanse*” 2013, nr 2
- Dygas M., Bezpieczne konta, „*Wiadomości Ubezpieczeniowe*” 2008, nr 1/2
- Dygas M., Jaka emerytura z nowego systemu?, „*Wiadomości Ubezpieczeniowe*” 2006, nr 3/4
- Dygas M., Pospolite ruszenie, „*Wiadomości Ubezpieczeniowe*” 2008, nr 1/2
- Dygas M., Przyjazny filar, „*Wiadomości Ubezpieczeniowe*” 2008, nr 1/2
- Dyląg R., Wysokość składki a podstawowy cel programu emerytalnego określonych świadczeń, *Zesz. Teor. Rachun.* t. 2, 2001
- Dymek M., Podstawa wymiaru emerytury, „*Prawo Przedsiębiorcy*” 2000, nr 35
- Dziekan J., 67-letni rzecznik?, *Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, 2012, nr 4
- Dziekan J., Dlaczego składka wraca do ZUS, *Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, 2010, nr 12
- Dziekan J., Emerytura a renta, *Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, 2011, nr 5
- Dziekan J., Emerytury będą, *Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, 2014, nr 1-2
- Dziekan J., Gdy rozmowa zejdzie na ZUS, *Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, 2013, nr 9-10
- Dziekan J., Medialne fakty i mity, *Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, 2010, nr 10
- Dziekan J., Niech się święci emerytura, *Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, 2012, nr 9
- Dziekan J., Nostradamus i ZUS, *Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, 2013, nr 3
- Dziekan J., OFE to nie wszystko, *Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, 2014, nr 8
- Dziekan J., Pozornie ubezpieczeni, *Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, 2011, nr 9
- Dziekan J., Przywracanie straconego czasu, *Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, 2011, nr 6
- Dziekan J., Waloryzacja za progiem, *Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, 2008, nr 2
- Dziekan J., Warto żyć i pracować dłużej, *Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, 2012, nr 2
- Dziekan J., Wcześniejsza jesień wczesna wiosna, *Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, 2008, nr 1
- Dziekan J., Zadbaj o swój kapitał, *Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, 2010, nr 11
- Dziekan J., ZUS zmienia się dla klientów, *Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, 2010, nr 11

- Dzienisiuk D., Prawo pracy a prawo ubezpieczeń społecznych, Difin, Warszawa 2016
- Dzienisiuk D., Warunki nabycia prawa do polskiej emerytury po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2006, nr 2
- Dzienisiuk D., Wymiar polskiej emerytury w ramach koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego w Unii Europejskiej, w: W. Sanetra, red., Europeizacja polskiego prawa pracy, Fundacja Promocji Prawa Europejskiego, IPiSS, Warszawa 2004
- Dzienisiuk D., Wypłata gwarantowana jako odrębne świadczenie ze społecznego ubezpieczenia emerytalnego, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka” 2016, nr 1, http://www.zus.pl/files/D_Dzienisiuk_Wypłata%20gwarantowana.pdf
- Dzienisiuk D., Zabezpieczenie społeczne w Unii Europejskiej – koordynacja świadczeń, Difin, Warszawa 2004
- Dzierżawski K., Polska reforma emerytalna. Fakty, mity, sofizmaty, „Businessman Magazine”, 2004, nr 194
- Dzierżawski K., Reforma emerytalna: fakty, mity, sofizmaty, „Ius et Lex” 2005, nr 1
- Dzierzbicka O., Strajkujący pracownik w ewidencjach i dokumentach ubezpieczeniowych: stan prawny na 1 października 2008 r., „Poradnik Gazety Prawnej” 2008, nr 39
- Dzik B., Udział premii za ryzyko w kosztach wypłaty emerytur z filara II ubezpieczeń emerytalnych, Forum Dyskusyjne Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych 2005, z. 4
- Dziubińska E., Emerytura wcześniejsza: po zmianie przepisów, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 12
- Dziubińska E., Obliczanie emerytury z uwzględnieniem okresów pracy w gospodarstwie rolnym, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2001, nr 17
- Dziubińska E., Obliczanie wysokości emerytury, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2001, nr 14
- Dziubińska E., Renta z tytułu całkowitej niezdolności do pracy, „Nowe Ubezpieczenia” 2001, nr 17
- Dziubińska E., Sejdel E., Kapitał początkowy w świetle przepisów ustawy emerytalnej. Stan prawny na 15.10.2000 r., KZRS „Samopomoc Chłopska”, Warszawa 2000
- Dziubińska E., Środki dowodowe wymagane do ustalenia podstawy wymiaru emerytury lub rent, „Nowe Ubezpieczenia” 2001, nr 4
- Dziubińska E., Świadczenia minimalne, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 9
- Dziubińska-Lechnio E., Łobejko Z., Skowrońska E., Polski system emerytalno-rentowy, Wydaw. Ubezp., Warszawa 2005
- Dziubińska-Lechnio E., Obowiązki płatnika składek związane z ustalaniem kapitału początkowego, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2002, nr 7
- Dziubińska-Lechnio E., Orkwiszewska E., Ubezpieczenia społeczne i zdrowotne: praktyczny poradnik. Stan prawny na dzień 1 kwietnia 2003 r., Dom Wydaw. ABC, Warszawa 2003
- Dziubińska-Lechnio E., Policz, zanim wystąpisz o rentę rodzinną, „Służba Pracownicza” 2008, nr 4
- Dziubińska-Lechnio E., Postępowanie o przyznanie renty socjalnej, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 1
- Dziubińska-Lechnio E., Sejdel E., Dokumentowanie podstawy wymiaru emerytur i rent, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 8
- Dziubińska-Lechnio E., Sejdel E., Emerytura po rencie z tytułu niezdolności do pracy, „Z Życia ZUS” 2003, nr 1
- Dziubińska-Lechnio E., Sejdel E., Emerytury: praktyczny poradnik, Dom Wydaw. ABC, Warszawa 2001
- Dziubińska-Lechnio E., Sejdel E., Kapitał początkowy do obliczenia nowej emerytury, Difin, Warszawa 2002

- Dziubińska-Lechnio E., Sejdel E., Kapitał początkowy, Dom Wydaw. ABC, Warszawa 2002
- Dziubińska-Lechnio E., Sejdel E., Nowe możliwości wyłączenia z kręgu osób uprawnionych do renty rodzinnej, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, nr 9
- Dziubińska-Lechnio E., Sejdel E., Podstawa wymiaru świadczeń emerytalno-rentowych i kapitału początkowego. Cz. 1-5, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2002, nr 12; 2003, nr 1; nr 2; nr 3; nr 4; nr 6
- Dziubińska-Lechnio E., Sejdel E., Świadczenia przysługujące rodzinie po śmierci żywiciela, Cz. 1-2, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2002, nr 9; nr 10
- Dziubińska-Lechnio E., Skowrońska E., Emerytura dla średniej grupy wiekowej. Cz. 1-2, „Prawo Przedsiębiorcy” 2005, nr 4; nr 6
- Dziubińska-Lechnio E., Skowrońska E., Granice indywidualnego manewru: podstawa wymiaru emerytury, „Służba Pracownicza” 2007, nr 1
- Dziubińska-Lechnio E., Skowrońska E., Kiedy pracownik nie dostanie emerytury, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 13
- Dziubińska-Lechnio E., Skowrońska E., Ponowne ustalanie wysokości emerytury i renty, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 1
- Dziubińska-Lechnio E., Skowrońska E., Renta z tytułu niezdolności do pracy, cz. 1-2, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 9, nr 10
- Dziubińska-Lechnio E., Skowrońska E., Wysokość emerytury – która kwota bazowa?, „Z Życia ZUS” 2005, nr 1
- Dziubińska-Lechnio E., Zawieszanie i zmniejszanie emerytur i rent, „Prawo Pracy” 2003, nr 6
- Dziubińska-Michalewicz M., Dodatkowe systemy emerytalne w wybranych krajach Unii Europejskiej, Informacja nr 776, 2001 r. Kancelaria Sejmu Biuro Studiów i Ekspertyz, <http://biurose.sejm.gov.pl/info/index.htm>
- Dziubińska-Michalewicz M., Szczególne uprawnienia emerytalno-rentowe górników w wybranych krajach UE, Informacja nr 1140, 2005 r. Kancelaria Sejmu, Biuro Studiów i Ekspertyz, <http://biurose.sejm.gov.pl/info/index.htm>
- Dziwok E., Alternatywne metody oceny jakości zarządzania portfelem instrumentów dłużnych na przykładzie inwestycji OFE w latach 2001-2012, Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach nr 221, Katowice 2015, http://www.ue.katowice.pl/fileadmin/_migrated/content_uploads/02_28.pdf
- Eckert M., Jakie zasady określają regulowanie składek na ubezpieczenie społeczne pracownika oddelegowanego do pracy w innym kraju Unii Europejskiej, „Personel i Zarządzanie” 2004, nr 9
- Eggink R., Kilka uwag do raportu „Polityka inwestycyjna otwartych funduszy emerytalnych – analiza istniejących rozwiązań i propozycje zmian”, Forum Dyskusyjne Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych 2004, z. 3
- Emerytura będzie wypłacana bez rozwiązania umowy o pracę, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 1
- Emerytura dla ubezpieczonych urodzonych przed dniem 1 stycznia 1949 r. z obniżonym stażem ubezpieczeniowym, „Biuletyn Informacyjny ZUS” 2001, nr 1
- Emerytura po zmianach, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2014, nr 6
- Emerytura z urzędu dla osób pobierających renty z tytułu niezdolności do pracy, „Biuletyn Informacyjny ZUS” 2006, nr 1
- Emerytury i renty w 2010 r., GUS, Informacje i Opracowania Statystyczne, Warszawa 2012
- Emerytury i renty w 2012 r., GUS, Informacje i Opracowania Statystyczne, Warszawa 2012

- Emerytury i renty w 2014, GUS, Warszawa 2015 (opracowanie ukazujące się systematycznie raz w roku <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-zatrudnieni-wynagrodzenia-koszty-pracy/emerytury-i-renty-w-2014-r,-10,5.html>)
- Emerytury i renty z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych” 1999, nr 1
- Emerytury i renty z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Stan prawny 6 kwietnia 1999, Wydaw. Praw., Warszawa 1999
- Emerytury i renty: opis procedur administracyjnych, MGPIPS, Warszawa 2002
- Emerytury i renty: stan prawny na dzień 30 sierpnia 2004 r., „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 37
- Emerytury i renty: twoje prawa i obowiązki podczas poruszania się po terytorium Unii Europejskiej, MPiPS, Warszawa 2002
- Emerytury od czerwca 2014 r., Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2014, nr 7
- Emerytury pomostowe – kto może się o nie starać, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 2
- Emerytury wcześniejsze i pomostowe, „Gazeta Prawna” 2002, nr 119
- Emerytury: warunki uzyskania: komentarz i przepisy, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 9
- Ewolucja ubezpieczeń społecznych w okresie transformacji ustrojowej, PSUS, Bydgoszcz 2011
- Fandrejewska A. Rozgrywka emerytalna, Biuletyn, Izba Gospodarcza Towarzystw Emerytalnych, 2015, nr 2, http://igte.pl/publikacje/Biuletyn_IGTE_2_2015.pdf
- Flanek T., Badanie funduszy emerytalnych i inwestycyjnych, „Rachunkowość” 2000, nr 5
- Fliś M., Pękała P., Wojciechowski W., Jak działa nowy system emerytalny i co warto w nim zmienić, Forum Obywatelskiego Rozwoju, https://www.for.org.pl/upload/File/analizy/Analiza_Jak_dziala_nowy_system_emerytalny_i_co_warto_w_nim_zmienic.pdf
- Florek L., Kapitał emerytalny a działalność lokacyjna OFE, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2009, nr 1
- Fluks M., Ewolucja organizacji systemów emerytalnych a kryzys państwa opiekuńczego na przełomie wieków – część 1, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2011, nr 42
- Fluks M., Ewolucja organizacji systemów emerytalnych a kryzys państwa opiekuńczego na przełomie wieków – cz. 2, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2012, nr 43
- Fluks M., Ewolucja organizacji systemów emerytalnych a kryzys państwa opiekuńczego na przełomie wieków – cz. 3, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2012, nr 44
- Foland M., Jagła W., Ciepliński M., Ubezpieczenia rolnicze w opinii polityków koalicji i opozycji, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2009, nr 35
- Foland M., Jagła W., Reforma KRUS kwestią woli politycznej, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2010, nr 36
- Forum dyskusyjne ubezpieczeń i funduszy emerytalnych. Polityka inwestycyjna otwartych funduszy emerytalnych, z. 3, KNUiFE, Warszawa 2004
- Frąckiewicz L., Koczur W., red., Zabezpieczenie społeczne osób niepełnosprawnych, Wydaw. AE Katow., Katowice 2006
- Franek J., Systemy emerytalne a rozrodczość, „Ekonomista” 2012, nr 5

- Frankowska A., Unijni pracodawcy opłacają składki w Polsce, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2004, nr 49
- Frasyniuk-Pietrzyk M., Efektywność inwestycji otwartych funduszy emerytalnych w Polsce, Prace Naukowe AE Wroc. nr 952, Wrocław 2002
- Frasyniuk-Pietrzyk M., Ocena działalności inwestycyjnej OFE w latach 2002–2005, Zesz. Nauk., Finanse, Rynki Finan., Ubezpie., USzczec., Szczecin 2007, nr 6, cz. 1
- Frątczak E., Proces starzenia się ludności Polski, „Studia Demograficzne” 2002, nr 2
- FRD Liderem, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2012, nr 2
- Frieske K.W. i Przychodaj E., red. nauk., Ubezpieczenia społeczne w procesie zmian. 80 lat Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, ZUS, IPiSS, Warszawa 2014
- Fryźlewicz M., Kurkiewicz A., System emerytalny dla posłów do Parlamentu Europejskiego, „Zeszyty Prawnicze” 2008, nr 2
- Fundusz emerytur pomostowych, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2010, nr 1
- Fundusze emerytalne, pracownicze programy emerytalne: wraz z indeksem rzeczowym. Stan prawny: kwiecień 1999 r., VII, C.H. Beck, Bydgoszcz 1999
- Gadkowski M., ABC nowego systemu emerytalnego, „Pracodawca” 1999, nr 1
- Gadkowski M., Nowy system emerytalny – filar I: podobieństwa i różnice między starym i nowym systemem emerytalnym, „Pracodawca” 1999, nr 3
- Gadkowski M., Nowy system emerytalny, „Pracodawca” 1999, nr 4
- Gadkowski M., Nowy system emerytalny: filar III, „Pracodawca” 1999, nr 6
- Gajda M., Herbut A., Orzecznictwo od A do Z: renty i świadczenia rodzinne, „Integracja” 2006, nr 1
- Gajek L., Ostaszewski K., Plany emerytalne: zarządzanie aktywami i zobowiązaniami, Wydaw. Nauk.-Tech., Warszawa 2002
- Gałecka-Burdziak E., Góra M., Impacts of the Availability of Old-Age Benefits on Exits from the Labour Market, IZA Discussion Paper No. 9014, April 2015, <http://ftp.iza.org/dp9014.pdf>
- Gałecki P., ZUS – wszystko o formularzach: stan prawny na 16 stycznia 2007 r., „Poradnik Gazety Prawnej” 2007, nr 5
- Galińska-Rączy I., Opinia prawna w sprawie konieczności rezygnacji z zatrudnienia przez posła uprawnionego do emerytury (w świetle art. 103a ustawy o emeryturach i rentach z FUS oraz art. 31 ust. 2 ustawy o wykonywaniu mandatu posła i senatora), „Zeszyty Prawnicze” 2011, nr 2
- Galińska-Rączy I., Ujawnianie w poselskim oświadczeniu o stanie majątkowym środków zgromadzonych w ramach ubezpieczenia emerytalnego w III filarze, „Zeszyty Prawnicze” 2007, nr 2
- Galiński J., Wszystko o emeryturach i rentach: stan prawny na 27 czerwca 2006 r., „Poradnik Gazety Prawnej” 2006, nr 27
- Garbacik A., Renta socjalna według nowych przepisów, „Służba Pracownicza” 2003, nr 11
- Garbat M., Paszkowicz M.A., Propozycje nowych rozwiązań w systemie orzekania o zdolności do pracy i niepełnosprawności, „Zakłady Pracy Chronionej” 2004, nr 4
- Garbat M., Paszkowicz M.A., Polski system zabezpieczenia społecznego osób niepełnosprawnych, w: Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy, z. 4, Polityka społeczno-ekonomiczna, Uniw. Rzesz., Rzeszów 2003–2004
- Garbat M., Struktura systemu zabezpieczenia społecznego osób niepełnosprawnych w Polsce, „Aux.iliu Sociale” 2003, nr 3/4

- Garbiec R., Emerytura z ZUS (II filar emerytalny), Zeszyty Naukowe WSZarz. Częst. nr 3, Częstochowa 2001
- Garbiec R., Etyka w marketingu ubezpieczeń społecznych, Zeszyty Naukowe WSZarz. Częst. nr 4, Częstochowa 2001
- Garbiec R., Optymalizacja polskiego systemu zabezpieczeń, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2015, nr 8
- Garbiec R., Pojęcie ubezpieczeń społecznych, Zeszyty Naukowe WSZarz. Częst. nr 3, Częstochowa 2001
- Garbiec R., Świadczenia z III filaru emerytalnego, Zeszyty Naukowe WSZarz. Częst. nr 2, Częstochowa 2002
- Garbiec R., Ubezpieczenia w teorii i praktyce, Cz. 1, System ubezpieczeń społecznych, Wydaw. Wydz. Zarz. Politech. Częst., Częstochowa 2002
- Garczarczyk J., Preferencje gospodarstw domowych i firm w zakresie zakupu ubezpieczeń emerytalnych, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1999, z. 2
- Gąszczak R., Spory o organizację i kształt reformy ubezpieczenia społecznego w Polsce, Zesz. Nauk., Ser. 1, z. 270, AE Pozn., Poznań 1999
- Gąszczak R., Wpływ nowego ustawodawstwa związanego z implementacją reformy ubezpieczenia społecznego na reformę organizacyjną Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, w: H. Januszek, red., Kapitał społeczny – aspekty teoretyczne i praktyczne, Wydaw. AE Pozn., Poznań 2004
- Gawrońska A., „Samozatrudniony” sam opłaca składki, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 41
- Gellert T., Szczególne uprawnienia inwalidów wojennych i wojskowych, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 23
- Gellert T., Szczególne uprawnienia służb mundurowych, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 15/16
- Gierasimiuk R.J., Obowiązki osób duchownych w zreformowanym systemie ubezpieczeń społecznych, Zeszyty Naukowe PBiąłost., Ekon. z. 10, Białystok 2005
- Gilga K., System ubezpieczeń społecznych, w: Z. Pisz, red., Zadania społeczne, Wydaw. AE Wroc., wyd. 3, Wrocław 2002
- Giza R., Ewolucja funduszy emerytalnych, „Studia Finansowe” 2004, nr 70
- Giza R., IKE – szansą na lepszą emeryturę, Zeszyty Naukowe, Akademia Finansów w Warszawie nr 39/40, Warszawa 2007
- Giza R., Zjawiska demograficzne i ekonomiczne oraz ich wpływ na funkcjonowanie systemów emerytalnych, „Studia Finansowe” 2005, nr 72
- Głąbicka K., Pierzchalska M., red., System zabezpieczenia społecznego po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej, Polskie Towarzystwo Polityki Społecznej, Wydaw. Zakł. Poligr. ITE, Radom 2003
- Godłóża M., red. nauk., Świadczenia z zabezpieczenia społecznego podlegające koordynacji wspólnotowej w rozporządzeniach nr 1408/71 i nr 574/72 oraz w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości. Podręcznik dla sędziów i Ubezpieczeń Społecznych oraz Sądów Administracyjnych. Stan prawny na dzień 1 czerwca 2005 r., MPS, Warszawa 2005.
- Godzisz B., Dokumentacja związana ze zwolnieniem z pracy: stan prawny na 26 sierpnia 2003 r., „Poradnik Gazety Prawnej” 2003, nr 34
- Godzisz B., Jak prowadzić dokumentację ZUS, „Gazeta Prawna” 2003, nr 141
- Godzisz B., Jak udokumentować staż pracy oraz osiągnięte zarobki, „Gazeta Prawna” 2002, nr 238

- Godzisz B., Kapitał początkowy: co pracownik musi zrobić do końca roku, „Gazeta Prawna” 2003, nr 203
- Godzisz B., Kapitał początkowy: kiedy i jakie dokumenty należy złożyć?: jak obliczyć kapitał początkowy?, „Gazeta Prawna” 2003, nr 100
- Godzisz B., Majkowska M., Dokumentacja pracownicza: gdzie szukać potrzebnych zaświadczeń do celów emerytalnych, „Gazeta Prawna” 2003, nr 160
- Godzisz B., Nowe zasady rozliczeń z ZUS: zmiany w drukach i kodach ubezpieczeniowych, „Gazeta Prawna” 2003, nr 190
- Godzisz B., Postępowanie o przyznanie emerytury, „Gazeta Prawna” 2002, nr 5
- Godzisz B., Pracownik przechodzi na emeryturę: jak prawidłowo przygotować dokumentację, „Gazeta Prawna” 2003, nr 146
- Godzisz B., Stanek J., przygot., Zasady ustalania składek ubezpieczeniowych, „Gazeta Prawna” 2003, nr 69
- Godzisz B., Ubezpieczenia społeczne i zdrowotne podczas urlopów wychowawczych i macierzyńskich, „Gazeta Prawna” 2001, nr 129.
- Golał R., Obrót prawami autorskimi a składki na ZUS, „Służba Pracownicza” 2004, nr 7
- Golał R., Zlecenia a prawo ubezpieczeń społecznych, „Nowe Ubezpieczenia” 2004, nr 1
- Gołębiowska A., Funkcjonowanie Funduszu Rezerwy Demograficznej w Polsce – zasady i zagrożenia, „OPTIMUM. „Studia Ekonomiczne” 2014, nr 2
- Gołębiowska A., Źródła finansowania jako czynnik rozwoju systemu ubezpieczeń społecznych, „OPTIMUM. Studia Ekonomiczne” 2002, nr 2
- Golinowska S., Boni M., red., Nowe dylematy polityki społecznej, Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych, CASE, Warszawa 2006
- Golinowska S., Przyszłość systemu emerytalnego w Polsce, „Polska 2000 Plus” 2002, nr 2
- Golinowska S., Wdrażanie nowego systemu emerytalnego, w: L. Kolarska-Bobińska, red., Cztery reformy. Od koncepcji do realizacji, ISP-FKA Oficyna Naukowa, Warszawa 2000
- Golinowska S., Zabezpieczenie społeczne osób niepełnosprawnych: rozwiązania polskie i innych krajów, „Polityka Społeczna” 2001, nr 4
- Golinowska S., Żukowski M., Transformation of old-age security in Poland, w: W. Schmahl, S. Horstmann, red., Transformation of pension systems in Central and Eastern Europe, E. Elgar, Cheltenham 2002
- Golinowska St., Hausner J., Ekonomia polityczna reformy emerytalnej, Raporty CASE nr 15, CASE, Warszawa 1998
- Golinowska St., Przyszłość państwa opiekuńczego i systemu zabezpieczenia społecznego, „Polityka Społeczna” 2005, nr 11-12
- Golinowska, S., red., Zabezpieczenie społeczne osób niepełnosprawnych w Polsce i w innych krajach, MPiPS, Warszawa 2001
- Goliszevska-Jażdzyk G., Przedawnienie należności z tytułu składek na ubezpieczenia społeczne oraz na ubezpieczenie zdrowotne. Stan prawny na dzień 1 lipca 2007 r., ZUS, Warszawa 2007
- Gonera K., Śmierć żołnierza bez świadczenia, „Służba Pracownicza” 2008, nr 5
- Gonera K., Środki gromadzone w OFE – prywatne czy publiczne?, „Służba Pracownicza” 2008, nr 10
- Góra M., Dezaktywizacja zawodowa osób ubezpieczonych w ZUS w nowym systemie, w: Dezaktywizacja osób w wieku emerytalnym. Raport z badań, MPiPS, Warszawa 2008
- Góra M., Ekonomiczne podstawy funkcjonowania nowego systemu emerytalnego w Polsce, „Gospodarka Narodowa” 1999, nr 3

- Góra M., Finansowanie przejścia od tradycyjnego do nowoczesnego systemu emerytalnego, „Gospodarka Narodowa” 2002, nr 9
- Góra M., Finansowanie w programach emerytalnych pracodawców, „Manager” 2003, nr 6
- Góra M., Inne spojrzenie na podstawowe zagadnienia ekonomii emerytalnej, SGH, <http://www.case-research.eu/sites/default/files/Gora.pdf>
- Góra M., Inne spojrzenie na podstawowe zagadnienia ekonomii emerytalnej, „Ekonomista” 2003, nr 4
- Góra M., Integralny charakter systemu emerytalnego w Polsce. Jeszcze raz o „bezpieczeństwie dzięki różnorodności, Forum Obywatelskiego Rozwoju, Warszawa 2009, http://www.pte.pl/pliki/2/12/25.03.10_Zeszyt_Integralny_charakter_systemu_emerytalnego_w_Polsce_Gora.pdf
- Góra M., Kilka uwag o tym, co jest ważne w systemie emerytalnym, Forum Dyskusyjne Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych 2004, z. 3
- Góra M., Koszty, oszczędności oraz efekty zewnętrzne związane z wprowadzeniem nowego systemu emerytalnego, Zeszyty BRE Bank – CASE, nr 57, Warszawa 2001
- Góra M., Madej M., Polityka K., Roter M., Rutecka J., Rutkowski A., Sadło R., Zakrzewska A., PUE nie tylko dla ZUS, raport PPG, SKN Ekonomii oraz SKN Ubezpieczeń i Zarządzania Ryzykiem, SGH, Warszawa 2013, http://uczelnia.sgh.waw.pl/pl/uczelnia/badania/grupy_badawcze/ppg/Documents/Raport_PUE_07102013.pdf
- Góra M., Madej M., Polityka K., Roter M., Rutecka J., Rutkowski A., Sadło R., Zakrzewska A., PUE nie tylko dla US, SGH, Warszawa 2013, http://uczelnia.sgh.waw.pl/pl/uczelnia/badania/grupy_badawcze/ppg/Documents/Raport_PUE_07102013.pdf
- Góra M., Obciążenie społeczeństwa wydatkami dokonywanymi za pośrednictwem „wspólnej kasy”, „Polityka Społeczna” 2005, nr 8
- Góra M., Oręziak L., Żukowski M., Dyskusja na temat zmian w systemie emerytalnym, Analizy BAS nr 2, Biuro Analiz Sejmowych, Warszawa 2011
- Góra M., Program motywacyjny czy emerytalny?, „Manager” 2003, nr 9
- Góra M., Rutecka J., Elastyczny system emerytalny a obecne i przyszłe potrzeby jego uczestników, „Ekonomista” 2013, nr 6, http://uczelnia.sgh.waw.pl/pl/uczelnia/badania/grupy_badawcze/ppg/Documents/Elastyczny_system_emerytalny_printed_ver.pdf
- Góra M., Rutecka J., System emerytalny, w: M. Kiełkowska, red., Rynek pracy wobec zmian demograficznych, Zeszyty Demograficzne, nr 1, Instytut Obywatelski, Warszawa 2013, http://www.instytutobywatelski.pl/wp-content/uploads/2013/09/Demografia_01.10.pdf
- Góra M., System emerytalny, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2003
- Góra M., Wypłata świadczeń z powszechnego systemu emerytalnego, „Polityka Społeczna” 2013, nr 9
- Goraj L., Jagła W., Wpływ KRUS na warunki życia rolników, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2003, nr 3
- Goraj L., Możliwa rola KRUS we wspomaganiu i implementacji działań reformujących system ubezpieczenia rolników, „Ubezpieczenia w Rolnictwie” 2010, nr 36
- Górecka R., Adwokaci i radcowie prawni w nowym systemie ubezpieczeń społecznych, „Monitor Prawa Pracy”, 1999, nr 1
- Górecka R., Noszczak D., Orkwiszewska E., Rozliczenia z ZUS: ubezpieczenia, zasiłki, emerytury i renty, Biblioteka Profesjonalistów; 24, Infor, Warszawa 2006
- Górecka R., wprov., Ubezpieczenia społeczne i inne teksty prawne. Stan prawny czerwiec 1999 r., C.H. Beck, XLVI, Warszawa 1999
- Górecki J., Podział składek gromadzonych w otwartym funduszu emerytalnym po śmierci jego członka, „Państwo i Prawo” 2001, z. 1

- Górska A., Dodatkowe przychody emeryta, Cz. 1-2, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2007, nr 6; nr 8
- Grabowska A., oprac., Zasady wypełniania dokumentów ubezpieczeniowych: stan prawny na 25 marca 2008 r., „Poradnik Gazety Prawnej” 2008, nr 14
- Grabowska A., W opinii partnerów – płaca w budownictwie, zamówienia publiczne i mieszana waloryzacja świadczeń emerytalno-rentowych, „Dialog” 2014, nr 4
- Gradzik K., Inwestycje otwartych funduszy emerytalnych i ich rola w systemie zabezpieczenia emerytalnego w Polsce, Forum Dyskusyjne Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych 2004, z. 3
- Grążawski K., red., Reforma systemu emerytalnego w Polsce: perspektywy rozwoju III filara: materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w dniu 19 maja 2000 r., Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna, Włocławek 2000
- Gruszecki T., Problemy teoretyczne wyboru modelu III filara, „Nowe Ubezpieczenia” 2001, nr 6
- Grzebieniak A., Polski system ubezpieczeń społecznych – zalety i wady, Studia Gdańskie, t. IV, 2007 r., <http://www.studiagdanskie.gwsh.gda.pl/pdfy/studia4-7.pdf>
- Grzegorzczak W., Kiedy ZUS prosi o poświadczenie, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2011, nr 1, http://www.zus.pl/files/ZUS%20dla%20Ciebie%20-%20nr%201_2011.pdf
- Grzegorzczak W., Sam sprawdź swoje składki, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2011, nr 2
- Grzegorzewska-Mischka E., Istota reformy ubezpieczeń społecznych w Polsce, Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej. Ekonomia nr 39, Gdańsk 2001
- Grzelczak A., Działalność lokacyjna funduszy emerytalnych, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 4
- Gubernat E., Powszechny system ubezpieczeń społecznych w Polsce, jego ewolucja oraz finansowe perspektywy na przyszłość, Zeszyty Naukowe WSZarz. Wroc., Wrocław 2006
- Gubernat E., Zobowiązania systemu emerytalnego w warunkach niestabilności finansów publicznych, „Nauki o Finansach” 2012, nr 3
- Gudowska B., Dowód z opinii lekarza biegłego, Cz. 1-2, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2001, nr 6; nr 7
- Gudowska B., Ubezpieczenie społeczne pracowników w orzecznictwie Sądu Najwyższego i Sądów Apelacyjnych, Wydaw. „Biblioteczka Pracownicza”, t. 2, Warszawa 1999
- Gurgul H., Majdosz P., Efekt polepszania wyników w sektorze otwartych funduszy emerytalnych w Polsce, „Zagadnienia Techniczno-Ekonomiczne”, 2003
- Guz A., Małagocka B., Otwarte fundusze emerytalne, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2001, nr 11/12
- Guzikowski M., Dlaczego musimy podwyższać ustawowy wiek emerytalny? „ANALIZA FOR” nr 06/2012, http://static.presspublica.pl/red/rp/doc/mojaemerytura/Analiza_FOR_6_2012_Dlaczego_musimy_podwyzszac_ustawowy_w.pdf
- Gwiazdowski R., Emerytalna katastrofa i jak się chronić przed jej skutkami, Centrum im. A. Smitha, Poznań 2012
- Gwiazdowski R., Surdeja A., Miejsce ubezpieczenia społecznego rolników w nowym systemie emerytalnym, Centrum im. Adama Smitha, Warszawa 2010, https://bip.minrol.gov.pl/content/download/25338/.../ekspertyza_ubezpieczenie.pdf
- Hadyniak B., Emerytury fundowane z zakładów emerytalnych (główne problemy projektowania systemu), „Finansowy Kwartalnik Internetowy eFinanse”, http://www.e-finanse.com/artykuly_eng/74.pdf

- Hadyniak B., Monkiewicz J., Fundusze emerytalne II filar, Poltext, Warszawa 1999
- Hagemejer K., Absolutne minimum zabezpieczenia społecznego, „Polityka Społeczna” 2010, nr 9
- Hagemejer K., Podstawowe gwarancje zabezpieczenia społecznego – praktyka, koncepcja, standard i globalna polityka społeczna, „Polityka Społeczna” 2013, nr 11–12
- Hajduk-Popławska K., Propozycje waloryzacji emerytur i rent, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 26
- Hal B., Emerytury dla osób pracujących w Polsce i za granicą, „Ubezpieczenia Społeczne” 2006, nr 22
- Hal B., Obliczanie emerytur od dwóch kwot bazowych, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2006, nr 27
- Hal B., Podstawa wymiaru emerytury po rencie, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2007, nr 4
- Hal B., Wcześniejsze emerytury – korzystniej, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 44
- Hal B., Zasady ustalania kapitału początkowego, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2006, nr 48
- Hanusek P., Odwołania od decyzji organów rentowych, „Nowe Ubezpieczenia” 2002, nr 4
- Hejna K., Głodowe emerytury czy praca do 67 roku życia, <http://www.regiopraca.pl/portal/porady/prawa-pracownika/głodowe-emerytury-czy-praca-do-67-roku-zycia>
- Herbach M., III filar – receptą na wyższą emeryturę, Trio Management, Warszawa 2010
- Herbich M., Diagnoza, analiza i symulacja wariantowa możliwych ubezpieczeniowych form dobrowolnych programów emerytalnych na rynku polskim, opracowanie dla Polskiej Izby Ubezpieczeń, Warszawa kwiecień 2010, www.piu.org.pl
- Holko M., Emerytura – ubezpieczenie, oszczędność czy dywidenda? Artykuł dyskusyjny, „Polityka Społeczna” 2011, nr 11–12
- Holly R., Ochrona ubezpieczeniowa gospodarstw domowych – błądzenie po manowcach rynku ubezpieczeniowego, w: T. Szumlicz, red., Społeczne aspekty ubezpieczenia, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2005
- Hryniewicz J., red. nauk., Ubezpieczenie społeczne w Polsce: 10 lat reformowania, ISNS UW, Warszawa 2011
- Hryniewicz J., System ubezpieczeń społecznych a procesy starzenia się ludności w Polsce, w: D. Graniewska, red., Sytuacja rodzin i polityka rodzinna w Polsce: uwarunkowania demograficzne i społeczne, RRL, IPISS, Warszawa 2004
- Hryniewicz J., Wybrane aspekty społeczne i ekonomiczne reformy ubezpieczeń społecznych, „Gospodarka Narodowa” 1999, nr 3
- Hyrlik P., Malinowska K., Umowa ubezpieczenia grupowego na życie z funduszem inwestycyjnym jako forma pracowniczego programu emerytalnego, „Prawo Asekuracyjne” 1999, nr 2
- Ignatowska A., Dziedziczenie w II filarze, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 1
- Ignatowska A., Emerytura a dzieci specjalnej troski, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 48
- Ignatowska A., Emerytura górnicza. Cz. 1-2, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2008, nr 27; nr 29/30
- Ignatowska A., Emerytura w niepełnym wymiarze, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 47
- Ignatowska A., Emerytura wczoraj, dziś i jutro, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2008, nr 21
- Ignatowska A., Emerytury i renty w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 9
- Ignatowska A., Kapitał początkowy z faktycznego okresu podlegania ubezpieczeniu, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2004, nr 36
- Ignatowska A., Kapitał początkowy. Cz. 1-2, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2007, nr 43; nr 44

- Ignatowska A., Potrącanie i egzekucja ze świadczeń emerytalno-rentowych. Cz. 1-2, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2001, nr 17; nr 18
- Ignatowska A., Prawo a dzieci specjalnej troski, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 27
- Ignatowska A., Prawo do wcześniejszej emerytury, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2008, nr 10
- Ignatowska A., Przesłanki uprawniające wdowę i małżonkę rozwiedzioną do nabycia renty rodzinnej w orzecznictwie sądowym, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2002, nr 1
- Ignatowska A., Renta rodzinna wdowy lub małżonki rozwiedzionej: (w orzecznictwie sądowym), „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 46
- Ignatowska A., Renta uczniowska i renta socjalna, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 35
- Ignatowska A., Rozwiązanie umowy o przystąpieniu do OFE, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 3
- Ignatowska A., Wcześniejsza emerytura dla dziennikarzy, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 42
- Ignatowska A., Zasady ustalania wysokości emerytur, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 50
- III filar dla początkujących. Poradnik przyszłego emeryta, Poradnik klienta usług finansowych, Wykowska J., CEDUR, KNF, Warszawa 2014, http://www.knf.gov.pl/Images/III%20Filar%20inter_tcm75-40098.pdf
- Indywidualne konta emerytalne oraz indywidualne konta zabezpieczenia emerytalnego w 2012 roku, UKNF, Warszawa 2013, http://www.knf.gov.pl/opracowania/rynek_emerytalny/Raporty_i_opracowania/raporty_i_opracowania.html
- Indywidualne konta emerytalne oraz indywidualne konta zabezpieczenia emerytalnego w 2013 r., KNF, Warszawa 2014, http://www.knf.gov.pl/opracowania/rynek_emerytalny/Raporty_i_opracowania/raporty_i_opracowania.html
- Indywidualne konta emerytalne oraz indywidualne konta zabezpieczenia emerytalnego w 2014 r., KNF, Warszawa 2015, http://www.knf.gov.pl/opracowania/rynek_emerytalny/Raporty_i_opracowania/raporty_i_opracowania.html
- Indywidualne konta emerytalne oraz indywidualne konta zabezpieczenia emerytalnego w 2015 r., UKNF, Warszawa 2016, DNI/A/R/201512/001, http://www.knf.gov.pl/Images/Oprac_IKE_IKZE_122015_tcm75-47033.pdf
- Indywidualne konta emerytalne oraz indywidualne konta zabezpieczenia emerytalnego w I półroczu 2015 r., KNF, Warszawa 2015, http://www.knf.gov.pl/opracowania/rynek_emerytalny/Raporty_i_opracowania/raporty_i_opracowania.html
- Informacja dotycząca pracowniczych programów emerytalnych w 2014 r., KNF, Warszawa, http://www.knf.gov.pl/opracowania/rynek_emerytalny/Raporty_i_opracowania/raporty_i_opracowania.html
- Informacja dotycząca pracowniczych programów emerytalnych w 2015 r., KNF, Warszawa, http://www.knf.gov.pl/opracowania/rynek_emerytalny/Raporty_i_opracowania/raporty_i_opracowania.html
- Informacja ministra pracy i polityki społecznej dotycząca rozliczenia składek emerytalnych wpłacanych do ZUS i OFE za okres lipiec 1999 r.-kwiecień 2009 r., Warszawa 2009, http://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/1_NOWA%20STRONA/Analizy%20i%20raporty/raporty%20i%20sprawozdania/polityka%20spoleczna/skladki%20emerytalne/skladki99_09.pdf
- Informacja ministra pracy i polityki społecznej dotycząca rozliczenia składek emerytalnych wpłacanych do ZUS i OFE za okres lipiec 1999 r.-kwiecień 2010 r., Warszawa 2010, http://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/1_NOWA%20STRONA/Analizy%20i%20raporty/raporty%20i%20sprawozdania/polityka%20spoleczna/skladki%20emerytalne/1analiza%20mk%20maj%202010%20popr_25-06-10.pdf

- Informacja o działalności inwestycyjnej funduszy emerytalnych w okresie 30.09.2009–28.09.2012, Raport UKNF, Warszawa, http://www.knf.gov.pl/Images/dzialalnosc_inwestycyjna_ofe_30_09_2009_28_09_2012_tcm75-33276.pdf
- Informacja o działalności inwestycyjnej funduszy emerytalnych w okresie 28.09.2012–30.09.2015 r., KNF, Warszawa, http://www.knf.gov.pl/opracowania/rynek_emerytalny/Raporty_i_opracowania/raporty_i_opracowania.html
- Informacja o działalności inwestycyjnej funduszy emerytalnych w okresie 30.03.2012–31.03.2015 r., KNF, Warszawa, http://www.knf.gov.pl/opracowania/rynek_emerytalny/Raporty_i_opracowania/raporty_i_opracowania.html
- Informacja o działalności inwestycyjnej funduszy emerytalnych w okresie 30.09.2011 r.–30.09.2014 r., KNF, Warszawa, http://www.knf.gov.pl/opracowania/rynek_emerytalny/Raporty_i_opracowania/raporty_i_opracowania.html
- Informacja o przeciętnej długości okresu wystługi emerytalnej ogółem, wystługi emerytalnej z tytułu służby i okresów innych niż służba – stan na grudzień 2015 r., MSW, Warszawa, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacj/statystyki/3671,Informacja-o-przecietnej-dlugosci-okresu-wyslugi-emerytalnej-ogolem-wyslugi-emer.html>
- Informacja o przeciętnej długości okresu wystługi emerytalnej ogółem, wystługi emerytalnej z tytułu służby i okresów innych niż służba – stan na grudzień 2013 r., MSW, Warszawa, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacj/archiwum/3458,Statystyki-archiwum-czerwiec-2014.html>
- Informacja o stanie konta po liftingu, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2013, nr 7
- Informacja o wynikach kontroli przygotowania zakładu ubezpieczeń społecznych do realizacji zadań wynikających z ustawy z dnia 6 grudnia 2013 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z określeniem zasad wpłaty emerytur ze środków zgromadzonych w otwartych funduszach emerytalnych, NIK, Warszawa 2014, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,6961,vp,8808.pdf>
- Informacja o wynikach kontroli realizacji postanowień ustawy o organizacji i funkcjonowaniu ustawy o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych, NIK, Warszawa 2002, file:///C:/Users/hp/Downloads/px_2002002.pdf
- Informacja o wysokości skumulowanego kapitału emerytalnego osób rozpoczynających pracę w latach 1999–2009, MPiPS, Warszawa, http://www.mpips.gov.pl/userfiles/File/Departament%20Ubezpieczen%20Spolecznych/3Informacja%20o%20kontach%20OFE%20%20osob%20rozpoczynajacych%20prace%20w%20latach%201999%20-2009_25-06-10.pdf
- Informacja statystyczna o systemie ubezpieczeń społecznych: system pozarolniczy 1996–1998, przedm. A. Wiktorow, ZUS, Warszawa 2002
- Informacja ważna dla Twojej przyszłości, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2015, nr 5–6
- Inspiracje dla oszczędzających. Raport gotowości emerytalnej Polaków opracowany przez Aegon – 2015, AEGON, www.aegon.pl/Documents/aegon-pl/Badanie%20Emerytalne%20PL/2015/Raport%20gotowo%C5%9Bci%20emerytalnej.pdf
- ISSA chwali Polskę za system emerytalny, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2010, nr 4
- Izdebski H., Prawo a reforma i rewolucja, „Studia Iuridica” XXXVIII/2000
- Jabłońska I., Współpraca ZUS-u z OFE, „Ubezpieczenia Majątkowe, Finansowe i Społeczne” 2004, nr 23

- Jabłońska-Porzuczek L., Łuczka W., Powszechny system emerytalny a aktywność zawodowa emerytów, Difin, Warszawa 2016
- Jabłoński A., Obowiązki informacyjne funduszy emerytalnych, „Prawo Spółek” 2001, nr 10
- Jabłoński A., Prawo do dysponowania środkami zgromadzonymi w otwartym funduszu emerytalnym na wypadek śmierci, Acta Univ. Wratisl., Prz. Prawa, t. 64, Wrocław 2004
- Jabłoński A., Umowa o członkostwo w otwartym funduszu emerytalnym – nazwa i treść, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2006, nr 2
- Jabłoński A., Właściwości członkostwa w otwartym funduszu emerytalnym, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 7
- Jabłoński A., Właściwości członkostwa w Otwartym Funduszu Emerytalnym. Cz. 1-2, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 6; nr 7
- Jabłoński T., Doskonalenie organizacji i zarządzania ubezpieczeniem społecznym rolników. Zintegrowany System Zarządzania KRUS, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2012, nr 46
- Jackowiak U., Wczesniejsze emerytury dla kobiet, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2005, nr 11
- Jackowiak U., Ziółkowska R., red., Ryzyko niezdolności do pracy w zabezpieczeniu społecznym, PSUS, Gdańsk 2006
- Jackowiak U., Zmiana kryteriów i trybu orzekania niezdolności do pracy dla celów rentowych, Gdańskie Studia Prawnicze, t. 6, Gdańsk 2000
- Jackowska B., Demograficzne uwarunkowania funkcjonowania ubezpieczeń społecznych, „Bad. Nauk. WSUmiej. Kiel.” Kielce 2002, z. 3
- Jackowska I. i in., Przewodnik po ubezpieczeniach społecznych, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2006, nr 50
- Jagielnicki A., Twój osobisty fundusz emerytalny, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2012
- Jagielski J., Renty i emerytury z ubezpieczenia społecznego: sposób i tryb postępowania, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 6
- Jagła W., 30 lat ubezpieczenia społecznego rolników – uwagi i refleksje, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2009, nr 34
- Jagła W., Co dalej z rentami strukturalnymi i przebudową indywidualnego rolnictwa?, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2007, nr 30, http://www.krus.gov.pl/fileadmin/moje_dokumenty/obrazki/kwartalnik/30.pdf
- Jagła W., KRUS a obowiązkowe ubezpieczenia rolnicze, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2003, nr 4
- Jagła W., Problemy reformy systemu ubezpieczenia społecznego rolników, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2010, nr 37
- Jagła W., System rolniczy, jaki jest, jaki może być, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2010, nr 38
- Jagła W., Wybrane problemy funkcjonowania systemu rolniczego, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2011, nr 41
- Jachimowicz M., Przestępstwo niezgłoszenia danych do ubezpieczenia społecznego (art. 219 k.k.), „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 6
- Jajko-Siwiek A., Czy nowe emerytury chronią przed ubóstwem?, „Ubezpieczenia Społeczne” 2007, nr 6
- Jajko-Siwiek A., Metoda kalkulacji świadczeń emerytalnych w Polsce, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Vol. 69, Poznań 2006
- Jajuga K. i in., Polityka inwestycyjna otwartych funduszy emerytalnych: istniejące rozwiązania i propozycje zmian, Forum Dyskusyjne Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych 2004, z. 3

- Jak podwyższyć emeryturę cz. IV, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 8
- Jak rozwiązać umowę z OFE, ZUS dla Ciebie. Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2007, nr 6
- Jak sporządzać dokumenty ubezpieczeniowe i podatkowe, „Gazeta Prawna” 2003, nr 49
- Jak ubezpieczyć i rozliczyć nianię? Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2011, nr 10
- Jak utworzyć Pracowniczy Program Emerytalny? Poradnik pracodawcy planującego utworzenie PPE, UKNF, Warszawa 2015, http://www.knf.gov.pl/Images/Jak_utworzyc_PPE_poradnik_pracodawcy_tcm75-4942.pdf
- Jak zakładać pracownicze programy emerytalne: komentarz, wzory umów, akty prawne. Stan prawny na dzień 1 kwietnia 1999 r., INFOR, Warszawa 1999
- Jak zapewnić godziwe dochody na starość dla przyszłych pokoleń cz. I, „Biuletyn Forum Debaty Publicznej” 2012, nr 9, https://www.prezydent.pl/.../nr_9._-fdp_jak_zapewnic_godziwe_dochody_na_staros...
- Jaką emerytką/jakim emerytem zostaniesz?, IGTE, Warszawa 2015, http://igte.pl/publikacje/jaka_emerytka_jakim_emerytem_bdziesz_material_educacyjny_IGTE.pdf
- Jakubczyk M., Niezdolność do pracy a przyznanie renty, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 34
- Jakubowski M., Obowiązki wobec ZUS osób prowadzących działalność gospodarczą, „Gazeta Prawna” 2003, nr 227
- Jakubowski S., Nadzór nad otwartymi funduszami emerytalnymi, „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2008, nr 1
- Jakubowski S., Otwarte fundusze emerytalne a fundusze inwestycyjne, Acta Univ. Wratisl., Prz. Prawa. t. 54, Wrocław 2003
- Jakubowski S., Prawno ekonomiczne aspekty gromadzenia i lokowania środków przez otwarty fundusz emerytalny, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wrocław 2013, http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/42901/Prawno-ekonomiczne_aspekty.pdf
- Jakubowski S., Proces wygaszania kapitałowej części ubezpieczenia emerytalnego, „Research Journal”, vol 161, nr 1, ojs.wsb.wroclaw.pl/index.php/WSBRJ/article/download/171/202
- Jamka J., Otwarte fundusze emerytalne – jakie zmiany są naprawdę potrzebne?, „Prawo Asekuracyjne” 2003, nr 3
- Jamroziak J., Ubezpieczenie społeczne osób prowadzących działalność pozarolniczą, „Służba Pracownicza” 1999, nr 9
- Jamroży W., Reforma ubezpieczeń społecznych – jaki będzie jej wpływ na rozwój gospodarczy kraju, Prace Naukowe AE Wroc. nr 813, Wrocław 1999
- Janasz K., Fundusze emerytalne w gospodarce rynkowej, Zeszyty Naukowe, Pr. Inst. Ekon. Przeds. USzczec. nr 39, Szczecin 2001
- Janek K., Co dalej z OFE? Otwarte fundusze emerytalne – problem do rozwiązania, „Polityka Społeczna” 2013, nr 5–6
- Janek K., Polski system emerytalny na tle zagadnień ekonomii emerytalnej, „Zabezpieczenie Społeczne. Teoria, Prawo, Praktyka. Zeszyty Naukowe Zakładu Zabezpieczenia Społecznego IPS UW” 2012, nr 1
- Janiszewska-Wyszyńska M., Dokumentacja wynagrodzenia do podstawy wymiaru świadczeń emerytalno-rentowych i kapitału początkowego, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 12

- Janiszewska-Wyszyńska M., Dokumenty do podstawy wymiaru emerytury i kapitału początkowego, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 10
- Janiszewska-Wyszyńska M., Emerytura po reformie. Cz. 1–9, „Przyjaciel przy Pracy” 1999, nr 2; nr 3; nr 4; nr 5; nr 6; nr 7/8; nr 9; nr 10; nr 11
- Janiszewska-Wyszyńska M., Emerytura z tytułu opieki nad dzieckiem wymagającym specjalnej troski, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 3
- Janiszewska-Wyszyńska M., Jak obliczyć kapitał początkowy: 31 grudnia 2006 r. upływa termin, „Służba Pracownicza” 2006, nr 9
- Janiszewska-Wyszyńska M., Jednorazowa wypłata wyrównania świadczeń za 2000 rok dla emerytów i rencistów, „Służba Pracownicza” 2001, nr 3
- Janiszewska-Wyszyńska M., Kapitał początkowy – przekazywanie dokumentów do ZUS-u, „Pracodawca i Pracownik” 2000, nr 11
- Janiszewska-Wyszyńska M., Kapitał początkowy dla przyszłych emerytów, Wydaw. „Biblioteczka Pracownicza”, Warszawa 2001
- Janiszewska-Wyszyńska M., Kapitał początkowy po urlopie wychowawczym, „Służba Pracownicza” 2006, nr 8
- Janiszewska-Wyszyńska M., Kapitał początkowy, „Służba Pracownicza” 2000, nr 10
- Janiszewska-Wyszyńska M., Nowa metoda waloryzacji emerytur i rent, „Służba Pracownicza” 2006, nr 5
- Janiszewska-Wyszyńska M., Obliczanie emerytury lub renty od nowej podstawy wymiaru, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 8
- Janiszewska-Wyszyńska M., Osoby i sytuacje, których dotyczą stare zasady ustalania emerytury. Cz. 1–4, „Służba Pracownicza” 2002, nr 5; nr 6; nr 7; nr 8
- Janiszewska-Wyszyńska M., Podstawa wymiaru emerytury i kapitału początkowego, „Pracodawca i Pracownik” 1999, nr 12
- Janiszewska-Wyszyńska M., Przywrócenie zaopatrzeniowego systemu emerytalnego dla wszystkich żołnierzy zawodowych i funkcjonariuszy tzw. służb mundurowych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, nr 11
- Janiszewska-Wyszyńska M., Staż pracy uprawniający do emerytury lub rent, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 8
- Janiszewska-Wyszyńska M., Waloryzacja emerytur i rent w 2003 roku i w latach następnych, „Pracodawca i Pracownik” 2003, nr 2
- Janiszewska-Wyszyńska M., Warunki wymagane do wcześniejszej emerytury od ubezpieczonych urodzonych w latach 1946–1968, „Pracodawca i Pracownik” 2001, nr 12
- Janiszewska-Wyszyńska M., Wcześniejsza emerytura dla 60-latków, „Służba Pracownicza” 2008, nr 5
- Janiszewska-Wyszyńska M., Wcześniejsza emerytura dla urzędnika, „Służba Pracownicza” 2006, nr 4
- Janiszewska-Wyszyńska M., Wcześniejsze emerytury, „Pracodawca i Pracownik” 1999, nr 6
- Janiszewska-Wyszyńska M., Wpływ daty przyznania emerytury lub renty na wysokość podwyżki waloryzacyjnej, „Służba Pracownicza” 2005, nr 11
- Jankowska M., Składki ubezpieczeniowe absolwentów, „Gazeta Prawna” 2002, nr 176
- Jankowska M., Składki wyłącznie dobrowolne, „Gazeta Prawna” 1999, nr 50
- Janus J., Nabycie prawa do emerytury – wypowiedzenie umowy a zakaz dyskryminacji, „Prawo Przedsiębiorcy” 2007, nr 29/30
- Janus J., Prawo spadkobierców ubezpieczonego do jego świadczeń z FUS, „Prawo Przedsiębiorcy” 2007, nr 4

- Januszek Z., Staszyńska A., Ślęzak A., Ubezpieczenia społeczne oraz świadczenia rodzinne. Październik 2005 r., Apla Druk, Warszawa 2005
- Jaroń A., red., Ocena jakości usług publicznych, Krajowa Szkoła Administracji Publicznej, Warszawa 2015 r. http://ksap.gov.pl/ksap/sites/default/files/publikacje/ocena_jakosci_uslug_publicznych.pdf
- Jarosik M., Składki pracownika prowadzącego równocześnie działalność, „Prawo Przedsiębiorcy” 2008, nr 25
- Jarosik M., Zatrudnienie współmałżonka – składki na ubezpieczenia, „Prawo Przedsiębiorcy” 2007, nr 36
- Jaroszek P., Działalność lokacyjna Funduszu Rezerwy Demograficznej w 2003 r., „Ubezpieczenia Społeczne” 2004, nr 3
- Jaroszek P., Fundusz Rezerwy Demograficznej, „Ubezpieczenia Społeczne” 2003, nr 3
- Jaskuła W., Curator absentis w sprawach z ubezpieczenia społecznego rolników, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2013, nr 49
- Jaskuła W., Emerytury rolnicze po nowelizacji, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2012, nr 45
- Jaskuła W., Finansowanie składki na fundusz emerytalno-rentowy przez budżet państwa, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2013, nr 49
- Jaskuła W., Interpretacje indywidualne wydawane przez Prezesa KRUS, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2015, nr 54
- Jaskuła W., Jeszcze o jakości stanowienia prawa na przykładzie ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2012, nr 46
- Jaskuła W., KRUS jednak nie dla każdego, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2014, nr 51–52
- Jaskuła W., Prawo do emerytury rolniczej a prawo do własności. Artykuł dyskusyjny, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2011, nr 39
- Jaskuła W., Ubezpieczenie społeczne po nowelizacji, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2010, nr 37
- Jaskuła W., W sprawie świadczeń z tytułu prowadzonej pozarolniczej działalności gospodarczej dla rolnika – przedsiębiorcy, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2014, nr 50
- Jaworska-Spicak E., Emerytury rolnicze dla osób urodzonych po dniu 31 grudnia 1948 r., „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2009, nr 35
- Jaworska-Spicak E., Zasiłek rodzinny i zawieszenie wypłaty części uzupełniającej emerytury rolniczej w orzecznictwie Sądów, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2003, nr 2
- Jaworska-Spicak E., Zmiany w ubezpieczeniu społecznym rolników od 1 stycznia 2013 r., „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2012, nr 46
- Jedlikowski R., Internetowe Centrum Informacji dla klientów ZUS, „Z Życia ZUS” 2006, nr 6
- Jędrasik-Jankowska I., Emerytura i inne świadczenia związane z wiekiem, Wydaw. Praw. LexisNexis, Warszawa 2007
- Jędrasik-Jankowska I., Emerytury dla osób urodzonych po 31 grudnia 1948 r. a przed 1 stycznia 1969 r., „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1999, nr 5
- Jędrasik-Jankowska I., Obowiązek ubezpieczenia społecznego emerytów i rencistów, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2000, nr 6
- Jędrasik-Jankowska I., Pojęcia i konstrukcje prawne ubezpieczenia społecznego, Wydaw. Praw. LexisNexis, Warszawa 2006

- Jędrasik-Jankowska I., Ubezpieczenie emerytalne. Trzy filary, Stan prawny na 30 kwietnia 2001 roku, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 2001
- Jędrasik-Jankowska I., Ubezpieczenie społeczne, t. 1. Część ogólna, Wydaw. Praw. LexisNexis, Warszawa 2003
- Jędrasik-Jankowska I., Ubezpieczenie społeczne, t. 2: Ubezpieczenie rentowe. Ubezpieczenie emerytalne, Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis, Warszawa 2003
- Jędrasik-Jankowska I., Zamiana renty z tytułu niezdolności do pracy na emeryturę, Gdańskie Studia Prawnicze, t. 17, Gdańsk 2007
- Jędrasik-Jankowska I., Zawieszenie prawa do emerytury, Bad. Nauk., WSUmiej. Kiel. z. 3, Kielce 2002
- Jędrzejczyk I., red., Status kobiet w ubezpieczeniach: zagrożenia, przeciwdziałanie i ochrona ubezpieczeniowa, cz. 1, Wydaw. AE Katow., Katowice 2004
- Jędrzejczyk I., Sprawozdanie z konferencji „Główne tendencje w ubezpieczeniach II”, Bratysława, 11–12 czerwca 2008 r., „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2008, nr 2
- Jedynak T., Funkcjonowanie systemu zabezpieczenia emerytalnego rolników, cz. I, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2015, nr 54
- Jedynak T., O potrzebie dodatkowego zabezpieczenia emerytalnego rolników, cz. II, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2015, nr 55/56
- Jonas K., Niektóre mechanizmy zabezpieczające aktywa w Otwartych Funduszach Emerytalnych, Zeszyty Naukowe AE Krak. nr 591, Kraków 2002
- Jonas K., Ocena funduszy emerytalnych po nowelizacji ustawy o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych w Polsce, Zeszyty Naukowe AE Krak. nr 750, Kraków 2007
- Jonas K., Polityka rachunkowości OFE w świetle zmian ustawy o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych w Polsce, http://www.ue.katowice.pl/fileadmin/_migrated/content_uploads/12_01.pdf
- Jonas K., Wartość jednostki rozrachunkowej jako wyraz efektywności inwestowania Otwartych Funduszy Emerytalnych w Polsce, Zeszyty Naukowe AE Krak. nr 565, Kraków 2002
- Jonas K., Zastosowanie analizy finansowej w ocenie funkcjonowania otwartych funduszy emerytalnych, w: Z. Messner, red., Standardy rachunkowości wobec wyzwań współczesnej gospodarki, t. 3, Wydaw. AE Katow., Katowice 2006
- Jonczyk B., Ogrodnik H., Finanse zakładów ubezpieczeń, Wyższa Szkoła Bankowości i Finansów, Katowice 1999
- Jonczyk B., Ogrodnik H., Warunki podejmowania i prowadzenia działalności ubezpieczeniowej w Polsce w aspekcie dostosowania do wymogów Unii Europejskiej, Wydaw. Uczel. AE Katow., Katowice 2000
- Jończyk J., Język reformy emerytalnej, Gdańskie Studia Prawnicze, t. 6, Gdańsk 2000
- Jończyk J., Nowe prawo emerytalne, „Państwo i Prawo” 1999, z. 7
- Jończyk J., Prawo zabezpieczenia społecznego, wydanie III uaktualnione, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2006
- Jończyk J., Prawo zabezpieczenia społecznego: ubezpieczenia społeczne i zdrowotne, bezrobocie i pomoc społeczna. Stan prawny na 1 stycznia 2001 r., Zakamycze, Kraków 2001; Stan prawny na 1 stycznia 2003 r. – 2003, wyd. 3 uaktual. – 2006
- Jończyk J., Prawo zabezpieczenia społecznego: ubezpieczenia społeczne i zdrowotne, bezrobocie i pomoc społeczna, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2001
- Jończyk J., Reforma emerytalna rozpoczęta, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1997, nr 8

- Jończyk J., Ubezpieczenie emerytalne – stan obecny i widoki na przyszłość, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2005, nr 9
- Jorens Y., Otwarta metoda koordynacji jako standardowy instrument uzgodnieniowy, „Polityka Społeczna” 2005, nr 3
- Józwiak B., Kubiak D., Składniki przychodu pracowników podlegające wliczeniu do podstawy wymiaru świadczeń emerytalno-rentowych oraz kapitału początkowego, ZUS, Warszawa 2003, <http://www.zus.pl/pliki/poradniki/skladniki.pdf>
- Józwiak W., Jagła W., Skutki korekty sposobu płacenia składek ubezpieczenia zdrowotnego i opodatkowania dla gospodarstw rolnych osób fizycznych, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2012, nr 43
- Jurek Ł., Zmiany systemu zabezpieczenia emerytalnego w dobie demograficznego starzenia, „Polityka Społeczna” 2011, nr 11–12
- Już można składać oświadczenie, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2016, nr 4
- Kaczanowski J., Prognozy efektywności inwestowania w otwartych funduszach emerytalnych, „Bank i Kredyt” 1999, nr 9
- Kaczmarczyk J., Kania P., Skutki ryzyka systemu emerytalnego dla rozwoju społeczno-ekonomicznego – przypadek kryzysu finansowego i fiskalnego, „OPTIMUM. Studia Ekonomiczne” 2014, nr 4
- Kaczmarek B., Emerytura dla nauczyciela, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 35
- Kaczmarek B., Orzekanie o stopniu niepełnosprawności, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 13
- Kaczmarek B., Wcześniejsza emerytura dla nauczyciela, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 36
- Kaczmarek K., Składek nie płaci się zawsze, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2006, nr 2
- Kaczmarek B., Nauka a uprawnienia do emerytury lub renty, „Prawo Przedsiębiorcy” 2000, nr 39
- Kaczorowski A., Jeszcze o historii rolniczych emerytur, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2009, nr 34
- Kaczyńska B., Najnowsze zmiany w przepisach wspólnotowych o koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego. Seminarium IPISS, „Polityka Społeczna” 2010, nr 7
- Kaglik M., Kociszewski R., Reforma systemu ubezpieczeń społecznych w Polsce na tle tendencji światowych, ze szczególnym uwzględnieniem otwartych funduszy emerytalnych, Prace Naukowe AE Wroc. nr 836, Wrocław 1999
- Kalata K., Dobrowolne ubezpieczenie społeczne w świetle zasad konstytucyjnych, „Polityka Społeczna” 2013, nr 2
- Kałdus A., Regulacje prawne działalności inwestycyjnej OFE, Forum Dyskusyjne Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych 2004, z. 3
- Kalina-Prasznic U., O reformowaniu ubezpieczenia emerytalnego, Acta UL., Fol. Oecon. z. 154, Łódź 2001
- Kalina-Prasznic U., Ochrona ryzyka starości a odrzucone paradygmaty społecznego ubezpieczenia emerytalnego, „Polityka Społeczna” 2011, nr 4
- Kalina-Prasznic U., Powszechne ubezpieczenie emerytalne na rynku kapitałowym, „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2008, nr 1
- Kalina-Prasznic U., Społeczne zabezpieczenie emerytalne pracowników – między prawem a rynkiem, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2012

- Kalina-Prasznic U., Społeczno-gospodarcze aspekty reformy systemu emerytalnego, Acta Univ. Wratisl., Prz. Prawa., t. 50, Wrocław 2002
- Kalina-Prasznic U., Systemy emerytalne w warunkach kryzysu – między państwem a rynkiem, w: J. Kundera, red., Globalizacja, europejska integracja a kryzys gospodarczy, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2011
- Kalina-Prasznic U., Ubezpieczenia emerytalne na rynku finansowym, Acta Univ, Wratisl., Ekon. nr 7, Wrocław 2000
- Kalina-Prasznic U., Ubezpieczenia społeczne w procesie prywatyzacji gospodarki, „Polityka Gospodarcza” 1999, nr 1
- Kalina-Prasznic U., Uwagi na temat reformy ubezpieczenia społecznego pracowników, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1999, nr 1
- Kalina-Prasznic U., Z problematyki finansowania świadczeń emerytalnych, „Ubezpieczenia Społeczne” 2007, nr 9
- Kalina-Prasznic U., Zakładowe systemy emerytalne, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 10
- Kalinowska A., Sejdel E., Werner P., Emerytury i renty po reformie: przewodnik dla wszystkich grup ubezpieczonych, ODiS „TUR”, Warszawa-Jaktorów 2005
- Kalinowska A., Studia doktoranckie a staż emerytalny, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 9
- Kalinowska E., Dodatkowe dochody a świadczenia emerytalno-rentowe, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 49
- Kalinowska E., Termin opłacania składki na ubezpieczenie chorobowe, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 34
- Kalinowska E., Urząd Nadzoru nad Funduszami Emerytalnymi, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 9
- Kalinowska J., Składki na ubezpieczenie zdrowotne przedsiębiorcy, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2007, nr 34/35
- Kalinowska J., Składki od nagrody jubileuszowej, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2006, nr 30
- Kalinowska J., Urlop macierzyński lub wychowawczy – składki na ubezpieczenia społeczne, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2006, nr 26
- Kamińska O., Aktualne problemy systemu zabezpieczenia społecznego. Aspekt unijny i krajowe. Rozmowa z prof. G. Uścińską, „Zabezpieczenie Społeczne. Teoria, Prawo, Praktyka. Zeszyty Naukowe Zakładu Zabezpieczenia Społecznego IPS UW” 2012, nr 1
- Kamińska O., Petelczyc J., Podwyższenie wieku emerytalnego – aspekty społeczne, ekonomiczne i prawne. Debata studencko-ekspercka, „Polityka Społeczna” 2012, nr 5–6
- Kania P., Obciążenia podmiotów gospodarczych z tytułu składek na ubezpieczenia społeczne, w: T. Famulska i K. Znanińska, red., Obciążenia fiskalne w Polsce na podstawie badań, Wydaw. AE Katow., Katowice 2003
- Kania P., Rola funduszy inwestycyjnych w rozwoju rynku kwalifikowanych programów emerytalnych w Polsce, Prace NaukoweUniw. Ekon. Wroc. nr 175, Wrocław 2011
- Kania P., Rola składki na ubezpieczenia społeczne jako obciążenia paropodatkowe, w: T. Famulska, K. Znanińska, red., Władza fiskalna a reakcje podatkowe na obciążenia podatkowe, Wydaw. Uczel. AE Katow., Katowice 2001
- Kaniewski J., Zasady elektronicznego przekazywania dokumentów do ZUS, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2006, nr 40
- Kapitał początkowy, „Biuletyn Informacyjny ZUS” 2000, nr 2
- Kapitał początkowy, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 1

- Kapitał początkowy: lepiej późno niż wcale, *Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, 2008, nr 1
- Kapitałnie ważny kapitał, *Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, 2013, nr 6
- Kapitałowa i ubezpieczeniowa forma oszczędzania w III filarze A. Negri, „*Nowe Ubezpieczenia*” 2000, nr 2
- Karaś J., Podstawowe cele i założenia reform systemowych w zakresie opieki zdrowotnej, ubezpieczeń społecznych i edukacji w III RP, *Tycz. Zeszyty Naukowe* 2007, nr 1/2
- Karkowska D., Nerka A., *Pozycja płatnika składek w ubezpieczeniu społecznym i zdrowotnym*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2007
- Karolczak J.M., W sprawie składek pracujących emerytów na ubezpieczenie rentowe i zdrowotne oraz składek na ubezpieczenie zdrowotne osób prowadzących działalność gospodarczą i pracujących emerytów i rencistów, „*Zeszyty Prawnicze*” 2008, nr 1, [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/1EF39A03CB0A5006C12574750029FDC8/\\$file/Zeszyty_Prawnicze_Rok_V_1_2008.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/1EF39A03CB0A5006C12574750029FDC8/$file/Zeszyty_Prawnicze_Rok_V_1_2008.pdf)
- Karoń T., II filar ubezpieczeń społecznych w Polsce – na jaką emeryturę możemy liczyć?, „*Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie*” 1999, nr 7
- Karoń T., II filar ubezpieczeń społecznych w Polsce – pomijany problem wpływu prowizji na stopę zwrotu, „*Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie*” 1999, nr 9
- Karoń T., Systemy emerytalne – co określa ich kształt i sposób funkcjonowania?, „*Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie*” 1999, nr 5
- Karoń T., Typowe systemy emerytalne i ich charakterystyka, „*Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie*” 1999, nr 6
- Karpio A., Żebrowska-Suchodolska D., Ryzyko rynkowe otwartych funduszy emerytalnych, *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach* nr 248, Katowice 2015
- Kasprzyk A., Reforma systemu emerytalnego w Polsce, *Acta Sci. Acad. Ostrov. z.* 4, 1999
- Kawalec S., Błażuk K., Kurek M., *How to Mobilize Additional Pension Savings?*, CAPITAL Strategy, Warszawa 2015, http://igte.pl/publikacje/how_to_mobilize_additional_pension_savings_Capital_Strategy_report.pdf
- Kawiński M., Polski system emerytalny – próba oceny w świetle doświadczeń chilijskich i zagrożeń współczesnego rynku finansowego, „*Rozprawy Ubezpieczeniowe*” 2008, nr 2
- Kawiński M., red., *Doubezpieczenie społeczne. Idea i kontynuacja*, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa 2015
- Kawiński M., Sprawozdanie z Europejskiego Kongresu Funduszy Emerytalnych (European Pension Funds Congress), Frankfurt, 21 listopada 2007 r., „*Rozprawy Ubezpieczeniowe*” 2008, nr 1
- Kawiński M., Ubezpieczenia publiczne i prywatne jako problem skuteczności i efektywności w polityce społecznej, *Bad. Nauk. WSUmiej. Kiel.*, z. 3, Kielce 2002
- Kazenas B., Integracja Polski z Unią Europejską w dziedzinie zabezpieczenia społecznego, „*Przegląd Ubezpieczeń Społecznych*” 2000, nr 10
- Kazenas B., Przygotowania Zakładu Ubezpieczeń Społecznych do włączenia do Wspólnotowej koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego, „*Z Życia ZUS*” 2001, nr 12
- Kerner A., Reinhardt E., Wpływ polityki inwestycyjnej OFE na ład korporacyjny w Polsce, Ernst & Young Polska Sp. z o.o. sp. k., Polska, Warszawa 2010, <http://www.personal.umich.edu/~amkerner/EY%20Polish.pdf>

- Kicia M., Decyzje i postawy w zakresie gromadzenia oszczędności emerytalnych na przykładzie pracowników UMCS w Lublinie, „Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2015, nr 75
- Kiełkowska M., red. nauk., Rynek pracy wobec zmian demograficznych, Zeszyty Demograficzne, nr 1, Instytut Obywatelski, Warszawa 2013, http://www.instytutobywatelski.pl/wp-content/uploads/2013/09/Demografia_01.10.pdf
- Kieszkowska T., Pracownicze programy emerytalne jako element kapitałowego systemu ubezpieczeń, Zesz. Nauk., Pr. Kated. Makroekon. USzczec., Szczecin 2000, nr 6
- Kijewski K., Przywileje w polskim systemie emerytalnym, „Zabezpieczenie Społeczne. Teoria, Prawo, Praktyka. Zeszyty Naukowe Zakładu Zabezpieczenia Społecznego IPS UW” 2012, nr 1
- Kisiel R., Jakubowska K., Królik I., Znaczenie i przyszłość Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego w polskim rolnictwie, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2013, nr 49
- Kisielewicz A., Emerytury i renty przyznawane w trybie szczególnym, „Prawo Pracy” 2001, nr 9
- Kisielewicz A., Odpowiedzialność administracyjna towarzystwa emerytalnego. Cz. 1-2, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2000, nr 7; nr 12
- Kisielewicz A., Powiadomienie towarzystwa emerytalnego o nieprawidłowościach w działalności, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2001, nr 6
- Kisielewicz A., Świadczenia z ubezpieczenia społecznego przyznawane w drodze wyjątku, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2001, nr 8
- Kisielewicz A., Zarys prawa pracy i ubezpieczeń społecznych, Wyższa Szkoła Administracji i Zarządzania w Przemysłu (WSAiZ) – Stan prawny styczeń 2004 r., Przemysł 2004; wyd. 2 zm., stan prawny na dzień 1 listopada 2004 r.; wyd. 3 zm., Przemysł 2006
- Kisielewicz A., Zezwolenie na utworzenie towarzystwa emerytalnego, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2000, nr 6
- Kisielewicz-Malec K., Dla kogo indywidualne konta emerytalne, „Prawo Pracy” 2004, nr 10
- Kisielewska Z., Prawo do emerytury a stały pobyt za granicą, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 51/52
- Klimkiewicz A., Mechanizmy waloryzacyjne emerytur w Polsce, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2001, nr 8
- Klimkiewicz A., Problematyka aktywizacji zawodowej w świetle podwyższonego wieku emerytalnego, w: S. Wieteska, red., Ubezpieczenia, Acta Universitatis Lodzensis, Folia Oeconomica 274, Łódź 2012
- Klinger B., Witkowski K., Zasady podlegania ubezpieczeniom w warunkach reformy systemu ubezpieczeń społecznych, Prace Naukowe WSBizn. nr 2, Gorzów Wlkp. 2006
- Klink M., OFE jako zabezpieczenie społeczne, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 11
- Klink M., OFE jako zabezpieczenie społeczne, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 11
- Klisowska I., Emerytura służby więziennej, „Ubezpieczenia Majątkowe, Finansowe i Społeczne” 2004, nr 8
- Klisowska I., Komisja Nadzoru Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych, „Ubezp. Majątkowe Finan.” 2004, nr 5
- Klisowska I., Renta socjalna jako świadczenie rentowe, „Nowe Ubezpieczenia” 2003, nr 24
- Klisowska I., Układ ratalny z Zakładem Ubezpieczeń Społecznych, „Ubezpieczenia Majątkowe, Finansowe i Społeczne” 2004, nr 14
- Klisowska I., Ulgi udzielane przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych, „Ubezpieczenia Majątkowe, Finansowe i Społeczne” 2004, nr 22

- Klisowska I., Umarzanie przez ZUS należności z tytułu składek, „Ubezpieczenia Majątkowe, Finansowe i Społeczne” 2004, nr 8
- Klisowska I., Zmiana otwartego funduszu emerytalnego, „Ubezpieczenia Majątkowe, Finansowe i Społeczne” 2004, nr 14
- Kłos B. (red.), System emerytalny 9 lat po reformie, Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu, nr 11, Warszawa 2008, [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/F95B769D3B-F2A010C1257424002E780F/\\$file/system%20emerytalny.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/F95B769D3B-F2A010C1257424002E780F/$file/system%20emerytalny.pdf)
- Kłos B., Analiza okresów pobierania emerytur z funduszu ubezpieczeń społecznych, „Analizy BAS” nr 3, Biuro Analiz Sejmowych, Warszawa 2016, [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/2ACB937250E7845AC1257F72004ECC2A/\\$file/Analiza_BAS_2016_139.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/2ACB937250E7845AC1257F72004ECC2A/$file/Analiza_BAS_2016_139.pdf)
- Kłos B., Dziubińska-Michalewicz M., Wiek emerytalny i sposób obliczania emerytury w bazowych systemach emerytalnych krajów UE, Raport nr 184, Kancelaria Sejmu Biuro Studiów i Ekspertyz, Warszawa 2000, http://biurose.sejm.gov.pl/teksty_pdf_00/r-184.pdf
- Kłos B., Emerytury z funduszu ubezpieczeń społecznych przyznane w latach 2009-2013, „Analizy BAS” nr 3, Biuro Analiz Sejmowych, Warszawa 2015, [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/6929B3CCF1595DF4C1257DEA003FD320/\\$file/Analiza_BAS_2015_123.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/6929B3CCF1595DF4C1257DEA003FD320/$file/Analiza_BAS_2015_123.pdf)
- Kłos B., Emerytury z funduszu ubezpieczeń społecznych przyznane w 2014 r., „Analizy BAS” nr 15, Biuro Analiz Sejmowych, Warszawa 2015, [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/C9CCB1AF16991AB9C1257F1C004AE40B/\\$file/Analiza_BAS_2015_135.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/C9CCB1AF16991AB9C1257F1C004AE40B/$file/Analiza_BAS_2015_135.pdf)
- Kłos B., Europejskie systemy emerytalne – stan i perspektywy, „Analizy BAS” nr 5, Biuro Analiz Sejmowych, Warszawa 2011, [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/A4EF381AC5957507C12578B100441826/\\$file/Analiza_%20BAS_2011_49.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/A4EF381AC5957507C12578B100441826/$file/Analiza_%20BAS_2011_49.pdf)
- Kłos B., Europejskie systemy emerytalne – stan i perspektywy, Warszawa 2011
- Kłos B., Marchewka-Bartkowiak K., Kontrowersje wokół systemu emerytalnego i długu publicznego, „Analizy BAS” nr 17, Biuro Analiz Sejmowych, Warszawa 2009, [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/728B65FA1209CE25C1257688004D2735/\\$file/Analiza_%20BAS_2009_25.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/728B65FA1209CE25C1257688004D2735/$file/Analiza_%20BAS_2009_25.pdf)
- Kłos B., Opinia o projekcie budżetu państwa na 2005 r. W części 48 Komisja Nadzoru Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych (KNUiFE), Informacja BSiE nr 1099, Warszawa 2004, <http://biurose.sejm.gov.pl/info/index.htm>
- Kłos B., Opinia o projekcie budżetu państwa na 2006 r. W części 48 – Komisja Nadzoru Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych, Informacja BSiE nr 1230, Warszawa 2006, [Http://biurose.sejm.gov.pl/info/index.htm](http://biurose.sejm.gov.pl/info/index.htm)
- Kłos B., red., System emerytalny 9 lat po reformie, Warszawa 2008
- Kłos B., Wiek emerytalny kobiet i mężczyzn, Warszawa 2008
- Kłos B., Wiek i staż ubezpieczeniowy w systemach emerytalnych państw członkowskich Unii Europejskiej, „Analizy BAS” nr 13, Biuro Analiz Sejmowych, Warszawa 2015, [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/5E07D5CED513CBB7C1257EDF0038DFBE/\\$file/Analiza_BAS_2015_133.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/5E07D5CED513CBB7C1257EDF0038DFBE/$file/Analiza_BAS_2015_133.pdf)
- Kłos M., Obowiązki zakładów pracy wobec ZUS w 2000 roku. Stan prawny na dzień 1 maja 2000 r., Wydaw. Podat. ZDiO, Gorzów Wlkp. 2000
- Kłos M., oprac., Wszystko o składkach, zasiłkach i świadczeniach w 2003 roku: zbiór przepisów, Stan prawny na dzień 17 marca 2003 r. „Gofin”, Gorzów Wlkp. 2003; W 2004 roku – 2004; W 2005 roku – Stan prawny na dzień 1 stycznia 2005 r., Gorzów Wlkp. 2005
- Kłubiński A., Dobrowolne ubezpieczenia emerytalne i rentowe, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 10

- Klubiński A., Emerytury wcześniejsze i pomostowe, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 3
- Klubiński A., Kwota minimalna i maksymalna podstawy wymiaru składek, „Służba Pracownicza” 2008, nr 4
- Klubiński A., Podstawa wymiaru składek pracowników, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 7–8
- Klubiński A., Składki za pracującego emeryta, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2008, nr 2
- Klubiński A., Wojskowa emerytura a praca zarobkowa, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2008, nr 2
- Kluczyńska K., Rola emerytur i rent rolniczych w życiu wsi, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2006, nr 1, http://www.krus.gov.pl/fileadmin/moje_dokumenty/obrazki/kwartalnik/29.pdf
- Kluczyńska K., Świadczenia z Funduszu Emerytalno-Rentowego przyznawane od 1991 r., „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2009, nr 35
- Kluszczyńska Z., Emerytury i renty z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, w: Z. Ofiarski red., XXV lat przeobrażeń w prawie finansowym i prawie podatkowym – ocena dokonań i wnioski na przyszłość, Szczecin 2014
- Kluszczyńska Z., Koczur W., Rubel K., Szpor G., Szumlicz T.; Szpor G., red., System ubezpieczeń społecznych: zagadnienia podstawowe, Wydaw. Praw. LexisNexis, Warszawa 2003
- KNF – dane o rynku OFE, dostępny w internecie: <http://kalkulator.knf.gov.pl>
- Kniczek M., Wierzbowski B., Niektóre problemy rolniczych rent inwalidzkich oraz emerytur w świetle wybranych orzeczeń sądowych, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2001
- Knosala M., Model zaskarżania decyzji w sprawach ubezpieczeń społecznych jako szczególnego rodzaju decyzja administracyjna, „Ius et Admin.” 2006, nr 2
- Knyżewska J., Emerytura lub renta od nowej podstawy wymiaru, „Nowe Ubezpieczenia” 2001, nr 25/26
- Knyżewska J., Emerytura w przepisach o koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 5
- Knyżewska J., Koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego w praktyce, „Służba Pracownicza” 2006, nr 6
- Knyżewska J., Koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego, Cz. 1–6, „Służba Pracownicza” 2004, nr 11; nr 12; 2005, nr 4; nr 6; nr 7; nr 10
- Knyżewska J., Koordynacja w świetle umów między państwowych, „Służba Pracownicza” 2006, nr 2
- Knyżewska J., Polska w Unii Europejskiej a zabezpieczenie społeczne, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 4
- Knyżewska J., Praca sezonowa w Niemczech, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 8
- Knyżewska J., Renty inwalidzkie w przepisach o koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego, „Prz. Ubezp. dla Ciebie.” 2005, nr 7
- Knyżewska J., Składki Polaków zatrudnionych sezonowo w Niemczech, „Służba Pracownicza” 2006, nr 3
- Knyżewska J., Świadczenia emerytalno-rentowe z zastosowaniem przepisów wspólnotowych – procedura, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 2

- Knyżewska J., Sypniewska G., Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości w sferze wspólnotowej koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego, „Służba Pracownicza” 2007, nr 6
- Knyżewska J., Sypniewska G., Wspólnotowe przepisy w zakresie delegowania pracowników. Cz. 1–2, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 1; nr 2
- Knyżewska J., Ubezpieczenie „dorabiającego” emeryta lub rencisty, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 18
- Knyżewska J., Ubezpieczenie społeczne Polaków zatrudnionych w Niemczech, „Nowe Ubezpieczenia” 2001, nr 25/26
- Knyżewska J., Ubezpieczenie społeczne pracowników wysłanych do pracy na terytorium Niemiec, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, nr 6
- Knyżewska J., Zatrudnienie w byłej NRD a prawo do polskiej emerytury, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, nr 12
- Kobierska A., ABC emerytury, renty, kapitału początkowego, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 14
- Kobierska A., Kapitał początkowy, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 7
- Kobierska A., Kapitał początkowy, „Rachunkowość” 2000, nr 12
- Kobierska A., Przeliczenie podstawy wymiaru, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych” 1999, nr 11
- Kobierska A., Reforma emerytalna – pierwszy filar, „Pracodawca i Pracownik” 1999, nr 8
- Kobierska A., Renta rodzinna. Stan prawny na dzień 30 września 2005 r., ZUS, Warszawa 2005
- Kobylarz M., Ubezpieczenie społeczne i zdrowotne obcokrajowców – członków organów statutowych spółek prawa handlowego, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2008, nr 7/8
- Koczur W., Zasady i tryb orzekania o niezdolności do pracy dla celów rentowych w pozarolniczym ubezpieczeniu społecznym, w: L. Frąckiewicz, W. Koczur., red., Niepełnosprawni a praca, Wydaw. AE Katow., Katowice 2004
- Koczur W., Zmiany w zakresie prawa do emerytury górniczej w zreformowanym systemie ubezpieczenia emerytalnego, w: L. Frąckiewicz, red., Polska a Europa: procesy demograficzne u progu XXI wieku, Wydaw. AE Katow., Katowice 2003
- Kodeks emerytalny: z komentarzem ekspertów. Stan prawny na 1 lutego 2008 r., Infor, Warszawa 2008
- Kokot T., Nowy system emerytalny w Polsce po roku funkcjonowania, w: Z. Ofiarski, red., XXV lat przeobrażeń w prawie finansowym i prawie podatkowym – ocena dokonań i wnioski na przyszłość, Szczecin 2014
- Koźakowski A., Emerytalne i pozaemerytalne programy pracownicze – składnikiem pakietu wynagrodzeń w: S. Borkowska, red., Pakietowe systemy wynagrodzeń, IPISS, Warszawa 2000
- Kolarska-Bobińska L., Druga fala polskich reform, ISP, Warszawa 1999
- Kolarska-Bobińska L., red., Cztery reformy. Od koncepcji do realizacji, ISP-FKA Oficyna Naukowa, Warszawa 2000
- Kolasiński A., Renty strukturalne w rolnictwie z perspektywy przystąpienia Polski do UE, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2003, nr 2
- Kolasiński K., Konstytucyjne prawo do zabezpieczenia społecznego a nowy system ubezpieczeń społecznych, „Państwo i Prawo” 1999, nr 5

- Kolasiński K., Konstytucyjne prawo do zabezpieczenia społecznego a nowy system ubezpieczeń społecznych, „Państwo i Prawo” 1999, z. 5
- Kolasiński K., Prawo pracy i zabezpieczenia społecznego, TNOiK „Dom Organizatora”, wyd. 4 popr. i uzupeł., Toruń 2003
- Kolata H., Ewidencja składek na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne, „Prawo Przedsiębiorcy” 2000, nr 39
- Kołatkowski A., Emerytalne i pozaemerytalne programy pracownicze składnikiem pakietu wynagrodzeń, „Humanizacja Pracy i Zarządzanie” 2000, nr 6
- Kołcun T., Zagrożenia publicznych systemów ubezpieczeń społecznych w Polsce i Unii Europejskiej, Acta Elb., t. 5, Elbląg 2007
- Kolek A., Kierunki reform systemów emerytalnych w Europie Środkowo-Wschodniej w dobie kryzysu gospodarczego, „Zabezpieczenie Społeczne. Teoria, Prawo, Praktyka. Zeszyty Naukowe Zakładu Zabezpieczenia Społecznego IPS UW” 2012, nr 1
- Kolek A., Rola Międzynarodowej Organizacji Pracy i Banku Światowego w kształtowaniu systemów emerytalnych w państwach Europy Środkowo-Wschodniej po 1989 roku, WDiNP UW, Warszawa 2014
- Kolek A., Uzasadnienia i opinie w procesie legislacyjnym ustawy o zmianie zasad wypłaty emerytur ze środków zgromadzonych w otwartych funduszach emerytalnych, „Zabezpieczenie Społeczne. Teoria, Prawo, Praktyka. Zeszyty Naukowe Zakładu Zabezpieczenia Społecznego IPS UW” 2014, nr 3
- Kołodko G. W., Tomkiewicz J., Repartycyjny i kapitałowy system emerytalny. Synergia czy antagonizm?, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie” 2014, nr 1, <http://www.tiger.edu.pl/kolodko/artykuly/KNoP-1-2014.pdf>
- Kołodziej E., Wcześniejsze emerytury tylko dla pracowników, „Prawo Przedsiębiorcy” 2000, nr 43
- Kołodziej K., Drogowska M., Stachura J., Wcześniejsze emerytury twoich pracowników, KiK, Warszawa 2001
- Kołodziej K., Kto może wcześniej?, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 9
- Kołodziej K., Wcześniejsze emerytury, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2000, nr 8
- Kołodziejczyk K., Koszty funkcjonowania obowiązkowych kapitałowych systemów emerytalnych, Zeszyty Naukowe WS Bank. Pozn. nr 14, Poznań 2001
- Kołosowska B., Ekonomiczno-społeczne skutki wdrażania reformy ubezpieczeń emerytalnych, Roczniki Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Toruniu nr 1, Toruń 2001
- Kołosowska B., Ekonomiczno-społeczne skutki wdrażania reformy ubezpieczeń emerytalnych, Rocz. Nauk. WSBank. Tor. 2001, nr 1
- Kołosowska B., Ocena działalności otwartych funduszy emerytalnych (w latach 1999–2001), Prace Naukowe AE Wroc. nr 952, Wrocław 2002
- Kołosowska B., Otwarte fundusze emerytalne w nowym systemie ubezpieczeń społecznych, Acta UNC, Ekon. z. 30, Toruń 2000
- Kołosowska B., Rozwiązania podatkowe i traktowanie składki w systemach ubezpieczeń społecznych wybranych krajów, Zeszyty Naukowe WSBank. Pozn. nr 14, Poznań 2001
- Kołosowska B., Skutki finansowe reformy systemu emerytalnego w Polsce, Wydawnictwo Uniwersytetu M. Kopernika, Toruń 2004
- Komorowska I., Umowa zlecenie po reformie ubezpieczeń, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 44
- Komorowska M., Obowiązki płatników składek wobec ZUS, „Prawo Przedsiębiorcy” 2005, nr 44

- Kompa K., Wiśniewski T., Dywersyfikacja portfeli otwartych funduszy emerytalnych – kaprys czy konieczność, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 862, Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia nr 75, Szczecin 2015, http://www.wneiz.pl/nauka_wneiz/frfu/75-2015/FRFU-75-245.pdf
- Koniec akcji „waloryzacji świadczeń”, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2015, nr 3-4
- Konieczna K., red., Ubezpieczenia społeczne: ZUS – komentarz, IFOR – porady, akty prawne
- Konkolewsky H.-H., Dynamiczne zabezpieczenie społeczne dla Europy. Wybór i odpowiedzialność. Rozwój sytuacji i tendencje, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2010, nr 38
- Konkurencja na rynku OFE, KNF, Warszawa 2008, https://www.knf.gov.pl/Images/konkurencja_na_rynku_ofe_tcm75-7063.pdf
- Konsekwencje zmian w systemie emerytalnym z punktu widzenia osób ubezpieczonych, raport przygotowany przez Polish Pension Group SGH na zlecenie IGTE, Warszawa 2016
- Kontek K., Bariery rozwoju polskiego systemu funduszy emerytalnych, „Studia Ekonomiczne” 2010, nr 3
- Kontynuowanie ubezpieczeń emerytalno-rentowych, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 8
- Koordinacja po nowemu, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2010, nr 6f
- Kopeć A., Niziołek K., Paczkowski P., Indywidualne konta emerytalne – wybrane problemy, „Prawo Asekuracyjne” 2005, nr 2
- Kopeć A., Wojewódka M., Pracownicze programy emerytalne: komentarz, C.H. Beck, Warszawa 2005
- Korczyński A., Nadzór orzecznicy ZUS nad powiatowymi urzędami pracy w sprawach zasiłków i świadczeń przedemerytalnych, „Rynek Pracy” 2006, nr 1
- Korczyn A., Sasin P., Jak ustalić kapitał początkowy i przyszłą emeryturę: poradnik praktyczny zawierający pełny ujednolicony tekst ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz inne przepisy prawne. Stan prawny na dzień 1 lipca 2004 r., Sigma, Skierniewice 2004
- Korczyńska B., Nowy system orzekania o niezdolności do pracy i stopniu niepełnosprawności, „Kontrola Państwowa” 1999, nr 4
- Korsak R., Polityka rozwoju polskiej wsi i rolnictwa, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2014, nr 50
- Korsak R., Rozwój wsi i rolnictwa w Polsce, w „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2014, nr 51–52, KRUS, Warszawa 2014
- Korsak R., Zabezpieczenie społeczne rolników na starość, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2005, nr 4
- Kosacka-Łędzewicz D., Olszewski B., Szóstko E., Leksykon świadczeń ZUS 2005, Of. Wydaw. Unimex, Wrocław 2005
- Kosmaczewski H., Emerytury dla osób po pięćdziesiątce, „Nowe Ubezpieczenia” 1999, nr 7
- Kostecka-Jurczyk D., Konsolidacja na rynku OFE a reguły konkurencji, Acta Universitatis Wratislaviensis, Przegląd Prawa i Administracji, t. 99, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2014
- Kostkiewicz Z., Dożywotnia renta od zakładów ubezpieczeń na życie: jak wypłacać świadczenia emerytalne ze środków w drugim filarze, „Forum Dyskusyjne Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych” 2005, z. 4
- Kostrzewa M., Obniżka składek na ubezpieczenia rentowe i jej konsekwencje, „Służba Pracownicza” 2007, nr 10

- Kostrzewska M., Opłacanie składek przez zagranicznych przedsiębiorców, „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 46
- Kostrzewska M., Prawa pracownika – gdy pracodawca nie płaci składek, „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 44
- Kostrzewska M., Składki od wynagrodzenia wyegzekwowanego przez komornika, „Prawo Przedsiębiorcy” 2006, nr 1
- Kostrzewska M., Ubezpieczenia społeczne osób mających ustalone prawo do emerytury lub renty, „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 45
- Kostrzewska P., Ubezpieczenia społeczne i ubezpieczenie zdrowotne członka zarządu, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 10
- Kostrzewska P., Artysta i twórca w systemie ubezpieczeń społecznych, „Ubezpieczenia Społeczne” 2004, nr 10
- Kostrzewska P., Dobrowolne ubezpieczenia emerytalne i rentowe, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 8
- Kostrzewska P., Dobrowolne ubezpieczenia emerytalne i rentowe, „Służba Pracownicza” 2007, nr 8
- Kostrzewska P., Działalność na własny rachunek a europejskie prawo do ubezpieczeń społecznych, „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 18
- Kostrzewska P., Finansowanie składek na ubezpieczenia społeczne niepełnosprawnych przedsiębiorców, „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 7
- Kostrzewska P., Kiedy umorzenie, a kiedy odroczenie składek ZUS?, „Prawo Przedsiębiorcy” 2005, nr 25
- Kostrzewska P., Kody tytułu ubezpieczenia – zmiany obowiązujące od 1 stycznia 2005 r., „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 3
- Kostrzewska P., Konsekwencje obniżenia składki rentowej, „Prawo Przedsiębiorcy” 2007, nr 32
- Kostrzewska P., Macierzyństwo a składki na ZUS, „Służba Pracownicza” 2004, nr 11
- Kostrzewska P., Nowe zasady refundacji składek na ubezpieczenia społeczne osób niepełnosprawnych, „Ubezpieczenia Społeczne” 2003, nr 6
- Kostrzewska P., Objęcie obowiązkiem ubezpieczeń społecznych przedsiębiorców-rencistów, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2008, nr 3
- Kostrzewska P., Obowiązki adwokatów i radców prawnych wobec ZUS, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 2
- Kostrzewska P., Obowiązki członka zarządu i rady nadzorczej w zakresie ubezpieczeń, „Służba Pracownicza” 2006, nr 9
- Kostrzewska P., Obowiązki przedsiębiorców w zakresie rozliczania i opłacania składek, „Prawo Przedsiębiorcy” 2005, nr 1
- Kostrzewska P., Obowiązki przedsiębiorcy wobec ZUS, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 4
- Kostrzewska P., Obowiązki ubezpieczeniowe notariusza, „Służba Pracownicza” 2007, nr 7
- Kostrzewska P., Pracownik jako płatnik składek na ubezpieczenia społeczne, „Prawo Przedsiębiorcy” 2005, nr 33
- Kostrzewska P., Pracownik jako płatnik składek, „Służba Pracownicza” 2005, nr 12
- Kostrzewska P., Pracownik wykonujący obowiązki płatnika składek, „Ubezpieczenia Społeczne” 2005, nr 9
- Kostrzewska P., Prawo do emerytury lub renty a obowiązek ubezpieczeń społecznych, „Ubezpieczenia Społeczne” 2005, nr 4
- Kostrzewska P., Przekroczenie rocznej podstawy wymiaru składek, „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 34

- Kostrzewa P., Przekroczenie rocznej podstawy wymiaru składek, „Prawo Przedsiębiorcy” 2005, nr 41
- Kostrzewa P., Przychód z tytułu umowy o dzieło a składki ZUS, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2008, nr 9
- Kostrzewa P., Przychód z umowy o dzieło a obowiązek potrącenia składek na ZUS, „Prawo Przedsiębiorcy” 2005, nr 27
- Kostrzewa P., Przychód z umowy o dzieło a składki ZUS, „Prawo Przedsiębiorcy” 2007, nr 29/30
- Kostrzewa P., Roczna podstawa wymiaru składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe, „Ubezpieczenia Społeczne” 2004, nr 5
- Kostrzewa P., Rozliczanie i opłacanie składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe byłych funkcjonariuszy i żołnierzy zawodowych, „Ubezpieczenia Społeczne” 2005, nr 7/8
- Kostrzewa P., Samozatrudnienie a składki ZUS, „Prawo Przedsiębiorcy” 2007, nr 1
- Kostrzewa P., Składki na ubezpieczenia byłych sędziów i prokuratorów, „Służba Pracownicza” 2004, nr 4
- Kostrzewa P., Składki na ubezpieczenia społeczne byłych sędziów i prokuratorów. „Ubezpieczenia Społeczne” 2004, nr 11
- Kostrzewa P., Składki na ubezpieczenia społeczne chałupnika, „Ubezpieczenia Społeczne” 2006, nr 3
- Kostrzewa P., Składki na ubezpieczenia społeczne i ubezpieczenie zdrowotne przedsiębiorcy, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 5
- Kostrzewa P., Składki na ubezpieczenia za pracujących emerytów i rencistów, „Prawo Przedsiębiorcy” 2006, nr 16
- Kostrzewa P., Składki od przychodu z umów cywilnoprawnych, „Służba Pracownicza” 2005, nr 9
- Kostrzewa P., Składki od umów cywilnoprawnych zawartych z własnym pracownikiem, „Prawo Przedsiębiorcy” 2007, nr 46
- Kostrzewa P., Składki przedsiębiorców – zmiany w zasadach ich opłacania, „Prawo Przedsiębiorcy” 2005, nr 36
- Kostrzewa P., Składki ubezpieczeniowe za żołnierzy niezawodowych, „Służba Pracownicza” 2006, nr 5
- Kostrzewa P., Składki za członka zarządu spółki kapitałowej, „Prawo Przedsiębiorcy” 2007, nr 12
- Kostrzewa P., Składki za funkcjonariusza Służby Celnej, „Służba Pracownicza” 2007, nr 6
- Kostrzewa P., Składki za chałupnika, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 12
- Kostrzewa P., Składki za odbywających służbę zastępczą, „Służba Pracownicza” 2006, nr 10
- Kostrzewa P., Składki za pracownika na urlopie wychowawczym, „Prawo Przedsiębiorcy” 2005, nr 43
- Kostrzewa P., Składki ZUS a urlopy pracownicze, „Prawo Przedsiębiorcy” 2007, nr 25
- Kostrzewa P., Ubezpieczenia społeczne i ubezpieczenie zdrowotne osób duchownych, „Ubezpieczenia Społeczne” 2003, nr 9
- Kostrzewa P., Ubezpieczenia społeczne i ubezpieczenie zdrowotne osób duchownych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 11
- Kostrzewa P., Ubezpieczenia społeczne i ubezpieczenie zdrowotne wspólników spółek handlowych, „Ubezpieczenia Społeczne” 2006, nr 6
- Kostrzewa P., Ubezpieczenia społeczne osób na urlopie wychowawczym lub zasiłku macierzyńskim, „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 38
- Kostrzewa P., Ubezpieczenia społeczne rencisty prowadzącego pozarolniczą działalność, „Ubezpieczenia Społeczne” 2006, nr 4
- Kostrzewa P., Ubezpieczenia społeczne twórców i artystów, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 5

- Kostrzewska P., Ubezpieczenia społeczne twórców i artystów, „Służba Pracownicza” 2004, nr 5
- Kostrzewska P., Ubezpieczenia społeczne wspólników spółek handlowych, „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 28–29
- Kostrzewska P., Ubezpieczenia społeczne zleceniobiorcy, „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 20
- Kostrzewska P., Umarzanie należności wobec ZUS, „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 10
- Kostrzewska P., Umowa o dzieło a składki ZUS, „Ubezpieczenia Społeczne” 2005, nr 5
- Kostrzewska P., Umowy cywilnoprawne a obowiązek ubezpieczeń społecznych, „Ubezpieczenia Społeczne” 2004, nr 7–8
- Kostrzewska P., Urlop wychowawczy i pobieranie zasiłku macierzyńskiego a obowiązek ubezpieczeń społecznych, „Ubezpieczenia Społeczne” 2004, nr 9
- Kostrzewska P., Wolne zawody w systemie ubezpieczeń społecznych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 4
- Kostrzewska P., Współpraca przy prowadzeniu pozarolniczej działalności gospodarczej a obowiązek ubezpieczeń społecznych i ubezpieczenia zdrowotnego, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 8
- Kostrzewska P., Zaległości składkowe ZUS – odpowiedzialność członków zarządu spółki, „Prawo Przedsiębiorcy” 2007, nr 8
- Kostrzewska P., Zawieszenie wykonywania działalności gospodarczej a składki ZUS, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2008, nr 11
- Kostrzewska P., Zgłaszanie i wyrejestrowywanie z ubezpieczeń przez płatnika składek, „Prawo Przedsiębiorcy” 2005, nr 16
- Kostrzewska P., Zleceniobiorca w systemie ubezpieczeń społecznych, „Służba Pracownicza” 2004, nr 9
- Kostrzewska P., Zmiany w finansowaniu składek na ubezpieczenia społeczne osób niepełnosprawnych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2008, nr 1
- Kostrzewska P., Zmiany w kodach i dokumentach ubezpieczeniowych, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2008, nr 4
- Kostrzewska P., Roczna podstawa wymiaru składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe, „Służba Pracownicza” 2005, nr 8
- Kowalczyk E., Emerytura dla urodzonych po 31 grudnia 1948 r. Cz. 1–2, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 12; 2005, nr 1
- Kowalczyk E., Emerytura mieszana, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 4
- Kowalczyk E., Emerytura, Zakład Ubezpieczeń Społecznych. Stan prawny na dzień 30 września 2001 r., ZUS, Warszawa 2001; Stan prawny na dzień 1 stycznia 2008 r., ZUS, Warszawa 2008
- Kowalczyk E., Kapitał początkowy, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych” 1999, nr 3
- Kowalczyk E., Podstawa wymiaru kapitału początkowego z krótszego okresu. Cz. 1–2, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 2; nr 3
- Kowalczyk E., Renta socjalna, „Ubezpieczenia Społeczne” 2003, nr 7
- Kowalczyk E., Sejdel E., Emerytura mieszana, „Prawo Przedsiębiorcy” 2000, nr 24
- Kowalczyk E., Uprawnienia emerytalne pracowników niektórych urzędów państwowych, sądowych kuratorów zawodowych oraz pracowników samorządowych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 4
- Kowalczyk O., System zabezpieczenia społecznego wobec potrzeb osób niepełnosprawnych w Polsce na tle krajów UE, Wydaw. AE Wroc., Wrocław 2002
- Kowalczyk O., Zabezpieczenie społeczne i rehabilitacja osób niepełnosprawnych w teorii polityki społecznej, Prace Naukowe AE Wroc. nr 937, ser. Nauki Humanistyczne nr 7, Wrocław 2002

- Kowalczyk-Rólczyńska P., Rola odwróconego kredytu hipotecznego w zabezpieczeniu emerytalnym, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2015, nr 8
- Kowalewska A., Waloryzacja emerytur i rent – nowe zasady, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2004, nr 38
- Kowalewski E., Ryzyko ubezpieczeniowe – podstawowe pojęcia i terminologie, „Ryzyko Asekuracyjne” 1996, nr 2
- Kowalik A., Emerytura a praca w szczególnych warunkach, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 20
- Kowalik A., Emerytura dla górnika dziś i jutro, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 43
- Kowalik A., Emerytury mundurowych, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 23
- Kowalik A., Na emeryturze i zamiast emerytury, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 32
- Kowalik A., Orzecznictwo lekarskie w ZUS – nowe zasady, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 14
- Kowalik E., Karkoska H., Kto spełnia warunki do uzyskania emerytury, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2004, nr 39
- Kowalska A., Oszczędzanie na emeryturę: analiza planowania dochodów emerytalnych, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2000, nr 3
- Kowalski A., Znaczenie uchwalenia i funkcjonowania ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników – próba bilansu, kierunki możliwej modernizacji, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” nr 2012, 46, http://www.krus.gov.pl/fileadmin/moje_dokumenty/obrazki/kwartalnik/kwartalnik_46.pdf
- Kozłowska E., Podleganie ubezpieczeniom oraz podstawa wymiaru składek na ubezpieczenia społeczne pracowników, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, nr 9
- Kozłowska E., Składki na ubezpieczenia społeczne za emerytów i rencistów, wykonujących pracę na podstawie umowy o pracę, umowy zlecenia lub umowy o dzieło, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 6
- Kozłowska E., Ubezpieczenie społeczne i podstawa wymiaru składek zleceniobiorców, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, nr 11
- Kozłowski G., Ubezpieczenie społeczne personelu polskiego organizacji międzynarodowych w RP na przykładzie OBWE, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 1
- Kraczek A. ZUS nie zbankrutuje, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2006, nr 2
- Krajewska A., Składki na ubezpieczenia społeczne w Polsce i innych krajach Unii Europejskiej, „Gospod. Prakt. Teor.” 2006, nr 2
- Krajewski A., Ubezpieczenia społeczne: praktyczne omówienie z orzecznictwem. Stan prawny na 30 kwietnia 2002 r., Wydaw. Zrzesz. Praw. Pol., Warszawa 2002
- Krajewski M., Charakter prawny pracowniczego programu emerytalnego, Studia Prawno-Ekonomiczne, t. LXXXIII, 2011, http://ejsh.icm.edu.pl/.../Charakter_prawny_pracowniczego_programu_emerytalnego.pdf
- Krajewski M., Pracownicze programy emerytalne – charakterystyka prawna, Druk 24 drukarnia cyfrowa, Białystok 2014 r., <http://dSPACE.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/11378/Doktorat%20nr%203.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Krajewski M., Pracownicze programy emerytalne: charakterystyka prawna, rozprawa doktorska, promotor prof. zw. dr hab. Teresa Bińczycka-Majewska, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2010
- Krajewski M., Pracownicze programy emerytalne: charakterystyka prawna, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014
- Krajowa Strategia Emerytalna. Adekwatny i Stabilny System Emerytalny, MPS, Warszawa 2005

- Krajowy Program, Zabezpieczenie społeczne i integracja społeczna na lata 2006–2008, Rada Ministrów, październik 2006
- Krasowska-Kłós R., red., Nowe ubezpieczenia społeczne z krótkim komentarzem: zbiór najnowszych przepisów: system ubezpieczeń społecznych, emerytury i renty z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, pracownicze programy emerytalne, organizacja i funkcjonowanie funduszy emerytalnych. Stan prawny na dzień 1 marca 1999 r., Infor, Warszawa 1999
- Krawczyk-Keller L., Otwarte fundusze emerytalne – zabezpieczenie na przyszłość czy piramida finansowa?, http://mikroekonomia.net/system/publication_files/82/original/9.pdf
- Krażel J., Zasady gromadzenia indywidualnych oszczędności emerytalnych, „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 27
- Kropkowski J., oprac., Komentarz do przepisów z zakresu ubezpieczeń społecznych, prawa pracy i podatków: zagadnienia omawiane na szkoleniach: kapitał początkowy, Wydaw. Jakro, Sztum 2000
- Kroszel J., Mechanizmy określające dynamikę zmian w systemie ubezpieczeń społecznych, *Opol. Roczn. Ekon.*, t. 17, Opole 2007
- Kruszalski P., Rozliczenie przychodu osób uprawnionych do świadczenia lub zasiłku przedemerytalnego, „Prawo Przedsiębiorcy” 2008, nr 19
- Kruszalski P., Jak sprawdzić i reklamować stan konta emerytalnego w ZUS, „Prawo Przedsiębiorcy” 2006, nr 36
- Kruszalski P., Jak sprawdzić i zareklamować stan konta w OFE, „Prawo Przedsiębiorcy” 2006, nr 37
- Kruszalski P., Orzekanie o niezdolności do pracy po zmianach, „Prawo Przedsiębiorcy” 2005, nr 7
- Kruszalski P., Warunki uprawniające do wcześniejszej emerytury pracowniczej. Cz. 1–2, „Prawo Przedsiębiorcy” 2008, nr 41; nr 43
- Kruszalski P., Wcześniejsza emerytura po nowelizacji przepisów, „Prawo Przedsiębiorcy” 2007, nr 15
- Kruszalski P., Zmiany w uprawnieniach emerytalno-rentowych. Cz. 1–2, „Prawo Przedsiębiorcy” 2005, nr 40; nr 41.
- Krysiak E., Renta rodzinna po zmarłym małżonku, „Prawo Przedsiębiorcy” 2006, nr 51/52
- Krysiak I., Koordynacja wspólnotowa emerytur i rent, „Polityka Społeczna” 2008, nr 11–12
- Krysiak I., Koordynacja wspólnotowa świadczeń na podstawie rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 883/2004, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka” 2010
- Krysiński A., Jak sporządzać umowy emerytalne: pracownicze programy emerytalne, umowy o prowadzenie PPE, zakładowa umowa emerytalna, pracownicza umowa emerytalna, deklaracja uczestnictwa, wzory dokumentów. Stan prawny na dzień 10 sierpnia 1999 r., INFOR, Warszawa 1999
- Kryterium oceny efektywności inwestycyjnej OFE, system motywacyjny PTE oraz minimalny wymóg kapitałowy dla PTE. Propozycje rozwiązań, UKNF, Warszawa 2012, http://www.knf.gov.pl/Images/Za%C5%82%C4%85cznik_2._Raport_o_benchmarku_tcm75-33885.pdf
- Kryterium oceny efektywności inwestycyjnej OFE, system motywacyjny PTE oraz minimalny wymóg kapitałowy dla PTE propozycje rozwiązań, UKNF, Warszawa 2012, http://www.knf.gov.pl/Images/Za%C5%82%C4%85cznik_2._Raport_o_benchmarku_tcm75-33885.pdf

- Krzewiński Z., Nowe systemy emerytalne w Polsce i na Węgrzech: studium porównawcze, „Polityka Społeczna” 1999, nr 9
- Krzyżowski Ł. i in., Młodzi emeryci w Polsce: między biernością a aktywnością, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2014
- Książopolski M., Możliwości poszerzenia wolności wyboru w polskim systemie ubezpieczenia emerytalnego, „Zabezpieczenie Społeczne. Teoria, Prawo, Praktyka. Zeszyty Naukowe Zakładu Zabezpieczenia Społecznego IPS UW” 2014, nr 3
- Książopolski M., Zmierz emerytur gwarantujących utrzymanie poziomu życia w okresie aktywności zawodowej, „Zabezpieczenie Społeczne. Teoria, Prawo, Praktyka. Zeszyty Naukowe Zakładu Zabezpieczenia Społecznego IPS UW” 2012, nr 1
- Księżyk M., red. nauk., Liberalny kapitalizm w kryzysie: wybrane problemy, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2013
- Kto nie straci wcześniejszej emerytury, „Gazeta Prawna” 2008, nr 106
- Kto pyta nie błądzi, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2011, nr 8
- Kubalczak P. (oprac.), Emerytury i renty kolejowe w 2005 r., ZUS, Warszawa 2006
- Kubalczak P. (oprac.), Emerytury i renty osób prowadzących działalność gospodarczą w 2005 r., ZUS, Warszawa 2006
- Kubalczak P. Emerytury i renty przyznane w 2010 r., ZUS, Warszawa 2011
- Kubalczak P., Emerytury i renty górnicze w 2004 r., ZUS, Warszawa 2005, <http://www.zus.pl/files/gornicze2004.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty górnicze w 2005 r., ZUS, Warszawa 2006, <http://www.zus.pl/files/gornicze2005.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty górnicze w 2006 r., ZUS, Warszawa 2007, <http://www.zus.pl/files/gornicze2006.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty górnicze w 2007 r., ZUS, Warszawa 2008, <http://www.zus.pl/files/gornicze2007.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty górnicze w 2008 r. ZUS, Warszawa 2009, <http://www.zus.pl/files/Emerytury-i-renty-gornicze-w-2008r.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty kolejowe w 2004 r., ZUS, Warszawa 2005, <http://www.zus.pl/files/kolejowe2004.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty kolejowe w 2005 r., ZUS, Warszawa 2006, <http://www.zus.pl/files/kolejowe2005.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty kolejowe w 2006 r. ZUS, Warszawa 2007, <http://www.zus.pl/files/kolejowe2006.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty kolejowe w 2007 r., ZUS, Warszawa 2008, <http://www.zus.pl/files/kolejowe2007.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty kolejowe w 2008 r., ZUS, Warszawa 2009, <http://www.zus.pl/files/Emerytury-i-renty-kolejowe-w-2008r.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty nauczycieli w 2004 r., ZUS, Warszawa 2005, <http://www.zus.pl/files/naucz2004.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty nauczycieli w 2005 r., ZUS, Warszawa 2006, <http://www.zus.pl/files/naucz2005.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty nauczycieli w 2006 r., ZUS, Warszawa 2007, <http://www.zus.pl/files/naucz2006.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty nauczycieli w 2007 r., ZUS, Warszawa 2008, <http://www.zus.pl/files/naucz2007.pdf>

- Kubalczak P., Emerytury i renty nauczycieli w 2008 r. ZUS, Warszawa 2009, <http://www.zus.pl/files/Emerytury-i-renty-nauczycieli-w-2008r.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty osób prowadzących działalność gospodarczą w 2004 r., ZUS, Warszawa 2005, <http://www.zus.pl/files/dzgosp2004.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty osób prowadzących działalność gospodarczą w 2005 r., ZUS, Warszawa 2006, <http://www.zus.pl/files/dzgosp2005.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty osób prowadzących działalność gospodarczą w 2006 r., ZUS, Warszawa 2007, <http://www.zus.pl/files/dzgosp2006.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty osób prowadzących działalność gospodarczą w 2007 r., ZUS, Warszawa 2008, <http://www.zus.pl/files/dzgosp2007.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty osób prowadzących działalność gospodarczą w 2008 r., ZUS, Warszawa 2009, <http://www.zus.pl/files/Emerytury-i-renty-osob-prowadzacych-dzialalnosc-gospodarcza-w-2008r.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty przyznane w 2004 r. finansowane z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, ZUS, Warszawa 2005, <http://www.zus.pl/files/pryznane2004.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty przyznane w 2005 r. finansowane z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, ZUS, Warszawa 2006, <http://www.zus.pl/files/pryznane2005.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty przyznane w 2006 r. finansowane z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, ZUS, Warszawa 2007, <http://www.zus.pl/files/pryznane2006.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty przyznane w 2007 r., ZUS, Warszawa 2008, <http://www.zus.pl/files/pryznane2007.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty przyznane w 2008 r., ZUS, Warszawa 2009, <http://www.zus.pl/files/Emerytury-i-renty-pryznane-w-2008r.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty przyznane w 2009 r., ZUS, Warszawa 2010, <http://www.zus.pl/files/Emerytury%20i%20renty%20przyznane%20w%202009%20r%20.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty przyznane w 2012 r., ZUS, Warszawa 2013, <http://www.zus.pl/files/Emerytury%20i%20renty%20przyznane%20w%202012%20r.pdf>
- Kubalczak P., Emerytury i renty przyznane w 2013 r., ZUS, Warszawa 2014, http://www.zus.pl/files/Nowopryznane_w_2013.pdf
- Kubalczak P., Emerytury i renty przyznane w 2014 r., ZUS, Warszawa 2015, http://www.zus.pl/files/Nowopryznane_w_2014.pdf
- Kubalczak P., oprac., Emerytury i renty górnicze w 2005 r., Zakład Ubezpieczeń Społecznych. Departament Statystyki, Warszawa 2006
- Kubalczak P., oprac., Emerytury i renty kolejowe w 2005 r., Zakład Ubezpieczeń Społecznych. Departament Statystyki, Warszawa 2006
- Kubalczak P., oprac., Emerytury i renty nauczycieli w 2005 r., Zakład Ubezpieczeń Społecznych. Departament Statystyki, Warszawa 2006
- Kubalczak P., oprac., Emerytury i renty osób prowadzących działalność gospodarczą w 2005 r., ZUS, Warszawa 2006
- Kubań A., Zmiany organizacyjne w prokuraturze a prawo prokuratora do przejścia w stan spoczynku z pozostawieniem pełnego uposażenia, „Prokurator” 2000, nr 4
- Kubiak D., Indywidualne konta emerytalne jako dobrowolna forma gromadzenia oszczędności emerytalnych, Prace Naukowe AE Wroc. nr 1186, Wrocław 2007
- Kubiak D., Koordynacja przepisów polskiego systemu zabezpieczenia społecznego z przepisami wspólnotowymi w zakresie świadczeń emerytalno-rentowych, Acta UL, Fol. Oecon. nr 197, Łódź 2006
- Kubiak D., Ocena zmian systemowych wprowadzonych przez reformę emerytalną w 1999 roku, Prace Naukowe AE Wroc. nr 958, Wrocław 2002

- Kubiak D., Rynek indywidualnych kont emerytalnych w Polsce – stan i perspektywy, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio H, Oeconomia*, Vol. 45, cz. 2, Katedra Finansów i Rachunkowości, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wrocław 2011
- Kubiak D., Ubezpieczeniowe formy zabezpieczenia dochodów na starość, *Prace Naukowe AE Wroc.* nr 991, Wrocław 2003
- Kubzdyl M., Jaka będzie nowa emerytura?, „Nowe Ubezpieczenia” 1999, nr 5
- Kubzdyl M., Nowe emerytury – prognozy, wyliczenia, symulacje, „Nowe Ubezpieczenia” 1999, nr 1
- Kuciński J., Indywidualne konta emerytalne jako nowa forma oszczędzania na cele emerytalne w Polsce, *Zeszyty Naukowe, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Warszawie* nr 2, Warszawa 2005
- Kufel-Siemieńska A., Sprawozdanie z II międzynarodowej konferencji „Ubezpieczenia wobec wyzwań XXI wieku” połączonej z obchodami 60-lecia Katedry Ubezpieczeń Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań, 24–25 listopada 2008 r., „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2008, nr 2
- Kucharczyka J., Kuźmich E., red., Podnoszenie wieku emerytalnego: diagnoza potrzeb i rekomendacje na przykładzie Polski i Niemiec, Instytut Spraw Publicznych, Konrad Adenauer Stiftung, Fundacja Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2011
- Kuchowicz A., Jak podwyższyć emeryturę?, „Prawo Pracy” 2006, nr 3
- Kula G., Decyzja o przejściu na emeryturę: przegląd literatury, „*Ekonomista*” 2007, nr 2
- Kula G., Próba oszacowania wpływów budżetowych z podatków dochodowych w rolnictwie i reformy KRUS, „*Gospodarka Narodowa*” 2012, nr 5–6
- Kulicki J., Podatkowe aspekty systemu zabezpieczenia emerytalnego obowiązującego w Polsce, „*Analizy BAS*” nr 8, Biuro Analiz Sejmowych, Warszawa 2011, [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/CED4B400C477A16DC12578B100453433/\\$file/Analiza_%20BAS_2011_52.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/CED4B400C477A16DC12578B100453433/$file/Analiza_%20BAS_2011_52.pdf)
- Kulik M., Potrącenia i egzekucja z emerytur i rent, „*Serwis Prawno-Pracowniczy*” 2000, nr 2
- Kulpaka P. Funkcjonowanie systemu emerytalnego w Polsce trzynastcie lat po reformie. Konsekwencje dla gospodarki, http://www.ue.katowice.pl/fileadmin/_migrated/content_uploads/17_P.Kulpaka_Funkcjonowanie_systemu....pdf
- Kurach R., Papla D. Inwestycje alternatywne w portfelach Otwartych Funduszy Emerytalnych, „*OPTIMUM. Studia Ekonomiczne*” 2014, nr 1, http://optimum.uwb.edu.pl/wp-content/uploads/numery_pdf/67_Optimum_1_2014.pdf
- Kurier emerytalny, ukazujący się od 2015 r. co kwartał newsletter wydawany przez Izbę Gospodarczą Towarzystw Emerytalnych dla członków Funduszy Emerytalnych http://igte.pl/kurier_emerytalny.html
- Kurosad D., System emerytalny a dług publiczny – rozważania teoretyczne na podstawie modelu abstrakcyjnego, *Zeszyty Naukowe AE Krak.* nr 637, Kraków 2004
- Kurowski P., Rozwój funduszy emerytalnych w wybranych krajach Europy Środkowej i Wschodniej: warunki startu i funkcjonowania, IPISS, Warszawa 2006
- Kuś A., Projekt stanowiska Sejmu w sprawie pytania prawnego Sądu Okręgowego w Warszawie (sygn. Akt P 31/09), dotyczącego ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. O emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, „*Zeszyty Prawnicze*” 2010, nr 1, [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/1EF39A03CB0A5006C12574750029FDC8/\\$file/ZP_25.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/1EF39A03CB0A5006C12574750029FDC8/$file/ZP_25.pdf)
- Kuśmierczyk G., Idę na emeryturę, KiK, Warszawa 2002
- Kuśmierczyk G., Kapitał początkowy, „*Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych*” 2002, nr 5

- Kuśmierczyk G., Renta rodzinna, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 10
- Kuśmierczyk G., Zawieszanie i zmniejszanie emerytur i rent, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 18
- Kuśnierz P., Pracownicze programy emerytalne – szansa na godziwą emeryturę, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 11
- Kuźniar J., Okresy pracy uwzględniane przy ustalaniu prawa do świadczeń emerytalno-rentowych, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2001, nr 3
- Kuźniar J., Podstawa wymiaru emerytury – wczoraj i dziś, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 7
- Kuźniar J., Ponowne ustalenie prawa do świadczeń emerytalno-rentowych, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2004, nr 6
- Kuźniar J., Prawo do renty z tytułu niezdolności do pracy, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2001, nr 11
- Kuźniar J., System ubezpieczeń społecznych: przewodnik po ustawie z dnia 13 października 1998 r., „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 6
- Kuźniar J., Ubezpieczenie społeczne adwokatów po zmianach, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 4
- Kuźniar J., Zawieszenie prawa do emerytury w przypadku kontynuowania zatrudnienia u dotychczasowego pracodawcy: w orzecznictwie Sądu Najwyższego, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2004, nr 11
- Kwaczkowski P., Przekazywanie dokumentów do ZUS drogą elektroniczną, „Nowe Ubezpieczenia” 2001, nr 9
- Kwaczkowski P., Wniosek o rozłożenie na raty albo odroczenie terminu płatności składek, „Nowe Ubezpieczenia” 2001, nr 17
- Kwaczkowski P., Zwrot nadpłaconych składek, „Ubezpieczenia Majątkowe, Finansowe i Społeczne” 2004, nr 21
- Kwartalne informacje o świadczeniach pieniężnych z FUS, Funduszu Alimentacyjnego oraz o innych świadczeniach za lata 2003-2016, <http://www.zus.pl/default.asp?p=5&id=537>
- Kwiatkowska M., Ogólne i szczególne zasady zawieszania i rozliczania świadczeń, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 10
- Kwiatkowska M., Składki za osoby niepełnosprawne, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 12
- Kwiatkowska M., Ustalanie i przeliczanie podstawy wymiaru świadczeń emerytalno-rentowych, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 9
- Kwiecińska A., Budowa modelu mikrosymulacyjnego do prognoz aktuarialnych, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i praktyka” 2014, nr 5
- Kwoty bazowe od 1999 r., GUS, Warszawa 2016 (kwoty, które służą do celów określonych w ustawie o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (MP nr 13, poz. 140 z 20.02.08), <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-zatrudnieni-wynagrodzenia-koszty-pracy/kwoty-bazowe-od-1999-r-,6,1.html>
- Łabanowski M., Konto ubezpieczonego w systemie emerytalnym. Raporty miesięczne – zakres informacji, terminy i sposób przekazywania, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 8
- Łabanowski M., Losowanie funduszy emerytalnych dla osób, które nie dokonały wyboru funduszu, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2002, nr 4
- Łabanowski M., Nadpłata składek i zasady zwrotu, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 7/8

- Łabanowski M., Niechciane członkostwo w otwartym funduszu emerytalnym, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 12
- Łabanowski M., Odsetki za zwłokę, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 5
- Łabanowski M., Pracownicze programy emerytalne. Cz. 1-3, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 1; nr 2; nr 4
- Łabanowski M., Składki na ubezpieczenia społeczne od umowy o dzieło z prawami autorskimi zawartej z własnym pracodawcą, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2002, nr 1
- Łabanowski M., Szczególne uregulowania prawne w zakresie opłacania składek na ubezpieczenia społeczne, składek na FP i FGŚP przez płatników dotkniętych powodzią, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 11
- Łabanowski M., Unieważnienie umowy o członkostwo w otwartym funduszu emerytalnym, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 3
- Łabanowski M., Wantoch-Rekowski J., Tryb dochodzenia i przedawnienia składek na ubezpieczenia społeczne, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2005, nr 10
- Łabanowski M., Zasady dokonywania wypłat środków zgromadzonych na koncie w otwartym funduszu emerytalnym, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 12
- Łabanowski M., Zmiana funduszu emerytalnego, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 11
- Łagocka W., Podstawowe pojęcia z zakresu systemu ubezpieczeń społecznych, Zeszyty Naukowe Oecon. nr 2, 2002
- Lach A., oprac., Jak zgromadzić kapitał na przyszłą emeryturę: raport promocyjny, „Harvard Business Review Polska” 2007, nr 12
- Lach A., Raport: fundusze emerytalne, „Gazeta Bankowa” 1999, nr 38
- Lach D.E., Wynagrodzenie niewypłacone pracownikom a składka na ubezpieczenie emerytalne, „Przegląd Ekonomiczny” 2012, nr 6,
- Lachowski J., Odpowiedzialność karna płatnika składek – wybrane zagadnienia, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2004, nr 12
- Lalko W., Emerytury i renty, świadczenia przedemerytalne. Według stanu prawnego 1 stycznia 2005 r., „Exandi”, Zielona Góra 2005
- Lament M., Zakres oceny sytuacji finansowej zakładu ubezpieczeń, „Finanse, Bankowość, Ubezpieczenia” 1999, z. 3
- Łaski K., O nonsensach polskiej reformy emerytalnej, w: Polska po przejściach, Stow. Stud. Inicjatyw Społ., Warszawa 2003
- Latek M., Małagocka B., Działalność lokacyjna otwartych funduszy emerytalnych – problemy, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2002, nr 1/2
- Ledkiewicz A., Radzik-Kazenas B., red., Ubezpieczenia społeczne w Polsce: informacje, fakty, ZUS, Warszawa, wyd. 2004, wyd. 2005, wyd. 2006, wyd. 2007
- Lechnio E., Postępowanie w sprawie renty z tytułu niezdolności do pracy: obowiązki pracodawcy związane z zatrudnianiem rencisty, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 3
- Lechnio E., Zmiany w prawie do renty z tytułu niezdolności do pracy oraz jej wysokości, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 2
- Lechowicz K., Łuszczak M., Kierunki zmian systemu zabezpieczenia społecznego w Polsce – wybrane aspekty, Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach nr 179, Katowice 2014, http://www.ue.katowice.pl/fileadmin/_migrated/content_uploads/17_K.Lechowicz_M.Luszczak_Kierunki_zmian_systemu....pdf
- Leicht A., Do 2005 roku reforma emerytalna zostanie domknięta, „Ubezpieczenia Społeczne” 2003, nr 3

- Lejk-Kępa A., Analiza funkcjonowania rolniczego ubezpieczenia społecznego. Emerytury i renty rolnicze w liczbach, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2003, nr 4
- Lejk-Kępa A., Obowiązki KRUS jako płatnika podatku dochodowego od emerytur i rent rolników, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 1999, nr 3
- Lejk-Kępa A., Zasady przyznawania emerytur rolniczych oraz ustalania wysokości tych świadczeń. Krótki rys historyczny, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2002, nr 4
- Lenart B., Wliczanie okresów pracy w gospodarstwie rolnym do stażu pracy, „Służba Pracownicza” 2003, nr 11
- Lewandowicz-Machnikowska M., Zagrosik M., Prawo do renty socjalnej, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2005, nr 5
- Lewandowska M., Koszty funkcjonowania ubezpieczenia społecznego rolników – dane porównawcze z okresu 20 lat funkcjonowania KRUS, KRUS http://www.krus.gov.pl/fileadmin/moje_dokumenty/obrazki/Prezentacje/ppt.koszty-systemu-u.s.r.pdf
- Lewandowski P., Efektywność systemu emerytalnego w zależności od uczestnictwa w nim kobiet i mężczyzn, „Ekonomista” 2005, nr 4
- Lewandowski P., Ocena skali transferów między populacjami kobiet i mężczyzn w polskim systemie emerytalnym, „Studia Demograficzne” 2004, nr 2
- Lewicka E., Stan reformy emerytalnej z perspektywy Otwartych Funduszy Emerytalnych, „Ubezpieczenia Społeczne” 2006, nr 10
- Lewińska J., Nowak K., Jak ustalić wysokość świadczeń emerytalno-rentowych?, Cz. 1-3, „Prawo Przedsiębiorcy” 2003, nr 36; nr 37; nr 41
- Lewińska J., Nowak K., Praca za granicą a podstawa wymiaru świadczenia z ZUS, „Prawo Przedsiębiorcy” 2003, nr 48
- Lewińska J., Nowak K., Renta socjalna: nowe zasady. Cz. 1-3, „Prawo Przedsiębiorcy” 2003, nr 42; nr 44; nr 45
- Lewińska J., Nowak K., Waloryzacja świadczeń emerytalno-rentowych, „Prawo Przedsiębiorcy” 2003, nr 9
- Liberda B., Oszczędzanie w gospodarce polskiej. Teorie i fakty, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2000
- Liberda B., Wpływ reformy systemu ubezpieczeń społecznych w Polsce na oszczędności, „Gospodarka Narodowa” 1999, nr 5-6
- Libertowska A., Ludzie starsi we współczesnym społeczeństwie, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2015, nr 8
- Liczba i przeciętna wysokość świadczeń nowo przyznanych w podziale na rodzaje świadczeń w latach 2005-2015, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacj/statystyki/3665,Liczba-i-przecietna-wysokosc-swadczen-nowo-przyznanych-w-podziale-na-rodzaje-sw.html>
- Liczba świadczeń emerytalno-rentowych wypłacanych przez ZER MSW w latach 2005-2015 – stan na 31 grudnia, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacj/statystyki/3663,Liczba-swadczen-emerytalno-rentowych-wyplacanych-przez-ZER-MSW-w-latach-2005-20.html>
- Liczba świadczeń emerytalno-rentowych wypłacanych przez ZER MSW w latach 2001-2013 (stan na 31 grudnia), <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacj/archiwum/3458,Statystyki-archiwum-czerwiec-2014.html>
- Liczba, przeciętna wysokość, przeciętny wiek, okres służby, okres wystugi oraz ilość i przeciętny procent dodatku za inwalidztwo emerytur nowo przyznanych w latach 2005-2015, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacj/statystyki/3666,Liczba-przecietna-wysokosc-przecietny-wiek-okres-sluzby-okres-wyslugi-oraz-ilosc.html>

- Lipski A., Ubezpieczenie społeczne jedyne go wspólnika spółki z o.o., „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 50
- Lisiecki K. S., Innowacyjny schemat zarządzania ryzykiem emerytalnym na tle cyklu indywidualnego rozwoju zawodowego, „Zarządzanie Innowacyjne w Gospodarce i Biznesie” 2006, nr 1
- Lisowska G., Dokumenty ubezpieczeniowe po reformie ubezpieczeń społecznych, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych” 1999, nr 2
- Lisowska G., Kiedy składki zostaną przekazane do Otwartego Funduszu Emerytalnego?, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych” 2000, nr 10
- Lisowski P., Emerytury wojskowe, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 5
- Lisowski P., System emerytalny wojska, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 4
- Lisowski R., Perspektywy rozwoju rynku otwartych funduszy emerytalnych w Polsce do roku 2010, „Zagadnienia Techniczno-Ekonomiczne” 2005, z. 1
- Lisowski R., Pracownicze programy emerytalne w Polsce, „Zagadnienia Techniczno-Ekonomiczne” 2004, z. 4
- Liwiński J., Giza-Poleszczuk A., Góra M., Sztanderska U., Dezaktywizacja osób w wieku okołoemerytalnym. Raport z badań, MPiPS, Warszawa 2008, http://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/1_NOWA%20STRONA/Aktualnosci/seniorzy/badania%20aktywne%20starzenie/13Dezaktywizacja%20osob%20w%20wieku%20okołoemerytalnym%20mpips%20Warszawa%202008.pdf
- Łobejko Z., Dokumentowanie wynagrodzenia do potrzeb emerytalno-rentowych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 2
- Łobejko Z., Dokumentowanie zarobków dla potrzeb emerytalno-rentowych oraz kapitału początkowego, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, nr 6
- Łobejko Z., Dokumentowanie zarobków do podstawy wymiaru emerytury lub renty z okresu sprzed 1980 roku, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 4
- Łobejko Z., Emerytura dla niektórych osób urodzonych po 31 grudnia 1948 r., „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2002, nr 7
- Łobejko Z., Emerytura dla osób urodzonych po 31 grudnia 1948 r., „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 4
- Łobejko Z., Emerytura po rencie inwalidzkiej lub świadczeniu przedemerytalnym, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, nr 11
- Łobejko Z., Emerytura powszechna po uprzednio pobieranej emeryturze wcześniejszej, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 6
- Łobejko Z., Emerytura z urzędu, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 10
- Łobejko Z., Kapitał początkowy: zasady współpracy ZUS z zakładami pracy i ubezpieczonymi, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 9
- Łobejko Z., Kwota bazowa a wysokość emerytury, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2008, nr 3
- Łobejko Z., Nauka w szkole wyższej w stażu emerytalnym, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 7-8
- Łobejko Z., Nauka w szkole zawodowej oraz w szkole przysposobienia zawodowego a staż emerytalny, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2002, nr 9
- Łobejko Z., Obowiązki pracodawców wobec pracowników i ZUS w zakresie emerytalno-rentowym, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 2
- Łobejko Z., Obowiązki pracodawców, pracowników i ZUS w postępowaniu o przyznanie emerytury i renty, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 9

- Łobejko Z., Podstawa wymiaru emerytury i renty osób skierowanych do pracy za granicą w polskich placówkach naukowo-badawczych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2002, nr 2
- Łobejko Z., Postępowanie w sprawach emerytalno-rentowych po zmianie niektórych przepisów w 2004 r., „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 4
- Łobejko Z., Postępowanie w sprawach o świadczenia emerytalno-rentowe, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 9
- Łobejko Z., Postępowanie w sprawach o świadczenia emerytalno-rentowe, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 11
- Łobejko Z., Postępowanie w sprawach świadczeń emerytalno-rentowych oraz ogólne zasady wypłaty tych świadczeń, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 1
- Łobejko Z., Postępowanie w sprawie nienależnie pobranych świadczeń, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2008, nr 11
- Łobejko Z., Praca na więcej niż jeden etat a staż i wysokość świadczenia emerytalnego, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 4
- Łobejko Z., Praca w gospodarstwie rolnym a staż emerytalny, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2002, nr 6
- Łobejko Z., Praca w szczególnych warunkach a prawo do wcześniejszej emerytury – stanowiska ZUS i MPS, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 6
- Łobejko Z., Praca za granicą a podstawa wymiaru emerytury lub renty, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 11
- Łobejko Z., Prawo do wcześniejszej emerytury na podstawie art. 29 ustawy emerytalnej dla osób niebędących pracownikami, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2002, nr 5
- Łobejko Z., Renta rodzinna – warunki uzyskania, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2008, nr 1
- Łobejko Z., Status pracodawcy a prawo do emerytury z tytułu pracy w szczególnych warunkach, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2002, nr 11
- Łobejko Z., Urlop bezpłatny udzielony na okres skierowania do pracy za granicą a staż emerytalny, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 7
- Łobejko Z., Ustalanie podstawy wymiaru emerytury lub renty, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2008, nr 6
- Łobejko Z., Ustalanie podstawy wymiaru oraz wysokości emerytury, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 2
- Łobejko Z., Ustalanie zarobków do podstawy wymiaru emerytur i rent na podstawie dokumentacji zastępczej, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 12
- Łobejko Z., Waloryzacja a wysokość emerytur i rent, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, nr 3
- Łobejko Z., Waloryzacja emerytur i rent od 1 czerwca 2001 r., „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 6
- Łobejko Z., Waloryzacja emerytur i rent w latach 1991–2000, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 7
- Łobejko Z., Wcześniejsza emerytura z tytułu pracy w szczególnych warunkach lub w szczególnym charakterze, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 12
- Łobejko Z., Wcześniejsze emerytury bez zmian, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 1
- Łobejko Z., Wpłaty na indywidualne ubezpieczenie emerytalne twórców i artystów w latach 1974–1992 a wysokość emerytur, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 8
- Łobejko Z., Wysokość emerytury przyznanej po uprzednio pobieranym innym świadczeniu, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 5

- Łobejko Z., Zasady postępowania w przypadku zbiegu prawa do więcej niż jednego świadczenia emerytalno-rentowego, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2008, nr 10
- Łobejko Z., Zasady uwzględniania niektórych okresów w stażu emerytalnym, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 1; 2007, nr 4
- Łobejko Z., Zasady uwzględniania poszczególnych składników wynagrodzenia w podstawie wymiaru emerytury i renty, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 8; nr 9; 2007, nr 3
- Łobejko Z., Zasady uwzględniania w podstawie wymiaru emerytury lub renty okresów zatrudnienia za granicą, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 9
- Łobejko Z., Zasady wypłaty świadczeń emerytalno-rentowych, „Nowe Ubezpieczenia” 2008, nr 5
- Łobejko Z., Zawieszanie i zmniejszanie emerytur i rent wypłacanych przez ZUS, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 5
- Łobejko Z., Zawieszanie lub zmniejszanie emerytur i rent, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 1
- Łobejko Z., Zwrot nienależnie pobranych świadczeń z ubezpieczenia społecznego oraz zasady dokonywania potrąceń z tych świadczeń, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 2
- Łon J., Zatrudniony przez zagraniczną osobę prawną, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 12
- Łozińska E., Nowy system ubezpieczeń społecznych: podstawa i wysokość składek na ubezpieczenia społeczne. Stan prawny na 10 stycznia 1999 r., KZRS „Samopomoc Chłopska”, Warszawa 1999
- Łozińska E., Opłacanie i rozliczanie składek na ubezpieczenia społeczne i ubezpieczenia zdrowotne za zleceniobiorców, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 5
- Łozińska E., Składki: ubezpieczenia społeczne pracowników, ubezpieczenia społeczne zleceniobiorców, Exandi, Zielona Góra 1999; 2001
- Łozińska E., Ubezpieczenia społeczne i ubezpieczenia zdrowotne zleceniobiorców oraz osób wykonujących umowy o dzieło, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 3
- Łubieńska A., Składki na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne, „Poradnik Gazety Prawnej” 1999, nr 42
- Lubińska M., Ubezpieczenia społeczne i ich reforma w Polsce, Acta UNC, Ekon., 2005
- Ludwik F., Pisarczyk Ł., red. nauk., Współczesne problemy prawa pracy i ubezpieczeń społecznych: XVIII Zjazd Katedr i Zakładów Prawa Pracy i Ubezpieczeń Społecznych, Warszawa, 26-28 maja 2011 r., LexisNexis Polska, Warszawa 2011
- Łuszczak M., Zmiany w funkcjonowaniu otwartych funduszy emerytalnych – implikacje dla finansów publicznych w Polsce, Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach nr 223, Katowice 2015
- Łyskawa K., Grupowe ubezpieczenia na życie z funduszem kapitałowym w systemie zabezpieczenia emerytalnego w Polsce, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Fund. „Razem możemy więcej”, Warszawa 2007
- Łyskawa K., Dochody osób w starszym wieku a zarządzanie ryzykiem starości, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1999, z. 1
- Łyskawa K., Świadczenia II filaru zabezpieczenia emerytalnego w Polsce w kontekście podstawowych idei ubezpieczeń społecznych, Prace Naukowe AE Wroc. nr 1133, Wrocław 2006
- Łyskawa K., Zagrożenie adekwatności w polskim systemie emerytalnym, Forum Dyskusyjne Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych 2005, z. 4
- M. A., Staż ubezpieczeniowy i praca w gospodarstwie rolnym, „Służba Pracownicza” 2008, nr 1

- Maciejewicz M., Świadczenie w celu przekwalifikowania zawodowego, „Prawo Przedsiębiorcy” 2007, nr 11
- Maciejewicz M., Obowiązki informacyjne OFE wobec członków, „Prawo Przedsiębiorcy” 2007, nr 16
- Maciejewski M., Zasady regulacji Otwartych Funduszy Emerytalnych, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2001, nr 3
- Maciejewski S., Zasada solidarności między pokoleniami w repartycyjnych systemach emerytalnych w dobie przemian społecznych, *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach* nr 179, Katowice 2014
- Maciejko W., Szczególne warunki pracy a dostęp do zabezpieczenia społecznego, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2005, nr 9
- Mackiewicz-Golnik L., Polskie tradycje w zakresie inwestowania kapitału ubezpieczeń społecznych, *Prace Naukowe AE Wroc.* nr 869, ser. Materiały Konferencyjne, Wrocław 2000
- Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2010, nr 7
- Maj A., Jaka składka na osobę niepełnosprawną. Cz. 1-2, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 12; nr 13
- Maj A., Rodzinny interes – składki i świadczenia, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 43
- Majer M., Nowak K., Poziom przyzwolenia górników na wydłużenie wieku emerytalnego, *Prace Naukowe GIG*, nr 1, 2012, https://jsm.gig.eu/sites/default/files/articles/prace-naukowe-gig/2012_1_5.pdf
- Majewska R., Ubezpieczenie pracownika, „Poradnik Gazety Prawnej” 2000, nr 39
- Majewska R., Zmiana statusu ubezpieczonych, „Nowe Ubezpieczenia” 2000, nr 2
- Majkowska M., Jankowska M., Weryfikacja rent inwalidzkich, „Gazeta Prawna” 2003, nr 208
- Majkowska M., oprac., Wcześniejsze emerytury, „Gazeta Prawna” 2003, nr 134
- Majkowska M., Praca i zaopatrzenie inwalidów wojennych i wojskowych, „Gazeta Prawna” 2003, nr 147
- Majkowski B., Dokumentacja wymagana przy składaniu wniosku o przyznanie renty rodzinnej, „Pracodawca i Pracownik” 2003, nr 6
- Majkowski B., Dokumentowanie stażu ubezpieczeniowego za pomocą zeznań świadków, „Nowe Ubezpieczenia” 2002, nr 14
- Majkowski B., Dokumentowanie stażu ubezpieczeniowego, Cz. 1-2, „Nowe Ubezpieczenia” 2001, nr 25/26; 2002, nr 1
- Majkowski B., Dokumentujemy staż ubezpieczeniowy oraz wynagrodzenia, „Nowe Ubezpieczenia” 2003, nr 17-18
- Majkowski B., Formy opłacania składek ubezpieczeniowych, „Nowe Ubezpieczenia” 2002, nr 5
- Majkowski B., Gdy ubezpieczeni nie są pracownikami, „Nowe Ubezpieczenia” 2001, nr 7
- Majkowski B., Kapitał początkowy – vademecum dla pracodawcy i pracownika: stan prawny na 23 kwietnia 2002 r., „Poradnik Gazety Prawnej” 2002, nr 17
- Majkowski B., Kapitał początkowy – wymagana dokumentacja, „Pracodawca i Pracownik” 2003, nr 1
- Majkowski B., Kapitał początkowy: obowiązki pracodawców oraz osób ubezpieczonych, „Nowe Ubezpieczenia” 2003, nr 19
- Majkowski B., Obowiązki informacyjne ZUS, „Nowe Ubezpieczenia” 2002, nr 9
- Majkowski B., Obowiązki ubezpieczeniowe małych firm, „Nowe Ubezpieczenia” 2003, nr 3
- Majkowski B., Pomoc Zakładu Ubezpieczeń Społecznych w spłacie zadłużenia płatników składek, „Pracodawca i Pracownik” 2002, nr 9
- Majkowski B., Renta z tytułu niezdolności do pracy – wymagana dokumentacja, „Pracodawca i Pracownik” 2003, nr 5

- Majkowski B., Składki ubezpieczeniowe bez tajemnic, Cz. 1-2, „Nowe Ubezpieczenia” 2003, nr 13/14; nr 15-16
- Majkowski B., Składki ubezpieczeniowe od osób niebędących pracownikami, „Pracodawca i Pracownik” 2003, nr 9
- Majkowski B., Sposób dokumentowania stażu ubezpieczeniowego oraz osiągniętych w przeszłości dochodów, „Pracodawca i Pracownik” 2003, nr 8
- Majkowski B., Ubezpieczenia społeczne i zdrowotne bez tajemnic. Cz. 2, Emerytury (również wcześniejsze), renty (także wypadkowe), kapitał początkowy, świadczenia krótkoterminowe, Wydaw. „Biblioteczka Pracownicza”: Poradnik nr 164, Warszawa 2004
- Majkowski B., Ubezpieczenia społeczne po zmianach, „Nowe Ubezpieczenia” 2003, nr 5
- Majkowski B., Ubezpieczeniowe informacje dla pracodawców i pracowników, „Nowe Ubezpieczenia” 2003, nr 7
- Majkowski B., Uprawnieni do renty rodzinnej, „Nowe Ubezpieczenia” 2002, nr 21
- Majkowski B., Zadania pracodawców i ubezpieczonych w zakresie kapitału początkowego, „Nowe Ubezpieczenia” 2002, nr 9
- Majkowski B., Zbiegi tytułów ubezpieczeń, „Nowe Ubezpieczenia” 2003, nr 12
- Majkowski S., Obowiązki płatników składek po zmianach, „Poradnik Gazety Prawnej” 2001, nr 6
- Majkowski S., red., Jak samodzielnie obliczyć kapitał początkowy, „Gazeta Prawna” 2002, nr 77
- Major T., Pawłowska B., Ubezpieczenie społeczne pracowników migrujących oraz osób prowadzących działalność gospodarczą, C.H. Beck, Warszawa 2004
- Major T., Pawłowska B., Zasady opłacania i rozliczania składek na ubezpieczenia za obywateli polskich zatrudnionych za granicą i cudzoziemców zatrudnionych w Polsce, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2004, nr 2
- Major T., Pietrzyk R., Ubezpieczenie społeczne polskich pracowników wysyłanych przejściowo na obszar Republiki Federalnej Niemiec, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2000, nr 3
- Major T., Pietrzyk R., Ubezpieczenie społeczne pracowników czasowo wysyłanych do pracy za granicą, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2000, nr 9
- Makowski K., Niezdolność do pracy i niepełnosprawność, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 38
- Makowski K., Odpowiedzialność osób trzecich za zobowiązania względem Zakładu Ubezpieczeń Społecznych z tytułu składek, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych” 1999, nr 12
- Makowski K., Odpowiedzialność płatnika składek, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2000, nr 5
- Makowski K., Odpowiedzialność za nie uregulowane składki, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 8
- Makowski K., Odpowiedzialność Zakładu Ubezpieczeń Społecznych za szkodę, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2000, nr 11
- Makowski K., Odpowiedzialność ZUS za szkodę, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 27
- Makowski K., Spłata należności z tytułu składek, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2000, nr 10
- Makowski K., Umorzenia i ulgi w spłacie należności z tytułu składek, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 19
- Małagocka B., Chrzanowski T., Jak obliczyć staż członkowski w OFE, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2002, nr 1/2A
- Małecka M., Świadomość ubezpieczeniowa a popyt na ubezpieczeniowe produkty emerytalne, Zeszyty Naukowe. Ekonomiczne Problemy Usług nr 40, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2009

- Małecka M., Znaczenie produktu ubezpieczeń na życie z funduszem kapitałowym w zabezpieczeniu na cele emerytalne, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* nr 75, ser. Nauki o Finansach, nr 2, Wrocław 2009
- Małecka M., Znaczenie produktu ubezpieczeń na życie z funduszem kapitałowym w zabezpieczeniu na cele emerytalne, „*Nauki o Finansach*” 2009, nr 2
- Małecki M., Ochrona konsumenta na rynku ubezpieczeń i funduszy emerytalnych z perspektywy organu nadzoru, „*Rozprawy Ubezpieczeniowe*” 2006, nr 1
- Malinowski A., „Unijna renta” – procedury, wymagane dokumenty, „*Serwis Prawno-Pracowniczy*” 2004, nr 30
- Malinowski A., Renta rodzinna zamiast emerytury, „*Prawo Przedsiębiorcy*” 2001, nr 1
- Małtek R., Reforma systemu ubezpieczenia społecznego, „*Przegląd Ubezpieczeń Społecznych*” 1999, nr 11
- Małysz F., Uprawnienia inwalidów wojskowych oraz ich rodzin, „*Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych*” 2002, nr 10
- Manacka R., Koszty funkcjonowania otwartych funduszy emerytalnych, „*Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie*” 2005, nr 5
- Manacka R., Otwarte fundusze emerytalne a integracja polskiego rynku finansowego w ramach Unii Europejskiej, „*Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie*” 2004, nr 12
- Manacka R., Polityka inwestycyjna otwartych funduszy emerytalnych i ocena jej wyników, „*Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie*” 2005, nr 7
- Manacka R., Powszechne towarzystwo emerytalne, „*Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie*” 2005, nr 10
- Manacka R., Rynek Otwartych Funduszy Emerytalnych – porównanie z wybranymi krajami, „*Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie*” 2004, nr 6
- Manacka R., Rynek Otwartych Funduszy Emerytalnych w Polsce i wybranych krajach Ameryki Południowej, *Prace Naukowe AE Wroc* nr 1040, Wrocław 2004
- Manacka R., Uwarunkowania demograficzne rynku otwartych funduszy emerytalnych, „*Wiadomości Ubezpieczeniowy*” 2005, nr 1/2
- Manacka R., Zagrożenia dla rozwoju rynku Otwartych Funduszy Emerytalnych, „*Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie*” 2004, nr 5
- Mania R., Wybrane problemy polityki inwestycyjnej OFE, *Forum Dyskusyjne Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych* z. 3, 2004
- Marciniak M., Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 – odpowiedzią na kryzys?, „*Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia*” 2010, nr 36
- Marciniak M., Wykroczenia nieopłacania w terminie składek na ubezpieczenie społeczne, „*Prokuratura i Prawo*” 2006, nr 12
- Marcinkiewicz E., Zachowania stadne i konkurencja na rynku OFE. Badania empiryczne z wykorzystaniem wielowymiarowej analizy statystycznej, „*Marketing i Rynek*” 2015, nr 5
- Marcowa waloryzacja świadczeń z ZUS, *Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, 2012, nr 3
- Marczak R., Nowe przepisy WE koordynujące systemy zabezpieczenia społecznego. Seminarium międzynarodowe IPISS, „*Polityka Społeczna*” 2011, nr 3
- Marczak R., Polityka społeczna wobec starzenia się i starości w Polsce w latach 2015–2035, „*Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i praktyka*” 2016, nr 1
- Marczak R., Polskie świadczenie emerytalno-rentowe dla cudzoziemców, „*Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i praktyka*” 2015, nr 2

- Marczak R., Roicka P., Wyroki Sądu Najwyższego oraz sądów polskich w zakresie koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka” 2012, nr 9
- Marczak R., Rozważania w związku z 40-leciem stosowania polsko-niemieckiej umowy z 1975 r. o zaopatrzeniu emerytalnym i wypadkowym, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i praktyka” 2015, nr 4
- Marczuk B., Jak sprawdzić stan konta, „Gazeta Prawna” 2003, nr 247
- Marczuk B., Już w marcu emerytury z ZUS dla 60-latków, „Gazeta Prawna” 2008, nr 2
- Marczuk B., W maju emerytury z ZUS dla 60-latków, „Gazeta Prawna” 2008, nr 70
- Markow J., Ocena zmian wyników działalności Otwartego Funduszu Emerytalnego Pocztylion, „Ekonomiczne Problemy Łączności” 2003, nr 5
- Markowska H., Działalność komisji lekarskich Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, „Ubezpieczenia Społeczne” 2006, nr 12
- Markowska H., Okres pobierania emerytur i rent z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, „Ubezpieczenia Społeczne” 2007, nr 6
- Markowska H., Zalewska H., Obliczenia porównawcze. MOP a Polska, „Polityka Społeczna” 2005, nr 3
- Markowska H., Zalewska H., Przepisy wspólnotowe w zakresie świadczeń emerytalno-rentowych. Konsekwencje finansowe dla Polski, „Polityka Społeczna” 1999, nr 4
- Markowska H., Zalewska H., Uścińska G., red., Addendum. Obliczenia porównawcze. Standardy zabezpieczenia społecznego, IPISS, Warszawa 2005
- Marska N., Obowiązkowe fundusze emerytalne: świat i Polska, Wydaw. Nauk. Uniw. Szczec., Szczecin 2004
- Martyniec Ł., Strony zakładowej umowy emerytalnej w pracowniczym programie emerytalnym, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2002, nr 6
- Martyniec Ł., Zakładowe systemy emerytalne, Acta Univ. Wratisl., Ekon. nr 11, Wrocław 2003
- Marzec M., Zaufanie do Zakładu Ubezpieczeń Społecznych a gromadzenie oszczędności emerytalnych, w: A. Noworól, red., Jakość życia a procesy zarządzania rozwojem i funkcjonowaniem organizacji publicznych, Monografie i Studia Instytutu Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, tom II, Kraków 2010
- Maśniak D., Indywidualne konta zabezpieczenia emerytalnego jako sposób wzmacniania bezpieczeństwa socjalnego, Gdańskie Studia Prawnicze, t. 30, Gdańsk 2013,
- Masny M., Spór o lokaty, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 12
- Matwiejczyk P., Prawo do emerytury a praca za granicą. Cz. 1–2, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2008, nr 23; nr 25
- Mazur E., Pracownicze programy emerytalne – skutki w podatku dochodowym od osób prawnych, „Prawo Przedsiębiorcy” 2007, nr 42
- Mazur-Jelonek A., Ubezpieczenia w księgowości, INFOR, Warszawa 2005
- Męcina J., Podniesienie wieku emerytalnego: uwarunkowania gospodarcze i społeczne, „Polityka Społeczna” 2012, nr 4
- Messyasz-Handschrke A., Nowy polski system emerytalny, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 2
- Miejsce funduszy emerytalnych w planie na rzecz odpowiedzialnego rozwoju, raport przygotowany przez PwC Polska sp. Z o.o. powstały na zlecenie i przy współpracy z Izbą Gospodarczą Towarzystw Emerytalnych, Warszawa 2016, http://www.igte.pl/ekspertryza/Miejsce%20Funduszy%20Emerytalnych%20w%20Planie%20na%20rzecz%20Odpowiedzialnego%20Rozwoju%20-%20raport_PWC.pdf

- Miejsce funduszy emerytalnych w planie na rzecz odpowiedzialnego rozwoju, raport przygotowany przez PwC Polska sp. Z o.o. powstały na zlecenie i przy współpracy z Izbą Gospodarczą Towarzystw Emerytalnych, Warszawa 2016, http://www.igte.pl/eksperytyza/Miejsce%20Funduszy%20Emerytalnych%20w%20Planie%20na%20rzecz%20Odpowiedzialnego%20Rozwoju%20-%20raport_PWC.pdf
- Mielczarek A., Przymus do likwidacji, „Manager Magazin” 2006, nr 2
- Mieszkający za granicą muszą poświadczyć prawo do świadczenia, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2012, nr 7–8
- Michalak L., Ryzyka społeczne a ochrona ubezpieczeniowa – kilka propozycji nieortodoksyjnych, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 2008, tekst powielony
- Michalska A., Dla kogo renta rodzinna?, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2001, nr 51/52
- Michalska A., Kiedy składka od zlecenia obowiązkowa, a kiedy dobrowolna?, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2004, nr 13
- Michalska A., Podstawa wymiaru świadczeń – ustalanie i przeliczanie, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 42
- Michalska A., Polskie emerytury dla zamieszkałych za granicą, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 50
- Michalska A., Wszystko o rencie rodzinnej, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 32
- Michalska A., Zlecenie a składki ZUS, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 15
- Michalska E., Obliczanie podatku dochodowego od osób fizycznych, składek na ubezpieczenia społeczne i ubezpieczenie zdrowotne oraz składek do otwartych funduszy emerytalnych od wynagrodzeń za pracę w 2000 r., „Pracodawca i Pracownik” 2000, nr 6
- Michalski T., „Polski system emerytalny” – co to za konstrukcja, gdzie i co poprawić, *Acta Universitatis Lodzianis, Folia Oeconomica* nr 254, Łódź 2011
- Michalski T., Ryzyko w działalności człowieka, w: J. Monkiewicz, red., *Podstawy ubezpieczeń*, tom I – mechanizmy i funkcje, Poltext, Warszawa 2000
- Michalski T., Śliwiński A., OFE, czy to przypadkiem nie złudny element systemu kapitałowego oraz gwarant bezpieczeństwa przyszłych emerytów, SGH, Warszawa 2010, http://www.pte.pl/pliki/2/12/bad%20wlas%202010%20koniec_21.09.pdf
- Mikołajewicz-Woźniak A., System emerytalny w Szwajcarii. Możliwość implementacji jego zasad w Polsce, „Przegląd Ekonomiczny” 2012, nr 6
- Mikonowicz R., Świadczenia emerytalno-rentowe pracownicze i pochodne, w: I. Wóycicka, red., *Strategia polityki społecznej 1999–2020*, IBnGR, Warszawa 1999
- Mikulec A., Efektywność systemów emerytalnych krajów UE i EFTA w latach 2005–2008, w: W. Ronka-Chmielowiec, red., *Ubezpieczenia wobec wyzwań XXI wieku*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 228, Wrocław 2012
- Mikulec A., Klasyfikacja systemów emerytalnych krajów UE i EFTA, w: K. Jajuga, M. Waleśiak, red., *Taksonomia 17. Klasyfikacja i analiza danych – teoria i zastosowania*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 107, Wrocław 2010
- Mikulec A., Konstrukcja syntetycznego miernika efektywności systemów emerytalnych, w: W. Ronka-Chmielowiec, red., *Ubezpieczenia emerytalne, społeczne i metody aktuarialne*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 106, Wrocław 2010
- Mikulec A., Metody analizy rynku OFE w ujęciu dynamicznym, w: W. Tarczyński, red., *Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 10, Szczecin 2008
- Mikulec A., Ocena efektywności inwestowania otwartych funduszy emerytalnych, „Wiadomości Statystyczne” 2004, nr 9

- Mikulec A., Porównanie efektywności systemów emerytalnych krajów UE i EFTA w 2005 i 2006 r., „Przegląd Statystyczny”, 2010, Vol. 57, nr 2–3
- Mikulec A., Wpływ przemian demograficznych na system emerytalny na przykładzie Polski i Niemiec, „Wiadomości Statystyczne” 2005, nr 12
- Mikulec A., Zastosowanie metod statystycznych do oceny efektywności i klasyfikacji systemów emerytalnych. Rozprawa doktorska. Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2009
- Miłaszewicz D., Początek funkcjonowania otwartych funduszy emerytalnych i ich przewidywany wpływ na gospodarkę, Zesz. Nauk., Pr. Kated. Makroekon. USzczec. nr 6, Szczecin 2000
- Milczarski R., Akcja waloryzacja, „Z Życia ZUS” 2016, nr 4
- Milewicz M., Uczestnictwo w II filarze – zmiany, które trzeba zgłosić, „Prawo Przedsiębiorcy” 2007, nr 15
- Milewski A., Zwrot akt sprawy organowi rentowemu w trybie art. 467 § 4 k.p.c., „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2006, nr 4
- Milionowe cięcia kosztów, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2011, nr 1
- Miłosz L., Pawluś J., Pracownicze programy emerytalne: praktyczny poradnik, Dom Wydaw. ABC, Warszawa 2001
- Miszczyńska D., Ranking otwartych funduszy emerytalnych – prognozy 2004–2005, Acta UL, Fol. Oecon. z. 177, Łódź 2004
- Miszczyńska D., Sytuacja otwartych funduszy emerytalnych w kontekście ostatnich zmian, Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach nr 235, Katowice 2015
- Miszczyńska D., Wielokryteriový ranking otwartych funduszy emerytalnych metodami AHP i PROMETHEE, Acta UL, Fol. Oecon. z. 166, Łódź 2003
- Mitrowski D., Grupowo czy w PPE?, „Prawo Przedsiębiorcy” 2002, nr 6
- Mitrowski D., Jak wprowadzić pracowniczy program emerytalny, „Prawo Przedsiębiorcy” 2002, nr 25
- Moczydłowska W., Odpowiedzialność osób trzecich za zobowiązania z tytułu ubezpieczeń społecznych, „Nowe Ubezpieczenia” 2000, nr 12
- Modzelewski W., red., Komentarz do ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych, wyd. 2 zaktual., stan prawny 21 marca 2002 r., Inst. Stud. Podat., Warszawa 2002
- Mojsiewicz M., Ocena czasu pobierania świadczeń emerytalno-rentowych specjalnych grup zawodowych, Zesz. Nauk., Finanse, Rynki Finan., Ubezpiec. USzczec. nr 6, cz. 2, Szczecin 2007
- Molenda A., Sejdel E., Renta z tytułu niezdolności do pracy. Stan prawny na dzień 1 grudnia 1999 r., ZUS, Warszawa 1999
- Molenda A., Sejdel E., Renty w zreformowanym systemie ubezpieczeń społecznych, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 42
- Molski R., Emerytura z urzędu – jakie przepisy obowiązują, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2016, nr 7–8
- Mondygraf K., Obowiązek ubezpieczeń społecznych i ubezpieczenia zdrowotnego oraz opłacanie składek, „Rachunkowość” 2005, nr 1
- Mondygraf K., Ubezpieczenia społeczne pracowników: ustalenie podstawy wymiaru składek, „Rachunkowość” 1999, z. spec. cz. 2
- Monkiewicz J., Fundusze emerytalne w gospodarce polskiej: problemy funkcjonowania i rozwoju, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2004, nr 7/8

- Monkiewicz J., red., Podstawy ubezpieczeń, tom 1, Poltext, Warszawa 2000
- Monkiewicz J., red., Podstawy ubezpieczeń, tom 2, Poltext, Warszawa 2001
- Morawski L., Wpływ wybranych reform podatkowych i ubezpieczeniowych na dochody gospodarstw domowych w Polsce, „Polityka Społeczna” 2008, nr 8
- Morawski M., Wpływ zmian koniunktury gospodarczej na strukturę portfeli inwestycyjnych Otwartych Funduszy Emerytalnych, https://rf.gov.pl/files/21398__5289__Marek_Morawski__Wplyw_zmian_koniunktury_gospodarczej_na_strukture_portfeli_inwestycyjnych_Otwartych_Funduszy_Emerytalny.pdf
- Morawski W., Wantoch-Rekowski J., Decyzja o odpowiedzialności osób trzecich za należności z tytułu składek na ubezpieczenie społeczne, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 5
- Morawski W., Wantoch-Rekowski J., Odpowiedzialność członków organów zarządzających niektórych osób prawnych za należność z tytułu składek na ubezpieczenia społeczne, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2008, nr 1
- Morawski W., Wantoch-Rekowski J., Odpowiedzialność członków zarządu spółek za należności z tytułu składek na ubezpieczenia społeczne w świetle art. 116 ordynacji podatkowej, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 11
- Morawski W., Wantoch-Rekowski J., Odpowiedzialność osób trzecich za należności z tytułu składek na ubezpieczenia społeczne w świetle art. 113–155 ordynacji skarbowej, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 10
- Morawski W., Wantoch-Rekowski J., Odpowiedzialność rozwiedzonego małżonka podatnika i członka rodziny podatnika za należności z tytułu składek na ubezpieczenia społeczne, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 6
- Morawski W., Wantoch-Rekowski J., Odpowiedzialność solidarna i następstwo prawne w zakresie składek, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 2
- Morawski W., Wantoch-Rekowski J., Zakres odpowiedzialności osób trzecich za należności z tytułu składek na ubezpieczenia społeczne w świetle art. 107 Ordynacji podatkowej, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 4
- Morawski W., Wantoch-Rekowski J., Odpowiedzialność spadkobierców i zapisobierców za należności z tytułu składek, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 3
- Można dobrowolnie przystąpić do ubezpieczeń, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2012, nr 11–12
- Mroczko W., Strategie marketingowe Otwartego Funduszu Emerytalnego Commercial Union, „Management” 2002, nr 2
- Mroczkowska B., Wszystko o rencie rodzinnej, „Nowe Ubezpieczenia” 2002, nr 8
- Mrozowska B., Miejsce zakładów ubezpieczeń w III filarze zabezpieczenia emerytalnego (IKZE), „Prawo Asekuracyjne” 2011, nr 4
- Mrozowska K., Pracownicze programy emerytalne, „Prawo Pracy” 2000, nr 11
- Mrozowska M., Praca w Polsce dla cudzoziemca, „Prawo Pracy” 2006, nr 1
- Mrozowska M., Pracownicze programy emerytalne, „Prawo Pracy” 2000, nr 11
- Mrozowska M., Rozliczanie składek ZUS, „Prawo Pracy” 1999, nr 7
- Mrozowska M., Ubezpieczenia społeczne i podatki od umowy zlecenia, „Prawo Pracy” 2002, nr 4
- Muchin I., Kalinowski I., Pracownicy i przedsiębiorcy: obowiązek ubezpieczenia społecznego i świadczenia emerytalno-rentowe: tekst przepisów z komentarzem. Wg stanu prawnego na 1 lipca 1997 r., ODiS „TUR”, Jaktorów 1997
- Müller A., Znaczenie udziału wynagrodzeń w PKB dla debaty emerytalnej z 2012 r., „Polityka Społeczna” 2013, nr 5–6

- Multan G., II filar – prezentacja Otwartych Funduszy Emerytalnych, cz. 1–8, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 4; nr 5; nr 6; nr 7; nr 8; nr 10; nr 11; nr 12
- Multan G., II filar, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 1; nr 7; nr 8; nr 9; nr 10; nr 12
- Multan G., II filar: wyniki inwestycyjne za luty: zapowiedzi fuzji wśród akcjonariuszy PTE, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 5
- Multan G., Kryteria przystąpienia do II filaru, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 3
- Multan G., Kryteria wyboru funduszy emerytalnych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 2
- Multan G., Portfele inwestycyjne Otwartych Funduszy Emerytalnych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 3
- Multan G., Zmiany w organizacji nadzoru finansowego i ich wpływ na obecne funkcjonowanie OFE, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2002, nr 6
- Multan R., Trzeci filar w towarzystwie ubezpieczeń na życie?, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 3
- Multan R., Vademecum świadczeń emerytalnych. Cz. 1–3, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 8; nr 9; nr 10
- Musiąła A., Jankowiak J., Sądowe rozpoznawanie sprawy o świadczenie z tytułu niezdolności do pracy w świetle art. 477(9) art. 1(1) i art. 3(1) – art. 3(2) k.p.c., „Przegląd Sądowy” 2007, nr 1
- Musiąła A., Jankowiak J., W sprawie wykładni wniosku o pieniężne świadczenie z tytułu niezdolności ubezpieczonego do pracy, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2008, nr 1
- Musiąła A., Kwestia spełnienia przesłanek okresu zatrudnienia w szczególnych warunkach dla celów emerytalnych w świetle orzecznictwa sądowego, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2015, nr 12
- Muszalski W., Czynniki społeczno-ekonomiczne kształtujące ubezpieczenie społeczne, „Ubezpieczenia Społeczne” 2007, nr 1
- Muszalski W., Finansowanie i organizacja ubezpieczenia społecznego (istotne motywy i cele reformy emerytalnej), Gdańskie Studia Prawnicze, t. 6, Gdańsk 2000,
- Muszalski W., Przemiany ubezpieczenia społecznego, Zeszyty Naukowe WSHiP, Prawo nr 3, 2000
- Muszalski W., Przemiany wieku emerytalnego, „Polityka Społeczna” 2009, nr 3
- Muszalski W., Świadczenia i wydatki emerytalno-rentowe w okresie zmian (1989–1999), „Polityka Społeczna” 2000, nr 11–12
- Muszalski W., Świadczenia i wydatki emerytalno-rentowe w okresie zmian (1998–1999), „Polityka Społeczna” 2000, nr 11–12
- Muszalski W., System emerytalny w koncepcji Banku Światowego, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1999, nr 7–8
- Muszalski W., Ubezpieczenia emerytalne, PWN, Warszawa 2008
- Muszalski W., Ubezpieczenia społeczne. Podręcznik akademicki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004
- Myszka Z., Dylematy orzekania o prawie wdowy do renty rodzinnej, Gdańskie Studia Prawnicze, t. 17, Gdańsk 2007
- Myszka Z., Kontrowersje w orzekaniu o prawie do renty rodzinnej dla wdowy (wdowca) lub małżonki rozwiedzionej, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1999, nr 7–8
- Myszka Z., Prawo do emerytury osoby zaginionej, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2001, nr 4
- Myszka Z., Ścisła wykładnia podmiotowego i przedmiotowego oddziaływania umów międzynarodowych na ustalanie krajowych uprawnień emerytalno-rentowych, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 12

- Myszka Z., Sędziowskie uposażenia rodzinne, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2000, nr 4
- Myszka Z., Sprawowanie opieki nad członkiem rodziny, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 4
- Na początek kapitał początkowy, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2011, nr 9
- Nadrowski M., Środki finansowe zgromadzone na rachunku członka Otwartego Funduszu Emerytalnego, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2000, nr 9
- Nagel W., Asekuracja ryzyka demograficznego w ubezpieczeniach emerytalnych: rozwiązania polskie, szkice do międzynarodowych analiz porównawczych, „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2007, nr 2
- Nagel W., OFE po zmianach: uwagi podsumowujące na temat przyszłości polskiego systemu emerytalnego, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2014, nr 50
- Nagel W., Powszechny system emerytalny w Polsce: postulat czy konieczność?, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2010, nr 37
- Nagel W., Przegląd funkcjonowania systemu emerytalnego w 2013 r.: uwagi i głos w debacie, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2013, nr 48
- Nagel W., Regulacje prawne krajowego systemu emerytalnego w ocenie Komisji Europejskiej i Trybunału Sprawiedliwości UE: implikacje ustawowe w 2012 r., „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2012, nr 45
- Nagel W., Wydolność finansowa funduszu emerytalnego FUS w prognozie długoterminowej, zalecenia Białej Księgi Komisji Europejskiej, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2012, nr 46
- Nagel W., Zarządzanie ryzykiem społecznym w ubezpieczeniach emerytalnych, Prace Naukowe AE Wroc. nr 1133, Wrocław 2006
- Najwyższy Sąd potwierdził praktykę ZUS, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 11
- Narkiewicz A., Jak zabezpieczyć pracownikom emeryturę, „Personel i Zarządzanie” 2006, nr 1
- Naruszenie zasady równości – zróżnicowanie wieku emerytalnego kobiet i mężczyzn, Biuletyn RPO nr 2, Warszawa 2000
- Nasiłowski M., Stary i nowy system emerytalny w Polsce, Zeszyty Naukowe WSUbezpiep. Warsz. nr 22, Warszawa 2001
- Nawacki L., Obowiązek ubezpieczenia społecznego: deficyt równości i sprawiedliwości, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 8
- Nawrot A., Ulgi ubezpieczeniowe dla absolwentów, „Prawo Pracy” 2002, nr 9
- Negri A., Kapitałowe formy oszczędzania w III filarze, „Nowe Ubezpieczenia” 1999, nr 11
- Nerka A., Obowiązki informacyjne ZUS i OFE wobec ubezpieczonego w ubezpieczeniu emerytalnym, UŁ 2012, Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica nr 274, Łódź 2012
- Nerka A., Waloryzacja świadczeń emerytalnych – mechanizm, cel i funkcje, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2002, nr 4
- Nie czekaj do losowania, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2012, nr 9
- Nie daj się wylosować, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 6
- Nie daj się wylosować, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 12
- Nie daj się wylosować, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 12

- Nie wszyscy emeryci muszą rezygnować z pracy, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2011, nr 6
- Nierozliczone składki kobiet zostaną uzupełnione w I półroczu 2008 roku, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 3
- Niezdolność do pracy jako ryzyko w społecznym ubezpieczeniu rentowym, ZUS, PSUS, Chorzów-Warszawa 2014
- Niżnik J., Między możliwościami a koniecznością. Dylematy reformowania systemu emerytalnego w Polsce, PTE, Zeszyty Naukowe nr 11, 2011
- Niżnik J., Reformowanie systemów emerytalnych państw Europy Środkowej po kryzysie finansowym 2008 r., na przykładzie Czech i Węgier, Wrocław 2014
- Noszczak D., Jak podwyższyć emeryturę, „Gazeta Prawna” 2004, nr 217
- Noszczak D., Jak podwyższyć emeryturę, „Prawo Przedsiębiorcy” 2005, nr 20
- Noszczak D., Jak uzyskać rentę socjalną, „Gazeta Prawna” 2004, nr 201
- Noszczak D., Kto ma prawo do renty rodzinnej, „Gazeta Prawna” 2005, nr 40
- Noszczak D., Odwołanie od decyzji ZUS, „Prawo Przedsiębiorcy” 2005, nr 8
- Noszczak D., Wszystko o emeryturach : stan prawny na 7 czerwca 2005 r., „Poradnik Gazety Prawnej” 2005, nr 23
- Noszczak D., Zawieszanie i zmniejszanie emerytur i rent. Cz. 1-2, „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 50; 2005, nr 1
- Nowacka I., Przekroczenie rocznej podstawy wymiaru składek, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2007, nr 45
- Nowak A., Praca w szczególnych warunkach a uprawnienia emerytalne, „Prawo Przedsiębiorcy” 2001, nr 7
- Nowak A., Wybrane edukacyjne i prawne aspekty niepełnosprawności, Impuls, Kraków 1999
- Nowak K., Emerytura niepełna, „Prawo Przedsiębiorcy” 2001, nr 14
- Nowak K., Lewińska J., Działalność zarobkowa emeryta i rencisty, „Prawo Przedsiębiorcy” 2002, nr 45
- Nowak K., Lewińska J., Emerytura dla osoby uprawnionej do renty, „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 36
- Nowak K., Lewińska J., Waloryzacja emerytur i rent po nowelizacji przepisów, „Prawo Przedsiębiorcy” 2003, nr 25
- Nowak K., Lewińska J., Waloryzacja świadczeń emerytalno-rentowych, „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 11
- Nowak K., Lewińska J., Zarobki emeryta i rencisty a prawo do świadczeń emerytalno-rentowych, „Prawo Przedsiębiorcy” 2003, nr 14
- Nowak K., Lewińska J., Zmiany w zawieszaniu prawa do rent rodzinnych, „Prawo Przedsiębiorcy” 2003, nr 21
- Nowak K., Mikulska B., Jaki filar?: rynek programów i planów emerytalnych w Polsce według badań firmy Mercer, „Personel i Zarządzanie” 2003, nr 9
- Nowak K., Nowe emerytury: reforma systemu ubezpieczeń społecznych, Wydaw. Wyż. Szk. Bank., Poznań 1999
- Nowak K., Programy emerytalne po nowemu, „Personel i Zarządzanie” 2004, nr 8
- Nowak K., Sucharski N. Wybrane aspekty działalności Otwartych Funduszy Emerytalnych ryzyko związane z wypełnieniem zobowiązań ZUS, ocena wysokości wynagrodzeń towarzystw emerytalnych i pozostałych kosztów oraz niestabilność prawa i wpływ zmian legislacyjnych na funkcjonowanie towarzystw, MESER, Warszawa 2015, <http://igte.pl/publikacje/wybrane%20aspekty%20dzialalnosci%20otwartych%20funduszy%20emerytalnych%20-%20raport%20mercer.pdf>

- Nowak K., Wcześniej na emeryturę, „Prawo Przedsiębiorcy” 2002, nr 6
- Nowak K., Wpływ pracy w UE na polską emeryturę, „Prawo Przedsiębiorcy” 2003, nr 25
- Nowak K., Wybiera pracodawca, wybiera pracownik: polski rynek ubezpieczeń osobowych – według badań firmy Mercer Human Resource Consulting, „Personel i Zarządzanie” 2004, nr 3
- Nowakowska A., Renta socjalna – zasady przyznawania i wypłaty, „Prawo Pracy” 2003, nr 11
- Nowakowska S., Błędy i ich korekta, „Prawo Przedsiębiorcy” 2002, nr 38
- Nowe kody rozliczeniowe ZUS, „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 5
- Nowe progi przychodu, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2011, nr 3
- Nowe uprawnienia dotyczące emerytur częściowych, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2012, nr 1–2
- Nowe zasady obejmowania ubezpieczeniami społecznymi, „Biuletyn Informacyjny ZUS” 2000, nr 1
- Nowe zasady rozliczania i opłacania składek na ubezpieczenia społeczne osób niepełnosprawnych: (obowiązują od 1 stycznia 2008 r.), „Biuletyn Informacyjny ZUS” 2007, nr 4
- Nowe zasady rozliczania składek na ubezpieczenia społeczne osób przebywających na urloпах wychowawczych lub pobierających zasiłek macierzyński, „Biuletyn Informacyjny ZUS” 2001, nr 2
- Nowe zasady waloryzacji emerytur i rent, „Prawo Pracy” 2005, nr 10
- Nowicka M., Ułatwienia dla absolwentów, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 36
- Nowicki D. K., Kapitałowy system emerytalny po zmianach – wybrane zagadnienia prawne, Komisja Nadzoru Finansowego, Warszawa 2014
- Nowicki D., Roszewski Z. J., Interes członków otwartych funduszy emerytalnych, „Prawo Asekuracyjne” 2004, nr 2
- Nowicki D., Roszewski Z.J., Prawne aspekty działalności reklamowej otwartych funduszy emerytalnych, „Prawo Spółek” 2004, nr 3
- Nowicki D.K., Kapitałowy system emerytalny po zmianach – wybrane zagadnienia prawne, Komisja Nadzoru Finansowego, Warszawa 2014
- Nowy płatnik już w styczniu, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 1
- Nurzyńska E., Skowrońska E., Renta z tytułu niezdolności do pracy. Stan prawny na dzień 1 marca 2006 r., ZUS, Warszawa 2006
- O pomostówkach przez formularz, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2012, nr 5
- Obidziński P., Kamińska M., Porządkowanie liniowe Otwartych Funduszy Emerytalnych na podstawie rachunków zysków i strat Powszechnych Towarzystw Emerytalnych, Zesz. Nauk., Finanse, Rynki Finan., Ubezpiec. USzczec. nr 3, Szczecin 2007
- Obidziński P., Kamińska M., Uwarunkowania demograficzne, formalnoprawne i ekonomiczne II filaru polskiego systemu emerytalnego, Prace Naukowe AE Wroc. nr 1133, Wrocław 2006
- Obidziński P., Putek-Szeląg E., Znaczenie Otwartych Funduszy Emerytalnych w świadczeniach przyszłych emerytów, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 2, cz. 2, Szczecin 2004
- Obidziński P., Ubezpieczenia społeczne w starzejącym się społeczeństwie: fundusz rezerwy demograficznej, „Polityka Społeczna” 2006, nr 9
- Obidziński P., Ubezpieczenie społeczne w starzejącym się społeczeństwie: Fundusz Rezerwy Demograficznej, „Polityka Społeczna” 2006, nr 9

- Obowiązki płatników i ubezpieczonych – I filar, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2004, nr 4
- Obowiązki płatników wobec ZUS dotyczące osób przebywających na urloпах wychowawczych. Cz. 1–3, „Nowe Ubezpieczenia” 2001, nr 21
- Obywatele a wprowadzanie reform na przykładzie reformy emerytalnej: materiały z seminarium, Szkoła Główna Handlowa, PONT Info, Warszawa 2002
- Ocena reformy ubezpieczeń społecznych, „Gospodarka Narodowa” 2004, nr 1/2
- Ocena struktury organizacyjnej KRUS. Raport (wersja ostateczna) (i) Ocena KRUS jako organizacji; (ii) Zalecenia w kwestii niezbędnych zmian w KRUS; oraz (iii) Komentarze dotyczące Strategii IT KRUS, Bank Światowy 2005, http://www.krus.gov.pl/fileadmin/ moje_dokumenty/dokumenty/Raport_Banku_Swiatowego.pdf
- Ociepka-Kicińska E. Efektywność inwestycyjna polskich OFE, Biuletyn, Izba Gospodarcza Towarzystw Emerytalnych, 2012, nr 3, http://igte.pl/publikacje/Biuletyn_ IGTE_3_2015.pdf
- Oddziały ZUS zalewa fala bezzasadnych pozwów, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2007, nr 2
- Oddziały ZUS zalewa fala bezzasadnych pozwów, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2006, nr 2
- Odpowiedzialność płatników składek za niewykonywanie obowiązków w zakresie ubezpieczenia społecznego, „Pracodawca i Pracownik” 1999, nr 6
- Odroważ-Sypniewski W., O zgodności z Konstytucją projektu ustawy o dodatku pieniężnym dla niektórych emerytów, rencistów i osób pobierających świadczenie przedemerytalne albo zasiłek przedemerytalny, (Druk Sejmowy nr 3699; sprawozdanie komisji Druk Sejmowy nr 3832), „Zeszyty Prawnicze” 2005, nr 2, [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/C1B10E55FE8BC123C12575160043CE86/\\$file/zp-6 \[1\].pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/C1B10E55FE8BC123C12575160043CE86/$file/zp-6 [1].pdf)
- Odziemczyk T., Różycka A., Problemy polskiego systemu emerytalnego – sprawozdanie z konferencji naukowej, która odbyła się 17 maja 2004 roku na Wydziale Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego, „Ekonomia Uniw. Warsz.” 2004, nr 13
- Ogonek M., Ekonomiczne skutki reformy emerytalnej: analiza symulacyjna, „Ekonomista” 2005, nr 2
- Ogonek M., Model finansowania emerytur w systemie repartycyjnym, „Ekonomia” 2001, nr 2
- Ogonek M., Transformacja repartycyjnego systemu emerytalnego w system mieszany, „Ekonomia” 2003, nr 10
- Ograniczenie podstawy wymiaru składek w 2008 r. Cz. 1–3, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2008, nr 23; nr 25; nr 26
- Ogrodnik W., Studium opinii partnerów społecznych i instytucjonalnych na temat rekomendowanych zmian w systemie, Załącznik 9 do raportu z badań: Dezaktywizacja osób w wieku okołoemerytalnym, <http://psz.praca.gov.pl/documents/10828/182465/Opracowanie%20cz%20C4%85stkowe%20-%20Za%20C5%82%20C4%85cznik%209.pdf/78894880-4a2e-443b-83f4-11eff59272bb?t=1403859899000>
- Ochrona konsumentów w przypadku produktów emerytalnych trzeciego filara. Dokument konsultacyjny, Dokument roboczy służb Komisji, Komisja Europejska, Dyrekcja Generalna ds. Zdrowia i Konsumentów, Bruksela 2013
- Okno transferowe otwarte do 31 lipca, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2016, nr 5
- Okresowa emerytura kapitałowa, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 3
- Okresy podlegania ubezpieczeniom społecznym z tytułu prowadzenia pozarolniczej działalności gospodarczej, „Biuletyn Informacyjny ZUS” 2006, nr 1

- Olbrys J., Majewska E., Analiza porównawcza ryzyka portfeli Otwartych Funduszy emerytalnych z wykorzystaniem estymatorów miar VaR oraz ES, „Wiek XXI” 2007, nr 2
- Olejnik I., Lojalność klientów otwartych funduszy emerytalnych, „Marketing i Rynek” 2003, nr 10
- Olejnik I., Otwarte fundusze emerytalne w opinii konsumentów, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2009, nr 4
- Olejnik I., Postawy wobec oszczędzania na emeryturę w kontekście cyklu życia, „Handel Wewnętrzny” 2013, nr 6
- Olejnik I., Postawy wobec oszczędzania na emeryturę w kontekście cyklu życia, „Handel Wewnętrzny” 2013, nr 4A
- Olejnik I., Rozwój dobrowolnych ubezpieczeń emerytalnych w Polsce, Zeszyty Naukowe nr 16, Wyższa Szkoła Handlu i Usług w Poznaniu, Poznań 2009
- Olejnik I., Rynek otwartych funduszy emerytalnych w Polsce i perspektywy jego rozwoju, Zeszyty Naukowe WSHU Pozn. nr 7, Poznań 2004
- Olejnik I., Skłonność do indywidualnego oszczędzania na emeryturę a zmiany koniunktury gospodarczej, „Handel Wewnętrzny” 2013, nr 4
- Olejnik I., Strategia akwizycji w zarządzaniu otwartym funduszem emerytalnym, „Management” 2003, nr 2
- Olejnik I., Zabezpieczenie emerytalne jako cel oszczędzania Wielkopolan, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Wyższa Szkoła Handlu i Usług w Poznaniu, Zeszyty Naukowe nr 28, Wyższa Szkoła Handlu i Usług w Poznaniu, Poznań 2014
- Olejnik I., Zabezpieczenie emerytalne: modele i determinanty zachowań polskich gospodarstw domowych, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań 2016
- Olszewska J., Orzekanie o stopniu niepełnosprawności, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 17
- Olszewska M., Finansowanie składek emerytalnych osób przebywających na urloпах wychowawczych, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 11
- Olszewska M., Fundusz ubezpieczeń społecznych w reformie emerytalnej, Zeszyty Naukowe WSHiP. Łódź. 2002, nr 2
- Olszewski J., Fundusze emerytalne – filar II i III: zasady działania, członkostwo, nadzór, wybór, bezpieczne oszczędzanie, korzyści. Stan prawny na dzień 10 kwietnia 1999 r., Infor, Warszawa 1999
- Oniszczyk J., Emerytury żołnierzy zawodowych, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2000, nr 3
- Oniszczyk J., Reforma świadczeń emerytalno-rentowych w świetle wyroku Trybunału Konstytucyjnego, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1999, nr 10
- Oniszczyk J., Zasada ochrony praw nabytych w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego – w sprawach z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1999, nr 4
- Oniszczyk J., Zróżnicowanie sytuacji osób, które nie wykonywały pracy z powodu konieczności sprawowania opieki nad członkiem rodziny – inwalidą (wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 23 listopada 1998 r., SK. 7/98), „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1999, nr 5
- Opanowska-Winczakiewicz K., Reforma emerytalna i jej wpływ na wzrost udziału kapitału zagranicznego w polskim sektorze ubezpieczeniowym, Zeszyty Naukowe WSHiP, Ekon. z. 9, 2004
- Opinie o planowanych zmianach w systemie emerytalnym. Komunikat z badań, BS/14/2011, CBOS, Warszawa 2011, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2011/K_014_11.PDF
- Opłacanie składek przy łączeniu pracy na etacie z umowami zlecenia, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2016, nr 2

- Oplacasz należności z tytułu składek pobieranych przez ZUS? Zasady wypełniania dokumentu płatniczego. Poradnik dla płatników składek, ZUS, Warszawa 2015, http://www.zus.pl/pliki/poradniki/Oplacasz_naleznosc_z%20tytułu_skladek_pobieranych_przez_ZUS.pdf
- Opolski M., Dokumentacja emerytalna dla ZUS: potwierdzanie okresów zatrudnienia oraz wysokości wynagrodzenia przez płatników składek, „Gazeta Prawna” 2003, nr 234
- Opolski M., Jak ustalić wysokość emerytury, „Gazeta Prawna” 2005, nr 244
- Opolski M., Jak uzyskać rentę socjalną, „Gazeta Prawna” 2004, nr 4
- Opolski M., Jak uzyskać rentę socjalną, „Gazeta Prawna” 2005, nr 242
- Opolski M., Jakie warunki trzeba spełnić, aby otrzymać wcześniejszą emeryturę pracowniczą, „Gazeta Prawna” 2008, nr 82
- Opolski M., Podział renty rodzinnej między członków rodziny zmarłego, „Prawo Przedsiębiorcy” 2008, nr 29
- Opolski M., Z renty na emeryturę, „Gazeta Prawna” 2004, nr 131
- Orenstein Mitchell A., Prywatyzacja emerytur: transnarodowa kampania na rzecz reformy zabezpieczenia społecznego, tł. Michał Jasiński, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2013
- Oręziak L., Jak wprowadzano w Polsce OFE, „Przegląd” z 8 marca 2011 r.
- Oręziak L., Kiedy Polska uwolni się od OFE? Jak wprowadzano w Polsce OFE, „Przegląd” z 8 stycznia 2012 r.
- Oręziak L., OFE – katastrofa prywatyzacji emerytur w Polsce, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa 2014
- Oręziak L., OFE – problem finansów publicznych i systemu emerytalnego, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2011, nr 40
- Oręziak L., OFE w Polsce – produkt ekspansji globalnych instytucji finansowych, „Polityka Społeczna” 2012, nr 11-12
- Oręziak L., Otwarte Fundusze Emerytalne – źródło długu publicznego, zysków dla PTE i złużeń dla emerytów, w: Hryniewicz J., red., Ubezpieczenie społeczne w Polsce. 10 lat reformowania, Instytut Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011
- Orlik I., Dokumenty ubezpieczeniowe – zasady ich wypełniania i korygowania, Cz. 1–3, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 8; nr 9; nr 10
- Orlik I., Kody tytułu ubezpieczenia, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 7/8
- Orlik I., Nowe kody w ubezpieczeniach, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 41
- Orlik I., Osoby przebywające na urloпах wychowawczych – ubezpieczenia i dokumenty, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 7
- Orlik I., Zasady zgłaszania, rozliczania i opłacania składek przez podmioty zagraniczne z państw Unii Europejskiej, nieposiadające w Polsce siedziby ani przedstawicielstwa, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 7
- Orlik I., Zmiana kodów tytułu ubezpieczenia wykorzystywanych przy wypełnianiu dokumentów ubezpieczeniowych, „Biuletyn Informacyjny ZUS” 2006, nr 5
- Orlik I., Zmiany dotyczące zasad sporządzania, korygowania i przekazywania do ZUS dokumentów ubezpieczeniowych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, nr 5
- Orlik I., Zmiany w formularzach ubezpieczeniowych oraz kodach wykorzystywanych przy ich wypełnianiu, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 2
- Orlik I., ZUS informuje ubezpieczonych o składkach na ubezpieczenie emerytalne zapisanych na indywidualnych kontach za 2002 rok, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 2; nr 11

- Orłowska-Bednarz M., Bednarz M., Zabezpieczenie społeczne jako forma ochrony warunków życia, http://kpsw.edu.pl/pobierz/wydawnictwo/miscellanea/nr2/bednarz_zabezpieczenie_spoleczne.pdf
- Ortyński K., Metody kształtowania i charakter rozwoju trójfilarego systemu ubezpieczenia emerytalnego w Polsce, w: Z. Kwaśnik, W. Żukow, red. nauk., Współczesne problemy ekonomiczne jako wyzwanie dla zmieniającej się gospodarki, Radomska Szkoła Wyższa, Radom 2010, https://books.google.pl/books?id=whiaYZXCy64C&pg=PA88&lpg=PA88&dq=system+emerytalny+pdf&source=bl&ots=tpimhLGg0&sig=-GWz050gp9VcYpMOHtIOLBhsc1XQ&hl=pl&sa=X&ved=0ahUKEwiLzNfK_bjNAh-WsHpoKHfBaCEQ4WhDoAQgxMAQ#v=onepage&q=system%20emerytalny%20pdf&f=false
- Orwat A., Klasyfikacja otwartych funduszy emerytalnych ze względu na strategię zarządzania na podstawie analizy stylu Sharpe'a, Prace Naukowe AE Wroc. nr 1126, Wrocław 2006
- Orzecznictwo Sądu Najwyższego dotyczące ubezpieczeń społecznych: wybór, Wydaw. „Biblioteczka Pracownicza”: Poradnik; 177, Warszawa 2005
- Osak M., Ratajczak J., Ratajczak M., Reforma ubezpieczeń społecznych i jej wpływ na sytuację polskich przedsiębiorstw, Zesz. Nauk., Ser. 1, z. 276, AE Poznań, Poznań 2000
- Osełkowski J., Świadczenia dla emerytowanych sędziów, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2004, nr 1
- Osoby starsze na rynku usług finansowych, analiza i zlecenia, Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich, 2013, nr 4, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Osoby%20starsze%20na%20rynku%20us%C5%82ug%20finansowych.%20Analiza%20i%20zalecenia_0.pdf
- Ostapowicz K., Emerytury i renty, Artman, Warszawa 2000
- Ostasiewicz W., red., Statystyka aktuarialna: stan i perspektywy rozwoju w Polsce, Wydaw. AE Wroc., Prace Naukowe AE Wroc. nr 1108, Wrocław 2006
- Ostatni moment na rozliczenie przychodów przez osoby uprawnione do świadczeń lub zasiłków przedemerytalnych, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 5
- Ostrowska D., Wpływ kapitałowego systemu ubezpieczeń społecznych na poziom oszczędności w Polsce, „Optimum. Studia Ekonomiczne” 2003, nr 3
- Ostrowska K., Część polityków uznaje pieniądze w OFE za swoje, <http://www.rp.pl/artykul/1006409.html>, 2013
- Ostrowska K., Sondaż: pieniądze w OFE są prywatne, <http://www.ekonomia.rp.pl/artykul/628648,1017041-Sondaz--pieniadze-w-OFEsa-prywatne.html>, 2013
- Ostrowska-Dankiewicz A., Pieńkowska-Kamieniecka S., Istota i znaczenie indywidualnych form zabezpieczenia emerytalnego, „Modern Management Review” 2013, nr 2, www.oficyna.portal.prz.edu.pl/download/.../mmr-20-02-pw-02.pdf
- Ostrowski L., Wcześniejsze i strukturalne emerytury w rolnictwie, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2000, nr 3
- Otto W. Konsekwencje obniżenia wieku emerytalnego, Biuletyn, Izba Gospodarcza Towarzystw Emerytalnych, 2015, nr 5, http://igte.pl/publikacje/Biuletyn_IGTE_5_2015.pdf
- Otto W., Wiśniewski M., Reforma czy „deforma”, w: Reforma reformy emerytalnej?, raport IBNGR i AXA PTE SA, Warszawa 2011
- Otto W., Wiśniewski M., Rynek świadczeń z filara II polskiego systemu emerytalnego, Forum Dyskusyjne Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych, z. 4, 2005

- Otwarte Fundusze Emerytalne jako szansa realizacji Planu Odpowiedzialnego Rozwoju, Propozycja wykorzystania kapitałów i ekspertyzy inwestycyjnej OFE – 9 czerwca 2016 <http://igte.pl/ekspertyza/Otwarte%20Fundusze%20Emerytalne%20jako%20szansa%20realizacji%20Planu%20Odpowiedzialnego%20Rozwoju.pdf>
- Owczarek J., Druga fala reform emerytalnych w świetle zmodyfikowanej wielofalowej koncepcji Banku Światowego, „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2011, nr 10
- Owczarek J., Redystrybucyjność bazowego systemu emerytalnego w Polsce, „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2009, nr 2
- Owczarek J., Sprawozdanie z konferencji „Rola systemów kapitałowych w rozwiązywaniu problemów emerytalnych”, Warna, 1 czerwca 2007 r., „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2007, nr 2
- Odwieś swoją emeryturę, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2015, nr 1
- Ożóg I., oprac., Składki a podatek dochodowy we wszystkich rodzajach umów, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2000, nr 5
- Pabisiak-Karwowski P., Modyfikacja wojskowych przepisów emerytalnych, „Służba Pracownicza” 2003, nr 7
- Pacud R., (U)tracona sprawiedliwość międzypokoleniowa w ubezpieczeniu emerytalnym, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2016, nr 2
- Pacud R., (U)tracona sprawiedliwość międzypokoleniowa w ubezpieczeniu emerytalnym, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2016, nr 2
- Pacud R., Czynności prawne rozporządzające prawem do wkładu emerytalnego, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2003, z. 1
- Pacud R., Finansowe gwarancje wzrostu wkładów emerytalnych w otwartych funduszach emerytalnych, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2005, nr 12
- Pacud R., Indywidualne Konta Zabezpieczenia Emerytalnego, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2011, nr 11
- Pacud R., Oczekiwanie prawne na emeryturę dożywotnią (ekspektatywa), BRANTA, Bydgoszcz 2006
- Pacud R., Retroaktywne skutki przekazania środków otwartych funduszy emerytalnych, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2015, nr 9
- Pacud R., Rezygnacja z emerytur dożywotnich, „Studia z Zakresu Prawa Pracy i Polityki Społecznej” 2015
- Pacud R., Stosunki prawne ubezpieczenia emerytalnego, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011
- Pacud R., Uprawnienia ubezpieczonych w zakresie świadczeń na starość na podstawie konwencji Międzynarodowej Organizacji Pracy nr 102, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2011, nr 4
- Pacud R., Zasady prawa emerytalnego, „Państwo i Prawo” 2003, z. 3
- Pałeczka A., Orzekanie o stopniu niepełnosprawności, „Służba Pracownicza” 2001, nr 9
- Papież M., O pewnej metodzie szacowania prawdopodobieństwa netto, „Przegląd Statystyczny” 2000, z. 1–2
- Pasnik J., Finansowanie ubezpieczeń społecznych duchownych a zasada ochrony praw słusznie nabytych, „Przegląd Prawa Publicznego” 2013, nr 1
- Pastor E., Debata nad nowymi propozycjami zmian systemu rent z tytułu niezdolności do pracy. Seminarium IPiSS, „Polityka Społeczna” 2008, nr 8
- Paszkowicz M. A., Garbat M., Polski system orzekania o niepełnosprawności: stan po 1 kwietnia 2005, „Praca i Rehabilitacja Niepełnosprawnych” 2006, nr 7/8

- Paszkowski St., Gawrońska A., Poziom rolniczych i pracowniczych świadczeń emerytalno-rentowych w układzie regionalnym kraju, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2010, nr 37
- Patena W., Żołytniak K., Efekt „dobrej passy” na rynku funduszy inwestycyjnych, „eFinanse”, Vol. 3
- Pater K., Zabezpieczenie społeczne w Polsce. Teraźniejszość a przyszłość, „Polityka Społeczna” 2005, nr 3
- Patulski A. i in., Prawo pracy i ubezpieczeń społecznych: podręcznik dla studentów ekonomii i zarządzania, wyd. 2 popr. i uzup., C.H. Beck, Warszawa 2004. XXXIV, wyd. 3 rozsz. 2007
- Pawlak-Borsuk Z., Indywidualne konta emerytalne – perspektywy rozwoju (seminarium u Rzecznika Ubezpieczonych – listopad 2004 r.), „Prawo Asekuracyjne” 2005, nr 1
- Pawlak-Borsuk Z., Indywidualne konta emerytalne – perspektywy rozwoju: (seminarium u Rzecznika Ubezpieczonych – listopad 2004 r.), „Prawo Asekuracyjne” 2005, nr 1
- Pawłowska B. oprac., Ubezpieczenia społeczne osób przemieszczających się w Unii Europejskiej, ZUS, Stan prawny na dzień 1 marca 2005 r., ZUS, Warszawa 2005
- Pawłowska B., Jakie składki na ZUS od umowy zlecenia i o dzieło?, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 14
- Pawłowska B., Opłacanie składek do ZUS przez zagranicznych pracodawców, „Prawo Unii Europejskiej” 2004, nr 9
- Pawłowska B., Spławiec M., Wielemborek B., Ustawodawstwo właściwe i pobór składek: procedury administracyjne (koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego), MPS, Warszawa 2005
- Pawłowska B., Ubezpieczenia społeczne i zdrowotne przy umowie zlecenia i umowie o dzieło, „Pracodawca i Pracownik” 2000, nr 7
- Pawłowska B., Ubezpieczenia społeczne osób migrujących w celach zarobkowych w Unii Europejskiej. Stan prawny na dzień 1 sierpnia 2004 r., ZUS, Warszawa 2004
- Pawłowska B., Ubezpieczenia z tytułu umowy zlecenia i o dzieło, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 7
- Pawłowska B., Ubezpieczenie krótkoterminowych zleceniobiorców, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 29/30
- Pawłowska B., Ubezpieczenie społeczne adwokatów i radców prawnych świadczących swoje usługi w krajach Unii Europejskiej, „Prawo i Podatki Unii Europejskiej w Praktyce” 2005, nr 2
- Pawłowska B., Ubezpieczenie społeczne i zdrowotne cudzoziemców wykonujących umowy zlecenia w Polsce, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 11
- Pawłowska B., Ubezpieczenie społeczne i zdrowotne z tytułu umowy zlecenia, „Służba Pracownicza” 1999, nr 10; 2000, nr 5
- Pawłowska B., Ubezpieczenie społeczne Polaków zatrudnionych w Niemczech obecnie i po wejściu Polski do UE, „Prawo Przedsiębiorcy” 2003, nr 50
- Pawłowska B., Ubezpieczenie społeczne pracowników delegowanych do pracy w Belgii i Francji, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 10
- Pawłowska B., Więckowska-Meisner E., Ubezpieczenia społeczne i ubezpieczenie zdrowotne Polaków zatrudnionych w Republice Federalnej Niemiec i przysługujące im świadczenia, Zakład Ubezpieczeń Społecznych. Stan prawny na dzień 30 czerwca 2001 r., ZUS, Warszawa 2001
- Pawłowska B., Zgłaszanie do ubezpieczeń społecznych i ubezpieczenia zdrowotnego, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 8
- Pawłowska J., Składki na ubezpieczenie społeczne osób prowadzących działalność pozarolniczą, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 16

- Pawłowska-Chłystowska J., Ubezpieczenia pracujących emerytów i rencistów, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 14
- Pawłowska-Chłystowska J., Ubezpieczenia społeczne adwokatów, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 45
- Pawłowska-Chłystowska J., Ubezpieczenia społeczne cudzoziemców pracujących w Polsce, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 26
- Pawłowska-Chłystowska J., Ubezpieczenia społeczne i zdrowotne Polaków pracujących za granicą, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 29
- Pawłowska-Chłystowska J., Ubezpieczenia społeczne i zdrowotne twórców i artystów, Cz. 1-2, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 37; nr 38
- Pawłowska-Chłystowska J., Ubezpieczenia społeczne i zdrowotne twórców i artystów, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych” 2000, nr 6
- Pawłowska-Chłystowska J., Umowa agencyjna i umowa zlecenia, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 9
- Pawłowska-Chłystowska J., Umowa zlecenia, agencyjna, o dzieło – nowe zasady ubezpieczeń, „Prawo Przedsiębiorcy” 2000, nr 5
- Pawłowska-Chłystowska J., XVI Konferencja Naukowa Polskiego Stowarzyszenia Ubezpieczenia Społecznego, „Polityka Społeczna” 2008, nr 1
- Pawłowska-Chłystowska J., Zaopatrzenie emerytalne twórców i artystów w latach 1974–1998, „Ubezpieczenia Społeczne” 2006, nr 11
- Pędzierski A., Jeszcze o ubezpieczeniach społecznych i ubezpieczeniu zdrowotnym z tytułu zatrudnienia Polaków za granicą oraz cudzoziemców w Polsce, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 6
- Pędzierski A., Nowe regulacje prawne z zakresu podlegania ubezpieczeniom społecznym oraz składek na ubezpieczenie społeczne i ich wpływ na ubezpieczenie zdrowotne, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych” 2000, nr 1
- Pędzierski A., Obejmowanie ubezpieczeniami społecznymi i ubezpieczeniem zdrowotnym, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2001, nr 2
- Pędzierski A., Obowiązki płatników składek na ubezpieczenia społeczne, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1999, nr 7/8
- Pędzierski A., Podstawa wymiaru składek na ubezpieczenia społeczne i na ubezpieczenie zdrowotne, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1999, nr 9
- Pędzierski A., Podstawa wymiaru składek na ubezpieczenia społeczne niektórych osób nie będących pracownikami, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 5
- Pędzierski A., Podstawa wymiaru składek na ubezpieczenia społeczne z uwzględnieniem wyłączeń przy naliczaniu składek, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 1
- Pędzierski A., Podstawa wymiaru składek na ubezpieczenie społeczne, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2000, nr 1
- Pędzierski A., Praca na podstawie umowy zlecenia lub umowy agencyjnej, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 7
- Pędzierski A., Prowadzenie działalności gospodarczej przez absolwentów, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” Zdrowotnych” 2002, nr 11
- Pędzierski A., Składki na ubezpieczenia społeczne, na ubezpieczenia zdrowotne oraz na Fundusz Pracy i Fundusz Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych, wyd. 22 rozsz. i zaktual., stan prawny 1 listopad 2002, Univers, Warszawa-Zielona Góra 2002; wyd. 23 rozsz. i zaktual., stan prawny: 10 stycznia 2003 r., 2003

- Pędziński A., Składki na ubezpieczenie społeczne po reformie ubezpieczeń społecznych, wyd. 18 uaktual., stan prawny 1 wrzesień 2001, „Univers D.K.M.”, Warszawa-Zielona Góra 2001; wyd. 21 rozsz. i zaktual., stan prawny: 15 maja 2002 r., 2002
- Pędziński A., Ubezpieczenia obywateli polskich zatrudnionych za granicą i cudzoziemców w Polsce, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 4
- Pędziński A., Ubezpieczenia społeczne i ubezpieczenia zdrowotne osób prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 5
- Pędziński A., Ubezpieczenia społeczne i zdrowotne osób wykonujących pracę na podstawie umowy zlecenia lub umowy agencyjnej, „Rachunkowość” 1999, nr 5
- Pędziński A., Ubezpieczenia społeczne z tytułu umów autorskich i wydawniczych oraz ubezpieczenia emerytalne i rentowe osób mających ustalone prawo do emerytury lub renty, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2000, nr 4
- Pędziński A., Ułatwienia dla absolwentów, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 51/52
- Pędziński A., Umorzenie składek ubezpieczeniowych, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 45
- Pędziński A., Umowy agencyjne i umowy zlecenia, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2000, nr 2
- Pędziński A., Wybrane problemy z ubezpieczenia społecznego i zdrowotnego rolników, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2010, nr 36
- Pędziński A., Zasady podlegania ubezpieczeniom społecznym z tytułu umowy zlecenia zawartej przez firmę prowadzącą działalność gospodarczą z własnym pracownikiem i obcym pracownikiem oraz gdy osoba prowadząca działalność gospodarczą zawrze umowę zlecenia, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2000, nr 7
- Pędziński A., Zatrudnij absolwenta, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 35
- Pędziński A., Zmiany w ubezpieczeniach społecznych i ubezpieczeniu zdrowotnym mające wpływ na podleganie tym ubezpieczeniom, zgłaszanie do ubezpieczeń, rozliczanie składek oraz ich wymiar, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 4
- Pędziński A., Zmiany w zakresie podlegania ubezpieczeniom społecznym i składek na ubezpieczenia, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2003, nr 5
- Pędziński A., Zwrot składek na ubezpieczenie rentowe i wypadkowe, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 7
- Pelc P., IKE w systemie emerytalnym z perspektywy konsumenta, „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2006, z. 1
- Pelc P., Klasyfikacja kapitałowych programów emerytalnych a polska reforma emerytalna, „Międzynarodowy Przegląd Polityczny” 2004, nr 2
- Pelc P., O wypłacie świadczeń z kapitałowej części obowiązkowego systemu emerytalnego w Polsce, Forum Dyskusyjne Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych 2005, z. 4
- Pelc P., Wybór otwartego funduszu emerytalnego, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 22
- Perek-Biały J., Rószkiewicz M., Skłonność gospodarstw domowych do oszczędzania w celu zabezpieczenia okresu starości, PONT Info, Warszawa 1999
- Perez K., Efektywność funduszy inwestycyjnych. Podejście techniczne i fundamentalne, Difin, Warszawa 2012
- Perło H., Kody świadczenia/przerwy w dokumentach rozliczeniowych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 1
- Peszkowski S., Pomarański S., Wykładnia pojęcia „interes członków funduszu” na gruncie ustawy o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych, „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2008, nr 1

- Petelczyc J., O przyczynach reform otwartych funduszy emerytalnych. Rozmowa z prof. L. Oręziak ze Szkoły Głównej Handlowej, „Zabezpieczenie Społeczne. Teoria, Prawo, Praktyka. Zeszyty Naukowe Zakładu Zabezpieczenia Społecznego IPS UW” 2014, nr 3
- Petelczyc J., Podwyższanie wieku emerytalnego w krajach europejskich, „Zabezpieczenie Społeczne. Teoria, Prawo, Praktyka. Zeszyty Naukowe Zakładu Zabezpieczenia Społecznego IPS UW” 2012, nr 1
- Petelczyc J., Pracownicze programy emerytalne w krajach Unii Europejskiej, Dom Wydawniczy ELPISA, Warszawa 2016
- Petelczyc J., System zabezpieczenia społecznego rolników. Debata uniwersytecka, „Polityka Społeczna” 2011, nr 11-12
- Petelczyc J., Tworzenie pracowniczych programów emerytalnych w Polsce – zachęty i bariery, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka” 2015, nr 3
- Petelczyc J., Kamińska O., Koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego. Konferencja w Warszawie, „Polityka Społeczna” 2011, nr 11-12
- Petelczyc J., Roicka P., Sytuacja kobiet w systemie emerytalnym, Fundacja Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2015
- Piątkowski J., Prawo pracy i zabezpieczenia społecznego: suplement, TNOiK „Dom Organizatora”, Toruń 2004
- Piechowiak P. Media społecznościowe+ubezpieczenie emerytalne=?, Biuletyn, Izba Gospodarcza Towarzystw Emerytalnych, 2015, nr 3, http://igte.pl/publikacje/Biuletyn_IGTE_3_2015.pdf
- Pieńczykowska E. Środki dowodowe wymagane przy ustalaniu prawa do świadczeń emerytalno-rentowych, „Rachun. Budż.” 2004, nr 7
- Pieńkowska-Kamieniecka S., Ostrowska-Dankiewicz A., Dopłaty do dobrowolnych oszczędności emerytalnych: ocena skuteczności rozwiązań na przykładzie Niemiec i Nowej Zelandii; „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2013, nr 3
- Pierzchalska M., Niektóre elementy zabezpieczenia społecznego w nowych warunkach ustrojowych, „Studia Ekonomiczno-Społeczne” 2003, T. 3/4
- Pierzchalska M., red., Ubezpieczenia społeczne: świadczenia emerytalno-rentowe, kapitał początkowy, podstawa wymiaru, emerytury i renty, zawieszenie i zmniejszanie świadczeń, Polskie Stowarzyszenie Ubezpieczenia Społecznego, Wyż. Szk. Bizn., Radom 2000
- Pierzchalska M., Równość praw w systemie emerytalnym, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 11
- Pierzchalska M., Wybrane aspekty polskiego systemu zabezpieczenia społecznego, Pr. Nauk., Ekon., PRadom., nr 2, Radom 2003
- Pietkiewicz-Bednarek F. Domyślnie zarabiać na oszczędnościach czyli dlaczego Polacy nie oszczędzają na emeryturę, Biuletyn, Izba Gospodarcza Towarzystw Emerytalnych, 2015, nr 5
- Pietrzak B., Unia Europejska – Polska w dziedzinie ubezpieczeń. Cz. 1-3, „Nowe Ubezpieczenia” 2000, nr 5; nr 6; nr 7
- Piotrowski W., Niektóre aspekty prawne reformy systemu emerytalnego, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1990, zeszyt 1
- Pisarczyk Ł., Pracownik czy twórca – ubezpieczenie społeczne członków zarządu, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2000, nr 4
- Pisarewicz P., Rola funduszy inwestycyjnych w rozwoju programów emerytalnych w USA, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011

- Pisulewski A., Oddziaływanie systemu emerytalnego na politykę fiskalną w Polsce, „Polityka Społeczna” 2012, nr 7
- Pisz Z., Elementy dostosowawcze do standardów UE w reformie ubezpieczeń społecznych w Polsce, Prace Naukowe AE Wroc. nr 858, ser. Materiały Konferencyjne, Wrocław 2000
- Plak J., Reforma Amato i Diniego we Włoszech – w poszukiwaniu idealnego systemu emerytalnego, „Polityka Społeczna” 2006, nr 10
- Plak J., Starość na wsi. Wyzwania dla polityki społecznej, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2014, nr 50
- Plak J., Ubezpieczenie społeczne w dwa lata po expose rządu. Ocena projektowanych zmian w systemie emerytalnym”. Omówienie konferencji, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2013, nr 49
- Pławucka H., Ograniczanie świadczeń emerytalno-rentowych służb mundurowych: w przypadku dalszego zarobkowania, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2001, nr 10
- Pławucka H., Reforma emerytalna, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2001, nr 2
- Pławucka H., Ubezpieczenie społeczne adwokatów, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 12
- Pleśniak A., Konsekwencje przemian demograficznych w świetle adekwatności i stabilności systemów emerytalnych, Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach nr 167, Katowice 2014
- Pleśniak A., Oszczędzanie na starość w świetle Europejskiego Sondażu Społecznego – Polska na tle innych krajów, Roczniki Kolegium Analiz Ekonomicznych, zeszyt nr 28, Warszawa 2012
- Polityka Społeczna 2011”, numer tematyczny 3 pt. „Problemy zabezpieczenia społecznego w Polsce i na świecie”, część II (działy: Zachowania, zaufanie i odpowiedzialność w zabezpieczeniu emerytalnym oraz Ryzyko i inwestycje w zabezpieczeniu emerytalnym), redaktor tematyczny numeru Filip Chybalski
- Po pracy a przed emeryturą, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2012, nr 3
- Po przekroczeniu rocznego limitu nie opłaca się składek, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2015, nr 9-10
- Pociecha J., red., Ekonomiczne konsekwencje osiągnięcia wieku emerytalnego przez generacje powojennego wyżu demograficznego, Wydaw. AE Krak., Kraków 2003
- Podgórska A. Problem emerytur uprzywilejowanych, Biuletyn, Izba Gospodarcza Towarzystw Emerytalnych, 2015, nr 3
- Podstawka M., Dylematy związane ze zmianami systemu społecznego ubezpieczenia rolników, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2011, nr 41
- Podstawka M., Gołasa P., Ubezpieczenia społeczne i opodatkowanie działalności rolniczej, stan obecny i perspektywy zmian, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2011, nr 40,
- Podstawka M., Mity i prawdy o Kasie Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2010, nr 37
- Podstawka M., Ocena polityki egalitaryzmu ubezpieczeniowego w KRUS i ZUS, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2010, nr 38
- Podstawka M., Polemika z ekspertyzą dr. Wojciecha Kobielskiego dla Europejskiej Fundacji Rozwoju Wsi Polskiej, pt. Koncepcja reformy systemu emerytalno-rentowego rolników, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2015, nr 54

- Podstawka M., Ubezpieczenia społeczne, Arra, Jarocin Kalisz 2000
- Podstawka M., ZUS i KRUS w sektorze finansów publicznych i w innych kontekstach porównawczych, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2013, nr 49
- Podwyżka świadczeń z ZUS, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 3
- Podwyżka świadczeń z ZUS, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2011, nr 3
- Pogonowski M., Postępowanie dowodowe: w sprawach z zakresu ubezpieczeń społecznych prowadzone przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2006
- Pogonowski M., Wartość dowodowa informacji zawartych na kontach ubezpieczeniowych prowadzonych przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych, „Ubezpieczenia Społeczne” 2004, nr 4
- Pogonowski M., Wątpliwości w sprawie umarzania przez sąd powszechny składek na ubezpieczenia społeczne, „Ubezpieczenia Społeczne” 2004, nr 2
- Pogonowski M., Zadania edukacyjne ZUS w kontekście stanu wiedzy o ubezpieczeniach społecznych, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka” 2014, nr 2
- Polacy o dodatkowym oszczędzaniu na emeryturę, komunikat CBOS nr BS/77/2010, online, materiał na stronie internetowej prezentujący wyniki badań dotyczących prognoz sytuacji materialnej Polaków na przyszłej emeryturze oraz ich stosunku do oszczędzania na nią., przeprowadzonych przez CBOS wraz z Izbą Zarządzających Funduszami i Aktywami 1 w maju 2010 r.
- Polacy wobec zmian w OFE – raport z badania CBOS, Biuletyn, Izba Gospodarcza Towarzystw Emerytalnych, 2015, nr 3
- Polak A., Renta uzupełniająca, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 14
- Polakowski M., Polski system emerytalny: szanse i zagrożenia, Warszawskie debaty o polityce społecznej. Friedrich Ebert Stiftung, Warszawa 2011
- Polakowski M., W jakim kierunku zmierza system emerytalny w Polsce?, Warszawskie debaty o polityce społecznej, Friedrich Ebert Stiftung, Warszawa 2014
- Polańska A., Międzyzakładowe programy emerytalne, „Nowe Ubezpieczenia” 1999, nr 11
- Polańska A., Zakładowa umowa emerytalna. Cz. 1-2, „Nowe Ubezpieczenia” 1999, nr 7; nr 8
- Polarczyk K., Opodatkowanie świadczeń emerytalno-rentowych w krajach członkowskich UE oraz w Szwajcarii, Kanadzie i USA, „Analizy BAS” nr 1, Biuro Analiz Sejmowych, Warszawa 2008, [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/3AA37D896626A958C125747C002C9C55/\\$file/Analizy_BAS_2008_01.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/3AA37D896626A958C125747C002C9C55/$file/Analizy_BAS_2008_01.pdf)
- Policyjna renta rodzinna z systemu zaopatrzenia emerytalnego Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Centralnego Biura Antykorupcyjnego, Straży Granicznej, Biura Ochrony Rządu i Państwowej Straży Pożarnej, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacja/archiwum/3460,Policyjna-renta-rodzinna-z-systemu-zaopatrzenia-emerytalnego-Policji-Agencji-Bez.html>
- Policz sobie emeryturę, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 5
- Policz sobie emeryturę, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 1
- Politowicz K., Rozstrzygnięcie o solidarnej odpowiedzialności za należności związane z podleganiem ubezpieczeniu społecznemu rolników, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2015, nr 54
- Polityka społeczna Unii Europejskiej i jej konsekwencje dla Polski, IPiSS, Warszawa 1999

- „Polityka Społeczna” 2011, numer tematyczny 2 pt. „Problemy zabezpieczenia społecznego w Polsce i na świecie”, część I (działy: Adekwatność i stabilność systemu emerytalnego oraz Determinanty i kierunki zmian w systemach emerytalnych), redaktor tematyczny numeru Filip Chybalski
- Pollok A., Wałęga G., Bezpieczeństwo dzięki różnorodności, czyli o polskim systemie emerytalnym, „Nowe Życie Gospodarcze” 2008, nr 4
- Pollok A., Wałęga G., Funkcjonowanie otwartych funduszy emerytalnych w nowym systemie ubezpieczeń społecznych w Polsce, Zeszyty Naukowe AE Krak. nr 733, Kraków 2007
- Polska płęć a możliwości ekonomiczne w Polsce: czy kobiety straciły na transformacji?, Bank Światowy, Raport nr 29205, Warszawa 2004, http://siteresources.worldbank.org/INTPOLAND/Resources/Gender_report_pl.pdf
- Polska-Ukraina nowa umowa o zabezpieczeniu społecznym, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2014, nr 1–2
- Polski system ubezpieczeń społecznych, Fundacja Republikańska, Warszawa 2013, zpp.net.pl/materialy/run,19.download,file,584.html
- Pomarański S., Jak zmienić fundusz emerytalny?, „Nowe Ubezpieczenie” 1999, nr 8
- Pomarański S., Pojęcie interesu członków funduszu, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2001, nr 3
- Pomarański S., Wstrzymanie biegu terminu członkostwa w OFE, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 7
- Pomiar przeciętnych stóp zwrotu w OFE i wskaźników waloryzacji w ZUS. Wpływ różnych technik pomiaru. Analiza kompleksowa, MF, Warszawa 2013, http://www.mf.gov.pl/documents/764034/1161303/Pomiar+przecietnych+stop+zwrotu+w+OFE+i+wska-znikow+waloryzacji+w+ZUS_opracowanie_30_07_2013.pdf
- Popek P., Błędy nadużycia na tle koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego, „Polityka Społeczna” 2010, nr 8
- Poprawska E., Sprawozdanie z konferencji „Inwestycje finansowe i ubezpieczenia, tendencje światowe a rynek polski – INWEST 2008”, Wrocław, 22–24 września 2008 r., „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2008, nr 2
- Poradnik. Jak otrzymać ulgę w spłacie lub umorzenie należności wobec ZUS, dla przedsiębiorców zatrudniających pracowników, ZUS, Warszawa 2015, http://www.zus.pl/pliki/poradniki/Broszura_Poradnik_dla_zatrudniajacych.pdf
- Poradnik. Zasady podlegania ubezpieczeniom społecznym i ubezpieczeniu zdrowotnemu oraz ustalania podstawy wymiaru składek osób prowadzących pozarolniczą działalność i osób z nimi współpracujących Stan prawny na dzień 1.01.2016 r., ZUS, Warszawa 2016, http://www.zus.pl/pliki/poradniki/Poradnik_pozarolnicza_dzialalnosc_01_2016.pdf
- Poradnik: Dobrowolne podleganie ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym, ZUS, Warszawa 2014, <http://www.zus.pl/pliki/poradniki/porad11.pdf>
- Poradnik: jak otrzymać ulgę w spłacie lub umorzenie należności wobec ZUS, dla przedsiębiorców niezatrudniających pracowników, ZUS, Warszawa 2015, http://www.zus.pl/pliki/poradniki/Broszura_Poradnik_dla_niezatrudniajacych.pdf
- Poradnik: Ubezpieczenia społeczne i ubezpieczenie zdrowotne Polaków zatrudnionych za granicą oraz cudzoziemców pracujących w Polsce, ZUS, Warszawa 2013, <http://www.zus.pl/pliki/poradniki/porad21.pdf>
- Poradnik: Zasady opłacania składek na Fundusz Pracy, Fundusz Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych oraz Fundusz Emerytur Pomostowych, ZUS, Warszawa 2016, http://www.zus.pl/pliki/poradniki/PORADNIK_FP_FGSP_FEP_21122015.pdf

- Poradnik: Zasady podlegania ubezpieczeniom społecznym i ubezpieczeniu zdrowotnemu oraz ustalania podstawy wymiaru składek, ZUS, Warszawa 2016, <http://www.zus.pl/pliki/poradniki/Zasady%20podlegania%20ubezpieczeniom%20spolecznym%201.01.2016.pdf>
- Poradnik: Zasady podlegania ubezpieczeniom społecznym i ubezpieczeniu zdrowotnemu oraz ustalania podstawy wymiaru składek osób wykonujących pracę na podstawie umów cywilnoprawnych, ZUS, Warszawa 2016, http://www.zus.pl/pliki/poradniki/Poradnik_umowy_cywilnoprawne_01.01.2016.pdf
- Poradnik: Zasady rozliczania składek na ubezpieczenia społeczne i ubezpieczenie zdrowotne osób przebywających na urloпах wychowawczych lub pobierających zasiłków macierzyński, ZUS, Warszawa 2012, http://www.zus.pl/pliki/poradniki/zasady_rozliczania.pdf
- Porównanie systemów dodatkowego zabezpieczenia emerytalnego w Polsce oraz wybranych krajach Unii Europejskiej, PricewaterhouseCoopers, Warszawa 2010, http://www.izfa.pl/Media/files/aktualnosci/2009/PwC_raport_15.10.2010.pdf
- Portal statystyczny ZUS z danymi dotyczącymi m.in. emerytur, <http://www.psz.zus.pl/Default.aspx>
- Postawy Polaków w wobec oszczędzania, Raport Fundacji Kronenberga przy Citi Handlowy, TNS Polska, wrzesień 2012
- Poteraj J., Aktywa powszechnych towarzystw emerytalnych, „Ekonomia i Zarządzanie” 2014, nr 3(6)
- Poteraj J., Katalaktyka instytucji finansowych rynku emerytalnego w Polsce w perspektywie efektywności inwestowania, CEDEWU, Warszawa 2010
- Powiadom ZUS o osiągniętych przychodach, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2007, nr 2
- Powiadom ZUS o przychodach, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 2
- Powiadom ZUS o przychodach, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 2
- Powiadom ZUS o przychodach, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2010, nr 2
- Powiadom ZUS o przychodach, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2011, nr 2
- Powiadom ZUS o przychodach, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2012, nr 2
- Powiadom ZUS o przychodach, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2015, nr 2
- Prace o szczególnym charakterze, których wykonanie uprawnia do niższego wieku emerytalnego: wykaz B, „Nowe Ubezpieczenia” 2001, nr 1
- Pracownicy sezonowi w UE, „Prawo Europejskie” 2006, nr 4
- Pracownicze Programy Emerytalne od A do Z. Cz. 1-2, „Nowe Ubezpieczenia” 1999, nr 9; nr 10
- Pracownicze Programy Emerytalne w 2012 roku, Urząd KNF, Warszawa 2013
- Pracownicze programy emerytalne w 2014 r., KNF, Warszawa, http://www.knf.gov.pl/opracowania/rynek_emerytalny/Raporty_i_opracowania/raporty_i_opracowania.html
- Pracownicze Programy Emerytalne w 2014 roku, Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, Warszawa 2015 r., DLU/A/R/2014/001, http://www.knf.gov.pl/Images/RAPORT_PPE_w_2014_tcm75-41984.pdf

- Prasznic U., Systemy emerytalne w warunkach kryzysów – między państwem a rynkiem, materiały z międzynarodowej konferencji naukowej, Wrocław 2010, <http://wwwbibliotekacyfrowa.pl/Content/35534/031.pdf>
- Prawo do emerytury rolniczej według nowych zasad, Ulotka informacyjna, KRUS, Warszawa, http://www.krus.gov.pl/fileadmin/moje_dokumenty/obrazki/ulotki/Ulotka_prawo_do_emerytury.pdf
- Prawo do świadczeń emerytalnych, „Prawo Przedsiębiorcy” 2001, nr 21
- Prawo emerytów i rencistów do deputatu węglowego z tytułu pracy na kolei i wysokość deputatu, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2001, nr 4
- Prawo pracy i ubezpieczeń 2008: przewodnik po zmianach, Infor, Warszawa 2008
- Prawo pracy, ubezpieczenia społeczne: zbiór ujednoliconych przepisów. Stan prawny 12 luty 2003, A.D. Drągowski, Warszawa 2003
- Problemy ubezpieczeń społecznych: w 70-lecie istnienia Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, pod kier. U. Jackowiak, A. Malaki; Polskie Stowarzyszenie Ubezpieczenia Społecznego, PSUS, Wrocław 2004
- Procedury obliczania świadczeń, „Prawo Europejskie” 2006, nr 1
- Procedury w ubezpieczeniach emerytalnym i rentowych, PSUS, Gniezno 2008
- Prognoza wpływów i wydatków funduszu emerytalnego (wyodrębnionego w ramach Funduszu Ubezpieczeń Społecznych) do 2050 roku, „Biuletyn Informacyjny ZUS” 2003, nr 4
- Prognoza wpływów i wydatków Funduszu Emerytalnego do 2060 roku, ZUS, Warszawa 2013, http://www.zus.pl/bip/pliki/Prognoza_fundusz_emerytalny_2015_2060.pdf
- Prognoza wpływów i wydatków Funduszu Emerytur Pomostowych na lata 2017–2021, ZUS, Warszawa 2015, http://www.zus.pl/bip/prognozy_fus/Publikacja_FEP_2017_2021.pdf
- Prognoza wpływów i wydatków Funduszu Ubezpieczeń Społecznych na lata 2017–2021, ZUS, Warszawa 2015, http://www.zus.pl/bip/prognozy_fus/Publikacja_FUS_2017_2021.pdf
- Propozycje zmian przepisów regulujących zasady funkcjonowania III filara, Izba Gospodarcza Towarzystw Emerytalnych, Warszawa 2015, <http://www.igte.pl/ekspertyza/20150224%20Propozycje%20%20zmian%20w%20regulacjach%20okre%20C5%9Blaj%20C4%85cych%20zasady%20funkcjonowania%20III%20filara.pdf>
- Propozycje zmian przepisów regulujących zasady funkcjonowania III filara, IGTE, Warszawa 2015, <http://igte.pl/ekspertyza/20150224%20Propozycje%20%20zmian%20w%20regulacjach%20okre%20C5%9Blaj%20C4%85cych%20zasady%20funkcjonowania%20III%20filara.pdf>
- Prudzienica M., Uwarunkowania struktur organizacyjnych powszechnych towarzystw emerytalnych i ich wpływ na sukces tych organizacji, Pr. Mater. Wydz. Zarz. UGdań. nr 2, Gdańsk 2007
- Prudzienica-Grunt M., Kierunki zmian w zarządzaniu powszechnymi towarzystwami emerytalnymi wchodzącymi w skład grup kapitałowych, Prace Naukowe AE Wroc. nr 1014, Wrocław 2004
- Prudzienica-Grunt M., Konsolidacje Powszechnych Towarzystw Emerytalnych, Prace Naukowe AE Wroc. nr 928, Wrocław 2002
- Prudzienica-Grunt M., Powszechnie towarzystwa emerytalne jako jednostki organizacyjne, Prace Naukowe AE Wroc. nr 869, ser. Materiały Konferencyjne, 2000
- Prus K., Fundusze emerytalne – II filar, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 25
- Przeciętna liczba świadczeń i przeciętna wysokość świadczeń emerytalno-rentowych w poszczególnych województwach – stan na grudzień 2015 r., MSW, Warszawa, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacja/statystyki/3672,Przecietna-liczba-swadczen-i-przecietna-wysokosc-swadczen-emerytalno-rentowych.html>

- Przeciętna liczba świadczeń i przeciętna wysokość świadczeń emerytalno-rentowych w podziale na rodzaje świadczeń – stan na czerwiec 2014 r., MSW, Warszawa, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacj/archiwum/3458,Statystyki-archiwum-czerwiec-2014.html>
- Przeciętna liczba świadczeń i przeciętna wysokość świadczenia emerytalno-rentowego w podziale na rodzaje świadczeń – stan na grudzień 2015 r., MSW, Warszawa, MSW, Warszawa, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacj/statystyki/3667,Przecietna-liczba-swiadczen-i-przecietna-wysokosc-swiadczenia-emerytalno-rentowe.html>
- Przeciętna liczba świadczeń i przeciętna wysokość świadczenia emerytalno-rentowego w poszczególnych województwach – stan na czerwiec 2014 r., MSW, Warszawa, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacj/archiwum/3458,Statystyki-archiwum-czerwiec-2014.html>
- Przeciętna wysokość świadczenia wypłacanego przez ZER MSW w latach 2005–2015, MSW, Warszawa, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacj/statystyki/3664,Przecietna-wysokosc-swiadczenia-wyplacanego-przez-ZER-MSW-w-latach-2005-2015.html>
- Przeciętna wysokość świadczenia wypłacanego przez ZER MSW w latach 2001–2013, MSW, Warszawa, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacj/archiwum/3458,Statystyki-archiwum-czerwiec-2014.html>
- Przedworska M., Umowy zlecenia i o dzieło : ubezpieczenia społeczne i podatek, „Prawo Pracy” 2005, nr 11
- Przegląd funkcjonowania systemu emerytalnego MPiPS, MF, Warszawa 2013. http://emerytura.gov.pl/wp-content/uploads/2014/03/20130626_przeglad.pdf
- Przegląd funkcjonowania systemu emerytalnego wynikający z art. 32 ustawy z dnia 25 marca 2011 r. o zmianie niektórych ustaw związanych z funkcjonowaniem systemu ubezpieczeń społecznych (Dz.U. z 2011 r. Nr 75, poz. 398 z późn. zm.). Bezpieczeństwo dzięki zrównoważeniu, raport przygotowany przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej oraz Ministerstwo Finansów, Warszawa 2013, emerytura.gov.pl/wp-content/uploads/2014/03/20130626_przeglad.pdf
- Przegląd funkcjonowania systemu emerytalnego. Bezpieczeństwo dzięki zrównoważeniu, MPiPS oraz Ministerstwo Finansów, Warszawa 2013
- Przejsie z pracy na emeryturę w 2012 r., GUS, Warszawa 2013, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/opracowania/przejscie-z-pracy-na-emeryture-w-2012-r-6,2.html>
- Przejsie z pracy na emeryturę, GUS, Warszawa 2007 r. http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/opracowania/przejscie_z_pracy_na_emeryture.html
- Przeliczenie świadczenia pracującego emeryta, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2011, nr 10, http://www.zus.pl/files/ZUS%20dla%20Ciebie%20nr%2010_2011.pdf
- Przepisy o obowiązku ubezpieczeń społecznych i składkach na ubezpieczenia społeczne, cz. 9, ZUS, Warszawa 1999
- Przepisy prawne dotyczące drugiego i trzeciego filaru systemu ubezpieczeń społecznych, Wydaw. „Biblioteczka Pracownicza”, Warszawa 1999
- Przewodnik dla rozpoczynających działalność gospodarczą, ZUS, Warszawa 2015, http://www.zus.pl/pliki/poradniki/Przewodnik_dla_rozpoczynajacych_dzialalnosc.pdf
- Przewoźna-Skowrońska A., Wnuk S., Brenk M., Skutki emigracji Polaków dla systemu emerytalnego, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2015, nr 8
- Przybylski P., Co można wyczytać w prognozie, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2010, nr 4
- Przybylski P., Dwa filary emerytury, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 4

- Przybylski P., Dziura nie taka czarna, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2007, nr 2
- Przybylski P., Emerytura dla kogo i na jakich warunkach?, ZUS dla Ciebie. Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2007, nr 6
- Przybylski P., Emerytura na emigracji, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2007, nr 3
- Przybylski P., Emerytura po rencie – czy można podwyższyć świadczenie?, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2006, nr 1
- Przybylski P., Emerytury dla nauczycieli, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2007, nr 1
- Przybylski P., Jak podnieść swoją emeryturę, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2010, nr 9
- Przybylski P., Moja emerytura w moich rękach, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2010, nr 7
- Przybylski P., Nowa era w emeryturach, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 12
- Przybylski P., Pieniądzy na emerytury nie zabraknie, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 12
- Przybylski P., Pomówmy o kapitale, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2006, nr 2
- Przybylski P., Pracujesz za granicą? Masz prawo do ubezpieczenia, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2006, nr 3
- Przybylski P., Scenariusze, których nie ma, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 1
- Przybylski P., Strachy na lachy, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 3
- Przybylski P., Świadczenia przedemerytalne, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2007, nr 4
- Przybylski P., Zakładasz firmę? Możesz płacić mniej!, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2007, nr 2
- Przybylski P., ZUS informuje i uświadamia, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2010, nr 6
- Przybysz K., Wasiak M., Ocena ofert otwartych funduszy emerytalnych z wykorzystaniem metody wielowymiarowej analizy danych marketingowych, Prace Naukowe AE Wroc. nr 859, ser. Ekonometria nr 5, Wrocław 2000
- Przybysz K., Wasiak M., Ranking i klasyfikacja otwartych funduszy emerytalnych funkcjonujących na polskim rynku, Prace Naukowe AE Wroc. nr 874, Wrocław 2000
- Puślecki D., Z rozważań nad kwestią wieku emerytalnego w Polsce, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2012, nr 43, KRUS, Warszawa 2012
- Putelbergier B., Działalność inwestycyjna funduszy emerytalnych w Polsce i na świecie, Prace Naukowe AE Wroc., t. 1, nr 890, Wrocław 2001
- Putelbergier B., Podstawy funkcjonowania funduszy emerytalnych, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 2
- Putelbergier B., Publiczne systemy emerytalne z indywidualnymi kontami, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2001, nr 5
- Putelbergier B., Wpływ opodatkowania na wysokość świadczeń w prywatnych systemach emerytalnych, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2001, nr 8

- Putelbergier B., Wypłata świadczeń emerytalnych z drugiego filaru nowego systemu emerytalnego w Polsce a rozwiązania innych krajów, *Prace Naukowe AE Wroc.* nr 990, Wrocław 2003
- Pysiewicz J., Emerytura mieszana, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych” 2001, nr 42
- Pysiewicz J., Postępowanie w sprawach świadczeń emerytalno-rentowych, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 3
- Pysiewicz J., Przejście pracownika na emeryturę lub rentę – kwestia dokumentacji, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2001, nr 14
- Pysiewicz J., Renty rodzinne – zasady przyznawania i wypłacania, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999
- Pysiewicz J., Renty rodzinne w przykładach, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 34
- Pysiewicz J., Renty rodzinne, „Nowe Ubezpieczenia” 2001, nr 25/26
- Pysiewicz J., Renty z tytułu niezdolności do pracy, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 13
- Pysiewicz J., Umowy cywilnoprawne, o świadczenie pracy. Zasady podlegania ubezpieczeniom przez osoby wykonujące pracę na podstawie umów cywilnoprawnych, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2001, nr 28
- Pysiewicz-Jężak J., Ubezpieczenia społeczne twórców i artystów, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 11; 2008, nr 31
- Pytel M., Orzekanie o niepełnosprawności, „Prawo Pracy” 2002, nr 3
- Pytel M., Praca w szczególnych warunkach, „Prawo Pracy” 2004, nr 11
- Pytel M., Zmienione zasady orzekania o niepełnosprawności, „Prawo Pracy” 2003, nr 11
- Rączaszek A., red., II i III filar ubezpieczeń emerytalnych: demograficzne i społeczne uwarunkowania ubezpieczeń, Wydaw. AE Katowice, Katowice 2001
- Radziejewicz P., Projekt stanowiska Sejmu w sprawie z wniosku grupy posłów na Sejm (sygn. Akt K 6/09), dotyczącego emerytur byłych funkcjonariuszy bezpieczeństwa PRL, „Zeszyty Prawnicze” nr 2/2009, [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/1E-F39A03CB0A5006C12574750029FDC8/\\$file/Zeszyty Prawnicze Rok 2-2009.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/1E-F39A03CB0A5006C12574750029FDC8/$file/Zeszyty%20Prawnicze%20Rok%202-2009.pdf)
- Radzik-Kazenas B., Co warto wiedzieć o ubezpieczeniu społecznym, kiedy zmieniamy miejsce pobytu, pracy lub zamieszkania w obrębie Unii Europejskiej, Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Szwajcarii, ZUS, Warszawa 2015, <http://www.zus.pl/pliki/poradniki/Co%20warto%20wiedziec.pdf>
- Radzik-Kazenas B., Przygotowania ZUS do koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego, „Ubezpieczenia Społeczne” 2003, nr 2
- Radziśław A., Błędy w wypełnianiu druków ZUS, Cz. 1-2, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 32 i 33
- Radziśław A., Instrukcja naliczania składek na ubezpieczenia społeczne, zdrowotne, Fundusz Pracy i Fundusz Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych, Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr. Stan prawny na dzień 1 lipca 2003 r., ODiDK, Gdańsk 2003
- Radziśław A., Jak uzyskać ulgę?, „Prawo Przedsiębiorcy” 2001, nr 33
- Radziśław A., Korekta dokumentów ubezpieczeniowych, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 36
- Radziśław A., Nadpłaty z tytułu składek powstałe na kontach płatników, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 23
- Radziśław A., Nowe zasady finansowania składek dla osób niepełnosprawnych. Cz. 1-2, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2008, nr 5; nr 6
- Radziśław A., Odsetki za zwłokę pobierane i wypłacanie przez ZUS, „Prawo Przedsiębiorcy” 2000, nr 14

- Radziśław A., Opłacanie składek za osoby niepełnosprawne, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2004, nr 5
- Radziśław A., Opłacanie składek ZUS: poradnik dla przedsiębiorcy i pracodawcy, ODiDK, Gdańsk 2006
- Radziśław A., Podstawa wymiaru składek osób zatrudnionych za granicą, „Prawo Przedsiębiorcy” 2000, nr 40
- Radziśław A., Rozliczanie składek po przekroczeniu rocznej podstawy wymiaru, „Prawo Przedsiębiorcy” 2006, nr 33
- Radziśław A., Składki za osoby niepełnosprawne, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 2
- Radziśław A., Ubezpieczenia emerytów i rencistów po zmianach, „Prawo Przedsiębiorcy” 2000, nr 9
- Radziśław A., Ubezpieczenia społeczne osób w stosunku służby, „Prawo Przedsiębiorcy” 2000, nr 23
- Radziśław A., Ubezpieczenia społeczne osób współpracujących, „Prawo Przedsiębiorcy” 2000, nr 38
- Radziśław A., Ubezpieczenie podczas urlopu macierzyńskiego i wychowawczego, „Prawo Przedsiębiorcy” 2000, nr 31
- Radziśław A., Zasady zgłaszania i opłacania składek na ubezpieczenia przez spółkę cywilną, „Prawo Przedsiębiorcy” 2000, nr 46
- Radziśław A., Zbieg do ubezpieczeń w czasie urlopu macierzyńskiego, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2004, nr 9
- Ragus A., Pracownik przechodzi na emeryturę, „Ubezpieczenia Majątkowe, Finansowe i Społeczne” 2004, nr 22
- Rajchel W., Normatywne aspekty konsolidacji otwartych funduszy emerytalnych, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 2003, nr 11
- Rajchel W., Powszechne towarzystwo emerytalne jako specyficzny rodzaj spółki akcyjnej, BRANTA, Bydgoszcz Kraków 2003
- Raport „Bezpieczeństwo dzięki konkurencji. Ocena realizacji reformy emerytalnej – analiza II filara”, „Przegląd Rządowy” 2000, nr 10/11
- Raport. Starzejące się społeczeństwo jako wyzwanie ekonomiczne dla europejskich gospodarek, Pracodawcy Rzeczypospolitej Polskiej, Amerykańska Izba Handlowa Polsce, Warszawa, http://www.gsk.com.pl/media/pdf/Raport_Starzejace_Sie_Spoleczenstwo_Jako_Wyzwanie_Ekonomiczne_Dla_Europejskich_Gospodarek.pdf
- Raport: Czy polski system emerytalny może zbankrutować?, opracowanie: Dział analiz Bankier.pl, Warszawa, 2015, http://www.bankier.pl/static/att/88000/7225153_czy_polski_sytem_emerytalny_mo%20C5%BCe_zbankrutowa%C4%87_raport_bankier.pdf
- Ratajczak-Tuchołka J., Jeszcze raz o wieku emerytalnym kobiet, „Ubezpieczenia Społeczne” 2007, nr 3
- Ratajczak-Tuchołka J., Reformy systemu emerytalnego w Polsce w latach 1999-2012, Studia Oeconomica Posnaniensia, vol. 1, nr. 11, 2013, http://soep.ue.poznan.pl/jdownloads/Wszystkie%20numery/Rok%202013/07_ratajczak-tucholka.pdf
- Reforma systemu emerytalnego. Założenia. Realizacja ustawowa. Wdrażanie w życie, PSUS, Wyższa Szkoła Biznesu w Radomiu, Radom 1999.
- Reforma ubezpieczeń społecznych. Cz. 1-3, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 6, Wielka Księga Praw z Komentarzem, nr 2; nr 7, Wielka Księga Praw z Komentarzem, nr 3; nr 35, Wielka Księga Praw z Komentarzem, nr 12
- Reforma ubezpieczeń społecznych: zbiór ustaw. Kancelaria Sejmu. Biuro Legislacyjne. Stan prawny na dzień 15 marca 1999 r., Wydaw. Sejmowe, Warszawa 1999

- Regulska E., Ewidencja składek na ubezpieczenia społeczne, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 8
 Rekomendacje przeglądu systemu emerytalnego. Streszczenie, MF, Warszawa, http://www.mf.gov.pl/documents/764034/1159300/20130626_rekomendacje.pdf
- Rekompensata za pomostówkę, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 3
- Renta z tytułu niezdolności do pracy, „Biuletyn Informacyjny ZUS” 2006, nr 4
- Rocznik statystyczny ubezpieczeń społecznych 2006–2008, ZUS, Warszawa 2009
- Rocznik statystyczny ubezpieczeń społecznych 2009–2011, ZUS, Warszawa 2012
- Rocznik statystyczny ubezpieczeń społecznych systemem pozarolniczym 2003–2005, ZUS, Warszawa
- Rocznik statystyczny ubezpieczeń społecznych systemem pozarolniczym 1999–2002, ZUS, Warszawa 2004
- Rocznik statystyczny ubezpieczeń społecznych: system pozarolniczy 1999–2002, przedm. A. Wiktorow, ZUS, Warszawa 2004
- Rodzinka J., Hady J., Hospod E., Przyczyny wprowadzenia reform systemu emerytalnego w Polsce, Finansowy Kwartalnik Internetowy eFinanse, <http://www.e-finanse.com/artykuly/76.pdf>
- Rodzinka J., Wojnarowska-Dygoń A., Palimaka K., The economic consequences of changes in the functioning of open pension funds, Finansowy Kwartalnik Internetowy eFinanse, vol. 10/nr 4/2014, http://www.e-finanse.com/artykuly_eng/288.pdf
- Roguszewska W., Zmiany w ubezpieczeniu społecznym rolników, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2009, nr 35
- Romer M. T., Prawo do wcześniejszej emerytury: orzecznictwo, „Monitor Prawa Pracy” 2007, nr 6
- Ronka-Chmielowiec W., red. nauk., Ubezpieczenia emerytalne, społeczne i metody aktuarialne, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wrocław 2010
- Ronka-Chmielowiec W., red., Ubezpieczenia wobec wyzwań XXI wieku, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 228, Wrocław 2011
- Ronka-Chmielowiec W., Sprawozdanie z konferencji „Ubezpieczenia wobec wyzwań XXI wieku”, Rydzyna, 25- 27 maja 2009 r., „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2009, nr 1
- Ros A., Co musisz wiedzieć o kapitale początkowym, „Gazeta Prawna” 2004, nr 242
- Rosa A., Emerytura dla zatrudnionych w szczególnych warunkach, „Rzeczpospolita” 2005, nr 92
- Rosa A., Jak prawidłowo przekazać korekty dokumentów do ZUS?, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, 8, nr 31
- Rosa A., Łatwiejsze rozliczanie się z ZUS, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 30
- Rosa M., Koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego – projekt trESS, „Ubezpieczenia Społeczne” 2007, nr 7–8
- Rosiak H., Wyłączenie osób uprawnionych do renty rodzinnej, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 31
- Rószkiewicz M., Orientacja na starość generacji przedemerytalnych w Polsce, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje” 2006, nr 9
- Rószkiewicz M., Oszczędzanie. Postawy i zachowania polskich gospodarstw domowych wobec oszczędzania. Aureus, Kraków 2008
- Rószkiewicz M., Percepcja systemu ubezpieczeń społecznych a postawy wobec zabezpieczenia własnej starości, „Gospodarka Narodowa” 2003, nr 3
- Rószkiewicz M., Zabezpieczenie własnej starości na tle innych potrzeb Polaków, „Polityka Społeczna” 2003, nr 9

- Roszkowski A., Czy reforma rozwiąże problem finansowania polskiego systemu emerytalnego, „Kontrola Państwowa” 2002, nr 5
- Rotkiewicz M., Pracownicze programy emerytalne, „Ubezpieczenia Majątkowe, Finansowe i Społeczne” 2004, nr 19
- Równość kobiet i mężczyzn w europejskich systemach emerytalnych, Uniwersytet Warszawski, Centrum Europejskie, Ośr. Inf. Dok. RE, Warszawa 2000
- Rozwój systemu finansowego w Polsce w 2010 r., Raport NBP, Warszawa 2010, <http://www.nbp.pl/systemfinansowy/rozwoj2010.pdf>
- Rozwój systemu finansowego w Polsce w 2011 r., Raport NBP, Warszawa 2011, <http://www.nbp.pl/systemfinansowy/rozwoj2011.pdf>
- Rudzewicz A., Ramus P., Rynek indywidualnych kont emerytalnych (IKE), „Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa” 2012, nr 4
- Rupińska A., Stojek-Siwińska M., Zatrudnianie cudzoziemców, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 50
- Rusewicz M., Dokumentowanie okresów zatrudnienia oraz wysokości wynagrodzenia dla celów emerytalno-rentowych i kapitału początkowego, Cz. 1–2, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 11; nr 12
- Rusewicz M., Galas-Smolarek M., Emerytura z tytułu pracy w szczególnych warunkach, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 9
- Rusewicz M., Kiedy na emeryturę, a kiedy na rentę, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2004, nr 10
- Rusewicz M., Praca w szczególnych warunkach u prywatnego pracodawcy na tle wyroku Trybunału Konstytucyjnego, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 1
- Rusewicz M., Przejście na emeryturę a praca wykonywana w szczególnych warunkach, „Prawo Przedsiębiorcy” 2005, nr 23
- Rusewicz M., Renta rodzinna, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 5
- Rusewicz M., Warunki nabywania prawa do renty rodzinnej, „Prawo Przedsiębiorcy” 2003 nr 28/29
- Rusewicz M., Wcześniejsza emerytura z tytułu opieki nad dzieckiem szczególnej troski, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2002, nr 5
- Rusewicz M., Zmiany w przepisach z zakresu pracy w szczególnych warunkach, „Prawo Przedsiębiorcy” 2003, nr 27
- Rusewicz M., Zmiany w przepisach z zakresu pracy w szczególnych warunkach u prywatnego pracodawcy, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 2
- Rusinowicz A., Ocena funkcjonowania programu indywidualnych kont emerytalnych: implikacje dla doskonalenia systemu zabezpieczenia emerytalnego, „Zarządzanie Publiczne” 2011, nr 4
- Rusinowicz A., Pracownicze programy emerytalne – błąd systemu, czy źródło oszczędności emerytalnych, Acta Universitatis Lodzensis, Folia Oeconomica nr 2, Łódź 2014, <https://www.czasopisma.uni.lodz.pl/foe/article/view/99/29>
- Rutecka J., Bielawska K., Petru R., Pieńkowska-Kamieniecka S., Szczepański M., Żukowski M., Dodatkowy system emerytalny w Polsce – diagnoza i rekomendacje zmian, raport przygotowany pod kierunkiem J. Ruteckiej, Towarzystwo Ekonomistów Polskich, Warszawa 2014, http://uczelnia.sgh.waw.pl/pl/uczelnia/badania/grupy_badawcze/ppg/Documents/Raport-DSE-TEP_Rutecka-www.pdf
- Rutecka J., Dodatkowe zabezpieczenie emerytalne – charakterystyka i czynniki rozwoju, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 342, Wrocław 2014

- Rutecka J., Dodatkowe zabezpieczenie emerytalne – charakterystyka i czynniki rozwoju, Research Papers of Wrocław University of Economics, Wrocław 2013.
- Rutecka J., Dodatkowe zabezpieczenie emerytalne w Polsce – element wymagający poprawki?, „Dialog” 2015, nr 4
- Rutecka J., Doubezpieczenie emerytalne w racjonalizowaniu systemu zabezpieczenia społecznego, http://rf.gov.pl/pdf/J_Rutecka_dozabezpieczenie_emerytalne_wersja_ost.pdf
- Rutecka J., Doubezpieczenie emerytalne w racjonalizowaniu systemu zabezpieczenia społecznego, „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2014, nr 16
- Rutecka J., Efekt realokacji i efekt dochodowy w dodatkowym zabezpieczeniu emerytalnym a konstrukcja ulg podatkowych, „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2015, nr 18
- Rutecka J., Fundusz Rezerwy Demograficznej – analiza działalności oraz konsekwencje przedterminowego wykorzystania aktywów, „Studia i Prace Kolegium Ekonomiczno-Społecznego” 2013, nr 15
- Rutecka J., Funkcjonowanie państwowych funduszy rezerwowych o celu emerytalnym na przykładzie doświadczeń Norwegii, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Studia i Prace” 2014, nr 4(20)
- Rutecka J., Oszczędności emerytalne mogą być istotną częścią dochodów w okresie starości, Biuletyn Izby Gospodarczej Towarzystw Emerytalnych, 2015, nr 1
- Rutecka J., Państwowe fundusze majątkowe o celu emerytalnym – charakterystyka i zasady funkcjonowania, „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2012, nr 13
- Rutecka J., Pomysły na wypłatę emerytur ze środków zgromadzonych w otwartych funduszach emerytalnych, „Ubezpieczenia społeczne. Teoria i praktyka” 2013, nr 6
- Rutecka J., Realokacja czy nowe oszczędności?: o efektach zachęt podatkowych w dodatkowym oszczędzaniu na starość w Polsce, Rozprawy Ubezpieczeniowe nr 1, Instytut Statystyki i Demografii Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa 2015
- Rutecka J., Świadczenia emerytalne a zaspokojenie zmieniających się potrzeb w okresie dezaktywizacji zawodowej, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2015, nr 8 http://www.pwe.com.pl/files/723397080/file/pizs_cd_2015_nr8.pdf
- Rutecka J., System emerytalny po zmianach od 2014 r., „Ubezpieczenia społeczne. Teoria i praktyka” 2014, nr 1
- Rutecka J., Wypłata świadczeń emerytalnych z kapitałowej części systemu emerytalnego w Polsce, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2012, nr 4
- Rutecka J., Zakres redystrybucji dochodowej w ubezpieczeniowym systemie emerytalnym, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2012
- Rutkowska M., Szymańska J., Pracownicze programy emerytalne szansą przyszłych emerytur, Bad. Nauk. WSUmiej. Kiel. z. 3, Kielce 2002
- Rutkowski M., Przywracanie nadziei, wynagradzanie pracy: reformy systemu emerytalnego w gospodarkach postkomunistycznych, w: J. Neneman, red., Po dziesięciu latach – transformacja i rozwój w krajach postkomunistycznych, materiał pokonferencyjny, CASE, Warszawa 2000
- Rychner H., Orzecznictwo dla celów rentowych oraz o niepełnosprawności, „Kontrola Państwowa” 2006, nr 2
- Rymsza M., Aspekty systemowe reformy ubezpieczeń społecznych, „Gospodarka Narodowa” 1999, nr 3
- Rymsza M., Ewolucja ubezpieczeń społecznych a zasada sprawiedliwości dystrybucyjnej, w: T. Kowalik, red., Nierówni i równiejsi. Sprawiedliwość dystrybucyjna czasu transformacji w Polsce, Fundacja Innowacja, Warszawa 2002
- Rymsza M., red., Reformy społeczne: bilans dekady; Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2004

- Rymsza M., Solidaryzm w ubezpieczeniach społecznych, w: T. Szumlicz, red., Społeczne aspekty ubezpieczenia, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2005
- Rymsza M., Ubezpieczenie emerytalne w zreformowanym systemie ubezpieczeń społecznych w Polsce, w: T. Kowalik, red., Nierówni i równiejsi. Sprawiedliwość dystrybucyjna czasu transformacji w Polsce, Fundacja Innowacja, Warszawa 2002
- Rynek otwartych funduszy emerytalnych 2003, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2004, nr 3/4
- Rynek otwartych funduszy emerytalnych w I kwartale 2015 r., KNF, Warszawa, http://www.knf.gov.pl/opracowania/rynek_emerytalny/Raporty_i_opracowania/raporty_i_opracowania.html
- Rynek otwartych funduszy emerytalnych w III kwartale 2015 r., KNF, Warszawa, http://www.knf.gov.pl/opracowania/rynek_emerytalny/Raporty_i_opracowania/raporty_i_opracowania.html
- Rynek otwartych funduszy emerytalnych w IV kwartale 2012 roku, UKNF, Warszawa 2013, <http://www.knf.gov.pl>
- Rynek otwartych funduszy emerytalnych w IV kwartale 2014 r., KNF, Warszawa, http://www.knf.gov.pl/opracowania/rynek_emerytalny/Raporty_i_opracowania/raporty_i_opracowania.html
- Rynek otwartych funduszy emerytalnych w IV kwartale 2015 r., KNF, Warszawa, http://www.knf.gov.pl/opracowania/rynek_emerytalny/Raporty_i_opracowania/raporty_i_opracowania.html
- Rynek otwartych funduszy emerytalnych w II kwartale 2015 r., KNF, Warszawa, http://www.knf.gov.pl/opracowania/rynek_emerytalny/Raporty_i_opracowania/raporty_i_opracowania.html
- Rynek pracowniczych programów emerytalnych w 2006 roku, UKNF, Warszawa 2007
- Rynek pracowniczych programów emerytalnych w 2013 roku, UKNF, Warszawa 2014
- Sąd Najwyższy stwierdził – II filar jest obowiązkowy, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 7
- Sadlik R. Przywrócenie prawa do renty, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2008, nr 22
- Sadlik R., Gdy ZUS spóźnia się z wypłatą świadczenia, „Prawo Przedsiębiorcy” 2007, nr 51/52
- Sadlik R., Odpowiedzialność członków zarządu za nieopłacone składki, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2006, nr 6
- Sadlik R., Odpowiedzialność spadkobierców za składki ZUS, „Prawo Przedsiębiorcy” 2007, nr 10
- Sadlik R., Odpowiedzialność za nieopłacone składki, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2007, nr 6
- Sadlik R., Praca w warunkach szczególnych jako podstawa wcześniejszej emerytury, „Prawo Pracy” 2007, nr 5
- Sadlik R., Umowa zlecenia a ubezpieczenia społeczne i zdrowotne, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 43
- Salwa Z., Prawo pracy i ubezpieczeń społecznych, Wydaw. Praw. PWN, Warszawa 2000, Wyd. 6 uaktual. – 2002, Wyd. 7 uaktual. – 2003, Wyd. 8 uaktual., Wydaw. Praw. Lexisnexis, Warszawa 2004, Wyd. 9 uaktual. 2004
- Sam oblicz sobie emeryturę, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2011, nr 12
- Samoraj-Charitonow B., Przeobrażenia polskiego systemu zabezpieczenia społecznego na przełomie wieków w kontekście bezpieczeństwa socjalnego, „Zabezpieczenie Społeczne. Teoria, Prawo, Praktyka. Zeszyty Naukowe Zakładu Zabezpieczenia Społecznego IPS UW” 2012, nr 1
- Sanetra W., Założenia reformy ubezpieczeń emerytalnych, w: Ewolucja ubezpieczeń społecznych w okresie transformacji ustrojowej, PSUS, Warszawa 2011

- Sangowski T., red., *Studia z ubezpieczeń gospodarczych i społecznych*, Wydaw. AE Pozn., Zeszyty Naukowe AE Poznań nr 46, Poznań 2004
- Sangowski T., red., *Towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych w polskim systemie ubezpieczeń (stan i perspektywy)*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2001
- Sankowski A., Świadomość emerytalna Polaków a konieczność wprowadzania zachęt podatkowych w ramach III filara ubezpieczeń społecznych, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2007, nr 11/12
- Sarbiński J., Wzrost dochodów emerytów i rencistów na tle wzrostu wynagrodzeń w Polsce, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka” 2016, nr 1
- Sarnecki P., W sprawie poselskiego projektu ustawy o dodatku pieniężnym dla niektórych emerytów, rencistów i osób pobierających świadczenie przedemerytalne albo zasiłek przedemerytalny (Druk Sejmowy nr 3699; sprawozdanie komisji Druk Sejmowy nr 3832), „Zeszyty Prawnicze” 2005, nr 2, [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/C1B10E55FE8BC123C12575160043CE86/\\$file/zp-6 \[1\].pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/C1B10E55FE8BC123C12575160043CE86/$file/zp-6 [1].pdf)
- Sawa I., Odprawa rentowa lub emerytalna w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego, „Polityka Społeczna” 2007, nr 3
- Sawicki P., Nowelizacja ustawy a rejestracja Pracowniczych Programów Emerytalnych, „Asekuracja” 1999, nr 5
- Sawicki P., Pracownicze programy emerytalne, „Biuletyn Służby Cywilnej” 1999, nr 7
- Sawicki P., System ubezpieczeń społecznych w Polsce, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 34
- Sawicki P., Zgromadzone składki w razie śmierci członka OFE, „Prawo Przedsiębiorcy” 2000, nr 11
- Sawicki P., Zmiana otwartego funduszu emerytalnego, „Prawo Przedsiębiorcy” 2001, nr 22
- Sawulski J., Deficyt systemu emerytalnego w Polsce oraz próby jego zmniejszenia w warunkach kryzysu gospodarczego, *Studia Oeconomica Posnaniensia* 2014, vol 2, nr 6
- Ścibło A., Orzecznictwo o niezdolności do pracy dla celów rentowych w 2001 r. (na przykładzie Oddziału ZUS w Płocku), „Notatki Płockie” 2003, nr 1
- Sejdel E., Emerytura mieszana, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych” 2000, nr 1
- Sejdel E., Postępowanie w sprawach świadczeń emerytalnych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 4
- Sejdel E., Przeliczenie podstawy wymiaru emerytur i rent, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 7
- Sejdel E., Przeliczenie podstawy wymiaru emerytury i renty, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 40
- Sejdel E., Renta rodzinna w zreformowanym systemie ubezpieczeń społecznych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 9
- Sejdel E., Renta z tytułu niezdolności do pracy, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 8
- Sejdel E., Waloryzacja świadczeń emerytalno-rentowych od 1 marca 2003 r., „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, nr 3
- Sejdel E., Waloryzacja świadczeń emerytalno-rentowych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 3
- Sejdel E., Werner P., Zreformowane ubezpieczenia społeczne – I filar, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 12
- Sejdel E., Zaliczanie okresów pracy w gospodarstwie rolnym. Cz. 1-2, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 34; nr 35
- Sejdel E., Zasady obliczania wysokości emerytury, „Prawo Przedsiębiorcy” 2000, nr 7
- Sejdel E., Zawieszanie emerytur od 1 lipca 2000 r., „Prawo Przedsiębiorcy” 2000, nr 21
- Sejdel E., Zawieszanie i zmniejszanie świadczeń zarobkujących emerytów i rencistów – nowe zasady, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 1

- Sejdel E., Zawieszanie i zmniejszanie świadczeń zarobkujących emerytów i rencistów, „Prawo Przedsiębiorcy” 2000, nr 10
- Sejdel E., Zawieszanie i zmniejszanie świadczeń zarobkujących emerytów i rencistów. Cz. 1-3, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 3; nr 4; nr 8
- Sejdel E., Zawieszanie i zmniejszanie świadczeń zarobkujących emerytów i rencistów – nowe zasady, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 1
- Sejdel E., Zawieszanie i zmniejszanie świadczeń zarobkujących emerytów i rencistów, „Prawo Przedsiębiorcy” 2000, nr 10
- Sejdel E., Zawieszanie i zmniejszanie świadczeń zarobkujących emerytów i rencistów. Cz. 1-3, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 3; nr 4; nr 8
- Sejdel E., Zawieszanie i zmniejszanie świadczeń, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 5
- Semenowicz A., Emerytury i renty po wejściu Polski do Unii Europejskiej, „Ubezpieczenia Majątkowe, Finansowe i Społeczne” 2004, nr 11
- Semenowicz A., Indywidualne konta emerytalne, „Ubezpieczenia Majątkowe, Finansowe i Społeczne” 2004, nr 7; nr 19
- Semenowicz A., Nadzór nad działalnością funduszy emerytalnych, „Nowe Ubezpieczenia” 2004, nr 3
- Semenowicz A., Pracownicze programy emerytalne: nowe zasady tworzenia i działania, „Ubezpieczenia Majątkowe, Finansowe i Społeczne” 2004, nr 13
- Semenowicz A., Zmiany w zasadach ustalania podstawy wymiaru składek na ubezpieczenie emerytalne i rentowe, „Ubezpieczenia Majątkowe, Finansowe i Społeczne” 2004, nr 6
- Serwis internetowy „Moja Emerytura”, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2007, nr 9
- Sidorko A., Orzekanie o niepełnosprawności, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 4
- Sidorko A., Renta szkoleniowa, „Pracodawca i Pracownik” 1999, nr 3
- Sidorko A., Renta szkoleniowa: komu i ile?, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 8
- Siemaszko A., Renty i emerytury. Stan prawny na dzień 1 września 2006, Stow. Przyj. Integr., Warszawa 2007
- Siemaszko A., Wszystko, co powinieneś wiedzieć o rentach i emeryturach. Stan prawny na dzień 1 maja 2007, Stow. Przyj. Integr., Warszawa 2007
- Sienicka M., Przejście na emeryturę – obowiązki pracodawcy, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2004, nr 43
- Siennicki P., Skazani na reformę [ubezpieczeń społecznych], „Więź” 2001, nr 6
- Sierocka I., Strony zakładowej umowy emerytalnej, „Państwo i Prawo” 2005, z. 8
- Sierocka I., Strony zakładowej umowy emerytalnej, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2003, nr 1
- Sierocka I., Ubezpieczenia emerytalne i rentowe osób prowadzących działalność pozarolniczą: wybrane problemy, Trans Humana, Białystok 2005
- Sierocka I., Ubezpieczenie emerytalne i rentowe zleceniobiorców i osób współpracujących, „Administracja Publiczna” 2006, nr 2
- Sierocka I., Ubezpieczenie chorobowe agentów, zleceniobiorców i osób z nimi współpracujących, „Monitor Prawa Pracy” 2006, nr 11
- Sierocka I., Uczestnicy pracowniczych programów emerytalnych, „Administracja Publiczna” 2005, nr 1
- Sierocka I., Uczestnicy pracowniczych programów emerytalnych, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2003, nr 10

- Sierocka I., Umowa zlecenia w systemie ubezpieczeń społecznych, Trans Humana, Białystok 2007
- Sieroń A., Analiza ekonomiczna polskiej reformy emerytalnej z 2013 r., „Wrocław Economic Review” 2014, Vol. 20, Issue 3
- Sipa M., Program emerytalny o zdefiniowanym świadczeniu – obliczenia dla grupy aktywnych uczestników, Prace Naukowe AE Wroc. nr 1036, Wrocław 2004
- Sipa M., Składka jednorazowa w programie emerytalnym, „Mathemat. Econ.” 2004, nr 1
- Sipa M., Wybrane metody wyceny programu emerytalnego o zdefiniowanym świadczeniu – modelowanie wysokości składki i amortyzacja deficytu, Prace Naukowe AE Wroc. nr 1133, Wrocław 2006
- Sipa M., Wyznaczanie prawdopodobieństwa zmiany stanu w programie emerytalnym o zdefiniowanym świadczeniu, Prace Naukowe AE Wroc. nr 1100, Wrocław 2006
- Siporska A. Zabezpieczenie społeczne w Polsce, ZUS, Warszawa 2015, http://www.zus.pl/pliki/poradniki/2352_15_Zabezpe_Spot_w_polska_interaktywny.pdf
- Siwek B., Emerytura mieszana, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 40
- Siwek B., Kto ma obowiązek ubezpieczenia społecznego?, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 22
- Siwek B., Nauka w szkole a staż emerytalny, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 2
- Siwek B., Odsetki za opóźnienie w ustaleniu lub wypłacie świadczeń, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2001, nr 32
- Siwek B., Opieka nad dziećmi niepełnosprawnymi, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 21
- Siwek B., Orzekanie o niepełnosprawności, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 46
- Siwek B., Renta wyrównawcza, „Serwis BHP” 2000, nr 11
- Siwek B., Siwiec D., Tworzenie pracowniczego funduszu emerytalnego, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2001, nr 49
- Siwek B., Siwiec D., Wcześniejsza emerytura a możliwość rezygnacji z członkostwa w otwartym funduszu emerytalnym, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 6
- Siwek B., Siwiec D., Wypłata środków z pracowniczego funduszu emerytalnego, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2001, nr 51/52
- Siwek B., Świadczenia przyznawane w drodze wyjątku, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2001, nr 37
- Siwek B., Urząd Nadzoru nad Funduszami Emerytalnymi, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 4
- Siwiec D., Akty wykonawcze do II filaru, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 6
- Siwiec D., Dziedziczenie w II filarze a dziedziczenie ustawowe, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 9
- Siwiec D., Jeszcze raz o przystąpieniu do OFE, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 40
- Siwiec D., Losowanie do otwartego funduszu emerytalnego, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 7
- Siwiec D., Orzekanie dla celów rentowych i pozarentowych, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 49
- Siwiec D., Pracownicze programy emerytalne, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 11
- Siwiec D., Przegląd aktów wykonawczych do II filaru. Cz. 1-2, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 10; nr 11
- Siwiec D., Renta uczniowska w orzecznictwie, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2002, nr 7
- Siwiec D., Renta uczniowska, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 1
- Siwiec D., Renta wyrównawcza a renta z ubezpieczenia społecznego, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 7
- Siwiec D., Renta z tytułu niezdolności do pracy, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2001, nr 11

- Siwiec D., Siwek B., Bezpieczeństwo składek członków OFE, Cz. 1-2, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2001, nr 44; nr 45
- Siwiec D., Siwek B., Krótki przegląd świadczeń ubezpieczeniowych i pozaubezpieczeniowych. Cz. 1-2, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 1; nr 2
- Siwiec D., Siwek B., Nowe zasady orzekania w sprawach rentowych, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2004, nr 29
- Siwiec D., Siwek B., Okresy uwzględniane przy ustalaniu kapitału początkowego, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 10
- Siwiec D., Siwek B., Orzekanie o niezdolności do pracy do celów rentowych, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 8
- Siwiec D., Siwek B., Orzekanie o stanie zdrowia do celów rentowych i pozarentowych (orzekanie o niezdolności do pracy i niepełnosprawności), „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 3
- Siwiec D., Siwek B., Pracownicze programy emerytalne, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2001, nr 6
- Siwiec D., Siwek B., Prawo do renty z tytułu niezdolności do pracy a prawo do zabezpieczenia społecznego, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 9
- Siwiec D., Siwek B., Przeprowadzanie badań kontrolnych osób pobierających świadczenia rentowe, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 7/8
- Siwiec D., Siwek B., Renta rodzinna – wybrane zagadnienia, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2008, nr 6
- Siwiec D., Siwek B., Świadczenia wyjątkowe dla osób w trudnej sytuacji, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 30
- Siwiec D., Siwek B., Świadczenia wyjątkowe przyznawane przez Prezesa Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 5
- Siwiec D., Śmierć pracownika i ubezpieczonego w świetle prawa pracy i ubezpieczeń społecznych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 4
- Siwiec D., Świadczenia przyznawane w drodze wyjątku, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 2
- Siwiec D., Uczestnictwo w II filarze – otwartych funduszach emerytalnych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 1
- Siwiec D., Zasady orzekania do celów rentowych i pozarentowych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 6
- Skąba M., Waloryzacja emerytur kapitałowych, Rocz. Kol. Anal. Ekon. z. 8, 2000
- Skalik M., Marketing ubezpieczeń emerytalnych, Zeszyty Naukowe WSZarz. Częst. nr 4, Częstochowa 2001
- Skalik M., Prawo jako instrument sterowania działalnością otwartych funduszy emerytalnych, Zeszyty Naukowe WSZarz. Częst. nr 1, 2002
- Skalik M., Reforma systemu emerytalnego w Polsce, Zeszyty Naukowe WSZarz. Częst. nr 3, Częstochowa 2001
- Skalik M., Ubezpieczenie emerytalne jako produkt w otwartych funduszach emerytalnych, Zeszyty Naukowe WSZarz. Częst. nr 2, Częstochowa 2002
- Skalik M., Właźlak W., Fundusz Ubezpieczeń Społecznych jako Państwowy Fundusz Celowy, Zeszyty Naukowe Wydz. Admin.-Praw., AP Częst. z. 1, Częstochowa 2002
- Skalik M., Właźlak W., Ubezpieczenia społeczne formą materialnego zabezpieczenia ludności, Zeszyty Naukowe Wydz. Admin.-Praw., AP Częst., z. 1, Częstochowa 2002
- Skąpski M., Osoba współpracująca przy prowadzeniu działalności gospodarczej w świetle prawa socjalnego, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2000, z. 3

- Składki a zasiłek macierzyński, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2010, nr 3
- Składki na ubezpieczenia emerytalne i rentowe od wynagrodzeń członków rad nadzorczych, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2015, nr 2
- Składki na ubezpieczenia społeczne, składka na ubezpieczenie zdrowotne: składka na ubezpieczenie emerytalne, składka na ubezpieczenie rentowe, składka na ubezpieczenie wypadkowe, składka na Fundusz Pracy, składka na Fundusz Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych, składka na ubezpieczenie zdrowotne. Stan prawny na dzień 1 lipca 1999 r., Finjurist, Poznań 1999
- Składki na ubezpieczenie społeczne, ZUS, PSUS, Warszawa-Poznań 2015.
- Składniki przychodu pracowników podlegające wliczeniu do podstawy wymiaru świadczeń emerytalno-rentowych oraz kapitału początkowego, Zakład Ubezpieczeń Społecznych. Według stanu prawnego obowiązującego do dnia 31 grudnia 1998 r., ZUS, Warszawa 2003
- Skórka G., Przegląd systemów orzekania o niepełnosprawności, „Niepełnosprawność i Rehabilitacja” 2008, nr 2
- Skoczyńska A., Nowa emerytura. Lepsza czy tylko inna?, K.E. Liber, Warszawa 1999
- Skoczyński J., Nowa regulacja pracowniczych programów emerytalnych, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2004, nr 9
- Skoczyński J., Podstawa wymiaru składek na ubezpieczenie społeczne, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1999, nr 4
- Skoczyński J., Pracownicze programy emerytalne, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1999, nr 2
- Skoczyński J., Ustalenie kapitału początkowego ubezpieczonego w ubezpieczeniu emerytalnym, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2001, nr 1
- Skoczyński J., Zawieszanie i zmniejszanie emerytur i rent, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1999, nr 5
- Skoczyński J., Zmiany regulacji obowiązku ubezpieczeń społecznych z tytułu świadczenia pracy na podstawie cywilnoprawnych umów o świadczenie usług, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2000, nr 2
- Skorupa N., Wpływ kapitałowych funduszy emerytalnych na rynki finansowe w wybranych krajach świata, Zesz. Nauk., Pr. Kated. Finan. USzczec. nr 9, Szczecin 2000
- Skorupski M., Jak podwyższyć emeryturę cz. I, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 5
- Skorupski M., Jak podwyższyć emeryturę cz. II, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 6
- Skorupski M., Jak podwyższyć emeryturę cz. III, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 7
- Skorupski M., Skąd się biorą emerytury, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 11
- Skorupski M., Świadczenia będą wyższe, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 10
- Skorzystajmy na dłuższym życiu, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2012, nr 4
- Skowera K., Nowak K., Emerytura z planem: tworzenie zakładowych planów emerytalnych w polskich przedsiębiorstwach – według badania Mercer Human Resource Consulting Sp. z o.o., „Personel Zarz.” 2006, nr 11
- Skowrońska E., Przyznawanie i wypłata renty z tytułu niezdolności do pracy, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 1

- Skrobisz J., Nauczyciel emerytem. Cz. 1-2, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2008, nr 17; nr 18
- Skrobisz-Kaczmarek B., Emerytura dla nauczyciela, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2007, nr 39
- Skrobisz-Kaczmarek B., Ostatni rok na wcześniejszą emeryturę, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2007, nr 3
- Skrodzka V., Reforma systemu ubezpieczeń społecznych – założenia nowego systemu ubezpieczeń społecznych, „Pieniądze i Więż” 2000, nr 3
- Skrodzka V., Reforma systemu ubezpieczeń społecznych i jej skutki dla rachunkowości finansowej, Zeszyty Naukowe WSM Gdynia nr 39, 2000
- Skrodzka V., Rola otwartych funduszy emerytalnych w kształtowaniu zabezpieczeń emerytalnych na przykładzie PTE Nationale-Nederlanden Polska, Prace Naukowe AE Wroc. nr 952, Wrocław 2002
- Skrzyńska B., Świadczenia rentowe pozarolniczego systemu ubezpieczeń społecznych w Polsce, Zesz. Nauk., Ekon. UOpol. z. 28, Opole 2004
- Skupski L., Emerytury i renty 2015. Zmiany, dokumentacja, obowiązki pracodawcy, Wiedza i Praktyka, Warszawa 2015, http://pdf.ebookpoint.pl/e_55qs/e_55qs.pdf
- Sławińska B., Procedura odwoławcza od orzeczenia lekarza orzecznika ZUS, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 4
- Sławiński A., Tymoczko D., OFE: potrzeba zmiany modelu, „Rzeczpospolita” 13.03.2013 r., <http://www.ekonomia.rp.pl/arttykul/989391.html?p=3>
- Słomka-Gołębiowska A., Urbanek P., Wpływ nadzoru korporacyjnego na transparentność polityki wynagradzania kadry kierowniczej w bankach w Polsce, „Gospodarka Narodowa” 2015, nr 4
- Słotwina W., Uprawnienia emerytalne najstarszej grupy wiekowej, „Prawo Przedsiębiorcy” 2000, nr 32
- Słowiczyńska O., Zawieszanie i zmniejszanie świadczeń, „Nowe Ubezpieczenia” 2001, nr 11
- Słowiński J., Pracownicze ubezpieczenia społeczne członka zarządu jednoosobowej spółki z o.o., „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 9
- Smołka E., Renta z tytułu niezdolności do pracy w nowym systemie ubezpieczenia społecznego, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych” 1999, nr 10
- Smołka E., Renta z tytułu niezdolności do pracy, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 5
- Snarska B. Zgłoszenia do ubezpieczeń, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 49
- Snarska B., Emeryci prowadzący działalność pozarolniczą, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 29/30
- Snarska B., Nowe zasady zawieszania i zmniejszania emerytur i rent, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 7
- Snarska B., Teletransmisja danych przez płatników do ZUS, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2001, nr 38
- Snarska B., Ubezpieczenia społeczne i zdrowotne emerytów i rencistów, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 39
- Snarska B., Zarobkujący emeryt i rencista a ubezpieczenia społeczne, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 4
- Sobczak J., Koniec z dyskryminacją mężczyzn w prawie emerytalnym: wpływ wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 23 października 2007 r. na orzeczenia sądowe, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2008, nr 2
- Sobczak W., Odsetki za zwłokę: składki na ubezpieczenie społeczne, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2000, nr 3

- Sobczak W., Opłata prolongacyjna, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2000, nr 10
- Sobczak W., Ubezpieczenie społeczne na wniosek zainteresowanego, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 3
- Sobczak W., W sprawie odpowiedzialności osób trzecich za zobowiązania składkowe, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych” 2000, nr 9
- Sobczyk A., Zaopatrzenie społeczne sędziów, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 9
- Sobczyk M., Aktualne problemy koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego, „Polityka Społeczna” 2013, nr 9
- Sobczyk M., Transfer świadczeń emerytalno-rentowych na podstawie rozporządzeń unijnych, „Zabezpieczenie Społeczne. Teoria, Prawo, Praktyka. Zeszyty Naukowe Zakładu Zabezpieczenia Społecznego IPS UW” 2015, nr 4
- Sofuł A., Szesnastka do wzięcia – raport: fundusze emerytalne, „Manager” 1999, nr 2
- Socha D., Zwrot nienależnie pobranych świadczeń z ZUS, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2008, nr 29/30
- Solarz S., Systemy emerytalne w Unii Europejskiej i w Polsce, „Unia Europejska” 2003, nr 6/7
- Sołdek A., Alokacja aktywów otwartych funduszy emerytalnych po reformie – wpływ na wysokość emerytury i rynek kapitałowy w Polsce oraz rekomendowany model, w: M. Szczepański, red., Ekonomiczne i społeczne aspekty reform emerytalnych – Polska i świat, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań 2012
- Sołdek A., Trzeci filar systemu emerytalnego w Polsce, „Przegląd Prawa i Administracji” 2014, t. 99
- Sołdek A., Wielofunduszowość w II filarze polskiego systemu emerytalnego, w: F. Chybalski, I. Staniec, 10 lat reformy emerytalnej w Polsce: efekty, szanse, perspektywy i zagrożenia, Monografie Politechniki Łódzkiej, Łódź 2009
- Sołtys M., Jagodziński K., Model emerytur obywatelskich, Centrum im. Adama Smitha, Warszawa 2011, http://smith.pl/sites/default/files/zalaczniki_201602/raport-centrum_im_a_smitha.model_emerytur_obywatelskich_aktual.18.07-kopia.pdf
- Sosenko B., Mechanizmy generowania nierówności w systemie emerytalno-rentowym w Polsce, w: Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy, z. 3, Aspekty społeczne, Wydaw. Uniw. Rzesz., Rzeszów 2003
- Sosnowska H., Wybór funduszu emerytalnego jako przykład zagadnienia ograniczonej racjonalności, Rocz. Kol. Anal. Ekon. z. 8, Warszawa 2000
- Soszyński K., Wszystko, co powinniście wiedzieć o KRUS, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2011, nr 39
- Sowiński T., Finanse ubezpieczeń emerytalnych, Wolters Kluwer, Warszawa 2009
- Sowiński T., Idee solidarności i pomocniczości w ubezpieczeniach emerytalnych, referat, PSUS regionu Północnego, Gdańsk 2008
- Sowiński T., Konstrukcje prawno-finansowe ubezpieczeń emerytalnych, praca doktorska pod kierunkiem prof. dr hab. Andrzeja Drwiłło, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2006
- Sowiński T., Rozważania nad postępującą degradacją systemu emerytalnego w Polsce, w: J. Stelina, red., Wybrane zagadnienia prawa pracy i prawa socjalnego, Gdańskie Studia Prawnicze, t. XXX, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2013
- Sówka T., Składka od pracujących emerytów i rencistów, „Gazeta Prawna” 2000, nr 38
- Sówka T., Składki od zleceń i umów o dzieło, „Gazeta Prawna” 2000, nr 13
- Spóźnialscy rozlosowani, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 9

- Sprawdź czy Cię nie wylosują, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2010, nr 12
- Sroka Ł.T., Etyczny i historyczny wymiar ubezpieczeń społecznych, „Ubezpieczenia Społeczne” 2005, nr 12
- Sroka Ł.T., Ubezpieczenia społeczne w Polsce w latach 1989-2004: spojrzenie historyczno-filozoficzne, „Ubezpieczenia Społeczne” 2004, nr 6
- Stańczyk B., Konsument na rynku indywidualnych kont emerytalnych, Uniwersytet Łódzki. Zakład Bankowości Centralnej i Pośrednictwa Finansowego, Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Oeconomica z. 284, Łódź 2013
- Stańczyk B., Konsument na rynku indywidualnych kont emerytalnych, Acta UL, Fol. Oecon. z. 284, Łódź 2013
- Stanek J., Godzisz B., Przewodnik po emeryturach i rentach: stan prawny na 6 maja 2003 r., „Poradnik Gazety Prawnej” 2003, nr 19
- Stanek J., Obowiązki informacyjne funduszy emerytalnych, „Poradnik Gazety Prawnej” 2001, nr 28
- Stanek J., oprac., Wcześniejsze emerytury dla różnych grup zawodowych, „Gazeta Prawna” 2002, nr 203
- Stanek J., Składki ubezpieczeniowe a wysokie zarobki, „Poradnik Gazety Prawnej” 2001, nr 27
- Stanek J., Ubezpieczenie pracownika: stan prawny na 26 września 2002 r., „Poradnik Gazety Prawnej” 2002, nr 41
- Stanek J., Zaopatrzenie i praca inwalidów wojennych i wojskowych, „Gazeta Prawna” 2001, nr 49
- Stanisławski P., Co renciście się opłaca?, „Integracja” 2005, nr 2
- Stanisz P., Ubezpieczenie społeczne duchownych w prawie polskim, Red. Wydaw. KUL, Lublin 2001
- Stankiewicz K., „Nowa” emerytura: oblicz swoją emeryturę, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 43
- Stankiewicz K., Kto zostanie przy „starej” emeryturze?, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 44
- Stankiewicz K., Okresy składkowe i nieskładkowe, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 40
- Stankiewicz K., Praca w Unii Europejskiej a emerytura, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 45
- Stankiewicz K., Przyznanie, zawieszenie i zmniejszenie emerytury, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 48
- Stankiewicz K., Systemy ubezpieczeń społecznych, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 36
- Stańko D., Czy zmiany na rynku OE idą w dobrym kierunku?, Fundacja FOR, Warszawa 2010, https://www.for.org.pl/upload/File/raporty/Raport_FOR_Czy_zmiany_na_ryнку_OFE_ida_w_dobrym_kierunku.pdf
- Stańko D., Efektywność inwestycyjna OFE w latach 1999–2005, Prace Naukowe AE Wroc. nr 1133, Wrocław 2006
- Stańko D., Inwestowanie oszczędności emerytalnych w cyklu życia na przykładzie wybranych rozwiązań zagranicznych, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2013, nr 1
- Stańko D., Koncepcja systemu emerytalnego z wyznaczonym celem emerytalnym, w: M. Kawiński, red., Doubezpieczenie społeczne. Idea i kontynuacja, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa 2015
- Stańko D., Metody ograniczania ryzyka inwestycyjnego w procesie oszczędzania na emeryturę, w: M. Kalinowski, red., System finansowy – aktualne wyzwania i perspektywy rozwoju, Prace Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Gdańsku, tom 28
- Stańko D., Podstawowe narzędzia oceny efektywności inwestycyjnej funduszy emerytalnych, Forum Dysk. Ubezp. z. 3, 2004

- Stańko D., Podstawowe narzędzia oceny efektywności inwestycyjnej funduszy emerytalnych, w: Forum dyskusyjne ubezpieczeń i funduszy emerytalnych. Polityka inwestycyjna otwartych funduszy emerytalnych, 2004, zeszyt nr 3, 2004, http://www.knf.gov.pl/Images/forum0304_tcm75-8902.pdf
- Stańko D., Rynek wypłat świadczeń z kapitałowego systemu emerytalnego, w: T. Szumlicz, red., Społeczne aspekty rozwoju rynku ubezpieczeniowego, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2010
- Stańko D., Wpływ systemu emerytalnego na gospodarkę, Studia Ekonomiczne Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 3, Wrocław 2010,
- Stanowiska ZUS i Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej w sprawach emerytalno-rentowych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 1
- „Stary portfel” wreszcie znika, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 2
- Staszyńska A., Sporządzanie i przekazywanie dokumentów, Cz. 1-2, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 5; nr 6
- Staszyńska A., Zmienione obowiązki płatnika składek, „Prawo Przedsiębiorcy” 2003, nr 4
- Stepek I., Obcokrajowcy a polskie ubezpieczenia społeczne, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 1
- Stepek I., Ubezpieczenia społeczne osób wykonujących pracę równocześnie w kilku krajach Unii Europejskiej, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 7
- Stepek I., Ubezpieczenia społeczne polskich pracowników wykonujących pracę na terenie Unii Europejskiej, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 2
- Stepek I., Ubezpieczenia społeczne pracowników delegowanych – warunki delegowania, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 6
- Stepek I., Ubezpieczenia społeczne pracowników delegowanych do pracy w Niemczech, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 12
- Stepek I., Ubezpieczenie społeczne obcokrajowców – obywateli Unii wykonujących pracę w Polsce. Cz. 1-2, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 3; nr 5
- Stęplewska K., Ubezpieczenia na życie w Polsce jako jeden z elementów III filaru nowego systemu ubezpieczeń społecznych, Prace Naukowe AE Wroc. nr 1133, Wrocław 2006
- Stolarek D., Ryzyko wystąpienia niedoboru w otwartym funduszu emerytalnym, „Bank i Kredyt” 2006, nr 11/12
- Stolarek D., Wpływ nowelizacji ustawy o organizacjach i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych na sytuację finansową powszechnych towarzystw emerytalnych, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2005, z. 1
- Stopa zastąpienia. Projekcje stóp zastąpienia w nowym systemie emerytalnym, UNFE, Warszawa 2002
- Stopa zwrotu, dywersyfikacja ryzyka i wysokość emerytury w systemie emerytalnym w Polsce, opracowanie przygotowane w ramach działalności statutowej Kolegium Zarządzania i Finansów SGH w 2012 roku (badania naukowe służące rozwojowi młodych naukowców i uczestników studiów doktoranckich) nr badania 04/BMN/18/12. Kierownik badania Piotr Żuk, SGH, Warszawa 2012, http://kobe.org.pl/wp-content/uploads/2013/06/Piotr-%C5%BBuk_stopy-zwrotu.pdf
- Strębski A., Co dalej z waloryzacją emerytur i rent?, „Dialog” 2014, nr 2
- Strmiska-Mietlińska A., Mietliński Z., Odpowiedzialność pracodawców w zakresie nieopłacania składek na ubezpieczenie społeczne, „Serwis Administracyjno-Samorządowy” 1999, nr 6

- Struktura emerytur i rent inwalidzkich według okresu ich pobierania – stan na czerwiec 2014 r., MSW, Warszawa, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacja/archiwum/3458,Statystyki-archiwum-czerwiec-2014.html>
- Struktura emerytur i rent według okresu ich pobierania – stan na grudzień 2015 r., MSW, Warszawa, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacja/statystyki/3673,Struktura-emerytur-i-rent-wedlug-okresu-ich-pobierania-stan-na-grudzien-2015-r.html>
- Struktura według wieku osób pobierających emeryturę – stan na 30.06.2014 r., MSW, Warszawa, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacja/archiwum/3458,Statystyki-archiwum-czerwiec-2014.html>
- Struktura według wieku osób pobierających emeryturę – stan na grudzień 2015 r., MSW, Warszawa, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacja/statystyki/3674,Struktura-wedlug-wieku-osob-pobierajacych-emerytury-stan-na-grudzien-2015-r.html>
- Struktura wypłacanych emerytur według długości okresu wysługi – stan na grudzień 2015 r., MSW, Warszawa, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacja/statystyki/3669,Struktura-wyplacanych-emerytur-wedlug-dlugosci-okresu-wyslugi-stan-na-grudzien-2.html>
- Struktura wypłacanych świadczeń według wysokości świadczenia – stan na grudzień 2015 r., MSW, Warszawa, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacja/statystyki/3668,Struktura-wyplacanych-swiadczen-wedlug-wysokosci-swiadczenia-stan-na-grudzien-20.html>
- Struktura wysokości emerytur i rent wypłacanych przez ZUS po waloryzacji w marcu 2010 roku, ZUS, Warszawa 2010, <http://www.zus.pl/files/Struktura%20wysokosci%20swiadczen%20w%20marcu%202010%20r.pdf>
- Struktura wysokości emerytur i rent wypłacanych przez ZUS po waloryzacji w marcu 2011 roku, ZUS, Warszawa 2011, <http://www.zus.pl/files/Struktura%20wysokosci%20emerytur%20i%20rent%20wyplacanych%20przez%20ZUS%20po%20waloryzacji%20w%20marcu%202011%20r.pdf>
- Struktura wysokości emerytur i rent wypłacanych przez ZUS po waloryzacji w marcu 2012 roku, ZUS, Warszawa 2012, <http://www.zus.pl/files/Struktura%20wysokosci%20emerytur%20i%20rent%20wyplacanych%20przez%20ZUS%20po%20waloryzacji%20w%20marcu%202012%20roku.pdf>
- Struktura wysokości emerytur i rent wypłacanych przez ZUS po waloryzacji w marcu 2013 roku, ZUS, Warszawa 2013, <http://www.zus.pl/files/Struktura%20wysokosci%20emerytur%20i%20rent%20wyplacanych%20przez%20ZUS%20po%20waloryzacji%20w%20marcu%202013%20r.pdf>
- Struktura wysokości emerytur i rent wypłacanych przez ZUS po waloryzacji w marcu 2014 roku, ZUS, Warszawa 2014, <http://www.zus.pl/files/Struktura%20wysokosci%20emerytur%20i%20rent%20wyplacanych%20przez%20ZUS%20po%20waloryzacji%20w%20marcu%202014%20r.pdf>
- Struktura wysokości emerytur i rent wypłacanych przez ZUS po waloryzacji w marcu 2015 roku, ZUS, Warszawa 2015, <http://www.zus.pl/files/Struktura%20wysokosci%20emerytur%20i%20rent%20wyplacanych%20przez%20ZUS%20po%20waloryzacji%20w%20marcu%202015%20r.pdf>
- Struktura wysokości emerytur i rent wypłacanych przez ZUS po waloryzacji w marcu 2016 roku, ZUS, Warszawa 2016, http://www.zus.pl/files/Struktura_po_waloryzacji_w_marcu_2016.pdf
- Strzelec Ł., Serwińska K., Delegowanie pracownika za granicę, Cz. 1–3, „Personel i Zarządzanie” 2005, nr 10; nr 11; nr 12

- Strzelecka J., Opinia dotycząca projektu budżetu państwa na 2002 r. W zakresie planu finansowego Funduszu Emerytalno-Rentowego KRUS, Biuro Studiów i Ekspertyz, Informacja nr 844, Kancelaria Sejmu, Warszawa 2001, <http://biurose.sejm.gov.pl/info/index.htm>
- Strzelecka J., Opinia dotycząca projektu budżetu państwa na 2004 r. W zakresie planu finansowego Funduszu Emerytalno-Rentowego KRUS, Biuro Studiów i Ekspertyz, Informacja nr 1012, Kancelaria Sejmu, Warszawa 2003, <http://biurose.sejm.gov.pl/info/index.htm>
- Strzelecka J., Opinia dotycząca projektu budżetu państwa na 2005 r. W zakresie planu finansowego Funduszu Emerytalno-Rentowego KRUS, Informacja BSiE nr 1080, Kancelaria Sejmu, Warszawa 2004, <http://biurose.sejm.gov.pl/info/index.htm>
- Strzelecka J., Opinia dotycząca projektu budżetu państwa na 2006 r. W zakresie planu finansowego Funduszu Emerytalno-Rentowego KRUS, Informacja BSiE nr 1189, Kancelaria Sejmu, Warszawa 2006, <http://biurose.sejm.gov.pl/info/index.htm>
- Strzelecka J., Plan finansowy Funduszu Emerytalno-Rentowego KRUS, Informacja nr 936, Biuro Studiów i Ekspertyz, Kancelaria Sejmu, Warszawa 2002, <http://biurose.sejm.gov.pl/info/index.htm>
- Strzelecka J., Ubezpieczenia emerytalne rolników w wybranych krajach Unii Europejskiej – wnioski dla Polski, Informacja nr 1031, Biuro Studiów i Ekspertyz, Kancelaria Sejmu, Warszawa 2004, <http://biurose.sejm.gov.pl/info/index.htm>
- Strzelecka K., Grupowe oszczędzanie na cele emerytalne, „Wiadomości Statystyczne” 2002, nr 12
- Stykowska A., Pracujący student, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 46
- Stykowska A., Składki od firmy czy od zlecenia?, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 40
- Suda A., Renta socjalna – dla kogo?, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 39
- Sulewski P., Idea wzajemności ubezpieczeniowej i towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych w Polsce, Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia 2012, nr 43 http://www.krus.gov.pl/fileadmin/moje_dokumenty/obrazki/kwartalnik/kwartalnik_43.pdf
- Sulik A., Długoletni staż ubezpieczeniowy a wcześniejsza emerytura, „Prawo Przedsiębiorcy” 2007, nr 47
- Sulik A., Można więcej wpłacać na IKE, „Prawo Przedsiębiorcy” 2007, nr 4
- Sulik A., Podział składek po śmierci członka OFE, „Prawo Przedsiębiorcy” 2007, nr 42
- Sulik A., Zwrot nienależnie pobranych świadczeń, „Prawo Przedsiębiorcy” 2007, nr 12
- Sułkowska W., Determinanty tworzenia systemu zabezpieczenia społecznego, „Prace Naukowe WSPPrzeds. Chrzan.” 2003, nr 7
- Sułkowska W., W poszukiwaniu metod łagodzenia niedoborów powszechnego systemu emerytalnego w Polsce, w: A. Organiściak-Krzykowska, J. Bak, red. nauk., Problematyka współczesnych ubezpieczeń, UWM w Olsztynie-IPiSS, Warszawa-Olsztyn 2013
- Swacha-Lech A., Wpływ skłonności behawioralnych na decyzje dotyczące dobrowolnego gromadzenia oszczędności emerytalnych, Nauki o Finansach, 2012, nr 3, http://www.dbc.wroc.pl/Content/22718/Bobrowska_Realizowanie_funkcji_redystrybucji_przez_panstwo.pdf
- Swacha-Lech M., Komu powierzyć swoją przyszłość?, „Nowe Ubezpieczenia” 2003, nr 6
- Swacha-Lech M., Porównanie otwartych funduszy emerytalnych, „Ubezpieczenia Majątkowe, Finansowe i Społeczne” 2004, nr 15
- Sypniewska G., Ubezpieczenie społeczne delegowanych pracowników UE/EOG, „Służba Pracownicza” 2005, nr 11

- System emerytalny – oceny i postulaty. Komunikat z badań, BS/169/2008, Warszawa 2008, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_169_08.PDF
- System emerytalny – problemy na przyszłość. Materiały z seminariów ZUS, ZUS, Warszawa 2011, <http://www.zus.pl/files/System%20emerytalny%20-%20problemy%20na%20przyszlosc.pdf>
- System emerytalny – problemy na przyszłość: materiały z seminariów ZUS, ZUS, Warszawa 2011
- System emerytalny z perspektywy płci. Solidarność i godne życie, Przedstawicielstwo Fundacji im. Heinricha Bölla, Warszawa 2014, https://pl.boell.org/sites/default/files/system_emerytalny_perspektywa_plci.pdf
- System ubezpieczeń społecznych: podręczny zbiór praw. – Stan prawny na 22 sierpnia 2006 r., „Gazeta Prawna”, Warszawa 2006
- System ubezpieczeń społecznych: tekst ustawy. Stan prawny 1 kwietnia 1999, Wydaw. Praw., Warszawa 1999
- System ubezpieczeń społecznych: zbiór ujednoczonych przepisów. Stan prawny na dzień 20 czerwca 2000 r., AD. Drągowski, Warszawa 2000
- Systemy i reformy emerytalne. Wielka Brytania, Szwecja, Włochy, Węgry i Polska. Raport końcowy projektu Phare ACE Programme 1995, IPISS, Warszawa 1997
- Systemy ubezpieczeń społecznych – między solidaryzmem a indywidualizmem, ZUS, KUL Jana Pawła II, Warszawa-Lublin 2014
- Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014–2050, GUS, Warszawa 2014, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/sytuacja-demograficzna-osob-starszych-i-konsekwencje-starzenia-sie-ludnosci-polski-w-swietle-prognozy-na-lata-2014-2050,18,1.html>
- Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014–2050, GUS, Warszawa 2014, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/sytuacja-demograficzna-osob-starszych-i-konsekwencje-starzenia-sie-ludnosci-polski-w-swietle-prognozy-na-lata-2014-2050,18,1.html>
- Sytuacja finansowa powszechnych towarzystw emerytalnych w 2014 r., KNF, Warszawa, http://www.knf.gov.pl/opracowania/rynek_emerytalny/Raporty_i_opracowania/raporty_i_opracowania.html
- Sytuacja finansowa powszechnych towarzystw emerytalnych w 2015 r., KNF, Warszawa, http://www.knf.gov.pl/opracowania/rynek_emerytalny/Raporty_i_opracowania/raporty_i_opracowania.html
- Sytuacja finansowa powszechnych towarzystw emerytalnych w 2015 roku, Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, Warszawa 2016, DNI/A/P/201512/001, http://www.knf.gov.pl/Images/Rynek_PTE_2015_tcm75-47091.pdf
- Sytuacja finansowa powszechnych towarzystw emerytalnych w I połowie 2015 r., KNF, Warszawa, http://www.knf.gov.pl/opracowania/rynek_emerytalny/Raporty_i_opracowania/raporty_i_opracowania.html
- Szajdziuk M., Aniszewska G., Jak płacić składki ubezpieczeniowe: stan prawny na 31 sierpnia 2004 r., „Poradnik Gazety Prawnej” 2004, nr 35
- Szałek A.J., Uścińska G., Ubezpieczenia społeczne Polaków zatrudnionych za granicą i cudzoziemców w Polsce: komentarz, Cz. 1–2, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2001, nr 28, nr 14
- Szałek A.J., Wypłata świadczeń emerytalno-rentowych za granicę, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 7
- Szarfenberg R., Minimalny dochód gwarantowany a polski system zabezpieczenia społecznego, „Polityka Społeczna” 2004, nr 11–12

- Szatur-Jaworska B., Orzeczenie o stopniu niepełnosprawności jako droga do bezpieczeństwa społecznego, w: Frąckiewicz, red., *Bezpieczeństwo socjalne*, Wydaw. AE Katow., Katowice 2003
- Szczegółne zasady finansowania, rozliczania i opłacania składek na ubezpieczenie społeczne osób niepełnosprawnych, ZUS, Warszawa 2007, <http://www.zus.pl/pliki/poradniki/porad19.pdf>
- Szczechowicz I., Konkurencja oligopolistyczna na rynku Otwartych Funduszy Emerytalnych, „*Ekonomia i Humanistyka*” 2001, nr 1
- Szczepańska-Bębenek M., Emerytury: wcześniejsze, pomostowe, świadczenia przedemerytalne. Stan prawny na dzień 1.08.2004., Difin, Warszawa 2004
- Szczepański M., Brzęczek M., Gajowiak M., red. nauk., *Systemy zabezpieczenia społecznego wobec wyzwań demograficznych i rynkowych*, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań 2014
- Szczepański M., Brzęczek T., Determinanty rozwoju pracowniczych programów emerytalnych w Polsce w świetle badań opinii pracodawców, „*Polityka Społeczna*” 2008, nr 8
- Szczepański M., Dylematy reformy polskiego systemu emerytalnego, Wydaw. Politech. Pozn., Poznań 2006
- Szczepański M., Europejskie badania porównawcze zakładowych systemów emerytalnych. Seminarium w Brukseli, „*Polityka Społeczna*” 2011, nr 2
- Szczepański M., Proponowane zmiany w publicznym systemie emerytalnym w Polsce. Głos w dyskusji, „*Polityka Społeczna*” 2010, nr 5–6
- Szczepański M., red., *Reformowanie systemów emerytalnych: porównania i oceny (Pension reforms: comparison and evaluation)*, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań 2013
- Szczepański M., Ryzyko ubóstwa osób starszych a konstrukcja zreformowanego systemu emerytalnego w Polsce, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 854, Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia nr 73/2015*, https://fmc.home.pl/upload/news/pdf_news_1429597288.pdf
- Szczepański M., Stymulatory i bariery rozwoju zakładowych systemów emerytalnych na przykładzie Polski, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań 2010
- Szczepański M., Systemy zabezpieczenia emerytalnego wobec ryzyka ubóstwa osób starszych, „*Praca i Zabezpieczenie Społeczne*” 2015, nr 8
- Szczepański M., Zarządzanie ryzykiem długowieczności w polskim systemie emerytalnym, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 802, Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia nr 65, 2014*, http://www.wneiz.pl/nauka_wneiz/frfu/65-2014/FRFU-65-731.pdf
- Szczepańskiego M., red., *Ekonomiczne i społeczne aspekty reform emerytalnych: Polska i świat*, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań 2012
- Szczęśna J., Kapitał początkowy jako nowy element w ubezpieczeniach społecznych, *Zeszyty Naukowe WSHE Łódź, Ser. 3. nr 1, Łódź 2003*
- Szczęśna J., Obliczanie emerytury lub renty od nowej podstawy wymiaru, „*Nowe Ubezpieczenia*” 2003, nr 3
- Szczęśna J., Obowiązki płatników składek, „*Nowe Ubezpieczenia*” 2003, nr 15/16
- Szczęśna J., Osiąganie przychodów a zmniejszanie i zawieszanie wypłaty świadczeń emerytalno-rentowych, „*Nowe Ubezpieczenia*” 2003, nr 20
- Szczęśna J., Osiąganie przychodów przez zarobkujących emerytów i rencistów – zawieszanie i zmniejszanie świadczeń, „*Nowe Ubezpieczenia*” 2001, nr 22

- Szczęśna J., Potrącenia ze świadczeń z ubezpieczenia społecznego oraz zwrot nienależnie pobranych świadczeń, „Nowe Ubezpieczenia” 2003, nr 13/14
- Szczęśna J., Praca za granicą a prawo do polskiej emerytury, „Nowe Ubezpieczenia” 2001, nr 4
- Szczęśna J., Pracownik wyślany do Niemiec a ubezpieczenie społeczne, „Nowe Ubezpieczenia” 2003, nr 13/14
- Szczęśna J., Renta socjalna, „Nowe Ubezpieczenia” 2004, nr 4
- Szczęśna J., Świadczenia dla osób zatrudnionych lub zamieszkałych za granicą, Cz. 1-2, „Nowe Ubezpieczenia” 2002, nr 2; nr 3
- Szczęśna J., Ubezpieczenie społeczne adwokatów, „Nowe Ubezpieczenia” 2001, nr 12
- Szczęśna J., Ubezpieczenie społeczne duchownych, „Nowe Ubezpieczenia” 2002, nr 26
- Szczęśna J., Wcześniejsze emerytury, „Ubezpieczenia Majątkowe, Finansowe i Społeczne” 2004, nr 9
- Szczęśna J., Wypłata świadczeń emerytalnych i rentowych, „Nowe Ubezpieczenia” 2001, nr 11
- Szczęśna J., Zagraniczny pracodawca a ubezpieczenie obywatela polskiego, „Nowe Ubezpieczenia” 2001, nr 7
- Szczęśna J., Zasady wypłaty świadczeń emerytalnych i rentowych, „Nowe Ubezpieczenia” 2003, nr 13/14
- Szczur M., System zabezpieczenia społecznego w Polsce, ZUS, Warszawa 2004.
- Szczurek M., Rośnij składko, „Gazeta Bankowa” 1999, nr 8
- Szelhaus R., Renta z tytułu niezdolności do pracy, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2007, nr 23
- Szewczyk-Nadrzewia M., Kapitał początkowy: emerytura z ZUS, dokumentacja pracownicza, Of. Wydaw. OPO, Bydgoszcz 2001
- Szewczyk-Nadrzewia M., Wilimowska Z., Fundusze emerytalne na polskim rynku, Of. Wydaw. OPO, Bydgoszcz 2000
- Szkudlarek B., Polityka inwestycyjna Otwartych Funduszy Emerytalnych, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 12
- Szot M., Pracownicze programy emerytalne, „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 31
- Szpor G., red., System ubezpieczeń społecznych: zagadnienia podstawowe, [stan prawny na 15 sierpnia 2009 r.], Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2009
- Szpor G., red., System ubezpieczeń społecznych: zagadnienia podstawowe, LexisNexis, Warszawa 2013
- Szpor G., red., System ubezpieczeń społecznych: zagadnienia podstawowe, Wydaw. Praw. LexisNexis, Warszawa 2003, wyd. 2. – 2004, wyd. 3. – 2006, wyd. 4. – 2007
- Szpringer Z., Wierzbicki J., Opinia o projekcie budżetu państwa na 2004 r. W części 48, Komisja Nadzoru Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych, Informacja nr 1019, Biuro Studiów i Ekspertyz, Kancelaria Sejmu, Warszawa 2003, <http://biurose.sejm.gov.pl/info/index.htm>
- Szpunar A., Wynagrodzenie szkody wynikłej wskutek śmierci osoby bliskiej, BRANTA, Bydgoszcz 2000
- Szromnik A., Rynek ubezpieczeniowy. Społeczne problemy kształtowania i funkcjonowania, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków 2001
- Szromnik A., Świadomość ubezpieczeniowa jako główna psychospołeczna determinanta rozwoju polskiego rynku usług ubezpieczeniowego, w: W Sułkowska, red., Bariery rozwoju polskiego rynku ubezpieczeniowego, Zakamycze, Kraków 2000
- Szumlicz T., „Szkola” ubezpieczenia emerytalnego – założenia teoretyczne i konsekwencje praktyczne, Kolegium Ekonomiczno-Społeczne SGH, Katedra Ubezpieczenia Społecznego, Warszawa 2001, materiał powielony

- Szumlicz T., Atrybuty świadomości i przezorności ubezpieczeniowej, „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2006, z. 1
- Szumlicz T., Emerytura dla kobiety – otoczenie kontra system, w: P. Błędowski, red., Między transformacją a integracją: polityka społeczna wobec problemów współczesności, Of. Wydaw. SGH, Warszawa 2004
- Szumlicz T., Finansowanie zabezpieczenia emerytalnego w świetle kryzysu ekonomicznego, w: A. Alińska, B. Pietrzak, red., Finanse publiczne a kryzys ekonomiczny, CeDeWu, Warszawa 2011
- Szumlicz T., III filar recepta na wyższą emeryturę, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2010, nr 3 specjalny
- Szumlicz T., Indywidualna jakość życia. Finanse osobiste. Zabezpieczenie emerytalne. Diagnoza Społeczna 2011. Warunki i Jakość Życia Polaków – Raport, Special Issue Contemporary Economics 2011, nr 5(3)
- Szumlicz T., Kawiński M., Uwarunkowania systemu emerytalnego o niezdeterminowanym wieku emerytalnym, ISP, Warszawa 2005, opracowanie nieopublikowane
- Szumlicz T., Klasyfikacja ubezpieczeń – o ostrość spojrzenia podmiotowego, w: M. Kuchlewska, red., Szkice o ubezpieczeniach, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2006
- Szumlicz T., Modzelewski W., Problematyka wieku emerytalnego w kontekście projektu ulg podatkowych w III filarze autorstwa Komitetu obywatelskiej Inicjatywy Ustawodawczej RAZEM, wstęp Adam Sankowski, „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2009, z. 2
- Szumlicz T., O kształtowaniu świadomości ubezpieczeniowej, w: Ubezpieczenia w polskim obszarze rynku europejskiego. Wyzwania i oczekiwania, Of. Wydaw. Branta, 2003
- Szumlicz T., O systemie zabezpieczenia społecznego – podobnie i inaczej, w: J. Auleytner, red., O roztropną politykę społeczną, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, 2002
- Szumlicz T., O systemie zabezpieczenia społecznego w kontekście postępu i regresu społecznego, w: B. Rysz-Kowalczyk, B. Szatur-Jaworska, red., Wokół teorii polityki społecznej, Of. Wydaw. ASPRA-JR, Warszawa 2003
- Szumlicz T., O zakresie przymusu ubezpieczenia, „Gazeta Ubezpieczeniowa” 2000, nr 12(60)
- Szumlicz T., Ocena indywidualnych kont emerytalnych jako indywidualnych planów oszczędzania na okres starości, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2004, nr 9/10
- Szumlicz T., Problem wieku emerytalnego w nowym systemie emerytalnym http://www.posrednicy.org.pl/files/razem/ekspertyzy/ekspertyza_prof._dr_hab._Tadeusza_Szumlicza_dotyczaca_wieku_emerytalnego_czerwiec_2009.1.1.pdf
- Szumlicz T., red., Rola rynku ubezpieczeniowego w realizacji reformy systemu emerytalnego, wydanie specjalne „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2008,
- Szumlicz T., red., Społeczne aspekty rozwoju rynku ubezpieczeniowego, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2010
- Szumlicz T., red., Społeczne aspekty ubezpieczenia, Of. Wydaw. SGH, Warszawa 2005
- Szumlicz T., red., Wypłata świadczeń z filara II systemu emerytalnego, Forum dyskusyjne ubezpieczeń i funduszy emerytalnych z. 4, 2005,
- Szumlicz T., Reforma systemu ubezpieczeń emerytalno-rentowych, w: J. Czapiński, T. Panek, red., Diagnoza społeczna 2000: warunki i jakość życia Polaków oraz ich doświadczenia z reformami systemowymi po 10 latach transformacji, WSP TWP, Warszawa 2001
- Szumlicz T., Reforma systemu zabezpieczenia społecznego: ku rozwiązaniom ubezpieczeniowym, w: M. Rymśa, red., Reformy społeczne: bilans dekady, ISP, Warszawa 2004
- Szumlicz T., Rozwiązania publiczno-prywatne w systemie zabezpieczenia społecznego, w: K. Żukowska, red., Nauki ekonomiczno-społeczne i rozwój, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2008

- Szumlicz T., Społeczno-ekonomiczne znaczenia III filara systemu emerytalnego, w: T. Szumlicz, red., Rola rynku ubezpieczeniowego w realizacji reformy systemu emerytalnego, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2008, wydanie specjalne
- Szumlicz T., Stopa zastąpienia jako parametr oceny systemu emerytalnego, w: L. Frąckiewicz, A. Frąckiewicz-Wronka, red., Metody pomiaru zjawisk społecznych w skali mikro- i makroregionalnej, Wydaw. Uczel. AE Katow., Katowice 2001
- Szumlicz T., System zabezpieczenia emerytalnego po 10 latach – jaki powód sporu o OFE? Głos w dyskusji, „Polityka Społeczna” 2010, nr 5–6
- Szumlicz T., System zabezpieczenia emerytalnego, w: A. Kurzynowski, red., Polityka społeczna, wyd. 2, Of. Wydaw. SGH, Warszawa 2002
- Szumlicz T., System zabezpieczenia emerytalnego, w: A. Kurzynowski, red., Polityka społeczna, Of. Wydaw. SGH, wyd. 3, Warszawa 2003
- Szumlicz T., System zabezpieczenia emerytalnego, w: T. Szumlicz, red., Społeczne aspekty rozwoju rynku ubezpieczeniowego, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2010
- Szumlicz T., Ubezpieczenia emerytalne w Unii Europejskiej, w: J. Monkiewicz, red., Ubezpieczenia w Unii Europejskiej, Poltext, Warszawa 2002
- Szumlicz T., Ubezpieczenia, w: J. Czapiński, T. Panek, red., Diagnoza Społeczna 2007. Warunki i jakość Polaków, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2007
- Szumlicz T., Ubezpieczenie jako instrument polityki społecznej, w: A. Kurzynowski, red., Polityka społeczna: globalna i lokalna, Of. Wydaw. SGH, Warszawa 1999
- Szumlicz T., Ubezpieczenie społeczne. Teoria dla praktyki, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz-Warszawa 2005
- Szumlicz T., Ubezpieczenie w polityce społecznej. Teksty i komentarze, Fundacja Instytut Zarządzania Ryzykiem Społecznym, Warszawa 2015
- Szumlicz T., Ubezpieczenie. W sprawie zastrzeżenia terminologicznego, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2009, nr 1
- Szumlicz T., Uzasadnienie i wstępne symulacje dotyczące zwolnienia podatkowego wpłat na indywidualne konta emerytalne (IKE), „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2009, nr spec. 1
- Szumlicz T., Vademecum funduszy emerytalnych, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 2; nr 3; nr 4; nr 5; nr 6; nr 7; nr 8; nr 10; nr 11; nr 12; 2000, nr 1; nr 2; nr 3; nr 4; nr 5; nr 6; nr 7; nr 10; nr 11; nr 12; 2001, nr 1; nr 2; nr 3; nr 4; nr 5; nr 6; nr 8
- Szumlicz T., Zabezpieczenie emerytalne w Szwecji i w Polsce – jedna czy dwie „filozofie” reformowania?, w: J. Osiński, red., Polska i jej sąsiedzi. Uwarunkowania gospodarcze, polityczne i kulturowe, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2005
- Szumlicz T., Żukowski M., red., Systemy emerytalne w krajach Unii Europejskiej, Warszawa 2004
- Szumlicz T., Żukowski M., red., Systemy emerytalne w krajach Unii Europejskiej, Twigger, Warszawa 2004
- Szurgacz H., red., Konstytucyjne problemy prawa pracy i zabezpieczenia społecznego: referaty na XV Zjazd Katedr i Zakładów Prawa Pracy i Ubezpieczeń Społecznych, Wydaw. Uniw. Wroc., Wrocław 2005
- Szustak E., Gdzie płacą składki Polacy pracujący w krajach Unii, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2004, nr 39
- Szustak E., oprac., Ubezpieczenia społeczne i ubezpieczenie zdrowotne osób prowadzących pozarolniczą działalność i osób z nimi współpracujących. Stan prawny na dzień 31 maja 2002 r., ZUS, Warszawa 2002
- Szustak E., Podstawa wymiaru składek na ubezpieczenia społeczne pracowników, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 12

- Szustak E., Praca najemna wykonywana jednocześnie na terytorium dwóch lub więcej państw – ustalanie właściwego ustawodawstwa, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 1
- Szustak E., Składki na ubezpieczenia społeczne zatrudnionych będących osobami niepełnosprawnymi, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 4
- Szustak E., Więckowska-Meisner E., Ubezpieczenia społeczne i ubezpieczenie zdrowotne Polaków zatrudnionych w Republice Federalnej Niemiec i przysługujące im świadczenia, Zakład Ubezpieczeń Społecznych, Warszawa 2000
- Szustakiewicz P., Świadczenia wyjątkowe z zakresu ubezpieczeń społecznych, „Radca Prawny” 2007, nr 3
- Szybkie A., Emerytury i renty z ZUS w świetle prawa Unii Europejskiej, Warszawa 2010
- Szybkie A., Emerytury i renty z ZUS w świetle umowy polsko-kanadyjskiej o zabezpieczeniu społecznym, „Polityka Społeczna” 2010, nr 11–12
- Szybkie A., Gwarancje minimalnej wysokości emerytur i rent z FUS w świetle unijnego rozporządzenia nr 1408/71, „Ubezpieczenia Społeczne” 2006, nr 9
- Szybkie A., Koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego we Wspólnocie Europejskiej, „Polityka Społeczna” 2007, nr 11–12
- Szybkie A., Koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego, „Prawo Przedsiębiorcy” 2008, nr 7; nr 9
- Szybkie A., Koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego, „Prawo i Podatki Unii Europejskiej w Praktyce” 2008, nr 3
- Szybkie A., oprac., Emerytury i renty przyznawane i wypłacane przez ZUS z zastosowaniem przepisów prawnych Unii Europejskiej. Stan prawny na dzień 1 marca 2005 r., ZUS, Warszawa 2005; Stan prawny na dzień 1 stycznia 2007 r., Warszawa 2007
- Szybkie A., Prawne aspekty unijnej techniki sumowania okresów na gruncie polskiej ustawy emerytalnej. Propozycja rozwiązań modelowych, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka” 2016, nr 1
- Szybkie A., Renta z tytułu niezdolności do pracy z FUS jako świadczenie podlegające koordynacji UE, Cz. 1-3, „Ubezpieczenia Społeczne” 2005, nr 11; nr 12; 2006, nr 1
- Szybkie A., Renta z ZUS z tytułu niezdolności do pracy powstałej w czasie ubezpieczenia w innym państwie członkowskim UE, „Prawo i Podatki Unii Europejskiej w Praktyce” 2007, nr 9
- Szybkie A., Ustalanie podstawy wymiaru emerytur i rent dla osób mających polskie i zagraniczne okresy ubezpieczenia, „Ubezpieczenia Społeczne” 2005, nr 1
- Szybkie A., Ustalanie rent rodzinnych w świetle wspólnotowej koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego, „Prawo i Podatki Unii Europejskiej w Praktyce” 2008, nr 9
- Szybkie A., Uwzględnianie okresów ubezpieczenia krótszych niż rok przebytych w państwach członkowskich UE przy ustalaniu prawa i obliczaniu wysokości emerytur i rent z ZUS, „Ubezpieczenia Społeczne” 2007, nr 1
- Szybkie A., Zasada największej korzyści w procesach koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego, „Polityka Społeczna” 2014, nr 7
- Szybkie A., Zastosowanie wspólnotowej koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego do nowego typu emerytury niezależnej od długości stażu ubezpieczeniowego, „Prawo i Podatki Unii Europejskiej w Praktyce” 2007, nr 3
- Szybkie Andrzej Polsko-kanadyjska umowa o zabezpieczeniu społecznym, „Polityka Społeczna” 2011, nr 2
- Szydziak M., Zawieszanie rent z tytułu niezdolności do pracy, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 9
- Szymańska S., Likwidacja przedsiębiorstwa państwowego a prawo do skapitalizowania renty uzupełniającej, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1999, nr 6

- Szymczak A., IKE lub IKZE, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2012, nr 4
- Szymczak M., Trzeci filar: rynek zakładowych planów emerytalnych w Polsce w 2010 roku, według badania Mercer „Plany emerytalne 2010”, „Personel i Zarządzanie” 2011, nr 3
- Szymecka A., O potrzebie reformy systemu ubezpieczenia społecznego rolników – głos w dyskusji, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2010, nr 36
- Szymkowicz E., Zmiany w konstrukcji systemu emerytalnego w Polsce, *Studenckie Naukowe Czasopismo Internetowe*, 2012, nr 4, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania z siedzibą w Rzeszowie, Rzeszów 2012, <http://think.wsiz.rzeszow.pl/wp-content/uploads/2012/04/01-THINK-Szymkowicz-Zmiany-w-konstrukcji-systemu-emerytalnego-w-Polsce.pdf>
- Ślęzak K., Charakter prawny oświadczenia o przekazywaniu składki emerytalnej do OFE, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka” 2014, nr 4,
- Ślęzak K., Koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego. Komentarz, Warszawa 2012
- Ślęzak K., Prawna problematyka odsetek za opóźnienie w ustalaniu świadczeń z ubezpieczenia emerytalno-rentowego, „Przegląd Sądowy” 2006, nr 2
- Ślęzak K., Próba charakterystyki prawnej ubezpieczenia społecznego pracowników, „Państwo i Prawo” 2001, z. 12
- Ślęzak K., Relacja umów międzynarodowych do przepisów dotyczących koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego ze szczególnym uwzględnieniem umów pomiędzy Polską i Niemcami z 1975 i 1990 r., „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2016, nr 3
- Śliwińska-Rycerz A., Ile Otwarte Fundusze Emerytalne zarobiły dla ubezpieczonych? Cz. 1-2, „Ubezpieczenia Społeczne” 2006, nr 6; nr 7/8
- Śnieżek B., Emerytury nauczycielskie, „Kwartalnik Edukacyjny” 2007, nr 3
- Świadczenia na rachunek bankowy – to się opłaca, *Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, 2008, nr 3
- Świadczenia społeczne w UE w pigułce: zasady opłacania składek, MPS, Warszawa 2005
- Świątkowski A., Rola i znaczenie europejskich standardów zabezpieczenia społecznego dla polskiego ustawodawstwa na XXI wiek, „Polityka Społeczna” 2005, nr 3
- Świątkowski A., Ubezpieczenia w orzecznictwie sądów, „Prawo Przedsiębiorcy” 2002, nr 29
- Świdarska G.K., Pietrzak A., Rybarczyk K., oprac., Reforma ubezpieczeń społecznych. Rachunkowość pracowniczych programów emerytalnych wg międzynarodowych standardów rachunkowości, Management Accounting Consulting, Warszawa 1999
- Tański P.R., Wpływ ubezpieczonych na alokację kapitału emerytalnego w wybranych systemach emerytalnych – wnioski dla Polski, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2005, nr 7/8
- Tendelska A., Indywidualne ubezpieczenia na życie. Rzeszów – studium przypadku, „Polityka Społeczna” 2001, nr 7
- Tkaczyk J., Zdyb M., Międzynarodowe prawo podatkowe: opodatkowanie i ubezpieczenia społeczne osób pracujących w Unii Europejskiej, Difin, Warszawa 2006
- Todzia D., Pracownicy polscy zatrudnieni na obszarze Niemiec, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 47
- Tomaszewski M., Jak zostały zwaloryzowane świadczenia emerytalne i rentowe w 2016 r., „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2016, nr 7
- Tomczyk J., II filar ubezpieczenia społecznego – otwarte fundusze emerytalne, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 24/25
- Tomkiewicz J., System ubezpieczeń społecznych a stan finansów publicznych w Polsce, http://www.kozminski.edu.pl/fileadmin/wspolne_elementy/Konferencje/Tomkiewicz_ALK_2014__1_.pdf
- Tradycja i wyzwania współczesności, *Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, 2014, nr 1-2

- Trawiński K., Żurawińska J., Wcześniejsze emerytury a renty strukturalne w rolnictwie, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 1999, nr 4, http://www.krus.gov.pl/fileadmin/moje_dokumenty/obrazki/kwartalnik/04.pdf
- Triacca N. i in., Modele zabezpieczenia społecznego w wybranych krajach europejskich, Stowarzyszenie „Centrum Wspierania Edukacji i Przedsiębiorczości”, Rzeszów 2015
- Trippner P., Analiza rynku instytucji zarządzających kapitałami emerytalnymi w Polsce w latach 1999–2005, „Organizacja i Kierowanie” 2006, nr 3
- Trippner P., Fundusze inwestycyjne w zreformowanym systemie emerytalno-rentowym, Zesz. Nauk., Finanse, Rynki Finan., Ubezp. USzczec. nr 6, cz. 2, Szczecin 2007
- Trippner P., Ocena zarządzania kapitałem w II filarze emerytalnym w Polsce, „Organizacja i Kierowanie” 2008, nr 2
- Trippner P., Rentowność działalności powszechnych funduszy emerytalnych w Polsce, Prace Naukowe AE Wroc. nr 1183, Wrocław 2007
- Trippner P., Stopa zwrotu funduszy emerytalnych i inwestycyjnych jako czynnik determinujący decyzje lokacyjne inwestorów, Prace Naukowe AE Wroc. nr 1176, Wrocław 2007
- Trippner P., Zróżnicowanie polityki inwestycyjnej otwartych funduszy emerytalnych, Prace Naukowe AE Wroc. nr 1176, Wrocław 2007
- Trojanowska I., Emerytura funkcjonariusza, „Prawo Przedsiębiorcy” 2001, nr 8
- Trojanowska I., Ograniczenie mundurowych emerytur i rent, „Prawo Przedsiębiorcy” 2001, nr 10
- Trybacka M., Galas M., Emerytura z tytułu pracy w szczególnych warunkach... Cz. 1–2, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2001, nr 29/30; nr 32
- Trybacka M., Galas M., Renta rodzinna z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, „Nowe Ubezpieczenia” 2001, nr 11
- Trybacka M., Galas M., Renta rodzinna z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Cz. 1–2, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2001, nr 18; nr 19
- Tryfan B., Nierównowaga finansowa systemu emerytalnego rolników polskich na tle doświadczeń Unii Europejskiej, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2003, nr 4
- Tryfan B., Składki na ubezpieczenie społeczne w świetle rozwiązań europejskich, Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia nr 40/2011,
- Tryfan B., Starość na wsi na tle rozwiązań europejskich, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2007, nr 30
- Tryfan B., System emerytalno-rentowy rolników w opinii dwóch pokoleń, „Polityka Społeczna” 2005, nr 1
- Tryfan B., Ubezpieczenia społeczne rolników polskich a dylematy emerytalne w państwach UE, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2003, nr 2
- Trykacz B., PPE zamiast „grupówki”, „Ubezpieczenia Majątkowe, Finansowe i Społeczne” 2004, nr 7
- Trzpiot G., Finansowe implikacje ryzyka długowieczności, Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, nr 241, Katowice 2015
- Trzpiot G., Orwat A., Efektywność inwestycji OFE na polskim rynku kapitałowym, Prace Naukowe AE Wroc. nr 1037, t. 2, Wrocław 2004
- Tuchliński M., Indywidualne konta emerytalne – szansą na wyższą emeryturę, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2004, nr 33
- Tulińska A., Ubezpieczenia emerytalne u progu dwudziestego pierwszego wieku, „Prawo Asekuracyjne” 1999, nr 3
- Turlińska E., Fundusz Ubezpieczeń Społecznych na tle reformy ubezpieczeń społecznych w Polsce, Studia Ekonomiczno-Społeczne 2002, t. 1

- Turowska Z., Dokumentowanie prawa do świadczeń emerytalno-rentowych, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 42
- Turowska Z., Kapitał początkowy na przyszłą emeryturę – nowe uregulowania, „Prawo Pracy” 2006, nr 12
- Turowska Z., Kapitał początkowy za okresy ubezpieczenia w Polsce i innych krajach UE, „Prawo Pracy” 2007, nr 4
- Turowska Z., Obowiązki ZUS w zakresie współpracy z pracodawcami przy kompletowaniu wniosków o ustalenie kapitału początkowego, „Ubezpieczenia Społeczne” 2003, nr 6
- Turowska Z., Okresy składkowe – praca w rolniczej spółdzielni produkcyjnej, „Ubezpieczenia Społeczne” 2004, nr 7/8
- Turowska Z., Pietrakiewicz M., Gromadźmy dokumenty, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych” 1999, nr 11
- Turowska Z., Sochacka A., Zmiany w sposobie ustalania kapitału początkowego w związku z przystąpieniem Polski do UE, „Ubezpieczenia Społeczne” 2004, nr 10
- Turowska Z., Sochacka A., Zmiany w ustalaniu kapitału początkowego, „Ubezpieczenia Społeczne” 2004, nr 9
- Turowska Z., Zasady wypłaty świadczeń emerytalno-rentowych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 4
- Tuszyńska K., Realizacja funkcji ubezpieczeń emerytalnych wobec przemian rynku pracy, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka”, 2015, nr 3
- Tworkowska M., Emerytury i renty po 1 lipca 2004 r. Cz. 1-2, „Prawo Pracy” 2004, nr 9; nr 10
- Tworkowska M., Emerytury i renty z I filara, „Prawo Pracy” 1999, nr 1
- Tworkowska M., Emerytury z FUS – nowe regulacje prawne. Cz. 1-2, Forum Dyskusyjne Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych 1999, nr 2; nr 3
- Tymiński R., W sprawie pytania prawnego o niezgodność artykułu 82 ust. 1 ustawy o emeryturach i rentach z przepisami Konstytucji, „Zeszyty Prawnicze” 2006, nr 1, [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/7FC32D63C4FB8C8FC12575160044C224/\\$file/zp-9%5B1%5D.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/7FC32D63C4FB8C8FC12575160044C224/$file/zp-9%5B1%5D.pdf)
- Tymorek K., Emerytury dla osób urodzonych po dniu 31 grudnia 1948 r., „Pracodawca i Pracownik” 2000, nr 10
- Tymorek K., Emerytury dla osób urodzonych przed 1 stycznia 1949 r., „Pracodawca i Pracownik” 2000, nr 9
- Tymorek K., Emerytury i renty z ubezpieczenia społecznego, Wydaw. „Biblioteczka Pracownicza”, Warszawa 2000
- Tymorek K., Możliwości wcześniejszego przechodzenia na emeryturę, „Służba Pracownicza” 1999, nr 4
- Tymorek K., Podstawa wymiaru emerytur i rent oraz jej przeliczanie, „Pracodawca i Pracownik” 2001, nr 2
- Tymorek K., Postępowanie w zakresie kapitału początkowego, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 40
- Tymorek K., Pracownicze programy emerytalne, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 9
- Tymorek K., Przeliczanie podstawy wymiaru świadczeń. Cz. 1-2, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2001, nr 3; nr 4
- Tymorek K., Renta rodzinna, „Służba Pracownicza” 2001, nr 2
- Tymorek K., System ubezpieczeń społecznych, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2001, nr 10

- Tymorek K., Ubezpieczenie społeczne i zdrowotne z tytułu umowy zlecenia, Wydaw. „Biblioteczka Pracownicza”: Poradnik nr 98, Warszawa 1999; Biblioteczka Pracownicza: Poradnik nr 120, Warszawa 2001
- Tymorek K., Umowa zlecenia i umowa o dzieło w systemie ubezpieczeń społecznych i zdrowotnych, „Służba Pracownicza” 2001, nr 12
- Tymorek K., Wcześniejsze emerytury dla nauczycieli, „Służba Pracownicza” 2005, nr 10
- Tymorek K., Zasady przyznawania i wypłaty rent rodzinnych po zmianie przepisów, „Służba Pracownicza” 2003, nr 7
- Tymorek K., Zasady ustalania kapitału początkowego, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 5
- Ubezpieczenia społeczne dawniej i dziś. W 80-lecie uchwalenia ustawy o ubezpieczeniu społecznym, ZUS, Wrocław 2013
- Ubezpieczenia społeczne i ubezpieczenie zdrowotne osób duchownych, ZUS, Warszawa 2016, <http://www.zus.pl/pliki/poradniki/Ubezpieczenia%20społeczne%20i%20ubezpieczenie%20zdrowotne%20osób%20duchownych.pdf>
- Ubezpieczenia społeczne i zdrowotne: stan prawny na dzień 21 maja 2003 r., „Prawo Przedsiębiorcy” 2003, nr 23
- Ubezpieczenia społeczne po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej, Cz. 1-2, „Monitor Prawa Pracy” 2004, nr 2; nr 3
- Ubezpieczenia społeczne w Polsce, ZUS, Warszawa 2012
- Ubezpieczenia społeczne, Cz. 1-2, „Prawo Przedsiębiorcy” 2000, nr 8; Stan prawny na 27 sierpnia 2007 r., „Prawo Przedsiębiorcy” 2007, nr 37
- Ubezpieczenie matek, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 10
- Ubezpieczenie społeczne – dawniej i dziś. W 80-lecie uchwalenia ustawy o ubezpieczeniu społecznym, PSUS, ZUS, Wrocław 2013
- Udowodnić prawo do emerytury, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 7
- Ulgi dla absolwentów rozpoczynających prowadzenie działalności gospodarczej, „Biuletyn Informacyjny ZUS” 2002, nr 3
- Upowszechnianie wiedzy i edukacja w zakresie ubezpieczeń społecznych, ZUS, Kraków 2013
- Uprawnienia emerytalne dla osób walczących o wolną Polskę, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2012, nr 12
- Uścińska G., Aktualne prace badawcze ekspertów europejskich w zakresie prawa do swobodnego przepływu pracowników w UE oraz koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego, „Zabezpieczenie Społeczne. Teoria, Prawo, Praktyka. Zeszyty Naukowe Zakładu Zabezpieczenia Społecznego IPS UW” 2015, nr 4
- Uścińska G., Aktualne problemy systemu zabezpieczenia społecznego w Polsce, „Polityka Społeczna” 2007, nr 7
- Uścińska G., Dodatkowe systemy emerytalne w regulacjach UE. Konsekwencje dla państw europejskich, „Polityka Społeczna” 2011, nr 9
- Uścińska G., Europejskie standardy zabezpieczenia społecznego a współczesne rozwiązania polskie, Warszawa 2005
- Uścińska G., Kierunki rozwoju świadczeń z zabezpieczenia społecznego na przykładzie wspólnotowej koordynacji, w: Jedność w różnorodności. Studia z zakresu prawa pracy, zabezpieczenia społecznego i polityki społecznej, księga pamiątkowa dedykowana prof. Wojciechowi Muszalskiemu, Warszawa 2009

- Uścińska G., Koordynacja świadczeń rodzinnych w regulacjach wspólnotowych, „Polityka Społeczna” 2007, nr 8
- Uścińska G., Koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego. Aktualne problemy i wyzwania w koordynacji, w: L. Mitrus, red., Studia z zakresu prawa pracy i polityki społecznej. Liber Amicorum. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Andrzejowi M. Świątkowskiemu, Kraków 2009
- Uścińska G., Koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego. Aktualne problemy i wyzwania, „Polityka Społeczna” 2008, nr 10
- Uścińska G., Normy MOP w dziedzinie zabezpieczenia społecznego uchwalone po wojnie i współcześnie, „Polityka Społeczna” 2005, nr 3
- Uścińska G., Polski system emerytalny, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 2001, nr 2
- Uścińska G., Polski system zabezpieczenia społecznego a regulacje układu europejskiego, „Polityka Społeczna” 1999, nr 4
- Uścińska G., Polskie prawo zabezpieczenia społecznego w świetle wspólnotowych zasad koordynacji, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1999, nr 4
- Uścińska G., Pożądane kierunki zmian systemu rentowego w Polsce, „Polityka Społeczna” 2008, nr 8
- Uścińska G., Pracownicze programy emerytalne a regulacje w Unii Europejskiej, w: S. Borkowska, red., Pakietowe systemy wynagrodzeń, IPISS, Warszawa 2000
- Uścińska G., Prawo do emerytury osób przemieszczających się w Unii Europejskiej w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości UE, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka”, 2014, nr 6
- Uścińska G., Prawo do swobodnego przepływu osób i jego wpływ na uprawnienia w dziedzinie zabezpieczenia społecznego, „Polityka Społeczna” 2008, nr 11-12
- Uścińska G., Regulacje UE oraz orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości UE w zakresie równego traktowania w systemach emerytalnych, „Polityka Społeczna” 2012, nr 10
- Uścińska G., Ryzyko jako przesłanka ochrony w systemie zabezpieczenia społecznego, „Polityka Społeczna” 2013, nr 11-12
- Uścińska G., Standardy zabezpieczenia społecznego na XXI wiek, „Polityka Społeczna” 2003, nr 5-6
- Uścińska G., Świadczenia z zabezpieczenia społecznego w regulacjach międzynarodowych i polskich. Studium porównawcze, Warszawa 2005
- Uścińska G., Uwarunkowania prawne współczesnych systemów emerytalnych. Polski system emerytalny, „Zabezpieczenie Społeczne. Teoria, Prawo, Praktyka. Zeszyty Naukowe Zakładu Zabezpieczenia Społecznego IPS UW” 2012, nr 1
- Uścińska G., Waloryzacja świadczeń we współczesnych systemach zabezpieczenia społecznego, „Ubezpieczenia Społeczne” 2016, nr 1
- Uścińska G., Wiek emerytalny – regulacje unijne. Rozwiązania państw członkowskich, „Polityka Społeczna” 2002, nr 3
- Uścińska G., wpraw., Ustawa o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Stan prawny na dzień 1 lutego 1999 r. – XIX, Infor, Warszawa 1999
- Uścińska G., Zabezpieczenie społeczne w Unii Europejskiej i w Polsce, w: K. Głąbicka, red., Społeczne skutki integracji Polski z Unią Europejską, Elipsa, Warszawa 1999
- Uścińska G., Zabezpieczenie społeczne z perspektywy 10 lat Polski w Unii Europejskiej. Ustawodawstwo właściwe, „Polityka Społeczna” 2014, nr 8
- Uścińska G., Zasady podlegania ubezpieczeniom społecznym, „Polityka Społeczna” 2001, nr 5-6
- Uścińska G., Zmiany w systemie emerytalnym – zmiany w OFE. Projekty Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej. Głos w dyskusji, „Polityka Społeczna” 2010, nr 5-6

- Uścińska G., Zróżnicowane formy świadczeń w systemach zabezpieczenia społecznego w wybranych krajach, „Polityka Społeczna” 2009, nr 8
- Uścińska G., red., Komentarz do rozporządzenia Rady (EWG) nr 1408/71 z 14 czerwca 1971 r. w sprawie stosowania systemów zabezpieczenia społecznego do pracowników, osób prowadzących działalność na własny rachunek i do członków ich rodzin przemieszczających się we Wspólnocie. Stan prawny na dzień 30 czerwca 2005 r., Warszawa 2005
- Uścińska G., red., Orzeczenia Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości w dziedzinie zabezpieczenia społecznego, wersja szeroka, Warszawa 2005
- Uścińska G., red., Zabezpieczenie społeczne w Polsce. Problemy do rozwiązania w najbliższej przyszłości, Warszawa 2008
- Uścińska G., Bednarczyk E., Koordynacja systemu zabezpieczenia społecznego, „Polityka Społeczna” 2002, nr 9
- Uścińska G., Kazenas B., red., Koordynacja polskiego systemu zabezpieczenia społecznego, z regulacjami unijnymi. Ekspertyzy prawne, tom I i II, MPiPS, Warszawa 2002
- Uścińska G., Kazenas B., red., Orzeczenia Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości w dziedzinie zabezpieczenia społecznego, wersja szeroka i skrócona, Warszawa 2002
- Uścińska G., Szałek A., Szczur M., Emerytury i renty po reformie, OPO TNOiK, Bydgoszcz 1999
- Ustalanie podstawy wymiaru składek na ubezpieczenia społeczne w latach 1934–1999: nietypowe składniki wynagrodzenia JP. Cz. 1–3, „Nowe Ubezpieczenia” 2001, nr 3; nr 9; nr 10
- Uwagi ZUS do Opinii do prognozy wpływów i wydatków Funduszu Emerytalnego do 2060 roku (opinia zamieszczona na stronie Biuletynu Informacji Publicznej MPiPS), <http://www.zus.pl/bip/pliki/Uwagi%20ZUS%20do%20Opinii%20do%20prognozy%20wpływow%20i%20wydatkow%20funduszu%20emerytalnego%20do%202060%20roku.pdf>
- W 70-lecie istnienia Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, praca przygotowana pod kierunkiem U. Jackowiak i A. Malaki, Wrocław 2004
- Wagner B., Gajos J., red., Dziesięć lat reformy emerytalnej w Polsce, Polskie Stowarzyszenie Ubezpieczenia Społecznego, Kudowa Zdrój 2009
- Wagner B., Podmiotowy zakres ubezpieczeń: emerytalnego i rentowego, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1999, nr 3
- Wagner B., Postępowanie w sprawach emerytalno-rentowych, Gdańskie Studia Prawnicze, t. 6, Gdańsk 2000
- Wagner B., Równość w ubezpieczeniach społecznych, w: Prawo pracy u progu XXI wieku: stare problemy i wyzwania współczesności, Wydaw. Uniw. Białyst., Białystok 2001
- Wagner B., Sytuacja prawna kobiety w razie śmierci męża, w: Problemy kodyfikacji prawa pracy: wybrane zagadnienia zabezpieczenia społecznego, Fund. Rozw. Uniw. Gdań., Gdańsk 2007
- Wagner B., Sytuacja ubezpieczonych po zmianie systemu emerytalnego, „Państwo i Prawo” 1999, nr 10
- Walczak D., Pozafilarowe formy oszczędzania na emeryturę na przykładzie rodzinnych gospodarstw rolnych, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2012, nr 45
- Walczykiewicz B., Indywidualne konta emerytalne, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 7
- Walczykiewicz B., Indywidualne konta emerytalne, „Służba Pracownicza” 2004, nr 10
- Waloryzacja – wyższe świadczenia z ZUS, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2015, nr 2

- Waloryzacja i jednorazowy dodatek, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2016, nr 3
- Wantoch-Rekowski J., Szczegółowe zasady i tryb postępowania w sprawach rozliczania składek, do których poboru jest zobowiązany ZUS – nowe regulacje prawne, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2008, nr 7/8
- Wantoch-Rekowski J., red., Ustawa o systemie ubezpieczeń społecznych: komentarz, TNOiK „Dom Organizatora”, Toruń 2007
- Wantoch-Rekowski J., Składki na ubezpieczenie emerytalne: konstrukcja i charakter prawny, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, TNOiK „Dom Organizatora”, Toruń 2005
- Wantoch-Rekowski J., Umarzanie należności z tytułu składek na ubezpieczenia społeczne w wyjątkowych przypadkach – w świetle orzecznictwa sądów administracyjnych. Cz. 1–3, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2008, nr 9; nr 10; nr 11
- Wantoch-Rekowski J., Umarzanie zaległości z tytułu składek na ubezpieczenia społeczne, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2004, nr 3
- Wantoch-Rekowski J., Zawieszenie działalności gospodarczej a obowiązek podlegania ubezpieczeniom społecznym, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2008, nr 5
- Wardyn Ł., Składki od prowadzonej działalności, „Prawo Przedsiębiorcy” 2005, nr 51/52
- Waścińska M., Analiza przydatności II filara emerytalnego w ujęciu dostosowawczym do współczesnych wymogów gospodarki, „Ekonomia i Humanistyka” 2002, nr 1
- Wąsowicz J., Prognozy rozwoju nowego systemu emerytalnego w Polsce, Bad. Nauk. WSUmiej. Kiel. z. 3, Kielce 2002
- Wątopek B., Dobrowolne oszczędności emerytalne w Polsce, „Prace Naukowe AE Wroc.” nr 1133, Wrocław 2006
- Wątopek B., Kapitałowe programy o charakterze emerytalnym w Polsce, Prace Naukowe AE Wroc. nr 1037, t. 2, Wrocław 2004
- Wątopek B., Starzenie się społeczeństw jako jeden z czynników reformowania systemów emerytalnych, Prace Naukowe AE Wroc., nr 1088, t. 2, Wrocław 2005
- Wawer-Bernat J., Bernat T., Jednostka rozrachunkowa funduszy emerytalnych, „Prawo Przedsiębiorcy” 2000, nr 44
- Wawer-Bernat J., Działalność funduszy emerytalnych w świetle obowiązujących przepisów prawa, Zesz. Nauk., Pr. Kated. Rachun., USzczec. nr 19, Szczecin 1998
- Wawer-Bernat J., Wybrane zagadnienia rachunkowości otwartych funduszy emerytalnych, Zesz. Nauk., Pr. Kated. Rachun. USzczec. nr 23, wyd. 2 uzup. i uaktual., stan prawny na 30 kwietnia 2003 r., Szczecin 2003
- Ważniejsze informacje z zakresu ubezpieczeń społecznych 2015 r., ZUS, Warszawa, <http://www.zus.pl/files/Ważniejsze%20informacje%20z%20zakresu%20ubezpieczeń%20społecznych%202015%20r.pdf>
- Ważniejsze informacje z zakresu ubezpieczeń społecznych z danymi za lata 2005-2014 r., ZUS, Warszawa, publikacje cykliczne roczne za lata 2006–2015, <http://www.zus.pl/default.asp?p=5&id=3784>
- Ważniejsze kwoty i wskaźniki 12 2015, MSW, Warszawa, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacj/wskazniki-i-kwoty/3425,Wskazniki-i-kwoty.html>
- Ważniejsze kwoty i wskaźniki 3 2015, MSW, Warszawa, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacj/wskazniki-i-kwoty/3425,Wskazniki-i-kwoty.html>
- Ważniejsze kwoty i wskaźniki 3–5 2016, MSW, Warszawa, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacj/wskazniki-i-kwoty/3425,Wskazniki-i-kwoty.html>

- Ważniejsze kwoty i wskaźniki 3–8 2015, MSW, Warszawa, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacj/wskazniki-i-kwoty/3425,Wskazniki-i-kwoty.html>
- Ważniejsze kwoty i wskaźniki 9–11 2015, MSW, Warszawa, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacj/wskazniki-i-kwoty/3425,Wskazniki-i-kwoty.html>
- Ważniejsze kwoty i wskaźniki dane roczne za lata 2010–2014, MSW, Warszawa, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacj/wskazniki-i-kwoty/3425,Wskazniki-i-kwoty.html>
- Ważniejsze kwoty i wskaźniki od 28-02-2015, MSW, Warszawa, <http://www.zer.msw.gov.pl/zer/informacj/wskazniki-i-kwoty/3425,Wskazniki-i-kwoty.html>
- Wcześniejsza emerytura dla kobiet, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2007, nr 7
- Wcześniejsza emerytura dla nauczycieli, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 8
- Wcześniejsza emerytura u progu nowego roku, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2007, nr 12
- Wcześniejsze emerytury, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2007, nr 2
- Węgrzyn M., Otwarte fundusze emerytalne a bezpieczeństwo emerytalne, Bad. Nauk. WSU Miejs. Kiel. z. 3, Kielce 2002
- Wechta P., Koncepcja zdefiniowanego świadczenia minimalnego w ujęciu kontraktowo-własnościowym. Artykuł dyskusyjny, „Polityka Społeczna” 2016, nr 5-6
- Wejsunek J., Pracodawca płatnikiem składek za osoby odbywające służbę zastępczą, „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 9
- Widerska I., Emerytury wcześniejsze i ich konsekwencje, w: W. Przybylska-Kapuścińska, red., Praca i kapitał w gospodarce, CeDeWu Sp. z o.o., Warszawa 2012
- Widerska I., Podwyższenie wieku emerytalnego w pracowniczym systemie emerytalnym – oczekiwania i zagrożenia, w: E. Gołomska, red., Gospodarka globalna. Technologia. Społeczeństwo, Studia Doktorantów 12, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań 2013
- Widerska I., Zasady wyznaczania emerytur w pracowniczym systemie ubezpieczeń i ich konsekwencje, w: M. Szczepański, red., Ekonomiczne i społeczne aspekty reform emerytalnych – Polska i świat, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań 2012
- Więcej rodziców z prawem do składek, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2013, nr 9–10
- Wieczorek M., Niezdolność do pracy („inwalidztwo”) jako przesłanka nabycia prawa do renty, Acta Sci. Acad. Ostrov. z. 11, 2003
- Wieczorek M., Orzekanie o niezdolności do pracy dla celów rentowych – uwagi de lege lata i de lege ferenda, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2004, nr 2
- Wiek emerytalny, PSUS, Kazimierz Dolny 2012
- Wieprzkowski P., Sukces chilijskiego systemu emerytalnego a popularne mity. Wnioski dla Polski. FOR Analiza 2/2015, Warszawa 2015, <http://www.for.org.pl/pl/a/3449,Analiza-FOR-22015-Sukces-chilijskiego-systemu-emerytalnego-a-popularne-mity-Wnioski-dla-Polski>
- Wijkowska A., Obniżenie kosztów prowadzenia Pracowniczego Programu Emerytalnego, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2015, nr 8
- Wiktorow A., Dokończyć reformę ubezpieczeń społecznych, „Ubezpieczenia Społeczne” 2006, nr 10

- Wiktorow A., Nowe ubezpieczenie emerytalne a ubezpieczenia na życie, „Prawo Asekuracyjne” 1999, nr 3
- Wiktorow A., Pension system in Poland after 1999, „Journal of European Financial Services” 1998, nr 2
- Wiktorow A., Polski system emerytalny po zmianie ustrojowej (1989–2014), „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka” 2014, nr 6
- Wiktorow A., Przyszłość systemu emerytalnego w Polsce, „Polityka Społeczna” 2005, nr 3
- Wiktorow A., System emerytalny w latach 2011–2014, „Zabezpieczenie Społeczne. Teoria, Prawo, Praktyka. Zeszyty Naukowe Zakładu Zabezpieczenia Społecznego IPS UW” 2014, nr 3
- Wiktorow A., System emerytalny w Polsce po roku 1999, Zeszyty Naukowe WSUbezp. nr 16, Warszawa 1998
- Wiktorow A., Wyżnikiewicz B., red. nauk., Wielofunduszowość w systemie emerytalnym, Warszawa 2010
- Wiktorow A., Zakład Ubezpieczeń Społecznych a wypłaty emerytur kapitałowych, w: System emerytalny – problemy na przyszłość, Materiały z seminariów ZUS, Warszawa 2011
- Wileński S., Orzecznictwo rentowe wymaga zmian, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 42
- Wilmowska A., Orzecznictwo i rehabilitacja w systemie ubezpieczenia społecznego, „Z Życia ZUS” 2002, nr 9
- Wilmowska A., Orzecznictwo lekarskie i działania prewencyjne ZUS, „Z Życia ZUS” 2001, nr 11
- Wilmowska-Pietruszyńska A., Gronowska Z., Postępowanie odwoławcze w sprawach o odmowę prawa do renty w związku z deportacją do ZSRR, „Zdrowie Publiczne” 2005, nr 4
- Wilmowska-Pietruszyńska A., Orzecznictwo lekarskie i rehabilitacja w ramach prewencji rentowej w ubezpieczeniu społecznym (7 lat po reformie), „Zdrowie Publiczne” 2005, t. 115, nr 4
- Wilmowska-Pietruszyńska A., Wawrzyńczyk-Kaplińska G., Molenda A., Orzecznictwo lekarskie w dwa lata po reformie, „Zdrowie Publiczne” 2000, t. 110, nr 3
- Wilmowska-Pietruszyńska A., Wawrzyńczyk-Kaplińska G., Orzecznictwo lekarskie w ubezpieczeniu społecznym w trzy lata po reformie, „Zdrowie Publiczne” 2001, t. 111, nr 3
- Wiśniewska E., Anulowanie umowy z otwartym funduszem emerytalnym, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 30
- Wiśniewska E., Co powinien wiedzieć klient OFE?, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2001, nr 15–16
- Wiśniewska E., Członkostwo w otwartym funduszu emerytalnym, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 32–33
- Wiśniewska E., Dziedziczenie i podział środków zgromadzonych w OFE, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2001, nr 9
- Wiśniewska E., Emerytura a dodatkowe dochody, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 9
- Wiśniewska E., Emerytura z trzech filarów, „Poradnik Prawny: Ubezpieczenia” nr 19, Infor, Warszawa 1999
- Wiśniewska E., Ewidencjonowanie składek ubezpieczonego w ZUS, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 34
- Wiśniewska E., Kwota bazowa a wysokość świadczeń, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 50
- Wiśniewska E., Nowelizacja ustawy o pracowniczych programach emerytalnych, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 26
- Wiśniewska E., Nowelizacja ustawy o pracowniczych programach emerytalnych, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2000, nr 20
- Wiśniewska E., Obowiązki pracodawcy w zreformowanym systemie ubezpieczeń społecznych, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 1

- Wiśniewska E., Pracodawca wobec reformy ubezpieczeń '99. Stan prawny na dzień 15 lutego 1999 r., (Poradnik Prawny: Ubezpieczenia; 7), Infor, Warszawa 1999
- Wiśniewska E., Pracownicze programy emerytalne: proponowane zmiany, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 51/52
- Wiśniewska E., Pracowniczy fundusz emerytalny, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 19
- Wiśniewska E., Ranking otwartych funduszy emerytalnych, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 48
- Wiśniewska E., Rodzaje umów w pracowniczym programie emerytalnym, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 15/16
- Wiśniewska E., Siwek B., Rola i obowiązki pracodawcy w nowym – zreformowanym systemie ubezpieczeń społecznych. Stan prawny na dzień 1 stycznia 1999 r., Prawo Finansowe z. 2, Inst. Stud. Podat., Warszawa 1999
- Wiśniewska K., Ros A., Wcześniejsze emerytury dla różnych grup zawodowych, „Gazeta Prawna” 2004, nr 226
- Wiśniewska M., Składanie wniosków o świadczenia emerytalne podlegające koordynacji wspólnotowej przez osoby migrujące, które pracowały w państwach członkowskich UE/EOG, „Prawo i Podatki Unii Europejskiej w Praktyce” 2005, nr 9
- Witczak R., Opodatkowanie IKE i IKZE jako formy gromadzenia środków emerytalnych oraz instrument optymalizacji podatkowej, Acta Universitatis Lodzianis. Folia Oeconomica z. 274, Instytut Finansów, Bankowości i Ubezpieczeń, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2012
- Witkowska J., Grzebieniak A., Sprawozdanie z konferencji „Ubezpieczenia w gospodarce rynkowej”, Olsztyn, 4-5 września 2008 r., „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2008, nr 2
- Witkowska J., Jakość świadczonych usług na rynku ubezpieczeń społecznych, w: A. Organiściak-Krzykowska, J. Bak, red. nauk., Problematyka współczesnych ubezpieczeń, UWM w Olsztynie-IPiSS, Warszawa-Olsztyn 2013
- Witkowski J., Potwierdzanie wysokości wynagrodzeń wliczanych do emerytury, „Prawo Przedsiębiorcy” 2006, nr 28/29
- Witkowski J., Umowa z emerytem a składki na ubezpieczenie społeczne, „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 32
- Witkowski J., Waloryzacja emerytur i rent na nowych zasadach – zmiany w przepisach, „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 40
- Witkowski J., Wystąpienie z OFE w celu uzyskania wcześniejszej emerytury, „Prawo Przedsiębiorcy” 2005, nr 24
- Witoszko W., Obowiązek ubezpieczenia emerytalnego i rentowego w okresie opieki nad dzieckiem, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka” 2015, nr 2
- Witoszko W., Rozszerzenie obowiązku ubezpieczenia społecznego z tytułu umów cywilno-prawnych, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka” 2015, nr 4
- Wojciechowska K., Dla kogo renta rodzinna, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2007, nr 51
- Wojciechowska K., Środki dowodowe potwierdzające okresy zatrudnienia, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2007, nr 44
- Wojciechowska K., Wcześniejsze emerytury dla mężczyzn, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2008, nr 19
- Wojciechowska K., Wcześniejsze emerytury dla mężczyzn, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2008, nr 19
- Wojciechowska M., Jakie składki od umowy zlecenia i o dzieło, „Gazeta Prawna” 2004, nr 193

- Wojciechowski W., Liberda B., Rutecka J., Stefanowicz J., Dodatkowy, dobrowolny system emerytalny w Polsce, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2016, <http://tep.org.pl/wp-content/uploads/Raport-DSE.pdf>
- Wójcik E., Emerytura dla osoby kontynuującej zatrudnienie..., „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 7/8
- Wójcik E., Jak można ustalić podstawę wymiaru emerytury? Cz. 1-2, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 12; 2007, nr 1
- Wójcik E., Wysokość emerytury – która kwota bazowa?, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 6
- Wójcik E., Wysokość emerytury – wybrane zagadnienia, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 10
- Wójcik R., Warunki nabycia prawa i tryb postępowania w zakresie ustalenia prawa i wysokości emerytur kapitałowych – projekt ustawy, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2008, nr 7/8
- Wojdak E., Zaopatrzenie emerytalne służb mundurowych. Cz. 1-5, „Nowe Ubezpieczenia” 2000, nr 4; nr 5; nr 6; nr 7; nr 9
- Wojewódka M., Pracownicze programy emerytalne jako forma dodatkowego zabezpieczenia na starość w Polsce: ocena funkcjonowania, rozprawa doktorska pod kierunkiem prof. nadzw. dr hab. Gertrudy Uścińskiej, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych w Warszawie, Warszawa 2011
- Wojewódka M., Pracowniczy program emerytalny w przypadku przejęcia zakładu pracy, „Monitor Prawa Pracy” 2006, nr 5
- Wojewódka M., Tryb wyłonienia i rola reprezentacji pracowników w tworzeniu pracowniczych programów emerytalnych, „Zabezpieczenie Społeczne. Teoria, Prawo, Praktyka. Zeszyty Naukowe Zakładu Zabezpieczenia Społecznego IPS UW” 2012, nr 1
- Wojtaszczyk E., Zmiany w systemie ubezpieczeń społecznych, „Prawo Pracy” 2000, nr 1
- Wolińska H., Emerytury i renty w świetle reformy systemu emerytalnego, Exandi, Zielona Góra 1999
- Wolińska H., Kapitał początkowy, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 5
- Wolińska H., Ustalanie kapitału początkowego, „Prawo Przedsiębiorcy” 1999, nr 25
- Wolszczak M., Stopa zwrotu funduszy emerytalnych, „Ubezpieczenia Majątkowe, Finansowe i Społeczne” 2004, nr 5
- Worach-Kardas H., red., Polityka społeczna i ubezpieczenia, Wydaw. WSH-E, Łódź 2005
- Worach-Kardas H., red., Ubezpieczenia społeczne i na życie: stan i perspektywy, Wydaw. WSH-E, Łódź 2004
- Worach-Kardas H., Ryzyko starości jako przedmiot ubezpieczenia społecznego, Prace Naukowe AE Wroc. nr 990, Wrocław 2003
- Worach-Kardas H., System emerytalny w Polsce na tle przemian demograficznych, Zeszyty Naukowe WSHE Łódź, Ser. 3. nr 1, Łódź 2003
- Worach-Kardas H., System repartycyjny i kapitałowy w ubezpieczeniach emerytalnych w świetle uwarunkowań demograficznych, Prace Naukowe AE Wroc. nr 1088, t. 2, Wrocław 2005
- Worach-Kardas H., Ubezpieczenia społeczne a ubezpieczenia na życie w aspekcie świadczeń emerytalnych, Prace Naukowe AE Wroc., nr 991, Wrocław 2003
- Worach-Kardas H., Ubezpieczenia społeczne w kontekście reformy systemu emerytalnego w Polsce, Zeszyty Naukowe WSHE Łódź nr 7, Łódź 2001
- Woroniecki P.M., Funkcjonowanie indywidualnych kont zabezpieczenia emerytalnego w Polsce – wybrane aspekty prawne?, w: A. Świątkowski, red., Studia z zakresu prawa pracy i polityki społecznej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2013

- Wóycicka I. Sytuacja kobiet i mężczyzn w nowym systemie emerytalnym, Polski Raport Social Watch 2008 Czas na prawa, Warszawa 2008, <http://www.socialwatch.org/sites/default/files/SW-Poland-Report-2008.pdf>
- Woźniak S., Sytuacja cudzoziemców pracujących w Polsce, „Nowe Ubezpieczenia” 2001, nr 4
- Woźniak-Ciosk M., Podleganie ubezpieczeniu społecznemu w świetle zasad wspólnotowej koordynacji, Prace Naukowe AE Wroc. nr 1148, Wrocław 2006
- Woźniak-Królak M., Monitorowanie funkcjonowania systemu emerytalno-rentowego, „Studia Finansowe” 2003, nr 67
- Wpływ reformy OFE na oszczędzanie w III filarze, CBOS, komunikat z badania na zlecenie Izby Zarządzających Funduszami i Aktywami, Warszawa 2014, www.izfa.pl
- Wpływ rozwiązań dotyczących przyszłości OFE na rynek kapitałowy i rozwój gospodarki, Capital Strategy, Warszawa 2013, http://www.capitalstrategy.pl/wp-content/uploads/2013/12/Capital_Strategy-2013-08-27-OFE_a_rynek_kapita%C5%82owy_i_rozw%C3%B3j_gospodarki.pdf
- Wrzesińska J., Potrącanie świadczeń z ubezpieczenia, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 33/34
- Wspólnie o integracji społecznej : sprawozdanie 2007 w sprawie zabezpieczenia społecznego i integracji społecznej, „Monitor Unii Europejskiej” 2007, nr 2
- Wybór między UZS a OFE do końca lipca, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2014, nr 7
- Wybór między ZUS a OFE do końca lipca, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2011, nr 7
- Wybór między ZUS a OFE, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2014, nr 4
- Wybrane aspekty działalności otwartych funduszy emerytalnych, ryzyko związane z wypełnieniem zobowiązań ZUS, ocena wysokości wynagrodzeń towarzystw emerytalnych i pozostałych kosztów oraz niestabilność prawa i wpływ zmian legislacyjnych na funkcjonowanie towarzystw, raport przygotowany przez Mercer Polska 25 listopada 2015 roku na zlecenie IGTE, Przygotował: Krzysztof Nowak oraz Nikodem Sucharski. Sprawdził: Kamil Skowera. <http://www.igte.pl/ekspertyza/Wybrane%20aspekty%20dzialalnosci%20otwartych%20funduszy%20emerytalnych%20-%20raport%20Mercer.pdf>
- Wykaz prac w szczególnych warunkach uprawniających do niższego wieku emerytalnego: wykaz A, „Nowe Ubezpieczenia” 2001, nr 1
- Wykowska J., III filar dla początkujących. Poradnik przyszłego emeryta, Poradnik klienta usług finansowych, CEDUR, KNF, Warszawa 2014, http://www.knf.gov.pl/Images/III%20Filar%20inter_tcm75-40098.pdf
- Wykreślenie z OFE już możliwe, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2007, nr 4
- Wyniki debaty publicznej dotyczącej „Programu Racjonalizacji Wydatków Społecznych”, Zielona Księga, Raport MGPIPS, Warszawa 2004
- Wyniki finansowe otwartych funduszy emerytalnych i powszechnych towarzystw emerytalnych, opracowanie sygnałne GUS, publikacja cykliczna, ukazująca się raz w roku <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/podmioty-gospodarcze-wyniki-finansowe/przedsiębiorstwa-finansowe/wyniki-finansowe-otwartych-funduszy-emerytalnych-i-powszechnych-towarzystw-emerytalnych-w-2015-roku,9,16.html>

- Wyniki finansowe otwartych funduszy emerytalnych i towarzystw funduszy inwestycyjnych, opracowanie sygnałne GUS, publikacja cykliczna, ukazująca się co pół roku, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/podmioty-gospodarcze-wyniki-finansowe/przedsiębiorstwa-finansowe/wyniki-finansowe-funduszy-inwestycyjnych-i-towarzystw-funduszy-inwestycyjnych-w-i-polroczu-2015-roku,10,20.html>
- Wypłata emerytur z II filara nowego systemu emerytalnego, KNUiFE, Warszawa 2004
- Wypłata świadczeń emerytalnych z kapitałowej części systemu emerytalnego. Opracowanie podsumowujące prace Zespołu do spraw efektywności otwartych funduszy emerytalnych w zakresie wypłaty świadczeń, UKNF, Warszawa 2012, http://www.knf.gov.pl/Images/Por%C3%B3wnanie_koncepcji_wyp%C5%82at_emerytur26.11.12_tcm75-31970.pdf
- Wypłaty emerytur z II filara nowego systemu emerytalnego – raport KNUiFE, Forum Dyskusyjne Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych 2005, z. 4
- Wypych M., Ubezpieczenia społeczne i kapitałowe w systemie finansowym państwa, Przedsiębiorczość i Zarządzanie, tom XV, zeszyt 9, cz. 2, Społeczna Akademia Nauk, Łódź, Warszawa 2015
- Wypych-Żywicka A., Co dalej z rentą rodzinną?, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2008, nr 9
- Wypych-Żywicka A., Postępowanie przed organem rentowym w sprawie renty rodzinnej z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych i zasady jej wypłaty, Gdańskie Studia Prawnicze, t. 14, Gdańsk 2005
- Wypych-Żywicka A., Prawo do renty rodzinnej małżonka pozostającego w separacji faktycznej, Gdańskie Studia Prawnicze, t. 17, Gdańsk 2007
- Wypych-Żywicka A., Renta rodzinna z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych: zagadnienia materialnoprawne, Fund. Rozw. Uniw. Gdań., Gdańsk 2006
- Wypych-Żywicka A., Śmierć lub zaginięcie uprawnionego po złożeniu wniosku o rentę rodzinną z FU, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2007, nr 5
- Wysokość emerytur w nowym systemie ubezpieczeń społecznych, KNUiFE, Warszawa 2003, www.knf.gov.pl
- Wysokość emerytury w nowym systemie ubezpieczeń społecznych, KNUiFE, Warszawa 2004, www.knf.gov.pl
- Wyżnikiewicz B., Wiktorow A. (red.), Raport rynku OFE, raport Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową i AXA Powszechnego Towarzystwa Emerytalnego S.A., Warszawa 2009, http://www.bankier.pl/static/att/66000/2018376_Raportrynkuf.pdf
- Wyzwania XXI wieku a systemy emerytalne, ZUS, International Social Security Association, Warszawa-Gdańsk 2015
- Za pracę w NRD emerytura z ZUS, ZUS dla Ciebie. Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2007, nr 6
- Zabieglńska B., Błędy w dokumentach ubezpieczeniowych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, nr 4
- Zabieglńska B., Decyzje administracyjne wydawane przez ZUS, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 5
- Zabieglńska B., Dokumentacja ubezpieczeniowa przedsiębiorcy, Cz. 1-2, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2007, nr 23; nr 25
- Zabieglńska B., Dokumenty osób ubezpieczonych, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2006, nr 40
- Zabieglńska B., Dokumenty płatnika składek, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2006, nr 35
- Zabieglńska B., Emerytura a działalność pozarolnicza, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 43

- Zabieglńska B., Ewidencjonowanie składek na koncie ubezpieczonego oraz przekazywanie składek do otwartego funduszu emerytalnego, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, nr 11
- Zabieglńska B., Jak korygować błędy w dokumentach, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2006, nr 45
- Zabieglńska B., Jak opłacać składki na ubezpieczenia za byłych mundurowych, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 31
- Zabieglńska B., Jak ubezpieczyć delegowanego pracownika?, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 29
- Zabieglńska B., Jak uzyskać zwrot nienależnie opłaconych składek, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2006, nr 25
- Zabieglńska B., Jakie ubezpieczenia przy pracy nakładczej, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2007, nr 43
- Zabieglńska B., Kontynuowanie ubezpieczeń emerytalnego i rentowych czy własna działalność gospodarcza?, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2002, nr 8
- Zabieglńska B., Korygowanie błędów w dokumentach ubezpieczeniowych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 4
- Zabieglńska B., Korygowanie nieprawidłowości podanych w dokumentach zgłoszeniowych, „Pracodawca i Pracownik” 2002, nr 4
- Zabieglńska B., Nowe obowiązki płatników składek, „Pracodawca i Pracownik” 2001, nr 7
- Zabieglńska B., Obowiązek informowania ubezpieczonych o stanie konta, „Służba Pracownicza” 2006, nr 5
- Zabieglńska B., Obowiązki płatnika składek w razie zmiany tytułu ubezpieczenia, „Służba Pracownicza” 2005, nr 8
- Zabieglńska B., Obowiązki płatnika składek wobec ZUS, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2008, nr 42
- Zabieglńska B., Obowiązki płatników składek wobec ZUS, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 46
- Zabieglńska B., Obowiązki pracowników i pracodawców związane z przekroczeniem granicy rocznej podstawy wymiaru składek, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, nr 8
- Zabieglńska B., Obowiązki zgłoszeniowe i ewidencyjne nowego pracodawcy, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 3
- Zabieglńska B., Odpowiedzialność członków zarządu spółki z o.o. za zobowiązania wobec ZUS, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 6
- Zabieglńska B., Odsetki za zwłokę a odsetki ustawowe w ZUS, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 1999, nr 37
- Zabieglńska B., Ograniczenie podstawy wymiaru składek w 2007 r., „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2007, nr 16
- Zabieglńska B., Ograniczenie rocznej podstawy wymiaru składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe w 2007 r., „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 7/8
- Zabieglńska B., Opłacanie i rozliczanie składek na ubezpieczenia społeczne w przypadku przejęcia pracodawcy, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 10
- Zabieglńska B., Opłacanie składek na ubezpieczenia społeczne przez Polaków zatrudnionych za granicą, „Pracodawca i Pracownik” 2001, nr 12
- Zabieglńska B., Opłacanie składek od różnych dochodów, „Pracodawca i Pracownik” 2003, nr 6
- Zabieglńska B., Osoby nie podlegające ubezpieczeniom społecznym, „Służba Pracownicza” 2000, nr 3

- Zabieglńska B., Podstawa wymiaru „starej” emerytury, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 42
- Zabieglńska B., Przekroczenie maksymalnej podstawy wymiaru składek, „Pracodawca i Pracownik” 2003, nr 11
- Zabieglńska B., Przekroczenie rocznej podstawy wymiaru składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe w 2006 r., „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 7/8
- Zabieglńska B., Przekroczenie rocznej podstawy wymiaru składek w 2006 r. Cz. 1-2, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2006, nr 22; nr 23
- Zabieglńska B., Reforma ubezpieczeń społecznych i zdrowotnych. Otwarte fundusze emerytalne. Pracownicze programy emerytalne: odpowiedzi na pytania, Wydaw. Biblioteczka Pracownicza, Warszawa 1999
- Zabieglńska B., Rozliczanie składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe za osoby przebywające na urloпах wychowawczych lub pobierające zasiłek macierzyński w świetle zmiany przepisów ustawy z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych, „Służba Pracownicza” 2001, nr 7
- Zabieglńska B., Rozliczanie składek za osoby niepełnosprawne, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, nr 1
- Zabieglńska B., Samodzielne zgłaszanie się do ubezpieczeń społecznych, „Służba Pracownicza” 1999, nr 11
- Zabieglńska B., Składki na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne osób prowadzących działalność gospodarczą, „Pracodawca i Pracownik” 1999, nr 5
- Zabieglńska B., Składki na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne osób wykonujących umowy zlecenia, agencyjne lub umowy o dzieło, „Pracodawca i Pracownik” 1999, nr 5
- Zabieglńska B., Składki na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne, „Służba Pracownicza” 2001, nr 4
- Zabieglńska B., Składki na ubezpieczenia społeczne od umów zlecenia i od umów o dzieło, Cz. 1-2, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, nr 5; nr 6
- Zabieglńska B., Składki na ubezpieczenia społeczne osób niepełnosprawnych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 10
- Zabieglńska B., Składki na ubezpieczenia społeczne pracowników, „Pracodawca i Pracownik” 2003, nr 3; nr 4
- Zabieglńska B., Składki na urlopie, Cz. 1-2, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2007, nr 9; nr 10
- Zabieglńska B., Składki ubezpieczeniowe od nagród jubileuszowych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 12
- Zabieglńska B., Składki ubezpieczeniowe w czasie urlopu, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2006, nr 38
- Zabieglńska B., Składki ubezpieczeniowe w zależności od rodzaju urlopu, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 11
- Zabieglńska B., Składki ubezpieczeniowe: stan prawny na 1 marca 2003 r., „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 11/12
- Zabieglńska B., Składki za osoby na urloпах, „Służba Pracownicza” 2005, nr 2
- Zabieglńska B., Skutki przekroczenia rocznej podstawy wymiaru składek, „Służba Pracownicza” 2005, nr 11
- Zabieglńska B., Służba wojskowa okresem ubezpieczenia, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 17
- Zabieglńska B., Teletransmisja dokumentacji do ZUS, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2002, nr 42
- Zabieglńska B., Ubezpieczenia osób przebywających na zasiłku macierzyńskim, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2004, nr 40
- Zabieglńska B., Ubezpieczenia osób współpracujących, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2006, nr 6

- Zabieglńska B., Ubezpieczenia społeczne dla osób mających ustalone prawo do emerytury bądź renty, „Służba Pracownicza” 2001, nr 11
- Zabieglńska B., Ubezpieczenia społeczne duchownych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2002, nr 10
- Zabieglńska B., Ubezpieczenia społeczne i zdrowotne oraz opłacanie składek na Fundusz Pracy i Fundusz Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych za osoby wykonujące pracę nakładczą, „Pracodawca i Pracownik” 2001, nr 8
- Zabieglńska B., Ubezpieczenia społeczne i zdrowotne osób przebywających na urlopach wychowawczych i osób pobierających zasiłek macierzyński, „Pracodawca i Pracownik” 2000, nr 9
- Zabieglńska B., Ubezpieczenia społeczne osób mających ustalone prawo do emerytury lub renty, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 11
- Zabieglńska B., Ubezpieczenia społeczne osób współpracujących z osobami prowadzącymi pozarolniczą działalność i ze zleceniobiorcami, „Pracodawca i Pracownik” 2000, nr 7
- Zabieglńska B., Ubezpieczenia społeczne współpracowników osób prowadzących działalność pozarolniczą i zleceniobiorców, „Służba Pracownicza” 2006, nr 1
- Zabieglńska B., Ubezpieczenia w służbie więziennej, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2003, nr 35
- Zabieglńska B., Ubezpieczenie na życie (tzw. polisy) a obowiązek opłacania składek na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne. Opłacanie składek na ubezpieczenia społeczne za sędziów i prokuratorów, z którymi rozwiązano stosunek służbowy, „Służba Pracownicza” 2000, nr 2
- Zabieglńska B., Ubezpieczenie osoby współpracującej, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 36
- Zabieglńska B., Ubezpieczenie społeczne i zdrowotne oraz opłacanie składek na Fundusz Pracy i FGŚP za osoby wykonujące pracę nakładczą, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2002, nr 2
- Zabieglńska B., Ubezpieczenie społeczne jedyne go wspólnika spółki z ograniczoną odpowiedzialnością, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 7
- Zabieglńska B., Udzielanie ulgi w opłaceniu składek na ubezpieczenie społeczne, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, nr 12
- Zabieglńska B., Ulgi dla płatników składek, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2004, nr 36
- Zabieglńska B., Ulgi dla rozpoczynających działalność gospodarczą, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 35
- Zabieglńska B., Umowa zlecenia i o dzieło – zbieg ubezpieczeń. Cz. 1–3, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2007, nr 18; nr 20; nr 21
- Zabieglńska B., Ustalanie podstawy wymiaru składek na ubezpieczenie społeczne od 1 stycznia 1934 roku, „Służba Pracownicza” 2000, nr 6
- Zabieglńska B., Wyrejestrowanie z ubezpieczeń, „Pracodawca i Pracownik” 2003, nr 12
- Zabieglńska B., Zabezpieczenie społeczne – które prawo stosować, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2005, nr 27
- Zabieglńska B., Zasady finansowania, opłacania i rozliczania składek: na ubezpieczenia społeczne, na ubezpieczenia zdrowotne, na Fundusz Pracy, na Fundusz Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych, Wydaw. „Biblioteczka Pracownika”, Warszawa 1999
- Zabieglńska B., Zasady i tryb opłacania składek za byłych funkcjonariuszy lub żołnierzy zwolnionych ze służby, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 2
- Zabieglńska B., Zasady opłacania składek na ubezpieczenie społeczne w 1999 r., „Pracodawca i Pracownik” 1999, nr 1
- Zabieglńska B., Zasady opłacania składek na ubezpieczenie społeczne, zdrowotne, Fundusz Pracy i Fundusz Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych, „Służba Pracownicza” 1999, nr 1

- Zabieglńska B., Zasady rozliczania i opłacania składek przez spółki cywilne oraz wspólników tych spółek w świetle zmiany przepisów ustawy – Prawo działalności gospodarczej, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2001, nr 8
- Zabieglńska B., Zasady rozliczania składek przez zakład pracy chronionej lub zakład aktywności zawodowej, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 10
- Zabieglńska B., Zbieg uprawnień do ubezpieczenia społecznego z różnych tytułów, „Służba Pracownicza” 2000, nr 9
- Zabieglńska B., Zgłaszanie do ubezpieczeń i rozliczanie składek po uzyskaniu orzeczenia o stopniu niepełnosprawności, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 1
- Zabieglńska B., Zgłaszanie i wyrejestrowywanie płatnika składek z ubezpieczeń społecznych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 11
- Zabieglńska B., Zmiana danych i wyrejestrowanie płatnika, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2006, nr 39
- Zabieglńska B., Zmiana przepisów dotyczących osób prowadzących działalność gospodarczą, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2008, nr 9
- Zabieglńska B., Zmiany w dokumentach ubezpieczeniowych, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2008, nr 34/35
- Zabieglńska B., Zwalnianie z opłacania składek na ubezpieczenia społeczne cudzoziemców zatrudnionych w Polsce, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2000, nr 11
- Zabieglńska B., Zwolnienie z opłacania składek na ubezpieczenie emerytalne absolwenta prowadzącego pozarolniczą działalność, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2002, nr 11
- Ząbkowicz A., Idea ubezpieczeń społecznych a reforma emerytalna w Polsce, „Studia Ekonomiczne” 2006, nr 4
- Ząbkowicz A., OFE. Problemy konkurencji i regulacji, „Polityka Społeczna” 2003, nr 1
- Zadania płatników składek na tle regulacji prawnych zawartych w ustawie z 11 stycznia 2001 r. o zmianie ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych oraz niektórych ustaw, „Biuletyn Informacyjny ZUS” 2001, nr 1
- Zagajewska G., Kiedy wcześniej na emeryturę, „Gazeta Prawna” 2004, nr 118
- Zagajewska G., Wcześniejsza emerytura dla nauczycieli, „Prawo Pracy” 2005, nr 9
- Zagajewska G., Wcześniejsza emerytura dla pracujących w szczególnych warunkach, „Prawo Pracy” 2006, nr 1
- Zachowania finansowe Polaków dotyczące oszczędzania na emeryturę, badanie zrealizowane przez TNS Polska na zlecenie Nordea PTE SA, czerwiec 2014
- Zachowania konsumentów na rynku OFE, Raport z badań ankietowych, AE w Poznaniu, Poznań 2001
- Zajfryd I., Perspektywy i efektywność funduszy ubezpieczeniowych, „Wiek XXI” 2002, nr 2
- Zalewska H., Wzajemne związki w ramach trójfilarowego systemu emerytalnego w Polsce, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych” 2000, nr 2
- Zamiejski J., Dokumentacja ZUS, „Prawo Przedsiębiorcy” 2001, nr 25
- Zamiejski J., Kto opłaca składki przy pracy nakładczej: obowiązek ubezpieczeń społecznych, „Prawo Przedsiębiorcy” 2001, nr 31
- Zamiejski J., Podstawa wymiaru składek: ubezpieczenia społeczne pracowników i zleceniobiorców, „Prawo Przedsiębiorcy” 2001, nr 35
- Zamiejski J., Rozliczanie nadpłat i niedopłat składek, „Prawo Przedsiębiorcy” 2003, nr 22
- Zamiejski J., Ubezpieczenia wspólników spółek, „Prawo Przedsiębiorcy” 2003, nr 13
- Zamiejski J., Ubezpieczenie społeczne osób pracujących za granicą, „Prawo Przedsiębiorcy” 2001, nr 13

- Zamiejski J., Zasady opłacania składek na ubezpieczenia społeczne za osoby niepełnosprawne w 2004 r. Cz. 1-2, „Prawo Przedsiębiorcy” 2004, nr 5; nr 6
- Zamiejski J., Zmiana formularzy ubezpieczeniowych i kodów w dokumentach ZUS, „Prawo Przedsiębiorcy” 2003, nr 38
- Zaremba K., Emerytura „pracownicza” dla rencistów prowadzących pozarolniczą działalność, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 11
- Zaremba K., Emerytura dla nauczycieli bez względu na wiek, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 5
- Zaremba K., Nienależnie pobrana emerytura lub renta, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 6
- Zaremba K., Okresy składowe i nieskładowe – wybrane zagadnienia, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 9
- Zaremba K., Potrącenia i egzekucje z emerytury, renty, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2006, nr 7-8
- Zaremba K., Przeliczenie emerytur i rent obliczonych od kwoty bazowej, stanowiącej mniej niż 100% przeciętnego wynagrodzenia, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2008, nr 1
- Zaremba K., Renta szkoleniowa, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2007, nr 2
- Zaremba K., Wcześniejsza emerytura „pracownicza” dla 60-letnich mężczyzn, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2008, nr 5
- Zaremba K., Zgłoszenie wniosku o emeryturę a wysokość świadczenia, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2008, nr 7/8
- Zasady opłacania składek na Fundusz Pracy, Fundusz Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych oraz Fundusz Emerytur Pomostowych. Poradnik, ZUS, Warszawa 2016, http://www.zus.pl/pliki/poradniki/PORADNIK_FP_FGSP_FEP.pdf
- Zasady ustalania kapitału początkowego osobom posiadającym okresy ubezpieczenia w Polsce oraz krajach UE/EOG, „Biuletyn Informacyjny ZUS” 2006, nr 4
- Zasady ustalania składek na ubezpieczenia społeczne, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2005, nr 6
- Zasępa B., Ubezpieczenie społeczne, w: L. Frąckiewicz, red., Polityka społeczna: zarys wykładu wybranych problemów, „Śląsk”, Katowice 2002
- Zasępa B., Wpływ procesu starzenia się ludności na system emerytalny, w: L. Frąckiewicz, red., Polska a Europa: procesy demograficzne u progu XXI wieku, proces starzenia się ludności Polski i jego społeczne konsekwencje, „Śląsk”, Katowice 2002
- Zawadzki K., Analiza funkcjonowania dobrowolnych form oszczędzania w polskim systemie emerytalnym, Zeszyty Naukowe Ekonomiczne. Problemy Usług Nr 36, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2009
- Zawadzki M., Kapitał początkowy a emerytura: stan prawny na 7 listopada 2006 r., „Poradnik Gazety Prawnej” 2006, nr 45
- Zawieszanie lub zmniejszanie wysokości renty rodzinnej oraz wstrzymanie jej wypłaty, „Biuletyn Informacyjny ZUS” 2003, nr 3
- Zawieszenie emerytury w związku z kontynuowaniem zatrudnienia, „Ubezpieczenia Społeczne” 2005, nr 11
- Zawistowski M., Funkcjonowanie otwartych funduszy emerytalnych w Polsce, „Polityka Społeczna” 2007, nr 9
- Zbliża się kolejne losowanie do OFE, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 1
- Zbliża się kolejne losowanie do OFE, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 7

- Zbliża się kolejne losowanie OFE, ZUS dla Ciebie. Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2007, nr 6
- Zbrzeźna M., oprac., Znaczenie orzeczeń lekarza orzecznika ZUS, „Praca i Rehabilitacja Niepełnosprawnych” 2007, nr 7/8
- Zestawienie kluczowych uwag do projektu ustawy wprowadzającej zmiany w OFE, IGTE, Warszawa 2013, <http://igte.pl/ekspertyza/20131118%20Zestawienie%20kluczowych%20uwag%20do%20projektu%20ustawy%20wprowadzaj%C4%85cej%20zmiany%20w%20OFE.PDF>
- Zgłaszanie do ubezpieczeń, rozliczanie i opłacanie składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe oraz na ubezpieczenie zdrowotne osób przebywających na urloпах wychowawczych i pobierających zasiłek macierzyński, „Biuletyn Informacyjny ZUS” 2003, nr 3
- Zgłoszenie pracowników, zleceniobiorców i osób prowadzących pozarolniczą działalność do ubezpieczeń społecznych po 1 stycznia 1999 r., „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1999, nr 1
- Zieleniecki M., Prawo do zabezpieczenia społecznego, Gdańskie Studia Prawnicze, t. 13, Gdańsk 2005
- Zieleniecki M., Uregulowania szczególne emerytur i rent, Gdańskie Studia Prawnicze, t. 6, Gdańsk 2000
- Zieliński M. J., Otwarte Fundusze Emerytalne jako wykonawcy ubezpieczenia społecznego w świetle swobody przepływu kapitału i swobody świadczenia usług w Unii Europejskiej, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2016
- Zieliński M., Członkostwo w otwartym funduszu emerytalnym, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, nr 8
- Zieliński M., Nowe przepisy dla otwartych funduszy emerytalnych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, nr 12
- Zieliński M., Obowiązki informacyjne otwartych funduszy emerytalnych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 8
- Zieliński M., Podział środków w razie śmierci członka funduszu emerytalnego, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, nr 3
- Zieliński M., Projekt zmiany ustawy o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2002, nr 12
- Zieliński M., Publiczny charakter środków gromadzonych w otwartych funduszach emerytalnych, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, nr 4
- Zieliński P., Demograficzne uwarunkowania systemu emerytalnego w Polsce, w: A. Rączaszek, red. nauk., Demograficzne uwarunkowania rozwoju gospodarczego, Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach nr 103, Katowice 2012
- Zieliński P., Emerytura z obowiązkowego filara kapitałowego, Ann. UMCS, Sect. H. Vol. 41, 2007
- Zieliński P., Indywidualne konta emerytalne w systemie zabezpieczenia społecznego w Polsce, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H, Oeconomia, Vol. 40, Lublin 2006
- Zieliński P., Reforma polskiego systemu emerytalnego – pozytywny głos w dyskusji, Zeszyty Naukowe PPozn., Organ. z. 26, Poznań 1999
- Zieliński P., Sektor bankowy wobec reformy emerytalnej, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H, Oeconomia, Lublin 2005
- Zieliński P., System ubezpieczenia emerytalnego w Polsce, „Polityka Gospodarcza” 2005, nr 11
- Zieliński P., System zabezpieczenia emerytalnego w Polsce w kontekście integracji z Unią Europejską, „Finanse, Bankowość, Ubezpieczenia” 2003, z. 2
- Zieliński P., System ze zdefiniowaną składką – czy na pewno zawsze lepszy?, „Polityka Społeczna” 2011, nr 11-12

- Zieliński P., Udział Polski w otwartej metodzie koordynacji zabezpieczenia emerytalnego w Unii Europejskiej, „Polityka Gospodarcza” 2006, nr 14
- Zieliński P., Zmiana roli państwa w polskim systemie ubezpieczenia emerytalnego, „Polityka Społeczna” 2006, nr 7
- Zieliński T., Nowe emerytury – kres zabezpieczenia społecznego ludzi starych, w: Godność człowieka a prawa ekonomiczne i socjalne, Biuro RPO, Warszawa 2003
- Zielona Księga na rzecz adekwatnych, stabilnych i bezpiecznych systemów emerytalnych w Europie, SEK (2010)830, Komisja Europejska, Bruksela 2010
- Ziółkowska R., Zmiany w zreformowanym systemie ubezpieczeń zatrudnionych na umowy zlecenia, agencyjne i o dzieło, Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr. Stan prawny: luty 2000 r., ODiDK, Gdańsk 2000
- Ziółkowski P., Ubezpieczenia w firmie w 2002 roku, Dom Wydaw. ABC, Warszawa 2002
- Zmiana kodów stosowanych przy wypełnianiu dokumentów ubezpieczeniowych od stycznia 2005, „Biuletyn Informacyjny ZUS” 2005, nr 1
- Zmiana oblicza emerytur. Kobiety: utrzymanie równowagi pomiędzy rodziną, karierą i bezpieczeństwem finansowym, raport przygotowany na podstawie wyników trzeciej corocznej „Ankiety Gotowości Emerytalnej Aegon”, powstałej dzięki współpracy Aegon i Centrum Badań Emerytalnych Transamerica, Aegon Towarzystwo Ubezpieczeń na Życie S.A., Warszawa 2014, <http://docplayer.pl/5472077-Zmiana-oblicza-emerytur-kobiety-utrzymanie-rownowagi-pomiedzy-rodzina-kariera-i-bezpieczenstwem-finansowym.html>
- Zmiana oblicza emerytur. Raport o gotowości emerytalnej Polaków, opracowany przez Aegon – 2013, Aegon Towarzystwo Ubezpieczeń na Życie S.A., Warszawa 2013, <http://docplayer.pl/16391470-Opracowany-przez-aegon-2013.html>
- Zmiana oblicza emerytur. Raport o gotowości emerytalnej Polaków, opracowany przez Aegon – 2014, Aegon Towarzystwo Ubezpieczeń na Życie S.A., Warszawa 2014, http://www.aegon.pl/Documents/aegon-pl/Badanie%20Emerytalne%20PL/2014/Raport_emerytalny_2014.pdf?epslanguage=pl
- Zmiany w emeryturach, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2015, nr 5–6
- Zmiany w finansowaniu składek na ubezpieczenia społeczne osób niepełnosprawnych, „Ubezpieczenia Społeczne” 2004, nr 2
- Zmiany w formularzach ubezpieczeniowych oraz w kodach wykorzystywanych przy ich wypełnianiu, „Biuletyn Informacyjny ZUS” 2003, nr 3
- Zmiany w formularzach ubezpieczeniowych oraz w kodach wykorzystywanych przy ich wypełnianiu w 2004 r., „Biuletyn Informacyjny ZUS” 2004, nr 1
- Zmiany w kapitale początkowym, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2013, nr 11
- Zmiany w prawie od stycznia 2010 r., Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 12
- Znanięcka K., Leśniewski L., red., Zatrudnianie cudzoziemców w Polsce. Bariery i perspektywy zmian, Międzynar. Szk. Bank. Finan., Katowice 2000
- ZUS informuje o stanie konta, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2010, nr 9
- ZUS lepszy niż OFE, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 8
- ZUS musi wiedzieć o zmianach, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2006, nr 43
- ZUS na bieżąco przekazuje składki do OFE, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2006, nr 2

- ZUS obliczy kapitał początkowy także po 2006 r. Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2007, nr 1
- ZUS prognozuje wpływy i wydatki FUS, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2007, nr 2
- ZUS przelicza okresy zerowe, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 12
- ZUS przeprowadził kolejne losowanie członków OFE, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 3
- ZUS przeprowadził kolejne losowanie do OFE, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2007, nr 8
- ZUS przeprowadził kolejne losowanie do OFE, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2007, nr 3
- ZUS przykładem dla zagranicy, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2011, nr 5
- ZUS przypomina – zapisz się do OFE, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2010, nr 7
- ZUS radzi, Przeliczanie emerytur, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2010, nr 9
- ZUS RCA Imienny raport miesięczny o należnych składkach i wypłacanych świadczeniach. Jak wypełniać i skorygować. Poradnik dla płatników składek, ZUS, Warszawa 2015
- ZUS uzupełnił zaległe składki kobiet, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2008, nr 7
- ZUS wypłaca zawieszony emerytura, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2014, nr 3
- ZUS wypłaci jednorazową kwotę dla emerytów i rencistów, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2007, nr 4
- ZUS zapisał składki na subkontach, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2015, nr 3–4
- ZUS, OFE, emerytura, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2014, nr 3
- Zwierzchowski J. Wpływ powszechnych systemów emerytalnych na płodność, „Gospodarka Narodowa” 2009, nr 4
- Zwrot nienależnie płaconych składek, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2009, nr 5
- Zych A., Dylematy trzeciego filara ubezpieczenia emerytalnego, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2006, nr 5
- Zych A., Trzeci filar ubezpieczenia emerytalnego, „Kontrola Państwowa” 2007, nr 5
- Zyss T., Orzecznictwo rentowe: ze szczególnym uwzględnieniem psychiatrii, Wydaw. Med., Kraków 2006
- Żeby każdy świadomie kontrolował swoją przyszłość, Magazyn informacyjny dla klientów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 2013, nr 9–10
- Żerańska G., Prawa ubezpieczonych, „Poradnik Gazety Prawnej” 1999, nr 42
- Żmijewska I., Formy pomocy dla przedsiębiorców zalegających z opłatą składek na ubezpieczenia społeczne, „Ubezpieczenia Społeczne” 2005, nr 1
- Żmijewska I., Obowiązki płatników składek wynikające z ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych, „Ubezpieczenia Społeczne” 2004, nr 10
- Żmijewska I., Skutki niewypełniania obowiązków przez płatników składek, „Ubezpieczenia Społeczne” 2004, nr 12

- Żmudzin K., Tendencje zmian przynależności do otwartych funduszy emerytalnych, „Wiadomości Statystyczne” 2002, nr 4
- Żukowski K.W., Umowy zlecenia, agencyjne i o dzieło w nowym systemie ubezpieczeń społecznych: praktyczny poradnik optymalnego zatrudnienia na umowy cywilnoprawne [...], Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr., wyd. 2. Stan prawny na dzień 30 marca 1999 r., ODiDK, Gdańsk Oliwa 1999
- Żukowski K.W., Zatrudnienie na umowy cywilnoprawne: składki ZUS i opodatkowanie. Stan prawny na dzień 7 czerwca 2000 r., ODiDK, Gdańsk 2000
- Żukowski M., Dwie fale reform emerytalnych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej 1998–2012, „Studia Oeconomica Posnaniensia” 2013, nr 1
- Żukowski M., Koncepcja emerytury bazowej, w: S. Golinowska, red., Reforma systemu emerytalno-rentowego, CASE, Raporty CASE, Warszawa 1997
- Żukowski M., Otwarta koordynacja zabezpieczenia emerytalnego w Unii Europejskiej – nowy etap europejskiej polityki społecznej?, „Polityka Społeczna” 2002, nr 11–12
- Żukowski M., Przebudowa systemu emerytalnego w Polsce na tle reform emerytalnych na świecie, „Problemy Polityki Społecznej: Studia i Dyskusje” 1999, nr 1
- Żukowski M., Reforma emerytalna w Polsce w kategoriach ekonomii politycznej, „Polityka Społeczna” 1999, nr 9
- Żukowski M., Reformowanie systemu emerytalnego w Polsce: 1989-2010, Zeszyty Naukowe nr 173, Poznań 2011
- Żukowski M., Reformy emerytalne w Europie, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2006
- Żukowski M., Systemy emerytalne a aktywność zawodowa – w Polsce i w innych krajach UE, w: J. Orczyk, M. Żukowski, red., Aktywizująca polityka społeczna, Zeszyty Naukowe nr 89, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2007
- Żukowski M., Systemy emerytalne w Europie – wzmacnianie ubezpieczeniowego charakteru społecznych systemów emerytalnych, w: T. Szumlicz, red., Społeczne aspekty ubezpieczenia, Warszawa 2005
- Żukowski M., Systemy emerytalne w Unii Europejskiej w świetle „otwartej koordynacji”, w: T. Szumlicz, M. Żukowski, red., Systemy emerytalne w krajach Unii Europejskiej, Warszawa 2004
- Żukowski M., Wielostopniowe systemy zabezpieczenia emerytalnego w Unii Europejskiej i w Polsce. Między państwem a rynkiem, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1997
- Żyniewicz M., Załupka D., Vademecum przyszłego emeryta, NETNET, Wrocław 2000

